

Mnohotvárnost a specifičnost onomastiky

IV. česká onomastická konference

15.–17. září 2009, Ostrava

– sborník příspěvků –

**ÚSTAV PRO JAZYK ČESKÝ
Akademie věd ČR, v. v. i.**

Recenzovali:

Prof. PhDr. Jaroslav Hubáček, CSc., Ostravská univerzita v Ostravě

Doc. PhDr. Karel Komárek, Ph.D., Univerzita Palackého v Olomouci

Vydavatel:

Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě a Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Editoři:

Mgr. Jaroslav David, Ph.D., Mgr. Michaela Čornejová, Ph.D., PhDr. Milan Harvalík, Ph.D.

Technická redakce:

Mgr. Jaroslav David, Ph.D., Mgr. Yvona Esterková

Obálka:

Mgr. Tomáš Rucki

Ostrava – Praha 2010

© Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2010

© Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010

ISBN 978-80-7368-779-3

Ediční poznámka

Příspěvky včetně resumé (summary) byly pouze formálně sjednoceny a pravopisně upraveny. Jen v minimálních případech jsme zasahovali také do formulací a stylistické podoby jednotlivých textů, včetně anglického resumé. Zasláné texty jsme tedy ponechali v původní podobě.

Případné poznámky či komentáře editorů k věcné a obsahové stránce textů uvádíme v hranatých závorkách.

Editorial note

The contributions, including the summary, have only been formally unified and corrected. As for the actual formulations and stylistic character of the text, including the summary, we have made only minor alterations. We have therefore left the submitted texts in their original form.

The editors' comments concerning both the form and content of the text are given in square brackets.

Notatka od redakcji

Artykuły i streszczenia zostały ujednolicone pod względem formalnym i ortograficznym. Tylko w wyjątkowych przypadkach redakcja pozwoliła sobie na poprawki tekstu pod względem stylistycznym. Nadesłane teksty pozostały więc w pierwotnej postaci.

Ewentualne uwagi merytoryczne lub komentarze redaktorów dotyczące treści artykułów umieszczone w nawiasach kwadratowych.

OBSAH / CONTENTS / SPIS TREŚCI

POZDRAV KONFERENCI OD PROF. RUDOLFA ŠRÁMKA.....	11
K ŽIVOTNÍM VÝROČÍM NADĚŽDY BAYEROVÉ A IVANA LUTTERERA	
Milan Harvalík (Praha)	14
NAZWY WŁASNE JAKO TWORZYWO WSPÓŁCZESNYCH EUFEMIZMÓW	
POLSKICH	
Beata Afeltowicz (Szczecin)	19
HYBRYDOVÉ SPOLEČZEŇSTVO. O PROCESACH IMIGRACYJNYCH	
NA PODSTAWIE ONIMÓW HISTORYCZNYCH MIESZKAŃCÓW POZNANIA	
Kinga Banderowicz (Poznań).....	29
VÝSKUM PREZÝVOK V SLOVENSKO-MAĎARSKOM DVOJJAZYČNOM	
PROSTREDÍ	
Ján Bauko (Nitra).....	38
NĚKOLIK POZNÁMEK K LEXIKOLOGII HYPOKORISTIK	
Naděžda Bayerová (Ostrava)	46
ON THE SLAVIC TYPE OF PLACE NAMES WITH THE SUFFIX -JAN-	
IN THE SLAVIA SUBMERSA OF AUSTRIA	
Angela Bergermayer (Wien)	53
ELECTRONIC COMPUTING OF ENGLISH PROPER NAMES IN THE SLOVAK	
LANGUAGE (CHARACTERISTICS OF THE RESEARCH PROJECT)	
Magdaléna Bilá – Martin Ološtiak (Prešov)	65
NAJNOWSZE DERYWATY ODNAZEWNICZE (NA MATERIALE PRASOWYM)	
Elżbieta Bogdanowicz (Białystok).....	73
NĚMECKÁ PŘÍJMENÍ V OLOMOUCI ROKU 1880	
Marek Bohuš (Olomouc)	82
SPECIFYING IDENTICAL SETTLEMENT NAMES IN THE HUNGARIAN	
LANGUAGE: THE SPECIFIC NAME CONSTITUENT IN HUNGARIAN	
HISTORICAL SETTLEMENT NAMES	
Andrea Bölcskei (Budapest)	89
MODELE NAZEWNICZE W HISTORYCZNEJ URBONIMII PODLASIA	
Lilia Citko (Białystok).....	98

PROPER NAMES AS A HIGH TRANSITIVITY FEATURE:

TESTING OF THE TRANSITIVITY HYPOTHESIS

Radek Čech (Ostrava).....	107
ODRAZ SÍDELNÍCH POMĚRŮ NA JIŽNÍ MORAVĚ VE VLASTNÍCH JMÉNECH	
Michaela Čornejová (Brno).....	114
NAZEWNICTWO NIESŁOWIAŃSKICH MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH	
W POLSCE PÓŁNOCNO-WSCHODNIEJ W PERSPEKTYWIE HISTORYCZNEJ	
Leonarda Dacewicz (Białystok).....	120
HONORIFIKACE JAKO URČUJÍCÍ RYS MODERNÍ URBANONYMIE	
Jaroslav David (Ostrava).....	131
ASOCIAČNÍ FUNKCE VLASTNÍCH JMEN V LITERATUŘE	
Žaneta Dvořáková, roz. Procházková (Praha)	138
ONOMASTISCHER VERGLEICH – DEUTSCH/TSCHECHISCH	
Ernst Eichler (Leipzig).....	146
WARENNAMEN (UND IHR AMBIMODALER CHARAKTER)	
Lenka Garančovská (Banská Bystrica).....	150
IMIONA MIESZKAŃCÓW POZNANIA W NAJSTARSZYCH DOKUMENTACH	
MIEJSKICH	
Magdalena Graf (Poznań)	158
VLASTNÍ JMÉNA V E-MAILOVÝCH MODLITBÁCH	
Marcela Grygerková (Ostrava).....	165
JMÉNA PRO ČESKÉ „DOMÁCÍ MAZLÍČKY“	
Eva Hájková (Praha)	172
NOVÉ TENDENCE V ROZVOJI SOUČASNÉ ČESKÉ ONYMIE	
Milan Harvalík (Praha)	179
REGIONÁLNE ASPEKTY VO VÝSKUME VLASTNÝCH MIEN	
Juraj Hladký (Trnava).....	187
VLASTNÍ JMÉNA A ČESKÝ JAZYKOVÝ ATLAS	
Zuzana Hlubinková (Brno)	195
K HYDRONYMII POVODIA TORYSY	
(K VARIANTNOSTI A POLYONYMII V POMENOVARÍ TOKOV Z POVODIA	
TORYSY)	
Alexandra Chomová (Banská Bystrica).....	198

ANALIZA DYSKURSYWNA A ONOMASTIKA	
(NA PRZYKŁADZIE MATERIAŁU ANTROPONIMICZNEGO ZAWARTEGO W	
„SŁOWNIKU JĘZYKA POLSKIEGO XVII I 1. POŁOWY XVIII WIEKU”)	
Małgorzata Jaracz (Bydgoszcz)	206
WSPÓŁCZESNE NAZWY MIEJSCOWE I NAZWISKA MOTYWOWANE	
SEMANTYCZNIE LEKSEMEM <i>BARTNIK</i> I JEGO SYNONIMAMI	
W POLSZCZYŹNIE	
Violetta Jaros (Częstochowa)	215
CATEGORIES OF PROPER NAMES IN THE POLISH PRESS	
Maria Kabata (Szczecin)	226
ŽIVÉ OSOBNÉ MENÁ V TRIEDE VYDATÝCH ŽIEN V SÚŠI	
Miroslav Kazík (Bratislava)	233
PRESTIŽNÍ ASPEKTY POJMENOVÁNÍ V ČESKU	
Miloslava Knappová (Praha)	242
PROPRIA V NĚKOLIKA GRAMATIKÁCH ČEŠTINY DOBY NÁRODNÍHO	
OBROZENÍ	
Vladimír Koblížek (Hradec Králové)	249
NAZEWNICTWO OSOBOWE NA POGRANICZU POLSKO-UKRAIŃSKIM W XVII	
WIEKU. ZESTAWIENIA ANTROPONIMICZNE (FORMUŁY IDENTYFIKACYJNE)	
WYKORZYSTYWANE NA OKREŚLENIE OSÓB	
Marcin Kojder (Lublin).....	257
SPOSoby IDENTYFIKACJI KOBIET W XVIII-WIECZNYCH KSIĘGACH	
METRYKALNYCH	
Aneta Kołodziejczyk-Trawińska (Poznań)	265
ŠPECIFIKÁ NEÚRADNEJ ANTROPONYMICKEJ SÚSTAVY	
Ivana Kopášková (Banská Bystrica)	274
DER MOTIVATIONSWANDEL BEI DER ENTSTEHUNG VON EIGENNAMEN	
Jaromír Krško (Banská Bystrica).....	283
VÝzkum zoonym	
Naděžda Kvítková (Liberec)	292
Česká pomístní jména v jizerských horách před rokem 1950	
Václav Lábus (Liberec).....	298

NAZWY PTAKÓW W POLSKIEJ TOPONIMII (PRZYCZYNEK DO ONOMASTYKI KULTUROWEJ)	
Danuta Lech-Kirstein (Opole).....	304
PROBLEMATIKA PREZÝVKOVÝCH OBYVATEĽSKÝCH MIEN	
Miroslava Ližbetinová (Banská Bystrica).....	313
CHREMATONIMY JAKO TWORZYWO GIER REKLAMOWYCH	
Izabela Łuc (Cieszyn).....	320
SLOVNÍK JEZERNÍCH JMEN BELOZERJA	
Anna Makarova (Jekaterinburg).....	330
„POLSKÁ OSTRAVA NÁRODA MORAVSKÉHO“. O KONOTATIVNÍCH FUNKCÍCH TOPONYM (NEJEN) VE SLEZSKÝCH PÍSNÍCH PETRA BEZRUCHE	
Jarosław Malicki (Wrocław)	339
ZMĚNY NÁZVŮ MĚST V BÝVALÉM SSSR	
Jiří Martínek (Praha).....	348
WARTOŚCIOWANIE ESTETYCZNE UTRWALONE W NAZWISKACH POLSKICH I NIEMIECKICH NA WARMII. REKONESANS	
Iza Matusiak-Kempa (Olsztyn).....	355
AUTOIDENTYFIKATORY W INTERNETOWYCH GRUPACH DYSKUSYJNYCH	
Alina Naruszewicz-Duchlińska (Olsztyn).....	364
LITERÁRNE VLASTNÉ MENÁ V ROMÁNE MAXIMA E. MATKINA	
MEXICKÁ VLNA	
Pavol Odaloš (Banská Bystrica).....	373
MIKROTOPONIMIA NA POGRANICZU POLSKO-UKRAIŃSKIM	
Marek Olejnik (Lublin)	381
POMÍSTNÍ JMÉNA A JMÉNA MÍSTNÍCH ČÁSTÍ V ČECHÁCH	
VZNIKLÁ Z ČESKÝCH EXONYM SPJATÝCH S VÁLEČNÝMI UDÁLOSTMI	
Libuše Olivová-Nezbedová (Praha)	389
VLASTNÍ JMÉNA OSOBNÍ VE STARÉ ČEŠTINĚ	
Jana Pleskalová (Brno)	397
NERUSKÉ PRVKY V RUSKÝCH ERGONYMÁCH	
Vlastimil Pulčár (Nitra)	405
KILKA UWAG O SŁOWNIKU METAFOR I KONOTACJI NAZW WŁASNYCH. ZEWNĘTRZNE ASPEKTY OPISU SŁOWNIKOWEGO	
Mariusz Rutkowski (Olsztyn)	411

SLOVANSKÁ PŘÍJMENÍ V NĚMECKU NA PŘÍKLADU NĚMECKÝCH ÚČASTNÍKŮ MISTROVSTVÍ SVĚTA V LEHKÉ ATLETICE – BERLÍN 2009	
Tatjana Schoffer (Hradec Králové).....	418
ANTROPONIM JAKO PODSTATA GRUPY NOMINALNEJ W POZNAŃSKICH KSIĘGACH ZŁOCZYŃCÓW Z XVI WIEKU	
Andrzej Sieradzki (Poznań)	424
WIELOKULTUROWA EUROPA W MATERIALE ONOMASTYCZNYM WYBRANYCH KSIĄŻEK DLA DZIECI	
Edyta Skoczylas-Krotla (Częstochowa)	431
PRZETRWAJĄ NAJPIĘKNIEJSI... NAZWY KOSMETYKÓW I ICH SOCJOBIOLOGICZNE (EWOLUCYJNE) UWARUNKOWANIA	
Katarzyna Skowronek (Kraków).....	437
OSOBNÍ JMÉNO CYRIL A JEHO ODVOZENINY V POMÍSTNÍCH JMÉNECH NA MORAVĚ A VE SLEZSKU	
Stanislava Spinková, roz. Kloferová (Brno)	446
ŽENSKÉ PODOBY NEČESKÝCH PŘÍJMENÍ	
Diana Svobodová (Ostrava).....	454
KLASIFIKACE ČESKÝCH A SLOVENSKÝCH URBANONYM	
Jaromíra Šindelářová (Ústí nad Labem)	463
KOMPOZITA TYPU KOZOHLODY, ŽABOKŘIK V TOPONYMII ČECH	
Pavel Štěpán (Praha).....	473
OSOBNÍ JMÉNA V PRÓZÁCH JANA DRDY	
Veronika Štěpánová, roz. Homolková (Praha).....	478
MOTIVACE NÁZVŮ SOUČASNÝCH ČESKÝCH PIV	
Michala Tomanová (Praha).....	487
W POSZUKIWANIU NAZwy DLA POCIĄGU	
Piotr Tomaszik (Bydgoszcz)	495
DEKLINAČNÍ TYPY ČESKÝCH TOPOYNM	
Jana Marie Tušková (Brno)	501
ŠPECIFIKÁ PREKLADU LITERÁRNÝCH MIEN	
Klaudia Vachová (Nitra)	510
ETNICKÉ VPLYVY NA HYDRONYMIU ZÁHORSKÉHO REGIÓNU	
Andrej Závodný (Trnava)	515

Pozdrav konferenci od prof. Rudolfa Šrámka

Vážení účastníci IV. české onomastické konference!

Těšil jsem se, že se s Vámi všemi setkám a že Vás budu moci nejen pozdravit jako kolegyně a kolegy pracující na vědeckém poli nám všem blízkém a vděčném, ale především uvítat Vás v městě a kraji, kde jsem se narodil, vyrostl a prožil své mládí i gymnaziální studia. Zdravotní stav mi však bohužel znemožňuje být mezi Vámi.

Náš kraj je protkaný několika různými hranicemi historickými, administrativními, kulturními i jazykovými, třebaže jednotícím prvkem bylo a dosud ve valné míře je slezské (neboli lašské) nářečí, jež se v současnosti intenzivně proměnuje a silně do sebe vstřebává prvky připomínající mluvenou spisovnost, čemuž někteří bohemisté nechtějí uvěřit. Až půjdete ostravskými ulicemi, zaposlouchejte se do běžné mluvy.

Síť různých hranic je typická zvláště pro Ostravu a její okolí. Asi 500 metrů východně od auly, kde se konference zahajuje, teče řeka Ostravice. Na jejím levém břehu, tj. tam, kde se nacházíte, je Morava, na pravém břehu Slezsko. A proto se dvě původně samostatná města jmenují Moravská Ostrava a Slezská Ostrava. Nedaleko za Ostravicí začíná prostor smíšených dialektů česko-polských rozšířených na Těšínském Slezsku. Až budete z Ostravy odjízdět vlakem, přejedete soutok dvou řek – Odry a Opavy (v dialekту jen Opy), a budete z Moravy opět ve Slezsku a na levém břehu Odry se dotknete velmi důležité hranice vzniklé r. 1742 mezi bývalým Rakousko-Uherskem a německou Pruskou říší, mezi tzv. protektorátem a tzv. třetí říší a tzv. Sudety, mezi bývalým Opavským Slezskem a Moravou. Tam za Odrou na Hlučínsku se mluvilo českým slezským dialektem, ale školy, tisk a veřejný život byly německé. Církevní život byl však podřízen arcibiskupství v Olomouci, a proto tamní lidé svůj český jazyk nazývali *moravským*.

Bouřlivý rozvoj těžby uhlí a železárnny přivedly v polovině 19. stol do Ostravy množství lidí z Polska, z Haliče, ze Slovenska, dokonce z Maďarska a Rakouska, silné bylo osídlení německé a židovské. A po 2. světové válce přicházeli lidé zvláště z Čech a ze Slovenska.

To vše způsobilo, že téměř každý onomastický výzkum, který se na širším Ostravsku realizuje, naráží tak či onak na okolnosti, které jsou poznamenány specifickým historickým a jazykovým vývojem. Jasné svědectví přinášejí příjmení: jejich lexikální základy i názvotvorné formanty jsou nápadně jiné než v jiných oblastech českého jazyka a často mají

blízko k situaci ve slovenštině nebo v polštině. Např. proti deminutivním jménům typu Kovářík, Urbánek, Tománek stojí zde podoby Kovalčík, Urbančík, Tomančík. Početná specifika najdeme v krajových pomístních jménech nebo v tvorbě hypokoristik.

Vzniká tedy otázka, jaký význam mají v onomastice regionální studie a popisy lokálních systémů proprií. Odpověď je nasnadě, uvědomíme-li si, že kritéria popisů a klasifikací proprií, platná pro příslušný (národní) jazyk jako celek, nemohou obsáhnout všechny detaily a varianty. Regionální studie a lokální popisy nepřinášejí proto jen nový materiál, ale prověřují a zpřesňují dosavadní kritéria, klasifikační klíče, a tím velmi přispívají k rozvoji obecně teoretických poznatků a metodologie výkladové práce, ale zejména umožňují vytvořit celkový obraz o propriální sféře daného jazyka. Aby se tohoto cíle dosáhlo, je nutné splnit nejméně dva předpoklady:

- a) Byť je výzkumná práce vymezena regionálně (lokálně), nesmí ulpět na kumulaci materiálu, třebas by byla sebedůkladnější, ale musí materiálovou rovinu překročit směrem k typologii, k uplatnění a prověření teoretických poznatků o systémových vlastnostech, kterými se vznik a fungování dané matérie řídí. V tomto principu tkví také podstata vědecké práce.
- b) Zrychlený běh světa a příval nových technických možností příliš nepřeje zasazení výzkumné práce do vývojové kontinuity. A tak se stává, že to, čeho bylo dosaženo celkem nedávno, dokonce i na konci 20. století, se ocitá v šuplíku zapomnění – ke škodě vědy i vývoje poznání.

Ani realizace úkolů, které v české onomastice pokládám za velmi potřebné, se uvedeným podmínkám nevyhne – dokončení slovníků pomístních jmen připravovaných v Praze a v Brně, zpracování hypokoristik češtiny, vypracování souborného přehledu lexikálních základů (etymonů) užitých v české toponymii a antroponymii, promýšlení teoretické přípravy a realizace onomastické gramatiky češtiny a napsání přehledné vysokoškolské učebnice nauky o vlastních jménech, přesněji: o vzniku, struktuře, fungování v jazykové a společenské komunikaci a o vývojových proměnách a interdisciplinární povaze propriální sféry českého jazyka.

Na závěr mi dovolte poznámkou o jednom choronymu, tak častém v našich médiích, ale věcně zcela nesprávném. Ostrava a Ostravsko jsou dnes téměř běžně lokalizovány na *severní Moravu*. Ale sever Moravy je u Šumperka. V médiích se tak činí i u lokalit Opava, Krnov, Jeseník, Vítkov, Havířov, Karviná, Český Těšín atd., ačkoli tato města na Moravě vůbec nejsou, leží totiž ve Slezsku. Díky této praxi povědomí o Slezsku, jak lze snadno pozorovat,

z povědomí českého prostředí (s výjimkou předpovědí počasí) už téměř zmizelo. Suicentrický metropolitní syndrom našich médií dělá své. Ale aspoň onomastikové, kteří vědí něco o tom, jaké vlastnosti má tzv. choronymický objekt, jakou informaci motivicky zprostředkuje a co je to lokalizační funkce geonyma, by se těmto bludným a zavádějícím jménům měli vyhnout.

Přeji konferenci plný zdar a Vás, její účastníky z domova i z ciziny, přátelsky pozdravuji.

Váš

Rudolf Šrámek

V Brně dne 7. září 2009

K životním výročím Naděždy Bayerové a Ivana Lutterera

Milan Harvalík (Praha)

Rok 2009 je ve znamení kulatých i půlkulatých životních jubileí řady předních českých onomastiků. Dva z nich, doc. Naděžda Bayerová a prof. Ivan Lutterer, shodou okolností slaví své narozeniny právě v září 2009, a proto se organizační výbor 4. české onomastické konference rozhodl věnovat oběma jmenovaným jubilantům jak konferenci, tak i tuto monografii.

Doc. PhDr. Naděžda Bayerová, CSc., se narodila 5. září 1934 v Pustějově u Nového Jičína. V Novém Jičíně vystudovala gymnázium, kde pak krátce jako vyučující působila po absolvování vysokoškolského studia českého a ruského jazyka na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Už v roce 1961 však nastoupila na tehdejší Pedagogický institut v Ostravě a ostravskému vysokoškolskému prostředí pak zůstala věrná nejen do svého odchodu do důchodu v r. 2001. Jako výraznou osobnost nadanou uměním předávat své poznatky žákům si ji pamatují stovky studentů bohemistiky Pedagogické (do r. 1991) i Filozofické (od r. 1991) fakulty Ostravské univerzity v Ostravě. Na Filozofické fakultě vedla v první polovině 90. let katedru českého jazyka.

Pozdější vědecké zájmy Naděždy Bayerové začaly krystalizovat už během jejích vysokoškolských studií v Olomouci, kde ji nejvíce zaujaly přednášky a semináře z historické mluvnice a z novočeské syntaxe Františka Kopečného, Miroslava Komárka a Jiřího Daňhelky.

Právě profesor Daňhelka se stal vedoucím její diplomové práce (*Lexikální zásoba textu Jeremiášova proroctví Bible kralické se zřetelem k Vulgátě /kap. I.–XXX./*) a později i jubilantčiným školitelem, pod jehož vedením napsala rigorózní (*Významy vybraných předložek ve 14. století, jejich podmíněnost a vázanost – 1969*) a disertační (*Gramatická terminologie předobrozeneská – 1974*) práce. Disertace vyšla r. 1979 tiskem a je vysoce ceněna jako zásadní přínos pro výzkum uvedené problematiky.

Pro vstup Naděždy Bayerové do onomastiky bylo rozhodujícím stimulem setkání s Rudolfem Šrámkem na mezinárodním kongresu slavistů v Praze v r. 1968. Jejich rozhovor inicioval spolupráci ostravských studentů bohemistiky s brněnským pracovištěm dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český, kde tehdy R. Šrámek pracoval, při sběru a

výzkumu pomístních jmen. Díky jubilantčině iniciativě byl v r. 1969 otevřen na ostravské pedagogické fakultě pro studenty onomastický seminář.

Postupem času se v onomastice stala N. Bayerové nejbližší osobní jména. Na přelomu 70. a 80. let byla jednou z těch, kteří připravili a uspořádali rozsáhlý anketový soupis rodných jmen (zejména hypokoristik), příjmení a přezdívek ze severní Moravy a Slezska. Výsledek tohoto sběru, neobyčejně cenná a obsáhlá kartotéka, je dnes uložen na Filozofické fakultě Ostravské univerzity a pracuje se na její elektronické verzi.

Spolehlivý antroponymický materiál a bezpečné zvládnutí teoretických a metodologických východisek současné slovanské antroponomastiky (hlavní oporu byla jubilantce zvláště díla Jana Svobody, Vincenta Blanára a Waltera Wenzela) spolu se znalostí slezských nářečí a vědeckou akribií umožnilo N. Bayerové nejen erudovaně analyzovat rodná jména a jejich hypokoristické podoby, příjmení, tvoření jmen a expresivitu antroponym, ale i prohloubit dosavadní poznatky o gramatických vlastnostech antroponym a jejich fungování v komunikaci. Zvláště cenným je její propracování a rozvinutí modelové analýzy antroponym.

Sluší se připomenout i výrazný organizační podíl Naděždy Bayerové na 1. československé onomastické konferenci (Trojanovice, 18.–20. 5. 1982) a přípravu zasedání Komise pro slovanskou onomastiku při mezinárodním komitétu slavistů ve slavnostním sále Nové radnice v Ostravě, které konferenci v Trojanovicích předcházelo. Jubilantka je dlouholetou členkou Onomastické komise (v minulosti byla i členkou jejího předsednictva), antroponomastické sekce Komise pro slovanskou onomastiku při Mezinárodním komitétu slavistů a Jazykovědného sdružení České republiky, jehož ostravskou pobočku donedávna vedla; pracovala rovněž v komisi Grantové agentury České republiky. Jako členka Názvoslovné komise města Ostravy se podílela na podobě ostravského uličního názvosloví a má za sebou i rozsáhlou popularizační činnost.

Ti, kdo doc. Bayerovou, tuto výraznou postavu české a slovanské onomastiky, znají, si však necení pouze jejího vědeckého přínosu k rozvoji našeho oboru, ale mají ji rádi i pro její jemný humor, skromnost a neobyčejný šarm. Právě to ji činí výjimečnou a neopakovatelnou osobností.

Prof. PhDr. Ivan Lutterer, CSc., se narodil 18. září 1929 v Praze a po maturitě na reálném gymnáziu studoval češtinu a angličtinu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Zájem o onomastiku v něm vzbudil už v dobách studií profesor Vladimír Šmilauer, jubilantův učitel a odborný vzor. Po absolvování FF UK v r. 1952 se I. Lutterer stal lektorem a později

odborným asistentem na katedře češtiny pro cizince. V r. 1961 přešel na katedru českého a slovenského jazyka, jejímž členem byl až do svého odchodu do důchodu v r. 1994. V průběhu svého dlouholetého působení na této katedře se specializoval zejména na historickou mluvnici a vývoj jazyka a jako nástupce V. Šmilauera vedl výběrové semináře z onomastiky.

Od těchto disciplín se také odvíjí okruh odborných zájmů Ivana Lutterera – výuka češtině jako cizímu jazyku, stará čeština a především onomastika. Jeho zkušenosti s výukou zahraničních studentů-bohemistů byly zúročeny v učebnici češtiny pro Číňany (*Sien-taj tie-kche-jü kche-pen /Učebnice moderní češtiny/, Peking 1959, 1963²*) a v Mluvnici současné češtiny jako cizího jazyka (I. Poldauf, *Mluvnice současné češtiny jako cizího jazyka*, Praha 1962), na níž autorsky spolupracoval. Jubilantova orientace na starší stadia jazyka našla uplatnění nejen v jeho statích, ale i v editorské činnosti: v r. 1970 připravil do tisku nové vydání učebnice staročeského tvarosloví V. Vážného (V. Vážný, *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví*, Praha 1970²), v r. 1978 vyšlo jeho zásluhou 2. vydání etymologického slovníku J. Holuba a S. Lyera (*Stručný etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1978²).

Obdivuhodná svou kvalitou i kvantitou je práce I. Lutterera na poli onomastiky. Lze konstatovat, že v českých onomastických výzkumech druhé poloviny 20. století neexistuje snad žádná závažnější otázka, do jejíhož řešení by jubilant výrazně nezasáhl, a žádný významný směr bádání, který by nebyl ovlivněn jeho soudy a úvahami – připomeňme, že právě jeho studie podstatně přispěly k rozvoji české socioonomastiky. Tematická náplň onomastických příspěvků I. Lutterera je bohatá a rozmanitá, jedno však mají společné. Charakteristickým znakem všech jeho prací je promyšlenost, hloubka pohledu a bezpečná orientace v problematice, což autorovi umožňuje dobrat se samé podstaty věci a předložit nové, cenné poznatky.

Je tomu tak u jeho výkladů tzv. přezdívkových místních jmen, které představují přelom v jejich dosavadní interpretaci, u statí o vývoji slovotvorných typů českých a šířeji i slovanských místních jmen i u zkoumání česko-německých kontaktů reflektujících se ve vlastních jménech. Stranou jubilantovy pozornosti nezůstaly ani příspěvky promýšlející teorii a metodologii onomastiky a koncepci výzkumů vlastních jmen, statí o urbanonymech a otázky spojené se standardizací geografického názvosloví. Jeho spolupráce na ekumenickém překladu bible se odrazila v článcích o převádění biblických vlastních jmen do češtiny.

K vrcholným dílům I. Lutterera a současně i české onomastiky patří monografie *Vývoj místních jmen a osídlení v povodí Orlic* (Choceň 1969), která je dodnes vzorem pro práce sledující vztah mezi toponymií určitého regionu a způsobem jeho osídlení. Jubilant má zásluhu i na vzniku populárně vědeckých publikací *Původ zeměpisných jmen* (I. Lutterer –

L. Kropáček – V. Huňáček, *Původ zeměpisných jmen*, Praha 1976), *Zeměpisná jména Československa* (I. Lutterer – M. Majtán – R. Šrámek, *Zeměpisná jména Československa*, Praha 1982) a *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (I. Lutterer – R. Šrámek, *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Havlíčkův Brod 1997, 2004²).

Neméně významná je pedagogická činnost Ivana Lutterera. Během více než čtyřiceti let se o jeho kvalitách mohly přesvědčit stovky jeho žáků. Jako přednášející dokáže jubilant posluchače zaujmout jasným pohledem na věc a poutavým a srozumitelným výkladem i těch nejkomplikovanějších otázek. Není proto divu, že jeho přednášky a semináře patřily mezi studenty vždy k nejvyhledávanějším. Jako lektor češtiny přednášel I. Lutterer rovněž v cizině – v Pekingu, v Berlíně a v Londýně; na podzim 1988 absolvoval jako hostující profesor tříměsíční přednáškový pobyt na univerzitě v Omaze (Nebraska, USA).

Své vědomosti a schopnosti jubilant prokázal rovněž v četných funkcích a jako člen řady komisí a organizací. I. Lutterer tak působil nebo působí mj. v Názvoslovné komisi Českého úřadu geografického a kartografického, v American Name Society, v Komisi pro slovanskou onomastiku při Mezinárodním komitétu slavistů, ve Starozákonné překladové skupině Ekumenické rady církví, v International Committee of Onomastic Sciences a v Onomastické komisi (dříve Místopisná komise ČSAV; v letech 1973–1984 byl jejím vědeckým tajemníkem, v současnosti je členem jejího předsednictva). Úzce spolupracuje rovněž s Ústavem pro jazyk český: v l. 1972–1975 byl externím vedoucím jeho onomastického oddělení, v r. 1974 se stal členem redakční rady Zpravodaje Místopisné komise ČSAV (později Onomastický zpravodaj ČSAV, od r. 1995 Acta onomastica), v letech 1990–2003 byl členem redakční rady dalšího časopisu vydávaného ÚJČ, Naší řeči, je recenzentem Slovníku pomístních jmen v Čechách.

Ve svých pracích vychází I. Lutterer z nejlepších teoretických a metodologických tradic české onomastické školy založené V. Šmilauerem a jako její čelný představitel a Šmilauerův pokračovatel je s obdivuhodnou akribií plodně rozvíjí, vnášeje zároveň do českého prostředí nové poznatky ze zahraničí. Není pochyb o tom, že je jedním z těch, kteří vtiskli onomastickému bádání dnešní podobu. Pomáhal určovat směr a utvářel koncepci moderní české onomastiky a zasloužil se nemalou měrou o to, že česká onomastika je respektována i v mezinárodním měřítku. Jeho celoživotní oddanost oboru, vynikající dlouholeté výsledky a osobní kvality jsou neocenitelným příkladem pro nás všechny.

Oběma jubilantům za jejich práci děkujeme a přejeme jim do dalších let mnoho zdraví, štěstí, radosti, spokojenosti a dalších úspěchů.

Nazwy własne jako tworzywo współczesnych eufemizmów polskich

Beata Afeltowicz (Szczecin)

Nazwy własne to element podsystemu deiktycznego języka. Ich prymarną funkcją jest wskazywanie, wyznaczanie obiektów indywidualnych. Nie wprowadzają one treści znaczeniowej, w przeciwieństwie do jednostek podsystemu semantycznego, którym właściwe jest wskazywanie obiektów, a także posiadanie znaczenia leksykalnego.¹

Nazwy własne, podobnie jak apelatywy, mogą funkcjonować w języku w postaci syntetycznych lub analitycznych jednostek (np. zestawień antroponimycznych) oraz jako składnik analitycznych form wyrazowych (wyłączonego z tego opisu onimy wchodzące w skład figur retorycznych i stylistycznych), np. frazeologizmów, eufemizmów czy peryfraz. W odróżnieniu jednak od form apelatywnych mogą stanowić podstawę derywacyjną eponimów, czyli „wyrazów i zwrotów pochodzących od imion i nazwisk, a także od nazw miejscowości, regionów i krajów”.²

Peryfrazy to inaczej omówienia, tzn. „wielowyrazowe określenia osób, rzeczy, miejsca lub pojęcia, używane zwykle ze względów ornamentacyjnych lub eufemizacyjnych, a więc dla ozdobienia lub złagodzenia wypowiedzi”.³ Mirosław Bańko, autor *Słownik peryfraz, czyli wyrażeń omownych*⁴ dokonał więc podziału na peryfrazy ornamentacyjne (np. *Kraj Kwitnącej Wiśni* ‘Japonia’) oraz peryfrazy eufemizacyjne (np. *francuska choroba* ‘kiła’). Peryfrazy – podobnie jak eufemizmy – mogą być tworzone doraźnie (np. przez poetów, dziennikarzy, polityków), a także posiadać charakter skonwencjonalizowany, co zbliża je do frazeologizmów, które w niezmienionym składzie leksykalnym funkcjonują w języku w pewnym odcinku czasowym. Zagadnienie wyraźnego rozgraniczenia i charakterystyki poszczególnych form analitycznych wydaje się być w stopniu niedostatecznym opisane w polskich pracach z zakresu językoznawstwa. Można więc dojść do wniosku, że są to polifunkcyjne jednostki wyrazowe.

Celem opracowania jest ukazanie funkcjonowania różnorodnych kategorii onimycznych w polskich określeniach eufemistycznych, jak również omówienie sposobów wykorzystania onimów w procesie eufemizowania oraz analiza formalna onimów, a także jednostek leksykalnych o rodowodzie proprialnym (przymiotniki odonimiczne, eponimy),

¹ KALETA, Z. System semantyczny a system deiktyczny języka. Wyrazy pospolite a nazwy własne. In: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. E. Rzetelska-Feleszko (ed.), Warszawa – Kraków 1998, s. 16.

² KOPALIŃSKI, W. *Słownik eponimów, czyli wyrazów odmiennych*. Warszawa 2006.

³ BAŃKO, M. *Słownik peryfraz, czyli wyrażeń omownych*. Warszawa 2003, s. 5.

⁴ Ibidem.

wchodzących w skład omawianych wyrazów lub połączeń wyrazowych o charakterze zastępczym. Opracowanie nie rości sobie pretensji do dokładnego omówienia, dlatego też – ze względu na ograniczone ramy edytorskie – w całości pominięto eufemistyczne określenia Boga i diabła.

Źródłem materiałowym uczyniono *Słownik eufemizmów polskich, czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie* autorstwa Anny Dąbrowskiej z 2005 roku.⁵ Obejmuje on blisko trzy tysiące określeń eufemistycznych (obecną numerację posiada 2596 jednostek leksykalnych). W słowniku odnotowano eufemizmy przede wszystkim współczesne, spotykane na co dzień w polszczyźnie, jak również indywidualizmy i okazjonalizmy, jednostki rzadkie, wchodzące z użycia i przestarzałe. Należy dodać, że Anna Dąbrowska jest wybitną znawczynią eufemizmów polskich.⁶

Omawiany termin doczekał się wielu definicji.⁷ Jedna z nich mówi, że eufemizmem jest „wyraz i wyrażenie neutralne lub nacechowane pozytywnie, użyte w miejsce takich, na które nałożone zostało z jakiegokolwiek powodu *tabu* (zakaz wypowiadania)”.⁸ Można też zdefiniować eufemizm jako „zastępczą nazwę jakiegoś zjawiska, stosowaną zamiast nazwy wprost, która nie może być użyta, ponieważ skojarzenia z nią związane są negatywne. Określenie eufemistyczne powinno natomiast wzbudzać pozytywne (lub neutralne) konotacje”.⁹ Kolejna definicja podkreśla, że eufemizm to wyraz lub peryfraza zastępująca słowo lub zwrot, które ze względu na tabu kulturowe czy religijne, na zabobon, na cenzurę lub autocenzurę (polityczną lub obyczajową), czy też na normy towarzyskie, pruderie, współczucie (empatię), poprawność polityczną, delikatność, uprzejmość lub dobre wychowanie mówiącego nie może lub nie powinno być używane.¹⁰

Celem zastosowania omawianych jednostek leksykalnych – zdaniem A. Dąbrowskiej – nie jest „przełamanie istniejących tabu, lecz pokazanie, w jaki sposób (jakimi środkami

⁵ DĄBROWSKA, A. *Słownik eufemizmów polskich, czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie*. Warszawa 2005. Pierwsze wydanie słownika pochodzi z roku 1998. Podtytuł słownika jest tłumaczeniem łacińskiej sentencji *fortiter in re, suaviter im modo*. Materiał językowy autorka zaczerpnęła ze źródeł pisanych oraz z języka mówionego (także odmian środowiskowych), opracowań specjalistycznych, słowników oraz ludowych pieśni erotycznych.

⁶ Najobszerniejszym opracowaniem językoznawczym eufemizmów w polszczyźnie jest publikacja: DĄBROWSKA, A. *Eufemizmy współczesnego języka polskiego*. Wrocław 1994.

⁷ A. Dąbrowska w pracy *Eufemizmy współczesnego języka polskiego* podaje, że istnieją 22 definicje encyklopedyczne oraz 13 definicji słownikowych terminu *eufemizm*, zob. DĄBROWSKA, A., patrz przyp. 6, s. 37.

⁸ DĄBROWSKA, A., patrz przyp. 5, s. 9.

⁹ Ibidem, s. 11.

¹⁰ Eufemizm, [cit. 2009-09-09]. Dostępny w Internecie WWW: <<http://pl.wikipedia.org/wiki/Eufemizm>>.

językowymi) można obłożone nimi wyrazy zastąpić, by ich forma uległa złagodzeniu”,¹¹ co pociąga za sobą także werbalną walkę z chamstwem językowym.

Geneza występowania eufemizmów upatruje się w czynnikach pozajęzykowych. Jeśli jakieś zjawisko obłożone jest tabu językowym, to użytkownicy języka w miejsce zakazanych wyrazów stosują określenia zastępcze, które tego tabu nie łamią, czyli inaczej eufemizmy.¹²

Wypełnienie pól leksykalno-semantycznych eufemizmów, zawierających w swojej strukturze nazwę własną lub leksem o rodowodzie odonimiczny ilustruje poniższa tabela:

Lp.	Pole semantyczno-leksykalne	Ilość eufemizmów z elementem onimicznym
1.	Cechy fizyczne człowieka	12
2.	Części ciała	6
3.	Części garderoby	--
4.	Nagość	3
5.	Czynności fizjologiczne	8
6.	Stany fizjologiczne kobiety	--
7.	Życie seksualne	19
8.	Choroby	9
9.	Śmierć i zjawiska z nią związane	34
10.	Odrażający wygląd lub zapach	--
11.	Wady, nałogi i przywary ludzkie	25
12.	Przewinienia, wykroczenia i kary	11
13.	Połajanki, przekleństwa, wyzwiska	12
14.	Wierzenia religijne	26
15.	Status finansowy, pieniądze	7
16.	Polityka	51
17.	Określenia zawodów, sklepów i punktów usługowych	1
	RAZEM:	224

Anna Dąbrowska w swoim słowniku wyróżniła 17 pól semantyczno-leksykalnych, wokół których koncentrują się eufemizmy polskie. 14 z nich jest wypełnionych określeniami eufemistycznymi, zawierającymi w swojej strukturze element odonimiczny. Najliczniej

¹¹ DĄBROWSKA, A., patrz przyp. 5, s. 9.

¹² Pod względem formalnym określeniem eufemistycznym może być: pojedynczy wyraz (np. *fupa*, *sempiterna*, *cholipa*), wyrażenie (np. *cztery litery*, *panienka lekkich obyczajów*) lub zwrot (*stać się kobietą*, *przenieść się na tamten świat*, *być w błogosławionym stanie*), zob. DĄBROWSKA, A., patrz przyp. 5, s. 11.

reprezentowane są: polityka, śmierć, wierzenia religijne, wady, nałogi i przywary ludzkie, życie seksualne oraz na równi: cechy fizyczne człowieka i połajanki, przekleństwa, wyzwiska. Pozostałe kręgi tematyczne są ilustrowane mniej niż dziesięcioma przykładami z elementem onimicznym. Nazw własnych nie odnajdujemy natomiast w eufemistycznych określeniach części garderoby, stanów fizjologicznych kobiety oraz odrażającego wyglądu lub zapachu. Liczba 224 wyrażeń eufemistycznych z pierwiastkiem onimicznym w porównaniu z całkowitą liczbą eufemizmów zawartych w słowniku Anny Dąbrowskiej (2596) ukazuje, iż nazwy własne nie są często wyzyskiwane w dotychczas istniejących i analizowanych formach wyrazowych. Udział procentowy eufemizmów z elementem onimicznym w całkowej liczbie zarejestrowanych określeń zastępczych wynosi bowiem zaledwie 8,63%.

Ogląd repertuaru nazw własnych, które wchodzą w skład eufemizmów współczesnej polszczyzny z formalnego punktu widzenia pozwala wydrębnić w nim kilka składników. Pierwszym są nazwy własne w użyciu kanonicznym (np. antroponimy, toponimy), kolejnym przymiotniki z kreacją odonimiczną oraz eponimy.

Wśród występujących w eufemizmach 38 różnych nazw osobowych można wyróżnić:

1. imiona (żeńskie, męskie, rodzime, obce, w formie metrykalnej, zdrobnienia, imiona postaci biblijnych, mitologicznych i bohaterów filmowych),
2. nazwiska (rodzime, obce), a także nazwiska nieautentyczne,
3. etnonimy, czyli nazwy mieszkańców kontynentów, regionów, państw,
4. pseudonimy konspiracyjne.

Jak wynika z powyższego zestawienia, komponent antroponimiczny w polskich eufemizmach może przybierać rozmanite formy. Najliczniejszą podgrupę tworzą imiona. W gronie imion żeńskich aż 4 posłużyły jako określenia prostytutki: *Dorotka*, *Dorka*, *Dosia* oraz obce *Natasza*. Imię *Ewa* występuje w dwóch wyrażeniach: współczesnym *w stroju Ewy ‘nago’* oraz staropolskim *para jabłek od Ewy ‘piersi kobiece’*. Męskie imiona metrykalne reprezentują *Adam* oraz *Franklin*. Pierwsze z nich występuje w wyrażeniu *w stroju Adama, w stroju Adamowym (adamowym)* ‘nago’ oraz jako określenie milicjanta.¹³ Z kolei *franklin* to określenie banknotu studolarowego (motywowane wizerunkiem amerykańskiego prezydenta).

¹³ KACZMAREK, L. – SKUBALANKA, T. – GRABIAS, S. *Słownik gwary studenckiej*. Wrocław 1974. – Tu odnajdziemy następującą motywację omawianego eufemizmu: „Od imienia własnego na tle aluzji do biblijnego Adama ulepionego z gliny”.

Imiona postaci mitologicznych dominują liczebnościowo w wyrażeniach eufemistycznych nad imionami biblijnymi. Z mitologii Greków i Rzymian występują przykładowo: *Kupidyn* (*grot Kupidyna* ‘członek męski’), *oddać hołd/ofiarę Neptunowi* ‘zwymiotować’ (jest to eufemizm od eufemizmu *objawy choroby morskiej*), *czcić Bachusa* ‘pić alkohol’.

Z postaci biblijnych często przywoływany w eufemizmach jest Abraham, występujący w Ewangelii św. Łukasza (16,22), w przypowieści o bogaczu i Łazarzu. Zwrot oznaczający śmierć, umieranie przybiera w polszczyźnie liczne warianty komunikacyjne, np.: *przenieść się na łono Abrahama/pójść do Abrahama na piwo/pójść do Abrahama na ciepłe piwo/pójść przed Abrahama/zawiąć się na łono Abrahama/pójść do Abramka na pączki/przejechać się do Abrahama na piwko* i in.¹⁴

Kolejne antroponimy w postaci nazwisk wyzyskano w siedmiu przykładach eufemizów. Pojawiają się tu nazwiska polskich polityków, np. określenie *poza okiem Kołodki* ‘nielegalnie, bez płacenia podatków’ odnosi się do nazwiska byłego ministra finansów Grzegorza Kołodki. Leonid Breżniew został utrwalony w wyrażeniu *doktryna Brežniewa* ‘prawo Związku Radzieckiego do ingerencji w sprawy państw całej Europy Środkowo-Wschodniej’. Z kolei *Chopin* i *Reymont* to określenia dawnych banknotów pięciotysięcznego oraz milionowego. Nawiązanie do dodatniego odczynu Wassermanna jako potwierdzenia choroby wenerycznej posłużyło w celu utworzenia potocznego i żartobliwego zwrotu *staruszek Wassermann wypowiada się o kimś dodatnio ‘któś ma kiłę’*.

Na uwagę zasługują także nazwiska nieautentyczne, stosowane jako określenia śmierci i umierania. Należą tu: *Piasecka, Pani Sroga, pan Łopaciński* oraz *Piasecki* (*postać kogoś do Piaseckiego ‘zastrzelić kogoś’*).

Kryptonim bohatera serialu „Stawka większa niż życie” J-23, czyli Hansa Klossa, w polszczyźnie oznacza ‘tanie wino owocowe podlej jakości, którego cena wynosiła swego czasu 23 złote’.

Ciekawie przedstawia się także proces wyzyskiwania etnonimów w celach eufemizacyjnych. Np. nazwa mieszkańca państwa *Turek* odnosi się do Niemca, na podstawie przysłownia „Póki świat światem, nigdy nie będzie Turek Polakowi bratem” (z J. Krzyżanowskiego). Grek znany jest ze zwrotu *udawać Greka* ‘udawać głupiego lub tak postępować, jakby się nic nie rozumiało i nie wiedziało’. Polak pojawia się w dwóch

¹⁴ Por. DĄBROWSKA, A., patrz przyp. 5, s. 141.

eufemizmach: *prześladowcy Polaków* ‘Rosjanie’ oraz *Polak religii żydowskiej/Polak wyznania mojżeszowego* ‘polski Żyd’.

Kolejny komponent onimiczny, występujący we współczesnych określeniach eufemistycznych, stanowi nazwa geograficzna. Jest ona niemal na równi z antroponimami wykorzystywana w analizowanych jednostkach leksykalnych, bowiem odnotowano 39 eufemizmów, zawierających w swojej strukturze toponim. Nazwy geograficzne były reprezentowane następującymi kategoriami onimicznymi:

1. nazwy państw (11), np.: *podróż do stolicy Łotwy* (eufemizm eufemizmu *jechać do Rygi* ‘wymiotować’),
2. ojkonimy (nazwy miast) (10), np. *jechać do Rygi/jechać przez Kielce do Rygi* ‘wymiotować’ (wykorzystanie podobieństwa fonetycznego z czasownikiem *rzygać*, występujące np. w języku rosyjskim i białoruskim), *bitwa pod Grunwaldem* ‘bimber’ (znane też jako *1410* – rzadki przykład eufemizmu liczbowego, przepis na bimber: jedna część drożdży, cztery cukru i dziesięć wody),
3. hydronimy (5), np. *jechać nad Bałtyk* ‘wymiotować’, *granica na Odrze i Nysie* ‘granica polsko-niemiecka’ (zabieg omijania przynajmniej jednego słowa, bo tylko NRD utrzymywało z Polską przyjazne stosunki),
4. nazwy miast biblijnych (3), np. *Sodoma i Gomora* ‘niemoralność, występek, rozpusta’,
5. urbonimy (3): *Warszawa Centralna* ‘rozwinięcie skrótu: wc’, *Powązki (przenieść się na Powązki)* ‘umrzeć’), *Biały Dom* (potocznie ‘budynek Komitetu Centralnego PZPR’),
6. oronimy (1): *Kaukaz: jedno oko na Maroko, drugie na Kaukaz* (potocznie ‘zez’),
7. części świata (1): *Wschód (nowa wiara ze Wschodu)* ‘socjalizm, komunizm’),
8. nazwy nieautentyczne (2): *Dubin* (‘pośladki’, zniekształcenie fonetyczne nazwy miejscowości, podyktowane względami przyzwoitości, prawdziwa nazwa brzmi: *Dupin, Dupino* od ap. *dup* ‘wydrażenie, dziupla’), *Wymiotkowo (jechać do Wymiotkowa)* ‘wymiotować’).

Zupełnie wyjątkowo występują w eufemizmach chrematonymy typu *Polski Monopol Spirytusowy, PKWN, Stocznia Gdańska* czy *Ministerstwo Oświaty*. Wchodzą one jednak w skład okazjonalizmów. Najbardziej znany jest przykład *pracownik MPO* ‘śmieciarz, człowiek wywożący śmiecie’.

W skład polskich określeń eufemistycznych wchodzą także przymiotniki o proweniencji odonimicznej. Łącznie odnotowano ich 30, z czego 16 stanowiły przymiotniki otoponimiczne, zaś 14 – odantroponimiczne.

Najczęściej występującymi w polskich eufemizmach były przymiotniki pochodzące od nazw państw, współcześnie występujących w Europie lub istniejących dawniej. Tworzą one swoistą mapę krajów sąsiadujących z Polską, obrazującą położenie geograficzne Polski, por. np. *zawodnik radziecki* ‘najczęściej w sprawozdaniach sportowych: Sowiet’, *obywatel polski pochodzenia niemieckiego* ‘członek mniejszości niemieckiej w Polsce’. Przymiotniki utworzone od nazw państw Europy reprezentowane są następującymi przykładami eufemizmów: *miłość francuska* ‘seks oralny’, *choroba francuska/galicka/hiszpańska* ‘kiła’, czy *golusienki jak turecki święty* ‘całkiem goły’. Zaledwie jeden przykład *egiski* odnosi się do państwa zlokalizowanego poza granicami Europy. Odnajdujemy go w wyrażeniu *baranek egipski* ‘wesz’. Dwa przymiotniki od nazw miast: *neapolitański* i *paryski* występują w eufemizmach: *niemoc neapolitańska* ‘kiła’ oraz *błekit paryski* ‘denaturat’. Zupełnie wyjątkowymi jednostkami językowymi są w tej podgrupie przymiotniki pochodne od nazwy wyspy Lesbos (*lesbijski* w wyrażeniu *miłość lesbijiska* ‘homoseksualizm kobiet’) oraz od krainy historycznej Gallia (*choroba galicka* ‘kiła’: *Gallia* ‘łacińska nazwa kraju zamieszkałego przez Celtów, po podboju włączona w granice imperium rzymskiego’).

Wśród nieco mniej licznej podgrupy eufemizmów, zawierających w swoim składzie przymiotnik odantroponimiczny, wyróżnić można kilka zespołów. Są to przymiotniki motywowane: 1. nazwiskami (np. *wiek balzakowski* ‘starszy wiek, przede wszystkim o kobiecie’, *rubensowskie kształty* ‘obfite kształty kobiece’), 2. imionami biblijnymi (*Adamowy*: *wąż Adamowy* ‘członek męski’ oraz *w stroju adamowym* ‘nago’; *Akteonowy*: *rogi Akteonowe* ‘rogi jelenie jako symbol zdradzonego małżonka’, *mojżeszowy*: *Polak wyznania mojżeszowego* ‘polski Żyd’), 3. imionami mitologicznymi (*Bachus*: *bachowy sok* ‘wino’, *Wenus*: *wenusowa choroba* ‘kiła’), 4. nazwami grup etnicznych (*żydowski*: *człowiek religii żydowskiej* oraz *obywatel polski pochodzenia żydowskiego* ‘Żyd’).

W zgromadzonym zbiorze określeń zastępczych z elementem onimicznym wyróżnić także można 26 eponimów. Są nimi takie nazwy własne, które w procesie apelatywizacji (lub deonimizacji) stały się wyrazami pospolitymi (w formie rzeczowników, przymiotników lub czasowników). Oznacza to proces utraty znaczenia jednostkowego, eponimy przestają wskazywać na jednego referenta, a zaczynają posiadać wiele denotatów. Formalnym wskaźnikiem procesu apelatywizacji jest zapis danej jednostki leksykalnej małą literą.

Jak pisze Hanna Jadacka, autorka hasła problemowego: *Nazwy własne jako rzeczowniki pospolite w Nowym słowniku poprawnej polszczyzny PWN*,¹⁵ „we współczesnej polszczyźnie można wskazać dużo nazw własnych osobowych (imion postaci biblijnych i mitologicznych, imion i nazwisk postaci historycznych i bohaterów literackich), nazw miejscowych, nazw firmowych, nazw wyrobów przemysłowych, w których dokonały się przesunięcia znaczeniowe pozwalające używać ich jako rzeczowników pospolitych”.¹⁶

Współczesne określenia eufemistyczne, zarejestrowane w *Słowniku eufemizmów polskich*, reprezentuje grupa 26 eponimów. Najczęściej powstały one od etnonimów (8) i ujawniają zakodowane w języku stereotypy językowe na temat określonych grup ludności. Np. czasowniki *oszkapić* czy *oszwabić* w znaczeniu ‘oszukać kogoś, postąpić nieuczciwie’, związane ze społeczeństwem niemieckim (Szkop, Szwab) i utrwalające negatywny stereotyp Niemca czy eufemizm *szkot* na oznaczenie ‘skąpca’, oparty na stereotypie o chytroci Szkotów. Dwa eponimy *francuz* i *szwab*, wywodzące się z Wielkopolski odnoszą się do określeń insektów: prusaka i karalucha. Językowo są one przykładami zjawiska kakofemizacji, czyli deprecjonowania innej narodowości poprzez przypisywanie jej negatywnych cech.¹⁷ Nazwy *Arab* i *Gruzinka* kryją się w eufemistycznych określeniach prostytutki: *arabeska* (‘sługa przed wszystkimi Arabami’) oraz *gruzinka* (‘ta, która świadczyła usługi po wojnie w gruzach’). Kolejną grupą onimiczną, stanowiącą podstawę eponimów, są imiona rodzime i obce. Pierwsze z nich to imiona męskie i żeńskie. Utworzono od nich określenia członka męskiego – *wacek*, piwa – *leszek* oraz narkotyków, marihuany – *marycha/marysia*. Dodatkowo *marysia* była także potocznym określeniem dawnego banknotu o nominale dwadzieścia tysięcy złotych z wizerunkiem Marii Skłodowskiej-Curie.¹⁸ Z kolei imię rosyjskie *Iwan* jest podstawą derywatu czasownikowego *podiwanić* ‘ukraść’, stanowiącego kolejny przykład procesu kakofemizacji.

Nazwiska, nazwy firm oraz grup etnicznych to kolejne kategorie onimiczne tkwiące we współczesnych eponimach polskich. Przykład *urbanki*, pochodzący od nazwiska Jerzego Urbana (rzecznika prasowego rządu generała Wojciecha Jaruzelskiego), stosuje się na określenie ‘dużych, odstających uszu’. *Sławojka* ‘wiejski wychodek’ ma swoje źródło w nazwisku przedwojennego dygnitarza Felicjana Sławoja-Składkowskiego (1885–1962). Apelatyw *falandyzacja* (lub *falandyzacja prawa*) w znaczeniu ‘wykorzystywanie prawa do

¹⁵ JADACKA, H. Nazwy własne jako rzeczowniki pospolite. In: *Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN*. A. Markowski (ed.), Warszawa 1999, s. 1700.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ DĄBROWSKA, A., patrz przyp. 5, s. 40.

¹⁸ Obecnie ‘marysią’ (‘Marysią’?) określa się także pomoc domową (dawniej służącą).

uzasadniania nielegalnych lub na wpół legalnych decyzji politycznych' opiera się na nazwisku Lecha Falandysza, ministra stanu w Kancelarii Prezydenta Lecha Wałęsy. Nazwy firm motoryzacyjnych (*Volkswagen*), sportowych (*Adidas*) oraz produkujących alkohol (*Bols*), fundując apelatywy: *volkswagen* 'garbaty', *adidas* 'AIDS, nazwa choroby' oraz *bols* 'denaturat'. Pozostałe grupy onimiczne w sposób jednostkowy były bazami eponimów typu: ap. *świerszczyk* 'czasopismo pornograficzne' (: „Świerszczyk”, czasopismo dla dzieci), przymiotnika *kulturalny* (: czasopismo „Kultura” paryska), rzeczownika *uszatek* 'donosiciel' (: Miś Uszatek, bohater bajek i dobranocek dla dzieci, mający stosunkowo duże uszy), *quasimodo* 'brzydal' (od imienia postaci z powieści Wiktora Hugo „Kościół Panny Marii w Paryżu”, 1831) czy *harpagon* 'skąpiec, sknera, kutwa, liczykrupa, dusigrosz' (od imienia tytułowego bohatera komedii Moliera „Skąpiec”).

Powyższe przykłady, zawierające nazwy osób określonej narodowości, bohaterów sceny politycznej, postaci literackich i telewizyjnych czy na przykład imiona, są symbolami pewnych zjawisk czy zachowań. Ponadto ukazują zachodzący nieustannie w języku proces apelatywizacji, czyli przekształcania nazwy własnej w wyraz pospolity, którego formalnym wyznacznikiem jest zmiana pisowni (zamiana wielkich liter na małe).

Przeprowadzone badania nad użyciem nazw własnych i elementów odonimicznych we współczesnych eufemizmach polskich pozwalają na sformułowanie kilku wniosków. Eufemizmy jako zjawisko językowe wchodzą w obręb badań leksykologicznych, semantycznych i stylistycznych. Z tego powodu ich jednostronny ogląd nie jest możliwy, bowiem byłby bardzo ograniczony.

Określenia eufemistyczne dotyczą różnych dziedzin życia człowieka i dlatego nadawane są tym zjawiskom, które są tabuizowane. Eufemizmy z pierwiastkiem onimicznym najczęściej odnoszą się do sfery polityki, śmierci oraz wierzeń religijnych.

Zebrany materiał językowy potwierdza tezę o podrzędności podsystemu onimicznego w stosunku do podsystemu semantycznego języka. W polskich określeniach zastępczych, których Anna Dąbrowska zarejestrowała ponad dwa i pół tysiąca, zaledwie 224 (8,63%) stanowią jednostki zawierające w swojej strukturze element onimiczny lub odonimiczny.

W polskich określeniach eufemistycznych najczęściej występującą kategorią proprialną są toponimy (39 różnych nazw). Nieco mniej licznie (38 onimów) występują w omawianej grupie jednostek leksykalnych antroponimy, następnie przymiotniki o genezie w podsystemie onimicznym języka (30 leksemów) oraz eponimy (26 przykładów). Do rzadkości należą chrematonimy (9 nazw).

Nazwy własne są źródłem wzbogacania zasobu polskich określeń zastępczych oraz odświeżają ich wartość emocjonalną. Z pragmatycznego punktu widzenia stosowanie eufemizmów (także tych z członem onimicznym) jest uzależnione od rodzaju kontaktu językowego, sytuacji użycia oraz typu wypowiedzi.

Nie można także pominąć kwestii wartości stylistycznej omawianych jednostek leksykalnych. Niewątpliwie przyczyniają się one do podniesienia stylu wypowiedzi poprzez eliminację dosłowności i trywialności zastępowanego wyrazu czy wyrażenia, łagodzenia znaczeniowej dosadności. Ich znajomość i stosowanie w wypowiedziach świadczy o bogactwie językowym nadawcy. Należy także uwzględnić pełnioną przez eufemizmy funkcję ochrony estetyki wypowiedzi, a przez to werbalną walkę z chamstwem językowym. Określenia zastępcze pełnią funkcję ludyczną, są również elementem dowcipu językowego (dotyczy to zwłaszcza żartobliwych określeń banknotów). Współczesne eufemizmy polskie utrwalają stereotypy językowe związane z określonymi grupami narodowościowymi i wyznaniowymi.

Nazwy własne, przywoływanie w określeniach eufemistycznych, wyrastają ze wspólnej bazy kulturowej użytkowników języka. Odczytanie znaczeń eufemizmów, w których pojawiają się onimy, wymaga od odbiorców dobrej znajomości kultury, historii, literatury polskiej i obcej, zanurzenia w przeszłe i bieżące wydarzenia polityczne itp. Bez tej wiedzy trudno byłoby rozszyfrować na przykład znaczenie eufemizmu słowo *Cambronne'a* lub *to, co rzekł Cambronne*.¹⁹

Summary

The research was focused on a corpus of 224 elements that have in their structure proper names (personal and place names), eponyms or adjectives derived from proper names. The material was excerpted from “Dictionary of Polish Euphemisms” by Anna Dąbrowska.

Key words:

Polish; onomastics; proper names; euphemism

E-mail: beata.afeltowicz@wp.pl

¹⁹ Wyrażenie eufemistyczne słowo *Cambronne'a* lub *to, co rzekł Cambronne* odsyła nas do postaci francuskiego generała Pierre'a Cambronne'a (1770–1848), dowódcy starej gwardii pod Waterloo. Kiedy Anglicy wezwali go do poddania się, miał prawdopodobnie odpowiedzieć „A gówno”, zob. DĄBROWSKA, A., patrz przyp. 5, s. 231.

Hybrydowe społeczeństwo. O procesach imigracyjnych na podstawie onimów historycznych mieszkańców Poznania¹

Kinga Banderowicz (Poznań)

„Dlaczego ludzie się przemieszczają? Co sprawia, że odcinają się od korzeni i zostawiają wszystko, co znajome, dla wielkiej niewiadomej za horyzontem? (...) Odpowiedź brzmi na całym świecie tak samo: ludzie przemieszczają się w nadzieję na lepsze życie.”²

Narastające lawinowo w różnych czasach i przestrzeniach geograficznych **zjawisko migracji** rodzi dziś zainteresowanie wynikami badań wielu dyscyplin naukowych analizujących to zagadnienie. Demografia, politologia, socjologia, historia, ekonomia – wszystkie one opisują migracje i wynikające z nich skomplikowane problemy. W dyskursach na temat migracji podnosi się różne kwestie, np. poczucie tożsamości migrantów, stereotyp narodowościowy, przyczyny migracji i jej formy, prawa migrantów, kierunki migracji, itp.³ Rozległa panorama badawcza owych świadomie zamierzonych przemieszczeń przestrzennych⁴ nie była jednak dotąd rozszerzona o studia natury językowej, a ścisłe rzecz biorąc: onomastycznej. Pole do takich obserwacji otwiera się dzięki wyraźście nakreślonym nurtowi badań dokumentalistycznych czy historycznojęzykowych, który wykorzystuje (zazwyczaj nigdzie wcześniej niepublikowany) rękopiśmienny materiał źródłowy. Stanowią go rozmaitego typu księgi miejskie i sakralne przechowywane po dziś

¹ Referat napisano w ramach grantu ministerialnego (projekt badawczy własny) Nr 1 H01 D042 30 pt: *Nazwiska mieszkańców Poznania na tle antroponomastykonu innych miast wielkopolskich i ewolucji polskiego systemu antroponimicznego*, realizowanego pod kierunkiem prof. I. Sarnowskiej-Giefing.

² MARTEL, Y. *Życie Pi*, przeł. Z. Batko. Kraków 2003, s. 97.

³ Por. WALASZEK, A. *Migracje Europejczyków 1650–1914*. Kraków 2007; *Migracje powrotnie Polaków. Powroty sukcesu czy rozczarowania?* K. Iglicka (red.), Warszawa 2002; *Ludzie na huśtawce. Migracje między periferiami Polski i Zachodu*. E. Jaźwińska – M. Okolski (eds.), Warszawa 2001; JANOWSKA, H. *Emigracja zarobkowa z Polski 1918–1939*. Warszawa 1981; *Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych*. A. Pilch (red.), Warszawa 1984; *Mechanizmy polskich migracji zarobkowych*. C. Bobińska (ed.), Warszawa 1974.

⁴ Definicji migracji jest wiele. Według socjolog K. Slany migracja to „(...) ruch fizyczny dokonany w określonym celu, a) zmiana miejsca zamieszkania, b) zmiana terytorium (jednostki osiedlowej, państwa), c) przeniesienie się z jednej społeczności do drugiej, d) zmiana społecznego i kulturowego otoczenia“. SLANY, K. *Miedzy przymusem a wyborem. Kontynentalne i zamorskie emigracje z krajów Europy Środkowo – Wschodniej (1939–1989)*. Rozprawy habilitacyjne nr 295, s. 22. W niniejszym referacie przyjmuję i przytaczam niżej poglądy demografa M. Latucha, który mówił, że „(...) migracją albo wędrówką nazywać będziemy takie fakty świadome zamierzonych przemieszczeń przestrzennych ludności – podkreślenie moje K.B., które wynikają ze zmiany miejsca zamieszkania lub pobytu i dokonują się pomiędzy jednostkami osiedlowymi w ramach granic jednostek terytorialnych kraju, państwa lub też wykraczając poza jego granice polityczne“. Przytoczenie za WALASZEK, A. *Migracje Europejczyków 1650–1914*. Kraków 2007, s. 21.

dzień w archiwach państwowych i kościelnych. Różny jest ich zakres chronologiczny, stopień czytelności czy przydatność do badań. Budzą jednak zainteresowanie onomastów, ponieważ należą do tego rodzaju dokumentów, które ustalają brzmienie nazwiska i potwierdzają proces jego petryfikacji.

Niewątpliwie najbogatszym źródłem danych antroponimycznych są **zespoły akt kancelaryjnych**,⁵ tzw. *acta consularia*. Składają się nań akta urzędów i sądu rady miejskiej, księgi trzech porządków miejskich, księgi grodzkie, wójtowskie i ławnicze oraz **księgi przyjęć do prawa miejskiego**, które obrazują „(...) ruch ludności, rodzaj zatrudnienia osób przyjmujących obywatelstwo miejskie oraz jej pochodzenie. Zawierają również spisy mieszkańców poznańskich występujących w charakterze poręczycieli”.⁶

Przedmiotem pracy, wykorzystującej bazę materiałową poznańskich *Ksiąg przyjęć do prawa miejskiego*, są zatem **historyczne nazwy osobowe poznaniaków** zawarte w źródle obejmującym okres od XVI do XVIII wieku. Szczegółowym tematem referatu uczyniłam (proto)nazwiska obywateli poznańskich oraz wszelkie formy identyfikujące człowieka, a występujące bezpośrednio po zestawieniu antroponimicznym, tzn. dodatkowe wyznaczniki jednostkowości osób: terminy indywidualne⁷ i określenia deskrypcyjne.⁸ Pod uwagę wzięłam także inne nazwy własne, zwłaszcza toponimy, zaświadczone w historycznym materiale.

Analizą zostały objęte określenia osobowe mężczyzn⁹ – prawnych obywateli miasta (*cives*), w tym również nominacje osób innych narodowości oraz *onomastica* obywateli pochodzących z miast ówczesnej Polski. Są to więc (proto)nazwiska osób nowo przyjętych do prawa miejskiego. Ich nosiciele wylegitymowali się niezbędnymi dokumentami, wypełnili wszelkie powinności względem miasta, złożyli stosowne ślubowanie i zostali włączeni w poczet pełnoprawnych obywateli miejskich.

Zebrane dane pomogły odpowiedzieć na pytanie skąd pochodzili prawowici poznaniacy i czy rzeczywiście byli to tylko Wielkopolanie, autochtoni, krajanie, rdzeni

⁵ Por. Inwentarz zespołu akt miasta Poznania / księgi kancelaryjne i akta /z lat 1254–1793/ 1843 / oprac. I. Radtke.

⁶ KUKLIŃSKA, K. *Handel Poznania w drugiej połowie XVIII wieku*. Warszawa – Poznań 1976, s. 12.

⁷ Terminy indywidualne, których podstawę stanowiła identyfikacja człowieka przez imię i tekst to najstarsza forma nazewnicza. Z. Kaleta zalicza do nich m.in. nazwy miejscowości, nazwy etniczne, hydronimy, zaimki dzierżawcze, wyrazy określające status społeczny czy funkcje państwowie, daty i terminy. Por. KOWALIK-KALETA, Z. *Ewolucja nazwisk słowiańskich. Studium teoretyczno-porównawcze*. Kraków 1991, s. 8.

⁸ Deskrypcje jednostkowe to według A. Cieślikowej „(...) różnorakie wyrażenia pospolite użyte w pozycji argumentu, pełniące funkcję referencyjną”. Por. CIEŚLIKOWA, A. *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe*. Wrocław – Kraków – Warszawa 1990, s. 202.

⁹ Kobiety nie posiadały wówczas osobowości prawnej, a obowiązujące normy społeczne bardzo je dyskryminowały. Prawa miejskie uzyskiwały niemal wyłącznie w drodze małżeństwa lub wywodzenia się z rodziny posiadającej obywatelstwo. Powszechny (w przypadku mężczyzn) wpis do *Album civium* był dla nich właściwie niemożliwy. Por. KARPIŃSKI, A. *Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*. Warszawa 1995, s. 24.

mieszkańcy tych ziem. Wyekszerpowany materiał pozwolił ponadto ustalić jaką część obywateli miasta stanowiły osoby urodzone w innych dzielnicach naszego kraju lub posiadające odmienną narodowość.

W obszernym zbiorze ponad **5 500** tysięcy o nimów wyekszerpowanych z lat 1575–1793 stosunkowo rzadko odnotowałam powtarzalność nazwisk. Tłumaczyć należy to specyfiką źródła. O ile bowiem obserwować repetycję nazwisk, czyli dziedzicznosć antroponimów pozwalają np. księgi metrykalne, o tyle księgi nadań obywatelstwa, honorujące jedynie mężczyzn, z założenia przynajmniej zawierały pojedyncze wpisy, ponieważ posiadanie praw miejskich było raczej niezbywalne. Zaobserwowaną większą częstotliwość występowania konkretnego nazwiska tłumaczyć należy zjawiskiem **migracji łańcuchowych**. Mówiąc o nim, gdy „(...) jednostki spokrewnione lub znające się nawet luźniej, przyjaciele, kompani, przenosili się z miejsca na miejsce, wykorzystując rodzinne, społeczne, regionalne, środowiskowe, towarzyskie powiązania. Wyjazd jednych pociągał za sobą wyjazd kolejnych osób. Do migracji zachęcano, a nowo przybyłym w miejscu osiedlenia udzielano pomocy, informacji.”¹⁰

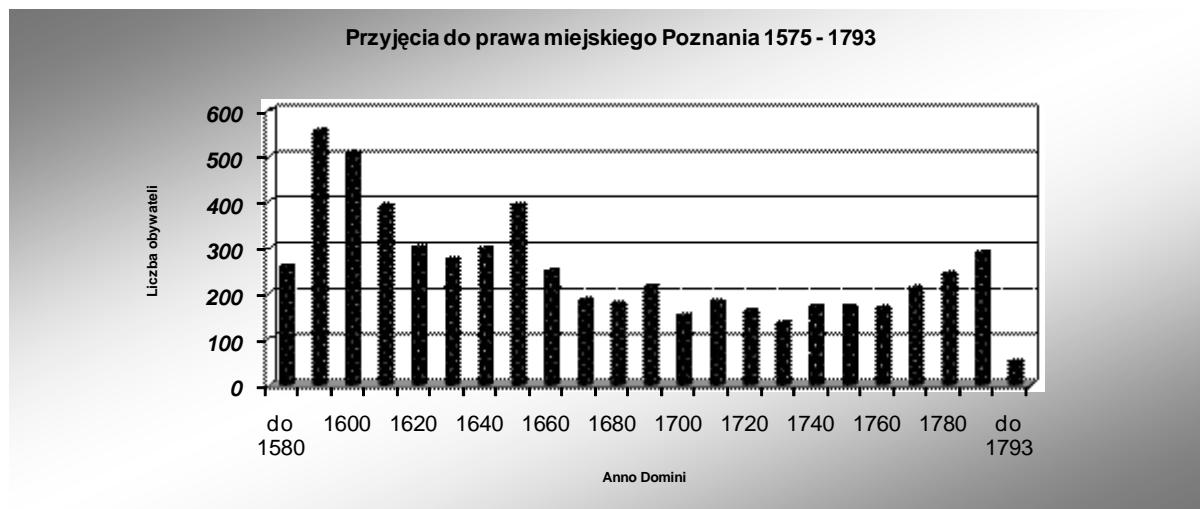
Bogaty zbiór ekscerptów stał się źródłem niezbitych informacji nie tylko o procesie stabilizowania się nazwisk, ale – co szczególnie cenne – danych o stosunkach etniczno-językowych w tym rejonie kraju. Jak wiemy w przypadku Wielkopolski jest to istotne, ponieważ obszar ten niemal od zawsze charakteryzował się hybrydalną strukturą narodowościową i interferencją kultury polskiej i niemieckiej. „W Wielkopolsce, a zwłaszcza Prusach Królewskich, ogólną rolę grali w miastach Niemcy, w znacznej mierze utrzymujący swą odrębność językową i kulturową, a nawet narzucający ją reszcie ludności (język niemiecki jako język urzędów i sądów, utrudnianie dostępu do cechów ludności polskiej). Wprawdzie np. Poznań był miastem w przeważającej mierze polskim (w XVI w. Niemcy stanowili tu zaledwie 9–10% ludności), ale już Toruń nosił w dużej mierze charakter niemiecki, utwierdzony przez luterańskie wyznanie większości mieszkańców. W XVI i XVII w. do miast wielkopolskich przybywają liczni Czesi, wyznawcy sekty braci czeskich. W XVII i XVIII w. ma miejsce nowa wielka fala kolonizacji niemieckiej w Wielkopolsce, która objęła zwłaszcza miasta pograniczne i prywatne. Zdarzali się również w miastach wielkopolskich Włosi i Grecy”.¹¹ Jak widać obserwacja struktury społecznej

¹⁰ WALASZEK, A., patrz przyp. 4, s. 23. Z czasem pojęcie migracji łańcuchowych zastąpiono terminem „sieci społeczne“. Druga nazwa wydaje się stosowniejsza, ponieważ nie zakłada tylko jednokierunkowego rodzaju relacji. Sugeruje natomiast oczywistą wielowymiarowość i złożoność ludzkich powiązań społecznych.

¹¹ BOGUCKA, M. – SAMSONOWICZ, H. *Dzieje miast i mieszkańców w Polsce przedrozbiorowej*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1986, s. 468.

i etnicznej mieszkańców imigrujących do ośrodka poznańskiego dostarcza niezwykle cennych wiadomości i pozwala potwierdzić wiedzę o historii miasta (funkcja ośrodka wobec regionu, zasięg oddziaływanego wielkopolskiej stolicy) czy zweryfikować niektóre szacunkowe ustalenia demograficzne.

W Poznaniu rocznie dokonywano od kilku do kilkunastu przyjęć do obywatelstwa. Średnia roczna wynosi **23 osoby**. Najwięcej migrantów (podaję liczbę obywateli, nie zaś wszystkich mieszkańców!) przyjęto do prawa miejskiego na przełomie XVI i XVII wieku: w 1592 roku – 107 osób, w 1645 roku – 85, w 1591 – 70, w 1617 – 68, a w 1780 – 64; najrzadziej zaś obywatelstwo poznańskie nadano w latach: 1662, 1717 – po pięć przyjęć. W 1792 wpis do *album civium* uzyskały tylko dwie osoby.

Przedmiotem analizy onomastycznej, która pomoże określić ilościowy i jakościowy skład ludności Poznania na przestrzeni od XVI do XVIII wieku, jest: **I.** kategoria nazw osobowych motywowanych przez nazwy miejscowe.¹² Zaliczyć tu należy wymiennie występujące w źródle: **nazwy osobowe o charakterystyce przymiotnikowej**; formy syntetyczne (np. *Famatus Alberus Kaliski; Honestus Michael Kiciński*); **nazwy osobowe równe nazwom miejscowym** (np. *Honestus Martinus Grudziądz de oppido Szrem oriundus; Thomas Berlino Organarius*); **nazwy osobowe w formie odmiejscowego wyrażenia przyimkowego**; określenia identyfikujące przez tekst; deiktyczne formy analityczne (np. *Gregorius de Borek Aromatarius; Martinus Braseatorus socius de villa Chludowo*) oraz **II.** struktura (proto)nazwisk obywateli Poznania w perspektywie geografii nazewniczej.

¹² Wymienione typy nazw osobowych motywowane były już w okresie od XIII wieku jako drugie określenie człowieka, tworzące wraz z imieniem zestawienie antroponimiczne. Por. KOWALIK-KALETA, Z. *Staropolskie nazwy osobowe motywowane przez nazwy miejscowe*. Wrocław 1981, s. 5.

Połączone wyniki tych dwutorowych badań zapewnią pracy badawczy obiektywizm i pozwolą sprecyzować faktyczne kierunki migracji.

Rozpatrując na początku nazwy osobowe motywowane toponimami trzeba zaznaczyć, że spośród wyekszerpowanych ze źródła poświadczów ponad **cztery tysiące** dostarczają danych o nazwie miejscowości, regionie geograficznym lub kraju pochodzenia migranta. W zbiorze tym **półtora tysiąca** nazwisk ma charakter przymiotnikowy. Resztę zaś (**dwa i pół tysiąca**) stanowią nazwy osobowe równe toponimom lub występujące w formie form analitycznych, deskryptywnych ze składnikiem de (villa) lub ex + nazwa miejscowa.

Wyekszerpowane z historycznego źródła nazwiska odmiejscowe o charakterze przymiotnikowym wskazują na wielkopolskie pochodzenie większości osób przyjętych do poznańskiego prawa miejskiego. Około **600** onimów wywodzić można bowiem od miejscowości zlokalizowanych w tym regionie. Potwierdzają to nazwiska typu: *Bojanowski, Gorczyński, Kaliski, Łukowski, Mielżyński, Niegolewski, Objazierski, Oporowski, Ptaszkowski, Rozdrażewski, Rożnowski, Skórzewski, Sołacki, Wolsztyński, Wroniecki, Żniński*. Również statystyczna analiza nazwisk równych nazwom miejscowym oraz nazw osobowych w formie odmiejscowego wyrażenia przyimkowego potwierdza, że najwięcej osób ubiegających się o prawo miejskie pochodziło z samego Poznania – **483** osiedleńców.

W ogólnym zestawieniu wśród najliczniej reprezentowanych miejscowości, z których migrowano nie pojawia się ani razu toponim odsyłający poza granice ówczesnej Rzeczypospolitej, co zatem świadczyć może o typowo polskim, rodzimym składzie narodowościowym miasta. Lista innych najczęściej występujących w źródle nazw miejscowości poświadczających pochodzenie migrantów przedstawia się następująco: Gdańsk – 67; Wrocław – 64, Kraków – 54, Toruń – 42, Wschowa – 38, Szamotuły – 34, Kościan – 33, Buk – 31. W latach największego rozwoju miasta migranci przybywający do Poznania pochodzili z różnych obszarów geograficznych. Holistycznie potraktowany materiał źródłowy dowodzi, że najpotężniejsza grupa osób imigrowała z Wielkopolski – **1 215** poświadczów, co stanowi **62%** całego zbioru. Biorąc pod uwagę pozostałe regiony kraju, to *gros* pozostałych migrantów przybywało z następujących obszarów: Śląsk – 182 osoby, tj. 9%, Pomorze – 105 osób, czyli 5%, Kujawy – 102 osoby, co stanowi 5%, Lubuskie – 90 osób, tj. 5%, Małopolska – 71 osób, czyli 4%, Mazowsze – 60 osób, tj. 3%, Łódzkie – 39 osób, czyli 2%, Lubelskie – 31 osób, co stanowi 2% całego zbioru, Podole - 30 osób, również 2%, Podkarpacie – 16 osób, tj. 1% oraz Warmia i Mazury i Świętokrzyskie po 6 osób, czyli po 0,5% zbioru.

Wśród osiedleńców dosyć często spotykano przedstawicieli innych narodowości. Byli to przeważnie Niemcy z Saksonii, Hesji, Bawarii, Prus, Brandenburgii, Szlezwika-Holsztynu

i Nadrenii. Do prawa miejskiego przyjmowano ponadto Szkotów, Czechów (z Moraw), Włochów, Austriaków, Węgrów i Litwinów. Szczegółowe dane liczbowe obrazuje wykres:

Taka atrakcyjność osiedleńca Poznania w warunkach rozwijającego się kraju i braku podziałów stanowych nie dziwi, zwłaszcza, że powodowała ona zjawisko stałej migracji ze wsi¹³ przedstawicieli różnych warstw społecznych i zapewniała dużą różnorodność narodową i etniczną. Dlatego mówi się o hybrydalnym charakterze struktury miejskiej Poznania, odnosząc się do czasów między XVI a XVII wiekiem. Miasto uzupełniało w ten sposób swój stan liczebny. Na kondycję demograficzną stolicy Wielkopolski – miasta dużego i bogatego – wpływ miał większy napływ nowych mieszkańców i większy krąg geograficzny, z którego się ono rekrutowali, czyli, z krajów leżących w strefie wymiany handlowej związanej z dużymi obrotami pieniężnymi. Nowoprzyjęci do *ius civile* wywodzili się – co wynika z badań – z **350** różnych miejscowości w kraju (wyłączywszy Wielkopolskę) i ówczesnej Europy.

Przeprowadzona powyżej analiza nazw osobowych motywowanych nazwami miejscowymi wyraźnie pokazuje, że obszar, z którego imigrowały do Poznania osoby starające się o obywatelstwo miasta jest przede wszystkim ściśle zawężony do granic Wielkopolski. Ponadto przedstawione badania są zbieżne z wynikami obserwacji natury strukturalnej. Zauważalne bowiem prawidłowości językowe nazwisk uwypuklają dominację typów nazewniczych, formantów nazwiskotwórczych, które uznaje się za typowo wielkopolskie lub szerzej – północnopolskie. Dowodzić by to zatem mogło słuszności postawionej tezy o wybitnie lokalnym rodowodzie osób aspirujących do poznańskiego obywatelstwa.

Pamiętać jednak należy, że sumienna analiza lokalnie ukształtowanych podsystemów onimycznych stanowić winna jedynie argument w dyskusji o wyodrębnianiu

¹³ Imigracja ze wsi wiązać się mogła z ruralizacją miasta: osiedleńcy przynosili ze sobą wiejskie zwyczaje i sposób życia, a proces ich adaptacji przebiegał z oprami. Jednak typ analizowanego źródła nie pozwala na jednoznaczna konstatację, gdyż nie dostarcza szczegółowych danych.

charakterystycznych dla danego regionu sufiksów formujących nazwiska. Świadomym być bowiem należy, że są to dane hipotetyczne. Albowiem reprezentatywne przyrostki przechowywane po dziś dzień w nazwiskach mówią nam tylko o miejscu i genezie swojego powstania. Zatem zasób formantów typowych dla danego regionu nie musi wcale dowodzić, że właśnie stamtąd migrant przywędrował do Poznania. Mógł przecież zachować niezmienioną formę swego nazwiska (co wskazywałoby na wysoki stopień stabilizacji antroponimu), a przemieszczać się wielokrotnie zanim osiadł w stolicy Wielkopolski.

Z bogatego zbioru 5 500 wyekszerpowanych (proto)nazwisk wyodrębniłam około 4 000 struktur derywowanych, co stanowi 72% całego zbioru. Nazwy o motywacji morfologicznej pogrupowałam – z powodu ogromnego bogactwa formantów oraz ich wariantywności – według podstawowych komponentów spółgłoskowych i samogłoskowych.

Sufiks **-ski** utworzył w zebranym materiale zdecydowanie najwięcej nazw – aż 778, czyli 20%. Liczba ta oraz sporo form obocznych świadczy, że jest to najbardziej produktywny formant nazwiskotwórczy na badanym terenie. W materiale przeważają formacje odmiejscowe. Większość przykładów pochodzi – co sygnalizowałam wyżej – od nazw wielkopolskich miejscowości. Pozostałe nazwy miejscowe w tematach utworzonych przyrostkiem **-ski** są rozrzucone po całej Polsce, z przewagą jednak terenów przylegających do Wielkopolski. Zdaniem S. Rosponda nazwy tego typu słowotwórczego są wielkopolanizmami nazewniczymi bądź rezultatem wpływów mazowieckich.¹⁴

Formanty z komponentem **-k-** tworzą stosunkowo liczną grupę nazw o motywacji morfologicznej. Wśród tego rodzaju formantów sufiksami uznawanymi często za przyrostki typowo północnopolskie są formanty **-ak**¹⁵ (70 poświadczzeń, co stanowi 2% ogółu nazwisk derybowanych), np. *Mindak, Pasternak, Tatak, Staniak* oraz **-ek**¹⁶ (191 ekscerptów, czyli 5% nazw o motywacji morfologicznej), np. *Baranek, Bernardynek, Bubek, Byczek, Gąsiorek, Gołąbek, Kaczorek, Karzełek, Kotek, Kruczak, Kurdybanek, Rozwodek, Skopek, Wieczorek, Wieprzek*.

¹⁴ Por. ROSPOND, S. *Struktura i klasyfikacja nazwiska słowiańskiego*. Wrocław 1965, s. 40–41; id., O nazwiskach na **-ski**. *Poradnik Językowy* 1, 1966, s. 1–12; id., Z badań nad przeszłością polskiego języka literackiego. *Wielkopolanizmy nazewnicze. Język Polski* 45, 1965, s. 257–262.

¹⁵ Por. ROSPOND, S. *Struktura i klasyfikacja nazwiska słowiańskiego*. Wrocław 1965, s. 57; BOREK, H. – SZUMSKA, U. *Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XVI wieku do roku 1740. Studium nazewnicze i społeczno-narodowościowe*. Warszawa 1976, s. 63; MĄCZYŃSKI, *Nazwiska łódzian (XV–XIX wiek)*. Łódź 1970, s. 245. K. Michalewski uważa go za formant ogólnopolski. Por. id. *Polski sufiks -ak na tle słowiańskim. Studia językoznawcze. Streszczenia prac doktorskich* 1977, s. 47–90.

¹⁶ Por. POMIANOWSKA, W. Formacje z historycznym elementem **-k-** w gwarach polskich. *Poradnik Językowy* 6, 1956, s. 277.

Za północnopolskie – zdaniem H. Górniewicza¹⁷ – wypada uznać także rozbudowane sufiksy **-owicz** (310 ekscerptów, co daje 8%) oraz **-ewicz** (170 nazwisk, czyli niemal 5%), np. *Adamowicz, Alexandrowicz, Bernatowicz, Dombrowicz, Fiałkowicz, Lebiodkowicz, Oleszkowicz, Mazurowicz, Pachowicz, Rakowicz, Granatkiewicz, Kociałkiewicz, Kwiatkiewicz, Toczkiwicz, Zieleniewicz*.

W grupie nazwisk derywowanych, które potwierdzają lokalne lub stosunkowo bliskie ówczesnej Wielkopolsce źródła migracji osób ubiegających się o obywatelstwo Poznania występuje dość liczny zbiór nazwisk z formantem **-er**.¹⁸ Jest to sufiks najbardziej typowy dla niemieckich nazwisk osobowych. Wskazuje ponadto na miejsce zamieszkania i pochodzenia, gdy łączy się z nazwami miejscowymi. W analizowanym materiale pojawiło się 620 tego typu nazwisk, co stanowi 16% zbioru, np. *Auber, Baier, Beger, Bronder, Brauer, Choffberger, Dreszer, Eberer, Fayfer, Fengler, Fischer, Ginter, Hepner, Kerner, Kleyner, Klinger, Kremer, Kremzer, Kriger, Krygier, Miller, Reder, Reker, Richter, Ridigier, Rychter, Szermer, Szyler, Walter, Werner, Winkler*.

Pamiętając o umowności przytoczonych powyżej danych skonstatować należy, że blisko 50% wyekscerpowanych z historycznego materiału nazwisk o motywacji morfologicznej potwierdza wielkopolskie, północnopolskie lub niemieckie pochodzenie migrantów wnioskujących o przyznanie praw miejskich.

Przybysze aspirujący do prawa miejskiego Poznania migrowali przede wszystkim z różnych miast i wsi Wielkopolski. Poznaniacy zatem to głównie Wielkopolanie. Spoza granic ówczesnej Polski i Śląska najwięcej osób przybyło z centralnych i zachodnich Niemiec, Brandenburgii, Prus Królewskich oraz Szkocji.

Summary

The text focuses on (im)migration and naturalization processes of Poznań's inhabitants, illustrated with material from registers books (*Album civium Posnaniensis*). Personal names and place names showed the residents from Wielkopolska district and from nearest area asked for Poznań's citizenships in XVIth, XVIIth and XVIIIth century primarily.

¹⁷ GÓRNIEWICZ, H. *Wstęp do onomastyki*. Gdańsk 1988, s. 37.

¹⁸ Por. SICIŃSKI, B. Zachodniósłowiańsko-niemieckie hybrydy nazwiskowe z przyrostkiem -er w wiekach XIV–XV. *Onomastica Slavogermanica* 2, 1966, s. 83–87.

Key words:

local anthroponymy; surnames; identification formulas; Poznań in XVIth to XVIIIth centuries; immigration; certificate of naturalisation; city register: Registers of new burghers of Poznań

E-mail: agnik23@wp.pl; kba@amu.edu.pl

Výskum prezývok v slovensko-maďarskom dvojjazyčnom prostredí

Ján Bauko (Nitra)

Neúradné osobné mená, ktoré si ľudia dávajú v určitej societe a ktoré identifikujú človeka okrem priezviska, krstného mena, hypokoristika, nazývame prezývkou. Vznik prezývky ovplyvňuje nielen homonymné úradné meno (najmä totožné priezvisko), ale aj pomenovacia vitalita (produktivita) človeka. Prezývky poukazujú na živé, dynamické fungovanie jazyka. Vo výbere prezývky zohrávajú úlohu lingválne i extralingválne činitele.

Prezývky nachádzame v jednomennej i dvojmennej sústave mien. [Pozn. eds.: Jistě se vyskytuje i ve vícečlenných antroponymických soustavách, např. v ruštině.] . V jednomennej sústave meno bolo úzko späté s jeho nositeľom, charakterizovalo ho. Meno sa mohlo časom aj zmeniť, najmä vtedy, keď už necharakterizovalo nositeľa. Napr. čiernovlasého jedinca mohli volať menom *Čierny*, ale neskôr v starobe aj *Šedivý*. Prezývkového rázu boli napr. mená z 13. a 15. storočia ako: 1214 *Rufus Pousa* (Povša *Ryšavý*), 1318 filii Nicolai dicti *Feketheu* (syn Mikuláša zvaného *Čierny*), 1453 *Mikolassowy Beznosowy* atď. Z niektorých prezývok sa stali priezviská, ktoré sa už dedili. Po ustálení dvojmennej sústavy sa nadalej používali prezývky, keďže často opakujúce sa úradné meno nemohlo jednoznačne identifikovať jeho nositeľa. Úradné mená už neplnia identifikačnú funkciu vlastného mena najmä v prípadoch, keď v obci žije mnoho osôb toho istého priezviska, k čomu sa často priradí aj rovnaké krstné meno, preto je potrebné jednoznačne rozlíšiť osoby pomocou prezývok. Prezývky samozrejme vznikajú aj v takých spoločenstvách, sociálnych skupinách, kde sa nevyskytuje homonymné úradné meno. Vznik prezývok súvisí aj s nominačnou aktivitou (vitalitou) človeka, ktorý rád pomenúva (premenúva) osoby, objekty ap. Prezývky si dávajú ľudia v rôznych kolektívoch všade na svete.

Prezývky patria medzi neúradné osobné mená, používajú sa hlavne v neformálnej sfére (v rodine, v priateľskom kruhu atď.), v živej reči (s hovorenou podobou), sú známe v menších societach (užší spoločenský úzus umožňuje bohatú variáciu osobných mien), sú menej ustálené, variabilné, často sa menia počas života jeho nositeľa.

Medzi antroponymami tvoria najotvorenejší systém prezývky. Výber mena je ľubovoľný: hocjaké slovo (i fiktívne) sa môže stať prezývkou. Doterajšie výskumy dokazujú, že prezývky pochádzajú zo všetkých vrstiev slovnej zásoby.

Výskum rôznych druhov antropónym má v maďarskej i slovenskej onomastike bohatú tradíciu. Napriek tomu, že sa výskumom prezývok zaoberá odborná literatúra podrobne, na

etnicky zmiešanom území Slovenska, kde žije početné obyvateľstvo maďarskej národnosti, sa podobné štúdie objavovali len sporadicky. Považovali sme za dôležité poukázať na charakteristické črty používania prezývok v dvojjazyčnom slovensko-maďarskom prostredí.¹ Na potrebu analyzovať sústavu živých osobných mien Maďarov žijúcich na Slovensku upozornil aj Vincent Blanár.²

Cieľom výskumu bolo skúmanie prezývok obyvateľov maďarskej národnostnej menšiny žijúcej na Slovensku. Menný materiál sme zbierali na juhu Slovenska v štyroch susediacich obciach (Búč, Chotín, Iža, Moča), ktoré sa nachádzajú v okrese Komárno. V skúmaných obciach žije národnostne zmiešané obyvateľstvo. Jednotlivé obce majú podľa sčítania z roku 2001 nasledovný počet obyvateľov: Búč – 1243, Chotín – 1448, Iža – 1589, Moča – 1194. Vo všetkých štyroch obciach tvoria príslušníci maďarskej národnosti väčšinu miestneho obyvateľstva (Búč 93,6 %; Moča 92 %; Chotín 87,1 %; Iža 72,8 %). V skúmanej lokalite, v miestnom úze, nazývajú prezývky termínom *csúfnevek* (= posmešné mená, nadávky).

Zaobrali sme sa prezývkami v živej reči i v písomnostiach. Prameňami písaných prezývok boli tie úradné dokumenty, ktoré obsahovali osobné mená. V Okresnom archíve v Komárne sme získali údaje z pozemkových kníh, zo zápisníc, menných zoznamov; v Štátom oblastnom archíve v Ivanke pri Nitre sme prezreli matričné knihy z rokov 1722–1895, a v štyroch skúmaných obciach sme excerptovali prezývky z matričných kníh vedených od roku 1895 až po súčasnosť. Okrem toho sme našli prezývky aj v iných dostupných písomných prameňoch: v rukopisoch, knihách o obciach, krásnej literatúre (v básni László Tótha sa objavujú prezývky z Iže, v sociografii Sándora Gála prezývky z obce Búč).

Prezývky dospelých sme zozbierali pomocou 120 respondentov. V jednotlivých obciach sme získali údaje od 30 informátorov, medzi ktorými mali zastúpenie členovia mladej, strednej i staršej generácie. Výskum v teréne sa uskutočnil pomocou dotazníka a rozhovory s respondentmi sme zaznamenali aj diktafónom. Pred zbieraním prezývok sme kvôli presnejšej identifikácii osôb vyžiadali na miestnych obecných úradoch menný zoznam obyvateľov. Prezývky študentov sme získali zo základných škôl s vyučovacím jazykom maďarským. Výskumu sa zúčastnilo 400 študentov (z jednotlivých obcí 100), ktorí vyplnili nami zostavené dotazníky. Zaujímalo nás, v akom pomere sa vyskytujú v mennom materiáli prezývky z jednotlivých jazykov a aké sú rozdiely v sústave prezývok rôznych generácií.

¹ BAUKO, J. *Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben*. Nitra – Budapešť 2009, s. 228.

² BLANÁR, V. *Teória vlastného mena*. Bratislava 1996, s. 186.

Prezývky nachádzame aj v písomných prameňoch (matričné knihy, pozemkové knihy, zápisnice atď.). Zapisovali ich kvôli presnejšej, jednoznačnejšej identifikácii osôb. V nami skúmaných dokumentoch z 18.–20. storočia sa objavuje okrem priezviska a krstného mena nositeľa aj: 1. Úplný tvar prezývky: Válé András (Malac), Joannes Varga alias *Barát*. 2. Začiatočné písmená prezývky: *Cs.* Varga Pál (tieto skratky často pripísali aj k ostatným členom rodiny, čo poukazuje na to, že prezývku používali na identifikáciu celej rodiny a táto prezývka sa mohla dedit' z generácie na generáciu). 3. Rodné priezvisko matky alebo manželky: *Sárai* Kurucz András. 4. Krstné meno alebo hypokoristikón otca: *Jóska* Varga András. 5. Bydlisko: Tóth József *Zsitvasori*. 6. Povolanie: *takács* Szabó László. 7. Vek: Kovács János *Öreg*.

Medzi dospelými sme zozbierali 1299 prezývok, ktoré sa používajú v živej reči.

Z motivačných činitel'ov sa najfrekventovanejšie vyskytujú prezývky poukazujúce na vonkajšie vlastnosti (25,17 %). V rámci tejto kategórie majú najväčšie zastúpenie mená, ktoré vznikli na základe postavy nositeľa (nízka, vysoká, tučná, chudá). Časté sú prezývky vzniknuté podľa ďalších vonkajších charakteristických znakov, ako sú časti tela (tvár, oči, uši, nos atď.), telesné nedostatky, rečové chyby, nesprávne vyslovené slová. Na druhom mieste sú prezývky neznámeho a nejasného pôvodu (21,17 %). Najmä pri dedičných prezývkach už väčšinou nositelia nepoznajú pôvodnú motiváciu vzniku propria. V tejto skupine sa nachádzajú aj prezývky, ktorých apelatívny význam je jednoznačný, ale nepoznáme pravý motív, ktorý zohral úlohu pri zdrode mena. Vieme, že význam mena nemôžeme stotožňovať s motiváciou vzniku propria, a pri zaraďovaní prezývok by sme postupovali hypoteticky. Tretím najčastejším motívom pri zdrode prezývky je vnútorná vlastnosť nositeľa (14,09 %). V tejto skupine majú najväčšie zastúpenie prezývky poukazujúce na zvyky, obľúbenú činnosť a nasledujú ich charakteristické vnútorné vlastnosti pomenovaného. Okrem obľúbenej činnosti motivuje často vznik meno aj obľúbené jedlo a pitie. Z charakteristických vnútorných vlastností dominujú negatívne povahové vlastnosti poukazujúce na šibalstvo, neposlušnosť, llistivosť, klamlivosť, hlúpost' a duševnú zaostalosť. Na štvrtom mieste sú prezývky poukazujúce na povolanie, funkciu nositeľa meno (9,85 %). Za touto kategóriou nasledujú prezývky motivované priezviskom, krstným menom, hypokoristikón nositeľa (9,31 %). Najtypickejším je vznik prezývky z priezviska nositeľa, tento motivačný činitel' je najobľúbenejší u mladej generácie. Prezývky motivované udalosťami sa nachádzajú v poradí na šiestom mieste (6 %). Tesne za nimi stojí prezývky poukazujúce na mená rodinných príslušníkov a známych (5,31 %). Mená mužských a ženských predkov sa stávajú prezývkami zriedkavejšie, častejšie sa používa rodné priezvisko manželky na identifikáciu manžela. Po

tejto kategórii nasledujú prezývky vzniknuté podľa často používaného zvratu, slova (3,08 %). Medzi prezývkami poukazujúcimi na iné životné okolnosti (3 %) sa v najväčšom počte vyskytujú tie, ktoré vznikli na základe majetkovej situácie a vlastníctva zvieraťa. Ďalším motívom vzniku prezývky je niekdajšie alebo súčasné bydlisko (2,31 %), predovšetkým názov obce alebo chotára. V najmenšom množstve sme zozbierali prezývky, ktoré poukazujú na vek nositeľa (0,69 %). Spomenuli by sme, že pri dedičných prezývkach je časté, že mladších členov rodiny odlišujú od starších pridaním ďalšieho adjektíva poukazujúceho na vek (napr. *Kis 'malý' predseda*).

Postoj k prezývke ovplyvňujú rôzne faktory: tvorcovia, respektíve používatelia mena, miesto a okolnosti zrodu prezývky, pejoratívny alebo melioratívny význam mena, komunikačná situácia (formálna alebo neformálna), vzťah medzi nositeľom a používateľom mena (sú priatelia alebo nepriatelia), čas uplynutý od vzniku prezývky atď. Väčšina jednotlivcov i rodín svoju prezývku prijíma (87,14 %). Poukazuje to na to, že sa prezývky stali súčasťou menného systému society. Na základe rozhovorov s respondentmi môžeme povedať, že tých, ktorí sú nositeľmi prezývok, dedinčania identifikujú v živej reči častejšie neúradnou prezývkou ako úradným menom. Viacerí z nich spomenuli, že prezývka je prvotné, skutočné meno, ktorým nazývajú dedinčanov, a nie úradné meno zapísané do matriky. Pozitívny postoj k prezývke má 6,85 % nositeľov, ktorí majú radi svoju prezývku, respektíve sú na ňu hrdí. Niektorí to považujú za poctu, že sú nositeľmi mien významných osobností z histórie. Negatívny postoj charakterizuje 6,01 % nositeľov mena, ktorí nemajú radi alebo nenávidia svoju prezývku, sú nahnevaní, keď ich osloviajú týmto menom. Môžeme to pozorovať najmä vtedy, keď má *proprium pejoratívny význam*.

Väčšina prezývok sa používa na identifikáciu osôb alebo rodín nielen iba v neprítomnosti nositeľa mena (66,97 %), ale často prezývkami oslovujú nositeľov aj priamo (33,03 %).

Prezývky sa používajú v neoficiálnej komunikácii, v živej reči, v nárečiach, v teritoriálnych variantoch jazyka, preto je potrebné onymický materiál analyzovať aj z dialektologického hľadiska. V prezývkach sa objavujú predovšetkým hláskoslovné javy charakteristické pre dané nárečie. Okrem formálnych dialektizmov (od spisovnej formy sa líšia len v niektorých hláskach) sa v menšom počte nachádzajú v prezývkach významové (v nárečí majú iný význam ako v spisovnom jazyku) a skutočné (používajú sa len v nárečiach) dialektizmy. Niektoré frazeologizmy, ktoré sa používajú v nárečí, obsahujú aj prezývky.

Väčšia časť prezývok nie je dedičná, je individuálna, identifikuje len jednu osobu, menný materiál sa preto časom dynamicky mení. Z 1299 prezývok dospelých sa dedí 299,

t. j. 23 % propriálneho materiálu. Čiastočne dedené rodinné prezývky (228) identifikujú len niektorých členov rodiny, a celorodinne dedené prezývky (71) dedia všetci členovia rodiny. Z dedičných prezývok sa 264 dedí po mužskej vetve a 35 po ženskej. Najtypickejšie je dedenie prezývky otca. Muži častejšie dostávajú prezývky ako ženy, o čom svedčí aj percentuálny pomer: z osôb, ktoré sú nositeľmi prezývok, je 86 % mužov a 14 % žien.

Prezývky sa v živej reči vyskytujú v rôznych propriálnych kombináciách. V skúmanej lokalite sme našli 12 typov. Najväčšiu časť tvoria jednočlenné prezývky (62,43 %), ktoré identifikujú nositeľa samostatne. Pripomína nám to jednomennú sústavu, keď jednotlivca volali jedným menom. Vo viacčlenných menách sa k prezývke pripája iný typ osobného mena (priezvisko, krstné meno, hypokoristikón), respektíve apelativum (napr. ujo, teta). V dvojčlenných propriách za prezývkou nasleduje najfrekventovanejšie hypokoristikón (33,56 %), prezývka vtedy nahradza funkciu priezviska. Trojčlenné propria sa objavujú zriedkavejšie (4 %).

Medzi jednotlivými typmi osobných mien je apelativny pôvod propria najvýraznejší v systéme prezývok. Apelativa sa často proprializujú. Apelativny pôvod propria je často jednoznačný, ale v niektorých prípadoch je slovo deformované, má zmenenú hláskoslovnu štruktúru. Odkrytie motivácie vzniku prezývky napomáha v zistení, aké apelativum sa skrýva v propria. Prezývky často vznikajú i transonymizáciou antropónym (priezvisk, krstných mien, hypokoristik), zooným, toponým (ojkoným i anojkoným) a chrématoným. Pri transonymizácii hrá dôležitú úlohu už jestvujúci inventár proprií. Transonymizácia je prenos existujúceho vlastného mena do novej onymickej triedy.

V nami skúmaných obciach vznikli prezývky zo slovnodruhového hľadiska najmä z podstatného mena (55,04 %); väčšia časť z apelatíva (35,26 %) a menšia z propria (19,78 %). Druhým najčastejším slovným druhom sú prídavné mená (24,71 %), z ktorých sa vytvorili prezývky. Substantíva a adjektíva sú najvhodnejšie na vyjadrenie charakteristických vonkajších a vnútorných vlastností pomenovaného. Z ostatných slovných druhov vznikajú prezývky zriedkavejšie.

Najčastejšie sa používa ako prezývka koreňová morfémá, ktorá je totožná so základným tvarom apelatíva (30,87 %). Príponami sa vytvorilo 26,17 % prezývok. Viaceré mená majú nejasnú morfematickú štruktúru (14,40 %). Zmenou určitých hlások v mene vzniklo 6,93 % prezývok. Z cudzieho apelatíva, respektíve propria pochádza 6,08 % onymického materiálu. Zo zložených slov pochádza 5,47 % a zo syntagiem 3 % prezývok.

Vznik expresívnych prezývok súvisí sčasti aj s preneseným, konotatívnym významom slov, ktoré sa proprializujú. V najväčšom počte sa vyskytujú metafore v prezývkach

vzniknutých na základe vonkajších a vnútorných vlastností pomenovaného. Metonymické prezývky sú časté medzi prezývkami poukazujúcimi na zvyky, obľúbenú činnosť a nejakú udalosť. Expresivitu prezývok zvyšujú aj iné fonetické, lexikálne a morfológické činitele (napr. zvukomalebné slová, zmenené a deformované tvary slov, hravé proprieálne asociácie).

V bilingválnom priestore sa používa bohatý fond antropónym. Bilingvisti, ovládajúci dva jazyky, sú schopní vyberať zo širšieho súboru oslovení. Výber ovplyvňuje spoločenské prostredie, komunikačná situácia, adresát, téma rozhovoru, pragmatický činiteľ, teda kto rozpráva s kým, o čom, kedy a kde. Ako bilingválny priestor môžeme označiť aj južnú časť Slovenska, kde žije početná komunita maďarskej národnosti, ktorá alternatívne používa v komunikácii maďarský i slovenský jazyk v závislosti od situácie a prostredia, v ktorom sa táto komunikácia uskutočňuje.

Maďari žijúci na Slovensku sú prevažne dominantnými bilingvistami, ktorí ovládajú lepšie maďarský jazyk ako slovenský. V slovensko-maďarskom prostredí na juhu Slovenska používajú občania maďarskej národnosti v každodennej komunikácii častejšie maďarský jazyk, čo sa prejavuje aj v pôvode zozbieraného antroponymického materiálu. V nami skúmaných štyroch obciach dominujú prezývky maďarského pôvodu (94,27 %), zo slovenského jazyka pochádza 3,38 % a z ostatných jazykov 2,35 % prezývok. Obyvatelia slovenskej národnosti zriedkavo dostali v minulosti (i v súčasnosti) od maďarskej komunity prezývky. Súvisí to aj s tým, že do skúmaných obcí sa slovenské rodiny nastáhovali vo väčšom počte až po založení Československej republiky. Väčšina v obciach žijúcich obyvateľov slovenskej národnosti ovláda aj maďarský jazyk a pozná i používa prezývky obyvateľov maďarskej národnosti.

Doterajšie výskumy prezývok Maďarov žijúcich na Slovensku poukazujú na to, že tam, kde tvorí maďarská komunita väčšinu miestneho obyvateľstva, sa v ich menom súbore v menšej miere objavujú prezývky slovenského pôvodu. Počet kontaktových javov závisí od národnostného zloženia obce: väčší počet obyvateľov slovenskej národnosti v danej obci predpokladá zvýšené množstvo prezývok slovenského pôvodu.

Socioonomastika, respektíve v rámci tej kontaktová onomastika, sa zaobrá aj používaním proprií v bilingválnom prostredí, v ktorom sú jazyky v neustálom kontakte. Spomenieme niektoré kontaktové javy, ktoré sú prítomné v systéme prezývok v nami skúmaných obciach. Prezývky často vznikajú z osobného mena nositeľa. V slovensko-maďarskej bilingválnej oblasti je na konci prezývok vzniknutých z priezviska frekventovaná prípona *-i* (podobne ako pri tvorbe hypokoristík), napr. Bakos > *Baki*, Csintalan > *Csinti*, Szigeti > *Szigi*. Prezývky sa môžu tvoriť aj prekladom/adaptáciou priezviska z jedného do

druhého jazyka, napr. Gula > *Golyó*, Nebehaj > *Neszaladj*; Németh > *Nemec*, Orosz > *Rus*. V niektorých prezývkach môžeme sledovať prepínanie kódov, v ich tvorbe sa zúčastňujú dva jazyky, slovenský i maďarský. V prezývkach *Bičíš*, *Bufetoš* sa k slovenskej bázovej morfeme pripája maďarská prípona -š na analógiu maďarských slov *ostoros* (*ostor* = bič), *büfés* (*büfé* = bufet). V hybridných prezývkach *Šunkatermelő* (*termelő* = pestovateľ), *Kis* (= malý) *Podnik*, *Kis* (= malý) *Predsedá*, *Ugrik* (= skáče) *Žaba* jedna časť pochádza zo slovenského, druhá z maďarského jazyka. V dvojčlenných prezývkach sa môže viazať k slovenskej prezývke maďarské krstné meno, respektíve hypokoristikou: *Pešiak Géza* (= Gejza), *Štyri Böske* (*Böske* < Erzsébet = Alžbeta).

Nositel'om najväčšieho počtu prezývok je stará generácia. Mladšia generácia už pozná len časť prezývok starších a prezývku dostáva v súčasnosti stále menej mladých. Exogamia, migrácia, urbanizácia vplýva nepriaznivo na vznik prezývok. Zo spoločenských vplyvov najvýznamnejšie ovplyvnil zmenu antroponymického systému dedín vznik Československej republiky a obdobie výmeny obyvateľstva (1946–1947). Prezývky, ktoré identifikovali vystahované rodiny, sa z používania pomaly vytratili a žijú len v pamäti staršej generácie.

Vek je dominantou v rozdielnych prezývkach medzi dospelými a žiakmi.³ Dotazníkovou metódou sme získali zo základných škôl 868 žiackych prezývok. U dospelých prevláda racionálny charakter prezývok a u žiakov emotívny. Tvorba prezývok je u mladšej i staršej generácie živá a oblúbená. Motívacie vzniku prezývok u dospelých a žiakov sú podobné. U dospelých je najväčší počet prezývok, ktoré poukazujú na typickú vonkajšiu vlastnosť človeka a ktorých pôvod je neznámy. U žiakov je motivácia väčšinou známa (počet prezývok s neznámym pôvodom je zanedbateľný). Najfrekventovanejšie vznikajú žiacke prezývky z priezviska, krstného mena alebo hypokoristikou nositeľa (najväčšiu časť menného materiálu tvoria prezývky vzniknuté z priezviska). U dospelých i žiakov sa v podobnom pomere objavuje z motivačných činiteľov vnútorná vlastnosť, nejaká udalosť a meno člena rodiny, respektíve známeho. U žiakov nenachádzame prezývky vzniknuté z povolania a len v menšom počte dostávajú prezývky podľa často používaného zvratu, inej životnej okolnosti, bydliska a veku.

Prezývky dospelých majú variabilné formy. Môžu identifikovať osobu samostatne, ale často sa spájajú aj s priezviskom, krstným menom, hypokoristikom. Častejším motívom vzniku prezývok je homonymné úradné meno v spoločnosti. V dedinách, kde sa ľudia navzájom poznajú, má väčšiu tradíciu identifikovať osoby prezývkami. Majú dlhší život

³ BAUKO, J. Výskum prezývok rôznych generácií v bilingválnom prostredí. In: *Lexika slovenskej onymie – hydronymia, antroponymia, toponymia. 17. slovenská onomastická konferencia*. Trnava 2007. (v tlači)

(v dedine často identifikujú jednotlivca/rodinu celý život, viacerí poznajú osobu pod prezývkou, niekedy sa stane, že ani nevedia jeho úradné meno), sú ustálené, niektoré sa aj dedia. Používajú sa najmä v neprítomnosti pomenovaného. Nositel' mena má väčšinou jednu prezývku. Nachádzajú sa aj v písomných prameňoch. Samozrejme, prezývky dospelých môžu pochádzať aj zo študentských čias.

Prezývky študentov sa používajú hlavne v školskom prostredí, sú prevažne jednočlenné. Prvotným cieľom je lichotenie, respektíve provokovanie, nahnevanie, zosmiešnenie toho druhého. Homonymné meno je zriedkavejšie motivačným činiteľom. Frekventovaným spôsobom je tvorenie prezývok z úradného mena jeho nositeľa. Majú kratší život, sú neustálené, často sa menia, väčšinou zanikajú odchodom zo školy. Jeden študent má často viac prezývok. Používajú sa väčšinou za prítomnosti nositeľa mena na jeho oslovenie, v živej reči, vo verbálnej podobe a občas v písanej forme v súkromných listoch, e-mailoch, SMS-kách. Dominantná časť prezývok je podobne ako u dospelých maďarského pôvodu.

Výskum prezývok je potrebné v budúcnosti rozšíriť aj na iné časti Slovenska. Väčší propriálny materiál by umožnil komparatívny výskum, a podrobnejšie by poukázal na vplyv bilingválneho prostredia na neúradný antroponymický systém v rôznych lokalitách.

Summary

The goal of the investigation is above all the thorough investigation of the use of nicknames by Hungarian people in Slovakia. The data of onymic corpus were collected in four Hungarian settlements in Slovakia (Búcs, Dunamocs, Hetény, Izsa). The state and the verbal forms of nicknames are strongly influenced by the Slovak-Hungarian bilingual environment, therefore I also investigate the appearing contact phenomena in the onymic corpus. Primarily I deal with the language use of the adults but I touch the denomination habits of students as well. I analyze both the diachronic and synchronic onymic corpus. I examine nicknames found in written sources. The denomination motives of nicknames were analyzed from sociolinguistic, dialectological, etymological, onomatophysiological points of view. I confront the onymic corpus of the adults and the students.

Key words:

nicknames; bilingual region; personal names

E-mail: baukoj@mail.com; jbauko@ukf.ck

Několik poznámek k lexikologii hypokoristik

Naděžda Bayerová (Ostrava)

Hypokoristika jsou nedílnou součástí antroponymického systému. Je jim v naší onomastické literatuře právem věnována patřičná pozornost. Na základě výzkumů v jednotlivých oblastech našeho území jsou sledovány jejich podoby, tvoření, frekvence, oblíbenost, expresivita, jejich postavení v komunikaci apod. Jsou známy i jisté úvahy vztahující se k definici hypokoristik jako takového.

Já se ve svém příspěvku zabývám hypokoristiky zejména z hlediska jejich utvářenosti. Je obecně známo, že jsou tvořena odvozováním buď od nezkrácených podob základních jmen (dále jen ZJ), nebo od jejich podob zkrácených, velmi často též od hypokoristik samých. A právě jim věnuji patřičnou pozornost. Ukazuji na jejich těsnost vztahu, vzájemnou prostoupenost vyskytující se v jejich odvozovacích řadách, formantech i v jejich kombinacích.

V první části předkládané analýzy příslušných hypokoristik podávám pro jistou názornost stručný přehled dívčích i chlapeckých hypokoristik, přičemž sleduji, z které části ZJ vznikla, zda totiž z přední, střední či koncové. Vycházím ze ZJ, od něhož se tak odvíjí patřičná řada jeho hypokoristik, kterou nazývám též hypokoristická řada. Jako první v ní je uvedeno hypokoristikon, jehož podoba je zcela autentická s onou určitou částí ZJ. Pak následují jednotlivé podoby odvozené od společného hypokoristického základu, jejich výčet je různý; uváděné podoby jsou často pozměňovány, odlišují se např. kvantitou, měkčením, znělostí aj.

Dívčí hypokoristika

1. Utvořená eliminací počáteční části ZJ

Alžběta	<i>Běta, Bětka, Bětuš, Bětuška, Bětulinka</i> cizí podoby: <i>Beta, Bety, Beti, Betina</i>
Vlasta	<i>Asta</i> ; eliminované přísl. hlásky v koncové části a měkčením následující – <i>At'a, Atina, Atinka, Atna, Atěnka</i>
Eliška	<i>Iška, Išena, Išenka</i>
Anežka	<i>Neška, Neša, Nešinka</i>
Edita	<i>Dita</i> (též ZJ), <i>Ditka, Dituš, Dituška, Ditulka</i>
Judita	<i>Dita</i> (též ZJ), <i>Ditka, Dituš, Dituška, Ditulka</i>

2. Utvořená ze střední části ZJ

Cecilie	<i>Cili, Cilina, Cilinka, Cila, Cilka, Cilenka</i>
Natálie	<i>Tali, Talina, Talinka, Talka, Taluš, Taluška</i>
Otýlie	<i>Tyli, Tylina, Tylena, Tylenka, Tyla, Tylka</i>

3. Utvořená z koncové části ZJ

Markéta	<i>Keta, Kety, Ketyna, Ketynka, Ketuška, Ketka</i>
Vendula	<i>Dula, Dulka, Dulina, Dulinka, Dulena</i>
Veronika	<i>Nika, Nička, Ničenka</i>
Věduna	<i>Duna, Dunka, Dunečka</i>

Některá ZJ mají též dvě řady hypokoristik vzniklých z jejich jistých částí, přičemž hypokoristikon je někdy totožné s podobou jeho ZJ:

Magdaléna	<i>Magda</i> (též ZJ), <i>Magdi, Magdička, Magdina, Magdinka</i> <i>Lena</i> (též ZJ), <i>Leni, Lenička, Lenda, Leňuš, Leňuša, Leňuška</i> <i>Lenka</i> (též ZJ), (hyp. stejná jako Lena)
Kristýna	<i>Krista</i> (k první části jména je připojen sufix) – <i>Kristla, Kristuška</i>

Sem připojuji i jména Tereza a Daniela, mající též dvě řady hypokoristik:

Tereza	<i>Tera</i> (eliminací střední části) – <i>Terka, Terinka</i> <i>Reza</i> (eliminací počáteční slabiky) – <i>Rezi, Rezina, Rezinka, Rezka, Rezička</i>
Daniela	<i>Dana, Danka</i> (z počáteční části) <i>Ela, Elka, Elina</i> (z koncové části)

Na závěr tohoto přehledu uvádím ještě neobvyklou řadu hypokoristik, a to od ZJ Ester – *Eči, Ečina, Ečinka, Čina*, která vznikla odvozováním z nezkrácené podoby ZJ Ester – *Esterči, Esterčinka, Esterčina, Čina* – tato podoba mohla však vzniknout též přímo z hypokoristika Ečina, eliminací počáteční hlásky. Obdobně je tomu u hypokoristik rovněž ZJ Ester, totiž *Eti, Etina, Etinka (Esterti, Estertina, Estertinka)*.

Chlapeccká hypokoristika

1. Utvořená eliminací počáteční hlásky ZJ

Aleš	<i>Lech</i> (koncová hláska vznikla souhláskovou alternací), (měkčením) – <i>Lešek</i>
Adolf	<i>Dolfy, Dolfa, Dolfek, Dolfi, Dolfik, Dolfin</i>

2. Ze střední části ZJ

Antonín	<i>Toni</i> (ztráta kvantity), <i>Tonina</i> , <i>Toník</i> , <i>Tonek</i> , <i>Tonda</i> , méně obvyklá podoba <i>Tonuk</i>
---------	---

3. Z koncové části ZJ

Alfons	<i>Fons</i> , <i>Fonzi</i> , <i>Fonza</i> , <i>Fonzek</i> (souhlásková alternace)
Alfréd	<i>Fred</i> , (ztráta kvantity) <i>Freda</i> , <i>Fryda</i> (změna přísl. vokálu)

4. Z přední i koncové části ZJ

Dalibor	<i>Dali</i> , <i>Dala</i> , <i>Dalik</i> , <i>Daliček</i> , <i>Dalek</i> <i>Libor</i> (též ZJ), <i>Libča</i> , <i>Lili</i> , <i>Lilin</i> (zdvojení přísl. slabiky)
Daniel	<i>Dan</i> (též ZJ), <i>Dani</i> , <i>Dany</i> (změna příslušného vokálu), <i>Danek</i> , <i>Daneček</i> <i>Elina</i> , neobvyklá podoba vzniklá sufírací z poslední slabiky ZJ
Dominik	<i>Domin</i> , <i>Domi</i> , <i>Domina</i> <i>Nik</i> , <i>Niček</i>

Mezi hypokoristiky jsou velmi frekventované též podoby vzniklé z cizích základů ZJ zcela autentických s našimi. Uvádím několik příkladů hypokoristik chlapeckých a dívčích.

František, Františka

německy: Franz	<i>Franc</i> , <i>Franci</i> , <i>Francin</i> , <i>Francinek</i> , <i>Francina</i>
dívčí	<i>Franci</i> , <i>Francina</i> , <i>Francka</i>
maďarsky: Ferenc	<i>Fero</i> , <i>Ferko</i> , <i>Ferys</i> , <i>Ferica</i> , <i>Fery</i> , <i>Feroš</i> , <i>Fera</i>
dívčí	<i>Fera</i> , <i>Ferencka</i>

Jan, Jana

německy: Hans	<i>Hanis</i> , <i>Honis</i> , <i>Honzi</i> , <i>Honza</i> , <i>Honz</i> , <i>Honzík</i> , <i>Honziček</i> , <i>Honzula</i>
anglicky: John	<i>Džon</i> , <i>Džony</i> , <i>Džonek</i> (na základě výslovnosti)
dívčí podoba Jana	přejímá jen chlapecké <i>Honza</i> , <i>Honzíček</i>

Josef, Josefa

italsky	zkráceniny typu Beppo, Beppe, Peppe ze základního jména Giuseppe – <i>Pepa, Pepánek, Pepík, Pepíček, Pepča, Pepek, Pepin</i>
dívčí	<i>Pepča, Pepka, Pepička, Pepina</i>

Z uvedených, byť stručných přehledů je vidět:

- ZJ mají svůj různý počet hypokoristik (uvádím pro názornost jen několik) vytvářejících jisté řady, nazývám je, jak uvádím výše, též řady hypokoristické. ZJ obsahují buď jednu takovou řadu, viz např. v přehledu uváděná jména Natálie, Věduna, Antonín, nebo dvě – Magdaléna, Kristýna, Daniel, Dominik.
- Hypokoristika nacházející se ve dvou řadách vzniklých z jednoho ZJ mají někdy jistou hlásku společnou, vyskytující se v určité části ZJ: Kristýna, Dominik – u jejich hypokoristik je buď v koncové části, nebo v počáteční – *Krista, Týna, Domin, Nik*.
- Hypokoristika nalezející k formálně podobným ZJ mají pochopitelně též hypokoristické podoby většinou stejné – Judita, Edita.
- Hypokoristika jedných řad mohou též pronikat i do jiných, ovšem jen jako koncové morfemy jiných hypokoristických podob – hypokoristika *Lena, Lenka* jako koncové morfemy u hypokoristik *Tylena, Tylenka* (Otýlie), *Dulena, Dulenka* (Vendula); často je koncovým morfémem některých hypokoristických podob též hypokoristikon *Ina, Inka – Regina, Reginka* (Tereza), *Elina, Elinka* (Daniela). Z chlapeckých hypokoristik jde o podobu *Iček* (Jiříček), která konvenuje s koncovým morfémem hypokoristik *Lojzíček* (Alois), *Tomiček* (Tomáš).
- Některá hypokoristika co do jejich podob lze interpretovat různě. Nachází-li se v hypokoristické řadě např. skupina hypokoristik jako *Baru, Barun, Baruna, Barunka* (Barbora), pak tyto podoby vznikly, postupujeme-li zepředu, tj. od první do poslední, odvozováním příslušným sufixem, jestliže je posuzujeme ze zadu, tj. od poslední podoby k první, zkracováním. Vyskytuje se tu dva základní postupy tvoření slov vůbec, totiž odvozování a zkracování. Záleží tedy na směru postupu. Různě lze též interpretovat některou podobu hypokoristik vzniklou z jisté části ZJ, počáteční či koncové. Např. hypokoristika *Nika* (Veronika), *Keta* (Markéta) vznikly buď eliminací počáteční části ZJ, nebo z jeho části koncové. Obojí názor je přijatelný.
- Ze stručného přehledu hypokoristik vzniklých ze základů ZJ cizího původu, zcela autentických s nášimi, vyplývá, že uvedená hypokoristika jsou velmi častá, zejména

utvořená od ZJ Jan, nacházejí se téměř v každých výzkumech na předních místech. Chlapec i dívčí podoby se někdy vzájemně prolínají, a to tak, že se jejich podoby buď zcela shodují, nebo jsou dívčí od chlapecích přechýlené. Takovýto průnik chlapecích a dívčích hypokoristických podob je pochopitelně častý obecně.

- Z přehledů se ukazuje, že veškeré podoby hypokoristik existují v naší pojmenovávací soustavě též jako ZJ. Totiž ZJ se stává hypokoristikem. Tyto případy komentuji přímo v přehledech. [Pozn. eds.: Autorka měla spíše na mysli fakt, že základní podoby mohou být užívané i v těch funkčích a situacích jako hypokoristika, nebo že hypokoristika z některých rodných jmen formálně odpovídají jiným základním podobám rodných jmen, např. Edita – Dita.]

Velmi frekventovaná jsou hypokoristika utvořená též odtržením koncového morfému buď ZJ – *Adel* (Adéla), *Bea* (Beáta), *Helen* (Helena), *Liběn* (Liběna), *Zuza*, *Zuzan* (Zuzana), nebo hypokoristika *Anič* (Anička), *Maruš* (Maruška), *Oli* (Olina), *Naděn* (Naděna), *Verun* (Verunka). Týmž způsobem jsou utvořena i hypokoristika chlapecí – *Ada* (Adam), *Kami* (Kamil), *Lubo* (Luboš), *Luk* (Lukáš), *Mar* (Marcel), *Marti* (Martin), *Míla* (Milan), *Pet* (Petr), *Radi* (Radim), *Rom* (Roman), *Sam* (Samuel).

Nelze opomenout ani hypokoristika, v nichž se projevuje vliv cizích jmen. Přejatou cizí podobou ZJ jsou hypokoristika jako např. *George* (angl. Jiří), *Charles* (franc., angl. Karel), *Pedro* (špan. Petr), *Jerzy* (pol. Jiří), *Irina* (rus. Irena), *Paula* (něm., angl. Pavla). Z cizího základu sufírací vznikla hypokoristika *Jevka*, *Jevuška*, *Jevuša* (Eva), *Marfuša*, *Marfuška*, *Marfušenka* (Marie, Marta, Markéta), *Paulka*, *Pauluš* (Pavla), ze změkčeného základu *Heňa* (Henrieta – Jindřicha), hláskovou obměnou první slabiky vzniklo hypokoristikon *Kerouš* (Gerhard). Velmi časté jsou podoby odvozené cizími příponami – *Any*, *Anies* (Anna), *Andy* (Andrea), *Basia* (Barbora), *Jolis* (Jolana), *Lendy* (Lenka), *Mery* (Marie), *Alisun* (Alan), *Aljoša* (Aleš), *Ady* (Adam), *Jarsen* (Jaromír), *Jenys* (Jan), *Marcús* (Marek), *Zbyňus* (Zbyněk), *Frantio* (František).

Ve sledovaném materiálu se vyskytují též některé málo obvyklé hypokoristické podoby. Jako příklad uvádíme: *Gabrle* (Gabriela), vzniklé eliminací příslušných středních vokálů a změnou koncového morfému la–le, jímž se jméno, co do gramatického rodu, stává neutrem. Z koncové části příslušných hypokoristik byly vytvořeny podoby *Dinka* (Miladinka), *Stinka* (Vlastinka), u chlapecích pak *Ťula*, *Ťulek*, *Ťulisko* (Peťula, Peťulka, Peťulisko), *Zefek* (Jozefek), *Iček* (Jiřiček), z koncové části sufírací vznikla i podoba *Žan*, *Žána* (Evžena – Evžen), z koncové části ZJ podoby *Dim* (Radim), *Išek* (František) a eliminací příslušné hlásky v této části pak *Bet* (Robert). Eliminací střední části hypokoristika Tomášek

vznikla podoba *Tošek*. Zcela výjimečné jsou podoby *Jejin* (Ondřej) a *Ježour, Ježourek* (Jozef). Podoba *Jejin* vznikla přesmyknutím posledních dvou hlásek ZJ a připojením jo-ového sufixu, viz Kájin, Pájin. U podoby *Ježour, Ježourek* je k základu připojen méně obvyklý formant -our, -ourek. Na základě sdělení samého respondenta tu v žádném případě, jak by se na první pohled mohlo zdát, nejde o spojitost s apelativem ježek. Mezi hypokoristiky nacházíme podoby zkrácené buď zepředu, tedy eliminací počáteční hlásky ZJ – *Oman* (Roman), nebo ze zadu tak, že hypokoristikem se stává jen počáteční slabika ZJ – *Lu* (Lucie), nebo i hypokoristika *Ro* (Rom – Roman), *Ni* (Nik – Dominik); tyto podoby za hypokoristika patrně nelze pokládat, a to vzhledem ke komunikaci, spíše půjde o jistou hru se jmény, stejně jako podoby, které vznikly obráceným skladem hlásek – *Šela* (Aleš), *Robil* (Libor), *Šobul* (Luboš), *Abuk* (Kuba). Na základě různých analogií jsou vytvořeny podoby *Lenora* (Lenka), *Muňa* (Moňa – Monika), *Štipka* (Ctibka – Ctibor), *Luskaš* (Lukáš). Pro některé typy hypokoristik vzniklých ze základních či hypokoristických podob je běžné též zdvojování některých částí, počáteční – *Dada* (Dagmar, David), *Momo* (Mojmír), *Sisi* (Silvie, Simona), *Šáša* (Šárka), střední – *Lilin* (Dalibor), koncové – *Olili* (Oli, Olga).

Snad nebude na škodu uvést též několik příkladů hypokoristik nářečně obměněných. Vyskytují se v nich, i když sporadicky, jisté hláskové podoby, které jsou typické pro tuto oblast, tj. pro oblast slezských nářečí. Nedošlo u nich např. k přehlásce a-ě, jsou tedy tvořeny sufixy -ica: *Alica, Dagmařica, Lenica, Ivanica, Simonica, Sylvica, Janica*; -uša: *Hanuša, Drahuša, Dituša, Miluša, Iruša*, v akuzativu sg. k přehlásce u-i: *Janicu, Dašenicu, Radicu – Hanušu, Drahušu, Olušu, Mirušu*. U některých hypokoristik se uplatňuje disimilace, a to ve skupině šť, šč: *Ščepanka, Ščepana, Ščepka* (Štěpánka, Štěpana, Štěpka), *Ščepaň, Ščepanek, Ščep* (Štěpán, Štěpánek, Štěpi), asibilace: *Brigičisko* (Brigitisko), *Marčisko* (Martisko), *Ivečisko* (Ivetisko), *Břeča, Břečik* (Břečta, Břetík), *Vojčech, Vojčík* (Vojtěch, Vojtík), velmi rozšířená změna, totiž neexistence náslovného j: *Iřa, Iřinka* (Jiřa, Jiřinka), *Itča, Ituška* (Jitka, Jituška), *Iři, Irka* (Jiří, Jirka), *Indřich, Indra* (Jindřich, Jindra). Ztráta kvantity, tolik typická pro sledovanou nářeční oblast, se uplatňuje velmi zřídka, respondenti se drží spisovného úzu.

Pokud jde o tvaroslovnu oblast, tu připomínám častou odlišnost, totiž u hypokoristik maskulin se v nominativu sg. vyskytuje i vokativní koncovka, totiž -o: *Ivo, Zdeno, Vratino, Jaro, Slavo*, vykládá se též jako slovakismus.

Co uvést závěrem: analyzovaný materiál, totiž podoby hypokoristik, je jednak částí materiálu získaného před časem anketovým soupisem u žáků 7. a 8. tříd ZŠ, jednak materiálu získaného bezprostředně v komunikaci samé. Zjišťovala jsem především jejich podoby, tvoření, a to i ve vztahu k prostředí, v němž se vyskytují, tj. zda v rodinném, mezi spolužáky,

kamarády apod. Z podoby hypokoristika lze totiž vyčíst způsob jeho utvoření, přičemž se mohou vyskytnout i různé názvy, dále expresivitu (nebyla cílem mého příspěvku) i ono shora uvedené prostředí. Nepochybň jistých podob, jako např. tvořených cizími sufixy, obráceným pořádkem jistých hlásek, zkracováním ZJ až na první slabiku apod., tedy podob, jež se označují jako podoby vzniklé jistou hrou se slovy, nepoužívají rodiče, někdy snad sourozenci, především však spolužáci a kamarádi. Jsou projevem snahy po jistém novotaření, odlišnosti, exhibicionismu aj. Často bývají prostředkem pejorativního označení.

Hypokoristika tvoří odvozovací řady, nacházejí se v nich ve vzájemných vztazích, pronikají i do řad jiných. Odvozovací řady, formanty i jejich kombinace, tolik typické pro hypokoristika, v apelativní sféře jazyka buď neexistují, nebo mají zcela jinou distribuci, popř. funkci. Hypokoristizace i dehypokoristizace jsou stále živé jazykové procesy.

Literatura:

- BAYEROVÁ, N. Hypokoristika v oblasti slezských nářečí. (jejich slovotvorba a jejich podoby užívané při oslovoování v komunikaci rodiny). In: *Jazykověda 2. Sborník prací FF OU Konstanty a proměny mluvených útvarů českého národního jazyka*. Ostrava 1996, s. 109–138.
- KNAPPOVÁ, M. *Rodné jméno v jazyce a společnosti*. Praha 1989.
- PASTYŘÍK, S. *Studie o současných hypokoristických podobách rodních jmen v češtině*. Hradec Králové 2003.
- ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno 1999.

Summary

The author observes the origin of dehypocoristic forms of first names. Her analysis is based on hypocoristic sets – in them, she compares the closeness, relationship of theirs forms and also their relations to other sets. The dehypocoristic process is still frequent and active.

Key words:

personal names; hypocoristic forms; dehypocoristic process

On the Slavic Type of Place Names with the Suffix *-jan-*

in the *Slavia Submersa* of Austria

Angela Bergermayer (Wien)

Introduction – the Slavic Type of Place Names with the Suffix *-jan-*

The Slavic type of place names with the suffix *-jan-* (compare, for instance, Czech *Dubany*, Polish *Brzežany*, Russian *Dobrjani*, Slovene *Potoče* < *Potočane*, Croatian *Doljani*) belongs to the oldest Proto-Slavic stock and is one of the most important toponymic types in the Slavic languages.¹ It is to be found, in differing frequency and productivity, in all of today's Slavic countries. The place names formed with the suffix *-jan-* denote the inhabitants of a certain place or area² and can – besides the inhabitant names in a broader sense such as, for instance, the deanthroponymic formations with the Proto-Slavic patronymic suffix *-(ow)itj- and the tribal names (e.g., Czech *Charvatce*) – be categorised as inhabitant names in the narrow sense.³

These place names are, for instance in West Slavic (for which are available already several relevant studies), located in the oldest Slavic settlement areas.⁴ Also in today's

¹ Compare, e.g., EICHLER, E. – ŠRÁMEK, R. (Hrsg.) *Strukturtypen der slawischen Ortsnamen. Strukturní typy slovanské oikonymie*. Im Auftrage der Subkommission für den Slawischen Onomastischen Atlas herausgegeben von Ernst Eichler und Rudolf Šrámek (= Subkomise pro Slovanský onomastický atlas při Mezinárodní komisi pro slovanskou onomastiku Mezinárodního komitétu slavistů / Subkommission für den Slawischen Onomastischen Atlas bei der Internationalen Kommission für Slawische Onomastik des Internationalen Slawistenkomitees, Slovanský onomastický atlas, série: úvody, přípravné materiály, dotazníky, metodické příručky, instrukce. Svazek 1 / Slawischer Onomastischer Atlas, Reihe: Einführungen, vorbereitende Materialien, Fragebogen, methodische Handbücher und Instruktionen. Band 1, Strukturní typy slovanské oikonymie [na základě západoslovanských jazyků] / Die Strukturtypen der slawischen Ortsnamen [anhand der westslawischen Sprachen] = Namenkundliche Informationen, Sonderheft). Brno – Leipzig 1988, p. 47.

² Compare, for instance, SKOK, P. *Etimologiski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I.* V. Putanec (red.), Zagreb 1971, p. 753.

³ See SPAL, J. Místní jména obyvatelská zakončená na -any. In: *Sborník Vyšší pedagogické školy v Plzni. Jazyk a literatura* 1. Plzeň 1958, p. 5. (Spal's recommendable study is very elaborate and comprises altogether pp. 5–133.)

⁴ Compare, e.g., JAKUS-BORKOWA, E. -JAN-/-ĚN- „Dubany, Dolany“. Pozycja w systemie. *Österreichische Namenforschung* 21/1, 1993 (= Subkomise pro Slovanský onomastický atlas při Mezinárodní komisi pro slovanskou onomastiku Mezinárodního komitétu slavistů / Subkommission für den Slawischen Onomastischen Atlas bei der Internationalen Kommission für Slawische Onomastik des Internationalen Slawistenkomitees, Slovanský onomastický atlas, série: úvody, přípravné materiály, dotazníky, metodické příručky, instrukce. Svazek 2 / Slawischer Onomastischer Atlas, Reihe: Einführungen, vorbereitende Materialien, Fragebogen, methodische Handbücher und Instruktionen. Band 2, Strukturní typy slovanské oikonymie [na základě západoslovanských jazyků]. Ukázkový sešit / Die Strukturtypen der slawischen Ortsnamen [anhand der westslawischen Sprachen]. Probeheft, Editoři / Herausgegeben von Heinz-Dieter Pohl [Klagenfurt] und Rudolf Šrámek [Brno], Klagenfurt 1993), p. 7, and ČORNEJOVÁ, M. Tschechische Bewohnernamen auf -any im 11.–13. Jahrhundert. *Österreichische Namenforschung* 34, 2006, p. 27.

Bulgaria and Ukraine,⁵ for example, this toponymic type is very old and, furthermore, productive; in Bulgaria we generally find it with names of small settlements situated in the mountains or near large places.⁶ According to Jakus-Borkowa, the suffix *-jan-* was primarily used for the formation of the names of tribes and countries, then for the formation of the names of all crowds of people and of the settlements inhabited by them.⁷ After the process of toponymization *-jan-* adopted a secondary function, which no longer was an ethnic one, but a structural.

On the Slavic Type of Place Names with the Suffix *-jan-* in the Slavia Submersa of Austria

Preliminary Remark: Name Material Considered for this Paper

For the current paper the following name material was taken into consideration: the names of the “Altdeutsches Namenbuch”,⁸ which contains all toponyms (in the broadest sense) and hydronyms of Austria and South Tyrol recorded until 1200; the Slavic derivations in this work, which is now nearly completed, were prepared by Ernst Eichler (Leipzig), later on also by Heinz Dieter Pohl (Klagenfurt) and Georg Holzer (Vienna). Moreover, for Lower Austria as an area adjacent to the present-day Czech Republic and the present-day Slovakia also the “Glossar der Etyma der eingedeutschten Namen slavischer Herkunft in Niederösterreich”⁹ was used; the latter, in particular, refers to the stock of names in Elisabeth Schuster’s “Die Etymologie der niederösterreichischen Ortsnamen”¹⁰ as well.

On the Geographical Extension and Frequency on the Basis of the Germanized Names

At about 600 AD in the course of their great expansion, the Slavs immigrated also into the eastern half of today’s Austria. Here, former Slavic settlement concerns the Austrian

⁵ For a recent study on Ukrainian oikonyms ending in *-any* (*-jany*), see BUČKO, D. Do problémy ojkonimov Ukrajiny na *-any* (*-jany*). *Acta onomastica* 49, 2008, pp. 60–70 (thanks to Milan Harvalík, Akademie věd České republiky, for informing me about this paper).

⁶ Cf. JAKUS-BORKOWA, E., supra note 4, also for the following two sentences.

⁷ That means, the inhabitant names, and that normally in the plural, could then be converted to place names (compare, e.g., also SKOK, P. supra note 2, SPAL, J. supra note 3, p. 5).

⁸ *Altdeutsches Namenbuch. Die Überlieferung der Ortsnamen in Österreich und Südtirol von den Anfängen bis 1200*. Hrsg. vom Institut für Österreichische Dialekt- und Namenlexika (vormals Kommission für Mundartkunde und Namensforschung), bearb. von I. Hausner und E. Schuster (13. Lieferung unter Mitarbeit von H. Bito). Wien 1989.

⁹ BERGERMAYER, A. *Glossar der Etyma der eingedeutschten Namen slavischer Herkunft in Niederösterreich* (= Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, Schriften der Balkan-Kommission, hrsg. von J. Koder, 44). Wien 2005.

¹⁰ SCHUSTER, E. *Die Etymologie der niederösterreichischen Ortsnamen*. 3 Bände. Wien 1989–1994.

Federal States Lower Austria including Vienna, Upper Austria, Salzburg, Tyrol – namely East Tyrol – Styria, and Carinthia. Since many of the names formed by the Slavs in the Middle Ages have been Germanized in the course of the Bavarian colonization of Austria (which took place from the end of the 8th century and, partly, already earlier), traces of this extinct Slavic language can be found in Austria until today. Thus, we can also investigate the question, if and in which form the old Slavic toponymic type with the suffix *-jan-* has existed in this part of the Slavia.

If we investigate the existence and, then, the geographical extension and frequency of this Slavic toponymic type in today's Austria, we have to take into consideration the special situation of overlapping of the Slavic language by the German language. Here, of course, the Germanized names do not reflect the original Slavic names completely true to original; “disturbing factors”, which are caused by the borrowing into German and the further development in the latter (such as insertions or losses of sounds in consonant clusters, reductions at the end of words, the substitution of Slavic sounds that were not existing in German at the time of borrowing by other, “native” sounds, and the like), partly inhibit unambiguous and reliable conclusions concerning the particular Slavic situation. For example, it is striking that in the Slavia submersa of Austria, especially of Lower Austria, place names with *-jan-* are, apparently, very frequently formed from the word *pole* ‘field; plain’. However, attention has to be paid to the fact that in such instances, mostly, also **pol'ana* ‘plain, valley; glade (especially in the mountains); plateau’ can be reconstructed as the Slavic lexeme, which underlies the Germanized names – and then it is not a matter of Slavic inhabitant names any more.

Furthermore, the quite common ending *-ach* in Germanized geographical names, which often points to the locative form of a Slavic inhabitant name with the suffix *-jan-*, cannot always be identified unambiguously with that form. Apart from the fact that it sometimes can have developed also in the German language, given its Slavic origin it is, at least in some cases, as well possible that the Slavic locative plural *-achъ* of a feminine noun without the suffix *-jan-* is underlying.¹¹ In this context Bergmann¹² supposes that, if a toponym ending in *-ach* can be interpreted both as locative plural of a derivative formed with the suffix *-jan* and as locative plural of the respective base, then the latter variant, probably, is to be preferred with objects not located in the area which is constantly settled.

¹¹ See also SPAL, J., supra note 3, pp. 13–14.

¹² See BERGMANN, H. Slawisches im Namengut der Osttiroler Gemeinden Ainet und Schlaiten. In: *Anmerkungen zur Slavia submersa im vorderen Iseltal* (= Österreichische Namenforschung, Beihefte, 5). Wien 2005, p. 309.

Generally, however, reliable statements concerning the existent or lacking former settlement of places, which have a Germanized Slavic name ending in *-ach*, will be possible only in a part of the uncertain cases. For Slavic derivational bases ending in velars (e.g. *rěka*), in alveolars (e.g. *brěza*), and – in a limited amount – in labials (e.g. *wěrba*), though, at least the Slavic sound laws palatalization of the velars, palatalization of the alveolars before *j*, and (in a limited amount) *l*-epenthesis provide us with reliable indications for identifying the borrowed Slavic names as inhabitant names; for almost always we, then, can see the existence of the Slavic results of the mentioned palatalizations respectively of the Slavic epenthetic *l'* from the various Slavic-German sound equivalents or substitutes in the records of the names and from possible subsequent German sound laws, which operated in the respective names (above all the so-called secondary umlaut).

So, we have to bear in mind such difficulties when investigating the former Slavic place names with *-jan-* in Austria. Nevertheless, we can, in short, reveal the following on the basis of the analysed Germanized names:

Except for Vienna, which, however, is geographically enclosed by Lower Austria, in the name material recorded until 1200 the old Slavic type of inhabitant names with *-jan-* is proven everywhere. The overwhelming majority of the names with the suffix *-jan-* can be found in the Federal States Carinthia and Styria. According to Kranzmayer,¹³ in Carinthia a Slavic respectively Slovene inhabitant name with the suffix *-jan-*, reflected in the locative form ending in *-jachb*, underlies even every twelfth place name. This can and also will be an indication of the greater productivity of this toponymic type in the south of the Austrian Slavia; but in this regard it must also be taken into account that in Carinthia and in Styria the geographical names borrowed from Slavic are generally much more numerous than in the other Federal States. It seems to be valid also for Austria that old Slavic settlement areas show this toponymic type. The opposite conclusion, namely that the existence of Slavic inhabitant names with *-jan-* points to an old Slavic settlement area, however, cannot be drawn just like that, because on the Austrian territory this type was productive at least regionally until about 1300.¹⁴

¹³ Cf. KRANZMAYER, E. *Ortsnamenbuch von Kärnten. I: Die Siedlungsgeschichte Kärntens von der Urzeit bis zur Gegenwart im Spiegel der Namen* (= Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, geleitet von Gotbert Moro, hrsg. vom Geschichtsverein für Kärnten, 50). Klagenfurt 1956, p. 92.

¹⁴ Ibidem, p. 93.

On the Grammatical Form of the Borrowed Slavic Names

Locative versus Nominative:

The Slavic place names with the suffix *-jan-* were borrowed by the Bavarians in Austria mostly in the form of the locative plural ending in Slavic *-jachъ*; this is related to the fact that, naturally, place names are often used in the locative. Evidence of the underlying of the Slavic nominative form is to be found only very rarely in Austria.

Leaving aside the many uncertain¹⁵ *Pölla-* and *Pöllau*-names, in Lower Austria one finds as nominative forms only the place name *Dölla*¹⁶ (recorded 1310 *Tölan*; administrative district Melk) from **Dol'ane* ‘the inhabitants of the valley’ formed from **dolъ* ‘valley’ and the name of a farmyard *Edla*¹⁷ (1591 *Edlan*; administrative district Amstetten) from **Ed'l'ane* (**Edljāne*) ‘the inhabitants/neighbours of the fir wood’ formed from **edla* ‘fir’.

The only name contained in the “Altdeutsches Namenbuch”, which is located in Upper Austria and which could be an inhabitant name with *-jan-*, namely *Unter-Rannerreith*¹⁸ (circa 1200 *Ravnach*; administrative district Kirchdorf an der Krems), exhibits the form of the locative. For Salzburg and East Tyrol, too, according to the current (well progressing) state of research, no Slavic inhabitant name with *-jan-* in the nominative form is recorded, only such in the locative.

Concerning the medieval Slavic of Styria, for which this toponymic type is well represented in the name material recorded till 1200, it seems that – on the other hand – at least one inhabitant name with *-jan-* was borrowed into German in the nominative. Apart from *Pöllau*¹⁹ (1163 *Polan*; administrative district Hartberg), which, again, can be interpreted also in another way, here we find the record (circa 1123 and 1145) *Polibane*²⁰ from **lipa* ‘lime-tree’ (its localization in Styria, however, is not sure). Besides, some names in Styria, going back to a Slavic place name with the suffix *-jan-*, are recorded only with the semantically corresponding German suffix *-arn/ern-*, and that are the names: *Diemlern*²¹ (circa 1125/circa 1136 *Tömlar*, circa 1147/circa 1151 *Domelaren*; administrative district Liezen), developed from a Slavic personal name respectively from a place name derived from this personal name with the anthroponymic base **domъ* ‘house, home’, *Lantschern*²² (circa 1160 copy 19thc following copy 13thc *de Lonsarn*; administrative district Liezen), developed from the base

¹⁵ Because they, probably, rather go back to Slavic **Pol'ana*.

¹⁶ See BERGERMAYER, A., supra note 9, p. 64.

¹⁷ See BERGERMAYER, A., supra note 9, p. 76.

¹⁸ See *Altdeutsches Namenbuch*, supra note 8, p. 839.

¹⁹ See *Altdeutsches Namenbuch*, supra note 8, p. 127.

²⁰ See *Altdeutsches Namenbuch*, supra note 8, p. 126–127.

²¹ See *Altdeutsches Namenbuch*, supra note 8, p. 242.

²² See *Altdeutsches Namenbuch*, supra note 8, p. 646.

**l̥ka* ‘meadow, meadowland’,²³ and *Maitschern*²⁴ (1186 copy 13thc *ad Mirtscaren*; administrative district Liezen), developed from the Slavic personal name respectively from a place name derived from this personal name **Mirbk-*. For these names it cannot be detected if the Slavic name originally has been Germanized in the Slavic nominative or in the Slavic locative form – or if the Slavic name ending, maybe, has not been taken over at all, but the German suffix with the German ending has replaced it immediately. Although in names as *Öblarn*,²⁵ which in their records show *-ar(e/i)n* and *-ach*, it seems obvious that in such cases it was the Slavic locative form, which was replaced, the Slavic nominative ending *-(j)ane*, nevertheless, would be very close to the German *-ar(e)n* not only semantically, but also phonetically and, therefore, would make a replacement of the Slavic nominative ending definitely plausibel.

In Carinthia the situation is remarkable: Even though there are recorded exceptionally numerous Germanized Slavic inhabitant names with the suffix *-jan-* in this Federal State, not a single one (at least among the ones recorded until 1200) is to be found that would point to borrowing of the Slavic nominative form. An exception could be seen in the place name *Pölla*²⁶ (1197 copy 14th/15thc *in Polan*; administrative district Spittal an der Drau), but that, again, can be interpreted ambiguously. And in view of the fact that exactly this name would be the only one among a great number, which would reflect the nominative form, a derivation of records such as *Polan* from the Slavic name **Pol'ana* ‘plain, valley; glade (especially in the mountains); plateau’ and not from the Slavic name **Pol'ane* ‘the inhabitants of the plain’ seems all the more likely. In the areas of Carinthia where Slavic, namely Slovene, is being spoken until today, we still clearly see that the stock of names is characterized by inhabitant names, which appear as nominative plural in the Slovene language, but came into German in its locative form.²⁷

Among the old records of seven names that cannot be assigned to a certain Austrian Federal State or to the present Austrian territory, the name *Crüzsane*, which in 1139 is attested in this form and in the form *Truzhane*, reflects, on the other hand, the nominative

²³ Compare for the original Slavic lexeme also MADER, B. *Die Alpenslawen in der Steiermark. Eine toponomastisch-archäologische Untersuchung* (= Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, 31). Wien 1986, p. 52.

²⁴ See *Altdeutsches Namensbuch*, supra note 8, p. 701.

²⁵ Administrative district Liezen; see *Altdeutsches Namensbuch*, supra note 8, p. 804.

²⁶ See *Altdeutsches Namensbuch*, supra note 8, p. 127.

²⁷ Compare, e.g., Slovene *Gorje* – German *Göriach* and see POHL, H. D. Zum Namengut slowenischer Herkunft in Österreichs Süden und Südosten. *Österreichische Namenforschung* 27/1–2, 1999, p. 93.

form of a Slavic place name with the suffix *-jan-*; it is, probably, to be explained as borrowed **Krušane* from Slavic **kruša* (variant of *gruša*) ‘pear’.²⁸

For comparison with this situation in Austria, Michaela Čornejová’s study on Czech inhabitant names ending in *-any*²⁹ shall be mentioned. From her table concerning the endings *-as*, *-an*, *-ané*, and *-any* of the inhabitant names in the Latin documents of the *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* from the middle of the 11th century until 1278 (about 120 place names) we can see that until the middle of the 12th century the locative form (ending in *-as*) of inhabitant names is recorded most frequently. As from the middle of the 12th century it is above all *-an*, which appears in the records concerning the Czech Republic investigated by her; this *-an* can be seen not only as an original genitive form,³⁰ but – similar to the situation with Germanized place names of Slavic origin in Austria and Germany and with the German variants of many Czech toponyms ending in *-any*³¹ – at least partly also as an original nominative plural, which in the records appears shortened. More rarely also *-ane/-ene* and especially rarely *-any*, that is clear nominative forms, are to be found in the documents as from the middle of the 12th century.

On the Ending of the Locative:

As stated above, in the Germanized forms of the Slavic inhabitant names in Austria we almost always find reflections of the Slavic locative form of the inhabitant names. In this context the precise shape of the locative ending deserves closer attention. The Slavic inhabitant names with the suffix *-jan-* originally were nouns of the consonantal declension and had the old locative ending *-jasъ* in the plural (the sigmatic locative). Therefore, it would not be surprising and, after all, it would even be expected that at least in a few of the investigated and early recorded Germanized forms of such toponyms from the Austrian Slavia the ending *-(j)as(ъ)* is reflected as old Slavic locative ending.

In the whole material of the “Altdeutsches Namenbuch” and the “Glossar der Etyma der eingedeutschten Namen slavischer Herkunft in Niederösterreich” and also in further name material of the Austrian Slavia submersa, which is known to me until now, there is, however, not one reliable indication of the original locative ending *-jasъ* in the Slavic inhabitant names

²⁸ See *Altdeutsches Namenbuch*, supra note 8, p. 212.

²⁹ ČORNEJOVÁ, M., supra note 4, pp. 27–40.

³⁰ Čornejová supposes this form, see ČORNEJOVÁ, M., supra note 4, p. 30.

³¹ Compare for the latter also ČORNEJOVÁ, M., supra note 4, p. 31, footnote 8 (e.g. *Trnovany* – German *Trnowan*) and for *-an* in the records of Old Sorbian inhabitant names also EICHLER, E. Zur Deutung und Verbreitung der altsorbischen Bewohnernamen auf *-jane*. *Slavia* 31, 1962, p. 364 (according to Eichler, this *-an* is either the original Slavic genitive plural or a result of the tendency to shorten the Slavic polysyllabic place names when transferring them into German).

with the suffix *-jan-*. Here, only the Slavic ending *-jachъ* is being suggested. Also the ending *-janechъ*, which can be expected in the locative plural of nouns with the suffix *-jan-*, is not recorded for the inhabitant names of the Austrian Slavia submersa (at least not in the so far investigated material).³² Thus, in the Slavic language of Austria the ending *-jachъ/-'ach(ъ)*, which developed under the influence of the vocalic feminine declension, has already existed as regular locative ending of the inhabitant names respectively generally of the nouns with the suffix *-jan-* in the 10th century. With the locative ending *-jachъ/-'ach(ъ)* the Austrian names correspond to records for the Slovene³³ language, but also to such forms as they are detectable in Old Serbian and Old Russian, for instance *poljachъ* in Nestor.³⁴ Moreover, the ending *-(j)ach* in the locative of place names with *-any* is to be found also in the dialect of central Slovakia, e.g. *Sučach* instead of *Sučanech*.³⁵

If we now take a look at the near Czech language, here the situation presents itself completely differently. Contrary to Austria, where not one single name with the old locative ending *-jasъ* can be detected up to now, in Czech the sigmatic locative of the consonantal declension in the plural appears relatively often in the older documental records of relevant toponyms. Historical grammars of Czech expect the locative form *-as* in the Czech language until the 14th century and its usage as archaisms (as formations of adverbial character), particularly in the Latin documents, until the 16th century.³⁶ Ivan Lutterer and Michaela Čornejová, moreover, point to records of the locative ending *-as* even until the 18th century, namely concerning the place name *Plaňany* to the east of Praha.³⁷

In Michaela Čornejová's table concerning the endings *-as*, *-an*, *-ané*, and *-any* of the place names with *-any* in the Latin documents of the *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* from the middle of the 11th century until 1278 the locative ending *-as* prevails until the first half of the 12th century.³⁸ As from the middle of the 12th century the sigmatic locative, then, appears in the majority of records of those names, in which it existed already earlier; the

³² Cf. also MIKLOSICH, F. *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen. Drei Abhandlungen.* Manualneudruck aus den Denkschriften der Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, Wien 1860–1874 (= Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher, hrsg. von A. Leskien und E. Berneker, III. Reihe: Texte und Untersuchungen, 5). Heidelberg 1927, p. 205.

³³ See also SPAL, J., supra note 3, pp. 12–13.

³⁴ Cf. MIKLOSICH, F., supra note 32, p. 205.

³⁵ Cf. ČORNEJOVÁ, M., supra note 4, p. 29.

³⁶ See also ČORNEJOVÁ, M., supra note 4, p. 30.

³⁷ See LUTTERER, I. Zur Deutung des Ortsnamens *Příšimasy* (Kr. Kolín). *Studia Onomastica VI*. Ernst Eichler zum 60. Geburtstag (= *Namenkundliche Informationen*, Beiheft 13/14), 1990, p. 276 (thanks to Milan Harvalík, Akademie věd České republiky, for informing me about Lutterer's paper) and ČORNEJOVÁ, M., supra note 4, p. 32.

³⁸ See ČORNEJOVÁ, M., supra note 4, pp. 38–40 and 31.

latter is consistent with Šmilauer's opinion that this ending is preserved in the old toponyms.³⁹ And in those records of names, where *-as* was replaced later on, it was not replaced by the then expectable grammatical locative ending *-anech*, but by *-an*.⁴⁰ In Čornejová's study we, altogether, find not a single case of the ending *-anech* and only one locative form ending in *-ach* (*Wranah* besides *Wranas* for today's Vraňany near Mělník). Similarly, Josef Jireček remarks that in Czech toponyms we regularly find the form *-as* in documents until the 13th century, and points to the just mentioned *Wranah* (recorded 1228) as the only example with *-ach*.⁴¹ Thus, regarding the absence of the locative ending in *-anech* the records for the Czech Republic correspond to that for Austria, with respect to the recorded locative endings *-as* versus *-ach*, however, the circumstances in Austria and in the Czech Republic stand in contrast with each other.⁴² By the way, there is evidence of the sigmatic locative plural *-(j)as(ъ)* (though only rarely) also in Old Sorbian and in Polabian and Pomeranian⁴³ – that is in languages, which show an overlay of the Slavic language and its toponyms by German comparable to that in Austria, but which like Czech belong to the Western Slavic languages.

On the Slavic Ending in the Nominative:

As to the ending of the inhabitant names with the suffix *-jan-* in the nominative, it was originally *-e*; the ending *-y*, which was later on used for the nominative in the West Slavic languages, traces back to the accusative form. According to, e.g., Ernst Eichler, this adoption of the ending *-y* (respectively *-any*) in the nominative is to be dated into the period of about 1250 till the 14th century.⁴⁴ Also the fact that in Čornejová's table concerning the endings of Czech place names with *-any* from the middle of the 11th century until 1278⁴⁵ one can see a clear preponderance of the old nominative ending *-ane* in comparison with the secondary ending *-any*, is consistent with this dating.

³⁹ Cf. ČORNEJOVÁ, M., supra note 4, p. 30.

⁴⁰ Ibidem, p. 31.

⁴¹ Cf. JIREČEK, J. Reste des Local-Suffixes *-as* und *-ach* in deutschen Umbildungen slavischer Ortsnamen. *Archiv für Slavische Philologie* 2, 1877, p. 336. In this paper Jireček also refers to the locative *v Plaňasích* (instead of *v Plaňanech*) in the 16th century and already deduces the Czech place names *Přišimasy* and *Kobylisy* from the corresponding sigmatic locative forms of the original nominatives **Přišumané* and **Kobyljané*. Many years later, also Ivan Lutterer argues for this etymology of *Přišimasy*, cf. LUTTERER, I., supra note 36, pp. 275–279.

⁴² The lack of *-as* in the Germanized Slavic inhabitant names of Austria makes Rospond's point of view (which, anyway, did not remain without contradiction, see, e.g., LUTTERER, I., supra note 36, pp. 278–279 with references) that the Old Czech locative form *-as* would not be the original Slavic locative, but merely a frozen written form under German influence (cf. ROSPOND, S. Rzekomy staroczeski loc. plur. na *-as*. *Rocznik Slawistyczny* 30, 1969, pp. 5–26), still more implausible.

⁴³ See EICHLER, E., supra note 31, p. 363.

⁴⁴ Cf. EICHLER, E., supra note 31, p. 362.

⁴⁵ See ČORNEJOVÁ, M., supra note 4, pp. 38–40.

With regard to the Slavia submersa of Austria, it is hardly possible to reveal the exact form of the Slavic nominative ending and the temporal emergence of *-any* resp. (like in the South Slavic languages) *-ani* in the nominative of the inhabitant names with *-jan-*. Almost all of the only very rare Germanized names of the extinct Slavic, which, probably, are based on the nominative form of such inhabitant names, are ending in *-an*. That is, because of the expectable reductions and shortenings at the end of the Germanized names the original Slavic ending cannot be identified. The only exception in the investigated material is the already mentioned name, which is recorded in 1139 as *Crūzsane* and *Truzhane*, but which cannot be definitely located in the present-day Austrian territory. It is highly probable that it reflects the Slavic nominative form *-(j)ane* (borrowed **Krušane*).⁴⁶ Then, with the record from the first half of the 12th century, this corresponds to the dating of the emergence of *-any* in Czech, Polish, and (probably) Old Sorbian, where *-ane* is assumed until about 1250.⁴⁷ (Nevertheless, also in the case of 1139 *Crūzsane/Truzhane* it cannot be absolutely excluded that the recorded *-e* developed from a German lowering of final vowels and goes back to Slavic *-y/-i*.)

On Semantic Aspects of the Slavic Inhabitant Names in Austria

A further aspect when investigating the Slavic toponymic type with the suffix *-jan-* is the consideration of the derivational bases with regard to semantic groups (e.g. flora, fauna, terrain, abstract nouns). As to the Old Sorbian inhabitant names investigated by him, Ernst Eichler classifies them into the semantic groups “landscape”, “waters”, “flora”, “animals”, and “settlement”.⁴⁸ If we now group the Slavic names with the suffix *-jan-* of the “Altdeutsches Namenbuch” and of the “Glossar der Etyma der eingedeutschten Namen slavischer Herkunft in Niederösterreich” according to semantic aspects like Eichler, the following picture arises for the medieval Slavic language of Austria:

In Lower Austria the names with the suffix *-jan-* mainly are part of the semantic groups “landscape”, “flora”, and “settlement” (two reliable examples in each case), one example is a member of the group “waters”; animals, in contrast, do not appear as derivational base. In Upper Austria there is only the name of a mountain pasture *Unter-Rannerreith* (see supra note 18), originally formed in Slavic from **rawina* ‘plain’ respectively **rawъnъ* ‘flat’, relevant among the investigated names, but it cannot be unambiguously identified as borrowed Slavic inhabitant name; if it is one, it can be assigned to the group

⁴⁶ See supra note 28.

⁴⁷ Cf. EICHLER, E., supra note 31, p. 362 (with references).

⁴⁸ Ibidem, p. 372.

“landscape”. Salzburg (four examples and one ambiguous) shows, in the first place, the group “landscape”, followed by “flora” and “settlement” with respectively one example. For the Slavic toponymic type with the suffix *-jan-* in East Tyrol in addition to the semantic groups “landscape” (two members) and “flora” (one member) a group, which was not defined by Eichler and for which there is no example among the Old Sorbian names investigated by him, namely “personal names respectively place names derived from personal names”, has to be established (compare *Leisach*⁴⁹ from Slavic **Lubič/šachb*). In Styria most of the quite numerous examples are found in the group “flora” (nine), followed by “waters” (four); in the group “landscape” there are relatively few, namely only two, in the group “animals” also two, and in the group “settlement” one. And as already for East Tyrol we here have to introduce the additional semantic group “personal names respectively place names derived from personal names”, in fact for three names (*Diemlach* and *Diemlern*⁵⁰ developed from a Slavic personal name respectively place name derived from that personal name with the anthroponymic base **domb* ‘house, home’; *Maitschern*⁵¹ developed from the Slavic personal name respectively from a place name derived from the personal name **Mirb/bk-*).

As to Carinthia, Kranzmayer has stated that among the toponyms based on Slavic/Slovene inhabitant names ending in *-jachb* the names concerning location and nature prevail with 64 %.⁵² With reference to the semantic groups defined by Eichler, this Slavic toponymic type, which is exceptionally frequent in Carinthia, falls into the categories “flora” (eleven names), “landscape” (ten names), “settlement” (six), “waters” (four), and “animals” (two). Also here the additional semantic group “personal names respectively place names derived from personal names” is attested, and that in comparison with the other Federal States most frequently (seven, maybe eight names) – a fact that, in my opinion, shows the productivity of this toponymic type in Carinthia.

Apart from a few Germanized names of unclear origin or with more than one possible etymology, there are also a few others, which do not fit into these groups; so, above all, the implementation of a semantic group “colours” for the derivational bases would be useful.

⁴⁹ Administrative district Lienz; see *Altdeutsches Namenbuch*, supra note 8, p. 658.

⁵⁰ Administrative district Bruck an der Mur (Diemlach) resp. administrative district Liezen (Diemlern); see *Altdeutsches Namenbuch*, supra note 8, p. 242.

⁵¹ Administrative district Liezen; see *Altdeutsches Namenbuch*, supra note 8, p. 701.

⁵² Cf. KRANZMAYER, E., supra note 13, p. 93.

Summary

In this paper an insight is given into the Slavic toponymic type with the suffix *-jan-* in the *Slavia submersa* of Austria, as it presents itself on the basis of Germanized name records. This type is proven for the whole part of Austria with medieval Slavic settlement and, altogether, was relatively frequent; in the southern Federal States of Austria it seems to have played (at least up to the 12th century) even a central role in the oikonomic system. Special attention is paid to the grammatical form (for comparison with Slavic languages spoken until today the neighbouring Czech is referred to) and to a possible semantic classification of the Germanized Slavic inhabitant names in Austria.

Key words:

Slavic inhabitant names with *-jan-*; Austria; *Slavia submersa*; geographical extension in Austria; locative vs. nominative; form of the Slavic locative; Slavic ending in the nominative; Czech Republic; semantic aspects

E-mail: Angela.Bergermayer@oeaw.ac.at

Electronic Computing of English Proper Names in the Slovak Language (Characteristics of the Research Project)

Magdaléna Bilá – Martin Ološtiak (Prešov)

One of the current roles of onomastics is to respond to the internationalization of onymic lexis within the European and American communication space since onymic lexis has never been immune to language contacts. On the contrary, interlingual migration of onymy is a natural phenomenon. When compared with appellative borrowings, however, onymic borrowings have several specific features that ought to be accounted for.

Nevertheless, functioning of foreign proper names occurring in the communication of the Slovak language users has not been thoroughly analyzed although some research studies dealing with partial aspects of the area have been carried out. In addition, the adaptation of foreign proper names is usually investigated in relation to a specific foreign language. Several research papers investigating specific aspects of foreign proper names have been published. There are only a small number of monographs providing a more complex treatment of the adaptation of borrowings, none of these, however, has tackled the issue of proper names.¹ The unfavorable state of affairs, however, has recently improved thanks to publishing specialized and complex monograph by M. Ološtiak.²

In lexicography proper names have been treated only marginally³ since dictionaries comprise the whole lexis. Apart from the basic research, publishing of specialized lexicographic manuals is needed. Only two dictionaries of this type have been published so far.⁴

In other Slav linguistics, especially in the Czech Republic, a considerable attention is paid to this issue, which can be exemplified by a number of popular manuals.⁵ In Poland the best known monograph dealing with the topic in question is *Nazwiska obce v języku polskim* (Bartmińska – Bartmiński, 1978), in Russia two remarkable dictionaries have been published

¹ E.g. LENHARDT, J. *Konfrontačná fonetika anglických a slovenských hlások*. Bratislava 1981; ORGOŇOVÁ, O. *Galicizmy v slovenčine*. Bratislava 1998.

² OLOŠTIAK, M. *Jazykovoštruktúrny a komunikačno-pragmatický status vlastného mena (adaptácia anglických proprietí v slovenčine)*. Prešov 2007.

³ E.g. *Pravidlá slovenského pravopisu*. Bratislava 2000; KRÁĽ, Á. *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Bratislava 1996.

⁴ SEKVENT, K. *Ako používať francúzske vlastné mená v spisovnej slovenčine*. Prešov 2002; OLOŠTIAK, M. – BILÁ, M. – TIMKOVÁ, R. *Slovník anglických vlastných mien v slovenčine*. Bratislava 2006.

⁵ E.g. a six-volume series by ZEMAN, J. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině*. Hradec Králové 1998–2006; STRAHL, V. *Klíč k výslovnosti cizích vlastních jmen v češtině*. Praha 1999; HONZÁKOVÁ, M. – HONZÁK, F. – ROMPORTL, M. *Čteme je správně?* Praha 2004.

– *A Dictionary of English Surnames* (Rybakin, 1986); *Dictionary of English Personal Names* (Rybakin, 1989). Finally, in Hungary pronunciation of foreign proper names is explored in the monograph *Idegen nevek kiejtési szótára* (Magay, 1978).

The chief goal of the present project is to create an electronic dictionary of the English proper names occurring in the communication of the Slovak language users. The essential questions in the present research concern the manner of scientific description and compilation of foreign proper names in dictionaries and its potential impacts on standardization. Sociolinguistically oriented linguists face a dilemma whether in compiling dictionaries they ought to prefer usage based on pragmatic logic or a researcher's standpoint, more or less affected by reflexive logic (regarding the concepts of pragmatic logic and reflexive logic see Dolník, 1999).

If researchers and lexicographers aim at avoiding undesirable results (discrepancy between the lexicographic outcome and the language usage and further rejection of the presented norm by the language users), in possible standardization of foreign proper names, they ought to consider not only the relation norm – standard – usage (reflexive logic), but also usage – standard – norm (pragmatic logic). What is more, they also need to interpret their findings sociolinguistically, thus observing the fact that the standard will include the most stabilized forms in the usage. With regard to this fact, it is possible to refer to the claim made by Ondrejovič (2002, p. 80): “Je dôležité, aby aj kodifikácia bola prirodzená, realistická a čo najpresvedčivejšia, aby oslovila používateľov slovenského jazyka. To je možné len v tom prípade, ak si budeme všímať skutočnú rečovú prax predovšetkým v médiách a ak kodifikáciu nebudeme stavať len „zhora nadol“ z pohľadu abstrahovaných modelov, ale budeme ju dopĺňať v kooperácii s nezaujatým empirickým výskumom (to je úloha jazykovedcov).”⁶

On the one hand, it is necessary to take into account the fact that the adaptation of foreign proper names is realized through usage. Therefore, it would be inadequate to standardize a certain language form solely on the basis of a standardizer's concept – although more or less supported by arguments. Thus, it is necessary to point out that all foreign proper names are used in relation to communicative and social needs of the given language community. On the other hand, standardization must be supported by a thorough linguistic analysis since it is not possible to rely merely on analyzing the usage as a speaker frequently

⁶ “It is important that standardization be natural, realistic and as persuasive as possible in order to be acceptable for the Slovak language users. This will only be feasible if we observe the actual communication, especially in media, and if we do not carry out codification only “from top down” – from abstract models, but if we complement it with unbiased empirical research (which is the linguists' role).” (Translated by M. Bilá)

cannot decide which of the variants is more appropriate or “correct”. The existing gaps in the linguistic competence of language users urge the linguists to provide the necessary explanation. Thus a legitimate need arises for regulating the standard and changing it through interventions in non-unified usage. Especially in mass media where the standard ought to be observed, the proper names are used inconsistently.

Such is the context within which the lexicographic compilation of foreign proper names ought to be treated. In many cases, the adaptation process, especially regarding the pronunciation, can only be predicted. Prediction ought to take into account the relation between the general and the individual without absolutizing either since a hundred per cent prediction in linguistics is not feasible. What a language community accepts as communicatively efficient does not necessarily have to be systemic or analogical. In principle, however, it is possible to predict systemically, analogically and generally because anomalies are anomalies exactly due to their unpredictable nature.

When compiling any dictionary of foreign proper names the linguists consider the usage and standard of those lexemes where these already exist. The treatment of the lexemes, whose pronunciation, morphological or word formation features, owing to various reasons, have not been unified, is more complicated. Then it is possible to analyze the individual forms on the basis of analogy with the forms of unified usage.

Another aspect of the methodological framework of the project is the interdisciplinary cooperation of linguistics and computer technology. Therefore, the Computer Science Department of the Technical University of Košice has been involved in the research project. The application of adequate data processing will increase the quality of the achieved results. The major advantages of electronic processing and publication can be summarized as follows:

- 1) In comparison with hard copy dictionaries the electronic dictionary will be continuously and immediately updated, adjusted and checked on its consistency. This will enable publishing of preliminary results and updating them regularly throughout the duration of the grant.
- 2) The material will be easily accessible via Internet and used repeatedly in further research.
- 3) The material will be interactive that may be manifested as: a) linking with other grant projects that are involved in computer linguistics; b) linking with other Internet resources and getting more immediate feedback from common language users who will have a chance to express their comments in the discussion forum on the net.

Interdisciplinary nature of the project may serve as an impetus for searching for new research methods, especially in combining linguistics and computer science.

Particular contribution of the present research project is expected especially in the following areas:

(1) Contribution to linguistic science:

Lexicographic compilation of such a vast material may verify the current knowledge of the area in question. Analyses carried out within the project will verify the existing knowledge expressed in the following concepts: language contact, English – Slovak linguistic contacts, foreign proper name, periphery of periphery, L2 activity, adaptation and integration, types of pronunciation (English, Slovak-like and Slovak), trans-phonemization, trans-morphologization, trans-derivation, trans-orthographization. A more detailed explanation of the language phenomena with regard to the functioning of foreign proper names in communication (stability and variability and factors affecting them, dynamics in flexion, especially in pronunciation, familiarity of the proper name, etc.) is related to the above-mentioned issues.

The present project is expected to contribute to and enhance further research in the following areas:

(a) Onomastics: the starting point is the postulate that pertains to the systemic place of foreign proper names in the recipient language (L2), the place being defined by two dichotomies (appellative – proper name, native proper name – foreign proper name). The existing analogies and anomalies at the levels of the linguistic system are determined by the above-mentioned contrasts. Proper name borrowings may serve as an impetus for research in onymic semiotics: in this respect it is “tempting” to explore what the meaning of a foreign proper name is after it has become part of L2 or whether it has been retained or modified (it is obvious that the response to this question will also affect the research methods). Contact onomastics may thus help general onomastics in searching for onymic universals and specific features in onymies of national languages.

(b) Contact linguistics: the research within the present scheme is expected to refine the concept of adaptation – at language levels. Activity of an L2 in language contact is regarded as an axiom, but the differences in its manifestations in appellatives and proper names are stressed.

(c) Phonics: phonic adaptation is elementary; specific features in domestication of foreign proper names are manifested in the higher occurrence of citation-like pronunciations (or residues of citation-like pronunciation) than in domestication of appellatives. Lexicographic compilation of the patterning of foreign names may also help in refining the boundaries between the types of pronunciation (English, Slovak-like and Slovak pronunciation; their

overlaps as well as their usage and it may delimitate the relation between the type of pronunciation and communicative situation and refine further aspects related to the issue (e.g. usage, stabilization of pronunciation standard, stability and variability).

(d) Morphology: adaptation of grammatical categories opens a wide spectrum of questions regarding the stability and variability, especially at the level of declension paradigm as well as the interrelation of morphological, phonological and graphological patterning of the proper names.

(e) Word formation: adaptation processes at the word formation level will be investigated and manifested in incorporating the borrowing into the word formation and motivation system of an L2.

(f) Lexicography: experience with the present project may contribute to the theory and practice of onomastic lexicography and lexicography in general.

(g) General linguistics: this topic may become an impetus for further research in general linguistics, e.g. regarding the dichotomy langue – parole, language typology, manners of interaction (cooperation and conflict) of linguistic subsystems, accommodation and assimilation of language system, etc.

(h) Theory of language usage: the questions how the formal patterning of a proper name becomes stable in an L2 or why it remains variable appear to be essential with regard to the language use. In the above-mentioned monograph a set of factors responsible for variability/stability of foreign proper names have been introduced, which may be verified, further modified or revised by the present project. Finally, other relevant issues include the relation within the triad usage – standard – norm, the possibilities of standardizing lexical units of this type and refining the concept of language error.

(2) Contribution to language practice:

The users of the Slovak language currently do not have at their disposal a sufficient number of suitable manuals dealing with the adaptation of foreign proper names in the Slovak language and this is the area where the present project may contribute. In addition, it is natural that this issue is closely related to the theory of language usage and thus another contribution of the present project may be the fact that it will eliminate the language users' uncertainty regarding the pronunciation and declension of English proper names in Slovak communication (especially in mass media) and, finally, its results will be beneficial for teaching Slovak both as a mother and foreign language.

The existing publications dealing with the pronunciation of foreign proper names either present the names of real persons (e.g. the Czech manuals or the above-mentioned

Hungarian Magay's dictionary) or of non-specified persons (e.g. Rybakin's dictionaries). In the former one the author introduces a set of names related to a closed number of persons, in the latter case it is impossible to find the whole name of a specific person in one place (first name / given name + surname / family name or further components). These drawbacks may at least partly be eliminated in such a manner that one entry will comprise both types of units: the names of specific persons (e.g. *Bobby Brown, Miles Davis*) and first / given names (e.g. *Sidney, Alana*) and surnames / family names (e.g. *Feversham, Wraxhall*) unrelated to a specific person. This method has already been applied in the compilation of *Slovník anglických vlastných mien v slovenčine* (Ološtiak et al., 2006) and its advantages may be utilized in the compilation of the electronic dictionary as well.

The data will be collected from the following publications: A. I. Rybakin's two dictionaries: *A Dictionary of English Surnames* (1986) – approximately 20 000 entries; *Dictionary of English Personal Names* (1989) – approximately 4000 entries (personal names unrelated to specific persons); *Slovník anglických vlastných mien v slovenčine* (Ološtiak et al., 2006), geographical atlases (place names and personal names related to specific persons); encyclopedias and resources on the Internet (personal names related to specific persons).

Structure of the dictionary entry will include: (a) Entry word; (b) Pronunciation (given in written and acoustic form); (c) Specification regarding the onymic class (personal name or place name); (d) Morphological paradigm (in personal names given together with the potential plural forms; in place names merely unique singular or plural will be given); (e) Word-formation characteristics (essential derivations: in personal names possessive adjective; in place names relational adjective and name of a citizen – masculine and feminine); (f) Minimal information of encyclopedic nature – in place names and personal names of specific persons and objects.

In summary, the dictionary in question will serve both practical and scientific purposes. The database will provide two kinds of information about a proper name, namely linguistic information (regarding its sound patterning, pronunciation and grammatical categories) as well as brief encyclopedic information. The estimated number of entries (which will be extendable) will comprise approximately 30 thousand units (including both personal names and place names). The project will benefit from electronic processing of data (establishment of its web page, electronic publishing of research results, sophisticated search, hypertext links, etc) and its outcome – the dictionary intended for professional and common users of the Slovak language as well as linguists will be accessible on the Internet and, in the initial stages of the project, also on a CD.

References:

- DOLNÍK, J. Jazykový systém a kodifikácia. [Language System and Codification.] *Slovenská reč* 64, 1999, pp. 106–113.
- BARTMIŃSKA, I. – BARTMIŃSKI, J. *Nazwiska obce w języku polskim*. [Foreign Surnames in Polish.] Warszawa 1978.
- HONZÁKOVÁ, M. – HONZÁK, F. – ROMPORTL, M. *Čteme je správně?* [Do We Read Them Correctly?] Praha 2004.
- KRÁĽ, Á. *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. [Rules of Slovak Pronunciation.] Bratislava 1996.
- LENHARDT, J. *Konfrontačná fonetika anglických a slovenských hlások* [Comparative Phonetics of English and Slovak Sounds.] Bratislava 1981.
- MAGAY, T. *Idegen nevek kiejtései szótára*. [Pronunciation Dictionary of Foreign Names.] Budapest 1978.
- OLOŠTIAK, M. *Jazykovoštruktúrny a komunikačno-pragmatický status vlastného mena (adaptácia anglických proprieí v slovenčine)*. [Language, Communication and Pragmatic Status of a Proper Name – Adaptation of English Proper Names in Slovak.] Prešov 2007.
- OLOŠTIAK, M. – BILÁ, M. – TIMKOVÁ, R. *Slovník anglických vlastných mien v slovenčine*. [Dictionary of English Proper Names in Slovak.] Bratislava 2006.
- ONDREJOVIČ, S. Intonácia slovenskej vety a médiá. [Intonation of a Slovak Sentence and Mass-media.] *Slovenská reč* 67, 2002, pp. 77–81.
- ORGONOVÁ, O. *Gallicizmy v slovenčine*. [Gallicisms in Slovak.] Bratislava 1998.
- Pravidlá slovenského pravopisu*. [Rules of Slovak Orthography.] Bratislava 2000.
- RYBAKIN, A. I. *Slovar' anglijskikh familij. / A Dictionary of English Surnames*. Moskva 1986.
- RYBAKIN, A. I. *Slovar' anglijskikh ličnykh imen. / Dictionary of English Personal Names*. Moskva 1989.
- SEKVENT, K. *Ako používať francúzske vlastné mená v spisovnej slovenčine*. [How to Use French Proper Names in Slovak.] Prešov 2002.
- STRAHL, V. *Klíč k výslovnosti cizích vlastních jmen v češtině*. [Key to the Pronunciation of Foreign Proper Names in Czech.] Hradec Králové 1999.
- ZEMAN, J. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině*. [Pronunciation and Declension of Foreign Proper Names in Czech.] Hradec Králové 1998–2006. (First volume with K. Kučera.)

Summary

The present study introduces a project whose main objective is to create an electronic dictionary of the English proper names occurring in the communication of the Slovak language users. The essential questions in the present research concern the manner of scientific description and compilation of foreign proper names in dictionaries and the potential impacts on standardization.

Key words:

Slovak language; English language; pronunciation; grammar; electronic computing; foreign proper name; personal name; place name; adaptation; standardization

E-mail: magduska_bila@yahoo.com; olo.martin@gmail.com

Najnowsze derywaty odnazewnicze (na materiale prasowym)

Elżbieta Bogdanowicz (Białystok)

Wśród występujących we współczesnej polszczyźnie procesów nominacyjnych można wskazać m.in. takie, w których wyniku powstają semantyczne i słowotwórcze derywaty oparte na szczególnym rodzaju podstawy, tj. nazwie własnej, np. *Jaś*¹ ‘uczeń polskiej szkoły sprawiający kłopoty wychowawcze’ (Pol, 2007, 10), *Iwan* ‘ironicznie o typowym Rosjaninie’ (Wp, 2007, 21), *Judasz* ‘zdrajca’ (Pol, 2009, 5), *putinizacja* ‘o stylu rządów, który polega na wykorzystywaniu służb państwowych do walki z krytyką i oponentami’ (News, 2007, 42), *tuskówka* ‘żartobliwie o czapce przypominającej tradycyjne peruwiańskie nakrycie głowy’ (News, 2008, 51), *antyrydzyk* ‘przeciwnik ojca Rydzyka’ (Przek, 2005, 48), *clintonowiec* ‘człowiek ideologicznie związany z B. Clintonem’ (Wp, 2009, 4), *stalinówka* ‘zwolenniczka poglądów J. Stalina’ (Pol, 2009, 7) itd. Bogatym źródłem tworzonych w ten sposób eponimów,² nierzadko nacechowanych jakąś oceną, aluzją czy dowcipem, są różnorodne prasowe gatunki publicystyczne, podporządkowane w głównej mierze funkcji interpretacyjnej i perswazyjnej, tzn. służące wyjaśnianiu rzeczywistości, jej ocenianiu i naświetlaniu.³ I to właśnie jednostki eponimiczne wyekszerpowane z komentarzy, felietonów, esejów, recenzji, listów do redakcji, czyli form dziennikarskiego przekazu tradycyjnie zaliczanych do publicystyki będą przedmiotem opisu w niniejszym artykule.

Przed przystąpieniem do analizy znaczeniowo-strukturalnej wybranych przykładów takich derywatorów warto przyjrzeć się ich bazom motywującym, tj. nazwom własnym, których istotę bada odrębna dyscyplina językoznawcza – onomastyka.

W teorii lingwistycznej nazwy własne są postrzegane jako jednostki leksykalne pozostające w opozycji do wyrazów pospolitych: nazwy własne oznaczają i wyróżniają konkretny obiekt spośród innych należących do tej samej klasy obiektów bez względu na cechy, jakie są wspólne temu obiekowi oraz innym obiektem tak czy inaczej do niego

¹ Wszystkie derywaty odnazewnicze zebrane na potrzeby niniejszego opracowania pochodzą z polskiej prasy społeczno-politycznej obejmującej lata 2005–2009 i z pracy *Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1993–2000. Część I: A–H, II: I–O, III: P–Ś, IV: T–Ż, Suplement do części I–III*. T. Smółkowa (ed.), Kraków 2004–2006. Będą one przytaczane z zachowaniem pisowni oryginału.

² W artykule stosuję termin eponim tylko w odniesieniu do jednostek odonimicznych, które są rezultatem derywacji semantycznej bądź słowotwórczej. W. Kopaliński (KOPALIŃSKI, W. *Słownik eponimów czyli wyrazów odmiennych*. Warszawa 2004) za eponimy uznaje także derywaty frazeologiczne, np. łono Abrahama, wieża Babel, wiek balzakowski, dantejskie sceny, niewierny Tomasz i in.

³ Szczególnie o istotnych cechach i funkcjach prasowych tekstów publicystycznych pisali m.in. BAUER, Z. Gatunki dziennikarskie. In: *Dziennikarstwo i świat mediów*. Z. Bauer – E. Chudziński (eds.), Kraków 2000, s. 150; KOZIEL, A. Gatunki dziennikarskie – rodowód, cechy, funkcje. In: *O warsztacie dziennikarskim*. J. Adamowski (ed.), Warszawa 2002, s. 119; WOJTAK, M. *Gatunki prasowe*. Lublin 2004, s. 32–35.

podobnym, i nie muszą nieść ze sobą żadnej treści, wyrazy pospolite natomiast nazywają przedmiot, przyporządkowując go do określonej klasy na podstawie wspólnej cechy lub zespołu wspólnych cech posiadanych przez wszystkie obiekty danej klasy i coś o nim orzekają.⁴ Tak więc o ile nazwy własne nie mają znaczenia leksykalnego, choć można oczywiście podać opis ich desygnatów, o tyle wyrazom pospolitym znaczenie leksykalne przysługuje. Onomaści podkreślają także, iż między desygnatem a jego nazwą własną zachodzi związek bezpośredni, nie zaś przez treść językową, jak ma to miejsce w wypadku nazywaniu desygnatu wyrazem pospolitym.⁵ Ważne jest również to, że nazwa własna przysługuje oznaczanemu przez nią obiekowi na podstawie konwencji pozajęzykowej, tzn. całkowicie arbitralnej decyzji użytkownika, a wyraz pospolity staje się nazwą oznaczanego obiektu na podstawie społecznej konwencji językowej.⁶ Zgodnie więc z definicją jednostki onimiczne mają zdolność jednostkowego wyznaczania i nazywania pojedynczych obiektów bez przekazywania treści znaczeniowej.

Przytoczone w poprzednim akapicie uwagi dotyczyły nazw własnych sensu stricto. Od dawna jednak onimy wykorzystywane są w funkcjach wtórznych – daleko wykraczających poza ich pierwotną referencyjność – i mogą m.in. brać udział w tworzeniu różnorodnych eponimów (derywatów odnazewniczych).

Ze względu na strukturę jednostki onimiczne można podzielić na dwie grupy:

- 1) bez zmian formalnych w stosunku do onimu motywującego, np. *matriks* ‘o rzeczywistości odhumanizowanej, rządzącej się absurdalnymi prawami, którą ze względu na zagrożenia, jakie niesie, odbieramy jako nierealną’ (NSP II) < „Matrix” (tytuł filmu), *muppet* ‘lalka wzorowana na pacynkach z amerykańskiego programu telewizyjnego Muppet Show’ (NSP II) < *Muppet Show* (tytuł programu), *pampers* ‘ironicznie o osobie młodej, z niewielkim doświadczeniem zawodowym, mającej duże ambicje i poczucie własnej wartości (początkowo przede wszystkim o dziennikarzach telewizyjnych)’ (NSP III) < *Pampers* (nazwa marki artykułów niemowlęcych), *schwarzenegger* ‘ironicznie o amerykańskim filmie przygodowym z dużą ilością efektów specjalnych, w którym odtwórcą głównej roli jest A. Schwarzenegger; także o każdym filmie tego typu’ (NSP III) < *Schwarzenegger* (nazwisko amerykańskiego aktora), *swatch* ‘popularny zegarek szwajcarskiej firmy’ (NSP III) < *Swatch* (nazwa firmy), *włocławek* ‘fajansowe naczynia robione przez fabrykę we Włocławku i

⁴ GRODZIŃSKI, E. *Zarys ogólnej teorii imion własnych*. Warszawa 1973, s. 13.

⁵ KALETA, Z. Teoria nazw własnych. In: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. E. Rzetelska-Feleszko (ed.), Warszawa – Kraków 1998, s. 34.

⁶ GROCHOWSKI, M. *Konwencje semantyczne a definiowanie wyrażeń językowych*. Warszawa 1993, s. 22.

ozdobione charakterystycznymi motywami kwiatowymi w tonacji niebiesko-brązowej' (NSP IV) < *Włocławek* (nazwa miasta),

- 2) poddane przekształceniom słowotwórczym w porównaniu z proprialną podstawą, np. *adidasowiec* ‘członek grupy przestępcej, którego charakterystycznym strojem jest dres firmy Adidas’ (NSP I) < *Adidas* (nazwa firmy i marki), *bachista* ‘wykonawca utworów J. S. Bacha’ (NSP I) < *Bach* (nazwisko niemieckiego kompozytora), *beethoveniana* ‘wszystko, co dotyczy L. Beethovena, rękopisy utworów, dokumenty, pamiątki itp.’ (NSP I) < *Beethoven* (nazwisko niemieckiego kompozytora), *gierkowski* ‘związany z okresem sprawowania władzy w Polsce przez E. Gierka i jego ekipę w latach 1970–1980’ (NSP I) < *Gierek* (nazwisko), *habsburgizacja* ‘dominacja Niemiec’ (NSP I) < *Habsburg* (nazwa członka dynastii niemieckiej), *kuronizm* ‘poglądy społeczno-ekonomiczne głoszone przez J. Kuronia’ (NSP II) < *Kuron* (nazwisko polskiego polityka), *Meksameryka* ‘południowa część Stanów Zjednoczonych, w której przewagę liczebną ma ludność latynoska’ (Wp, 2007, 21) < *Meksyk* i *Ameryka* (nazwy geograficzne), *mitterandysta* ‘zwolennik polityki F. Mitteranda, prezydenta Francji w latach 1987–1995’ (NSP II) < *Mitterand* (nazwisko francuskiego polityka), *robespiererek* ‘ironicznie o kimś przypisującym sobie rolę przywódcy’ (NSP III) < *Robespierre* (nazwisko jednego z przywódców rewolucji francuskiej), *UPR-owiec* ‘członek partii Unia Polityki Realnej’ (NSP IV) < *UPR* (skrót od nazwy partii), *zlasvegalizować się* ‘nabrać cech Las Vegas, upodobić się do Las Vegas’ (NSP IV) < *Las Vegas* (nazwa amerykańskiego miasta).

W pierwszym przypadku nazwa własna, czyli jednostka już w języku istniejąca podlega derywacji semantycznej, tzn. uzyskuje nowe znaczenie w procesie nominacji wtórnej.⁷ Nadawanie nowej semantyki nazwom własnym przebiega z wykorzystaniem metaforyzacji – przez podobieństwo sensów – lub metonimizacji – przez styczność sensów⁸ – zawsze jednak to nowe znaczenie powinno zachowywać związek z treścią pierwotną i być przez nią motywowane.

Wskazując wcześniej na różnice systemowe w relacji nazwa własna: wyraz pospolity, wspomniałam m.in., że nazwa własna jako kategoria onomastyczna jest pozbawioną treści

⁷ Leksykalna nominacja wtórną to wykorzystanie posiadanych przez język środków nominalnych w nowej dla nich funkcji mianowania (CYRAN, M. Nominacja wtórna w tekstuach rosyjskich i polskich. In: *Problemy nominacji językowej*, tom I. M. Blicharski /ed./, Katowice 1981, s. 28).

⁸ Obszernie na temat uwarunkowań, przyczyn i mechanizmów użycia nazw własnych na zasadzie metafory i metonimii pisze M. Rutkowski (RUTKOWSKI, M. *Nazwy własne w strukturze metafory i metonimii*. Olsztyn 2007).

znaczeniowej etykietą (oznaczeniem) jednostkowego obiektu. Jakie zatem znaczenie wyjściowe onimu musi ulec modyfikacji, aby wytworzyć się nowe, pochodne?

Wydaje się, że derywacja semantyczna w sytuacji, kiedy jej podłożem są nazwy własne, jest możliwa dzięki wartości konotacyjnej onimów, definiowanej jako „utrwalony w świadomości społecznej (a więc powszechny, nie indywidualny) zbiór sądów i wyobrażeń o denotacie danej nazwy”.⁹ Oczywiście sądy i opinie o denotacie nazwy mogą być zindywidualizowane, okazjonalne i nie utrwalone w świadomości określonej wspólnoty komunikatywnej, ale takich luźnych asocjacji semantycznych nie można pozostawić poza polem opisu, ponieważ również są przejawem wyobrażeń kulturowych związanych z daną nazwą i jej używaniem oraz rozbudowują sferę konotacyjną nazwy. Przyjąć zatem należy, że wartość konotacyjna jednostki onimicznej to „wiązka” pojedynczych konotacji (ustabilizowanych i okazjonalnych), a ich źródło stanowią właściwości denotowanego obiektu, na które składają się szeroko pojęte cechy desygnatu, te psychiczne, jak i fizyczne, wytwory jego działalności, uczestnictwo w społeczeństwie, rola w kulturze narodu itp.

Relacje, jakie zachodzą między wartością konotacyjną nazwy własnej a znaczeniem utworzonego na jej podstawie semantycznego derywatu odnazewniczego, mają najczęściej charakter metaforyczny. Użytkownik danej jednostki proprialnej w zespole cech posiadanych przez jej denotat percepcyjnie wyróżnia jedną z nich, a następnie przenosi ją na inne obiekty na zasadzie podobieństwa, np. *Barbie* ‘ładna, zgrabna, niezbyt inteligentna dziewczyna wyglądem przypominająca lalkę firmy Mattel’ (NSP I) od imienia tej lalki. Wybrana cecha staje się też podstawą znaczenia i definicji nowo utworzonego eponimu.

Derywacja semantyczna, której podlegają nazwy własne, może dokonywać się także w oparciu o mechanizm metonimii, tj. na zasadzie „styczności (przestrzennej lub czasowej) dwu denotatów”.¹⁰ np. antropomim *Alex* przestał wyznaczać tylko autora polskich powieści kryminalnych Macieja Słomczyńskiego, piszącego pod pseudonimem Joe Alex, i nazwa ta – we wtórnjej antroponomastycznej funkcji nominatywnej – została przesunięta na jego utwór, czyli *alex to ‘kryminał autorstwa Joe Alexa’* (NSP I).

Liczebność jednostek eponimycznych powstały w wyniku derywacji semantycznej w badanym materiale językowym jest niewielka. Większość stanowią derywaty drugiego typu, tj. formacje słowotwórczo podzielne.

Z synchronicznego punktu widzenia do derywatów słowotwórczych zaliczane są leksemy znaczeniowo oraz formalnie wywodzące się od innych wyrazów, współistniejących

⁹ KOSYL, Cz. *Forma i funkcja nazw własnych*. Lublin 1983, s. 14.

¹⁰ TOKARSKI, R. *Znaczenie słowa i jego modyfikacje w tekście*. Lublin 1987, s. 143.

z nimi w określonym momencie czasowym, tzn. ściślej: wyrazy, w których znaczeniach i formach zawarte są znaczenia, a także formy innych wyrazów, zwanych podstawami słowotwórczymi (bazami).¹¹ Będą więc derywatami np. leksemu *karierowicz* ‘człowiek dążący do kariery’ (pochodny od *kariera*), *mówienie* ‘to, że ktoś mówi’ (pochodne od *mówić*), a także *cudzoziemiec* ‘obywatel obcego państwa’ (pochodny od *cudzy* i *ziemia*).

Każdy derywat tego rodzaju jest leksemem słowotwórczo podzielnym, a to oznacza, że w jego strukturze można wyodrębnić formant słowotwórczy, czyli to, co go różni od bazy motywującej, i temat słowotwórczy, który stanowi część wspólną derywatu z podstawą motywującą.¹² Najczęściej funkcje formantów w słowotwórstwie pełnią morfemy słowotwórcze (afiksy), rzadziej inne cechy formalne, takie jak zmiana paradygmatu wyrazu pochodnego czy akcent. Temat słowotwórczy to zwykle temat fleksyjny jednego – w formacji prostej – lub kilku – w formacji złożonej – wyrazów, występujący w całości lub w postaci zmodyfikowanej, zgodnej z regułami systemu danego języka.¹³ Tak rozumiany temat słowotwórczy jest świadectwem zależności formalnej między formacją słowotwórczą a jej podstawą. Temat słowotwórczy wskazuje także na pochodność semantyczną derywatu w odniesieniu do jego podstawy, ponieważ to właśnie w tej części formacji słowotwórczej zawarte jest znaczenie leksykalne (słownikowe) bazy motywującej jako istotnego składnika znaczenia leksykalnego derywatu.

Tak więc proces derywacji słowotwórczej jest aktem o aspekcie formalnym i znaczeniowym, tzn. derywat różni się od podstawy obecnością formantu słowotwórczego, a jego znaczenie zawsze wywodzi się ze znaczenia podstawy. Ostatnie stwierdzenie wymaga dodatkowego wyjaśnienia w odniesieniu do sytuacji, w której w charakterze bazy motywującej występuje nazwa własna, tj. jednostka językowa pozbawiona leksykalnej treści znaczeniowej. W takim przypadku – podobnie jak w procesie derywacji semantycznej – w konstruowaniu znaczeń derywatorów odniewniczych uczestniczą przede wszystkim konotacje związane z poszczególnymi onimami, a elementami w taki czy inny sposób modyfikującymi semantykę nowo powstałych eponimów są najczęściej znaczenia dołączanych do proprialnych podstawa formantów słowotwórczych.

Do zabiegów słowotwórczych z udziałem nazw własnych należą też kontaminacje, polegające na skrzyżowaniu dwu słów, dających w efekcie jedno nowe.¹⁴ Ten typ

¹¹ Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia. R. Grzegorczykowa – R. Laskowski – H. Wróbel (eds.), Warszawa 1999, s. 361.

¹² Ibidem, s. 361, 363.

¹³ Słownik gramatyki języka polskiego. W. Gruszczyński – J. Bralczyk (eds.), Warszawa 2002, s. 191.

¹⁴ Encyklopedia jazykoznawstwa ogólnego. K. Polański (ed.), Wrocław – Warszawa – Kraków 2003, s. 313.

derywacyjny obywa się bez afiksów słowotwórczych, a skontaminowana forma jest połączeniem powstały z przypadkowego ucięcia częstek jednego lub obu wyrazów wyjściowych na zasadzie skojarzeń brzmieniowych lub znaczeniowych. Formalnie kontaminacja jest rodzajem wyrazu złożonego, chociaż – w przeciwnieństwie do złożen właściwych czy zrostów – wydawnictwa poprawnościowe traktują ją z dużą rezerwą, a i słowotwórstwo opisowe nie poświęca jej zbyt dużej uwagi ze względu na przypadkowość, nieprzewidywalność i brak powtarzalności (seryjności) w tworzeniu form.¹⁵ Kontaminacje odnazewnicze zamiast nazywać nowe obiekty częściej służą przezywaniu, ośmieszaniu i piętnowaniu zjawisk. Stanowią przy tym rodzaj gry, zagadki, którą odbiorca (tu: tekstów publicystycznych) powinien odszyfrować.

Przyjrzyjmy się bliżej wybranym przykładom najnowszych eponimów słowotwórczych: *balcerowizacja* ‘wprowadzanie do gospodarki praw wolnego rynku zapoczątkowane przez ministra finansów L. Balcerowicza’ (NSP I), *Belwederek* ‘żartobliwie o sopockiej siedzibie rządu D. Tuska’ (Pol, 2009, 5), *Billary* ‘kontaminacja określająca polityczne współdziałanie małżonków – Billa i Hillary Clintonów’ (Wp, 2008, 51-52), *bondas* ‘żartobliwie o filmie, którego bohaterem jest James Bond’ (NSP I), *brunoschulzowski* ‘taki, jak w utworach Brunona Schulza, tj. magiczny, czasem przerażający’ (NSP I), *buzkosceptyk* ‘ktoś, kto nie ma zaufania do rządu, na którego czele stoi J. Buzek’ (NSP I), *conradolog* ‘badacz twórczości J. Conrada’ (Pol, 2009, 2), *dianizm* ‘przesycone emocjami publiczne wyznawanie szczegółów z życia osobistego w celu budowania wizerunku osoby cierpiącej, które zapoczątkowała brytyjska księżna Diana’ (Wp, 2009, 6), *donaldyzacja* ‘wzorowany na Donaldzie Tusku sposób postępowania w jakiejś dziedzinie’ (News, 2007, 45), *donaldyzować* ‘wprowadzać przejęte od Donalda Tuska zasady postępowania’ (News, 2007, 45), *frankizm* ‘styl dyktatorskich rządów sprawowanych przez generała Franco w Hiszpanii w latach 1938–1973’ (Pol, 2008, 49), *kmicicowanie* ‘częste odgrywanie ról, których bohaterowie mają cechy Kmicica, są podobni do Kmicica, filmowego bohatera ekranizacji powieści H. Sienkiewicza’ (NSP II), *lepperyzacja* ‘przejęty od A. Leppera ogół zachowań w różnych sytuacjach’ (Pol, 2007, 40), *Mironalia* ‘uroczystości, imprezy organizowane ku czci Mirona Białoszewskiego’ (NSP II), *multiandrzejkizacja* ‘częste występowanie w jakiejś zbiorowości imienia Andrzej’ (NSP II), *obamomania* ‘określenie zjawiska ogromnego zainteresowania osobą prezydenta Stanów Zjednoczonych B. Obamy’ (Wp, 2009, 4), *oscarowiec* ‘twórca nagrodzony Oscarem’ (NSP II), *putiny* ‘kiczowate rzeźby i popiersia z wizerunkiem byłego prezydenta i obecnego

¹⁵ NAGÓRKO, A. Kontaminacje leksykalne – słowotwórstwo czy radosna tfurcość. *Przegląd Humanistyczny* 1, 2007, s. 203–204.

premiera Rosji W. Putina' (News, 2007, 47), *rakowszczyna* ‘polityka ekonomiczna M. Rakowskiego – premiera ostatniego rządu w PRL’ (NSP III), *reganomika* ‘skontaminowane określenie (od nazwiska *Reagan* i leksemu *ekonomika*) polityki ekonomicznej prowadzonej przez prezydenta R. Reagana’ (NSP III), *sfalandyzować* ‘zniszczyc kogoś, usunąć skądś, swoiste interpretując prawo, tylko z pozoru stosując przepisy prawa’ (NSP III), *solidarnościowa* ‘członkini związku zawodowego „Solidarność”, aktywnie w nim działającą’ (NSP III), *tarkowszczyna* ‘spuścizna filmowa rosyjskiego reżysera A. Tarkowskiego, którą cechuje refleksyjność, swoisty klimat oraz specyficzny sposób obrazowania’ (NSP IV), *thatcherowski* ‘charakterystyczny dla sposobu sprawowania rządów przez byłą premier Wielkiej Brytanii M. Thatcher’ (NSP IV), *uniowolnościowiec* ‘członek lub zwolennik partii o nazwie Unia Wolności’ (NSP IV), *VAT-man* ‘ironicznie o tym, kto umiejętnie wykorzystuje luki prawne związane z odliczaniem podatku VAT, narażając Skarb Państwa na straty’ (NSP IV), *VAT-owicz* ‘ten, kto płaci podatek VAT’ (NSP IV), *zdulszczony* ‘dbający wyłącznie o zachowanie pozorów przyzwoitości, moralności itp.; obłudny, zakłamany, drobnomieszczański’ (NSP IV).

Wymienione derywaty reprezentują różnorodne sposoby tworzenia. Najczęściej są to rzeczownikowe formacje proste zawierające obok proprialnej bazy motywującej sufiksy słowotwórcze, np. *bondas*, *donaldyzacja*, *frankizm*, *oscarowiec*, *solidarnościowa*, *tarkowszczyna*. Dość liczną grupę stanowią różne typy wyrazów złożonych, włącznie z kontaminacjami, np. *Billary*, *brunoschulzowski*, *conradolog*, *multiandrzejkizacja*, *reganomika*, *VAT-man*.

Przede wszystkim są to jednak twory związane z konkretną sytuacją, okazjonalne, których znaczenie można odczytywać tylko w ramach danego tekstu, z uwzględnieniem bliższych i dalszych kontekstów słownych, w powiązaniu z sytuacją pragmatyczną wypowiedzi. Np. wyabstrahowanie znaczenia ‘przesycone emocjami publiczne wyznawanie szczegółów z życia osobistego w celu budowania wizerunku osoby cierpiącej’, dotyczącego eponimu *dianizm* było możliwe dzięki użyciu tego derywatu w konkretnym kontekście: „Ma [...] ogromne zasługi w rozwoju społeczeństwa emocjonalnego. Dzięki niej [księżnej Diana – E. B.] rozwinał się z ogromnym sukcesem wyznaniowy sposób budowania wizerunku, czyli *dianizm*. Diana co jakiś czas wyznawała jakieś intymne tajemnice swojego życia, ciągle szukała miłości, której nie dał jej zimny książę Karol. Kiczowe życie królowej ludzkich serc, a właściwie nieludzkich serc, fascynowało miliony. [...]” (fragment felietonu pt. „Łysa Diana” M. Króla – Wp, 2009, 6, s. 22). Nierazko okazjonalizmami są także eponimy będące rezultatem derywacji semantycznej.

Ważną cechą wszystkich dyskutowanych w niniejszym opracowaniu derywatów odnazewniczych, zarówno tych semantycznych, jak i słowotwórczych jest ich nieneutralność, przeważnie żartobliwe lub ironiczne nacechowanie ekspresywne, np. *Iwan*, *pampers*, *schwarzenegger*, *robespierek*, *bondas*, *VAT-man*. Te właściwości rozważanych struktur powodują, że za ich pomocą w tekstach publicystycznych są często przekazywane pozakomunikatywne intencje nadawcy, takie jak: „częć zaskoczenia lub rozbawienia rozmówcy [odbiorcy – E. B.], potrzeba autoekspresji, żartu i gry językowej.¹⁶ Badane eponimy są również elementem stosowanych w publicystyce prasowej technik perswazyjnych, które pozwalają nadawcom wpływać na odbiorców.

Na koniec trzeba dodać, iż autorzy tekstów prasowych, tworząc nowe derywaty, coraz częściej wykorzystają nazwy własne (antroponimy, toponimy, chrematonimy i in.) w roli baz motywujących. Te pozbawione znaczenia leksykalnego jednostki językowe dzięki wartościom konotacyjnym, tj. treściom – tym dawnym i tym aktualnym – nabitym w czasie ich funkcjonowania,¹⁷ stają się atrakcyjną podstawą różnorodnych procesów kreacyjnych.

Rozwiązywanie skrótów źródeł:

News – „Newsweek”

Pol – „Polityka”

Przek – „Przekrój”

Wp – „Wprost”

NSP I–IV – Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1993–2000, cz. I–IV, red. T. Smółkowa, Warszawa 2004–2006.

Summary

The purpose of the present paper is to analyze semantic and formative derivatives based on proper names, selected from magazine articles. For example, *Billary* – ‘a word meaning Bill and Hillary Clinton’s joint political action’, *Judasz* – ‘a traitor’, *pampers* – ‘to describe ironically a young and ambitious person, with high self-esteem but little experience’, *robespierek* – ‘an ironic term to describe someone aspiring to the role of a leader’, *stalinówka* – ‘an advocate of J. Stalin’s views’, *VAT-owicz* – ‘the one who pays VAT’, *zlasvegalizować się* – ‘of Las Vegas character, to become similar to Las Vegas’, etc.

¹⁶ NAGÓRKO, A. *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*. Warszawa 2002, s. 208.

¹⁷ RZETELSKA-FELESZKO, E. *W świecie nazw własnych*. Warszawa – Kraków 2006, s. 122.

A contribution of proper names to derivative processes is possible thanks to their connotative sphere and broad meaning.

Onomastic derivatives are often of occasional character and their meaning is closely related to a pragmatic situation of an utterance, including direct and indirect verbal contexts. Moreover, they are not neutral, but in most cases humorous and ironic.

Key words:

proper name; semantic derivative; formative derivative

E-mail: e_bogdanowicz@o2.pl

Německá příjmení v Olomouci roku 1880

Marek Bohuš (Olomouc)

Příjmení obyvatel České republiky jsou co do jazykového původu souborem velice různorodým a bohatým. Vedle příjmení českých jej tvoří další příjmení z jazyků slovanských (bulharská a další jihoslovanská, polská, ruská, slovenská, ukrajinská), románských (francouzská, italská), germánských (německá) a dalších (maďarská, řecká, vietnamská, arabská aj.). Každá tato vrstva naší antroponymie má své historické pozadí a vývoj. Zaměřili jsme se na příjmení německého původu, která spolu s českými dominují, což je dánno těsným dějinným propojením těchto dvou národů a jejich jazyků, datujícím se již od středověku.

O závažnosti tématu německých příjmení v Česku se každý může přesvědčit v běžném životě, ale věnovala se mu rovněž česká jazykověda a onomastika.¹ Vedle těchto plošných děl vznikají rovněž výzkumy lokálně zaměřené na region nebo město. Sem spadá i naše práce, která je postavena na vyhodnocení jmen zaznamenaných při sčítání lidu v Olomouci roku 1880.² Město, jež tehdy bylo ještě tvořeno hlavně historickým jádrem, bylo politicky v rukou německého živlu podobně jako Brno nebo Ostrava a bránilo se připojení českých předměstí. K tomu došlo až v desátých letech 20. století. Na rozdíl od dnešní situace byla proto německá příjmení ukotvena v převážně německy mluvícím společenství.

Na začátku je potřeba definovat, co jsou německá příjmení. Považujeme za ně příjmení vzniklá z německých apelativ (*Lang, Stern*) a derivačních antropoformantů (například *-er, -el -auer*) a dále příjmení z toponym jak exonymních (*Taus, Prager*), tak endonymních (*Hamburger, Preus*). Problematická jsou některá příjmení, která nelze jednoznačně zařadit mezi německá, ač by měla v němčině základ, neboť mohou být odvozena i z českých apelativ. (*Neuschl, Sissl*). Příznačné je, že ani mnozí dnešní nositelé takových jmen je nechápou historicky správně. Nakonec jsou zde jména označovaná jako tzv. „nepravá německá příjmení“,³ neboť vznikla v českém jazykovém prostředí ze slov přejatých z němčiny (*Cimrman, Forman*).

Po vytřídění jmenného materiálu o celkovém počtu 13.000 nositelů jmen, kteří v té době v Olomouci žili, jsme získali 1948 německých příjmení. Celých 50 % obyvatel

¹ BENEŠ, J. *Německá příjmení u Čechů I., II.*. Ústí n. Labem 1998; MOLDANOVÁ, D. *Naše příjmení*. Praha 2004.

² Jedná se o tzv. sčítací operáty, což jsou tiskopisy vyplňované zvlášť pro každý dům za účelem přesné evidence obyvatelstva. Obsahují rodná jména a příjmení obyvatel, domovské právo, místo narození, jazyk, vyznání a dále údaje, které pro nás nejsou významné. Sčítací operáty, Olomouc 1880, Státní okresní archiv Olomouc, sign. M 1-1 2166 až M 1-1 2178.

³ BENEŠ, J., op. cit. v pozn. 1, s. 83.

Olomouce užívalo některé z nich. Ze zjištěných německých příjmení byl vytvořen korpus ve formě tabulky aplikace Excel, který obsahoval nejen jména, nýbrž i další relevantní údaje jako např. jazyk nositele nebo místo narození a domovské právo. Všímali jsme si frekvence příjmení a jejich krajních poloh, tzn. nejen příjmení velmi četných, ale i příjmení vzácných. Výpovědní hodnotu měla také frekvence některých znaků příjmení, například morfémů *-l*, *-le*, *-el*, *-ke* apod. Při členění příjmení podle sémantických tříd⁴ nastává problém, protože jednotlivé kategorie sémantických tříd si konkurují a ve výjimečných případech je možno jedno příjmení přiřadit k několika třídám současně.⁵ Při vyhledávání etymologie příjmení, nutné ke strukturování korpusu, jsme se neomezili na jedno dílo, ale bylo použito vícero slovníků. Vedle již zmíněných děl Josefa Beneše a Dobravy Moldanové to byly onomastikony německé.⁶ O nejednoznačnosti etymologie příjmení svědčí skutečnost, že vysvětlení jmenovaných autorů se v některých případech rozcházejí.⁷ Jelikož však výklad jmen není jediným ani centrálním tématem našeho zkoumání, nemá tato okolnost na něj takový dopad.

Při analýze jsme upřeli svou pozornost na to, zda zkoumaná příjmení nevykazují regionální rysy, které by ukazovaly na původ jejich prvních nositelů v některé z oblastí německého jazyka. Jaké jsou rozdíly mezi regiony, ukazují nejen starší autoři,⁸ ale i současná antroponomastická literatura.⁹ Historický vývoj německého jazyka vedl ke vzniku tří pásem na území, kde se mluví německy. Od severu k jihu to jsou oblast dolní, střední a horní němčiny. Jazyk každé oblasti je jakýmsi nadregionálním stupněm mezi dialekty a standardní němčinou, který se výrazně odrazil na repertoáru příjmení a dal v německé onomastice

⁴ Sémantické nebo genetické třídy příjmení jsou kategorie vymezující motivaci vzniku příjmení. Jsou to 1) příjmení vzniklá z rodných jmen; 2) příjmení podle povolání nebo stavu; 3) příjmení podle původu nositele; 4) příjmení podle místa bydliště a 5) příjmení z přezdívek.

⁵ Příkladem takového příjmení může být *Sommer*. 1) Přezdívka podle robotní povinnosti nebo doby splácení úvěru v létě. 2) Příjmení podle místa bydliště na slunečném, jižním svahu. 3) Příjmení podle povolání ze středohornoněmeckého *soumaere*, *sommer*, což znamená soumar a jeho vodič. 4) Příjmení podle povolání ze středohornoněmeckého *sumber*, což znamená košík, něco spleteného, odměrka na obilí, nebo bubínek. 5) Příjmení podle původu ze stejnojmenného toponyma v Rakousku.

⁶ KOHLHEIM, R. – KOHLHEIM, V. *Duden Familiennamen: Herkunft und Bedeutung*. Mannheim 2000; GOTTSCHAD, M. *Deutsche Namenkunde. Mit einer Einführung in die Familiennamenkunde von Rudolf Schützeichel*. Berlin 2006; HEINTZE, A. – CASCORBI, P. *Die deutschen Familiennamen geschichtlich, geographisch, sprachlich*. Halle 1925.

⁷ Příjmení *Dusel* vysvětluje BENEŠ z apelativa *Dusel*: hlupák, zatímco GOTTSCHAD přichází s výkladem z domácké podoby patronyma *Tusold*, případně z frízskeho *Dus*: samota, tiché místo. Až třetí vysvětlení podle apelativa *dösig*: hloupý se shoduje s Benešem. U příjmení *Hader* však ke shodě nedochází vůbec. Zatímco GOTTSCHAD nabízí patronymickou komponentu *Hadu-*, KOHLHEIMOVI ho vysvětlují z apelativa *Hader*: spor, hádka.

⁸ NAUMANN, H. *Das große Buch der Familiennamen: Alter, Herkunft, Bedeutung*. München 2007 (1. vydání 1994), s. 49.

⁹ KUNZE, K. *dtv-Atlas Namenkunde: Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet*. München 2003, s. 159.

vzniknout termínu „Namenlandschaft“.¹⁰ Na Moravu a do Olomouce přicházeli Němci v průběhu staletí opakovaně a lze předpokládat, že si s sebou přinesli svá regionální příjmení. Nejen město samotné, ale i některé okolní vesnice jako např. Slavonín, Hněvotín či Nemilany se řadí k německému jazykovému ostrovu. Německé osídlování¹¹ střední Moravy probíhalo ze dvou směrů, jednak od jihu z oblasti dnešního Rakouska nositeli bavorských dialektů, jednak od severu ze Slezska nositeli dialektu slezského. V oblasti, kde se setkaly, pak docházelo k jejich překrývání a mísení.¹²

Dialektální rysy se dnes v německých příjmeních takřka nevyskytují a nebylo tomu jinak ani ve starších dobách, neboť příjmení byla zaznamenávána tzv. kancelářským jazykem odpovídajícího regionu (jihoněmeckého nebo východostředoněmeckého).¹³ Zmiňované regionální jazyky se ve jmenném materiálu projevují ve čtyřech oblastech:

1. Hláskové varianty příjmení:

1.1 „Entrundung“ (*Büttner – Bittner*); 1.2 chybějící přehláska (*Briickner – Bruckner*); 1.3 „P“ místo „B“ na začátku (*Birk – Pirk*); 1.4 „Verdumpfung“ (*Schram – Schrom*); 1.5 apokopa -e (*Kunze – Kunz*); 1.6 synkopa -e- na začátku (*G-schwentner*); 1.7 synkopa -e- na konci (*Riedel – Riedl*); 1.8 monoftongizace (*Frind* místo *Freund*).

2. Způsob tvoření příjmení:

2.1 sufix -k- (*Jaschke*); 2.2 sufix -le (*Baderle*); 2.3 sufix -el (*Demel*); 2.4 zakončení -tsch (*Fritsch*); 2.5 sufix -(ing)er (*Hartinger*).

3. regionální apelativa:¹⁴

3.1 apelativum *Huber*; 3.2 apelativa *denk – link*; 3.3 apelativum *Beck – Becker*; 3.4 apelativa *Schäffler – Büttner – (Faß)binder*; 3.5 apelativum *Roß*; 3.6 apelativa *Hafner – Töpfer – Potter*.

4. Regionální způsob psaní apelativ:¹⁵

4.1 *Schmied – Schmitt*; 4.2 *Mayer, Maier – Meyer, Meier – Mayr*; 4.3 *Meixner – Meisner*; 4.4 psaní -er jako -a (*Holzer – Holza*).

Z uvedeného výběru lze většinu znaků přiřadit k jihoněmecké oblasti. K jevům středoněmeckým patří sufix -k- (2.1), zakončení -tsch (2.4), apelativum *link* (3.2), apelativa

¹⁰ Pojem Namenlandschaft vymezuje území, na kterém se jistá jména (např. příjmení) vyskytují častěji než jinde. Přes značnou mobilitu obyvatel během posledních sto padesáti let přetrvávají tyto oblasti i dnes a ve srovnání s Českem jsou výraznější.

¹¹ Dřívější termín *deutsche Ostkolonisation*: německá kolonizace byl nahrazen pojmem *deutsche Ostsiedlung*: německé osídlování východu.

¹² BAUMBACH, R. *Einführung in die Dialektologie der deutschsprachigen Länder*. Olomouc 2001, s. 83.

¹³ SCHWARZ, E. *Sudetendeutsche Familiennamen des 15. und 16. Jahrhunderts*. München 1973, s. 21.

¹⁴ V německé odborné terminologii se užívá pojmu „Wortgeographie“.

¹⁵ V německé odborné terminologii se užívá pojmu „Schreibgeographie“.

Büttner – (*Faßbinder* (3.4), apelativum *Töpfer* (3.6), krátké *Schmitt* (4.1), *Maier*, *Mayer* (4.2), psaní *-er* jako *-a* (4.4). Lze konstatovat, že většina zmíněných znaků charakteristických pro jihoněmeckou oblast se vyskytuje ve zkoumaných příjmeních častěji. Namátkou uvedeme poměr příjmení s chybějící přehláskou *Gartner/Gärtner*: 11/3, četné příklady příjmení s „*Verdumpfung*“ (nahrazení „a“ vokálem „o“): *Broch*, *Groh*, *Hondl*, *Hones*, *Hontsch*, *Korger*, *Schnobl*, *Schrom*, *Sloger*, *Sokl*, *Sponer*, *Tondler*; početná příjmení s „P“ místo „B“: *Pacher*, *Pachl*, *Pachmann*, *Pankert*, *Peiher*, *Peschel*, *Petzl*, *Pichler*, *Pirk*, *Pirkl*, *Pirnbaum*, *Pittel*, *Plöderle*, *Plumaer*, *Pock*, *Polzer*, *Poysel*, *Promberger*, *Puchmann*, *Puschmann*.

Apokopovaná příjmení figurují v tabulce četnosti podstatně výše než jejich protějšky: *Hein/Heine*: 206./1280.; *Kunz/Kunze*: 178./606.; *Sachs/Sachse*: 163./187.; *Frank/Franke*: 45./417. Příjmení *Lang* a *Böhm* se vyskytuje pouze v apokopované podobě. Opačným příkladem je pouze dvojice příjmení *Schwab/Schwabe*: 492./294.

Podoby příjmení se synkopou na konci jsou v korpusu velmi časté. Například *Elbl*, *Giebl*, *Hübl*, *Knaibl*, *Knöbl*, *Schnabl*, *Strobl*, *Bendl*, *Brandl*, *Brendl*, *Deindl*, *Endl*, *Friedl*, *Frodl*, *Gödl*, *Handl*, *Heindl*, *Herndl*, *Hondl*, *Kindl*, *Ledl*, *Liedl*, *Madl*, *Mandl*, *Riedl*, *Saidl*, *Seidl*, *Schmidl*, *Wödl*, zatímco synkopa na začátku je vzácnější: *Gmeinert*, *Gneudinger*, *Gschnatl*, *Gschöpf*. Přesto dobře dokládá přítomnost tohoto jihoněmeckého typu příjmení. Porovnáme-li opět postavení synkopované a nesynkopované podoby příjmení (jsou-li v korpusu obě zastoupeny) v tabulce četnosti, zaujímají prvně zmíněné mnohem vyšší příčky.

Grafém *-tsch* v příjmeních signalizující východostředoněmeckou oblast jejich původu se vyskytuje v menší míře: *Fritsch*, *Fritscher*, *Hantschel*, *Hentscher*, *Hitsch*, *Hontsch*, *Huntscher*, *Kotsch*, *Kratschmer*, *Kretschmar*, *Kretschmer*, *Latschek*, *Mitsch*, *Nietsche*, *Nitsch*, *Nitsche*, *Nitschke*, *Nitschmann*, *Partsch*, *Pietsch*, *Rotsch*, *Tautschnig*, *Tiltsch*, *Witschar*; stejně jako příjmení s deminutivním sufiksem *-ke*, který rovněž ukazuje na východostředoněmecká nářečí: *Benieschke*, *Blaschke*, *Franke*, *Hanke*, *(Hauke)*, *Jaschke*, *Kalke*, *Maschke*, *Matzke*, *Motzke*, *Nitschke*, *Proschke*, *Schimpfke*, *Schünke*, *Vanke*, *Wanke*, *Wilke*, *Wilzke*, *Witzke*. Není bez zajímavosti, že tento deminutivní sufix se do němčiny dostal ze slovanských jazyků spolu s přejatými jmény (*Jan* – *Jašek* – *Jaschke*). Stejný sufix je však zároveň produkt krácení dolnoněmeckého *-ken* (*Heineken*), které odpovídá sufixu *-chen* ve standardní němčině.

Naopak velmi četná jsou příjmení s převážně hornoněmeckým, částečně však i středoněmeckým¹⁶ diminutivním sufiktem *-el*: *Bartel*, *Beichel*, *Bendel*, *Bergel*, *Böbel*, *Bradel*, *Breidel*, *Breitel*, *Brendel*, *Demel*, *Deutschel*, *Dittel*, *Dreiseitel*, *Dresel*, *Dusel*, *Entel*, *Eugel*,

¹⁶ KOHLHEIM, R. – KOHLHEIM, V., op. cit. v pozn. 6, s. 50.

Felkel, Flachsel, Franzel, Frenzel, Füchsel, Füssel, Gaebel, Göbel, Gödel, Gramel, Grezel, Gröpel, Hampel, Hanel, Hantschel, Hartel, Hebel, Hegel, Heichel, Heinzel, Henkel, Heuchel, Hickel, Hirschel, Klampel, Kleibel, Knefel, Kneisl, Knopfelmacher, Kresel, Kuchelmeister, Kühnel, Lammel, Latzel, Ledel, Meindel, Menzel, Mündel, Nickel, Peschel, Pölzel, Pöschen, Pötzl, Prachtel, Ramsel, Rázel, Reichel, Reßel, Rindel, Rippel, Seibel, Seidel, Schartel, Schiebel, Schinzel, Siegel, Sienel, Stagel, Stanzel, Stelzl, Štaffel, Teigel, Weigel, Wenzel, Zankel, Zenkel, Zistel.

Zastoupen je rovněž typ příjmení s deminutivním sufixem *-le*, který odpovídá švábskému dialekту v hornoněmecké oblasti: *Baderle, Böhmerle, Faigele, Finsterle, Firle, Gemperle, Hägerle, Köpfle, Manderle, Niederle, Plöderle, Schiehle*.

Regionální apelativum *denk* pro leváka v oblasti hornoněmecké se v příjmeních vyskytlo čtyřikrát, zatímco apelativum *link(e)* jen jednou. Další hornoněmecké apelativum označující sedláka s určitou výměrou půdy *Huber* je zastoupeno většinou ve složeninách: *Bandhuber, Hirschhuber, Hirshuber, Hubermann, Huberl* a vyskytuje se dvanáctkrát.

Ze středohornoněmeckého výrazu *meier*, což je označení pro správce nebo vlastníka zvláště privilegovaného statku, se vyvinulo jedno z nejčastějších příjmení. V olomouckém korpusu zaujímá sedmé místo. Rozdílnost variant spočívá v psaní *ai/ei* (*Maier/Meier*), *i* a *y* (*Meier/Meyer*) a synkopě *-e-*. Zatímco *i/y* není výrazně spjato s nějakou oblastí, *ai/ei* se vymezuje mezi severní a jižní německou oblast, takže mohl vzniknout slovní obrat: „Píšete se katolicky (Mayer) nebo evangelicky (Meyer)?“¹⁷ Mezi olomouckými nositeli jména převládá jižní varianta *Mayer* (77 %), *Mayr* (6 %) a *Maier* (4 %), což činí celkem 87 %. *Mei(e)r* se v seznamech nevyskytuje vůbec a *Meyer* se na celkovém počtu tohoto příjmení podílí pouze v 10 %. Vedle toho můžeme narazit na složená příjmení rovněž s hornoněmeckým základem *mayer* (*Angermayer, Dottmayer, Pillmayer, Steinmayer*). Dolnoněmecké *-meyer* je zastoupeno pouze ve jméně *Untermeyer*. Varianta *Mayr* se synkopou nepřízvučného *-e-* je charakteristická pro horní Bavorsko a Rakousko.

Příjmení podle původu z Míšně nebo Míšeňska se realizuje rovněž několika způsoby. Vedle obvyklého *Meis(s)ner*, *Meißner* existuje bavorský způsob psaní *Meichsner*, *Meixner*. Rovněž zde je patrný vliv jižních sousedů, neboť varianta *Meixner* tvoří více než polovinu (56 %) všech olomouckých nositelů jména a spolu s variantou *Maixner* (26 %) jednoznačně převládá (82 %).

¹⁷ KUNZE, K., op. cit. v pozn. 9, s. 157.

Kompromisní pravopisná varianta *Schmidt*, která vzešla z konkurence severní krátké výslovnosti vokálu „i“ (*Schmitt*, *Schmitz*) a jižní dlouhé (*Schmied*), není úzeji prostorově vymezena. V Olomouci je s 55 % nejčastější. Druhá v pořadí je však varianta *Schmi(e)d* s 45 %, zahrnující jména *Schmid* (33 %) a *Schmied* (12 %). Tu lze opět přiřadit k prostoru jižního Německa.

Předpokládané prostorové rozmístění zkoumaných příjmení podle jejich regionálních znaků je možné ověřit na webové stránce, která poskytuje mapy s údaji o relativním počtu nositelů příjmení.¹⁸

Příjmení s velmi malým počtem nositelů představují co do počtu i objemu významnou skupinu. Stanovení hranice závisí na rozsahu souboru jmen i na účelu šetření. Ve zkoumaném korpusu jsme podrobili analýze 920 příjmení, která se vyskytla jen jednou. Nositelé těchto příjmení tvořili 14 % všech obyvatel s německým příjmením a na celkovém počtu německých příjmení se tato jména podílela 47 %. Naším záměrem bylo zjistit, zda jsou tato příjmení stále užívána, nebo zda vymizela podobně, jako se to děje se zastarávajícími apelativy nebo některými rodnými jmény, která již nejsou volena. Protože srovnání se synchronním korpusem olomouckých příjmení není možné a vzhledem k historickému vývoji a proměně populace (růst města, pohyb obyvatel) ani smysluplné, rozhodli jsme se hledat tato příjmení v centrálním registru obyvatelstva České republiky.¹⁹ Téměř polovina sledovaných příjmení (453, tj. 49 %) se v dnešní době v České republice vůbec nevyskytuje, což je překvapivě vysoké číslo vzhledem k rozsahu referenčního korpusu. Dalších přibližně 20 %, tzn. 195 příjmení, nemá v zemi více než padesát nositelů. Z toho 45 příjmení má nanejvýš deset nositelů, 55 příjmení má do dvaceti nositelů, 53 příjmení má do třiceti nositelů a 42 příjmení má do čtyřiceti nositelů.

K příjmením, která již nemají u nás nositele, se řadí např. *Acherer*, *Axterer*, *Baimer*, *Grendinger*, *Grezel*, *Griitzbauch*, *Hägerle*, *Heinzendorf*, *Henigschmidt*. Mezi příčiny jejich vymizení patří vedle odchodu nositele nebo vymření rodu jistě také změna pravopisu příjmení jako jsou: *Böza*, *Heblink*, *Jingl*, *Kroßmann*, *Mauzar*, změna příjmení posměšných: *Gartenzaun*, *Katzenbeiser* a snad i změna pravopisu toponym, která byla motivací příjmení: *Chornitzer*, *Iasinger*, *Kosoner*, *Plumaer*.

Německá příjmení u Čechů představují pozoruhodnou vrstvu naší slovní zásoby. V doslovném překladu z němčiny svého druhu „slovní poklad“. Tím se ovšem stávají až

¹⁸ Mapy s údaji o relativním počtu nositelů příjmení. Genevolu, [cit. 2009-08-20]. Dostupný na WWW: <<http://www.gen-evolu.de/index.php?id=54>>.

¹⁹ Centrální registr obyvatelstva ČR, [cit. 2009-06-03]. Dostupný na WWW: <<http://www.mvcr.cz/docDetail.aspx?docid=21032290&docType=ART&chnum=2&lang=cs>>.

v okamžiku, kdy se dozvídáme více o jejich různých aspektech. Tento příspěvek, který zpřístupňuje příjmení uložená v archivu spolu s jejich rozborem, nechť je jednou jeho mincí.

Summary

The distribution of German surnames is not the same in all the regions of the Czech Republic. Each region has its particular names in the same way as Czech names are particular in different regions. This diversity is a consequence of a different evolution of society and language (origin of German settlers, attractive zone of the city, dialects of German speaking residents etc.). The aim of this paper is to explain this aspect of names from Olomouc in the end of 19th century. Another question are rare surnames, which are not a frequent topic in onomastics, but it is an interesting phenomenon. This research is aimed to outline the appearance of German single surnames from Olomouc in 1880 in the contemporary czech population by comparison of diachronic name corpus from Olomouc and synchronic name corpus of Czech people.

Key words:

German surnames; frequency of surnames; dialects; orthographic versions; surnames; corpus of surnames

E-mail: marek.bohus@email.cz

Specifying Identical Settlement Names in the Hungarian Language: The Specific Name Constituent in Hungarian Historical Settlement Names

Andrea Bölcsei (Budapest)

1. The universal two-fold structure of place-names. – According to the generally accepted onomastic principle introduced by George Ripley Stewart in the 1970s, a great many place-names of the world's languages display a two-fold structure: they commonly consist of a generic and a specific constituent. The generic “expresses the class to which the place belongs”, whilst the specific “restricts the meaning, being most typically an adjective” or a noun used as an adjective as well as a noun in genitive case.¹ Indeed, this observation can be held true for several place-names of several distinct, genetically independent languages, cf. the following names of settlements: English *Brigh/ton*² ('*Beorhthelm*'s village'), *Green/wich* ('green port'), *Wor/cester* ('the Roman fort of the Celtic tribe called *Wigoran* or *Weogoran*'); German *Düssel/dorf* ('village on the banks of the river *Düssel*'), *Frei/burg* ('free castle'); Italian *Civita/vècchia* ('old town'); French *Neu/châtel* ('new castle'); Romanian *Satu/Mare* ('great village'); Russian *Nov/gorod* ('new town'), *Tsarskoye/Selo* ('royal village'); Hindi *Ram/pur* ('town of *Rama*, a mythological price'); Japanese *To/kyo* ('eastern capital'); etc.³

The same statement also seems to be valid in case of some typical Hungarian historical settlement names: e.g. *Nagy/falu* ('great village'); *Új/város* ('new town'); *Hosszú/falu* ('long village'); *Puszta/falu* ('desolate village'); *Sár/falu* ('mud village'); *Nádas/falu* ('reedy village'); *Béka/falu* ('frog village'); *Egyházas/falu* ('village having a church'); *Mike/laka* ('*Mike*'s manor'); *Apát/falva* ('abbot's village'); *Szentmihály/falva* ('Saint Michael's village'); *Német/falu* ('Germans' village'); *Ötvös/falva* ('goldsmiths' village'); *Nemes/szer* ('a noble kin's estate'); *Vásáros/falu* ('market village'); *Rév/falu* ('ferry village'); *Hortobágy/falva* ('village on the banks of the river *Hortobágy* in Transylvania'); *Mező/falva* ('village in the region called *Mezőföld* in Transdanubia'); *Alsó/falu* ('lower village').⁴ As one

¹ STEWART, G. R. *Names on the Globe*. New York 1975, pp. 20–25 (quotations are from p. 20).

² Inserted slashes separate the first, specific constituents and the second, generic constituents of the settlement names to make perspicuous the semantic structures of the name forms; general meanings are provided after the names.

³ Examples are taken from FNESz. 1: 256, 1: 532, 2: 786; 1: 401, 1: 480; 1: 291; 2: 237; 2: 533, see entry *Szatmárnémeti*; 2: 246, 2: 379, see entry *Puskin*; 2: 399; 2: 660, respectively. FNESZ. = KISS, L. *Földrajzi nevek etimológiai szótára [Etymological Dictionary of Geographical Names]*. 4th edition. Vol. 1–2. Budapest 1988.

⁴ In the main text of the paper name forms are given according to present-day Hungarian orthography. The first appearances of the historical settlement names presented here in original spellings are: 1420: *Nagfalw* (FNESz. 2: 184); 1808: *Újváros* (FNESz. 2: 703); 1296: *Hwzywfolw* (FNESz. 1: 456, see entry *Felsőhosszúfalu*); 1715:

can realise, in these name forms the generic constituent, which is always a geographical common noun, identifies the type of the designated settlement (e.g. village; town; manor; estate) and the specific constituent indicates a unique feature of the habitation (i.e. its size; age; shape; state; soil; flora; fauna; prominent building; possessor; institutional owner; patron saint; inhabitants' nationality, occupation and social rank; trade; communications; nearby river; dominant region; position in the above examples, respectively). These compound settlement names have been established by a linguistic procedure known as syntactic name construction in the Hungarian literature.⁵

2. Identical settlement names in Hungarian. – Various though the possible motivations behind naming settlements might seem at first sight, we must realise that each language uses a couple of dozen semantic patterns, a few hundred lexemes and only a portion of its possible morphological and syntactic processes to form most of its settlement names. Thus, it is inevitable that each language produces identical settlement names. In Hungary, settlements could get identical names in the past for two basic reasons: either the significant geographical, historical or social features, on which naming was based, were very similar in separate, usually also distant settlements of the country; or a single settlement was multiplied into distinct habitations of the same name by division as a result of overpopulation or changes in ownership. If the identical settlement names were used by different speech communities, they could perfectly fulfil their communicative function to identify the relevant habitations. However, if identical names became known and used by the same speech community, additional information was needed to clarify which settlement of the same name was meant by the speakers.

Puþta Falva (FNESz. 2: 381, see entry *Pusztafalu*); 1917: *Sárfalu* (FNESz. 2: 450); 1427: *Nadasfalw* (FNESz. 2: 169, see entry *Nád*); 1631: *Békafalu* (FNESz. 1: 184); 1479: *Eghazasfalw* (FNESz. 1: 410); 1333–4: *Mekylaka* (FNESz. 2: 142); 1334: *Pothfalua*, 1773: *Apatfalva* (FNESz. 1: 105); 1403: *Zenthmihalfalwa* (FNESz. 2: 564); 1366: *Nemetfalu* (FNESz. 2: 234); 1409: *Wthwesfalwa* (FNESz. 2: 303); 1773: *Nemeszer* (FNESz. 2: 232); 1394: *Wasarusfalw* (FNESz. 2: 739); 1534: *Reuffalu* (FNESz. 2: 412); 1534: *Hortobaghfalua* (FNESz. 1: 609); 1951: *Mezöfalva* (FNESz. 2: 129–130); 1434: *Alswfaluu* (FNESz. 1: 78).

⁵ For syntactic name construction see HOFFMANN, I. *Helynevek nyelvi elemzése [Linguistic Analysis of Place-Names]*. Budapest 2007, pp. 79–84, 177–178. Hungarian historical settlement names created by morphemic name construction (e.g. *Apáti*, *apát* ‘abbot’ + *-i* ‘a suffix indicating possession’, FNESz. 1: 110, see entry *Aranyosapáti*; *Almás*, *alma* ‘apple’ + *-s* ‘a suffix expressing the state of being supplied with’, FNESz. 1: 73, see entry *Alsóalmás*); semantic name construction (e.g. *Eger* ‘a stream named from alder trees on its banks’ > *Eger* ‘a settlement on the banks of the stream *Eger*’, FNESz. 1: 408; *lak* ‘a common noun designating a manor, a dwelling place’ > *Lak* ‘a settlement in Northern Hungary’, FNESz. 2: 10); structural changes (e.g. adding a name constituent: *Ózd* > *Ózd/falu*, FNESz. 2: 293; deleting a name constituent: *Kajászó/szentpéter* > *Kajászó*, FNESz. 1: 668) as well as name adaptation (e.g. Slavic old **Novogradъ* ‘new castle’ > Hungarian *Nógrád*, a settlement in Northern Hungary, FNESz. 2: 242; Slavic **Seć* ‘cleared woodland’ > Hungarian (*Gál*)szécs, a settlement in the Upper Parts of the historical Hungary, FNESz. 1: 495) can also be considered typical, but they fall out of the scope of the present article (for details cf. HOFFMANN, I., ibidem, pp. 85–162, 178–179).

Let us quote three illustrative examples from the early history of Hungary. Three relatively important and distant towns of medieval Hungary were named *Fehér/vár* ('white castle') from their similar fortresses built of white limestone. As they played an important role in administration or in frontier defences, they soon became known by the whole population. To be able to give exact references to these places, speakers invented distinctive additions indicating the facts that the Transdanubian town (*Székes/fehérvár* 'white castle with the throne') had been a royal residence, coronation and burial place until 1526; that the Transylvanian settlement (*Gyula/fehérvár* 'white castle of the *gyula*') had been the capital of the dukedom of the *gyula*, the local ruler of the area during the 10th century; and that the third city on the southern border of the medieval Kingdom of Hungary (*Nándor/fehérvár* 'white castle of the *nándors*'); today's *Belgrade*) had been inhabited around the 9th century by Danubian Bulgarians known as *nándors* in Hungarian.⁶

In Bihar county, a formerly integral settlement called *Bagos* (presumably named after its first owner: *Bagos* is supposed to be a personal name), when its overgrowing population migrated apart in search of new fields to cultivate, became divided into two habitations known as *Kis/bagos* ('little *Bagos*') and *Nagy/bagos* ('great *Bagos*') by the middle of the 14th century.⁷ In Sáros county, in a settlement called *Pál/vágása* ('Paul's cleared woodland') the *Kapy* and the *Keczer* families both came into partial possession in the past; as a result, a single habitation split in two and the landlords identified their holdings by indicating their ownership in the settlement names, calling their villages *Kapi/pálvágás* and *Keczer/pálvágás*, respectively.⁸

3. Extending Stewart's principle: distinctive additions as specific constituents. –

The above examples suggest that whenever unambiguity is required in communication, language develops adequate methods to reduce possible misunderstandings: identical settlement names, for instance, are distinguished by appended distinctive additions. These distinctive additions are used to restrict the meaning by indicating a unique feature of the

⁶ First appearances of the names are: 1539: *Székes feyr vár*; 1488/1746: *Gywlfafeyerwár*; 1357: *Nandurfeiruar* (FNESz. 2: 546; 1: 551; 1: 190, see entry *Belgrád*). Today's *Biograd na Moru*, a small town in Croatia on the shores of the Adriatic Sea is advertised in tourist literature as *Tenger/fehérvár* ('white castle by the sea') in Hungarian, based on the claim that some historical sources allegedly used this name form to identify this settlement, where Coloman Beauclerc, king of Hungary between 1095 and 1116 had been crowned King of Dalmatia and Croatia.

⁷ First appearances of the names are: [1291–94], 1332–7/PR., 1347: *Bogus*; 1347: *Kysbogus*; 1347: *Nogbogus* (KMHSz. 1: 41; 1: 155; 1: 195). KMHSz. = *Korai magyar helynévszótár 1. Abaúj–Csongrád vármegye [Early Hungarian Place-Name Dictionary 1. Abaúj–Csongrád county]*. I. Hoffmann (ed.), Debrecen 2005.

⁸ First appearances of the names are: 1359: *Paluagasa*; 1773: *Kapi Palvágás*; 1773: *Keczer Palvágás* (FNESz. 1: 681; 1: 681; 1: 703).

settlements; thus, their function is that of a specific name constituent. In fact, a distinctive addition in the new, distinguished name form is a specific constituent, followed by a generic constituent, which, in this case, is always a geographical proper noun, i.e. a name that was used as a settlement name on its own previously and whose internal composition from the standpoint of the structure of the overall, differentiated name is irrelevant.⁹ Let us take the habitation name *Vág/hosszúfalu* as an example: the settlement was originally known as *Hosszú/falu* ('long village'),¹⁰ a name consisting of an adjective referring to the length of the place as a specific constituent and a geographical common noun indicating the type of the habitation as a generic constituent. As there were two more *Hosszúfalus* in Hungary at the same time, the one under discussion got a distinctive addition indicating the name of the river on the banks of which the settlement was found.¹¹ The structure of the name *Vág/hosszúfalu* ('the settlement called *Hosszúfalu* that can be found on the banks of the river *Vág*') thus should be reinterpreted as follows: this habitation name displays a river name as a specific constituent and a geographical proper noun as a generic constituent.¹²

Evidently, a clear circularity is manifested in place-name formation: language creates secondary name forms by using exactly the same linguistic procedures as those establishing primary names, whenever the set of these latter proves to be insufficient in communication. Stewart's principle of the human eagerness to produce place-names of two-fold structure seems to repeat itself to form extended name forms and thus a more convenient name stock.

4. Types of distinctive additions in Hungarian historical settlement names. – This circularity leads to the fact that distinctive additions as secondary specifics commonly display the same semantic types as primary specific constituents do. To illustrate this, we will quote some of the earliest examples of differentiated Hungarian historical settlement name forms from the 13th–14th centuries.¹³

⁹ Not all identical settlement names display a two-fold structure; cf. the structurally simplex *Bagos* above.

¹⁰ First appearances of the name forms are: 1518: *Hozzufalw*, 1873: *Vághosszúfalu* (located in the Upper Parts of medieval Hungary, near the river *Vág*) (FNESz. 2: 718).

¹¹ The other two *Hosszúfalus* became known as *Felső/hosszúfalu* ('upper *Hosszúfalu*'); situated in the Upper Parts of medieval Hungary) and *Vas/hosszúfalu* (located in Vas county in Transdanubia) at the turn of the 19th–20th centuries, thus were differentiated by distinctive additions referring to position and location, respectively. First appearances of the names are: 1296: *Hwzywfolw*, 1910: *Felsőhosszúfalu*; 1409: *Huzyufalu*, 1907: *Vashosszúfalu* (FNESz. 1: 456; 2: 741).

¹² The present structural analysis is based on the main concepts of the place-name examination worked out by I. HOFFMANN in his monograph *Helynevek nyelvi elemzése* [*Linguistic Analysis of Place-Names*]: the author emphasises that it is always the last step in place-name formation that defines the actual structure of the name (HOFFMANN, I., *supra* note 5, p. 58, p. 176).

¹³ Relevant examples are taken from the four volumes of a historical geography compiled by GYÖRGY GYÖRFFY (*Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* [*The Historical Geography of Hungary in the*

As was suggested before, a distinctive addition identifies a unique feature of the settlement. This unique feature, being contemporary with the birth of the distinctive addition, could be (i) an inherent trait of the settlement, (ii) an external characteristic of the habitation, or (iii) a positional attribute of the settlement in the observed era.¹⁴ Distinctive additions referring to an inherent or an external feature of habitations described settlements, those referring to a positional feature also localised them. In some special cases (iv) describing and/or localising distinctive additions were alternated within the name forms to enhance identification. Each of these categories can be divided into several sub-categories.

Distinctive additions depicting an inherent feature of the habitation might express the size (e.g. *Kis/majsa*, Baranya; *kis* ‘little’);¹⁵ the age (e.g. *Ó/nyerges*, Nógrád; *ó* ‘old’); the shape (e.g. *Kerek/gede*, Gömör; *kerek* ‘round’); and the state (e.g. *Puszta/málas*, Bars; *puszta* ‘desolate place’) of the settlement.¹⁶

Distinctive additions indicating an external feature of the habitation could have a reference to the soil (e.g. *Homok/terenye*, Nógrád; *homok* ‘sand’); the flora (e.g. *Szil/bács*, Bács; *szil* ‘elm’); the fauna (e.g. *Békás/pabd*, Baranya; *békás* ‘having frogs’); a prominent building (e.g. *Kápolnás/hetenye*, Baranya; *kápolnás* ‘having a chapel’); the proprietor, including individual as well as institutional owner (e.g. *Tamás/jecskéje*, Gömör; *Tamás* ‘Hungarian male name’; and *Apáca/szakállas*, Komárom; *apáca* ‘nun’, the possession of a Dominican nunnery in the era); the patron saint (e.g. *Szentmárton/mány*, Esztergom; *Szent Márton* ‘Saint Martin’); the nationality, the occupation or the social status of the inhabitants (e.g. *Német/zsúk*, Nyitra; *német* ‘German’; *Tímár/fancsal*, Heves; *tímár* ‘tanner’; and *Nemes/peterd*, Baranya; *nemes* ‘noble’); the economic life, including land produce, mining, trade or communications (e.g. *Boros/jenő*, Pilis; *boros* ‘producing wine’; *Arany/ida*, Abaúj; *arany* ‘gold’; *Vásáros/férged*, Csanád; *vásáros* ‘having a market’; and *Rév/kanizsa*, Csanád; *rév* ‘ferry’) of the settlement.¹⁷

Arpadian Age]. Budapest 1963–1998; hereafter: Gy.). Additional information is gained from KMHSz. (KMHSz, supra note 7).

¹⁴ This and the further categorisation in part 4 is based on the functional-semantic analysis of place-names in I. HOFFMANN’s above mentioned monograph (HOFFMANN, I., supra note 5, pp. 53–66, pp. 175–177).

¹⁵ Following the examples, the contemporary counties in which the settlements were formerly located are indicated. As the second, generic constituents of these name forms, whatever inner structures they possess, are always settlement names in themselves, only the meanings of the first, specific elements are given here as relevant.

¹⁶ First appearances of the name forms are: 1338: *Kys Moysa*; 1327/327: *Onerges*; 1317: *Kerek Guede*; 1314: *Puzta Malas* (Gy. 1: 338; 4: 281; 2: 498; 1: 460).

¹⁷ First appearances of the name forms are: 1274: *Humuk Terenne*; 1267: *Scylbach*; 1330/477: *Bekaspab[d]*; 1341: *Capulnas hetenye*; 1344: *Thamasyechkeye*; +1278: *Apachazakalus*; 1321: *Man S. Nicolai*, 1339/389: *Zentmartunmaan*; 1281>402: *Nemethzuk*; [1270–72]>390: *Tymarfanchal*; 1332–5/PR.: *Peturd nobilium*; 1284: *Burs-Jenew*; 1349: *Aran-Ida*; 1274>340: *Wasarusfergeed*; 1332/572: *Reu Kanysa* (Gy. 4: 307; 1: 235; 1: 355; 1:

Distinctive additions referring to a positional feature of the habitation designated a nearby body of water (e.g. *Okri/mindszent*, Baranya; *Okor* is a river in Transdanubia); a hill in the proximity (e.g. *Vértes/keresztrő*, Fejér; *Vértes* is a hill in Transdanubia); a geographical region (e.g. *Mező/püspöki*, Borsod; *Mezőség* is a region in Northern Hungary); a neighbouring habitation (e.g. *Harsány/kér*, Bács; *Harsány* was a settlement near Kér); an administrative unit (e.g. *Bereg/szász*, Bereg; *Bereg* was a forest and administrative district) to help to localise the settlement. Distinctive additions of this sort might also indicate relative position (e.g. *Al/vadász*, Abaúj; *al* 'lower').¹⁸

Special cases included alternating distinctive additions (e.g. *Rév-* ~ *Ung/jenő*, Pest; *rév* 'ferry', *Ung* is obscure); and comprehensive distinctive additions (e.g. *Al/nyíres + Fel/nyíres* = *Két/nyíres*, Doboka; *al* 'lower', *fel* 'upper', *két* 'two').¹⁹

5. Correlations of differentiated settlement name forms. – Distinctive additions can only fulfil their function of differentiating identical settlement names effectively if they are used in opposition to each other. In the 13th–14th centuries, correlations could be made up of a non-distinguished name form (i.e. one without a distinctive addition) and a differentiated settlement name, e.g. *Harkány* : *Kis/harkány* (Baranya; *kis* 'little').²⁰ More typical correlations of the early era, however, consisted of two, three or even more differentiated name forms, e.g. *Ó/nyerges* : *Új/nyerges* (Nógrád; *ó* 'old' : *új* 'new'); *Al/nyíres* : *Fel/nyíres* : *Bonc/nyíres* (Doboka; *al* 'lower' : *fel* 'upper' : *Bonc* is a personal name); *Nagy/ida* : *Egyházas/ida* : *Fel-* ~ *Csirke/ida* : *Arany/ida* (Abaúj; *nagy* 'great' : *egyházas* 'having a church' : *fel* 'upper', *Csirke* is presumably a personal name : *arany* 'gold'). Appropriate non-distinguished settlement names sometimes could also be built up in the oppositions of two or three distinctively correlative name forms, e.g. *Pót/harasztja* : *Füles/harasztja* : *Haraszt* (Pest; *Pót* and *Füles* are personal names, *-ja* is a possessive suffix); *Ákos/nyíre* :

317; 2: 512; 3: 451; 2: 299; 4: 493; 3: 91; 1: 368; 4: 640; Cs. 1: 203; Gy. 1: 856; 1: 868). Cs. = CSÁNKI, D. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* [The Historical Geography of Hungary in the Hunyadian Era]. Budapest 1890–1913.

¹⁸ First appearances of the name forms are: 1332–7/PR.: *Otrime(n)zend* ~ *O(s)trime(n)sce(n)d* ~ *OOSS. iuxta Vkur*; 1237: S. *Crucis ... portionem de silva Wertus*, 1394: *Wertheskerezthur*; 1261/271: *Mezeupispuky*; 1297/424/783: *Harsankér*; 1284: *Beregzaza*; 1332–5/PR.: *Inferiori Vadas* ~ *Aluodaz* (Gy. 1: 341; 2: 415; 1: 801; 1: 221; 1: 532; 1: 153).

¹⁹ First appearances of the name forms are: 1253: *Vngyney*, 1359: *Reuyeno*; 1298>305: *Olnyrus*, 1305>305: *Fulnyres*, 1305: *Kethnyeres* (Gy. 4: 523–4; 2: 82).

²⁰ Later, many of these potential correlations developed into fully expressed oppositions, with two correlative distinctive additions included in them: e.g. *Nagy/harkány* : *Kis/harkány* (*nagy* 'great' : *kis* 'little'). First appearances of the name forms are: 1323: *Harkan* : 1397: *Kysharkan* > 1494–9: *Nagh Harkan* : *Kys Harkan* (Cs. 2: 488).

Ányás/nyíre : Király/nyíre : Nyír (Pest; Ákos and Ányás are personal names : *király* ‘king’, -e is a possessive suffix).²¹

In few cases do we have evidence of a single, unpaired differentiated name form in the corpus. The lack of an opposing name form could be the result of naming fashions (including the proprietor’s name into the habitation name simply seems to have been popular in the past, and thus no opposing name form was needed, e.g. *Panyit/tardja*, Borsod; *Panyit* is a personal name), changes in settlement structure (e.g. *Fel/magyar*, the twin settlement of *Al/magyar* in Heves county is supposed to have been devastated by Tartar invaders in 1241–2; thus its name did not get into the official registrations) or data loss (e.g. there might have been a settlement designated by the name form *Nagy/barmó* in Bihar county as opposed to recorded *Kis/barmó*, but it is only the latter name that appears in historical documents).²²

Fully expressed oppositions of two or three name forms could include settlement names in which the distinctive additions were semantically interrelated (i.e. all the additions belong to one of the semantic categories described above), e.g. *Kis/ermény* : *Nagy/ermény* (Krassó; *kis* ‘little’ : *nagy* ‘great’, both additions refer to size); *Al/bárca* : *Fel/bárca* : *Közép/bárca* (Abaúj; *al* ‘lower’ : *fel* ‘upper’ : *közép* ‘middle’, all additions refer to relative position). These regular correlations, however, could differ from each other in the strength of their semantic ties. Some of them could not accept a new name form, as there was no more distinctive addition to relate appropriately to the already applied ones; e.g. the closed correlation *Ó/marja* : *Új/marja* (Bihar; *ó* ‘old’ : *új* ‘new’) could not be extended with a third name form whose distinctive addition expressed a different condition of age. Other regular correlations could accept a single name form having a semantically relevant distinctive addition; e.g. the half-closed correlation *Al/tuzsa* : *Fel/tuzsa* (Abaúj; *al* ‘lower’ : *fel* ‘upper’) could have in principle been extended with the name form *Közép/tuzsa* (*közép* ‘middle’) indicating relative position; cf. existing triplets of the era, such as *Al/német* : *Fel/német* : *Közép/német* (Abaúj). Still other regular correlations could theoretically accept infinitely many new name forms displaying distinctive additions of the same semantic type; e.g. the open correlation *Oláh/árkos* : *Szász/árkos* (Erdélyi Fehér; *oláh* ‘Romanian’ : *szász* ‘Transylvanian Saxon’) could have been extended with many more name forms in which the

²¹ First appearances of the name forms are: 1327/327: *Onerges* : 1327/327: *Vynerges*; 1298>305: *Olnyrus* : 1305>305: *Fulnyres* : 1318: *Bonchnirese*; [1330 k.]: *Noghyda* : 1280: *Eghazas Ida* : 1280: *Fel Ida*, 1324: *Churke Ida* : 1349: *Aran-Ida*; 1280/280: *Poudharasta* : 1284: *Philesharaztha* : 1270: *Horozht*; 1259: *Akusnyre* : 1281: *Anyas Nyry* : 1276: *Queraluhere* : 1281: *Nyr* (Gy. 4: 281; 2: 82; 1: 92–3, Cs. 1: 203; Gy. 4: 520; 4: 533).

²² First appearances of the name forms are: 1248/326: *Panithordia*; 1331: *Olmagari*, *Olmagary*, *Olmager*; 1327/589: *Kis Boroumo* (Gy. 1: 810; 3: 89, see entry *Eger-Almagyar*; 1: 598).

distinctive additions described the nationalities of the inhabitants, had local history required it.²³

Available data suggest that apart from regular oppositions there were some irregular correlations as well. In irregular correlations the distinctive additions in the opposing name forms were semantically independent (i.e. each belongs to a different class in the above categorisation), e.g. *Egyházas/mislye* : *Fel/mislye* (Abaúj; *egyházas* ‘having a church’ : *fel* ‘upper’, i.e. the first addition refers to a prominent building, the second expresses relative position); *Báta/mindszent* : *Okri/mindszent* : *Kápolnás/mindszent* (Baranya; *Báta* is a name of a settlement : *Okor* is a river name : *kápolnás* ‘having a chapel’, i.e. the first addition refers to a neighbouring settlement, the second to a nearby river, the third indicates a prominent building).²⁴

6. Conclusion. – As we have seen above, attaching a specific and a generic constituent by way of syntactic name construction seems to have been a fairly common and continuously reproducible linguistic procedure for forming primary as well as secondary Hungarian settlement names from very early times on.²⁵ This place-name structure, however, seems to be exploited in many other languages as well. Stewart accounts for the universal presence of the “apparently super-linguistic system” of the two-fold structure of place-names in the following way: “the system is not so much linguistic as logical. The human mind, we may suppose, merely sees the places in this kind of relationship. Thus being seen, they are thus named”.²⁶ Therefore, the popularity of this type of name formation is suspected to be epistemologically grounded in the Hungarian language, too.

Summary

Primary settlement names consisting of a specific constituent (i.e. the one that indicates a unique feature of the habitation) and a generic component (i.e. the one that identifies the

²³ First appearances of the name forms are: 1323: *Kys Ermén* : 1323: *Nag Ermén*; 1303: *Holbarcha ~ Olbarcha* : 1288/297: *Fulbarcha* : [1291–93]: *Barcha Kuzep ~ Kuzepbarcha*; 1322: *Omaria* : [1291–4]: *Moria noua*, 1332–7/PR.: *Vinum ~ Vymaria*; 1303: *Oltusa ~ Oltus* : 1303: *Feltusa*; 1219/550: *Olnemet* : 1220/550: *Felnemet* : 1220/550: *Cuzepnemet*; 1310: *Olaharcus* : 1310: *Arkus Saxonialis* (Gy. 3: 481; 1: 64–5; 1: 641; 1: 152; 1: 121; 2: 131).

²⁴ First appearances of the name forms are: 1325: *Eghazasmisle* : 1325: *Felmisle*; 1332–5/PR.: *Katamo(n)zente* : 1332–7/PR.: *Otrime(n)zend ~ O(s)trime(n)sce(n)d ~ OOSS. iuxta V kur* : 1289/374: *Capulnamendzenh* (Gy. 1: 119; 1: 341).

²⁵ Distinctive additions are still used today to differentiate otherwise identical settlement names, though their semantic types as well as the number of the members of the correlations they establish have been influenced by official processes of name giving since 1898.

²⁶ STEWART, G. R. *Names on the Globe*. New York 1975, p. 21.

type of the place) are considered fairly popular in many languages. These settlement names, however, may prove insufficiently diverse in communication, as many of them happen to be identical. Identical habitation names attract added distinctive additions functioning as specifics in front of proper noun generics. This paper presents the semantic diversity of these distinctive additions and defines the subtle relations of the opposing name forms in different types of correlations, utilising Hungarian settlement-name data from the 13th–14th centuries.

Key words:

Hungarian settlement names; specific name constituents; distinctive additions; name correlations; functional-semantic approach

E-mail: bolcskeiandrea@hotmail.com

Modele nazewnicze w historycznej urbonimii Podlasia

Lilia Citko (Białystok)

Urbonimią i jej miejscem w systemie onimicznym języka polscy onomaści zajęli się stosunkowo niedawno. Poważniejsze prace onomastyczne dotyczące nazewnictwa przestrzeni miejskiej pojawiły się w latach 60. minionego wieku (A. Siudut, H. Górniewicz, M. Buczyński),¹ a podstawy metodologiczne urbonimii stworzyła w latach 70. K. Handke.² Wypracowane wówczas metody interpretacji nazewnictwa miejskiego, koncentrujące się zasadniczo na analizie semantycznej i formalnej nazw, kontynuowane są i obecnie. Równolegle jednak pojawiają się prace sytuujące urbonimię w nurcie lingwistyki kulturowej, poszukującej związku nazewnictwa z historią, socjologią, szeroko pojmowaną kulturą (por. publikacje E. Jędrzejko).³

Pomimo istnienia bogatej literatury poświęconej nazewnictwu miejskiemu, urbonimia Podlasia została opracowana jedynie fragmentarycznie. Opublikowane artykuły dotyczą zasadniczo współczesnych nazw ulic wybranych miast województwa podlaskiego,⁴ sporadycznie badacze sięgają do materiałów archiwalnych.⁵ Synchroniczne ujęcie problematyki właściwe jest również powstającym w Instytucie Filologii Polskiej i Instytucie Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu w Białymostku pracom magisterskim.

Artykuł poświęcony jest prezentacji modeli nazewniczych typowych dla nominacji ulic miast Podlasia w XVI–XVIII w. Z tego okresu pochodzą najwcześniejsze poświęcenia źródłowe urbonimów, co ma związek z dość późną metryką miast Podlasia (wyjątek stanowią grody: Drohiczyn, Bielsk, Suraż), nielicznych lokacjach, a w konsekwencji opóźnionych procesach urbanizacyjnych.⁶ Najwięcej materiału badawczego przynoszą takie źródła, jak: inwentarze miast, lustracje, spisy podatkowe (skróty ekscerpowanych dokumentów: IN, Jabł, Mez, Kor, Ol, PKGE I).

¹ Por. SIUDUT, A. Słowiańskie nazwy ulic. Problematyka. In: *1 Międzynarodowa slawistyczna konferencja onomastyczna. Księga referatów*. Wrocław 1961, s. 199; GÓRNIEWICZ, H. Toponimia Gdyni. In: *Gdańskie Zeszyty Humanistyczne* 6. Gdańsk 1964, s. 135–169; BUCZYŃSKI, M. Nazwy dzielnic i przedmieścia Lublina. In: *Rocznik Lubelski* 5, s. 251–268; Nazwy ulic i placów Lublina. *Onomastica* 11, 1966, s. 136–181.

² HANDKE, K. *Semantyczne i strukturalne typy nazw ulic Warszawy*. Wrocław 1970.

³ Por. JĘDRZEJKO, E. Systemy onimiczne różnych języków a językowe obrazy świata: w stronę porównawczej onomastyki kulturowej. *Onomastica* 45, 2000, s. 5–25.

⁴ Por. m.in. publikacje: NOSOWICZ, J. Semantyczne typy nazw ulic woj. białostockiego. In: *Nazewnictwo na pograniczu językowych*. Z. Abramowicz – L. Dacewicz (eds.), Białystok 1999, s. 227–236; NIEDŹWIECKA, A. Nazwy ulic i osiedli w Grajewie. In: *Polszczyzna Mazowsza i Podlasia*, t. 11. Łomża 2007, s. 147–159.

⁵ SOPEK, C. Nazewnictwo ulic Bielska Podlaskiego od końca XVIII w. do czasów współczesnych. *Białostocczyzna* 1989, s. 30–33.

⁶ WYROBISZ, A. Podlasie w Polsce przedrozbiorowej. In: *Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI–XVIII w.* A. Wyrobisz (ed.), Warszawa 1981, s. 173–210.

W opisie wyekszerowanego materiału onimicznego wykorzystuję podstawowe założenia klasyfikacji nazw ulic Cz. Kosyla,⁷ w której eksponowany jest ścisły związek z procesem (aktem) nominacji. Ze względu na przebieg tego procesu wyodrębnia się: I. nazwy motywowane realnie oraz II. nazwy motywowane konwencjonalnie (autor nawiązuje tu do dwu podstawowych grup nazw wyszczególnionych przez K. Handke: nazwy z motywacją semantyczną i nazwy bez motywacji semantycznej). Do nazw motywowanych realnie Cz. Kosyl zalicza takie, które dokumentują jakiś związek z cechami inherentnymi lub relacyjnymi nazywanych obiektów. W nazwach motywowanych konwencjonalnie taki związek nie zachodzi.

I. Nazwy o motywacji realnej są typem zdecydowanie dominującym w historycznej urbonimii Podlasia. Oznaczają się dużym zróżnicowaniem wewnętrznym w zakresie ich tworzenia. Wyodrębnić tu należy: 1. urbonimy będące nazwami przeniesionymi z innych obiektów na podstawie styczności przestrzennej, 2. urbonimy powstałe jako nazwy traktów komunikacyjnych.

1. Grupa onimów, którą stanowią nazwy przeniesione z innych obiektów na podstawie styczności przestrzennej, jest skromnie reprezentowana w badanym materiale. Cz. Kosyl⁸ włącza takie nazwy do typu metonimicznego, podkreślając, że zjawisko metonimizacji należy do uniwersaliów onomastycznych. Z gramatycznego punktu widzenia są to głównie rzeczowniki prymarne, np. *Bienduga* (Narew IN 1560, por. ap. *bi(e)nduga* ‘miejsce nad rzeką, skąd spławiano różne towary, głównie drewno’), *Nowa Osada* (Bielsk Sop 1779, por. ap. *osada*), *Podzamcze* (Goniądz IG 1571, Bielsk Sop 1779, nazwa wskazuje na położenie ulicy *pod zamkiem*), *Rynek* (Narew IN 1560, Nowy Dwór PKGE I 1561, Knyszyn Jabł 1577, Augustów Kor XVI/XVII, Kryńki, Lipsk Mez 1708–1712, Białystok Ol 1771–1772, Bielsk Sop 1779, od ap. *rynek* ‘centralna część miasta, miejsce lokalizacji władz i główna przestrzeń wymiany handlowej’), *Ułeczka* (Bielsk Sop 1779, por. ap. *ułeczka*), *Zgnilica do rzeki Narwie* (Narew IN 1560, por. n. rzeki *Zgnilica*).

2. W podlaskich dokumentach dominują jednak onimy będące od początku nazwami ulic. W ich motywacji ważne są: 1) cechy relacyjne, 2) cechy inherentne nazywanego obiektu. Obie podgrupy są zróżnicowane wewnętrznie ze względu na bogactwo tworzących je modeli. Model onimiczny w ujęciu Cz. Kosyla⁹ to zespół nazw połączonych identycznym lub

⁷ KOSYL, Cz. Modele onimiczne w nazewnictwie ulic. In: *Toponimia i oronimia*. A. Cieślikowa – B. Czopek-Kopciuch (eds.), Kraków 2001, s. 49–57.

⁸ Ibidem, s. 51.

⁹ Autor odwołuje się do koncepcji sytuacyjnych modeli toponimicznych R. ŠRÁMKA (ŠRÁMEK, R. Toponymické modely a toponymický systém. In: 4. slovenská onomastická konferencia.

podobnym motywem nominacji, za pośrednictwem którego manifestowany jest stosunek nazywających do nazywanej rzeczywistości. Motyw nominacji odnosi się do czasu powstania nazwy.

Zasadniczym celem poniższej analizy jest wskazanie najbardziej typowych modeli, wyróżniających się w całym bogactwie form nazewniczych pewną regularnością i produktywnością.

2.1. Grupę onimów motywowych cechami relacyjnymi nazywanego obiektu tworzą nazwy, które pod względem formalnojęzykowym są przynimotnikami. Wyróżnić tu można kilka modeli nazewniczych, uwzględniając następujące kryteria:

a) kierunek wskazujący na bliżej lub dalej położoną miejscowości: *Bielska* (Narew IN 1560, Wasilków Mez 1765, n. m. *Bielsk*), *Bersstanska* (Nowy Dwór PKGE I 1561, por. n. m. *Berszty*), *Brzeska* (Bielsk Sop 1779, por. n. m. *Brześć*), *Chomska* (Drohiczyn Mez 1779, por. n. m. *Chomsk*), *Choroska*, *Przedmieście Choroskie* (Białystok Ol 1771–1772, por. n. m. *Choroszcz*), *Dolistowska* (Goniądz IG 1571, por. n. m. *Dolistowo*), *Dubiczka* (Nowy Dwór PKGE I 1561, por. n. m. *Dubicze*), *Dubnicka* (Nowy Dwór Mez 1708–1712, por. n. m. *Dubnica*), *Głembocka* (Nowy Dwór Mez 1765, por. n. m. *Głębokie*), *Goniędzka* (Knyszyn Jabł 1577, por. n. m. *Goniądz*), *Grodzieńska* (Goniądz IG 1571, Knyszyn Jabł 1577, Lipsk Mez 1708–1712, Nowy Dwór, Wasilków Mez 1765, por. n. m. *Grodno*), *Jeglińska* (Goniądz IG 1571, por. n. m. *Jagłowo*), *Knyszynska* (Wasilków Mez 1765, Bielsk Sop 1779, por. n. m. *Knyszyn*), *Kozielska* (Knyszyn Jabł 1577), *Kryńska* (Wasilków Mez 1765, por. n. m. *Krynki*), *Łoknicka* (Bielsk Sop 1779, por. n. m. *Łoknica*), *Nadarzinska* (Knyszyn Jabł 1577, por. n. m. *Nadarzyn*), *Nowobielska*, *Starobielska* (Kryńki Mez 1708–1712, por. n. m. *Bielsk*), *Nowogrodzienska*, *Starogrodzienska* (Kryńki Mez 1708–1712, por. n. m. *Grodno*), *Ostrinska* (Nowy Dwór PKGE I 1561, por. n. m. *Ostryno* Mez), *Orlańska* (Bielsk Sop 1779, por. n. m. *Orla*), *Ostrowska* (Kryńki Mez 1708–1712, por. n. m. *Ostrów*), *Szydłowska* (Narew IN 1560, por. n. m. *Szydłowo*), *Perstunska* (Lipsk Mez 1708–1712, por. n. m. *Perstuń*), *Pieska* (Narew IN 1560, por. n. dóbr *Pieski*, pow. nowogródzki), *Przechodzka* (Lipsk Mez 1708–1712, por. n. m. *Przechody*), *Rajgrodzka* (Augustów Kor XVI/XVII, por. n. m. *Rajgród*), *Rogalska* (Goniądz IG 1571, por. n. m. *Rogale*) *Rozwadowska* (Knyszyn Jabł 1577, por. n. m. *Rozwadów*), *Sokolska* (Kryńki Mez 1708–1712, por. n. m. *Sokółka*), *Suraska* (Białystok Ol 1771–1772, por. n. m. *Surąż*), *Swisłocka* (Kryńki Mez 1708–1712, por.

M. Majtán (ed.), Bratislava 1973, s. 135–145) oraz modeli antroponimycznych J. BUBAKA (BUBAK, J. *Proces kształtowania się nazwiska mieszkańców i chłopskiego*. Kraków 1986).

n. m. *Swisłocz*), *Thikoczka* (Knyszyn Jabł 1577, por. n. m. *Tykocin*), przedmieście *Wasilkowskie* (Białystok Ol 1771–1772), *Wasilkowska* (Białystok Ol 1771–1772, por. n. m. *Wasilków*), *Wasziliska* (Nowy Dwór PKGE I 1561, por. n. m. *Wasiliszki*), *Wielkobielska* (Kryńki Mez 1708–1712, por. n. m. *Bielsk*), *Wileńska* (Drohiczyn Mez 1828, Białystok Mez 1887, por. n. m. *Wilno*), *Zabłocka Narew* (IN 1560, por. n. m. *Zabłocie*), do ulicy *Zgniliczej* (Narew IN 1560, por. n. rzeki *Zgnilica*).

Motywacja oparta na cechach relacyjnych wiąże się najczęściej z funkcją kierunkową nazw, ułatwiającą orientację wewnątrz miasta lub poza nim. Podlaskie urbonimy służące orientacji w topografii poza miastem określają układ głównych traktów komunikacyjnych i wyznaczają jednocześnie kierunki jego rozwoju przestrzennego. Motywowane toponimami nazwy ulic w miastach dawnego Podlasia wskazują zwykle na kierunek do i z okolicznej wsi, osady, miasta, regionu.

b) obiekt, do którego prowadzi lub przy którym przebiega ulica: *Cerkiewna* (Augustów Kor XVI/XVII, Lipsk Mez 1708–1712, por. ap. *cerkiew*), *Browarna* (Białystok Ol 1771–1772, por. ap. *browar*, przy ulicy znajdowało się dużo skupisko browarów żydowskich Ol 67), *Dworna* (Nowy Dwór PKGE I 1561), *Dworska* (Knyszyn Jabł 1577, por. ap. *dówr*), *Koscielna/Koszczielna* (Narew IN 1560, Nowy Dwór PKGE I 1561, Knyszyn Jabł 1577, por. ap. *kościół*), *Młyńska* (Augustów Kor XVI/XVII, por. ap. *młyń*), *Mostowa* (Augustów Kor XVI/XVII, Wasilków Mez 1765, por. ap. *most*), *Ogrodnna* (Narew IN 1560, por. ap. *ogród*), *Stodólna* (Augustów Kor XVI/XVII, por. ap. *stodoła*), *Szpitalna* (Knyszyn Jabł 1577, Białystok Mez 1887, por. ap. *szpital*), *Zagumienna* (Białystok Ol 1771–1772)/*Gumienna* (Narew IN 1560, por. ap. *gumno*), *Zakościelna* (Lipsk Mez 1708–1712, położona za *kościolem*), *Zamkowa* (Białystok Ol 1771–1772, Bielsk Sop 1779, por. ap. *zamek*).

W tym modelu urbonimów opartych na cechach relacyjnych funkcja kierunkowa i lokalizacyjna nazw mogą się kumulować. Punktami odniesienia w obrębie miasta są ważne instytucje lub obiekty architektury miejskiej, np. *dówr*, *kościół*, *szpital*, do których ulica może prowadzić, następnie zaś obok nich przebiegać. Relacja wyłącznie styczności przestrzennej ulicy i innego obiektu znajduje swój wyraz w nazwach, które zachowały strukturę wyrażeń przyimkowych, por. *Dowody* (Knyszyn Jabł 1577), *Ku Cerkwi* (Białystok Ol 1771–1772), *Zarynek* (Bielsk Sop 1779).

Oprócz właściwych urbonimów źródła podlaskie XVI–XVIII w. zachowały pewną liczbę konstrukcji deskrypcyjnych, tj. formuł w sposób opisowy informujących lub orientujących w przestrzeni miasta, por. *Uliczka* nowo uczyniona do *stodowni*, którą żydowie arędowali (Narew IN 1560), *Nad Rowem od Zwierzyńca* (Białystok Ol 1771–1772), *Nad*

Rowem w tył Rynku (Białystok Ol 1771–1772), *Od Poczty do Austerii* (Białystok Ol 1771–1772), *Od Szkółki na Prawo* (Białystok Ol 1771–1772).

c) zawód, zajęcie mieszkańców: *Kolesnicka* (Wasilków Mez 1765, por. ap. *koleśnik*), *Rybacka* (Narew IN 1560, (Goniądz IG 1571, Lipsk 1708–1712, por. ap. *rybak*), *Rzeźnicka* (Lipsk Mez 1708–1712, por. ap. *rzeźnik*), *Siodlarska* (Knyszyn Jabł 1577, por. ap. *siodlarz*), *Stolarska* (Białystok Mez 1887, por. ap. *stolarz*).

Model urbonimów zaświadczających dawną strukturę zawodową mieszkańców podlaskich miast posiada skromną dokumentację w źródłach. W każdym średniowiecznym mieście istniała grupa ludności zamieszkującej zwykle podgrodzie, którą stanowili kupcy i rzemieślnicy wykonujący różne, w tym również nieistniejące dzisiaj zawody. W dokumentach miejskich odnaleźć można poświadczenia popularnych wówczas zawodów w zakresie rzemiosł budowlanych, drzewnych, metalowych, skórzanych, włókienniczych, spożywczych. Tylko nieliczne z nich, jak pokazuje materiał, posłużyły jako podstawy semantyczno-motywacyjne tzw. urbonimów socjoprofesjonalnych.¹⁰

Pamięć o charakterystycznej dla Podlasia kategorii społecznej przechowuje białostocki urbonim: ul. *Bojarska* (Białystok Ol 1771–1772, por. ap. *bojar*, *bojarzyn* ‘członek ludności służebnej, tworzącej stan pośredni między szlachtą i chłopstwem’).

Zamieszkały w XVIII w. ulicę Bojarską¹¹ potomkowie dawnych bojarów putnych WKL stanowili relikt grupy społecznej pośredniej między szlachtą i chłopstwem, obowiązanej do odrabiania, jak ogół chłopów (choć w mniejszym wymiarze), pańszczyzny, wyróżniającej się jednak (podobnie jak szlachta) służbą w wojsku.

d) etnos, narodowość mieszkańców: *Litewska* (Bielsk Sop 1779, Białystok Mez 1777), *Niemiecka* (Augustów Kor XVI/XVII), *Ruska* (Augustów Kor XVI/XVII).

Do struktury etnicznej lokalnych społeczności miejskich nawiązują nielicznie zaświadczenie w źródłach urbonimy. Nominacja z wykorzystaniem tego typu nazw ma swoje uwarunkowania w historii osadnictwa na Podlasiu, gdzie stykały się nurty kolonizacji mazowieckiej, ruskiej i litewskiej. W konsekwencji również w miastach Polacy żyli obok Rusinów, z czasem też Żydów i Niemców.

¹⁰ Badacze dziejów Podlasia podkreślają, że mieszczaństwo podlaskie nie przedstawiało sobą poważnej siły ekonomicznej i społeczno-kulturalnej, a żadne z miast podlaskich nie osiągnęło rozmiarów i znaczenia silnego ośrodka miejskiego, por. WYROBISZ, A., patrz przyp. 6, s. 190.

¹¹ OLEKSICKI, A. Rozwój przestrzenny i struktura ludności Białegostoku w XVIII wieku. In: *Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI–XVIII w.* A. Wyrobisz (ed.), Warszawa 1981, s. 74.

e) funkcje usługowe, miejsce handlu: *Plac Koński* (Bielsk Sop 1779), *Koński Rynek* (Bielsk Sop 1779), *Wołowy Rynek* (Augustów Kor XVI/XVII), *Żluktowa* (Narew IN 1560, por. *żlukto* ‘naczynie bednarskie, naczynie do prania’).

Pojedyncze poświadczania uzyskały w badanym materiale nazwy wskazujące na rodzaj zadrzewienia: *Wierzbna* (Augustów Kor XVI/XVII), charakterystyczną faunę: *Żabia* (Augustów Kor XVI/XVII), *Świnia* (Bielsk Sop 1779).

2.2. Mniej licznie reprezentowane są w badanym materiale nazwy ulic motywowane cechami inherentnymi. Onimy tej grupy charakteryzują ulicę z punktu widzenia jej wyglądu, położenia względem centrum oraz innych ulic, fizjografii terenu bądź elementów topografii, np. rzeka, góra itp. Formalnymi wykładnikami takich nazw są przymiotniki jakościowe. Zachowane urbonimy tej grupy wpisują się w modele nazewnicze charakteryzujące ulicę ze względu na:

a) jej wymiar: *Długa* (Augustów Kor XVI/XVII), *Szeroka* (Bielsk Mez 1846).

Do tego modelu nawiązują również nazwy stanowiące składnik zestawienia, np. *Mała Ostrowska* (Krynki Mez 1708–1712, wskazuje na istnienie ulicy *Ostrowskiej*), lub złożenia, np. *Wielkobielska* (Krynki Mez 1708–1712);

b) położenie w obrębie miasta, kierunek przebiegu: *Границная* (Białystok Mez 1887), *Горная* (Białystok Mez 1887), *Koncowa* (Lipsk Mez 1708–1712), *Północna* (Białystok Ol 1771–1772), *Zatylna* (Białystok Ol 1771–1772, położona na tzw. *затылках* ‘poza centrum miasta’);

c) położenie względem określonych elementów topografii: *Podbłotna* (Wasilków Mez 1765, położona pod terenem błotnistym), *Zabłotna* (Nowy Dwór PKGE I 1561), *Podrzeczna* (Wasilków Mez 1765, Białystok Ol 1771–1772, położona poniżej rzeki), *Rzeczna* (Bielsk Sop 1779);

d) kierunek przebiegu w stosunku do innych ulic: *Przeczna* Narew IN 1560, *Poprzeczna od Mostu* (Lipsk Mez 1708–1712), *Poprzeczna Zatylna* (Białystok Ol 1771–1772);

e) podłożę terenowe, nawierzchnia: *Brukowana* (Bielsk Sop 1779), *Piaskowa* (Bielsk Sop 1779), *Sucha* (Lipsk Mez 1708–1712);

f) wiek: *Starą od Rynku* (Lipsk Mez 1708–1712), *Starodworna* (Knyszyn Jabł 1577) *Staromiejska* (Bielsk Sop 1779), *Nowy Rynek* (Goniądz IG 1571, Krynki Mez 1708–1712), *Stary Rynek* (Goniądz IG 1571), *Nowobielska*, *Starobielska* (Krynki Mez 1708–1712), *Nowogrodzienna*, *Starogrodzienna* (Krynki Mez 1708–1712), *Zatylna Nowa* (Białystok Ol 1771–72), *Nowa Osada* (Bielsk Sop 1779, por. ap. *osada*).

W pojedynczych przykładach urbonimów utrwalone zostały takie cechy, jak: kształt ulicy: *Podłużna* (Białystok Ol 1771–72), stan zabudowy: *Pusta* (Wasilków Mez 1765), właściwości wzrokowo-percepcyjne: *Zielona* (Białystok Ol 1771–1772, ulica mocno zadrzewiona).

II. Marginalnością zaświadczeń w badanych źródłach odznaczają się nazwy konwencjonalne, w ujęciu K. Handke¹² pozbawione motywacji realnoznaczeniowej. Ich geneza nie wynika z cech relacyjnych lub inherentnych nazywanego obiektu, a tkwi w samej nazwie. Nieliczne dla badanego okresu nazwy tej grupy reprezentują model, w którym motywacja ma podłożę pamiątkowe. Taki charakter nosi nazwa: ul. *Rycerska* (Krynki Mez 1708–1712), poprzez którą społeczność niewielkiego miasteczka manifestowała swój szacunek do dawnej tradycji szlachecko-rycerskiej. Podobny typ motywacji, jak się wydaje, właściwy jest urbonimowi *Krakowska* (Augustów Kor XVI/XVII), w przypadku którego model nazwy-drogowskazu raczej należy wykluczyć.

Praktyka nazewnicza związana z upamiętnianiem faktów historycznych, organizacji, instytucji bądź sylwetek znanych przedstawicieli życia publicznego własnego narodu, jak też kultury ogólnosławianej, upowszechnia się w tradycji europejskiej później niż inne typy nazewnicze, na szeroką skalę zaczyna być stosowana dopiero w XIX w.¹³

*

Przedstawione wyżej przykłady historycznych urbonimów Podlasia odzwierciedlają sposób postrzegania przestrzeni miejskiej przez podmioty nominacji. Z analizy materiału wynika, że najwyższa produktywność cechuje nazwy motywowane cechami relacyjnymi, przy czym wyraźną dominację w zakresie frekwencji zyskuje model tzw. nazw-drogowskazów, orientujących w przestrzeni, kierunkowych. Tworzono je z uwzględnieniem takich kryteriów, jak: 1) usytuowanie wobec innych osad bliższej lub dalszej okolicy, 2) ukształtowanie elementów przestrzeni miejskiej, związek z najważniejszymi obiektaми miejskimi. Nominację opartą na cechach inherentnych obiektu podlaskie źródła dokumentują mniej licznie, w tej grupie nazw dominującymi są modele uwzględniające wymiar ulicy, położenie w obrębie miasta oraz wiek.

Podlaski materiał urbonimiczny, choć wybiórczy i niekompletny, potwierdza pewien uniwersalizm wzorców nominacji, właściwy nie tylko miastom polskim, lecz i europejskim¹⁴ (por. wspólne dla wielu miast nazwy ulic: *Rynek*, *Zamkowa*, *Rycerska*, *Krakowska*; *Długa*,

¹² HANDKE, K., patrz przyp. 2, s. 57–58.

¹³ HANDKE, K. Nazewnictwo miejskie. In: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. E. Rzetelska-Feleszko (ed.), Kraków 2005, s. 291.

¹⁴ JĘDRZEJKO, E., patrz przyp. 3, s. 10.

Szeroka, Piaskowa). Niezależnie jednak od funkcjonowania konwencji onimicznej, w nazewnictwie miejskim można znaleźć szczegóły indywidualnej historii miast, ich specyficznej struktury architektonicznej, topograficznej, socjalnej, etnicznej.

Skróty źródeł:

IG – Inwentarz miasta i starostwa goniądzkiego 1571. In: KLOZA, J. – MAROSZEK, J. *Dzieje Goniądza w 450 rocznicę praw miejskich*. Białystok-Goniądz 1997, s. 135–197.

IN – Inwentarz miasta Narwi. In: *Akty izdavajemyje Vilenskoju Archeografičeskoju Komissijeju*, t. XIV. Wilno, s. 61–76.

Jabł – Regestrum wybierania poboru w mieście knyszyńskiem roku 1577. In: JABŁONOWSKI, A. *Polska XVI wieku pod względem geograficznostatystycznym*, t. VI, Podlasie. Źródła dziejowe, t. XVII, cz. I. Warszawa 1908, s. 161–171.

Mez – MEZENKO, A. *Imja vnutrigorodskogo objekta v istorii. Ob urbanonimach Belarusi XIV – nač. XX veka*. Minsk 2003.

Kor – Rekonstrukcja planu Augustowa w końcu XVI i XVII w., na podstawie: KORGUL, A. Rola Augustowa w wymianie handlowej Litwy i Korony na przełomie XVI i XVII wieku. In: *Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI-XVIII w.* A. Wyrobisz (ed.), Warszawa 1981, s. 91–144.

Ol – Inwentarz Białegostoku 1771–1772, na podstawie: OLEKSICKI, A. Rozwój przestrzenny i struktura ludności Białegostoku w XVIII wieku. In: *Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI–XVIII w.* A. Wyrobisz (ed.), Warszawa 1981, s. 31–90.

PKGE I – Regestr pomiarów włócznej ekonomii grodzieńskiej dokonanej w latach 1558–1563. Miasteczko Nowy Dwór 1561 r. In: *Piscovaja Kniga Grodnenskoj ekonomii s pribavlenijami*, cz. I. Wilno 1881.

Sop – Opis Bielska Podlaskiego z 1779 r. sporządzony przez Komisję Dobrego Porządku. In: *Nazewnictwo ulic Bielska Podlaskiego od końca XVIII w. do czasów współczesnych*. C. Sopek (ed.), *Białostocczyzna* 1989, 4(16), s. 30–33.

Summary

This article aims to present naming models characteristic of the nomination of streets in the area of Podlasie in the 16th–18th centuries. The analysis of the material shows that the most productive type is “reality-motivated” names. They usually document a connection with: 1) relational features or 2) inherent properties of the named objects. In the first group

directional names seem to predominate (e.g. *Bielska*, *Wileńska*, *Kościelna*, *Szpitalna*), while the second group mostly comprises names referring to the dimensions of the street (e.g. *Długa*, *Szeroka*) or its location in the city (e.g. *Graniczna*, *Zatylna*).

Key words:

street names; urbanonymy; onymic model; motivation

E-mail: lcit@poczta.onet.pl

**Proper Names as a High Transitivity Feature:
Testing of the Transitivity Hypothesis***
Radek Čech (Ostrava)

Introduction

The syntagmatic aspects of proper names usage are largely language-specific.¹ However, there are hypotheses, proposed at the Transitivity Hypothesis (hereinafter TH) framework,² which predict a certain universal syntactic behaviour of proper names. To my knowledge, these hypotheses have not been empirically tested yet. Therefore, the aim of this article is to test some of them, concretely hypotheses predicting property of relationships between proper names, on the one hand, and the aspect, negation/affirmation, and dative object, on the other.

The Transitivity Hypothesis

The TH is one of the influential theories of transitivity, especially in cognitive linguistics.³ According to the authors of the TH, “[t]ransitivity is a crucial relationship in language, having a number of universally predictable consequences in grammar”.⁴ Furthermore, transitivity is viewed as a property of a sentence which comprises ten components (see Table 1) – each component involves a different facet of the effectiveness or intensity with which the action is transferred from one participant to another. So, transitivity “can be broken into its component parts (...), they allow clauses to be characterized as MORE or LESS Transitive: the more features a clause has in the 'high' column in 1A–J, the more Transitive it is”.⁵ The most important aspect of the TH lies in the prediction which hypothesizes the relationships between the components: “If two clauses (a) and (b) in a language differ in that (a) is higher in Transitivity according to any features 1A–J, then, if concomitant grammatical or semantic difference appears elsewhere in the clause, that difference will also show (a) to be higher in Transitivity”.⁶ Component features should co-

* The text was created as part of a grant study for the GAČR (Czech Science Foundation) No. 405/08/P157, Components of transitivity analysis of Czech sentences (emergent grammar approach).

¹ HANKS, P. Proper Names: Linguistic Status. In: *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford 2006, p. 3370.

² HOPPER, P. – THOMPSON, S. Transitivity in Grammar and Discourse. *Language* 56, 1980, pp. 251–299.

³ Cf. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. D. Geeraerts – H. Cuyckens (eds.), Oxford 2007.

⁴ HOPPER, P. – THOMPSON, S., supra note 2, p. 251.

⁵ Ibidem, p. 253.

⁶ Ibidem, p. 255.

vary extensively and systematically, so “whenever two values of the transitivity components are necessarily present (...) they will agree in being either both high or both low in value”.⁷ The co-variation has to be viewed not in the strict sense, but as a tendency.⁸

Table 1: Transitivity parameters

		high T	low T
A	PARTICIPANTS	2 or more	1
B	KINESIS	action	non-action
C	ASPECT	telic	atelic
D	PUNCTUALITY	punctual	non-punctual
E	VOLITIONALITY	volitional	non-volitional
F	AFFIRMATION	affirmative	negative
G	MODE	realis	irrealis
H	AGENCY	A high in potency	A low in potency
I	AFFECTEDNESS of O	O totally affected	O not affected
J	INDIVIDUATION of O	O highly individuated	O non-individuated

The Transitivity Hypothesis and proper names

Proper names are mentioned with regard to two parameters in the TH, viz. AGENCY and INDIVIDUATION of object. In this study only the parameter INDIVIDUATION of object is observed.

According to the TH, “[a]n action can be more effectively transferred to a patient which is individuated than to one which is not”.⁹ Properties of nouns which indicate high individuation of object (left column) and low individuation (right column) are shown in Table 2.

⁷ Ibidem, p. 254.

⁸ THOMPSON, S. – HOPPER, P. Transitivity, Clause Structure, and Argument Structure: Evidence from Conversation. In: *Frequency and the Emergence of Linguistic Structure*. J. Bybee – P. Hopper (eds.). Amsterdam – Philadelphia 2001, p. 27–56.

⁹ HOPPER, P. – THOMPSON, S., supra note 2, p. 253.

Table 2: Properties of nouns which indicate high and low individuation of object.

INDIVIDUATED	NON-INDIVIDUATED
proper	common
human, animate	inanimate
concrete	abstract
singular	plural
count	mass
referential, definite	non-referential

Since the presence of the proper name object in the sentence is considered as a high transitivity feature of the parameter INDIVIDUATION, proper name objects should co-vary extensively and systematically with the other high transitivity features; this study scrutinizes the relationships between proper names, on the one hand, and the aspect, negation/affirmation, and indirect dative object,¹⁰ on the other. These parameters are not chosen accidentally; first, they belong in independent parameters,¹¹ second, they are formally well distinguishable.

Data and methodology

The data used in this study come from the Prague Dependency Treebank 2.0 (hereinafter PDT).¹² This corpus is annotated on morphological, syntactic, and semantic level; for the purpose of this analysis data annotated on the analytical layer were used (cca 1.5 mil tokens).

The PDT annotation distinguishes several types of proper names, concretely

- given name;
- surname, family name;
- member of a particular nation, inhabitant of a particular territory;
- geographical name;
- company, organization, institution;
- product;

¹⁰ Compare HOPPER, P. – THOMPSON, S., *supra* note 2, p. 259: "INDIRECT OBJECTS should in fact be Transitive O's [objects] rather than what might be called 'accusative' O's". For more details see ČECH, R. *Testing of the Transitivity Hypothesis: Double Object Verbs and Aspect in Czech.* (2009, in press)

¹¹ Cf. OLSEN, M. B. – MACFARLAND, T. Where's Transitivity? Paper presented at the *Seventh Annual Formal Linguistic Society of Mid-America conference*, May 17–19 1996, The Ohio State University.

¹² HAJIČ, J. et al. *Prague Dependency Treebank 2.0*. Philadelphia 2006.

- other proper name: names of mines, stadiums, guerilla bases, etc.¹³

In this study, proper names have been considered as whole, so, all types were taken into account. It is necessary to note that the PDT consists only of articles in newspapers and journals, therefore, all conclusions are valid just for this text type.¹⁴

As for the methodology, the frequency characteristics were observed.¹⁵ Therefore, tested hypotheses were formulated stochastically:

1. *proper name objects have a tendency to occur more frequently with perfective predicate verbs than common noun objects;*
2. *proper name objects have a tendency to occur more frequently with affirmative predicate verbs than common noun objects;*
3. *proper name objects have a tendency to occur more frequently as indirect dative objects than as direct accusative objects.*

In all cases the frequency distribution in the PDT¹⁶ was observed and differences between proper name objects and common name objects distributions were tested by the chi-square test, see the next section.

Results

Proper names and aspect

According to the hypothesis, there should be a co-variation between proper name objects and perfective verbs. So, the frequency of proper names objects which are dependent on perfective and imperfective predicative verbs, respectively, were observed. The same procedure was used for common nouns, see Table 3.

Table 3

	perfective verb	imperfective verb	percentage of proper names objects
proper name object	382	270	58.6 %
common noun object	5255	5878	47.2 %

$$\chi^2 = 32.01$$

$$p = 0.000000015$$

¹³ For more details see HANA, J. et al. *Prague Dependency Treebank 2.0. Manual for Morphological Annotation*. ÚFAL Technical Report No. 2005-27. 2005, [cit. 2009-10-14]. Available from WWW: <<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/manuals/en/m-layer/html/index.html>>.

¹⁴ Compare BIBER, D. et al. *The Longman Grammar of Spoken and Written English*. London 1999, where the impact of the text types on grammar is well illustrated.

¹⁵ Although the frequency approach is not suggested in HOPPER, P. – THOMPSON, S., supra note 2, frequency is used as a main testing parameter for the TH in THOMPSON, S. – HOPPER, P., supra note 8.

¹⁶ Particular corpus queries can be sent upon request (radek.cech@osu.cz).

Table 3 shows that proper name objects have a tendency to occur more frequently with perfective verbs than common noun objects, and that differences between distributions are statistically significant, at the significant level $p = 0.05$.¹⁷ So, the hypothesis is corroborated.

Proper names and affirmation/negation

Proper name objects should appear more frequently with affirmative predicate verbs than common noun objects. As Table 4 shows, the prediction is not false and distributions are statistically significant, at the significant level $p = 0.05$.

Table 4

	affirmative predicate	negative predicate	percentage of proper names objects
proper name object	744	48	93.9 %
common noun object	13794	1215	91.9 %

$$\chi^2 = 4.23$$

$$p = 0.0396$$

Proper names and indirect/dative object

The relationship between proper names and the type of object (i.e., direct vs. indirect) is probably the only one of the observed relationships which is intuitively expected. It is well known that indirect dative objects have a strong tendency to occur as a recipient, beneficent, possessor, expirient, and iudicant, and that inanimate indirect objects connect to only a few predicates in Czech.¹⁸ Therefore, the semantics of indirect objects allows to anticipate the tendency of proper name objects to occur more frequently as indirect objects than common noun objects. The results corroborate the prediction – differences between distributions are statistically significant, at the significant level $p = 0.05$, see Table 5.

Table 5

	indirect dative object	direct accusative object	percentage of proper names objects
proper name objects	130	252	34.0 %
common noun objects	540	4715	10.3 %

$$\chi^2 = 191.89$$

$$p \sim 0$$

¹⁷ For probability level $p = 0.05$ and degrees of freedom $df = 1$ chi-square critical value equals 3.841.

¹⁸ GREPL, M. – KARLÍK, P. *Skladba češtiny*. Olomouc 1998, pp. 245–246.

Conclusions

The study reveals that there are statistically significant differences between the syntactic behaviour of proper name objects and common noun objects, with regard to the aspect and affirmation/negation of predicative verb, and type of object (direct vs. indirect). Therefore, the results corroborate the prediction given by the TH.

References:

- BIBER, D. et al. *The Longman Grammar of Spoken and Written English*. London 1999.
- ČECH, R. Testing of the Transitivity Hypothesis: Double Object Verbs and Aspect in Czech. 2009. (in press)
- The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. D. Geeraerts – H. Cuyckens (eds.), Oxford 2007.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. *Skladba češtiny*. Olomouc 1998.
- HAJIČ, J. et al. *Prague Dependency Treebank 2.0*. Philadelphia 2006.
- HANA, J. et al. *Prague Dependency Treebank 2.0. Manual for Morphological Annotation*. ÚFAL Technical Report No. 2005-27. 2005, [cit. 2009-10-14]. Available from WWW: <<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/manuals/en/m-layer/html/index.html>>.
- HANKS, P. Proper Names: Linguistic Status. In: *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford 2006, p. 3370.
- HOPPER, P. – THOMPSON, S. Transitivity in Grammar and Discourse. *Language* 56, 1980, pp. 251–299.
- OLSEN, M. B. – MACFARLAND, T. Where's Transitivity? Paper presented at the *Seventh Annual Formal Linguistic Society of Mid-America conference*, May 17–19 1996, The Ohio State University.
- THOMPSON, S. – HOPPER, P. Transitivity, Clause Structure, and Argument Structure: Evidence from Conversation. In: *Frequency and the Emergence of Linguistic Structure*, J. Bybee – P. Hopper (eds.). Amsterdam – Philadelphia 2001, pp. 27–56.

Summary

The aim of the article is to test empirically hypotheses which predict syntactic behaviour of proper names, concretely relationships between proper name objects, on the one hand, and aspect, affirmation/negation, and indirect object, on the other. These hypotheses were formulated at the Transitivity Hypothesis framework. The language data stored at the Prague Dependency Treebank were used for the testing.

Key words:

proper names; transitivity; object; aspect; affirmation; negation

E-mail: radek.cech@osu

Odraz sídelních poměrů na jižní Moravě ve vlastních jménech

Michaela Čornejová (Brno)

Úvod

Je známou skutečností, že téměř všechny pohraniční oblasti naší republiky jsou poznamenány soužitím minimálně dvou jazykově a národnostně odlišných skupin obyvatel. S touto charakteristikou je potřeba počítat při jakémkoliv výzkumu těchto oblastí, onomastický nevyjímaje: Koexistence dvou a v případě některých oblastí jižní Moravy i tří národnostně a jazykově různých skupin se projevuje i ve sféře vlastních jmen.

V tomto příspěvku zacílíme pohled na vybrané oblasti jižní Moravy. Příznivé klimatické podmínky ji předurčily k osídlení už v dávných dobách, o čemž svědčí řada významných archeologických nálezů. Poloha v sousedství Rakouska a Slovenska, které až do vzniku samostatného Československa bylo součástí Uher, však na druhou stranu způsobila mnoho komplikací v kontinuitě zdejšího osídlení. Na kolonizaci některých jihomoravských lokalit se od středověku významně podílelo německé etnikum a do zdejší národnostní situace vstupuje v 16. stol. další živel, který oblast výrazně odlišuje od jiných pohraničních česko-německých oblastí, a sice chorvatské etnikum. Charakteristickým rysem této oblasti je, resp. byla koexistence trojího etnika a trojího jazyka: českého, německého a chorvatského.

Chorvatská kolonizace

V období novověku poznamenala etnickou mapu nejen Moravy, ale i jižního Slovenska a východního Rakouska chorvatská kolonizace. V české literatuře se pro Chorvaty usazené na Moravě užívá termínu *moravští Charváti* a v odborné literatuře jim byla věnována nemalá pozornost. Dosavadní bádání je soustředěno na několik témat: na otázku **původu Charvátů** a jejich příchodu na Moravu, na **národopis, poválečné osudy a jazyk**. K uvedeným pěti oblastem bych ráda připojila ještě jednu, a sice **vlastní jména**.

Dosavadní zpracování

Problematika původu a příchodu moravských Charvátů a vůbec **otázka historická** je z uvedených témat zpracována nejlépe, a sice už od 30. let 20. století.¹ Zkoumaná oblast jižní Moravy byla osídlena procesem tzv. vnější kolonizace za účasti německého etnika, v 15. století byla zasažena ničivou silou vojsk v období česko-uherských válek a rovněž válek

¹ TUREK, A. Charvátská kolonizace na Moravě. *Časopis Matice moravské* 61, 1937, s. 49–70, s. 195–211, s. 363–389; PAVLIČEVIĆ, D. *Moravski Hrvati. Povijest – život – kultura*. Zagreb 1994.

husitských, které způsobily zpustošení mnoha obcí. Tento fakt otevřel možnost příchodu nových osídlenců, kterými se stali Chorvaté utíkající před tureckým nebezpečím, dostoupivším v 16. století na Balkánském poloostrově svého vrcholu.² Pro majitele zpustošených a vylidněných panství na Moravě i v západních Uhrách představovali Chorvaté vítané osadníky, a tak tito zdatní zemědělci a obratní vinaři osídlili v průběhu 16. století mnoho pustých jihomoravských obcí. Osídlení se koncentrovalo zvláště **do dvou oblastí**: na Mikulovsko do obcí Jevišovka, Dobré Pole a Nový Přerov a na Břeclavsko do obcí Poštorná, Charvátská Nová Ves a Hlohovec. Zatímco na Břeclavsku se do 19. století Chorvaté v zásadě asimilovali, protože byli obklopeni českým, jazykově a kulturně nepříliš odlišným prostředím, na Mikulovsku – v okolním prostředí německém – se jim podařilo zachovat svůj jazyk a zvyky; tradičně tedy stojí v centru pozornosti badatelů právě tato oblast. Úzký kontakt s německým a českým prostředím se významně otiskl do života Charvátů, mj. do jazyka: chorvatština, plnící roli běžného komunikačního jazyka, byla ovlivněna češtinou i němčinou, zvláště když oba jazyky plnily roli vzdělávacího jazyka, a téměř všichni obyvatelé mikulovského okrsku byli trilingvní.

Jedny z prvních zmínek o Charvátech pochází z per **etnografů** z 19. století. Přestože autoři studií nebyli většinou odborníci, jsou jejich poznatky cenné, neboť zachytily charvátsky národopis ještě v době jeho živého fungování.³ Moravští Charváti byli totiž po druhé světové válce vysídleni ze svých domovů, pro údajnou „nespolehlivost“ a „kolaboraci s nacistickým režimem“. Byli roztroušeni do několika oblastí na Moravě, což fakticky znamenalo zánik kompaktního charvátského osídlení.⁴ V současnosti tak zůstává prakticky jedinou možností prohloubení znalostí o životě moravských Charvátů vydávání memoárových a vzpomínkových monografií, přibližujících jak každodenní život této menšiny s jejími zvyky a tradicemi, tak smutné okolnosti poválečného vysídlení.⁵ Už nikdy také nebude proveden důkladný **výzkum jazyka** moravských Charvátů; většina příslušníků menšiny po vystěhování ztratila kontakt se „svými“ a v českém prostředí přirozeně převážila komunikace v češtině.⁶ Jazyk Charvátů můžeme poznávat skrze zaznamenané písňě, příběhy a vyprávění a

² CHOCHOLÁČ, B. Charváti na Moravě v předbělohorském období. In: *Chorvatsko, Chorvaté, chorvatština*. P. Krejčí (ed.), Brno 2007, s. 75–80.

³ Více viz JEŘÁBEK, R. (sest.) *Moravští Charváti – dějiny a lidová kultura (Antologie)*. Brno 1991, DOROVSKÝ, I. et al. *Charváti ještě žijí mezi námi*. Brno 1996.

⁴ K poválečným osudům Charvátů srov. např. DOROVSKÝ, I. et al., op. cit. v pozn. 3, s. 45–58.

⁵ Např. LAWITSCHKA, J. *Lipo naše selo. Paměti jihomoravského Chorvata*. Praha 2005; MALINAR, I. *Nepopírám svoji rodnou krev*. Brno 1995.

⁶ DOROVSKÝ, I. et al., op. cit. v pozn. 3, s. 52–53.

sporadické texty, z nichž je patrné, že do původně čakavského nářečí moravských Charvátů pronikaly četné bohemismy.⁷

Onymie oblasti

Vlastním jménům spjatým s existencí chorvatské menšiny na našem území dosud hlubší a systematická pozornost nebyla věnována.⁸ Mezi důvody absence výzkumu patří bezesporu neexistence současného kompaktního chorvatského osídlení a mnohovrstevnatost onymie daná prolínáním a vzájemným ovlivňováním tří jazyků. V případě zkoumaných oblastí se i ve vlastních jménech zrcadlí existence tří jazykových vrstev: chorvatské, české – té navíc v nářeční podobě – a německé. Ze tří velkých skupin proprií, jmen osobních, místních a pomístních, zde bude pozornost věnována poslední skupině. Jak totiž ukázala sonda provedená do obou oblastí s (bývalým) charvátským etnikem, pomístní jména (dále PJ) svědčí ještě dnes o někdejším rozsahu charvátské kolonizace; ostatně právě PJ jsou velmi úzce spjata s běžnou komunikací, a proto velmi věrně odrážejí její charakter. Pokusíme se zde o výklad vybraných PJ, která by mohla být reflexem charvátské kolonizace. Jelikož se chorvatština a čeština jakožto slovanské jazyky shodují v mnoha lexikálních základech a slovotvorných prostředcích, nelze v mnoha případech jednoznačně přiřadit PJ k příslušné vrstvě; jihomoravská charvátskina byla navíc pojmenována několikasetletým bezprostředním sousedstvím s českým jazykem.⁹

Materiál pro výzkum byl čerpán z katastrů 18.–19. století (tereziánského, josefínského a stabilního¹⁰), současný stav je reprezentován dotazníky ze soupisu PJ z období 60.–80. let 20. století.¹¹

Mikulovsko

Už při základním pohledu do katastrů obcí Mikulovska je zřejmé, že převažující zápisu jmen jsou německé. Slovanské názvy se vyskytují pouze v Jevišovce, mnohdy v hybridní podobě, pojmenované dobovou dvoj- či trojjazyčností: *In langen/kurzen Dawneprossa* – ze základu *proso*, *Bey der gruspacher granitz* (Grusbach = Hrušovany nad Jevišovkou, sousední

⁷ Tamtéž, s. 58–62.

⁸ O výklad osobních jmen Charvátů se pokusil MALEC, A. *Analysa příjmení Hrvatů moravských*. *Časopis Matice moravské* 37, 1913, s. 450–454.

⁹ Viz pozn. 7.

¹⁰ Prameny pro obce Jevišovka, Dobré Pole a Nový Přerov jsou uloženy v Moravském zemském archivu v Brně pod signaturami: tereziánský katastr 320/1 a 320/3, josefínský katastr 925, 926 a 927, stabilní katastr 560 a 620.

¹¹ Za poskytnutí soupisů z obcí Hlohovec, Poštorná a Charvátská Nová Ves děkuji vedoucí dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., dr. Mileně Šipkové. Obce Mikulovska v této anketě zkoumány nebyly.

obec). K reminiscencím chorvatštiny lze počítat PJ **Dražice** a **Gorani**:¹² *Dražice* navazuje na chorv. *dražica*, demin. od *draga* ‚dolina‘, PJ *Gorani* může na první pohled souviset s chorv. apel. *gora* ‚hora‘, resp. *goranin* ‚člověk žijící v horách‘ (slovník uvádí *Gorani* také jako toponymum). Jako motivace pro PJ se jeví jako pravděpodobnější souvislost s adj. *goraňi*, uváděným jako sporadická varianta adj. *gorní* ‚horní‘, a sice právě v čakavské oblasti.¹³ *Draga* i *Dražica* jsou navíc doložena i jako toponyma.¹⁴

Břeclavsko

PJ doložená ve 20. století v obcích na Břeclavsku jsou v převážné míře česká, někdejší chorvatské osídlení však překvapivě reflektují více než předchozí oblast. Z celé toponymie vybíráme několik PJ, u nichž je chorvatský původ velmi pravděpodobný, nebo jej alespoň nelze úplně vyloučit.

Z Hlohovce je doloženo PJ **Otok**, které může souviset s chorv. *otok* ‚ostrov‘¹⁵, avšak nelze vyloučit ani původ český, neboť PJ (*V*)*Otok*, (*V*)*Otoky* se objevují i na jiných místech na Moravě. Souvisí se slovem *obtékat*, resp. chorv. *optakati/opteći*¹⁶ v též významu, PJ potom pojmenovává ‚to, co je vodou obtečeno‘, tedy pozemky obtékané řekou nebo ohraničeny jinou vodní plochou. Motivace odpovídá realitě, protože objekt se nachází v blízkosti hlohoveckého rybníka *Nesyt* a PJ *Močidla* v bezprostřední blízkosti rovněž svědčí o blízkém vodním zdroji. Název **Deliče (Děliče)** se vyskytuje pouze v Hlohovci, nemá paralelu v jiných oblastech Moravy ani Slezska a způsob jeho utvoření (slovotvorný typ) neodpovídá tvoření českých PJ. Patrně souvisí s chorv. *dijeliti* ‚dělit‘, resp. s apel. *dijelić*, demin. od *dio* ‚díl, část‘.¹⁷ V českém anoikonymickém systému by těmto PJ odpovídala PJ *Díl(y)*, *Podíl(y)* nebo *Dílce* utvořená ze základu slovesa *dělit*. PJ tohoto typu upomínají na dělení vesnické plužiny. PJ **Celina**, v sousední Charvátské Nové Vsi doloženo jako **Ciliny**, patrně také navazuje na chorvatskou slovní zásobu části zdejších obyvatel, a to právě z důvodu dvojí různé podoby v sousedících vsích (viz níže). Název patrně souvisí s chorvatským apelativem *cjelina*, u něž uvádí slovník dva významy: jednak abstraktní význam ‚celost, celek‘, jednak ‚neobdělaný pozemek, neobdělaná země‘;¹⁸ dokládá jej i jako toponymum. Podoba *Cilina* pak mohla vzniknout na základě ikavské výslovnosti místní chorvatštiny, nář. variantu *cilina* uvádí ostatně i slovník.

¹² Při výkladu se opíráme o *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–26. Zahreb 1880–1976.

¹³ *Rječnik* 3. díl, s. 277.

¹⁴ *Rječnik* 2. díl, s. 743, s. 762.

¹⁵ *Rječnik* 9. díl, s. 407.

¹⁶ ANIĆ, V. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb 1994, s. v. *optakati, opteći*.

¹⁷ *Rječnik* 2. díl, s. 386.

¹⁸ *Rječnik* 1. díl, s. 805.

Vyloučit nelze ani motivaci českou podobou tohoto celoslovanského adjektivního základu *cel-*; i v češtině je slovo *celina* s týmž významem doloženo už ve starší době.¹⁹

Z Charvátské Nové Vsi uvedeme PJ **Dragy**, u něhož svědčí o nečeském původu hláska *g.* Lze jej dát do souvislosti buďto s chorv. adj. *drag* ‚drahý‘, nebo s chorv. subst. *draga* ‚dolina, údolí‘²⁰ – z tohoto základu je doloženo opět jako toponymum. U PJ **Sgonky** rovněž hláska *g* signalizuje nečeský původ. PJ navazuje pravděpodobně na chorv. apel. *zgon* ‚kus obdělané země pro pěstování zeleniny nebo květin‘, doložené opět i jako toponymum.²¹ O tom, že pojmenování bylo srozumitelné i českým obyvatelům obce, svědčí fakt, že na jedné ze současných katastrálních map nese název *Záhony*.

V Poštorné lze o chorvatském původu uvažovat u názvu studánky **Curka**, který patrně souvisí s chorv. slovesem *curiti* ‚téct tenkým pramínkem‘.²² Pozemek s názvem **Murnica** je v anketovém soupisu popsán jako pole s písčitou půdou na samé hranici s dnešním Rakouskem. Slovník uvádí apel. *murnica* ‚bahnitá půda‘;²³ v okolí pozemků však není vodní zdroj, který by mohl být zdrojem vlhkosti půdy. Vzhledem k písčitému charakteru půdy lze uvažovat spíše o souvislosti s chorv. apel. *mur* ‚navátý, sypký písek‘.²⁴ PJ **Meje** lze spojit s chorvatským *međa* ‚hranice‘, resp. s podobou *meja*, doloženou v čakavském a kajkavském nářečí.²⁵ V chorvatštině je doloženo v četných případech jako toponymum.

Závěry

Je zřejmé, že vlastní jména zkoumané oblasti svědčí ještě dnes o (někdejší) přítomnosti chorvatského živlu, přestože doklady pomístních jmen v archivních pramenech i v současném materiálu dokládají malé proniknutí chorvatštiny do zeměpisných názvů. Ze starších zápisů jmen je zřetelné, že roli oficiálního jazyka plnila němčina, což se projevuje komolením jmen a nepřesným zápisem. Chorvatština fungovala jako běžný komunikační jazyk v mluveném projevu, jejímu rozšíření do psaného jazyka bránila nemožnost vzdělávání v chorvatštině. V některých doložených PJ jsou petrifikovány archaické čakavské nářeční rysy jazyka moravských Charvátů.

Doložená chorvatská pomístní jména umožňují srovnání se systémem českých anoikonym; motivačně se soubory názvů obou jazyků neliší, tj. pojmenovací motivy jsou

¹⁹ BACHMANN, L. K dějinám slova *celina*. *Naše řeč* 43, 1960, s. 146–152; týž Ještě jednou *celina*. *Naše řeč* 44, 1961, s. 187–188.

²⁰ Rječnik 2. díl, s. 737–744.

²¹ Rječnik 22. díl, s. 817–818.

²² Rječnik 1. díl, s. 860.

²³ Rječnik 7. díl, s. 161.

²⁴ Rječnik 7. díl, s. 157.

²⁵ Rječnik 6. díl, s. 569–571.

univerzálně platné (dělení půdy, její kvalita, topografické vlastnosti terénu apod.), liší se pouze jazykové ztvárnění, při němž každý jazyk využívá vlastní lexikální a slovotvorné prostředky. Chorvatským jménům *Deliče* (*Děliče*) by tak v českém systému odpovídala PJ *Díly*, *Podíly* apod., chorvatským *Sgonkům* české *Záhony*, *Záhonky* apod.

Výzkum zároveň otevírá další téma možného bádání, např. proměny toponymie od předválečné doby do současnosti, případně výzkum u samotných příslušníků chorvatské menšiny.

Příspěvek vznikl v rámci Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny (projekt LC 546 programu Centra základního výzkumu MŠMT).

Summary

This paper is based on research of the geographical names (anoikonyms; minor place-names) in the selected regions of the Mikulov and Břeclav districts in Southern Moravia. Apart from the German ethnic, since the 16th century these regions were also settled by Croatians (so called Moravian Croatians). To this day some of the anoikonyms from the region indicate a former existence of the Croatian minority. For example *Deliče* comes from Croatian *dijelić* which means ‚little piece‘, *Dragy* from Croatian *draga* ‚valley‘, *Curka* from Croatian *curiti* which means ‚to flow in a narrow stream‘ etc.

Key words:

minor place-names; South Moravia; Moravian Croatians

E-mail: mcornejova@phil.muni.cz

**Nazewnictwo niesłowiańskich mniejszości narodowych
w Polsce północno-wschodniej w perspektywie historycznej**
Leonarda Dacewicz (Białystok)

W sytuacji głębokich zmian społecznych i politycznych w Polsce wzrosło zainteresowanie szeroką rozumianą problematyką etniczną. Nie bez znaczenia jest fakt, że polityka Unii Europejskiej jest ukierunkowana na zachowanie kulturowego dziedzictwa mniejszości narodowych: języka, tradycji, obyczajów, religii. Szczególnie interesujący jest problem, jak etniczne grupy mniejszościowe, zamieszkujące w Polsce, budują poczucie swej odrębności, jakie czynniki pozwoliły zachować odrębność etniczną, nie zasymilować się całkowicie z otoczeniem. Przedmiotem rozważań w niniejszym opracowaniu będzie zagadnienie, w jakim zakresie odrębność etniczna zamieszkujących Polskę północno-wschodnią niesłowiańskich mniejszości narodowych zaznacza się w używanych w ich obrębie nazwach osobowych i w jakim zakresie to nazewnictwo objęły procesy asymilacyjne. Problem będzie przedstawiony w perspektywie historycznej, ale w centrum uwagi znajdzie się próba odpowiedzi na pytanie, czy współcześnie używane nazwy osobowe są wskaźnikiem odrębności etnicznej.

W Polsce północno-wschodniej, gdzie na przestrzeni wieków osiedlały się różne narodowości, trzon osadnictwa stanowiła ludność słowiańska, wśród której ze względu na uwarunkowania kulturowe, językowe i konfesyjne można wyróżnić Słowian wschodnich (głównie Białorusini, w mniejszym stopniu Ukraińcy) i zachodnich (Polacy).¹ W czasach współczesnych ludność słowiańska białoruska stanowi mniejszość narodową, ponieważ omawiany obszar znajduje w granicach Polski, wcześniej losy tego pogranicznego terytorium, jeśli chodzi o przynależność państwową, układały się różnie, bowiem granica była niestabilna, przesuwała się bardziej na wschód lub na zachód. Oprócz Polaków i Rusinów na omawianym obszarze w różnych momentach dziejowych osiedlały się inne – niesłowiańskie grupy etniczne: Litwini, Tatarzy, Żydzi, Niemcy, Romowie. Do specyficznych, wyraźnie wyodrębniających się na obszarze Słowiańszczyzny grup etnicznych z pewnością można zaliczyć Tatarów, Romów i Żydów. Na przestrzeni kilku wieków różnie układły się losy osiedlających się na omawianym terytorium w różnych okresach dziejowych narodowości, o czym będzie mowa niżej.

¹ WIŚNIEWSKI, J. Rozwój osadnictwa na pograniczu polsko-rusko-litewskim od końca XIV do połowy XVII wieku. In: *Acta Baltico-Slavica*, t. 1. Białystok 1964.

W tytule niniejszego opracowania umownie określa się wszystkie wymienione etnosy jako „mniejszości narodowe”. Jak podaje literatura przedmiotu, z socjologicznego i etnograficznego punktu widzenia problem kwalifikacji zamieszkujących badany obszar narodowości jest bardziej skomplikowany. *Mniejszości narodowe – to ”wszystkie grupy etniczne i narodowościowe, nie posiadające na obszarze danego państwa jakiekolwiek państwościami, a wyróżniające się rozwiniętym poczuciem odrębności etniczno-grupowej i dążące do jej zachowania, co znajduje wyraz w podtrzymywaniu swego języka, wyznania i tradycji oraz różnych form czynnego podkreślania i demonstrowania tej odrębności.”*² W przypadku niektórych narodowości bardziej adekwatny jest termin *grupa etniczna* lub *grupa etnograficzna*. *Grupa etniczna* stanowi względnie stałe zespolenie odrębności kulturowych, spośród których najtrwalszymi są język i ideologia, zawierająca wizję dziejów, często cele polityczne, oraz przekonanie członków o wspólnocie i odrębności od innych podobnie ukształtowanych grup. Grupę etnograficzną wyodrębnia się na podstawie podtrzymywanych przez religię i tradycję pochodzenia odmiennych cech kulturowych.³ Wśród badaczy nie ma pełnej zgodności, co do stosowanej wobec danej nacji kwalifikacji, np. w odniesieniu do Tatarów polskich używa się terminu „grupa etniczna” lub „grupa etnograficzna”,⁴ chociaż zgodnie z definicją to drugie określenie jest bardziej adekwatne, ponieważ Tatarzy swój język utracili kilka wieków temu.

Biorąc pod uwagę powyższe definicje można dokonać kwalifikacji wymienionych wyżej grup narodowościowych, chociaż nie ma to dużego znaczenia dla omawianej tu kwestii nazewnictwa, które stanowi składnik kultury i w pewnym stopniu stanowi o zachowaniu odrębności etnicznej.

W sytuacji wielowiekowego przebywania w obcym kulturowo środowisku poszczególne mniejszości narodowe w większym lub mniejszym stopniu zasymilowały się na różnych poziomach swego bytu. Jeśli chodzi o nazwy osobowe, to w sposób najbardziej oczywisty odzwierciedlają ten proces nazwiska identyczne z tymi, jakie funkcjonowały w kraju osiedlenia.

Terytorium Polski północno-wschodniej było obszarem pogranicza, na którym zamieszkiwali od wieków Słowianie Wschodni i Zachodni i ich nazewnictwo stanowiło naturalny wzorzec – właściwie nazwiska niesłowiańskich grup etnicznych kształtowały się równolegle na przestrzeni wieków. Wyznacznikami etnosu, jak zauważyli badacze onomaści,

² BYCZKOWSKI, J. *Mniejszości narodowe w Europie 1945–1976*. Opole 1976; MIŚKIEWICZ, A. *Tatarzy polscy 1919–1939*. Warszawa 1990, s. 162.

³ JASIEWICZ, Z. Tatarzy w Polsce. Grupa etniczna czy etnograficzna? *Lud* 64, 1980, s. 31–41.

⁴ WARMIŃSKA, K. *Tatarzy polscy. Tożsamość religijna i etniczna*. Kraków 1999, s. 77–81.

najczęściej są imiona, co znajduje potwierdzenie w nazewnictwie narodowości zamieszkujących obszar Polski północno-wschodniej, za wyjątkiem Romów, gdzie tę rolę pełnią przezwiska lub przydomki.

Krótkie omówienie sytuacji osadniczej wymienionych wyżej grup etnicznych i ich nazewnictwa pozwoli uchwycić cechy charakterystyczne używanych antroponimów, ujawnić podobieństwa i różnice w odniesieniu do typowych nazw osobowych używanych w kraju osiedlenia – Polsce.

Litwini, wprawdzie ludność niesłowiańska, ale ścisłe związki ze Słowiańszczyzną we wspólnym państwie – Wielkim Księstwie Litewskim (litewskie głównie z nazwy, bo dominującą rolę odgrywali Słowianie, ich kultura i języki) od początków wspólnego zasiedlania ziem określanych mianem Podlasia, odcisnęły swój ślad w różnych sferach życia, m.in. w nazewnictwie. Zachowali swój język, którego do dnia dzisiejszego używają na co dzień, zwłaszcza w enklawach litewskich na północy (m.in. miasteczka Sejny, Puńsk), wyznanie katolickie, starają się kultywować swoje tradycyjne zwyczaje. Wszystkie te wskaźniki pozwalają określić Litwinów jak mniejszość narodową.

Wzajemne kilkuwiekowe wpływy bałto-słowiańskie przyczyniły się do wytworzenia w antroponimii litewskiej formacji hybrydalnych o różnym sposobie i zakresie slawizacji. Proces ten objął nie tylko sferę fonetyczną, ale i budowę morfologiczną, co uwidocznioło się zarówno w historycznym jak i współczesnym zasobie nazwisk „polskich” Litwinów, np. *Cikuć, Wieruć, Burnoszewic, Krumielicz, Downarow, Rymulew* (XVI w.), *Gryguć, Trypuć, Kiejwiel, Szepiel* (XVIII w.); *Backiel, Bergiel, Bryzgiel, Czepel, Gejdel, Bykuć, Gryguć, Jurguć, Giedrojć, Gudojć, Burnewicz, Dargiewicz, Gajlewicz, Bujnarowski, Dajnowski, Giełażewski*⁵. Znacznie rzadziej mamy do czynienia z formacjami zbliżonymi do oryginalnych, np. *Doinis, Gerwielis, Pograndzis, Stybulis* (XVI w.);⁶ *Czywilis, Grygutis, Degucis, Gedutis, Adamajtis, Tumialis*.⁷

Litwini polscy na ogół noszą typowo polskie imiona. Formy litewskie można znaleźć w podstawach nazwisk odmiennych.

Tatarzy polscy tworzą grupę społeczną, której członków łączy poczucie wspólnoty pochodzenia i odrębności religijnej, co zdaje się potwierdzać ich etniczną odrębność. Już

⁵ KONDRATIUK, M. Nazwiska pochodzenia bałtyckiego w regionie białostockim. In: *Acta Baltico-Slavica*, t. 25. Warszawa 2000, s. 127–146.

⁶ Wyjaśnienie motywacji nazw zob. DACEWICZ, L. *Antroponimia Białegostoku w XVII–XVIII wieku*. Białystok 2001, s. 65; KONDRATIUK, M. Bałtyckie nazwy osobowe w Inwentarzu starostwa tykocińskiego z 1573 roku. In: *Bałto-słowiańskie związki językowe*. M. Kondratuk (ed.), Wrocław 1990, s. 207–212; KRUK, L. Elementy bałtyckie w szesnastowiecznej antroponimii północnej Białostocczyzny. In: *Bałto-słowiańskie związki językowe*. M. Kondratuk (ed.), Wrocław 1990, s. 231–232;

⁷ KONDRATIUK, M., patrz przyp. 5, s. 127–146.

w XVII wieku utracili oni swój język, a tym co ich wyróżnia są dziedziny kultury związane z religią (praktyki, miejsca i akcesoria kultowe, obrzędowość rodzinna i doroczna) oraz niektóre elementy ideologii grupy. Religia i więzy rodzinne stanowią czynnik integrujący i scalający tę grupę etniczną.⁸

Wśród nazwisk Tatarów, zarówno w okresie historycznym, jak i współczesnym dominują derywowane od imion formacje typu patronimicznego na *-owicz/-ewicz*, np. *Aleksandrowicz, Alejewicz, Asanowicz, Bazarewicz, Bogdanowicz, Miśkiewicz, Safarewicz, Szachiedewicz* oraz struktury z sufiksem *-ski* od nazw miejscowości, np. *Dajnowski, Kieński, Konopacki, Popławski, Sobolewski, Talkowski, Zabłocki* i od imion, np. *Bajraszewski, Chalecki, Mucharski, Smolski*.⁹

Islam wymaga od swoich wyznawców, aby swoim dzieciom nadawali wyłącznie imiona muzułmańskie, gdyż imię każdego człowieka wyraża to, czym doprawdy jest ten człowiek. Tak więc w historycznej antroponimii tatarskiej znajdziemy przeważnie różnego pochodzenia imiona tatarskie, np. *Ajdar, Bazar, Bułat, Ismail, Murtaza, Sulejman, Szafir*. Niemniej jednak zaznaczyły już swą obecność ważne z różnych względów imiona chrześcijańskie, np. *Aleksander, Bogdan, Dawid, Dymitr, Roman*. Ze napisów nagrobnych na mizarach w Bohonikach i Kruszyńanach można wynotować liczne imiona muzułmańskie, np. *Ajsza, Chadydża, Fatima, Tamira, Tenzila; Aladyn, Alej, Amurat, Chalit, Dżemil, Emir, Ibrahim, Jusuf, Mahomet, Mustafa, Ramazan, Sulejman, Tamerlan*, ale też niemniej liczne imiona kanonu chrześcijańskiego, np. *Elżbieta, Eugenia, Felicja, Raisa, Regina, Rozalia, Zofia; Adam, Aleksander, Daniel, Eliasz, Jakub, Jan, Józef, Julian, Leon, Maciej, Michał, Roman, Ryszard, Stefan, Zachar*.

W czasach współczesnych, które umownie datuje się od okresu po II wojnie światowej z powodów politycznych (restrykcyjna polityka PZPR wobec mniejszości narodowych i religijnych) oficjalnie przeważnie nadawano imiona chrześcijańskie, a w obiegu własnym używano tatarskich (np. *Tomasz i Tamerlan; Zofia i Zuhra*). Powodem znacznego zaniku imion muzułmańskich była też asymilacja kulturowa Tatarów, chcąc wtopienia się w otoczenie. W czasach demokracji działacze tatarscy apelują o naprawianie błędów, popełnianych w przeszłości dobrowolnie lub pod przymusem. Stosunek Tatarów do własnych

⁸ MIŚKIEWICZ, A. *Tatarska legenda. Tatarzy polscy 1945–1990*. Białystok 1993; JASIEWICZ, Z., patrz przyp. 3; KONOPACKI, M. Społeczność tatarska w Polsce wczoraj i dzisiaj. *Przegląd Orientalistyczny*, nr 2, 1969, s. 112–125.

⁹ DACEWICZ, L. Nazewnictwo Tatarów a słowiańska kultura nazewnicza w północnej części Wielkiego Księstwa Litewskiego. In: *Mowy Wialikaga Kniastwa Litouskaga*. Brześć 2005, s. 205–206.

imion będących świadectwem ich kultury, religii i tradycji pozwoli określić ich byt i tożsamość.

Specyficzną, wyraźnie wyodrębniającą się na obszarze Słowiańszczyzny grupę etniczną stanowiła społeczność żydowska. W Polsce północno-wschodniej na przestrzeni XVI–XVIII wieku osadnictwo żydowskie miało dogodne warunki, stąd też napływała tu prześladowana ludność wyznania mojżeszowego z innych miast polskich, a także z Niemiec i Ukrainy.

Swoistą autonomię mieszkańców pochodzenia żydowskiego w stosunku do ludności słowiańskiej kształtywały czynniki zewnętrzne, m.in. odrębne prawa, przywileje, organizacja gmin (tzw. kahały), odmienne stroje. Równie istotną rolę odgrywała odrębna konfesja, judaizm – jedna z najstarszych religii świata, która kształtywała poczucie przynależności narodowej, a także wielowiekowe tradycje i obyczaje. Żydzi posługiwali się charakterystyczną dla tego regionu odmianą jidysz z większą ilością hebraizmów, w codziennych kontaktach z Polakami używali języka polskiego.

System nazwisk Żydów osiadłych w Polsce północno-wschodniej do końca XVIII wieku był zdominowany przez formacje patronimiczne derywowane formantem *-owicz/-ewicz*, np. *Lejbko Aronowicz*, *Boruch Ickowicz*, *Abraham Szlomowicz*, *Hirsch Wolfowicz*, a co za tym idzie, odznaczał się niestabilnością, bowiem nazwisko przeważnie było jednopokoleniowe. Inne sufiksy, charakterystyczne dla formacji patronimicznych omawianego regionu, w antroponimii żydowskiej, występowały rzadko, np. *Joszuk*, *Mowszuk*, *Rywczuk*; *Abramik*, *Froimik*, *Osierzyk*.¹⁰ Nieczęste też były nazwiska odtoponimiczne derybowane sufiksem *-ski*. Na przestrzeni XVI–XVIII wieku tworzono je głównie od nazw posiadłości ziemskich, a Żydzi takowych nie posiadali. Nieliczne egzemplifikacje antroponimów na *-ski*, np. *Moszko Gdańsk* (< n. m. Gdańsk), *Jelen Krakowski* (< n. m. Kraków), *Berko Białostocki* (< Białystok), *Berko Wileński* (< Wilno), wskazywały, skąd przybył nosiciel takiego nazwiska.¹¹

W okresie późniejszym (XIX–XX wiek) w nazewnictwie Żydów ma miejsce niezwykła różnorodność i bogactwo typów strukturalnych nazwisk patronimicznych typowych głównie dla antroponimii niemieckiej i słowiańskiej, różniących się jednakże

¹⁰ DACEWICZ, L. Identifizierung der judischen Bevölkerung und slawische Eigennamenkultur in der alten Wojewodschaft von Podlasie. *Namenkundliche Informationen* 85–86, 2004, s. 239–244; DACEWICZ, L. Nazwiska ludności chrześcijańskiej i żydowskiej dawnej Polski północno-wschodniej w ujęciu porównawczym. *Acta onomastica* 49, 2008, s. 91–98.

¹¹ DACEWICZ, L. *Antroponimia Żydów Podlasia w XVI–XVIII wieku*. Białystok 2008, s. 80–82.

genezą i głębią znaczeniową. Nadal używano odznaczających się wysoką frekwencją w poprzednich stuleciach słowiańskich formacji z sufiksami *-owicz/-ewicz*, np. *Dawidowicz*, *Herszkowicz*, *Wolfowicz*, jak też derywowanych innymi sufiksami, np. *Joselew*, *Wigdorczyk*, *Iseruk*, *Lewin*, *Boruszczak*. Niemieckim rodowodem legitymują się patronimiczne i matronimiczne struktury z sufiksami: *-es*, *-is*, *-s*, *-us*, *-t*, np. *Judkies*, *Mendes*, *Dwoszes*, *Dynes*, *Arendt*, *Blumert*. Licznie występowały patronimiczne (lub matronimiczne) struktury złożone, np. *Aronson*, *Mendelson*, *Rywkind* lub composita zbliżone do nazwisk patronimicznych, np. *Apfelbaum*, *Goldberg*, *Hofman*.¹²

Wśród nazwisk odtoponimicznych obok antroponimów z sufiksami słowiańskimi pojawiły się formacje niemieckie z sufiksem *-er*, np. *Berliner*, *Grodner*, *Warszawer*. Licznie występowały nazwiska powstałe na bazie leksyki odapelatywnej różnego pochodzenia (m.in. polskiego, hebrajskiego, niemieckiego), np. *Chazan*, *Kadysz*, *Szkołnik*, *Złotnik*, *Baum*, *Bez*, *Drozd*, *Fink*, *Feszer*, *Flosz*.¹³

Żydzi osiadli w Polsce północno-wschodniej używali imion biblijnych, np. *Cypora*, *Debora*, *Rachela*; *Abraham*, *Izaak*, *Mojżesz*, *Jakub*, *Salomon*, niebiblijnych hebrajskich, np. *Chaja*, *Ruchama*, *Szulamit*; *Akiwa*, *Chaim*, *Symcha*, jidyszowych, np. *Gita*, *Gołda*, *Liba*; *Ber*, *Hirsch*, *Lejb*, *Wolf*, dość rzadko imion używanych w środowisku, w którym przebywali, np. *Helena*, *Melania*, *Złatka*; *Aleksander*, *Michał*, *Mitrofan*, *Roman*.¹⁴

Imiennictwo Żydów cechowało bogactwo form hipokorystycznych używanych w obiegu oficjalnym.

Bogaty i różnorodny zasób nazwisk i imion żydowskich pozostaje faktem historycznym w Polsce północno-wschodniej, bowiem ich nosicieli decyzją niemieckich władz okupacyjnych poddano eksterminacji w czasie II wojny światowej.

Osadnictwo niemieckie na Podlasiu, które po raz pierwszy wyraźnie zaznaczyło swoją obecność, datuje się na II połowę XVIII wieku, a szczególnie nasilenie miało miejsce w okresie zaborów. Ludność niemiecka (wojskowi, urzędnicy, rzemieślnicy) posiadała już własne, charakterystyczne dla tej narodowości nazwiska, np. *Fischer*, *Kaufmann*, *Knoch*, *Krom*, *Zimmermann*. Oddziaływanie systemu antroponimicznego kraju osiedlenia ograniczyło się do adaptacji graficznej, fonetycznej i gramatycznej, np. *Cyntar* (< Zintner), *Riman*

¹² ABRAMOWICZ, Z. Anthroponymy of the News from Białystok as a reflection of the nation's culture and history. *Namenkundliche Informationen* 79–80, 2001, s. 225–238; ABRAMOWICZ, Z. *Słownik etymologiczny nazwisk Żydów białostockich*. Białystok 2003, s. 9–10.

¹³ ABRAMOWICZ, Z., patrz przyp. 12.

¹⁴ Pełny spis zob.: DACEWICZ, L., patrz przyp. 11, s. 53–62.

(< Riehmann), *Szulc* (< Schulz), *Wakman* (< Wackman).¹⁵ Nazwiska niemieckie były zdecydowanie obce kulturze nazewniczej regionu Podlasie, gdzie dominowało nazewnictwo polskie i wschodniosłowiańskie.

We współczesnym zasobie nazwisk omawianego terenu można odnotować obecność formacji pochodzenia niemieckiego fonetycznie zmodyfikowanych, np. *Fiszer*, *Fechner*, *Fleiszer*, *Flejmer*, *Szeffler*, *Szorc*, *Szulc*, *Szmyt*, *Szmydt*, *Szmidt*, *Sznajder*, *Sznejder*, *Feldman*, *Kauffman*, *Frydrych*, *Fuks*, *Gerc*, jak też w postaci oryginalnej, np. *Fridrich*, *Fuchs*, *Gertz*, *Focht*, *Fulde*, *Hassmann*, *Hauschild*, *Schollenberger*, *Schroeder*. Nazwiskom towarzyszą typowo polskie imiona (np. *Anna*, *Barbara*, *Jadwiga*, *Andrzej*, *Jerzy*, *Marek*, *Paweł*). Trudno powiedzieć, czy nosiciele wymienionych tu nazwisk pochodzenia niemieckiego są potomkami osadników z XVIII wieku. Być może są takie przypadki. Po osadnictwie niemieckim pozostały tylko charakterystyczne nazwiska, bowiem w Polsce północno-wschodniej nie zamieszkuje wyraźnie manifestująca swą odrębność etniczną ludność niemiecka.

Pierwsza wzmianka o napływie Cyganów (inaczej Romów) do Polski pochodzi z 1419 r., w której wymienione jest imię i nazwisko osadnika: *Petrus Cygan*. Z XV- i XVI-wiecznych dokumentów wynika, że Cyganie już wówczas byli przedmiotem debat królewskich i postanowień dotyczących nadawania tej grupie etnicznej przywilejów. Z biegiem czasu okazało się, że tryb życia Cyganów przysparza wiele problemów. Pojawiły się uchwały banicyjne, których nie udało się jednak wcielić w życie. Zamiast takich działań kancelaria królewska wydała przywilej pierwszemu oficjalnemu naczelnikowi Cyganów w Rzeczypospolitej. Największa tolerancja wobec ludności cygańskiej panowała w północno-wschodniej części Polski, czyli na Podlasiu. Cyganie byli tu potrzebni jako rzemieślnicy.¹⁶

Współcześnie przebywający w Polsce Cyganie dzielą się na cztery główne szczeupy: Polscy Cyganie nizinni, czyli *polska Roma*, Polscy Cyganie wyżynni (też *Łabanca* lub *bergitka Roma* = górcy Cyganie), Kełderasza i Lowari. Polscy Cyganie nizinni to wędrowni mieszkańcy naszego kraju, którzy od wielu pokoleń przebywają na terytorium Polski. Ich język (jeden z kilku używanych przez Cyganów dialektów) zawiera sporo wpływów niemieckich, co może świadczyć, że ich przodkowie przybyli do Polski z Niemiec. Polska Roma noszą polskie nazwiska, przeważnie zakończone na *-ski*, zaświadczenie w dokumentach już na początku XIX wieku (np. *Brzeziński*, *Czarnecki*, *Dębicki*, *Główacki*, *Grabowski*,

¹⁵ DACEWICZ, L. The Anthroponymy of Białystok during Prussian Administration. *Namenkundliche Informationen* 79–80, 2001, s. 239–244; DACEWICZ, L., Antroponimia..., patrz przyp. 6, s. 61–64.

¹⁶ FICOWSKI, J. *Cyganie na polskich drogach*. Warszawa – Wrocław 1985, s. 15–19, 28, 30.

Rutkowski). Wcześniej byli identyfikowani głównie przy pomocy form patronimicznych, np. *Aleksandrowicz*, *Marcinkiewicz*, *Stefanowicz*; niektóre formy typu patronimicznego przetrwały wśród Cyganów na Litwie. Posiadane przez Cyganów nazwiska zostały wybrane spośród używanych w Polsce tzw. nazwisk „szlacheckich”, o pańskim brzmieniu, czyli na -ski.¹⁷

W Polsce północno-wschodniej jest “romska” wieś Igryły (około 40 km na wschód od miasta Białystok). Pierwsi osadnicy pojawiły się tam w 1836 roku, kolejni dopiero po II wojnie światowej, a przymus osiedlenia się i rejestracji datuje się na rok 1964. Podlascy Romowie z racji zamieszkiwania na obszarze polsko-wschodniosłowiańskiego pogranicza noszą zarówno nazwiska na -ski, jak i na -owicz. W księdze metrykalnej urzędu stanu cywilnego w Sokółce (województwo podlaskie) odnotowano następujące nazwiska romskie: *Ciwiński*, *Sadowski*, *Szydłowski*, *Gierliński*, *Waszkowski*, *Borowska*, *Dolińska*, *Kwiatkowski*, *Wesołowska*, *Żmijewska*; *Cichowicz*, *Florianowicz*, *Stankiewicz*, *Stefanowicz*. Oprócz nazwisk na -ski i -owicz pojedyncze innego typu: *Adamajtys*, *Dymiantow*, *Surma*, *Grygo*.

Podczas wędrówek Cyganie przeważnie zapożyczali imiona od środowiska, w którym w danym czasie przebywali, np. podlascy Romowie przebywając czasowo w Wielkiej Brytanii ochrzczili swe dzieci imionami *Jessica*, *Milagros* (2000 r.), *Jennifer* (2003 r.), co jest odnotowane w księgach metrykalnych USC w Sokółce (woj. podlaskie). Imiona Cyganów, wpisane w księgi metrykalne, nie zawierają na ogół rodzimego elementu cygańskiego. Na Podlasiu są to przeważnie imiona używane w tym regionie, np. *Anna*, *Danuta*, *Dorota*, *Edyta*, *Elżbieta*, *Ewa*, *Natasza*, *Tatiana*; *Adam*, *Denis*, *Krzysztof*, *Jan*, *Tomasz*. Używa się ich tylko dla celów urzędowych.

Miejsce imienia może zająć w określonych sytuacjach i środowiskach jakieś charakterystyczne przezwisko, które zaczyna funkcjonować jak imię. Zastępowanie pierwotnego imienia przez przezwisko było prawdopodobnie praktykowane od wieków.¹⁸ W czasach współczesnych można to zjawisko obserwować w społecznościach w danym kraju etnicznie mniejszościowych, zamkniętych, jak np. Cyganie.¹⁹ Podwójne imiona, inne w środowisku własnym, inne w zewnętrznym występowały też u Żydów polskich, nie wiążąc się ze zmianą wyznania.²⁰

¹⁷ FICOWSKI, J., patrz przyp. 16, s. 152–153; POBOŽNIAK, H. Imiona Cyganów polskich. *Onomastica* 2, 1956, s. 323–331; Imiona Cyganów polskich (Dokończenie). *Onomastica* 3, 1957, s. 188–192.

¹⁸ MALEC, M. *Imię w polskiej antroponimii i kulturze*. Kraków 2001, s. 84–85.

¹⁹ Por. POBOŽNIAK, H., patrz przyp. 17, s. 323–331.

²⁰ MALEC, M., patrz przyp. 18, s. 85.

W życiu codziennym stosunkowo nieliczna społeczność romska najczęściej posługuje się przydomkami, głównie pochodząymi z używanego w tej grupie etnicznej dialekту. Ich genezę tłumaczy się w sposób następujący: imię nadane dziecku po urodzeniu rzadko uwydatnia jego cechy szczególne, w miarę uwidoczniania się cech fizycznych i cech charakteru otrzymuje chłopiec czy dziewczyna od swego otoczenia (od rówieśników lub od starszych) przezwisko, przydomek, który często tak silnie łączy się z danym osobnikiem, że wypiera nawet pierwotne imię. Na przykładzie wsi Igryły (woj. podlaskie) można stwierdzić, że przydomki określają przede wszystkim cechy zewnętrzne, np. *Baro* ‘duży’, *Łagało* ‘wleczący za sobą nogi’, *Tykno* ‘mały’, *Szubło* ‘szeroki’, *Tuło* ‘tłusty’, *Wando* ‘kulawy, chromy’; cechy charakteru, np. *Dynało* ‘głupi’; nazwy zwierząt (być może oddające cechy charakteru), np. *Bliko* ‘świnia’, *Kaca*, *Koci*, *Koto* ‘kot’, *Kielbio* ‘kiełb’; nazwy kolorów (być może nawiązujące do wyglądu zewnętrznego), np. *Arno* ‘biały’, *Kało* ‘czarny’, *Łoło* ‘czerwony’, *Rupumo* ‘srebrny’; etnonimy, np. *Saso* ‘Niemiec’, *Czinto* ‘Żyd’, *Czinti* ‘Żydówka’ (przydomki zebrano u informatorki Elżbiety Jakimik, kierowniczki USC w Sokółce, Romki z pochodzenia). Takie spostrzeżenia poczynił już w latach 50-tych H. Pobożniak.²¹

Tak więc miejsce imienia może zająć w określonych sytuacjach i środowiskach jakieś charakterystyczne przezwisko, które zaczyna funkcjonować jak imię. Zastępowanie pierwotnego imienia przez przezwisko było prawdopodobnie praktykowane od wieków. Podwójne imiona, inne w środowisku własnym, inne w zewnętrznym, występowały też u Żydów polskich, nie wiążąc się ze zmianą wyznania.²²

W podsumowaniu należy stwierdzić, że napływową ludność niesłowiańską, która osiedlała się w okresie kształtowania się systemu nazewniczego na Podlasiu, w przeważającej mierze używała identycznych strukturalnie Ogólnie rzecz biorąc różnice sprowadzały się do frekwencji poszczególnych form. Elementem łączącym – niemal wszystkie niesłowiańskie grupy etniczne był fakt, że używały do identyfikacji przede wszystkim nazwisk posiadających prestiżowy charakter, czyli derywowanych sufiksami -ski/-cki i -owicz/-ewicz: Żydzi głównie na -owicz, Litwini i Tatarzy – oba typy, Romowie – głównie na -ski. Ludność niemiecka, która przybyła na omawiany tu obszar Polski w II połowie XVIII wieku, posiadała już stabilne, dziedziczne nazwiska, obce strukturalnie dla systemu nazwisk słowiańskich. Dokonała się tylko fonetyczna i morfologiczna adaptacja tych nazwisk, nie obejmując zresztą całego zasobu antroponimów. Wracając do nazwisk żydowskich należy powiedzieć, że do

²¹ POBOŻNIAK, H., patrz przyp. 17, s. 330.

²² MALEC, M., patrz przyp. 18, s. 84–85.

końca XVIII wieku nie wszyscy Żydzi posiadali nazwiska dziedziczne. Władze państw zaborczych (Austria, Prusy i Rosja) wprowadziły obowiązek posiadania stałego nazwiska. Nadawane Żydom nazwiska odzwierciedlały wzorce używane w kraju zaborcy. Zasób nazwisk żydowskich w Polsce wzbogacił się o formacje charakterystyczne dla antroponimii niemieckiej i rosyjskiej. Tak więc zmiana sytuacji politycznej pociągnęła za sobą istotne zmiany w przypadku jednostek nie posiadających dziedzicznego nazwiska.

Wyznacznikami etnosu, inaczej mówiąc elementami określającymi tożsamość etniczną, były głównie imiona i odmienne podstawy nazwisk. Wyraźnie ta prawidłowość uzewnętrzniła się w przypadku Żydów, częściowo Tatarów. Litewskie elementy językowe można znaleźć głównie w nazwiskach, zarówno odapelatywnych jak i odmiennych. Etniczność Romów odzwierciedlały specyficzne przezwiska, przydomki używane w obiegu nieoficjalnym, częstokroć jako podstawowy element identyfikacji w środowisku.

Literatura:

- ABRAMOWICZ, Z. Anthroponymy of the Jews from Białystok as a reflection of the nation's culture and history. *Namenkundliche Informationen* 79–80, 2001, s. 225–238.
- ABRAMOWICZ, Z. *Słownik etymologiczny nazwisk Żydów białostockich*. Białystok 2003.
- BYCZKOWSKI, J. *Mniejszości narodowe w Europie 1945–1976*. Opole 1976.
- DACEWICZ, L. The Antroponymy of Białystok during Prussian Administration. *Namenkundliche Informationen* 79–80, 2001, s. 239–244.
- DACEWICZ, L. *Antroponimia Białegostoku w XVII–XVIII wieku*. Białystok 2001.
- DACEWICZ, L. Identifizierung der jüdischen Bevölkerung und slawische Eigennamenkultur in der alten Wojewodschaft von Podlasie. *Namenkundliche Informationen* 85–86, 2004, s. 200–208.
- DACEWICZ, L. Nazewnictwo Tatarów a słowiańska kultura nazewnicza w północnej części Wielkiego Księstwa Litewskiego. In: *Mowy Wialikaga Kniaستwa Litouskaga*, Brześć 2005, s. 204–207.
- DACEWICZ, L. *Antroponimia Żydów Podlasia w XVI–XVIII wieku*. Białystok 2008.
- DACEWICZ, L. Nazwiska ludności chrześcijańskiej i żydowskiej dawnej Polski północno-wschodniej w ujęciu porównawczym. *Acta Onomastica* 49, 2008, s. 91–98.
- FICOWSKI, J. *Cyganie na polskich drogach*. Kraków – Wrocław 1985.
- JASIEWICZ, Z. Tatarzy w Polsce. Grupa etniczna czy etnograficzna? *Lud* 64, 1980, s. 31–41.

- KONDRATIUK, M. Bałtyckie nazwy osobowe w Inwentarzu starostwa tykocińskiego z 1573 roku (Ogólna charakterystyka). In: *Bałto-słowiańskie związki językowe*, Wrocław 1990, s. 199–214.
- KONDRATIUK, M. Nazwiska pochodzenia bałtyckiego w regionie białostockim. *Acta Baltico-Slavica* 25. Warszawa 2000, s. 123–150.
- KONOPACKI, M. Społeczność tatarska w Polsce wczoraj i dzisiaj. *Przegląd Orientalistyczny* 1969, nr 2, s. 112–125.
- KRUK, L. Elementy bałtyckie w szesnastowiecznej antroponimii północnej Białostocczyzny. In: *Bałto-słowiańskie związki językowe*. Wrocław 1990, s. 229–235.
- MALEC, M. *Imię w polskiej antroponimii i kulturze*. Kraków 2001.
- MIŚKIEWICZ, A. *Tatarzy polscy 1919–1939*. Warszawa 1990.
- MIŚKIEWICZ, A. *Tatarska legenda. Tatarzy polscy 1945–1990*. Białystok 1993.
- POBOŻNIAK, H. Imiona Cyganów polskich. *Onomastica* II, 1956, s. 323–331; tenże, Imiona Cyganów polskich (Dokończenie). *Onomastica* III, 1957, s. 188–192.
- WARMIŃSKA, K. *Tatarzy polscy. Tożsamość religijna i etniczna*. Kraków 1999.
- WIŚNIEWSKI, J. Rozwój osadnictwa na pograniczu polsko-rusko-litewskim od końca XIV wieku do połowy XVII wieku. *Acta Baltico-Slavica*, t. I, Białystok 1964.

Summary

The north-eastern part of Poland is a specific area of research because the process of settlement, which developed over several centuries, has been characterized by its ethnic and religious plurality resulting in a cultural plurality. Lithuanian, Tartars, Jews, Gypsy and German were established among the numerically and culturally dominant nations, i. e. the Eastern and Western Slavs. The Lithuanian, Jewish, Tartar and Gypsies cultures have undergone a process of Slavicization which appears above all in the structure of personal names. The national identity appears especially in the first names and the roots composing the names, with the exception of Gypsy, which have used especially nicknames.

Key words:

anthroponymy; personal names; surnames; national minorities

E-mail: Ldacewicz@interia.pl

Honorifikace jako určující rys moderní urbanonymie¹

Jaroslav David (Ostrava)

V našem příspěvku se zamýšíme nad tím, jakou úlohu hraje honorifikace, respektive honorifikační motiv, v moderní české urbanonymii při zohlednění historického vývoje uličních názvů.² Impulsem nám byly dva texty. Prvním z nich byla studie slovenského onomastika Pavola Odaloše z roku 1994, v níž se zabýval situací v urbanonymii postkomunistických zemí. Pavol Odaloš napsal: „*Za jednu z dvoch hlavných vývinových tendencií môžeme považovať deschematizáciu názvov, s ktorou súvisela ahonorifikácia a depersonalizácia. Prvá trojica tendencií mala vplyv na premenúvanie názvov ulíc a námestí. Druhou hlavnou vývinovou tendenciou bola nacionalizácia názvov, s ktorou boli zase zviazané tradicionalizácia a teizácia. Druhá trojica tendencií vplývala zase na pomenúvanie ulíc a námestí.*“³ Druhým východiskem našeho článku byla skutečnost, že heslo urbanonymum v Encyklopedickém slovníku češtiny neuvádí jako významný rys urbanonyma přítomnost honorifikace.⁴

Honorifikační motiv (anglicky *commemorative motive*/německy *Ehrenmotiv*/polsky *motywacja pamiątkowa*) se uplatňuje při vzniku toponym v moderní době, jak dokládají např. oikonyma *Gottwaldov*, *Stalinogród*, *Karl-Marx-Stadt*, *Pervomajsk* nebo *Titograd*. Z pohledu modelové teorie se jedná o nepravý posesivní vztah, který se vyvinul z posesivního motivu, ovšem nevyjadřuje reálné vlastnictví objektu.⁵ Při funkčním pojetí toponyma je zřejmé, že v případě honorifikačních jmen jsou základní onymické funkce, totiž identifikace, diferenciace a lokalizace nahrazeny nebo alespoň potlačeny ve prospěch nominace, jež

¹ Text příspěvku vznikl v rámci řešení grantového úkolu GA ČR č. 405/07/P144 *Lidová etymologie – její specifika a fungování (na příkladu toponymické složky jazyka)*. Plné texty článků jsou dostupné na www.jardavid.ic.cz.

² Termínem urbanonyma pro potřeby tohoto textu rozumíme vlastní jména veřejných prostranství ve městech, tedy především jména ulic a náměstí.

³ ODALOŠ, P. Urbanonymá v procese spoločenských zmien 90. rokov v európskych postsocialistických krajinách. In: *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti*. P. Odaloš – M. Majtán (eds.), Banská Bystrica – Bratislava 1996, s. 81.

⁴ PLESKALOVÁ, J. Urbanonymum. In: *Encyklopedický slovník češtiny*. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), Praha 2002, s. 506.

⁵ Srovnej ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno 1999, s. 49: „Honorifikující motiv – Vyvinul se vlastně z posesivního, avšak postupem času ztrácel poukaz na skutečné přivlastnění pojmenovaného objektu, neboť to již neexistovalo. Využití honorifikujícího motivu je charakteristické pro politickou činnost společnosti, a proto nemusejí takto vzniklá jména mít vždy dlouhé trvání.“

K vymezení honorifikačního motivu a jeho specifik viz též DAVID, J. *Kapitoly z české oikonymie 20. století (místní jména – honorifikace, ideologie, reklamnost)*, kapitola 2.0. Rukopis knihy; vyjde v roce 2010 v nakladatelství Academia.

mnohdy nabývá podoby až mytického aktu tvoření nové reality.⁶ Toponyma motivovaná honorifikací jsou primárně závislá na vnějších okolnostech, např. politice, ideologii nebo společenské poptávce, tedy okolnostech indiferentních k inherentním vlastnostem objektu. Toponymum odráží svým motivačním východiskem a strukturou pouze význam objektu v polaritě centrum – periférie, město-venkov, obydlený objekt – přírodní objekt, společensky významný objekt – společensky nevýznamný objekt. Na příkladu urbanonymie je obecný vztah ekvivalence mezi onymickým objektem a toponymem, které reflektuje význam objektu, ilustrován faktem, že se v centru mnoha českých měst udržely názvy *Krátka*, *Příčná*, *Úzká*. Tato jména reprezentují původní vztahový model „jaký“ a označují ulice z pohledu užití honorifikace nedostatečně reprezentativní.⁷ Názvy motivované honorifikací nemohou pojmenovávat jakýkoliv městský prostor, ale pouze ten, který splňuje jistá kritéria reprezentativnosti.

Projemem zakotvenosti honorifikačního jména vně propiálně-pojmenovacího aktu je skutečnost, že honorifikační jména jsou nestabilní (časté přejmenování), neplní všechny onymické funkce a jsou komunikačně defektní.

Prostorem moderní civilizace 19. a 20. století je město.⁸ V současnosti ve městech žije téměř 50 % světové populace, v některých oblastech, např. v USA, je to více než 80 % obyvatel, v České republice je to asi 75 %. Město svojí kumulací obyvatelstva na malém prostoru tedy představuje vhodný prostor pro politické a ideologické působení a sebeprezentaci státní moci. Jejich vhodným nástrojem se stávají urbanonyma.

Z pohledu uplatnění a významu honorifikace se v urbanonymii vydělují dva významné typy. Označujeme je jako americký a evropský model. Americký model vznikl na přelomu 17. a 18. století a jeho inspirací se stala urbanonymie nově budované Philadelphie dle projektu Williama Penna, která kombinovala čísla a názvy stromů. Prvotní plán, jehož autorem byl Thomas Holme, neobsahoval žádná pojmenování ulic. Teprve později se začala používat nestandardizovaná jména, mezi nimiž se vyskytovaly také názvy dle významných

⁶ DAVID, J. Mytizační funkce toponym a mýtus „naší“ krajiny (na příkladu honorifikačních oikonym). In: *Međunarodna slavistična konferencija Interculturalni dialog – tradiciji i perspektivi*. Plovdiv 2008. Plovdiv 2009, s. 363–370.

Srovnej též WOŽNICZKA, Z. Katowice – Stalinogród – Katowice. *Dzieje najnowsze* 39, 2007, č. 3, s. 89–109. V Polsku v souvislosti s přejmenováním Katowic na Stalinogród stranické orgány rozhodly, aby nově narozené děti dostaly ke svému jménu ještě třetí jméno, totiž Józef, na paměť „velkého učitele“ Josifa Vissarionoviče Stalina.

⁷ Srovnej důvody nepojmenování neupravené ulice v Řevnicích u Prahy po tenistce Martině Navrátilové (HARVALÍK, M. Ulice Martiny Navrátilové? *Onomastický zpravodaj ČSAV* 34–35, 1993–1994, s. 215).

⁸ Viz též např. LYNCH, K. *Obraz města. The Image of the City*. Praha 2004.

měšťanů žijících v konkrétních ulicích.⁹ Tento systém se rozhodl změnit a vnést do něj řád právě William Penn po svém návratu z Velké Británie v roce 1701; kvaker Penn mimo jiné odmítal pojmenování po osobnostech. Zatímco tedy pro evropská města od 18. století je charakteristická honorifikace, pro ulice USA jsou vlivem vzoru Philadelphie nejtypičtější uliční jména *Main, Park, Maple, Oak, 3rd, 2nd, Pine, 4st, 5th* a *1st Street*.¹⁰ Ve druhé desítce názvů se objevují kromě čísel a stromů, *Cedar* a *Elm*, popř. názvu *Sunset*, také dvě honorifikační deantroponymická jména, *Washington* a *Lincoln*. Samozřejmě najdeme v USA města, jejichž urbanonymie je určována honorifikačním motivem, např. Chicago, součástí jehož urbanonymie jsou jména amerických prezidentů, nebo Washington, D.C., a Lawrence, kde se v uličním názvosloví uplatnila jména jednotlivých amerických států.

Evropský model vyrostl z orientačních a charakterizačních historicky vzniklých jmen, např. *Široká* (dle tvaru), *Pražská* (směru), *Dolní* (polohy) či *Česká* (obyvatelstva). Jen v řídkých případech byla ulice středověkého města pojmenována podle majitele domu nebo pozemku. Ze starých názvů pražských staroměstských ulic můžeme zmínit ulice nazvané *Kaprova* nebo *Junošova* (dnes *Melantrichova*). V jejich případě se však nejednalo o honorifikaci, ale o iradiaci, tedy o rozšíření jména z jednoho objektu (jméno vlastníka domu, pak jméno domu) na objekty v okolí. V moderní době do evropského typu urbanonymie významně zasáhla honorifikace,¹¹ která jej nejvíce odlišuje od amerického modelu.

Skutečnost, že honorifikace se stala určujícím rysem moderní urbanonymie, dokládají i příklady vybraných českých měst (viz tabulka).¹²

Polička, Havlíčkův Brod a Lovosice reprezentují česká středověká města, jejichž urbanonymie se přirozeně vyvíjela od středověku a teprve v 19. století začala do původní struktury uličních názvů vstupovat honorifikace.

⁹ TARPLEY, F. – CHRISTIAN, J. Street Names as Signposts of World Cultures. In: *Namenforschung. Names Studies. Les noms propres* 2. E. Eichler – G. Hilty – H. Löffler – H. Steger – L. Zgusta (eds.), Berlin – New York 1995, s. 1483–1484.

V dnešní urbanonymii Philadelphie však najdeme pojmenování jako např. *Penn Street*, *Penn Square* či *Pennsgrove Street*.

¹⁰ GRIMAUD, M. – BALDWIN, L. M. The Street Naming System of the United States. In: *Proceedings of the XVIIth International Congress of Onomastic Sciences. Helsinki 13–18 August 1990*. Vol. 1. E. M. Närhi (ed.), Helsinki 1990, s. 380.

¹¹ Viz též HARVALÍK, M. *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*. Praha 2004, s. 29–34.

¹² Při jejím zpracování jsme vycházeli především z uličníků (souhrnnů uličních názvů) a mapových pramenů, např. edice map uveřejňované v Historickém atlase měst České republiky, a archivních pramenů. Viz DAVID, J. *Kapitoly z české oikonymie 20. století (místní jména – honorifikace, ideologie, reklamnost)*, kapitola 7.0. Rukopis knihy; kniha vyjde v roce 2010 v nakladatelství Academia.

	1839	1914	1936	1945	2008
Polička	0 %	58 %	53 %	54 %	54 %
	1892	1894	1955	1963	2001
Havlíčkův Brod	0 %	80 %	59 %	44 %	43 %
	1843		1940	1945	2008
Lovosice	0 %		54 %	76 %	55 %
		1914	1918		2008
Kladno		30 %	60 %		69 %
	1890		1938		2008
Ostrava-Vítkovice	43 %		78 %		64 %
	1895	1904			2006
Praha-Libeň	11 %	49 %			28 %
				1952-1989	2008
Ostrava-Poruba				74 %	68 %
				1955	2008
Havířov				82 %	75 %

Druhý typ představují lokality venkovského rázu, jež až na konci 19. století dosáhly statutu města, např. Kladno (1870), Vítkovice (1908) nebo Libeň (1898). V jejich případě se honorifikační motiv stal dominantním při vzniku první soustavy uličních názvů a reflektoval motivační východiska konce 19. a počátku 20. století.

Třetím typem lokalit jsou tzv. socialistická města, Ostrava-Poruba a Havířov.¹³ Obě města měla reprezentovat novou socialistickou realitu nejen svou architekturou, ale i názvoslovím, v němž se honorifikace stala určujícím motivačním východiskem. Její podíl vyšší než 70 %, v centrální části Havířova činil v době vzniku města, tedy v polovině 50. let 20. století, dokonce 100 %, byl dán nejen ideologickoreprezentativní funkcí obou sídlišť, ale

¹³ DAVID, J. Soutěž na pojmenování nového města – Havířov. *Acta onomastica* 50, 2009, s. 65–80.

také skutečností, že se jednalo o sídliště „na zelené louce“, kde se jen minimálně uplatňovala původní toponymie. Kromě obytných domů a společenských či kulturních zařízení obě lokality nenabízely žádné další relační objekty sloužící pro vznik uličních pojmenování.

Nyní se podívejme, jak vypadá zastoupení honorifikačních jmen v současné české urbanonymii.¹⁴ V moderní české urbanonymii je honorifikační motiv zastoupen 44 %, s výkyvy nahoru (např. Havířov: 75 %, Ostrava- Poruba: 68 %) i dolů (např. Český Krumlov – 5 %). Podíváme-li se na strukturu motivačních východisek honorifikačních jmen, 78 % názvů, které odpovídaly našim kritériím pro vymezení honorifikačních jmen, tvoří osobní jména.¹⁵ V nich jsou více než z poloviny (53 %) zastoupena jména osobnosti politického a kulturního života 19. století, např. Karel Havlíček Borovský, Alois Jirásek, Božena Němcová, Bedřich Smetana. Odráží to nejen dobu, kdy se tvořila moderní urbanonymie, ale také nezpochybnitelné hodnoty kultury 19. století, které „přežily“ všechny změny politických režimů ve 20. století.

Na druhém místě jsou osobnosti české reformace, např. Jan Hus, Jan Amos Komenský, Petr Chelčický nebo Jan Žižka. Vysvětlení nabízí inspirační vzor pražského Žižkova.¹⁶ V první polovině 70. let 19. století původně vinohradský radní, později žižkovský starosta, stavitec Karel Hartig inicioval vznik prvního tematicky homogenního souboru uličních jmen u nás. Tehdejší ulice nesly názvy *Husova, Chlumova, Poděbradova, Prokopova, Roháčova, Vítkova, Želivského, Žižkovo náměstí a Prokopovo náměstí*. Tento systém je zachován dodnes, i když se počet ulic a jejich pojmenování rozrostly, stále je jeho jednotícím principem vztah ke starším českým dějinám, především k husitství a reformaci. Urbanonymický model pražského Žižkova inspiroval také řadu jiných měst a městských částí, např. uliční síť ve Vítkovicích (Ostrava) ve 20. a 30. letech 20. století, urbanonymii centra Loun nebo uliční názvy na sídlišti Žižkov v Havlíčkově Brodě.¹⁷

Pro srovnání jsme sledovali také urbanonymii centra Tábora, města se silnou historickou husitskou tradicí. Jak dokládají staré plány a mapy i současná urbanonymie

¹⁴ Vycházeli jsme z analýzy dat *Adresy v České republice*. Ministerstvo vnitra České republiky, [cit. 2007-09-01, 2008-06-15]. Dostupný na WWW: <<http://aplikace.mvcr.cz/adresa/index.html>>.

¹⁵ Další motivaci, kterou jsme v naší analýze považovali rovněž za honorifikační, celkem 22% podíl, tvořily názvy motivované hodnotami, např. *náměstí Míru*, daty a výročími významných událostí, např. *17. listopadu*, nebo jmény míst, např. *Volgogradská*. Jsme si vědomi toho, že zvláště v posledním případě, kde se uplatňují jména motivovaná místy, ovšem bez orientační funkce, např. název ulice *Krkonošská* v Praze, je rys honorifikace v úzkém pojetí „oslavného“ jména zpochybnitelný. Avšak bylo by třeba potom ve všech skupinách toponym dle modelového pojetí vytvořit specifickou podskupinu toponym tzv. nepravé motivace.

¹⁶ LAŠTOVKA, M. et al. *Pražský uličník 2.* Praha 1998, s. 478–479; NEKULA, M. Hus – Husova, Žižka – Žižkov... Toponyma a ideologie. In: *Jazyk a jeho proměny. Prof. Janě Pleskalové k životnímu jubileu.* M. Čornejová – P. Kosek (eds.), Brno 2008, s. 178–194.

¹⁷ DAVID, J. Vývoj uličního názvosloví města Havlíčkův Brod. *Havlíčkobrodsko. Vlastivědný sborník 20.* Havlíčkův Brod 2006, s. 62–105.

města,¹⁸ jména motivovaná husitstvím zde nevytvořila jednotný celek. Do užšího centra, odpovídajícího zhruba středověkému městu, proniklo pouze toponymum *Žižkovo náměstí*, jinak si městské jádro uchovalo původní orientační a charakterizační jména, např. *Koželužská, Provaznická, Úzká*. Specifikem táborské husitské urbanonymie je výskyt jenom několika pojmenování motivovaných jmény osobnosti spojených s Táborem, *Kánišova, Petra z Ústí* (pouze Tábor), *Bydlinského* (Tábor a Sezimovo Ústí). Vyskytuje se zde rovněž obecně rozšířená pojmenování typu *Husova, Korandova, Prokopova* nebo *Žižkova*.

Absence husitstvím motivovaného celku uličních jmen v Táboře ukazuje, že „husitská“ urbanonyma plní především funkci honorifikační, popř. mytizační. Jen minimálně se vyskytují v urbanonymii města Tábor, které bylo centrem husitského hnutí a jehož historie je reálná, nepotřebovala tedy honorifikační uliční názvy jako prostředek vytváření historického mýtu. Naopak na pražském Žižkově a v uličních sítích jím inspirovaných pomáhají uvedená honorifikační jména vytvářet mýtus husitské tradice místa.

Závěrem tedy můžeme na základě analýzy urbanonymie vybraných lokalit a současného stavu českého urbanonymického systému konstatovat, že

- 1) honorifikace se ukázala jako významný konstitutivní rys české urbanonymie v 19. a 20. století;
- 2) ahonorifikace a depersonalizace neplatí pro urbanonymii po roce 1989, neboť podíl honorifikačních depersonálních jmen je stále vysoký;
- 3) značkovost urbanonym je nejvýraznější právě u depersonálních honorifikačních jmen; projevuje se jednak v jejich složené deklinaci, časté v běžné komunikaci, např. *Smetanová, Herodová*, jednak v nepotřebě jejich odstraňování mimo centrum s výjimkou nejvýraznějších ideologicky nebo politicky příznakových pojmenování, jak ilustrují příklady po roce 1989 nezměněné urbanonymie ostravského sídliště Zábřeh, např. jména hrdinů stalingradské bitvy – *Guričevova, Samoljovova, Utvenkova*, nebo brněnské Lísně, např. osobnosti komunistického a dělnického hnutí – *Hubrova, Josefy Faimonové, Švellova*.

Summary

The text focuses on the role of a commemorative motive in the development of Czech urbanonymy during the 19th and 20th centuries. This motive is presented as the most

¹⁸ SEMOTANOVÁ, E. (red.) *Historický atlas měst České republiky 7 – Tábor*. Praha 1999.

significant feature and a constitutive element in modern Czech urbanonymy. A large proportion has street names coined from the names of important persons relating to Czech culture, literature and politics. These persons and their names form two major groups. Firstly there are the names of those persons connected with the Czech National Revival such as the journalist Karel Havlíček Borovský, the writers Božena Němcová and Alois Jirásek and the composer Bedřich Smetana. Secondly the names of individuals involved in the Czech Reformation as exemplified by the medieval preacher Jan Hus, the Hussite leader Jan Žižka and the philosopher and pedagogue Jan Amos Komenský-Comenius.

Key words:

commemorative motive; place names; street names; urbanonymy

E-mail: jaroslav.david@osu.cz

Asociační funkce vlastních jmen v literatuře

Žaneta Dvořáková, roz. Procházková (Praha)

„A zatím Kain
přespává v mé jménu
Vrahoun biblická
A pořád po něm jdou.“
(Josef Kainar: Kainovo blues)

Autorův výběr literárních antroponym a toponym i čtenářovo vnímání a interpretace těchto jmen jsou ovlivněny celou řadou faktorů. Jedním z nich je i kulturní a historická tradice. Zejména velká část rodných jmen (např. Adam, Helena, Julie, Adolf) „je spojena s nejrůznějšími reminiscencemi, které mohou připravit kulisy pro aktéry nových (at' již zcela odlišných či podobných) příběhů“,¹ neboť v těchto legendárních jménech je už de facto obsažen děj,² na jehož pozadí máme nový příběh vnímat.

Asociační funkce

Vyvolávají-li jména historické a kulturní asociace, propojení, aluze a reminiscence, plní tak funkci označovanou převážně jako *asociační* (Pastyřík,³ Knappová⁴), ale také jako *asociativní* (David⁵) či *evokační* (Gutschmidt⁶). Nejčastěji je u nás citována definice M. Knappové, která říká: „Asociační (evokační) funkce odkazuje na různá místa a postavy, a to reálné, tj. identické se jmény reálného objektu (např. jména historických míst, např. Waterloo), nebo známé z jiných literárních děl, bájí, frazémů, bible aj.“⁷ V naší práci budeme vycházet z širšího pojetí K. Gutschmidta⁸, jenž neomezuje funkci evokační na jména shodná s reálnými či literárními, ale zahrnuje sem i jména, které se pouze zvukově podobají známým

¹ HOLÝ, J. Funkce jmen postav v dílech Karla Čapka a Vladislava Vančury. *Česká literatura* 32, 1984, s. 461.

² JUNGMANNOVÁ, L. Jméno postavy v dramatu... *...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století*. D. Hodrová (ed.), Praha 2001, s. 621.

³ PASTYŘÍK, S. *Vlastní jména v literatuře a škola*. Hradec Králové 2000, s. 6–11.

⁴ KNAPPOVÁ, M. Funkce vlastních jmen v literárních textech. *Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae, Slavistica* 28. Banská Bystrica 1992, s. 15.

⁵ DAVID, J. „...slova jsou hvězdy, jež se rozněcují na temném nebi vědomí.“ (Literární antropomorfie a toponomorfie v díle Vladislava Vančury). *Acta onomastica* 46, 2005, s. 29.

⁶ GUTSCHMIDT, K. Interdisciplinárne postavenie literárnej onomastiky. In: *10. slovenská onomastická konferencia*. M. Majtán (ed.), Bratislava 1991, s. 205.

⁷ KNAPPOVÁ, M., op. cit. v pozn. 4, s. 15.

⁸ GUTSCHMIDT, K., op. cit. v pozn. 6, s. 205.

jménům. Nutno ještě říci, že evokované sémantické či emoční prvky přitom nejsou součástí propiálního obsahu vlastního jména, jak na to upozorňuje Šrámek.⁹

Podívejme se nyní na to, jak prozaické texty pracují se jmény s asociační funkcí. Nejprve se zaměříme na literární jména odkazující k **reálným postavám či místům**. Odaloš¹⁰ označuje taková jména jako *sociálonymá* (společenská onyma). Někdy sice nebývají jména reálných postav a objektů považována za literární (Gutschmidt¹¹), proto např. Birus¹² mluví o literárních jménech v užším a širším smyslu, my se však přikláníme k názoru Rymuta¹³ nebo Sobalské,¹⁴ že všechna jména v literárním textu jsou literární a jsou komponenty fikčního vyprávění. Odkazuje-li jméno k jiným **literárním postavám či místům**, bývá v těchto případech někdy vyčleňována zvlášť tzv. funkce *aluzijní* (Wilkoň cit. dle Rymut¹⁵) či *intertextová* (Ciešlikowa¹⁶). My však i u jmen odkazujících k jiným literárním dílům hovoříme o funkci asociační, jak vyplývá z výše citované definice. Ještě dodejme, že obecně platí, že čím více asociací jméno vyvolává, tím je také stylisticky zatíženější.¹⁷

Vyjděme při analýze ze vztahu mezi jménem a denotátem. V zásadě mohou nastat čtyři základní situace:¹⁸

a) skutečná osoba či místo vystupující v díle má své autentické jméno

Vychází-li literární dílo ze skutečných událostí a vystupují-li v něm jako postavy reálně žijící známé osobnosti, pak jsou jejich jména často zachována – týká se to většinou životopisných románů nebo děl s historickou tematikou (např. Kosmas ve Vančurových Obrazech z dějin národa českého, Napoleon v Aubryho románu Napoleon a Josefina atd.).

⁹ ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno 1999, s. 23.

¹⁰ ODALOŠ, P. Status, funkcie a systémy literárnych vlastných mien. In: *Onomastika a škola 8. Sborník příspěvků z Celostátního onomastického semináře s mezinárodní účastí Onomastika a škola 8 konaného v Hradci Králové 23.–24. ledna 2008*. S. Pastyřík – V. Víška (eds.), Hradec Králové 2008, s. 30.

¹¹ GUTSCHMIDT, K. Namenarten und Namenklassen in der schönen Literatur. In: *Der Eigenname in Sprache und Gesellschaft. XV. Internationaler Kongress für Namenforschung, August 1984*. E. Eichler et al. (eds.), Leipzig 1985, s. 69.

¹² BIRUS, H. Vorschlag zu einer Typologie literarischer Namen. In: *Namen*. W. Haubrichs (ed.), Göttingen 1988, s. 39.

¹³ RYMUT, K. Onomastyka literacka a inne dziedziny badań nazewniczych. In: *Onomastyka literacka*. M. Biolik (ed.), Olsztyn 1993, s. 17.

¹⁴ SOBALSKI, I. *Die Eingennamen in der Detektivgeschichten Gilbert Keith Chestertons: Ein Beitrag zur Theorie und Praxis der literarischen Onomastik*. Frankfurt am Main 2000, s. 57.

¹⁵ RYMUT, K., op. cit. v pozn. 13, s. 17.

¹⁶ CIEŚLIKOWA, A. Nazwy własne w różnych gatunkach tekstów literackich. In: *Onomastyka literacka*. M. Biolik (ed.), Olsztyn 1993, s. 36.

¹⁷ KNAPPOVÁ, M., op. cit. v pozn. 4, s. 15.

¹⁸ Gutschmidt rozlišuje tři situace: a) jméno a nositel jména jsou autentičtí, b) jméno i postava jsou fiktivní, c) jméno je autentické v tom smyslu, že náleží k okruhu jmen z reálného světa, ale postava, která je nositelem jména, je fiktivní (dle WINDT, B. An Overview of Literary Onomastics in the Context of Literary Theory. *Onoma* 40, 2005, s. 43). Srov. též KOSYL, Cz. Główne nurty nazewnictwa literackiego (zarys syntezy). In: *Onomastyka literacka*. M. Biolik (ed.), Olsztyn 1993, s. 68n.

Ponecháváme záměrně stranou případy, kdy se spisovatel inspiroval skutečným příběhem (včetně jmen), ale popisované události ani aktéři nebyli a nejsou známi širší čtenářské veřejnosti. Ze studií sice víme, že Čapkův román Hordubal vychází z tragického konce sedláka Hardubeje, víme, že předlohou pro Jiřího Šmatlána ze stejnojmenného románu T. Novákové byl Josef Šmatlán,¹⁹ ale tato jména neplní v pravdě asociační funkci, neboť si je čtenář nedokáže spojit s reálnými předobrazy. Přitom právě pochopení aluze je dle našeho názoru základem asociační funkce.

Jiná je samozřejmě situace, kdy jsou popisovány události, místa či osoby známé. Jejich jména aktivují čtenářovu všeobecnou kulturní encyklopedii. Asociace takto vyvolané se samozřejmě mohou u různých čtenářů lišit, často jsou i dobově podmíněny, takže aluze čitelná jedné generaci již nemusí být rozpoznána generací následující. Dobovou podmíněnost asociací si můžeme ilustrovat např. na románu K. Klostermanna *V ráji šumavském* – Klostermann zásadně užívá pouze autentická toponyma, ale vzhledem ke změnám, ke kterým za poslední století na Šumavě došlo, jsou pro dnešního čtenáře některá místa neidentifikovatelná (některé osady zcela zanikly, jiné žijí dnes v povědomí lidí pod jiným názvem apod.), jen málokdo rozpozná v tolíkrát zmiňovaném Rehberku obec Srní nebo identifikuje Innergefild jako Horskou Kvildu. Asociační funkce je v takových případech značně oslabena a zastřena.

Interpretačně zajímavá je situace, kdy se v textu objeví jméno autora díla, jak na to upozorňuje Hodrová. Někdy se tak stane „v sebereflexivních románech, tam kde funguje zrcadlový efekt – autor sleduje sebe sama píšícího román (např. v *Thétě* od D. Hodrové) nebo sebe sama, tj. modelového autora, stylizuje jako postavu díla (v *Lotusu non plus ultra* z knihy *Dořini milenci* a jiné kratochvíle J. Johna). Jméno autora se tu stává součástí fiktivního světa, přřazuje se ke jménům postav.“²⁰

b) skutečné osobě či místu vystupující v díle je dáno jiné, fiktivní jméno²¹

Jména reálných, žijících osob jsou často autorem pozměněna či úplně změněna. Nejsou to však změny nahodilé a náhodné, naopak, změněné jméno v sobě většinou obsahuje velice vynalézavý klíč umožňující identifikaci výchozího a pravého jména literární předlohy.

¹⁹ HAUSENBLAS, K. Vlastní jména v umělecké literatuře. *Naše řeč* 59, 1976, s. 2.

²⁰ HODROVÁ, D. ...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století. Praha 2001, s. 615.

²¹ Dovolíme si zde terminologickou poznámku – v našem příspěvku vytváříme opozici jmen autentických a jmen fiktivních, přitom nerozlišujeme jména fiktivní ve významu autorská, vymyšlená, a jména fiktivní, ale „realistická“, tedy opravdu se vyskytující v reálném světě.

Toto šifrování je součástí autorské hry se čtenářem, jenž musí mít určité znalosti, aby získal přístup k informaci obsažené ve jméně, aby rozpoznal skrytu narázku a aluzi.²²

Změna reálného jména užitého v literárním díle se často týká především jeho formy, konkrétně jednotlivých hlásek (např. v Hochmanově Kronice místodržení v Čechách není krejčík Bělák nikdo jiný než Vasil Biňák; název hry Davida Drábka Johanka z parku je zřejmou aluzí na postavu Johanky z Arku), předpon (např. Antonín Zápotocký je v již zmiňované Kronice označován jako místodržící Předpotocký²³) nebo přípon (např. stranický pracovník Jaroslav Moravec vystupuje v Kronice jako obchodník Moravčík). Změna formální může být doprovázena i změnou grafické podoby jména (např. Gottwald je v Kronice označován jako místodržící Gottes z Valdu a Vaculík dostal italsky znějící jméno Vacculini). Jak je vidět, většinou je zachován hláskový sklad nebo způsob tvoření původního originálu (např. Š. Š. Vech ve Vančurově v próze F. C. Ball je známý literární kritik V. V. Štech). Jiné jsou změny zasahující do sémantické stránky jmen – většinou jsou volena jména ze stejného sémantického pole (např. v Erbenově detektivce Pastvina zmizelých vystupuje spisovatel Vojtěch Pátek,²⁴ v němž můžeme rozpoznat spisovatele Václava Čtvrtka – jméno jednoho světce a patrona české země je tu nahrazeno jiným se stejnou iniciálou, obě příjmení vycházejí z označení dnů v týdnu; Gustav Husák v Hochmanově Kronice dostal jméno Houser apod.). Máme však samozřejmě i případy, kdy je literární jméno zcela změněno bez toho, aby obsahovalo odkaz na jméno reálné – jmenujme např. Škvoreckého literární město Kostelec, jež můžeme podle určitých narážek v textu identifikovat jako autorovo rodiště Náchod. V podobných případech je funkce asociační záměrně narušena.

c) fiktivní postava či místo jsou v díle pojmenovány autentickým jménem jiné skutečné osoby či místa

Nalezneme autory, kteří nechtejí ponechat porozumění aluzi náhodě – např. součástí zmiňované Hochmanovy Kroniky místodržení v Čechách je celý Jmenný rejstřík s vysvětlivkami, kdo se skrývá za kterým fiktivním jménem literární postavy. Naproti tomu jsou autoři, kteří využívají záměrné napětí mezi reálnou známou osobností a postavou, která má stejné jméno, ale jinak nemá s onou osobností nic společného (např. krejčí Teige u Vančury²⁵ nebo opilec Masarik, dirigent Karel Klostermann, uprchlík ze sibiřského lágru

²² WINDT, B., op. cit. v pozn. 18, s. 43–63.

²³ U tohoto jména samozřejmě může jít i o hru s adjektivem „předpotopní“.

²⁴ Pro snadnější identifikaci je ještě charakterizován jako ten, kdo „psal své známé pohádky o vodníku Hampejzníkovi, hejkalovi Barnabáši, banditovi Františkovi a smutných nešikovných vídáčích“ (ERBEN, V. 3x kapitán Exner podruhé. Praha 2002, s. 399).

²⁵ HOLÝ, J., op. cit. v pozn. 1, s. 406.

Platón u Křesadla²⁶) apod. Můžeme tu hovořit o narušování asociační funkce jmen. Tato jména vytvářejí falešné asociace, vyvolávají rozpor a napětí mezi očekáváním čtenáře a literární skutečnosti, jsou autorskou hrou se čtenářem, na jehož encyklopedické znalosti se útočí, když se mu tvrdí např.: „... směřoval z maličkého kosmodromu na Velikonoční ostrově (jméno bylo zvoleno pouhou a zcela bezvýznamnou shodou okolností – ve staré galaktičtině výraz »velikonoční« znamená malý, plochý a světle hnědý) na ostrov Srdce ze zlata, jež se další bezvýznamnou shodou okolností jmenoval Francie. (...) Ostrov Francie byl asi třicet kilometrů dlouhý a v nejširším místě asi osm kilometrů široký. Pokrýval ho písek.“²⁷ Stejně tak působí, když se autor snaží předjímat čtenářovy asociace a uvádět je v poznámkách v textu na pravou míru – tak např. Vančura²⁸ píše o zámku Kratochvíle v románu Konec starých časů: „Tu je na místě zmínilo se, že nejde o renesanční Kratochvíli poblíže Nechánic.“

d) fiktivní postava či místo dostane fiktivní jméno

Z hlediska zkoumané asociační funkce jsou pro nás nejzajímavější fiktivní jména fiktivních postav, která odkazují k jiným literárním postavám či dílům. Tyto literární odkazy mohou být přímé (např. Joyceův Odysseus nebo jména chlapců Ulysses a Homer v Saroyanově Lidské komedii, která se navíc odehrává v americkém městečku Ithaka, odkazují k Homerovu Odysseovi) nebo nepřímé (např. františkánský mnich a vyšetřovatel Vilém z Baskerville v Ecově románu Jméno růže evokuje svým jménem slavný případ jiného detektiva, Sherlocka Holmese). Nejčastěji odkazují jména k nositelům týchž jmen z jiných literárních děl. Nacházení vztahů mezi stejnojmennými postavami či místy z různých děl může být autorskou hrou se čtenářem a zkouškou jeho interpretačních dovedností, ale může být i součástí děje samého, většinou v případě, že tyto vazby hledá vypravěč či postava sama před čtenářovýma očima, jako je tomu např. v románu M. Waltariho Egyptan Sinuhet, kde hlavní hrdina říká: „Má matka Kipa mne pojmenovala Sinuhet – podle jedné pohádky – neboť pohádky milovala, a myslila, že i já jsem k ní přišel proto, abych unikl nebezpečenstvím jako kdysi prý Sinuhet, jenž zaslechnuv nedopatréním ve stanu faraónově hrozné tajemství, uprchl a prožil pak mnohá léta v cizích zemích a měl mnohá dobrodružství. Avšak to bylo jen prostoduché povídání, výplod její dětinské myslí, a ona doufala pevně, že budu umět uniknout všem nebezpečenstvím, abych se vyhnul nezdaru. Tedy proto mne nazvala Sinuhet. Vždyť kněží Amonovi říkají, že jméno je předpovědí. Proto snad mne mé jméno zavedlo do nebezpečenství a dobrodružství, ba i do cizích zemí. Proto snad mi mé jméno dalo poznat

²⁶ HODROVÁ, D., op. cit. v pozn. 20, s. 613.

²⁷ ADAMS, D. Stopařův průvodce Galaxií. Přel. J. Hollanová. Praha 2002, s. 30–32.

²⁸ VANČURA, V. Konec starých časů. Praha 1987, s. 18.

strašná tajemství, tajemství králů a jejich manželek, tajemství, která mohou přinést smrt. Nakonec snad učinilo ze mne mé jméno proklatce a vyhnance. Avšak jak dětinská byla myšlenka nebohé Kipy, když mi dávala to jméno, tak dětinská byla i její představa, že jméno má jistý vliv na osud člověka. Můj osud byl by býval stejný, i kdybych se byl jmenoval Chepru, Chafre či Mose, o tom jsem přesvědčen. (...) Proto každý nechť si myslí, co chce, o předpovědi jmen.“²⁹

Jména však mohou odkazovat nejen vně, ale i dovnitř vlastního fikčního světa, k dalším postavám pojmenovaným v díle stejně či podobně (ať již k postavám „přítomným“ a jednajícím nebo pouze zmiňovaným v rozhovorech ostatních postav). Postavy samy přitom na aluze tohoto typu často upozorňují, neboť se jedná převážně o asociace individuální, které by na rozdíl od asociací konvenčních³⁰ čtenář nemohl rozluštit. Postavy též tyto své individuální asociace komentují, neboť jsou součástí jejich vnímání a hodnocení jmen,³¹ proto se s nimi setkáváme zvláště jsou-li postavy pojmenovány – jejich jméno je pak dáváno do souvislosti s jinými postavami daného díla, např.: „*Cohn dal té staré samici jméno Hattie, po jedné své tetičce; a pro samce vybral jména Bromberg – to byl ten vyčouhlý – a Esterhazy – pro toho malého. Kdysi se tak jmenovali dva jeho kolegové a jeho těšilo, když ta jména mohl opět jednou vyslovovat.*“³² Na souvislost může upozornit samozřejmě též vypravěč, např.: „*Dali mu jméno Hihlík, i když v lichožroutím kalendáři je plno vznešených a hrdinských jmen. Třeba Ramses nebo Tulamor. (Tak se jmenovali jeho dva příšerní bratranci.)*“³³

Symbolická funkce

Od funkce asociační je jen krůček k funkci symbolické (či *ideologické*³⁴), která je někdy chápána jako jakýsi podtyp funkce asociační, neboť je založena na konvenčních asociacích vážících se k denotátu. Hranice symbolické funkce jsou však velice neostré a její hodnocení je často poněkud subjektivní.

Pod pojmem symbol rozumíme osoby či místa, která se stávají představiteli nějakého obecnějšího, abstraktního pojmu.³⁵ Symbolem mohou být jak reálné osobnosti (Jan Hus) nebo místa (Waterloo), tak literární postavy (Romeo) a místa (Ráj). Postava či místo přitom může působit jako symbol pouze v rámci daného díla (např. jméno pátera Hada z Šotolova

²⁹ WALTARI, M. *Egyptan Sinuhet*. Přel. M. Hellmuthová. Praha 1994, s. 11–12.

³⁰ Srov. WINDT, B., op. cit. v pozn. 18.

³¹ Srov. PROCHÁZKOVÁ, Ž. Jak postavy prožívají vlastní jména. In: *Užívání a prožívání jazyka* (sborník z konference, v tisku).

³² MALAMUD, B. *Boží milost*. Přel. M. Jindra. Praha 1993, s. 129.

³³ ŠRUT, P. *Lichožrouti*. Litomyšl – Praha 2008, s. 9.

³⁴ Srov. KNAPPOVÁ, M., op. cit. v pozn. 4, s. 15.

³⁵ Srov. definici symbolu v *Příručním slovníku jazyka českého*. V. díl. Praha 1948–1951, s. 988.

Tovaryšstva Ježíšova, které evokuje představu biblického hada-svůdce), ale může toto dílo též přesáhnout a stát se skrze ně i symbolem náležícím do oblasti kulturně-historické tradice sdílené určitou společností. Tato jména se stala symboly díky společenskému užívání a fungují tak zpravidla již nezávisle na původním díle. Například jména jako Švejk nebo don Quijote nejsou jen označeními konkrétních literárních postav, ale stala se i názvy určitých lidských typů, stejně jako se fiktivní městečko Kocourkov stalo synonymem lidské hlouposti.

Závěr

Asociační funkce podle naší definice odkazuje na reálné osoby/místa nebo na osoby/místa známé z jiných literárních děl či z kulturní tradice. Jména s asociační funkcí přitom nemusejí být shodná se jmény, na něž odkazují, ale mohou se jim pouze podobat.

Základem asociační funkce je přitom rozpoznání a pochopení aluze, nalezení vztahu mezi literární postavou (a jejím jménem) a jejím reálným předobrazem.

V literatuře je nejčastější situace, kdy má fiktivní postava fiktivní jméno. U literárních míst je tomu naopak, těm je většinou ponechán autentický název.

Při analýze je třeba myslet na to, že každé jméno je součástí struktury jmen v textu, není izolované, a proto je třeba ho vykládat v kontextu celého díla. I ke jménům s potenciální asociační funkcí bychom měli přistupovat s jistou obezřetností – ne každá románová hrdinka jménem Eva musí být nutně spojována s biblickou pramáti a ne v každém Adolfovi musíme hledat Hitlera.

Summary

According to our definition the association function refers to real persons/places or persons/places known from literature or cultural tradition. Names with the association function do not have to be identical with referential names, they can only be similar to them.

The guiding principle of the association function is understanding of allusion, finding the relation between literary character (and her/his name) and the person who had been the pre-image of the character.

There are four basic naming situations: 1) the real person (or place) has her/his true name in literature; 2) a fictive name is given to the real person (or place) found in literature; 3) the fictive character (or place) has a true name of someone else known from the real world; 4) the fictive character is called by a fictive name.

All names make an important part of the text structure, they do not exist separately. That is why it is necessary to analyse names in the context of the whole piece of art. We

should be careful when analysing names with a potential association function – not each character with the name of Eve must be connected with her biblical progenitress and we do not have to find Hitler in each Adolf.

Key words:

literary onomastics; personal names; place names; function

E-mail: dvorakova@ujc.cas.cz

Onomastischer Vergleich – Deutsch/Tschechisch

Ernst Eichler (Leipzig)

Wir möchten an dieser Stelle in Thesenform die Prinzipien des toponymischen Vergleichs zwischen Böhmen und Sachsen darlegen, um Anregungen für künftige komparative Forschungen zu geben.

Wir gehen davon aus, dass die heutige nationalsprachliche Gliederung der slavischen Sprachen in Tschechisch, Slowakisch, Polnisch, Ober- und Niedersorbisch usw. selbstverständlich (so müsste man annehmen) nicht der historischen Sprachsituation des Mittelalters und der frühen Neuzeit entspricht. Wenn die in der Neuzeit beobachteten Zustände einfach mechanisch in die Vergangenheit transponiert werden, auch mit der einfachen Zuordnung als alt- (altschechisch usw.), so ist vor einem solchen Verfahren zu warnen – es bedarf näherer Spezifizierung und Charakteristik. Nach unseren Einblicken, die wir in Jahrzehntelangen Studien gewonnen haben, ist das historische westslavische Sprachgebiet, aus dem später die Einzelsprachen, wie sie weitgehend im 19. Jahrhundert kodifiziert und in entsprechenden Grammatiken und Lexika niedergelegt sind, homogen.

1. Natürlich geht dieses historische traditionell als westslavisch benannte Sprachgebiet im Osten ins ostslavische Territorium mit vielen Parallelen (und Differenzen) über und hat im bestimmten Regionen, so im historischen „Bayernslavischen“, enge Beziehungen zum südslavischen Raum. Historisch betrachtet muss auch die Einteilung der slavischen Sprachen in west-, süd- und ostslavische genauer differenziert werden. Diese Situation der Forschung wirkt auf die historische Onomastik und muss von ihr berücksichtigt werden.

2. Für eine komparative Betrachtung ergibt sich aus dieser Sicht, dass nach der regionalen Spezifik gefragt werden muss und nicht allein die Analyse von „großen Typen“ (Makrotypen) genügen kann. Diese bedürfen einer genaueren Betrachtung und strukturellen Analyse, wie sie z.B. für die patronymischen Ortsnamen (ursprünglich Bewohnernamen) vom Typ **Domaslavici* (zum Vollnamen **Domaslav*), **Rašovici* (zum Kurznamen *Raš*) für das altsorbische und altpolnische Gebiet vorgelegt wurde, wobei die Differenzierung in kleinere Typen von großem Wert erscheint, man denke an die Untersuchungen Vladimír Šmilauers für Böhmen. Dabei konkurriert der Vergleich im Rahmen der großen Typen mit anderen methodischen Verfahren, z.B. in der onomastischen Lexikografie. Ein wichtiger, offenbar schon urslavischer Makrotyp, waren Bewohnerbezeichnungen vom Typ *Kosobody*, *Žornoséky*, die mehr oder weniger semantisch durchsichtig und somit analysierbar waren. Sie

gehören einem alten slavischen Wortbildungstyp an, der durch Komposition gekennzeichnet ist und offenbar zu verschiedenen Perioden produktiv war. Diese Bewohnernamen, Bezeichnungen der Siedler entweder nach ihrem ‚Beruf‘, ihrer Beschäftigung wie z.B. tsch. *Žornosěky* ‚Mühlsteinbrecher‘ oder nach dem Spott (wohl der Nachbarn) wie tsch. *Hrdlořezy* ‚Halsabschneider‘ u.a. Die methodische Herausforderung besteht darin, dass die Areale dieser alten Typen in keiner Weise mit den ethnisch begründeten Stämmen oder gar Einzelsprachen übereinstimmen und die von Einzelsprachen bestimmte Untersuchung (Sorabisch, Tschechisch, Polnisch, ...) gegenseitig überschneiden.

3. Die unter 1–2 dargelegten Prinzipien lassen wohl erkennen, dass die onymischen Areale nicht mit den herkömmlichen Differenzierungen übereinstimmen und eine vergleichende Onomastik dieser Situation Rechnung tragen muss. Was den Typ *Kosobody*, *Žornosěky* angeht, der für den Vergleich Deutsch/Tschechisch besonders aussagefähig erscheint, so führen konkrete Toponyme vom Typ *Gorknitz* aus **Korkonošy* o.ä. in den Integrationsmechanismus der dem Deutschen fremden Formen, indem sie die slavische Grundform auf deutsche Intergrate vom Typ Basis + -(n)nitz überleiten. Die slavischen Ausgangsformen wie **Kosobody* usw. gerieten „in Konflikt“ mit den deutschen toponymischen Strukturen, die durch die Struktur „Lexem (Appellativum oder Personennamen)“ fundiert waren und mussten an sie angeglichen werden. Dadurch geriet ihre frühere Identität in einem slavischen Kompositionstyp in Vergessenheit. Dies um so bemerkenswerter oder auch „schlimmer“, da dieser Strukturtyp der Bewohnernamen nicht in allen Verbreitungsgebieten zu Hause war, so nur sehr selten in Mecklenburg/Vorpommern, Schleswig-Holstein, dem wichtigen altpolabischen Gebiet des späteren Wendlandes, in der Ober- und Niederlausitz, aber dafür produktiv im altsorbischen Sprachgebiet zwischen Saale und Elbe, in manchen Vertretern des Typs in einem auffälligen Zusammenhang zwischen altsorbischen und altschechischen Bildungen wie **Kosobody/Kosobudy*, *Žornosěky* uws. Es fällt auf, dass die Oberlausitz (wie auch die Niederlausitz) und offenbar auch Schlesien an diesem archaischen Typ Anteil hatte. Dagegen ist später dieser Typ – wohl unter anderen strukturellen Voraussetzungen – im Polnischen produktiv geworden, wie dies die Untersuchungen von Hubert Górniewicz zeigen.

4. Innerhalb der Onomastik können wir einen inneren und einen äußeren Vergleich unterscheiden. Der innere Vergleich bezieht sich auf Landschaften/Regionen innerhalb desselben Sprachbereichs, z.B. für das westslavische oder das Deutsche (mittel-/nieder-/oberdeutsche) Sprachgebiet wie dies z.B. auch unter 2.–3. angesprochen wurde.

Für einen tschechisch-deutschen Vergleich haben wir das altsorbische Sprachgebiet im Vergleich mit dem altschechischen (vor allem Nordböhmens) Parallelen herausgestellt. Es zeigt sich deutlich, dass es eigentlich ein einheitliches Gebiet ist, das durch die Differenzierung altsorbisch – altschechisch nicht ausreichend charakterisiert ist, eher ist es ein Teil des ausgedehnten westslavischen Territoriums, da es in entscheidenden Kriterien wichtige Parallelen zeigen, wie z.B. in Bereich der Phonologie: man sollte vor allem Eigennamensysteme vergleichen und ihre Besonderheiten der Motivation herausstellen, wie dies Rudolf Šrámek mit Recht gefordert hat. Ist die entsprechende Sprachlandschaft genetisch (historisch) heterogen, geht es eigentlich nur um einen „niederen“ Vergleich der Regionen ein und derselben Sprachlandschaft, also um den inneren Vergleich. So erscheint das südaltsorbische Gebiet des Gau Nisane (Nižane) gegenüber dem böhmischen Gebiet Děčane (später Děčín/Tetschen) eigentlich verwandt und hat viele Parallelen. Dabei sind in Zukunft die „kleinen Typen“ besonders zu beachten und zu analysieren. Ebenso ist darzulegen, welche Namentypen *nicht* vorhanden sind, so in der Landschaft Děčane. Der Vergleich führt immer wieder zu theoretischen Fragen.

5. Einen „äußerer Vergleich“ von Onymen – hier Hydronymen – hat die ungarische Linguistin Erzébet Györffy vorgelegt, indem sie versuchte, schwedische und ungarische Hydronyme zu vergleichen und die Entwicklungen zu erklären. Ihre Darstellung ist ein wichtiger Beitrag zur internationalen Onomastik, obwohl man sich verwundert, dass weder die theoretischen Arbeiten Rudolf Šrámeks noch des Leipziger Zentrums im Literaturverzeichnis Beachtung fanden. Die „äußerer Vergleiche“ führen nicht zuletzt zu den grundsätzlichen Fragen der theoretischer Onomastik und stellen ihr ständig neue Aufgaben. Dies sollte im internationalen Austausch der Konzeptionen beachtet werden.

Literatur:

- EICHLER, E. Die Toponymie Sachsens und Nordböhmens in Vergleich. *Onomastica Slavogermanica* 25, 2007, S. 17–23.
- GYÖRFFY, E. *Similarities and Dissimilarities between Swedish and Hungarian Hydronyms*. Namn och samhälee 22. Uppsala 2008.
- ŠRÁMEK, R. *Beiträge zur allgemeinen Namen*. Wien 2007.

Summary

The text focuses on the essential features of compared Czech and Sachsen toponymies. Their homogeneity is illustrated with an existence of the identical place names areas, e.g. compound place names as *Kosobody*.

Key words: place names; compound place names; Czech-German contact

E-mail: eichernst@aol.com

Warennamen (und ihr ambimodaler Charakter)

Lenka Garančovská (Banská Bystrica)

1. Ergonyme – Chrematonyme – Warennamen – Produktnamen – Pragmatonyme – Markennamen

J. Svoboda hat schon Ende 50er Jahren des 20. Jahrhunderts auf die Zwiespältigkeit der onomastischen Terminologie hingewiesen und Anregung zu ihrer Regelung gegeben. Im Jahre 1973 ist **Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik** – die erste sachlich angeordnete Liste der onomastischen Terminologie in Buchform – herausgegeben worden. Man muss ohne weiteres zugeben, dass die obengenannte Publikation in großem Ausmaß der Problematik der Anthroponomastik und Toponomastik gewidmet ist. Die Fragen der Chrematonomastik stehen hier am Rande, weil Chrematonyme damals in onomastischer Forschung kein großes Interesse gefunden haben. Erst Anfang 90er Jahren haben sie wirklich die Aufmerksamkeit von Linguisten erregt. Obwohl sie sich zunehmender Beliebtheit erfreuen, herrscht immer bei den Begriffen keine Einheitlichkeit, und zwar nicht nur in der einheimischen, sondern auch in der ausländischen onomastischen Terminologie. Ziel dieses Beitrags ist, außer anderem, auf diese Wirklichkeit hinzuweisen.

„**Chrematonym** (Sacheigenname) ist Name eines menschlichen Werkes, das nicht in der Landschaft verankert ist:

- einer gesellschaftlichen Erscheinung (Festtag usw.),
- einer gesellschaftlichen Institution,
- eines Gegenstandes und Produktes:
 - a) eines einzelnen Produktes (Kunstwerk, Glocke, Schiff),
 - b) eines Serienproduktes (Autos, Motorräder, Schreibmaschinen, Kosmetikartikel usw.).

Anm.: 1. Im Russischen zählen die Namen der Serienprodukte nicht zu den Eigennamen.

2. Im Deutschen zählen nicht nur die menschlichen Werke zu den Chrematonymen.“¹

Chrematonyme (zu griech. *chremata* „Güter, Waren“) kann man als Namen der vom Menschen geschaffenen und nicht im Terrain fixierten Objekte bezeichnen. Sie stellen ein vielfältiges System dar, das aus verschiedenen Gruppen besteht, wobei bei der Gliederung dieses Systems keine einheitliche Ansicht herrscht.

¹ SVOBODA, J. – ŠMILAUER, V. – OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. – OLIVA, K. – WITKOWSKI, T. Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 14, 1973, S. 70.

Im Allgemeinen werden Chrematonyme in folgende Gruppen und Untergruppen gegliedert:²

01. Eigennamen (EN) gesellschaftlicher Erscheinung:
011. Chrononyme – zeitliche Begriffe (EN von Epochen, Feiertagen, u. ä.),
012. Aktionyme – EN geschichtlicher Ereignisse (Kriege, Festivals, Ausstellungen, Wettbewerbe u. dgl.),
013. Faleronyme – EN gesellschaftlicher Würdigung (Orden, Titel, usw.).
02. EN gesellschaftlicher Institutionen – Ergonyme (Institutionyme):
021. EN militärischer Organisationen,
022. EN politischer Organisationen,
023. EN gesetzgebender und administrativer Verwaltungsorgane,
024. EN wirtschaftlicher Institutionen,
025. EN der Schuleinrichtungen,
026. EN der Kultureinrichtungen (Museen, Theater, Vereine, usw.),
027. EN der Kirchenveranstaltungen,
03. EN der Ergebnisse gesellschaftlicher Tätigkeit:
031. Dokumentonyme – EN diplomatischer Akte,
032. Ideonyme – EN wissenschaftlicher, publizistischer Tätigkeit, literarischer, dramatischer, bildender Kunst und Filmtätigkeit,
033. Unikatonyme – EN einzigartiger Produkte oder Gegenstände (Schiffe, Flugzeuge, Glocke, Edelsteine, u. ä.),
034. Poreionyme – EN der Verkehrsmittel (Schnellzüge),
035. **Pragmatonyme** – EN industrieller Erzeugnisse (es geht vor allem um Serienprodukte), Warenzeichen, landwirtschaftlich gezüchteter Tierarten und Pflanzensorten.

In der tschechischen und slowakischen Onomastik (und Linguistik) wird für die Bezeichnung der EN von Objekten, die serien-, reihen- und massenweise produziert werden, der Begriff **Pragmatonym**³ (zu griech. *pragma* „Tätigkeit, Erzeugnis, Gegenstand“) verwendet. L. Kuba⁴ schlägt vor, diese Objekte als **Serionyme** zu benennen. Er geht dabei

² MAJTÁN, M. Klasifikácia chrématonymie. In: *Chrématonyma z hlediska teorie a praxe. Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola“*. Ústí nad Labem 21.–22. 6. 1988. R. Šrámek – L. Kuba (Hrsg.), Brno 1989, S. 7–13.

³ KNAPPOVÁ, M. Namen von Sachen (Chrematonymie) II. In: *Namenforschung. Names Studies. Les noms propres* 2. E. Eichler – G. Hilty – H. Löffler – H. Steger – L. Zgusta (eds.), Berlin – New York 1996, S. 1567–1572.

⁴ KUBA, L. Namen von Fahrzeugen. In: *Namenforschung. Names Studies. Les noms propres* 2. E. Eichler – G. Hilty – H. Löffler – H. Steger – L. Zgusta (eds.), Berlin – New York 1996, S. 1574–1582.

von der Opposition Einzelprodukt(e) – Serienprodukt(e) aus, deshalb er die Bezeichnungen Unikatonym(e) – Serionym(e) bevorzugt.

G. Bauer⁵ spricht von einer Gruppe der EN, sog. Objektnamen, die er als **Ergonyme** (zu griech. *ergon* „Werk, Erzeugnis“) benennt. Im Rahmen der Ergonyme unterscheidet er außer anderem zwei Sondergruppen, u. z. Warennamen und Firmennamen.

R. Šrámek⁶ stellt fest, dass sich Chrematonyme auf der Basis ihrer Fixierung von geonymischen und anthroponymischen Objekten unterscheiden. Geonyme sind topographisch und Anthroponyme sozial verankert. Für Chrematonyme ist ihre Fixierbarkeit in den sozialen, politischen, (historisch-)kulturellen und bei Warennamen in den ökonomischen Strukturen der gegebenen Sprachgesellschaft typisch.

Die Bezeichnung Pragmatonym als eine der Untergruppen von Chrematonymen wird in der deutschen onomastischen Literatur gar nicht verwendet. In diesem Sinne ist hier eine Reihe von fast synonymisch benutzten Benennungen wie Waren-, Produkt-, Markennamen zur Verfügung. R. Römer⁷ spricht von **Produktnamen** und R. Gläser⁸ und G. Koß⁹ bevorzugen den in onomastischen Arbeiten häufig verwendeten Begriff **Warennamen**.

„Warennamen sind Bezeichnungen, insbesondere für Konsumgüter, die vom Vertreiber oder vom Handel auf den Markt gebracht werden.“¹⁰ Im Allgemeinen kann man unter diesem Begriff Namen von Produkten, die auf dem Markt angeboten werden, verstehen. E. Ronneberger-Sibold¹¹ klassifiziert Warennamen als Untergruppe von Ergonymen. An Margo der Problematik Waren- versus Produktnname führt sie an, dass die Bezeichnung Produktnname aus semantischer Hinsicht nicht so präzise wie die Bezeichnung Warenname ist. Der Begriff Warenname weist auf die kommerzielle Verwendung dieser Namen hin, was aber die Bezeichnung Produktnname nicht enthält. Die amtlich gesicherten Markennamen (Marken) sind eine Untergruppe von Warennamen. Im Vergleich dagegen wird der Oberbegriff Warenname von G. Koß¹² in Marken- und Produktnamen aufgegliedert.

⁵ BAUER, G. *Deutsche Namenkunde*. Berlin 1998, S. 57.

⁶ ŠRÁMEK, R. Namen von Sachen (Chrematonymie) I. In: *Namenforschung. Names Studies. Les noms propres* 2. E. Eichler – G. Hilty – H. Löffler – H. Steger – L. Zgusta (eds.), Berlin – New York 1996, S. 1562–1567.

⁷ RÖMER, R. *Die Sprache der Anzeigenwerbung*. Düsseldorf 1980, S. 281.

⁸ GLÄSER, R. Zur Motivation und Form von Warennamen (im britischen und amerikanischen Englisch). *Namenkundliche Informationen* 22, 1973, S. 22–30.

⁹ KOSS, G. Warennamen. In: *Namenforschung. Names Studies. Les noms propres* 2. Eichler – G. Hilty – H. Löffler – H. Steger – L. Zgusta (Hrsg.), Berlin – New York 1996, S. 1642–1648.

¹⁰ KOSS, G., siehe Anmerkung 9, S. 1642.

¹¹ RONNEBERGER-SIBOLD, E. Warennamen. In: *Namenarten und ihre Erforschung – ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik*. A. Brendler – S. Brendler (Hrsg.), Hamburg 2004, S. 557–603.

¹² KOSS, G. *Namenforschung. Eine Einführung in die Onomastik*. Tübingen 2002, S. 188.

Ch. Platen¹³ schlägt für die Teildisziplin der Onomastik, die sich mit Warennamen beschäftigt, einen neuen Terminus Ökonymie (davon Ökonym als Einzelbezeichnung) vor. Der Autor benutzt den Begriff **Ökonym** synonym zum Marken- und Produktnamen. Er hebt dabei ihre leichte Übertragbarkeit in Fremdsprachen (z. B. französisch „éconyme“, englisch „econom“) und die formale Parallelität zu anderen onomastischen Bezeichnungen auf „-nym“ wie „Anthroponym“, „Toponym“ u. dgl. hervor.

Wie es schon E. Ronneberger-Sibold¹⁴ angedeutet hat, kann man den Begriff Markenname zum Terminus Warenname nicht synonym verwenden. Unter dem Begriff **Markenname**, bzw. Marke versteht man gemäß § 3 Abs. 1 Markengesetz „alle Zeichen, insbesondere Wörter einschließlich Personennamen, Abbildungen, Buchstaben, Zahlen, Hörzeichen, dreidimensionale Gestaltungen einschließlich der Form einer Ware oder ihrer Verpackung sowie sonstige Aufmachungen einschließlich Farben und Farbzusammenstellungen geeignet sind, Waren oder Dienstleistungen eines Unternehmens von denjenigen anderer Unternehmen zu unterscheiden“.¹⁵

Eine der Eigenschaften, durch die ein Terminus (im allgemeinen Sinne gemeint) gekennzeichnet werden sollte, ist Eindeutigkeit und Internationalität. Wie man aber sehen kann, erfüllen die obengenannten namenkundlichen Begriffe diese typischen Merkmale gar nicht. In der slowakischen, tschechischen und polnischen Namenkunde wird der Begriff Chrematonym für die vom Menschen geschaffenen Objekte, die nicht in der Landschaft verankert sind, verwendet. In der deutschen onomastischen Literatur wird ein variantenreiches Bild angeboten. Es gibt hier mehrere Bezeichnungen, z. B. Chrematonym, Ergonym, Waren-, Produkt-, Markenname, Ökonym. Alle erweisen sich als Synonyme, doch sie unterscheiden sich voneinander in ihrer Akzentsetzung. In der Zukunft steht vor den Namenforschern eine wichtige Aufgabe, die onomastische Terminologie zu unifizieren und zu internationalisieren.

2. Diskussion über den onymischen Status von Warennamen

Das Thema des proprialen Status von Warennamen ist verschiedentlich diskutiert worden, doch diese Problematik ist immer noch lebhaft und aktuell. Im Prinzip wird ein Eigenname auf einen Referenten in der objektiven Realität bezogen, was für die meisten Eigennamen typisch ist. Bei Warennamen sind diese Beziehungen bisschen anders. Ein

¹³ PLATEN, Ch. *Ökonymie. Zur Produktnamen-Linguistik im Europäischen Binnenmarkt*. Tübingen 1997, S. 8.

¹⁴ RONNEBERGER-SIBOLD, E., siehe Anmerkung 11, S. 558.

¹⁵ Markengesetz, [zit. 2009-08-26]. Verfügbar in WWW: <<http://www.markengesetz.de/>>.

Warenname kann nicht nur auf einen Referenten (Einzelprodukt), sondern auch auf mehrere dergleichen Referenten (Serienprodukte, also alle Einzelprodukte eines Artikels) hinweisen.

In der deutschen Namenkunde sind im Allgemeinen einige unterschiedliche Denkrichtungen gebildet worden. Obwohl Warennamen identifizierende und differenzierende Funktion erfüllen, finden sie in mehreren onomastischen Arbeiten eine sog. Zwischenstelle, d. h. sie stellen einen Grenzfall zwischen Eigennamen und Appellativen,¹⁶ oder Stelle im peripheren Bereich der Propria¹⁷ dar. R. Römer hat festgestellt, „Produktnamen sind weder reine Eigennamen noch bloße Gattungsbezeichnungen“.¹⁸ Im Vergleich dagegen hat E. Ronneberger-Sibold in ihrer Arbeit darauf hingewiesen, dass „die traditionelle Einteilung der Substantive in die Kategorie der Namen (für einen Referenten) und Appellative (für eine Klasse von Referenten, die bestimmte Merkmale gemeinsam haben) durch die moderne industrielle Produktion um eine weitere Kategorie vermehrt worden ist: Warennamen bezeichnen eine Klasse von Referenten, die nicht nur bestimmte Eigenschaften gemeinsam haben, sondern untereinander völlig gleich sind. Es existiert gewissermaßen derselbe Referent mehrmals. Insofern hat dieser Referent durchaus einen Namen verdient“.¹⁹

Diese Problematik hat in der russischen Onomastik eindeutige Lösung – Warennamen, die serienweise produziert werden, werden im Russischen gar nicht zu Eigennamen gezählt. Tschechische²⁰ und slowakische²¹ Namenkunde nimmt gemeinsame Stellung zur Frage des diskutierten onymischen Status von Warennamen, wobei sie für Eigennamen gehalten wird.

3. Zum ambimodalen Charakter von Warennamen

Wie man schon angedeutet hat, wird die Frage des onymischen Status von Warennamen seit langer Zeit nicht eindeutig und gleichsinnig beantwortet. Man kann vermuten, dass die Ursache obengenannter Problematik vor allem im Charakter von Chrematonymen liegt. Es handelt sich um den sog. ambimodalen Charakter von Chrematonymen, z. B. *Ökonomische Hochschule, Institut für Germanistik, Große französische Revolution* u. dgl. Auf Grund von genannten Beispielen kann man im

¹⁶ PLATEN, Ch., siehe Anmerkung 13, S. 175.

¹⁷ CHRISTOPH, E. M. Eigennamen als Bestandteile des Lexikons? Ein Diskussionsbeitrag zur Semantikforschung in der Onomastik. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 44, 1991, S. 357–371.

¹⁸ RÖMER, R. *Die Sprache der Anzeigenwerbung*. Düsseldorf 1980, S. 53.

¹⁹ RONNEBERGER-SIBOLD, E., siehe Anmerkung 11, S. 557–603.

²⁰ ŠRÁMEK, R. Chrématomycký objekt. In: *Chrématomya z hlediska teorie a praxe. Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola“*. Ústí nad Labem 21.–22. 6. 1988. R. Šrámek – L. Kuba (Hrsg.), Brno 1989, S. 13–20.

²¹ BLANÁR, V. *Teória vlastného mena*. Bratislava 1996, S. 47.

Wesentlichen über deskriptive und motivierte appellativische Bezeichnungen, die in die Funktion von Eigennamen übertragen werden, sprechen. „Die Namen dieses Typs haben also (schon als Ausdrücke der Sprache, deren Nameninventars) zwei Funktionen zugleich zu erfüllen: primär bezeichnen sie Klassenbegriffe von entsprechenden Einzelobjekten, sekundär gehen sie feste Verknüpfungen mit den bezeichneten und identifizierten Gegenständen ein. Sie vereinigen in sich demzufolge Eigenschaften von beiden Arten und Weisen (Modi) der Erfassung von Einzelobjekten, sie sind zugleich Appellativa und Propria; man könnte sie als ambimodal bezeichnen“.²²

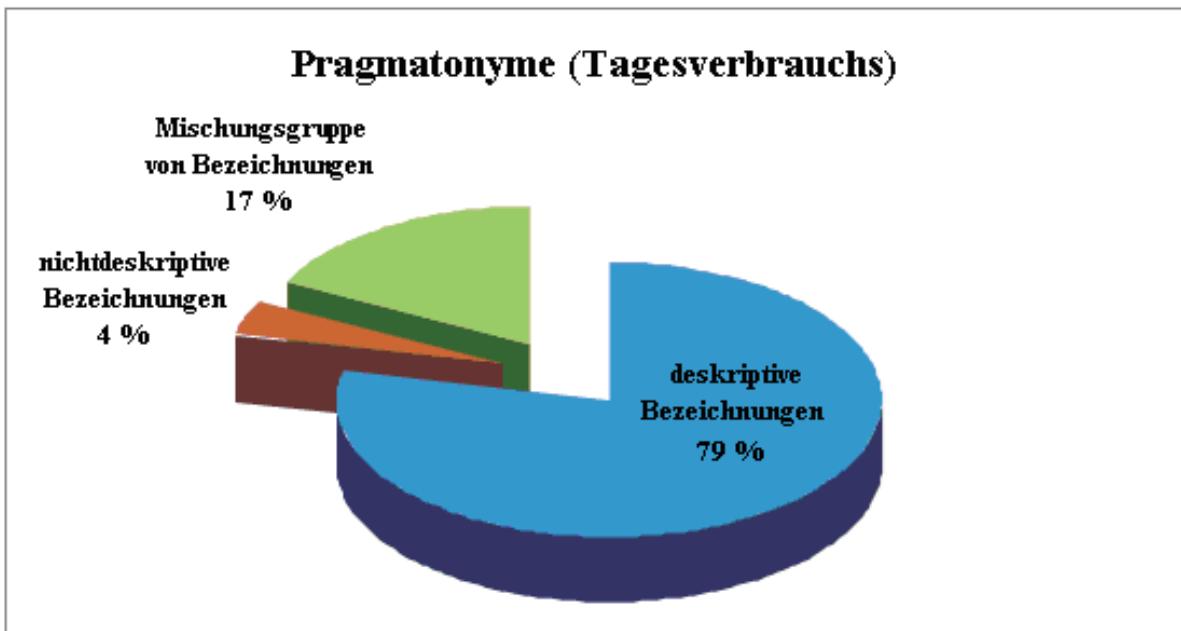
Man muss aber bemerken, dass die Problematik der Ambimodalität alle Klassen von Chrematonymen (sowohl Einzelobjekte, als auch Serienobjekte) betrifft. Der ambimodale Charakter kommt also auch bei sog. Pragmatonymen (Serienprodukten) in Frage, z. B. *Bio frische Vollmilch mit natürlichem Fettgehalt, Speisequark 20% Fett, Pizzakäse 35% Fett* u. ä.

Seit dem Jahre 2005 machen wir namenkundliche Forschung auf dem Gebiet von Pragmatonymen. Konkret geht es um Namen von Milchprodukten. Diese Forschung wird an das onymische Material slowakischer Herkunft orientiert. Anhand eines Samples von etwa 1200 Namen wird die Entwicklung dieser Namenart untersucht, wobei sprachliche und außersprachliche Faktoren in Anspruch genommen werden. Geplant ist, Ergebnisse dieser Forschung und Problematik der Namengebung im Bereich der Pragmatonyme des Tagesverbrauchs in der Dissertation zu beschreiben.

M. Dokulil²³ unterscheidet weiter zwei Schichten von Eigennamen: die echten, nichtbeschreibenden, arbiträren Eigennamen und die beschreibenden, durch allgemeine, evtl. appellativische Bedeutung motivierten und nichtarbiträren ambimodalen Bezeichnungen. Auf Grund unserer Forschung kann man noch von einer weiteren Schicht oder Gruppe von Eigennamen, der sog. Übergangsgruppe sprechen. Diese Gruppe ist durch die Mischung von Dokulils zwei Schichten von Eigennamen gekennzeichnet. Es handelt sich um Mehrwortbenennungen, deren ein Teil arbiträr und weiterer Teil deskriptiv ist. Es geht um folgenden Typ der Bezeichnungen: *Actimel višňa* (dt. „*Actimel mit Sauerkirschen*“, Joghurtdrink), *Monika smotanová nátierka* (dt. „*Rahmaufstrich Monika*“), *Mana s paprikou* (dt. „*Mana mit Paprika*“, auch Rahmaufstrich) u. dgl.

²² DOKULIL, M. Status tzv. vlastních názvů. *Slovo a slovesnost* 38, 1977, S. 311–319.

²³ Ibidem, S. 319.

Wie es aus dem Diagramm erfolgt, stellen die zahlreichste Gruppe deskriptive, also ambimodale Bezeichnungen (z. B. *Ovčí syr s pažítkou*, dt. „Schafkäse mit Schnittlauch“; *Pochút’ková kyslá smotana*, dt. „Sauerrahm“; *Zvolenský nízkotučný jogurt jahoda*, dt. „fettarmes Joghurt mit Erdbeeren aus der Stadt Zvolen“ u. dgl.) dar. Die Gründe dafür sind verständlich. Das onymische Material unserer Forschung bilden Namen von Produkten des Tagesverbrauchs, worauf auch Hersteller Rücksicht nehmen. Solche Namen sind beschreibend, sie vermitteln Hauptinformationen (inhärente und adhärente Informationen) über das Produkt, infolge dessen kann sich der Kunde schneller und einfacher im breiten Sortiment dergleichen Ware orientieren. Bei ambimodalen Namen kommt eine feste Verknüpfung mit dem bezeichneten Objekt zustande, weil solche Namen aus Appellativen bestehen, d. h. ihre Motiviertheit ist transparent.

Unter dem Begriff Informationswert von Eigennamen versteht E. Pícha²⁴ „die Fähigkeit vom Eigennamen über den Denotat auszusagen“. Über den höchsten Informationswert verfügen gerade ambimodale Namen. Mischungsbezeichnungen stehen irgendwo in der Mitte der Informationswertskaala – sie haben einen gewissen (sondern keinen präzisen) Informationswert. Nichtdeskriptive, unmotivierte, arbiträre Bezeichnungen (wie z. B. *Dodo* /Name vom Quarkdessert mit Schokolade/, *Matko* /Name vom Quarkdessert mit Vanille/, *Gaudelka* /Käsename/ u. ä.) vermitteln die wenigsten Informationen. Auch aus

²⁴ PÍCHA, E. Informačná hodnota chrématoným. In: *Chrématornyma z hlediska teorie a praxe. Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola“*. Ústí nad Labem 21.–22. 6. 1988. R. Šrámek – L. Kuba (Hrsg.), Brno 1989, S. 35–39.

diesem Grunde ist es offensichtlich, warum ambimodale Bezeichnungen auf dem Gebiet von Produkten des Tagesverbrauchs so häufig vorkommen.

Obwohl ambimodale Namen durch appellatives Wesen gekennzeichnet sind, erfüllen sie Hauptfunktionen von Eigennamen, d. h. einerseits bezeichnen sie die onymischen Objekte und andererseits identifizieren sie.

Summary

Chrematonyms are characterised as proper names of objects manufactured through human activity which are not fixed in the land. One of the specific classes of chrematonyms is constituted by pragmatonyms – proper names of serially produced products, the propriality of which is the point of focus. Slovak and foreign linguists have discussed the belonging of pragmatonyms to either the group of common nouns or proper names many times, but they still did not reach an agreement. Both Czech and Slovak onomasticians consider pragmatonyms to have a proprial status. When discussing pragmatonyms, we can also mention their ambimodal character. They are terms, which match the external criteria of propriality, but are descriptive, formed from common nouns. Last but not least, the aim of this article is to point at the non-uniform usage of the term “chrematonym”.

Key words:

proper names; appellatives; chrematonyms; pragmatonyms; ambimodality; information value of pragmatonyms

E-mail: lenkagarancovska@gmail.com

Imiona mieszkańców Poznania w najstarszych dokumentach miejskich

Magdalena Graf (Poznań)

Artykuł niniejszy wpisuje się w cykl badań prowadzonych w środowisku poznańskich onomastów – kontynuujących prace poprzedników¹ oraz realizujących nowe projekty badawcze.² Przyjęte przez zespół opracowujący historyczny antroponomastykon Poznania założenia metodologiczne, uwzględniające maksymalistyczne podejście do badań, w centrum uwagi stawiają proces kształtowania się nazwiska mieszkańców miejskiego. Ponieważ jednak ekscerpty obejmują wszelkie indywidualne określenia o charakterze antroponomicznym, w orbicie naszych zainteresowań pozostają także imiona historycznych mieszkańców Poznania. Jest to ten element służący identyfikacji, którego obecność – choć nie zawsze ma on charakter obligatoryjny – notują różne typy dokumentów. Częstość występowania imienia w poddanych kwerendzie tekstuach ma heterogeniczny charakter – przykładowo, spisy podatkowe (np. szos, podymne czy ungelt) rejestrujące miejskie dochody są – w pierwszej kolejności – znakomitym źródłem ekscerptacji nazwisk i protonazwisk; w nieco mniejszym zaś stopniu (nie jest to jednak całkowicie wykluczone) służyć mogą badaczowi dawnego imiennictwa. Dodatkowo, uwarunkowania społeczno-prawne zadecydowały, że rzadziej odnajdujemy w nich miana kobiet (jako osób pozbawionych osobowości prawnej); w znikomym stopniu materiały te odnotowują także imiennictwo poznańskich Żydów, którzy podlegali własnemu, niezależnemu od miejskiego, samorządowi i jurysdykcji. Dzieje miasta – także w zakresie jego onimii – odzwierciedlają również wpływy obce (szczególnie niemieckie) oraz ich specyfikę.³

Założona cezura czasowa obejmuje antroponomastykon Poznania doby średniopolskiej do roku 1793 (gdy zostało ono zajęte przez wojska pruskie). W historii miasta odzwierciedla ona i lata krzepnięcia ówczesnej aglomeracji złożonej z czterech niezależnych

¹ Przykładowo: SKULINA, T. Imiona kobiet w Wielkopolsce XVIII i XVII wieku. *Slavia Occidentalis* 45, 1988, s. 45–60; SKULINA, T. Najczęstsze imiona kobiet w XIV i XV wieku. *Poznańskie Studia Polonistyczne* XIV–XV, 1986–1987, s. 251–257.

² Prezentowany artykuł powstał w ramach projektu badawczego KBN nr 1 H01 D 042 30 *Nazwiska mieszkańców Poznania na tle antroponomastykonu innych miast wielkopolski i ewolucji polskiego systemu antroponomicznego* realizowanego pod kierunkiem prof. dr hab. I. Sarnowskiej-Giefing.

³ O onimicznych przejawach obecności Niemców w Poznaniu mówi m.in. I. Sarnowska-Giefing, która zauważa, że „Dopiero badania materiału z ksiąg metrykalnych poznańskich parafii pozwoli obiektywnie ocenić popularność imion, które przybysze ci z sobą przyniosili. Śladem udziału Niemców w miejskiej wspólnocie są obecne w rejestrach szosu imiona pochodzenia niemieckiego (w różnym stopniu przyswojone do polszczyzny) oraz imiona zniemczone, innego niż niemieckie pochodzenia”. SARNOWSKA-GIEFING, I. Kult świętych i błogosławionych (też poznaniaków i Wielkopoleń) oraz jego odbicie w poznańskiej antroponimii. Na podstawie najstarszych spisów obywateli Poznania. In: *Język, społeczeństwo, wartości*. E. Laskowska – E. Benenowska – M. Jaracz (eds.), Bydgoszcz 2008, s. 394.

organizmów miejskich: biskupiego miasta na Śródce, nowego miasta królewskiego wraz z jurydykami oraz kapitulnymi miast Chwaliszewo i Ostrówek (XV w.); okres prosperity i rozkwitu gospodarczego (wiek XVI i I poł. w. XVII) oraz pogorszenie warunków implikowane nie tylko czynnikami politycznymi (od II poł. XVII w.).⁴ Należy jednak już na wstępie zaznaczyć, iż niniejszy artykuł prezentuje wstępne wyniki badań nad imiennictwem poznaniaków, toteż przeprowadzone wnioski mają charakter badawczych hipotez i mogą ulec weryfikacji w konfrontacji z pełnym materiałem obejmującym m.in. inwentarze mieszkańców czy księgi metrykalne. Materiał onimiczny stanowiący podstawę tych częściowych analiz obejmuje ponad 13 tys. jednostek reprezentujących 37 imion kobiecych i 165 imion męskich (klasyfikacja obejmuje wyłącznie pierwsze imiona). Jego ekszerpcji dokonano z czterech źródeł: **ksiąg sądu wójtowskiego** (z lat 1538–1723), **ksiąg przyjęć do prawa miejskiego** (1575–1791), **akt radzieckich** (1501–1506) oraz spisów podatkowych: **ungeltu** (1556–1571) i **podymnego** (1789–1793). Taka tekstowa różnorodność pozwala objąć analizą imiona kobiet (niemal nieobecne w niektórych typach dokumentów jak np. księgi przyjęć do prawa miejskiego) oraz zaobserwować wariantywne postaci imion a także zachodzące w ich kształcie formalnym obyczności (dotyczy to zwłaszcza tych dokumentów, w przypadku których realizowany gatunek tekstu nie implikuje obligatoryjnego stosowania łaciny). Osobną kwestię stanowi obecność w niektórych zapisach innego – niż indywidualne miano – sposobu identyfikacji kobiet. W odniesieniu do analizowanego tematu nadmienią tylko,⁵ iż funkcję tę pełni m.in. imię męża występujące samodzielnie lub w połączeniu z wykonywanym zawodem, np. *Aroniowa; Marczynowa przekupka, Andrisowa złotniczka, Dawidowa Murarka, Piotrowa Mydelniczka, Wojciechowa rzeźniczka* itp.

Zebrany materiał onimiczny wykazuje niejednoznaczny status formy *Gallus*, którą można traktować bądź jako określenie o charakterze etnonimicznym (pochodzący z Galii), bądź jako wariant imienia *Gawęt*, a także określenia *Christianus*, w prezentowanym tekście arbitralnie uznanego za tekstową deklarację, iż osoba, wzmiankowana w danym spisie jest katolikiem, np. *Henricus Christianus, Samuelis Christiani, Gottlib Christianus* – na taką hipotezę pozwala – ja sądę – m.in. analiza szyku tego określenia w wyekszerpowanym materiale.⁶ Na potrzeby niniejszego opracowania zrezygnowano z szczegółowego rozróżnienia form *Maciej* (*Mathias*) i *Mateusz* (*Mathaeus*) sumując na liście rangowej

⁴ ZAGÓRSKI, Z. Powstanie i rozbudowa miasta. In: *Nazewnictwo geograficzne Poznania*. Z. Zagórskie (ed.), s. 19.

⁵ Problem ten został dokładnie omówiony min. w pracy KOŁODZIEJCZYK-TRAWIŃSKA, A. *Panna, mężatka, wdowa, czyli kobiety w XVII- i XVIII-wiecznych księgarach metrykalnych* (w druku).

⁶ Za łacińską postać imienia Kerstan/Kersten/Kirstein/Kirsten uznaje je M. Malec, por. MALEC, M. *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*. Kraków 1994, s. 266.

frekwencję obu imion. Zadecydowało o tym przede wszystkim ich podobieństwo formalne jako imion synonimycznych,⁷ często uniemożliwiające, zwłaszcza w odniesieniu do postaci wariantywnych, jednoznaczne przypisanie danej postaci do któregoś z onimów; analogiczny problem ma miejsce w przypadku imion *Agnieszka* i *Agnetha* oraz *Anna/Hanna*.

Interesującym wydaje się fakt, iż dwukrotnie odnotowano – znacznie częstsze w przypadku nazwisk – zjawisko polegające na zestawieniu 2 różnych imion w odniesieniu do tej samej osoby: *Paulo olim Nicolai* oraz *Mathiam olim Johannis*. W przeciwieństwie do form typu: *Urszulam Sabinam* czy *Rochus Antonius*, jednoznacznie ilustrujących dwuimienność, tego typu zestawienia antroponimyczne nie będą w prezentowanych analizach traktowane jak imiona podwójne, są bowiem – moim zdaniem – tekstowym sygnałem, że dana osoba w różnych środowiskach (układach komunikacyjnych) posługuje się odmiennymi imionami.⁸ Przeważają jednak wpisy poświadczające posiadanie przez znakomitą większość mieszkańców Poznania jednego imienia: na ok. 13 tysięcy wpisów zanotowano 348 form poliimiennych (wśród nich jeden raz zestawienie trzech imion), w tym aż 318 wpisów pochodziło z ksiąg przyjęć do prawa miejskiego, dotyczyło zatem przybyszy ubiegających się o przyjęcie w poczet mieszkańców poznańskiego.

Zatem, sygnalizując tylko perspektywę dalszych analiz historycznego imiennictwa poznańskiego, w prezentowanym artykule skupiam się przede wszystkim na kwestii imienniczego „inwentarza” Poznania doby średniopolskiej: w jakim stopniu stanowi on zbiór typowy, odzwierciedlający ówczesny kanon, w jakim zaś możemy tu mówić o zbiorze charakteryzującym się cechami odrębnymi.

Jak wspomniałam poddany analizie materiał onimiczny reprezentuje 165 imion męskich i 37 imion kobiecych o zróżnicowanym poziomie frekwencji. W najogólniejszym ujęciu do najpopularniejszych imion kobiecych należą: *Anna/Hanna* (171 nosicielek), *Katarzyna* (96), *Jadwiga* (86), *Agnieszka/Agnetha* (80), *Małgorzata* (75), *Regina* (74), *Zofia* (67), *Dorota* (65), *Barbara* (54), *Elżbieta* (42), *Ewa* (25), *Magdalena* (21). Na przeciwnie biegunie, wśród imion najrzadszych, poświadczonych jedno- bądź dwukrotnie odnajdujemy takie imiona, jak: *Dobrochna*, *Emerencja*, *Eufemia*, *Izabella*, *Konstancja*, *Weronika* (po 1 poświadczaniu) oraz *Nawojka* i *Otylia* (notowane dwukrotnie). Punktem odniesienia dla zbadania frekwencji dawnych imion czynię rozpoznania Tadeusza Skuliny,⁹ który – na podstawie analizy materiału z ksiąg metrykalnych wielkopolskich parafii – ustalił, iż XVII

⁷ Ibidem, s. 274, zob. też GRZENIA, J. *Słownik imion*. Warszawa 2006, s. 220, 238.

⁸ Zob. MALEC, M. *Imię w polskiej antroponimii i kulturze*. Kraków 2001, s. 81–83.

⁹ SKULINA, T. Imiona kobiet w Wielkopolsce XVIII i XVIII wieku. *Slavia Occidentalis* 45, 1988, s. 45–60.

wieczny onomastykon wielkopolski obejmował łącznie 45 imion, znamienne jest jednak to, że aż 86% użyć dotyczy 10 najpopularniejszych form; w wieku XVIII kanon obejmuje już 75 imion, w tym aż 32 imiona, które nie zostały odnotowane we wcześniejszym materiale. Zatem, wśród najpopularniejszych imion kobiecych XVII wieku badacz wskazuje: *Annę, Jadwigę, Zofię, Reginę, Małgorzatę, Katarzynę Dorotę, Agnieszkę, Elżbietę i Ewę* (I poł.) oraz *Annę, Reginę, Zofię, Jadwigę, Katarzynę, Agnieszkę, Dorotę, Małgorzatę, Ewę i Elżbietę* (II poł. w. XVII). Porównując materiał wielkopolski i – w węższym stopniu – poznański dostrzec należy znaczne podobieństwo list rangowych; istotna różnica dotyczy pozycji imion *Agnieszka, Katarzyna* oraz *Apolonia*, które w Poznaniu są popularniejsze niż w mniejszych miastach regionu oraz przesunięcie imienia *Ewa* poza pierwszą dziesiątkę a także mniejsza popularność imienia *Marianna* – wskazane różnice mogą mieć charakter socjologiczny i łączyć się ze statusem mieszkańców (w tej sytuacji pozycja społeczna byłaby jednym z czynników decydujących o imienniczej motywacji). Istotną cechą o charakterze regionalnym jest wysoka frekwencja imienia *Regina*: w opracowaniu T. Skuliny sytuuje się ono odpowiednio na 4. i 2. pozycji; w analizowanym materiale poznańskim zajmuje 6. miejsce. Co istotne – popularność tego imienia miała tendencję wzrostową, bowiem na podstawie analizy ksiąg metrykalnych poznańskiej parafii św. Marcina badacz uznał je za imię o najwyższej frekwencji; znacząco wzrasta również popularność imienia *Marianna* (jak podaje Skulina jeszcze w I poł. XVII wieku imię to należało w Wielkopolsce do wyjątkowych, w analizowanym materiale poznańskim odnotowano je 10-krotnie oraz dwukrotnie w postaci *Maria*); znaczną popularnością cieszy się w Wielkopolsce (i w Poznaniu) niemal nieobecne w innych regionach imię *Sabina*, o którym J. Bystroń pisał, iż rozpowszechniło się dopiero w wieku XIX.¹⁰

Jak konstataje poznański badacz trudno – z uwagi na brak odpowiednich źródeł – mówić jednoznacznie o ówczesnych czynnikach decydujących o wyborze imienia, niemniej zauważa on, iż: „motyw takie jak tradycja rodzinna, wpływy duchowieństwa, lokalne kulty kościelne lub uwzględnianie kalendarza to czynniki indywidualne, o społecznie i geograficznie ograniczonym zasięgu (...): jeśli dostrzegamy ich oddziaływania, to jedynie na peryferiach zasobu imienniczego, a przez parę stuleci żyje i w pełni funkcjonuje skromny, lecz trwały i mało podatny na zmiany, a społecznie wystarczający zestaw powszechnie nadawanych i powielanych imion”.¹¹ Szerszy kontekst porównawczy dostarcza dokonana

¹⁰ Ibidem, s. 56.

¹¹ Ibidem. Nieco innego zdania jest Irena Sarnowska-Giefing, wskazująca wysoką rangę kultu świętych w kontekście motywacji imienniczej. Jak zauważa autorka „Najbardziej spektakularnym dowodem kulturowych

przez W. Szulowską analiza imion warszawskich ewangeliczek (koniec XVIII w.).¹² W jej wyniku wskazano 72 imiona stanowiące onimiczny kanon, przy czym znów mamy do czynienia z zjawiskiem przeważającej frekwencji 10 najpopularniejszych imion (są to: *Anna, Karolina, Elżbieta, Dorota, Joanna, Katarzyna, Krystiana, Marianna, Maria, Zofia*), gdy niemal 70% kobiet nosiło jedno z nich. Widać zatem, że onomastykon poznański był pod względem ilościowym skromniejszy od warszawskiego, widoczne są też znaczne różnice w kolejności niektórych imion na listach rangowych. Dotyczą one przede wszystkim wysokiej pozycji imion Karolina, Joanna, Krystiana/Krystyna w spisie warszawskim i ich nieobecności w materiale poznańskim oraz dalszych pozycji w materiale wielkopolskim (Krystyna na 26. miejscu odnotowana 25 razy, Joanna – 27. odnotowana 24-krotnie, dwukrotnie odnotowano imię Karolina). Natomiast analiza antroponimii Opolu przełomu XVII i XVIII w.¹³ wskazuje, że do najpopularniejszych imion kobiecych należały: *Anna, Marianna, Jadwiga, Agnieszka, Katarzyna, Zuzanna* – różnice z repertuarem poznańskim są tu zauważalne.

Znacznie bogatszy jest natomiast zasób wyekscerpowanych imion męskich - poddane kwerendzie źródła przynoszą 165 onimów. Wśród nich do najpopularniejszych należą: *Jan* (1335 notacji), *Jakub* (762), *Mateusz/Maciej* (569), *Marcin* (515), *Albert* (488), *Stanisław* (390), *Andrzej* (384), *Piotr* (297), *Jerzy* (281), *Michał* (276), *Tomasz* (257), *Paweł* (246), *Mikołaj* (226), *Szymon* (218), *Bartłomiej* (212), *Grzegorz* (209), *Kacper* (186), *Laurenty* (185), *Adam* (161), *Łukasz* (158) wysoka frekwencja charakteryzuje też imiona: *Walenty, Józef* oraz *Kazimierz*, natomiast wśród najrzadszych odnajdujemy m.in. imiona: *Albin, Achacy, Bogdan, Dobrogost, Bogumił, Bonawentura, Chryzostom, Filip, Jacek, Mansfeld, Onufry, Pantaleon, Świętosław, Sebaldo, Serafin, Serwacy, Wacław, Władysław*. Dla uzyskania porównawczego kontekstu zwróciśmy się znów w stronę antroponimii warszawskiej poddanej analizie przez Wandę Szulowską. Autorka artykułu *Antroponimia Mazowsza w XVI wieku*, wśród najpopularniejszych imion mieszkańców wybranych z zasobu liczącego 103 onimy wskazuje: *Jana, Stanisława, Macieja, Jakuba, Wojciecha, Marcina, Andrzeja, Piotra*

uwarunkowań onimii poznańskiej (jej zależności od kultu świętych) jest niezmienna w badanym okresie obecność w pierwszej dziesiątce najbardziej popularnych imion: *Piotra, Pawła, Wojciecha, Stanisława* i – w pierwszej dwudziestce – *Floriana*. (...) Imiona patronów podkreślały przynależność Poznania do kościoła rzymskiego, a motywowane przez nie imiona uzupełniały poczucie uczestnictwa w chrześcijańskiej wspólnotie.” SARNOWSKA-GIEFING, I., patrz przyp. 3, s. 396.

¹² SZULOWSKA, W. Imiona warszawskich ewangeliczek, In: *Język, społeczeństwo, wartości*. E. Laskowska – E. Benenowska – M. Jaracz (eds.), Bydgoszcz 2008, s. 427–433.

¹³ BORAWSKI, S. – HAWRYSZ, M. Społeczność opolska w świetle nazw osobowych *Księgi wójtowskiej* (1698–1721). In: *Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość polskiej onomastyki*. R. Łobodzińska (ed.), Wrocław 2003, s. 86, 108.

i Pawła. Analiza materiału onimicznego prowadzi do konstatacji, iż „Dla nazewnictwa nieszlacheckiego charakterystyczną cechą było szybsze wyzbycie się imion rodzinnych. Wśród nie-szlachty wystąpiło tylko 6 takich antroponimów”.¹⁴ Reprezentacja rodzinnej onimii jest w materiale poznańskim nieco wyższa i obejmuje 14 imion, m.in. **Dobiesław, Bogumił, Bogusław, Więczesław** – może to świadczyć o większym stopniu tradycyjności poznańskiego antropomastykonu. Jednocześnie jego istotną część stanowią imiona obce, zwłaszcza niemieckie oraz imiona w postaci zniemczonej, np. **Bernard, Herman, Gisbrecht, Ditrich, Rudygier, Mansfeld, Karl, Jurga, Peter, Mathias, Olbricht, Stanzel**, co ma związek z niemieckim osadnictwem; w znacznie mniejszym stopniu widoczne są miana przybyszów z innych krajów, m.in. Szkotów (np. imię **Kilian** czy forma **Dziordzion**, być może także **Kuncze**) czy osadników ze wschodu (**Iwan/Iwasko, Chwiedor, Dymitr**). Natomiast w porównaniu z onomastykiem opolskim poznański zasób imienniczy jest znacznie bogatszy – autorzy opracowania *Społeczność opolska w świetle nazw osobowych księgi wójtowskiej* wyekszerpowali zbiór obejmujący 67 imion męskich, wśród nich najpopularniejsze, to: **Jan, Jerzy, Mateusz, Andrzej, Jakub, Marcin, Michał, Szymon, Franciszek, Adam, Antoni, Piotr, Krzysztof**. W tym przypadku istotnym faktem jest nieobecność w klasie najpopularniejszych onimu **Stanisław**. Zbliżony repertuar odnotowany został z XVII-wiecznych ksiąg metrykalnych w Łasku¹⁵ oraz Nowej Brzeźnicy.¹⁶ Konfrontacja z materiałem poznańskim prowadzi do wniosku o wysokiej frekwencji imienia Albert, notowanego m.in. w postaci: **Albertus, Albēo, Albrachthus** czy **Olbricht** oraz o niższej popularności imienia **Antoni**, które w zebranym onomastykonie odnotowano 83 razy, z tego 64-krotnie w księgach przyjęć do prawa miejskiego – dla porównania w konfrontowanym materiale z innych miejscowości imię to stale sytuowało się na końcu 1. bądź początku 2. dziesiątki najpopularniejszych imion męskich.

Jak wynika z przeprowadzonych analiz onomastykon poznański zasadniczo nie odbiega od kanonu imion wyzyskiwanych w akcie nominacji w innych regionach kraju – zatem w zasadniczym zrębie jest on typowy dla imiennictwa średniopolskiego. Dadzą się jednak zauważyć i cechy odrębne, do których należy m.in. niższa frekwencja form dwuimiennych oraz wyższa – niż w innych podlegających badaniom antropomastykonach miejskich – pozycja niektórych imion na listach rangowych. Już bowiem wstępna analiza

¹⁴ SZULOWSKA, W. Antroponimia Mazowsza w XVI wieku. In: *Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość polskiej onomastyki*. R. Łobodzińska (ed.), Wrocław 2003, s. 108.

¹⁵ KAMIŃSKA, M. Nazwy osobowe w najstarszych księgach metrykalnych parafii Łask. *Onomastica XXX*, 1986, s. 171–174.

¹⁶ TOMECKA, A. Imiona chrzestne w księgach metrykalnych Nowej Brzeźnicy k. Częstochowy w XVII i XVIII wieku. *Onomastica XXXIX*, 1994, s. 157–178.

ekscerptów z ksiąg przyjęć do prawa miejskiego ukazuje znaczny wzrost wieloimienności (we wcześniejszym okresie w odniesieniu do antroponimii poznańskiej notowanej niezmiernie rzadko); interesujące wnioski może przynieść nie tylko ustalenie, które imiona lokują się na listach rangowych imion wykorzystanych jako pierwsze i jako drugie, ale również zbadanie, jakie miana najczęściej „przyjmują” drugie imiona – ze wstępnej charakterystyki wynika, iż szczególnie często dotyczy to m.in. imion *Karol* (z 50 notacji aż 21 razy wystąpiło ono jako imię 1. w zestawieniu antroponimicznym) oraz *Jan*. Szczegółowego omówienia wymaga również problem fonetycznej i morfologicznej adaptacji onimów oraz sposoby tworzenia postaci nieoficjalnych. Istotnym elementem procedury badawczej winno być – poza włączeniem onomastykonu wyekscerpowanego z innych dokumentów – ustalenie, jak kształtuje się frekwencja imion w poszczególnych typach tekstów.

Wydaje się jednak, że dalsze hipotezy o ewentualnej swoistości poznańskiego zasobu imienniczego muszą znaleźć potwierdzenie w analizie większej – niż miało to miejsce w prezentowanym tekście – liczby źródeł.

Summary

The article deals with the analysis of personal names (first names) of Poznań citizens. The observations included in the article are based directly on the names of city residents as entered in tax ledgers. The historic material came also from *Album civium Posnaniensis* which is registers of new burghers of Poznań and *Borough's Court Books*. They features over 13.000 antroponyms, including names given most frequently: *Anna/Hanna, Katarzyna, Jadwiga, Agnieszka/Agnetha, Małgorzata, Regina, Zofia, Dorota, Barbara, Elżbieta, Ewa, Magdalena* and *Jan, Jakub, Mateusz/Maciej, Marcin, Albert, Stanisław, Andrzej, Piotr, Jerzy, Michał, Tomasz, Paweł*.

Key words:

personal names; first names of Poznań citizens

E-mail: lapsang2@go2.pl

Vlastní jména v e-mailových modlitbách

Marcela Grygerková (Ostrava)

Úvod

Cílem příspěvku je ukázat, jaká vlastní jména se vyskytují v modlitbách zasílaných prostřednictvím e-mailů, případně jestli se zde objevují nějaké zvláštnosti.

Zaslání modliteb, speciálně přímluvních modliteb,¹ resp. žádostí o ně, prostřednictvím e-mailů je záležitostí posledních několika let. Ve skutečnosti ovšem navazuje na dlouhodobou tradici katolické církve, jejíž věřící svěřovali své modlitby pozemským teologickým autoritám přímou žádostí sdelenou ústně konkrétnímu knězi nebo zápisem do speciální knihy² v konkrétním kostele. Námi zkoumané modlitby (celkem přibližně 1000 modliteb z let 2004–2008) pocházejí ze dvou zdrojů – od jedné soukromé modlitební skupiny, o jejíž práci se věřící dozvídali na základě osobních kontaktů, a z kostela Panny Marie ze Svaté Hory u Příbrami:³ zde působí kongregace Nejsvětějšího Vykupitele (redemptoristé), která modlitební aktivitu inzeruje na svých webových stránkách www.svata-hora.cz.⁴ Pokud je nám známo, v českých nekatolických církevních destinacích svěrování soukromých přímluvních modliteb (prostřednictvím jakéhokoliv média) angažovaným osobám je možné, ale téměř se nepraktikuje.

Vlastní jména ze sledovaných e-mailových dopisů můžeme rozdělit do šesti tematických skupin, a to 1. na jména autora přímluvné modlitby, 2. jména „předmětných osob“ (zde neuvádíme reálná příjmení, ale nahrazujeme je formami Novák, Novotný, Nováková, Novotná). 3. jména adresátů-přímluvců ze světa profánního, 4. jména přímluvců ze světa sakrálního, 5. jméno adresáta – (pro křesťany) autority nejvyšší. 6. Další skupinu tvoří toponyma, která se vážou k tematice dopisu (a ovšem také slouží k identifikaci autorů modliteb či „předmětných“ osob).

Příklady opisujeme bez oprav; na pravopisné chyby upozorňujeme, na chybějící diakritiku – „závadu“ způsobenou použitím daného média – nikoliv.

¹ Charakteristiku modlitby viz např. BERGER, R. *Liturgický slovník*. Praha 2008, s. 278.

² Příklady z polského prostředí viz MAKUCHOWSKA, M. *Modlitwa jako gatunek języka religijnego*. Opole 1998, s. 48–50.

³ Analýzu vlastních jmen dětí zázračně uzdravených na přímluvu P. M. Svatohorské viz JANEČKOVÁ, M. Rodná jména dětí ve Šteyerově překladu Balbínova spisu *Přepodivná matka svatohorská Maria. Acta onomastica* 47, 2007, s. 252–259.

⁴ Soubor získala diplomantka Mária Juříková. JUŘÍKOVÁ, M. *Charakteristika funkčního stylu náboženského*. Diplomová práce, Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, signatura 9669. Ostrava 2008.

Jméno autora přímluvy

- A) Autor se nepodepsal vůbec – buď spoléhá na to, že jeho jméno je dešifrovatelné z e-mailové adresy odesílatele, nebo (a to spíš) chce pro jistotu zachovat anonymitu, nebo se spoléhá, že Bůh přece ví, kdo ho prosí (a o co prosí): *Prosíme Tě, vypros nám u Syna velikánskou pomoc. On už ví...* (uveden kompletní text e-mailu).
- B) Autor uvádí svoje křestní jméno / jména více „zainteresovaných“ osob, např. *Veronika; Pavel, jana [sic] a Filip.*
- C) Autor uvádí hypokoristickou podobu křestního jména žadatele/žadatelů, např. *Zlatka; Alča; Pavel a Eva, Evička, Pavlík, Anička* (pravděpodobně jména rodičů a jejich dětí).
- D) Autor se identifikuje pomocí křestního jména a místa, odkud je: *Anna z Prahy; Jana z Pardubic.* Tento způsob zachovává vysokou míru anonymity (ve světském prostředí).
- E) Ve dvou případech se objevil přístavek těsný významově spadající do sféry sakrálních textů: *Tvoje ctitelka Marie; tvá služebnice Jarka.*
- F) Další možná bližší identifikace osoby je provedena uvedením role, a to rodinné: *sestra* (bez jména), *matka Jarka*, nebo pracovní: *sestra S...* (podle kontextu řádová sestra).
- G) Některé dopisy uvádějí příjmení pisatele: *Nováková* (častěji píší ženy); *Novák.*
- H) Někdy je příjmení v kombinaci s křestním jménem (obě může být nahrazeno iniciálou): *Naděžda Nováková; A. Nováková; Věra Marie D.; J. S.*
- I) Výjimečně se objevuje titul: *Mgr. Marie Nováková, Jan Novák* (pravděpodobně manželé): plná jména manželské dvojice se vyskytuje v e-mailech, v nichž je vyslovena prosba za početí dítěte.
- J) Autor je zástupcem rodiny – v podpisu se objevuje příjmení rodiny, avšak s těsným přístavkem „rodina“: *Rodina Novákova a Novákova.*
- K) I podpis obsahující příjmení může být upřesněn uvedením místa – vyskytl se jeden případ, pisatel chce pravděpodobně zdůraznit, že píše z daleké ciziny (viz také využití majuskulí): ...-*Novakovi-VANCOUVER BC CANADA.* V jednom případě je jméno rodiny doplněno místním jménem specifikujícím příslušnost k náboženské obci, ovšem s vyšší mírou anonymity (konkrétnějším určením by bylo uvedení farnosti): *Manželé Novákovi, vikariát Benešov.*

Jméno „předmětné“ osoby

Přímluvné modlitby obsahují prosby za uzdravení, dobrou práci, zlepšení vztahů v rodině apod. Je vyprošována pomoc pro konkrétní osoby, většinou jiné, než je sám autor: *Na přímluvu Panny Marie Svatohorské prosím o obrácení mých nejbližších [sic] o dobrý*

porod pro mou snachu Lucku, zdraví pro mého vnoučka a Boží požehnání pro celou rodinu. Děkuji Jana.

A) „Předmětná“ osoba není identifikována svým jménem. Může být totožná s autorem, nebo je označena jinak.

B) Osoby jsou označeny křestními jmény: (pro) *Pavla, Petra, Jitku a Josefa*; objevují se exotická jména (cizinců žijících u nás?) (za) *Ahmeda*; výjimečně se vyskytla chyba v koncovce [Pozn. eds.: Spíše než o chybu jde o nářeční koncovku.], tj. nejedná se o překlep *dej silu Romanoj* [sic].

C) Je použita hypokoristická podoba: (z [sic]) *Natálkou*; (za) *Léňu a děti*; (ochraňuj) *naši Klárku*.

D) Jedenkrát se vyskytla kombinace křestního jména s toponymem: (uzdravení pro) *Dana z Mostaru*, jako by bylo důležité zdůraznit, že se jedná o cizince; podobně, ale bez jmen osob: (za) *přátele z Ukrajiny*.

E) Někdy je křestní jméno doplněno některým typem přívlastku (ve formě věty či polovětné konstrukce), který postihuje problém uvedené osoby: (za) *Františka, který právě začíná svůj boj s drogou...*; (za) ... *Ondreje, který se má narodit za několik týdnu*.

F) Objevuje se identifikace rolí, často rodinnou: (pro) *tetu Marii a tetu Ludmilu*; (za) *syna Pavla*; (za) *mého Martina*; (za) *svoji dceru Veroniku*; (za smíření mezi) *dcerou Evou a jejím manželem Petrem*; (za) *v pondělí zemřelého* ([sic] – slovosled) *strýce Josefa* [sic]; (aby provázela) *naši maminku Pavlínu Anežku* (na věčnost). V několika případech věřící žádají o pomoc pro (svého) duchovního – osoba je zde identifikována pomocí své společenské role: (za) *duchovního otce P. Josefa*, (za) *otce Petra*. Dále se u tohoto typu objevuje identifikace rolí ve vztazích nad rámec rodiny: (za) *mou kamarádku Alenu*. Jméno „předmětné“ osoby může být zcela zastoupeno identifikací pomocí role: *manžel*; *kolegyně*; (za) *kolegyňku*; *jeden můj známý*; (o podporu úmyslů) *Sv. Otce*, nebo obecnějším: (za) *studenty Katolické univerzity v Ružomberku*; *jedna dívka*; (za) *mladou ženu, těžkou alkoholičku*. V jednom případě je kombinována identifikace rodinné role s toponymem: *mé mamince, která je rodačkou z Bohutína a k Tobě jako dítě chodila na Pout'* [sic].

G) Samotné příjmení v pozici „předmětné“ osoby jsme také zaznamenali, ovšem s těsným přístavkem činícím toto pojmenování společensky přijatelnějším: (pro) *paní Novákovou*.

H) Objevuje se i kombinace křestní jméno + příjmení: (k) *Ondřeji Novákovi*; (za zdraví) *Gabriely Novákové*; (za nemocnou) *Ivu Novákovou*; (za uzdravení) *paní Vlad'ky Novákové*; (za) *zemřelého Eduarda Nováka*.

I) Titul se objevil v jednom případě: (za umírající přítelkyni) *ing. L. Novákovou*.

J) Velmi často se vyskytuje příjmení rodiny, ovšem včetně přístavku těsného „rodina“: (za) *rodinu Novotných, Novákovu a rodiče Novákovy*. Tento typ se většinou váže k žádostem o přímluvy za zemřelé, někdy je to uvedeno explicitně: (za) *zemřelé členy rodiny Novákovy*. Poznamenáváme, že to je velmi rozšířený druh přímluvné modlitby praktikovaný hojně u všech křesťanských denominací. Možná právě pro vysokou frekvenci daných formulací se v akuzativu posesiv z mnoha desítek případů tohoto typu (navíc v jednom e-mailu bývá jmenováno více rodin) vyskytla chyba v koncovce pouze dvakrát[Pozn. eds.: Spíše než o chybu jde o vliv obecné češtiny, srovnej též *Kaprová ulice, U Čertového mlýna.*]: (za) *rodinu Novákovou [sic]*. Rodiče bývají identifikováni pomocí jména svého dítěte: (za) *Josefa Nováka a rodiče z obojí strany* (zde implicitní formulace, pravděpodobně rodiče uvedeného muže a jeho manželky). Další zvláštností je, že se vyskytuje slovo „rod“: (za) *rod Vršovců, kteří byli zavražděni v těchto dnech před 900 lety*; (za) *rodinu Novákovu a Novákovu a celý rod*; (za) *Stanislava Nováka s rodinou a rod Nováků*. [Pozn. eds.: Přímluva „za rod“ je ustálenou formulací z doby, když lidé „dávali na modlení“.]

K) Jméno „předmětné“ rodiny doplněné toponymem jsme nezaznamenali.

L) V jednom případě bylo „předmětnou“ „osobou“ zvíře – pisatelka dvakrát prosila za uzdravení svého kocourka (uvádíme smyšlené jméno): (za) *mého kocourka Tadeáška*, (za) *těžce nemocného kocourka Tadeáše*, objevuje se tedy vlastní jméno zvířete, v tomto případě má zvíře lidské jméno (v textu se nejedná o biblické jméno).

Jméno adresáta z profánní sféry

Dopisy jsou adresovány osobám, jež autoři dopisů neznají. Projevuje se to v tom, že se neobjevuje oslovení těchto osob. Kontakt s přímluvci se objevuje pouze několikrát, a to v závěrečných formulích (převažuje zdvořilostní forma s počátečním velkým písmenem), např. *Děkuji Bohu a Vám všem*.

Jméno adresáta ze sakrální sféry

V souboru dopisů ze Svaté Hory je oslovovala Panna Maria. Autor dopisu se k ní obrací přímo (vokativ): *Panno, Panno Maria apod.*, nebo nepřímo (prosit + at', + aby, + o, + za, přimlouvat se + k): *Prosím Pannu Marii, aby* (ochránila od všeho zlého...); *Primlouvam se k Panne Marii za* (kamaradcina syna...). Pro označení je využíváno nejen osobní jméno

Maria/Svatá Maria (o deklinaci viz K. Komárek⁵), ale také pojmenování Panna/Panenka, Matka/Matička/Matka Boží: *Milá Matko milosti; Prosím naší [sic] Matku Ustavičné Pomoci; Matičko Kristova!* Domníváme se, že se zde také jedná o vlastní jména, která splňují kritérium jedinečnosti pojmenovávaného subjektu a zároveň mají vysokou četnost výskytu. (Jméinem je ovšem i „plné označení“ Panna Maria Svatohorská.) Všechny tři formy jsou pak ještě různě kombinovány, případně doplněny dalšími atributy, které však již za vlastní jména nepovažujeme (bez ohledu na to, zda pisatelé dané atributy píšou s počátečním velkým písmenem), např. *Svatá slitovná Panno a Matko, Nejsvětější Panno; Panno Maria, mocna Primlukyne.* Forma „maminka“ podle našeho názoru není tradiční a nepociťujeme ji jako lexikalizovanou, proto ji k vlastním jménům neřadíme.

Adresátem ze sakrální sféry je jednou svatý Gerard, patron maminek a těhotných, uctívaný v rádu redemptoristů: *Svatý Gerarde.* V obou souborech je jednou dopis směrován ke sv. Josefovi: (prosím o přímluvy k našemu Pánu i ke) *sv. Josefu, patronovi rodin;* (prosím za přímluvu u) *sv. Josefa.* V souboru soukromé skupiny se vyskytlo jméno sv. Judy Tadeáše: (Prosím také na [sic] přímluvu) *sv. Judy Tadeáše, pomocníka v beznadějných záležitostech.* Jedenkrát se vyskytla prosba směřovaná k andělům: *o ochranu Andělů Strážných* – toto pojmenování však za vlastní jméno nepovažujeme.

Jméno nejvyšší božské autority

Je známo, že jméno Boha zůstalo lidem utajeno.⁶ V češtině používáme pojmenování s funkcí vlastního jména Bůh, Pán, Otec, Duch svatý, Ježíš Kristus, Syn, zájmeno On. Výjimečně je božská osoba oslovena přímo: *Dej [sic] Pane,* (abychom se usmířili); (Zoufale prosím,) *Bože...* Boží jméno se objevuje v nepřímých prosbách: (vypros nám u) *svého Syna...;* *Prosím Pána* (za dar odvahy); (za vedení) *Duchem svatým* (pro dceru) – včetně kauzativních konstrukcí: *aby Bůh* (pronikl do jejich srdcí); *abych sloužil Kristu* (tak, jak...); *at' ho Pán* (vede); ... *at' ho Ježíš* (vyléčí, prosím); *aby v Něm* (našel svého přítele). Do následující formulace pronikl vliv administrativního nešvaru: ... *tímto bych chtěla poprosit Pána Boha* (o milost a...).

Dále se jméno Boha objevuje v děkovných formulacích, např. *Děkuji Bohu za* (jeho uzdravování), a v pozdravech: *Chvála Kristu* (úvodní pozdrav); *v Kristu Hana* (závěrečná

⁵ KOMÁREK, K. Proměny češtiny v církevním prostředí. In: *Stałość i zmienność w języku i literaturze czeskiej XX wieku. Konstanty a promeny v českém jazyce a literatuře XX. století.* M. Balowski – J. Svoboda (eds.), Wałbrzych – Ostrava, 2004, s. 147–151.

⁶ SAWYER, J. F. A. Names: Religious Beliefs. In: *Concise Encyclopedia of Language and Religion.* John F. A. Sawyer (ed.), Amsterdam 2001, s. 302–304.

formulace); *Bůh Vám zehnej* (závěrečná formulace, běžná také v soukromé písemné korespondenci křesťanů); *Děkuji vám a hlavně Pánu Ježíši*.

Jména adresátů ze sakrální sféry včetně jmen božské osoby spadají do okruhu onyma sacra, který v nedávné době vymezil Rudolf Šrámek.⁷

Toponyma

V některých dopisech se vyskytují toponyma, jejichž uvedením pisatelé upřesňují uváděné údaje. Pokud se jedná o bližší identifikaci osoby, jako např. *Matko, dnes zemřela v Karviné 17-letá [sic] dívka...*; ... za spásu duší vrahů z Carnation, USA, jedná se o dříve zmíněný typ – bližší identifikaci osoby („předmětné“). Blíže specifikován však může být i předmět žádosti, kterým není osoba, ale nějaká událost (samozřejmě osob se týkající): *Panno Maria, kéž Tě můžem v příštím roce navštívit na Svaté hoře; Prosíme za zdárny průběh podané stížnosti ([sic] slovosled) ve Strasburku; Matko Boží, prosím o národní smír v Keni...*

Závěr

Sledovali jsme výskyt vlastních jmen v e-mailových přímluvních modlitbách. Obecně vzato se jedná o žánr dopisu – proto se objevují jména autorů; nejsou však přítomna jména adresátů-přímluvců ze světské sféry – ti jsou totiž anonymní. Jedná se zároveň o modlitby, proto se objevují jména bytostí ze sakrální sféry: Boha, Panny Marie a několika svatých; proto také případná absence jména autora dopisu nepůsobí jako společensky nevhodná. Přímluvní modlitba by se mohla přirovnat k žádosti – vyskytuje se tedy jména „předmětu“, nejčastěji osob, někdy míst, kde se odehrála událost, která je obsahem modlitby.

Jména autorů i „předmětných“ osob se vyskytují v celé škále podob, a to od „nulové“ přes uvedení křestního jména, křestního jména i příjmení až po plné znění včetně titulu. Křestní jméno bývá uváděno v hypokoristické podobě. Tato škála koresponduje s tím, jak autor svůj dopis vnímá: zda jako soukromý (tradičně komunikace s Bohem probíhá v neformálním duchu za použití tykání, Bůh prosebníka zná, ví o jeho těžkostech), nebo jako veřejný (dopis je zaslán cizím lidem, kteří jej tlumočí dál).

Běžné je, že osoba (jak autor, tak „předmětná“), případně událost jsou identifikovány pomocí toponyma. To umožňuje zachovat značný stupeň anonymity. Přitom tento způsob označení osoby je tradiční, velmi starý, jednak ho známe ze soukromé komunikace, jednak je

⁷ ŠRÁMEK, R. Onomastica sacra – jej status i cele. In: *Język religijny dawniej i dziś*. P. Bortkiewicz – S. Mikołajczak – M. Rybka (eds.), Poznań 2009, s. 287–293.

v posledních letech používán i ve veřejné a polooficiální komunikaci (na pracovištích, ve veřejnoprávních médiích k navození pocitu familiárnosti).

Identifikace předmětné osoby bývá prováděna popsáním příbuzenské role (explicitním uvedením či pomocí přivlastňovacího zájmena můj/svůj, náš) nebo uvedením role pracovní či jiné. Identifikace bývá rozšířena pomocí různých typů přívlastků, které obsahují „odůvodnění žádosti“, případně zhuštěný příběh.

Pro církevní prostředí je typické, že modlitby jsou pronášeny za zemřelé osoby – to se přenáší i do sledovaných dopisů, a to včetně zvyku přimlouvat se za celé rodiny, příp. i rody.

Analyzujeme modlitby, jsou tedy přítomna jména ze sakrální sféry – onyma sacra. Jako vlastní jména chápeme slova Bůh, Pán, pojmenování pro jednotlivé božské osoby Otec, Syn, Duch svatý. Pro Marii jsou běžně užívána další pojmenování – Panna, Matka/Matička, pro konkrétní farnost P. M. Svatohorská – která také považujeme za vlastní jména.

Z hlediska onomastiky náš příspěvek nepřináší žádný nový materiál, domníváme se však, že jsme ukázali některé méně známé skutečnosti ve využití vlastních jmen (především osobních) v komunikaci věřících osob.

Summary

The article characterizes private intercession prayers which believers have sent via e-mail to be passed on to God. The analysis of these e-mails is particularly focused on proper names. As the letters are addressed to unknown persons – i.e. to an intercessor, the formal addressing is missing. As we are at the same time concerned with the genre of a prayer, there are proper names from sacral world, so called onyma sacra (titles used for God, Our Lady and saints).

From the profane area the names of persons and writers on behalf of which should an intercession be passed on to God are present. The names of persons are influenced by the percentage of anonymity; they may be stated fully but more often persons are marked just by the first name, sometime even by its diminutive. Sometimes the name is not included at all or it is instead described by a family or social role.

Key words:

prayer of intercession; proper name; personal names; place names; electronic communication

E-mail: marcela.grygerkova@osu.cz

Jména pro české „domácí mazlíčky“

Eva Hájková (Praha)

Spektrum zájmu současné české lingvistiky je široké a patří do něj i pojmenování zvířat. Máme např. materiály zaměřené na označení zvířat ve frazeologii, v pohledu na českou frazeologii i v pohledu srovnávacím s frazeologií polskou a německou,¹ a zdá se, že i o zoonyma a jejich zkoumání zájem vzrůstá.²

V souvislosti s vymezující se skupinou zvířat chovaných v domácnosti pro potěchu člověka zaměřila jsem se na sledování jmen pro tato zvířata. Mluvíme o tzv. domácích mazlíčcích, tedy zvířatech, která svým způsobem plní funkci společníka člověku, mnohdy jsou i jeho „komunikačním“ partnerem. Vymezení této skupiny jde evidentně napříč dosud známými a běžně vymezovanými skupinami zvířat – domácí mazlíčci jsou nejčastěji zvířata domácí (pes, kočka), ale i užitková (kůň), cizokrajná, resp. netypická pro naše podnebné pásmo (hadí, pavouci, papoušci), nebo vpravdě cizokrajná, jak je tak tradičně vymezujeme (lev, tygr, puma – mazlíčci jedinců snažících se odlišit od ostatních chovatelů, poukázat na svou výlučnost), dále zvířata považovaná spíše za škůdce člověka, aspoň ve své varietě volně žijících zvířat v přírodě (křeček, potkan, krysa, myš) a jistě bychom mohli specifikovat jednotlivé skupiny zvířat ještě podrobněji a přesněji. Volba zvířete – domácího mazlíčka je výsostně subjektivní záležitostí konkrétního člověka, který se pro držení takového zvířete rozhodne, přičemž dominantním faktorem takové volby může být ledacos, od módnosti přes líbivý vzhled zvířete nebo jeho přátelskou povahu až po náhodu. Čeština dosud neměla a nemá lexém označující tuto skupinu zvířat, takže se v běžné komunikaci patrně ustálí, zdá se, označení opřené o anglické slovo *pet – mazlit se, mazlíček*, i když některým českým mluvčím se takové označení nelibí.

Ke zjištění charakteru povědomí uživatelů českého jazyka o skupině zvířat, která bychom mohli označit jako domácí mazlíčky (nebo jiným, vhodnějším názvem, pokud jej najdeme), jsem podnikla šetření nejprve u žáků mladšího školního věku, ale dále i u žáků starších a u dospělých. Pro tento příspěvek uvádím údaje z dosud zpracovaného materiálu první skupiny – žáků mladšího školního věku – a části třetí skupiny: vzorku dospělých

¹ Označování zvířat srov. zvl. v pracích E. Mrhačové, např. MRHAČOVÁ, E. – PONCZOVÁ, R. *Zvířata v české a polské frazeologii a idiomatice*. Ostrava 2003.

² Srov. např. vzrůstající počet diplomových prací zadaných na pedagogických nebo filozofických fakultách; též zde v referátu doc. Naděždy Kvítové o situaci na katedře českého jazyka a literatury Fakulty přírodotě-ně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci.

respondentů. Šetření stále probíhá, výsledky průběžně vyhodnocuji. Zde chci informovat o prvních zjištěních.³

Pro potřeby šetření byl sestaven jednak dotazník, jímž se zjišťovaly názory na vhodnost a způsoby pojmenování zvířat držených v domácnosti, druh takových zvířat, obliba jednotlivých druhů domácích mazlíčků a povědomí o typickém pojmenování psů a koček, jednak byla vytvořena tzv. karta zvířete vyplňovaná pro každé zvíře samostatně bez ohledu na to, zda je chováno v domácnosti samostatně, nebo spolu s dalšími zvířaty. Tyto formuláře byly použity pro šetření u všech dotazovaných skupin respondentů.

Sebraný materiál od nejmladších respondentů v podobě vyplněných dotazníků a karet zvířete byl zpracováván ve dvou etapách podle toho, jak se dotazníky podařilo shromáždit. V první etapě vznikl soubor odpovědí od 304 městských dětí, a to od 221 žáků 2.–5. ročníků pražských základních škol (celkem z 10 tříd) a od 83 stejně starých žáků z Děčína a z Opavy (celkem ze 4 tříd).⁴ V druhé etapě byl tento soubor rozšířen o odpovědi dalších 70 pražských žáků z 1. stupně ZŠ.

Druhou skupinu tvoří zatím kontrolní vzorek odpovědí dospělých z Prahy, Středočeského a Libereckého kraje.

Již první výsledky ukazují shody v odpovědích u obou sledovaných skupin. Následující tabulka uvádí údaje o domácích mazlíčcích v odpovědích dívek a chlapců, kritériem řazení byla četnost uvedených příkladů.

	Dívky	Chlapci
1.	pes	pes
2.	kočka	kočka
3.	(mini)králík	křeček
4.	morče	papoušek/korela
5.	papoušek	andulka
6.	činčila	(akvarijní) rybičky
7.	želva	morče
8.	kanárek	pavouk
9.	křeček	myš/potkan
10.	potkan	pískomil

³ Podrobný materiál připravujeme pro časopis Acta onomastica.

⁴ O šetření a jeho výsledcích u této skupiny respondentů podrobně referuji in HÁJKOVÁ, E. Vlastní jména „domácích mazlíčků“ městských dětí. *Slovo o slove* 15, 2009, s. 75–83.

Podle výsledků z kontrolní skupiny dospělých výrazně převažuje pes, podstatně méně často je uvedena kočka, následují papoušek, křeček, rybičky, želva, morče, králík a navíc ve srovnání se skupinou dětí je uvedena fretka. Vymezení skupiny domácích mazlíčků je tedy v obou sledovaných skupinách obdobné.

Respondenti se dále shodují v názoru, že zvíře doma chované má mít jméno. Nepojmenovali by hmyz a akvarijní ryby, protože (citují) „je jich hodně druhů“, „stejně by se to pletlo“, „stejně nás neslyší“; dále by nepojmenovali zvíře následně určené ke konzumaci, např. ovci, slepici, vepře, což ale nejsou zase podle předchozího vymezení domácí mazlíčci. Částečné rozdíly jsou v názoru na vhodnost antroponym pro pojmenování zvířat. Většina dospělých by antroponymum pro zvíře užila, v dětských odpovědích se však relativně často objevuje odpověď NE, („lidské jméno“) není vhodné. Z řady dalších poznámek v dotaznících však vyplynulo, že mnohé děti chápaly termín vlastní jméno neterminologicky, jako „svoje jméno“ a to by zvířeti nedaly. Je to současně signál pro učitele češtiny, kteří předpokládají (evidentně mylně), že termín vlastní jméno je u dětí již zažitý.

Konkrétní repertoár jmen pro jednotlivé druhy zvířat se na základě analyzovaných dotazníků liší. Nejbohatší zjištěný soubor tvoří jména pro psy a feny v souladu se zjištěním, že psi jsou nejčastěji drženým domácím mazlíčkem v současných českých rodinách.

Nejčastěji uváděná jména pro psy a kočky (zachován pravopis respondentů):

Jména pro psy

Alan, Alex, Alík, Andy, Argo, Azor, Bary, Ben, Bily, Black, Bobík, Brok, Čenda, Čert, Čumák, Dan, Dar, Deny, Džony, Ferda, Filip, Fredy, Glen, Haf, Hafík, Charly, Jack, Kazan, Kvik, Lajda, Majký, Max, Maxík, Meky, Nero, Ořech, Pajda, Pepík, Punta, Puntík, Rek, Rex, Riki, Ríša, Rony, Ťapka, Tim, Vořech, Voříšek, Willy, Žeryk, Žulík, Župík

Jména pro feny

Ada, Adéla, Ája, Aika, Ajda, Amálka, Anička, Anka, Arka, Arví, Asta, Bára, Bela, Bella, Betty, Betyna, Bobina, Celsi, Dáša, Dášenka, Deny, Denynka, Dina, Dorina, Dorka, Džesina, Elza, Eminka, Emma, Endyna, Fanynka, Fifi, Glorie, Helena, Jessy, Jessyka, Jessyna, July, Kája, Kristýna, Kyty, Lady, Laky, Leidy, Leni, Lesí, Lesina, Lili, Magí, Mira, Naumi, Nelina, Pegina, Pepina, Putčka, Ryta, Sany, Sára, Sendi, Sindy, Sisi, Terynka, Vendy, Viky, Viktorka, Zoryna, Zoubek, Zuzana

Jména pro kočky

Bělinka, Betyna, Bublinka, Čertice, Číča, Čičí, Čiko, Číkyta, Drápalka, Džesina, Evita, Fany, Jenny, Káča, Kačka, Klubko, Kočičák, Lili, Líza, Míca, Mici, Micina, Micinka, Micka, Minda, Míša, Mourinka, Nela, Očko, Sara, Šmudlina, Čapka, Zrzka

Jména pro kocoury

Ben, Benja, Bobeš, Bohuš, Čertík, Damián, Drápal, Felix, Ferda, Fousek, Frantík, Garfield, Honza, Chomáč, Kiwi, Lajda, Macek, Macík, Macour, Matěj, Matýsek, Max, Mikeš, Míša, Míšek, Modřík, Mourek, Mykeš, Oskar, Pouliček, Puntík, Rex, Sam, Zrzák, Zrzek

Uvést typická jména pro psy a kočky zvládli pochopitelně lépe dospělí, pro mladší školní věk jde zjevně o příliš náročný dotaz. Repertoár typických jmen proto čerpáme především z odpovědí dospělých (tentokrát řazeno podle četnosti užití):

Typická jména pro psy

Rex, Alík, Puntík, Ben, Azor, Max, Brok, Dan, Bobík

Typická jména pro feny

Asta, Bára, Aika, Sindy, Lasie, Betyna, Sára

Typická jména pro kocoury

Mourek, Macek, Mikeš, Ferda, Bobeš, Čertík, Felix, Garfield

Typická jména pro kočky

Minda, Míca, Micka, Micinka, Líza

Ilustrací užívání jmen pro psí mazlíčky může být psí kalendář uveřejněný v Magazínu Dnes 23. 4. 2009. Tento psí kalendář můžeme považovat za reprezentanta různých podobných zpracování zoonym ke komerčním účelům – mnohé firmy již zjistily, že takové seznamy jmen pro psy (ale i pro kočky) mohou být podobně výhodným obchodním artiklem jako misky, pelíšky, hračky, škrabadla, oblečky nebo boty či jiné „psí nebo kočičí zboží“. Pro účely zkoumání zoonym lze takový soubor považovat za doklad obecného povědomí běžných uživatelů jazyka o spektru užívaných vlastních jmen pro domácí mazlíčky.

Uvedený psí kalendář disponuje všemi dny v běžném roce, nezohledňuje státní ani církevní svátky. Obsahuje celkem 362 jmen, což je asi omyl, mělo by jich být 365. Tři jména jsou ovšem uvedena vždy dvakrát, což by se patrně nestalo při pečlivější korektuře souboru jmen. Týká se to jmen Agila, Bobina a Dina, tedy patrně shodou okolností jen jmen pro feny. Nemůžeme však říci, že opakování těchto jmen je motivováno jejich častějším užíváním –

v našem souboru psích jmen z karet zvířat získaných v šetření se rozhodně jako jména s vysokou frekvencí užití neobjevila, jméno Agila dokonce v našem souboru není vůbec. O principu sestavení komentovaného kalendáře (ani o jeho autorech) se bohužel nepodařilo zjistit nic bližšího.

Podle očekávání jsou v kalendáři zastoupena psí jména literárních hrdinů – knížek pro děti a mládež: Jonatán, Štaflík, Špagetka, Fík, Žerýk, Dášenka, Baryk, ale i kocourí jméno Damián, dále hrdinů filmových a televizních příběhů: Bendži, Betoven, Fido, Lassie, Rex, Tesák, Šarik, ale i jména skutečných psích hrdinů: Lajka, Rintintin, jména „vypůjčená“ z nezvěřecího světa: Barbie, Kojak, i „tradiční“ jména českých psů: Alík, Punťa a Čapka.

Budeme-li aplikovat na daný psí kalendář kritéria posuzování jmen jako na soubory jmen získané v našem šetření, pak zjistíme, že v rozlišení jmen pro psy a pro feny je disproporce – kalendář uvádí 235 jmen pro psy, což je téměř 65 % uvedených jmen, na feny tedy zbývá jen asi třetina nabízených jmen. Vzhledem k tomu, že v našich souborech jmen z šetření nepřevažují mezi zvířaty psi nad fenami a ani repertoár jmen pro feny není výrazně menší než pro psy, z čehož by se dalo usuzovat v případě, kdyby tomu tak bylo, na menší počet jmen pro feny a jejich častější opakování, budeme považovat zjištěnou skutečnost o psím kalendáři opět spíše za formální, náhodnou chybu v sestavení kalendáře. Co ovšem za náhodnou chybu považovat nelze, je způsob zápisu jmen. Ve sledovaném kalendáři totiž najdeme jako samostatná i jména lišící se toliko svým zápisem, např. Beli i Belly, Brit i Britt, Elsa i Elza, což je ovšem potvrzení rozkolísanosti grafického záznamu jmen, srovnatelně jako tomu je v našem souboru jmen získaných dotazníkovým šetřením. (Podobně se dále dá uvažovat o jednom jménu v případech uvedených samostatných variant Brixia i Brixie, Betty i Betina, Kiki i Kikina, Filip i Philippo apod.)

I v psím kalendáři jsou užita antroponyma, tvoří plnou třetinu uvedených jmen. Jejich uvedení mezi dalšími zoonymy potvrzuje zjištěnou skutečnost z dotazníkového šetření, kde se též antroponyma pro domácí mazlíčky hojně objevují a v nichž jsou též antroponyma uvedena jako vhodná pojmenování pro zvířata.

Zdá se, že repertoár jmen pro psy je nejširší, jejich opakování není tak časté jako opakování jmen kočičích. Např. v dílčím souboru odpovědí mladších žáků se opakuje proprium Micka (22x), Mourek (13x), Mikeš (12x), zatímco jiná jména se vyskytují singulárně, maximálně se 2x opakují. Ostatně i mezi typickými jmény pro kočky, jak je zachytilo naše šetření u dospělých respondentů, vidíme v podstatě pouze 2 jména: Míca (a obměny Micka, Micinka, Minda) a Líza. Mezi psími jmény se opakovaně vyskytují:

výlučně četně pouze Rex (18x ve stejném souboru jako výše uvedená jména koček), ostatní výrazně méně Alík 6x, Punt'a 4x, Bára 3x, přičemž soubor psích jmen je podstatně širší než soubor jmen kočičích.⁵ Možná zajímavým rysem kočičích, resp. především kocouřích proprií je opakovaný výskyt hlásky *m* v náslovné pozici těchto jmen (Mour, Mourek, Mikeš, Miky, Mates, Macek, Macík, Macíček, Modřík aj.). Výskyt kočičích jmen Micka, Mourek a Mikeš není navíc ovlivněn módní oblibou, dočasným vnějším podnětem, jako tomu je u psích proprií – až televize přestanou vysílat seriál Komisař Rex, ubude zaručeně i psích Rexů, podobně jako téměř zmizelo v 70. letech minulého století velmi frekventované psí jméno Bella podle tehdy vysílaného televizního seriálu *Bella a Sebastian*.

Pro doplnění jen uveďme, že ze jmen pro další domácí mazlíčky může být zajímavé sledovat jména pro křečky, myšky, morčata, osmáky nebo i (mini)králíky. Je to skupina zvířat výrazně odlišná od psů a koček, přesto i mezi jmény pro tato zvířata vidíme propria přejatá, jako jsou Eddy, Betty, Meggy apod., se kterými lidé nakládají jako s pojmenováními pro psy. Z běžných antroponym u nás užívaných se pak u této skupiny zvířat často objevují hypokoristika Ferda, Kubík, Týnka. Zvláště jméno Ferda je patrně „univerzálním“ jménem nejen pro psy, kocoury, křečky nebo papoušky, ale třeba i pro hady nebo pavouky (pokud vůbec jméno mají).

Literatura:

- HÁJKOVÁ, E. *Vlastní jména (zvláště zvířat) v práci s žáky na 1. stupni ZŠ*. Ústí nad Labem (v tisku).
- HÁJKOVÁ, E. Vlastní jména „domácích mazlíčků“ městských dětí. *Slovo o slove* 15, 2009, s. 75–83.
- MRHAČOVÁ, E. – PONCZOVÁ, R. *Zvířata v české a polské frazeologii a idiomatice*. Ostrava 2003.
- SPAL, J. Jména našich psů a koček. *Zprávy Kruhu přátel českého jazyka*, 1965, leden, s. 11–17. Výtah ve *Zpravodaji Místopisné komise ČSAV* 7, 1966, s. 146–148.
- UTĚŠENÝ, S. O jménech krav na Jičínsku. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 3, 1962, s. 208–216.

Summary

The paper brings partial results of the research concerning Czech pets' names. We delimit this group of animals and state the most frequent names, especially for dogs and cats. We confirm

⁵ O menším počtu kočičích jmen mluví již J. Spal v 60. letech minulého století.

the former findings of smaller repertoire of cats' names in comparison with the number of dogs' names. It seems that some hypocoristics (e. g. Ferda) can function as universal names for any animals.

Key words:

pets; zoonyms; the most frequent names of dogs and cats

E-mail: eva.hajkova@volny.cz

Nové tendence v rozvoji současné české onymie

Milan Harvalík (Praha)

Na vzniku a vývoji jednotlivých vlastních jmen i onymických systémů všech jazyků se vedle jazykových faktorů vždy výraznou měrou podílely i vlivy mimojazykové, především společenské. Tento fakt je pochopitelný – vlastní jména jsou totiž fenomén nejen jazykový, ale i široce sociální, a proto se v nich reflektuje rovněž vývoj společnosti a její změny. Nejinak je tomu i v současné češtině. Soubor vlastních jmen existujících a užívaných v českém jazyce prochází v posledních letech významnými změnami, při podrobném zkoumání je však zřejmé, že jejich intenzita a dynamika se u jednotlivých skupin a podskupin proprií projevuje nestejně. Pozornost je věnována období od r. 1989 do současnosti.

1. U osobních jmen (antroponym) jde především o rodná jména (jak v základních, tak i v hypokoristických podobách) a příjmení, v posledních letech pak o vlastní jména užívaná účastníky chatové komunikace na internetu, tzv. nicky.

Podobně jako v řadě jiných států, i u nás jsou pravidla pro volbu jmen a jejich zápis do matriky stanovena zákonem (v České republice je to zákon o matrikách, jménu a příjmení č. 301/2000 Sb.). Na předchozí právní ustanovení navázal tím, že do matriční knihy lze zapsat jen základní, spisovné podoby pravopisně doložených rodních jmen. Nelze tedy zapsat jména obecná a jiné druhy vlastních jmen než rodná, přičemž rodná jména nesmějí být zkomolená, zdobnělá a domácká. Fyzické osobě mužského pohlaví nelze zapsat jméno ženské a naopak. Významnou změnou oproti dřívějšímu zákonu je skutečnost, že v současnosti mohou být občanu České republiky do matriky zapsána i dvě rodná jména (o připsání druhého rodného jména lze požádat i dodatečně).

Důležitým stimulem pro vývoj systému českých rodních jmen (tj. rodních jmen užívaných v českém jazyce, ať už je jejich původ domácí či cizí) je rozšiřování repertoáru užívaných jmen. Byly stanoveny čtyři způsoby, jimiž k tomu dochází, a to přehodnocování, „zoficiálnění“ původem domáckých podob jmen, které ztratily své citové zabarvení, oživování jmen zastaralých a užívaných v minulosti, přítváření dosud neexistujících či neužívaných ženských podob jmen k mužským a přejímání jmen z cizích jazyků.¹

Charakteristickým rysem v proměnách inventáře rodních jmen užívaných u nás je internacionálizace, která je důsledkem intenzivnějších styků naší země se světem (možnost cestování českých občanů do zahraničí a cizinců do České republiky, národnostně smíšená

¹ KNAPPOVÁ, M. *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* Praha 2006, s. 40.

manželství aj.).² Podobně jako v dřívějších dobách se při volbě rodných jmen pro novorozené děti v různé míře uplatňují rodinné a místní zvyklosti, jazykové vlivy, sociální postavení a vzdělání rodičů, jejich zájmy, profese a přátelé, náboženské vlivy, dobová společenská obliba jmen, obliba populárních osobností a snaha o oživování neužívaných jmen.³

Ve srovnání se situací před r. 1989 se nyní objevuje výraznější užívání rodných jmen (jak v základních, tak v jejich hypokoristických podobách) při současném vykání a často spolu s oslovením *pane*, *paní*, *slečno* i v takových komunikačních situacích, u nichž to dříve nebylo zvykem (televizní soutěže, telefonáty rozhlasových posluchačů apod.). Důvody rozšiřování tohoto jevu lze spatřovat v přejímání zvyklostí z některých cizích jazyků, v menší míře formálnosti a ve snaze o vytvoření blízkého kontaktu, pocitu přátelství a intimity, ale – na druhé straně – i v možnosti zachovat tak určitou anonymitu (pokud je např. účastník soutěže oslovený pouze rodným jménem nebo pokud se telefonující nepředstaví i svým příjmením, ztěžuje to možnost jeho identifikace, což může být za jistých okolností výhodné).

V souvislosti s výše zmíněnou internacionálizací se i u příjmení užívaných v češtině v poslední době setkáváme se stále vzrůstajícím podílem jmen cizího původu – ať už jde o příjmení cizinců, kteří do České republiky přicházejí pracovat a žít, nebo o příjmení osobnosti politického, společenského a kulturního života, o nichž informují veřejné sdělovací prostředky. Lze konstatovat, že v češtině jakožto flektivním jazyce je i v současnosti zařazování cizích příjmení podle jejich zakončení k některému z dekлинаčních paradigmatických typů.⁴

Citlivou a aktuální otázkou je pro část uživatelů jazyka přechylování či nepřechylování ženských příjmení v češtině. Pro formu zápisu ženských příjmení do oficiálních dokladů je v České republice základním právním ustanovením zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení, ve znění jeho novely č. 165/2004 Sb., kde je v § 69 stanoveno, že příjmení žen se tvoří v souladu s pravidly české mluvnice (tj. v přechýlené formě – M. H.). Při zápisu uzavření manželství lze na základě žádosti ženy, jíž se uzavření manželství týká, uvést v matriční knize příjmení, které bude po uzavření manželství užívat, v mužském tvaru, jde-li o a) cizinku, b) občanku, která má nebo bude mít trvalý pobyt v cizině, c) občanku, jejíž manžel je cizinec, d) občanku, která je jiné než české národnosti. Podobná pravidla platí pro zápis narození dítěte ženského pohlaví. Na základě žádosti rodičů je možné zapsat mu příjmení v mužském tvaru, je-li

² Tamtéž, s. 21–23.

³ Podrobně viz KNAPPOVÁ, M., op. cit. v pozn. 1, s. 24–36.

⁴ K tomu viz KNAPPOVÁ, M. *Naše a cizí příjmení v současné češtině*. Liberec 2008.

dítě a) cizincem, b) občanem, který má nebo bude mít trvalý pobyt v cizině, c) občanem, jehož jeden z rodičů je cizincem, d) občanem, který je jiné než české národnosti.⁵

V běžné komunikaci je úzus v přechylování/nepřechylování cizích ženských příjmení nejednotný, přechylování je však přirozeným rysem češtiny a je tak hodnoceno i v mluvnicích a jazykových příručkách. Proto ho lze jen doporučit jakožto kultivovanější formu vyjadřování. Vždy je však nutné rozlišovat mezi přechylováním v běžné komunikaci, kde je vhodné, a v oficiálních dokumentech právní povahy, v bibliografických záznamech apod., kde je na místě respektovat původní, nepřechýlenou podobu příjmení.⁶

Zvláštní skupinu antroponym tvoří tzv. nicky, tj. vlastní jména užívaná účastníky chatové komunikace na internetu.⁷ Způsobem vzniku, specifickými funkcemi, které plní, i svou formou se výrazně liší od ostatních druhů osobních jmen, ačkoliv se v některých charakteristikách blíží k pseudonymům a přezdívкам. Podobně jako přezdívky patří i nicky k neoficiálním antroponymům a jedna a táz osoba může mít několik přezdívek i několik nicků, ale zatímco přezdívky jsou dávány okolím, nicky si jejich nositelé volí sami. Na rozdíl od přezdívek i pseudonymů může být ve funkci nicku použita i oficiální či hypokoristická podoba osobního jména účastníka chatové diskuse (rodného jména, příjmení či spojení rodného jména a příjmení). Pro vytváření nicků je charakteristická kreativita a vysoká míra expesivity, projevující se mj. užíváním nejrůznějších vlastních i obecných jmen, zkratek, akronymů, neobvyklých kombinací grafémů (včetně libovolného zacházení s velkými a malými písmeny), spojováním grafémů, číslic a speciálních typografických a/nebo počítačových znaků a absencí diakritiky. Často je u nicků výrazně přítomna charakterizační funkce. To vše umožňuje jejich nositelům zaujmout a vyniknout, vytvářet svou virtuální identitu, manifestovat tak svá přání, záliby, postoje, stylizovat se a budovat si „virtuální image“.

⁵ Srov. KNAPPOVÁ, M., op. cit. v pozn. 4, s. 36–37.

⁶ Při volbě přechýlené či nepřechýlené formy cizího ženského příjmení se nabízí paralela s volbou mezi exonymy a endonymy: Uživatelé jazyka musí k jejich užívání přistupovat funkčně. Mluví by měl v závislosti na situaci užít buď původní, nebo domácí formu jména. Bude-li kladen důraz na přesnost a jednoznačnou orientaci, je na místě endonymum, v běžném rozhovoru je naopak vhodnější a přirozenější užívat exonyma. Takováto funkční diferenciace a situační podmíněnost obohacuje výrazové možnosti jazyka a může být dalšímu vývoji jedině ku prospěchu. – Srov. HARVALÍK, M. *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*. Praha 2004, s. 123.

⁷ DAVID, J. Blondacekhodonin a slecinka.z.hk (Toponymum v nicku). *Acta onomastica* 47, 2006, s. 151–157; DAVID, J. Nicky v komunikaci na WWW chatu. In: *Čeština na WWW chatu*. E. Jandová et al. (eds.), Ostrava 2006, s. 43–84; PATRÁŠ, V. „Nicky v chate“ (Pohled na internetové prezývky cez okienko sociolinguistiky). In: *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. 14. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica 6.–8. júla 2000. Zborník referátov*. J. Krško – M. Majtán (eds.), Bratislava – Banská Bystrica 2000, s. 209–221; WACHTARCZYKOVÁ, J. Virtuálna identita ľudí na internete a ich mená. In: *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. 14. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica 6.–8. júla 2000. Zborník referátov*. J. Krško – M. Majtán (eds.), Bratislava – Banská Bystrica 2000, s. 223–230.

2. U toponym zaměříme pozornost na místní jména, pomístní jména, urbanonyma a exonyma s endonymy.

Systém českých místních jmen byl ve sledovaném období poměrně stabilní. Ke vzniku nových oikonym nedocházelo – s výjimkou jmen nových městských čtvrtí, satelitních sídlišť, obytných komplexů, rezidencí apod. – příliš často. Takovéto lokality bývají v řadě případů pojmenovány vlastními jmény objektů, na jejichž místě vznikají (v závislosti na městském či venkovském charakteru území jde nejčastěji o urbanonyma či pomístní jména), jindy přejímají jména míst, jejichž součástí jsou, přičemž ke jménu je přidáván atribut typu *Nový*. (Z pochopitelných důvodů necháváme stranou pozornosti ty lokality, které pojmenovány nejsou, neboť jsou chápány jako součást vyšších celků – měst, městských částí, obcí –, na jejichž katastru vznikají.) Developerské firmy budující obytné lokality vnímají jejich jméno jako součást reklamní prezentace, proto se v pojmenování objevují výrazy asocující pozitivní hodnoty, exkluzivitu, městskost, ale i naopak venkovský charakter místa. Mnohdy se jako znak prestiže uplatňuje angličtina, v menší míře i francouzština.⁸

Rovněž zánik místních jmen je dnes řídký, protože vzácný je zánik obcí. Nejčastěji dochází jen k administrativním změnám, kdy se obec stává součástí jiné obce či městskou částí – pak je původní jméno zachováno po spojovníku, zůstává však stále oikonymem. Období po r. 1989 s sebou však přineslo i opačný proces – osamostatňování obcí, např. obec Točník, která byla součástí Žebráku, je dnes opět samostatnou obcí, Králův Dvůr už nyní není součástí Berouna.

Díky tomu, že se v české oikonymii 20. století jen minimálně uplatnily ideologické vlivy, docházelo po r. 1989 k přejmenovávání pouze výjimečně (*Gottwaldov* – *Zlín*); v ojedinělých případech byla obnovována jména německého původu (*Křížová* – *Krucemburk*).

Změny českého anoikonymického systému v uplynulých dvaceti letech nebyly příliš sledovány, přesto však lze na základě několika autorových drobných sond vysledovat jisté tendenze. Zatímco hydronyma a oronyma se jeví jako značně stabilní, nelze říci totéž o pozemkových jménech. Podobně jako kolektivizace na počátku 50. let 20. století způsobila podstatné změny nejen ve vlastnictví zemědělských pozemků, ale i v jejich jménech,⁹ odrazila se – byť v menší míře – politická a společenská situace po r. 1989 i v této části české anoikonymie. Při zkoumání vlivu změn ve vlastnických poměrech, pozemkových restitucích, zániků a transformacích JZD a státních statků na pozemková jména byly zjištěny následující případy:

⁸ DAVID, J. Nová česká oikonyma typu Chodovec City, Barrandov Hills, Nové Měcholupy... a Šmoulov. *Naše řeč* 91, 2008, s. 192–196.

⁹ Viz OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. Změny v pomístních jménech na území Čech po roce 1945. In: *Najnowsze przemiany nazewnicze*. E. Jakus-Borkowa – K. Nowik (eds.), Warszawa 1998, s. 175–180.

- a) pozemek je nyní označován jménem, které měl před kolektivizací (necháváme zde stranou, zda v době kolektivního hospodaření jméno přetrvalo, zaniklo či bylo – např. v souvislosti s přičleněním k jinému pozemku – změněno);
- b) přetrvalá jména, které pozemek dostal v době, kdy byl majetkem státního statku či JZD;
- c) podle potřeby vzniká zcela nové pojmenování, nezávislé na předešlém jméně/předešlých jménech pozemku.

První typ je nejčastější při návratu původním majitelům pozemků (popř. jejich potomkům), druhý je charakteristický pro případy, kdy pozemek obhospodařuje transformované družstvo, třetí se obvykle objevuje při koupi pozemku novým majitelem. Pro podrobnější závěry by však bylo třeba podniknout rozsáhlější výzkumy.

V souvislosti se vznikem nových jmen je na místě připomenout, že taková anoikonyma vytvářejí i chataři, chalupáři a noví obyvatelé (např. obytných komplexů), a to buď proto, že neznají původní pojmenování, nebo si tímto způsobem „přivlastňují“ a „přibližují“ krajinu. Jde o příklad (mikro)sociálních toponym, která ve slovenštině zkoumal J. Krško.¹⁰

Skupinou toponym, v níž se nejvýrazněji odrážejí mimojazykové vlivy a změny uplynulých let, jsou urbanonyma. Ačkoliv se uliční názvosloví vždy vyvíjelo pod vlivem společenských faktorů, s jejich silným uplatněním se v hojně míře setkáváme zejména v poslední době.¹¹ Tento fakt výrazně vynikne zvláště tehdy, jestliže srovnáme jména ulic pocházející ze starších dob s názvy, které jsou voleny dnes.

Po r. 1989 mizela jména spjatá s minulým režimem a charakteristický byl návrat k tradicím předmnichovské republiky, at' už bylo předválečné pojmenování obnovenno, nebo ne. Mezi důvody, proč bylo voleno nové jméno a neobnovil se prvorepublikový název, stojí na jednom z prvních míst zejména skutečnost, že význam osoby, jejímž jménem se ulice před válkou nazývala, není z dnešního pohledu tak velký, jak byl vnímán v tehdejší době. Také z tohoto důvodu se dnes často pocituje za nutné volit nové pojmenování po osobě skutečně všeobecně známé. Kromě toho docházelo i k případům, kdy byla kvůli porušené kontinuitě uličního názvosloví jménem užívaným za první republiky po r. 1989 označena jiná ulice než ta, která se tak jmenovala před 2. světovou válkou.

¹⁰ KRŠKO, J. Mikrosociálne toponymá. In: *13. slovenská onomastická konferencia. Modra–Piesok 2.–4. októbra 1997. Zborník materiálov*. M. Majtán – P. Žigo (eds.), Bratislava 1998, s. 115–119; KRŠKO, J. Výskum mikrosociálnych toponým. In: *Propria v systému mluvnickém a slovotvorném (Sborník příspěvků z mezinárodní konference „Onomastika a škola“ konané v Brně ve dnech 10. –11. 2. 1998)*. K. Klímová – H. Kneselová (eds.), Brno 1999, s. 89–93.

¹¹ HARVALÍK, M., op. cit. v pozn. 6, s. 29–34.

V poslední době se setkáváme se zvýšeným důrazem na sociálně prestižní funkci urbanonym (ale i dalších proprií,¹² např. jmen zastávek městské hromadné dopravy, jmen sportovních a koncertních hal apod.), projevující se např. v tom, že firmy žádají pojmenovat ulice, kde sídlí, po sobě, popř. přejmenovat ulici, v níž mají sídlo, jestliže její jméno nepokládají za dostatečně „reprezentativní“. Z hlediska stability onymických systémů a náležitého plnění onymických funkcí (především individualizační a diferenciační) nelze tyto snahy hodnotit pozitivně.

Ve vývoji české exonymie po r. 1989 pozorujeme převážně pokračování tendencí z předcházejícího období. V průběhu dvacátého století, hlavně od padesátých let, nastoupila ve vývoji exonym etapa, která s sebou na rozdíl od předchozích období přinesla novou tendenci – vznik a užívání exonym je v této době omezováno a mnohá z nich zanikají. Vedle českých pojmenování zemí a víceslovňých jmen obsahujících topografické termíny, tedy přeložitelná apelativa, dnes zůstávají v běžném užívání jen nejvzítější česká exonyma, všeobecně rozšířená a známá. Uvedený trend zanikání grafických exonym posiluje i mezinárodní úsilí o standardizaci zeměpisných jmen, které bývalé Československo a následně i Česko respektovalo a respektuje a jehož hlavní cíl lze shrnout do postulátu jeden zeměpisný objekt – jeden název.¹³

3. K významným změnám došlo v posledních dvaceti letech v českém chrématonymickém systému. Není to jistě nijak překvapivé konstatování, ve vývoji chrématonym se totiž bezprostředně odráží život a proměny dané společnosti¹⁴ a změny po r. 1989 tedy našly svůj adekvátní odraz i u této části české onymie, a to především u obchodních jmen a názvů výrobků. Spolu s rozvojem soukromého podnikání došlo i k rozvoji českého chrématonymického systému a podobně jako se vyvíjely nové (respektive obnovené) formy hospodaření, vyvíjela se i chrématonyma. Situaci v 1. polovině 90. let podrobně prozkoumala a popsala M. Knappová.¹⁵

Obchodní jména jsou legislativně podchycena a zoficiálněna jejich registrací v Obchodním zákoníku, což je podmínkou existence příslušného fyzického či právnického

¹² Srov. KNAPPOVÁ, M. Urbanonymie a její vývojové tendenze v českých, zvláště pražských proměnách. In: *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti. Materiály z onomastického kolokvia (Banská Bystrica 3.–5. 9. 1996)*. P. Odaloš – M. Majtán (eds.), Banská Bystrica 1996, s. 153–157; a příspěvek M. Knappové v tomto sborníku.

¹³ HARVALÍK, M., op. cit. v pozn. 6, s. 119.

¹⁴ KNAPPOVÁ, M. Proměny hospodářských chrématonym. In: *Termina 94. Liberec 21.–23. června 1994. Konference o odborném stylu a terminologii. Sborník příspěvků*. M. Žemlička (ed.), Liberec 1995, s. 152–157.

¹⁵ KNAPPOVÁ, M. Obchodní jméno jako fenomén onomaziologický a sociologický. *Slovo a slovesnost* 56, 1995, s. 276–284; KNAPPOVÁ, M., op. cit. v pozn. 14; KNAPPOVÁ, M. Obchodní jméno jako fenomén jazykový a sociologický. In: *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze. Materiały z 11 Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej, 15–17 czerwca 1998 Bydgoszcz – Pieczyska*. M. Czachorowska – Ł. M. Szewczyk (eds.), Bydgoszcz 2000, s. 123–131.

subjektu jako podnikatele. Ačkoliv Obchodní zákoník obsahuje obecné zásady pro tvoření obchodních jmen, neuvádí žádná jazyková doporučení, a proto někdy formy obchodních jmen neodpovídají pravidlům českého (či, v případě jmen cizího původu, příslušného cizího) pravopisu.¹⁶ Takovéto podoby nejsou obvykle záměrné, ale spíše dokládají malou znalost pravopisných zásad.

Průzkum dnešních českých chrématonym, impulsů stimulujících jejich mohutný rozvoj, konkurence cizích a domácích prvků v chrématonymii, výrazné specifičnosti jazykové stránky těchto jmen, která se mj. projevuje využitím parasyntémového tvoření spolu s hojným výskytem kompozit a zkratkových slov, ale i analýza mimojazykových aspektů chrématonym se jeví jako jeden z aktuálních úkolů naší současné onomastiky.

4. V tomto příspěvku byly podrobně analyzovány nejvýznamnější skupiny vlastních jmen, tj. antroponyma, toponyma a chrématonyma, a ty jejich hlavní podskupiny, u nichž se zvláště výrazně uplatňují nové tendence v jejich rozvoji. Pozornost byla věnována jazykovým i mimojazykovým vlivům, které se na vzniku a rozvoji jednotlivých onymických systémů a subsystémů podílejí, a rovněž i sociolingvistickým a legislativním aspektům uplatňujícím se při užívání vlastních jmen. Ukazuje se, že onymický systém je schopen reagovat na společenské změny a komunikační potřebu nových proprií mnohdy rychleji než apelativní složka jazyka.¹⁷

Summary

It is a well-known fact that – along with lingual factors – also extra-lingual (especially social) influences play an important part in the process of creating and developing particular proper names and onymic systems in language. The same applies to contemporary Czech. The set of proper names existing and being used in Czech underwent considerable changes during last years. However, a thorough analysis proves that the intensity and dynamism of these changes in particular types and subtypes of proper names are not manifested in the same measure.

The aim of this paper is to analyse three major groups of proper names, i.e. anthroponyms, toponyms and chrematonyms („names of things“) and those of their subgroups where new tendencies in the development can be observed especially significantly. It

¹⁶ KNAPPOVÁ, M. Vlastní jména a spisovnost. In: *Spisovnost a nespisovnost dnes. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost v současné jazykové a literární komunikaci. Šlapnice u Brna 17.–19. ledna 1995.* R. Šrámek (ed.), Brno 1996, s. 150–153.

¹⁷ KNAPPOVÁ, M. Obchodní jméno jako fenomén jazykový a sociologický. In: *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze. Materiały z XI Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej, 15–17 czerwca 1998 Bydgoszcz – Pieczyska.* M. Czachorowska – Ł. M. Szewczyk (eds.), Bydgoszcz 2000, s. 123–131.

has been proved that onymic systems are in many cases able to react very promptly to changes in a society, even promptlier than the appellative language sphere.

Key words:

proper names; anthroponyms; first names; surnames; nicks; toponyms; place names; minor place-names; urbanonyms (street names); exonyms; chrematonyms (names of things); product names; firm names

E-mail: harvalik@ujc.cas.cz

Regionálne aspekty vo výskume vlastných mien

Juraj Hladký (Trnava)

Významným svedectvom o historickom osídlení, etnických, kultúrnych, náboženských a sociálnych špecifikách konkrétneho regiónu (či mikroregiónu), ale aj o jeho geografickej, biocenóznej či klimatickej povahe v minulosti sú aj vlastné mená jestvujúcich aj zaniknutých osád. Jednou z ostatných syntetických onomastických prác s regionálnym akcentom je napr. monografia o terénnych názvoch z Muránskej doliny (Krško, 2001). V našom príspevku si všimneme formou krátkeho exkurzu motiváciu osadných názvov jestvujúcich sídelných objektov a ich súvislosť v regionálnom kontexte, pričom osobitú pozornosť zameriame na vlastné mená dnes už nejestvujúcich osád na ľavom i na pravom brehu Váhu pri meste Hlohovec (Trnavský samosprávny kraj).

Archeologické náleziská v regióne Hlohovca jednoznačne preukazujú závažný rozsah slovanského, resp. slovenského osídlenia vrátane veľkomoravského aj predveľkomoravského obdobia. Skúmanú oblasť kvôli jednoznačnosti vyčleňujeme súčasným administratívnosprávnym členením (okres Hlohovec), nadväzujúcim na situáciu od polovice 19. storočia. Tá zasa mala oporu v rozložení poddanských obcí hradu Hlohovec a v prirodzenej blízkosti regionálneho centra.

Archeologické nálezy a vlastné mená z tohto regiónu dokladajú, že skúmaná oblasť tvorila významnú pôvodnú oblasť obývanú starými Slovákmi v rámci tzv. staronitrianskeho centra najneskôr od 6. storočia. To možno postrehnúť aj na bohatom výskyti a rozložení osád služobníckeho a zamestnaneckejho typu v bezprostrednom okolí Hlohovca a im významovo príbuzných ojkoným (Dvorníky, osada Čeľad', zaniknutá osada Voderady, azda aj Kľačany), ktoré odzrkadľujú vyspelú ekonomiku vari ešte predveľkomoravského obdobia.

Názvy daktorých z nich sa podnes nezachovali, a to najmä preto, že administratívna prax sa začala výraznejšie rozvíjať až v 12. storočí. Keďže v mnohých prípadoch išlo len o malé osady, ktoré neraz prirodzene a rýchlo zanikali, o ich názvoch sa nedochovali žiadne zmienky. Situáciu navyše v rokoch 1241–1242 skomplikovali nájazdy Tatárov, ktorí vyplienili viaceru osád v okolí Trnavy a Hlohovca (podobne ako v mnohých iných regiónoch, čo viedlo k ich zániku a neskôr spôsobilo vnútornú a napokon aj vonkajšiu, nemeckú kolonizáciu). Ako to dokumentuje register o vyberaní zisku kráľovskej komory v Nitrianskej župe v obvode slúžneho Jána z obce Nové Sady z roku 1452 (PSS, s. 50–54), situácia s osídlením regiónu sa stabilizovala až niekedy v 15. storočí, hoci aj v mladšom období

niektoré z uvádzaných osád v podstate bez stopy zanikli a dnes na ne upozorňujú nanajvyš chotárne názvy lokalít, v ktorých pôvodne osady jestvovali.

V Zoborskej listine z roku 1113, v jednej z najzávažnejších a najstarších stredovekých diplomatík, ktorá sa dotýka slovenského územia, sa spomínajú aj osady susediace s mestom hradom Hlohovec. Pisár však uvádza len mená tých osád, riek a iných významných orientačných bodov, ktoré boli dôležité pri vyčleňovaní hraníc majetkov vtedajšieho Kláštora sv. Hypolita na Zobore v Nitre. Osídlenie tohto regiónu bolo istotne hustejšie, a aj mená v diplomatiku spomínaných osád sú určite staršie.

Hlohovský región má charakter prirodzeného historického regiónu a istotne závažnú funkciu v ňom spĺňal hrad Hlohovec, vedľa ktorého sa postupne utvorila podhradná osada, a tá sa neskôr vyprofilovala na mesto. V okolí zasa viedlo niekoľko významných odbočiek obchodných ciest. Podnes však nie je úplne isté, či sa dnešný Hlohovský kaštieľ (zámok) nachádza na mieste pôvodného slovanského hradiska, ktoré okrem iných správnych úloh strážilo aj spomínané obchodné cesty. Najstaršia zmienka o hrade pochádza z roku 1113 (*Golguz, Golgoc*). Doklady sú latinizované a ukazujú, že Maďari názov prevzali ešte pred zmenou *g > h* (*hloh-ov-ec* < adj. *hloh-ov-ý* < psl. **glogovъjь* < **glogъ*; porov. ESSJa, 6, s. 136). Meno vzniklo odvodením príponou *-ec* z prídavného mena *hlohový* (**glogovъjь*) a motivoval ho porast v okolí sídliska (*hloh*). V minulosti osvetenský polyhistor Matej Bel (1742) ojckonymum Hlohovec dával do súvislosti s biblickým mestom Golgota. Tento názor vyvracal vo svojej zemepisno-historickej štúdii ešte v 19. storocí regionálny historik Š. Rúčka (1868), ktorý ironicky dodáva: „*Tento výklad neuspokojuje nás, lebo je zdaleka a zo široka vytočený až hen z Golgoty.*“ Po pridelení mestských výsad a vplyvom nemeckej kolonizácie získal Hlohovec nemecké meno *Freistadt* (podnes *Frašták*: < nem. *Frei* „slobodný“, *Stadt* „mesto“; v 14. storocí sa uskutočnila v regióne pomerne výrazná kolonizácia nemeckých hostí ako dôsledok tatárskeho vpádu v pol. 13. storocia, keď mnohé osady boli vypálené a zanikli; inde sa nadviazalo na staršie osídlenie, napr. v obci Bojničky).

Okolitý porast motivoval aj ďalšie staré osadné názvy v regióne: *jelša*, v nárečí *jalša*: Jalšové, 1275 *Wlseu*; *bor* s významom borovica, ale aj borovicový porast: Borovce, 1262 *Borey, Bori*; *brest*: Brestovany, 1113 Bristem, mladšie sú zmienky *Sely*, *Scel*, *Scyl* s koreňom maďarského slova *szylfa* „brest“; *dub*: Dubovany, 1353 Dub.

Starší názov dnešnej obce Šulekovo (1211 *Beruczegu*; v 20. st. *Beregseg, Bereksek*; náreč. *Beresek*) motivovalo to, že osada sa vyvinula na brehu rieky Váh (psl. **bergъ*). Obec bola premenovaná r. 1948 na pamiatku pri obci uskutočnenej popravy Vilka Šuleka a Karola Holubyho, dobrovoľníkov v tzv. Slovenskom povstaní v rokoch 1848–49.

Vlastnícky alebo podobný vzťah motivoval názov obce Verešvár (dnes Červeník), ktorá sa však ešte r. 1113 uvádza ako *villa Bin*. Nazývala sa pravdepodobne *Bínovce*, resp. ešte staršie *Biny*. Jej meno súvisí s antroponymom s koreňom *Ben-/Bin-* (hypokor. od osobného mena *Benedikt*; Stanislav, 2004, s. 45). Pomenovaná bola podľa významného člena rodu alebo podľa vlastníka osady. Na začiatku 14. storočia sa osada spomína ako *Verusvar* (1317) a *Wereswar* (1375). Názov motivovalo vlastníctvo osady, ktorá patrila Abrahámovi Vörösovi-Rufovi (teda *Verešov hrádok: OM. *Vörös* < maď. *vörös* „červený“, *vár* „hrad“). Môžeme teda predpokladať, že starý Verešvár bol opevnený. Osada bola r. 1948 premenovaná na Červeník (pôvodný názov bol preložený a upravený, hoci sa dá namietať, že vlastné mená, akým bolo aj meno Vörös, zvyčajne neprekladáme). Opevnená alebo aspoň ohradená bola aj osada Koplotovce (1113 *Locuplot*). J. Stanislav (1944, s. 14–22) predpokladal pôvodnú podobu názvu *Lukoploty*, išlo by teda o pomenovanie obce ohradenej okrúhlym plotom, príp. obce dookola ohradenej. R. Krajčovič (1983, s. 39–59) zasa predpokladá, že názov vznikol z termínu *koplot* (označenie zosilneného oplotenia).

Starobylá je aj obec Madunice. Spomínajú sa už v Zoborskej listine (1113 *Medenz*). R. Krajčovič (1966, s. 31) názov interpretuje ako *Medunic-*. Pravdepodobne súvisí s výrobou medu. Osada Drahovce sa spomína r. 1113 ako *Debret*. Meno je odvodené od slova *debra* (*deber*) s významom úval, roklina (podľa erozívnej činnosti Váhu). So súčasným menom (Drahovce) sa stretávame až r. 1309 (*Daraag*). Názov vznikol zo slova *draha* s pôvodným významom cesta pre dobytok (Majtán, 1996, s. 62). Môže tak upozorňovať na chovateľskú tradíciu v regióne. Podobnú motiváciu máme doloženú v ojknome Pastuchov (1275 *Paztuch*) < arch. apel. *pastuch* (pastier) – pre obec bolo príznačné pastierstvo ako základný spôsob obživy obyvateľstva.

Veľké Kostoľany sa spomínajú po prvý raz r. 1209 (*Costulan*). Názov vznikol z apel. slova *kostol* a odzrkadľuje kresťanskú tradíciu, ktorá ešte aj v stredoveku narážala na zvyšky pohanského náboženstva (v regióne ju odzrkadľuje napr. meno osady Kapince, ktoré vzniklo z praslovanského slova *kap* s významom pohanská modla, teda išlo o osadu, kde sa realizovali pohanské náboženské obrady). Ojknymum Kostoľany teda pomenúva osadu, v ktorej stál kostol (iba v máloktočkých stredovekých osadách bol taký významný sakrálny objekt). Niekedy sa dokonca predpokladá, že meno súvisí s tzv. *kostolänmi*, ktorí patrili do vrchnostenských povolaní. Patrili medzi tzv. *dušníkov*, ktorí sa dostávali do služieb cirkvi darom kniežaťa a podobne (napr. za spásu svojej duše). *Dušníci* sa starali o kostoly. Táto interpretácia je však málo pravdepodobná. [Pozn. eds.: Interpretace místních názvů Kostoľany a Dušníky jako tzv. obyvatelských jmen je v onomastice obecně přijímána.]

V 13. storočí sú doložené aj Žlkovce (1229 *Such*, 1244 *Suk*). Názov pravdepodobne súvisí s prídavným menom žltý (porov. *žlkavý*) alebo so starým slovanským osobným menom Žlk („osada Žlkových ľudí“; porov. Schlimpert, 1976, s. 191). V 2. polovici 13. storočia sa už uvádzaju Slovenské Žlkovce (*Swk Sclaworum*, neskôr *Toutsuk*) a Nemecké Žlkovce (*Swk Teutonicorum*), čo svedčí o nemeckej kolonizácii v regióne.

Trakovice sa spomínajú r. 1275 (*Korkouch*). Meno by sme mohli dať do súvisu so starým slovanským osobným menom *Krak* („osada Krakových ľudí“). Najnovší výklad názvu podal R. Krajčovič (2005, s. 208). Podľa neho bol pôvodný názov obce *Krakovec* a ojknymum vzniklo z podstatného mena *krak* podľa rozvetvenia cesty po prechode brodmi cez rieky Váh a Dudváh. V mladších dokladoch môžeme doložiť značnú rozkolísanosť názvu (1773 Karkocz, Tarkowitz, Trakowicze). Spoluhláska *t* v mladších dokladoch má asi mladší pôvod.

Najstaršou zaniknutou doloženou osadou v regióne je osada Voderady (1113 *Vvederat*; CDSI, s. 66; pravdepodobne však už r. 1111 ako *Wederad*, r. 1900 ešte ako *Voyerád puszta* a r. 1985 sa názov spomína len ako názov pola, resp. ako zaniknutá samota pri obci Drahovce, ku ktorým bola pričlenená r. 1863). Názov vznikol kompozíciou (*voda+redeti*; Krajčovič, 1983, s. 52) a pomenúva spoločenstvo (osadu) ľudí „majúcich starost“ s vodou, teda ľudí stavajúcich a udržiavajúcich ochranné hrádze v rieke, príp. odvádzajúcich vodu z chotára. Služby **voderadov* boli dôležité najmä v časoch dlhodobých dažďov, pretože bolo potrebné upravovať brody a iné vodné stavby stojace na obchodných cestách (o tom bližšie Krajčovič, 1965, s. 232). Nedaleko od Trnavy je tento názov doložený v polovici 13. storočia (osada jestvuje podnes: 1241 *Wedered, alia terra Voderad*).

Daktoré zaniknuté obce môžu súvisieť s predpokladanou existenciou včasnostredovekého hradu Szolgagyör asi 7 km na juh od mesta Hlohovec. Po prvý raz sa spomína pravdepodobne r. 1113 v spomínamej Zoborskej listine. Podnes nie je doriešená jeho lokalizácia ani presný etymologický výklad. Vo všeobecnosti sa teda vari dá prijať predpoklad, že išlo vlastne o komitátny systém hradísk alebo hradov s označením szolgagyör v období feudalizácie Uhorska. Hrad okrem iného chránil starú obchodnú cestu vedúcu z Trnavy do Nitry. Zánik hradu situovaného k obci Posádka sa predpokladá pred koncom 13. storočia, v tom období bola preložená aj trasa obchodnej cesty (cez mesto Hlohovec). S pomenovaním Szolgagyör (prvá zložka je nám jasná: ide o interetnickú výpožičku maďarčiny zo slovanských jazykov: **sluga > mad². solga*) môžu súvisieť aj názvy ďalších zaniknutých osád v regióne.

Typickou služobníckou obcou boli Dvorníky (1247 *Vduornuc*), do ktorých katastrálneho územia sa kladie hrad Szolgagyőr. *Dvorníci* boli osadníci v službách zemepána mimo jeho dvorského sídla (porov. Krajčovič, 2005, s. 162). Najčastejšie sa starali o hospodárske a obytné budovy (v susedstve v stredoveku jestvovala osada s podobným typom zamestnania *Čel'ad'* (< *čel'ad'* < **čel'adb*, lat. familia, „rodina“; ESSJa, 4, s. 40–41; > „služobníctvo, neraz aj príbuzensky zviazané“; porov. v maď. *család, cselád*: 1261/1267 *terra Chalad* Šmil., s. 79, osada je ešte doložená na katastrálnej mape obce Dvorníky r. 1903 ako samota, pusta: *Család puszta*). *Čel'ad'* pôvodne tvorili otroci a nevoľníci (Havlík, 1993, s. 31).

Severozápadne od obce Dvorníky ležala osada Bereg. V lokalite je známe kontinuitné osídlenie od neolitu. Osada by mohla byť doložená už v rokoch 1274 a 1299 ako *Beregh* (CDH, VII, 2, s. 317), V. Šmilauer (1932, s. 79) prináša doklady z konca 13. storočia (1295 *Berche*). Vyvinula sa v blízkosti včasnostredovekých hradísk medzi obcami Posádkou a Dvorníky priamo na brehu Váhu. Osada historicky istotne užie súvisela s obcou Posádkou, aj keď ležala v pomerne rozsiahлом katastrálnom území obce Dvorníky. Doložená je ešte r. 1917, no prirodzene zanikala v polovici 20. storočia. Názov označuje sídlisko vzniknuté na brehu rieky. V maďarčine lexéma *berek* ako interetnická výpožička funguje v odvodenom význame „malý les“, v takom istom význame jestvovala aj v staršej slovenčine (porov. heslo *berek* v HSSJ); tu však ide o sídlisko založené na brehu rieky, ako to naznačuje aj grafika starších dokladov.

Husté historické osídlenie v okolí Dvorníkov a predpokladaného hradu Szolgagyőr, kde boli lokalizované aj ďalšie dve románske a včasnostredoveké hradiská, dokumentujú okrem podnes jestvujúcich malých osád (napr. osady Kuzmy-Mačady a Panónia tvorili podľa stavu na katastrálnych mapách zo začiatku 20. storočia len dva-tri domy) aj ďalšie zaniknuté osady. Južne od osady Bereg ležala osady Borody (v súčasnosti úplne zaniklá). Názov je poznačený maďarskou grafikou, odvodzujeme ho od apelatíva *brod* (psl. **brodъ*) a pomenúva osadu vzniknutú pri brode cez rieku Váh, kadiaľ v minulosti viedli už spomínané obchodné cesty, príp. išlo o obyčajný brod, plytké miesto v rieke, ktoré sa používalo napríklad na prepravu tovaru, materiálu a pod. V lokalite sa ešte prednedávnom nachádzala kompa.

Isté problémy sú s lokalizáciou zanikutej osady s dokladom *Ursuc* (1295; Šmil., s. 79), no vychádzajúc z miestopisnej systematiky diplomatika môžeme predpokladať, že sa nachádzala niekde medzi osadou Bereg a susednou obcou Bojničky. Ak by sme doklad pokladali za výrazne poznačený maďarskou grafikou, resp. za latinizovaný názov, azda by sa dal rekonštruovať ako **Vŕšok* (< apel. *vrch*; motiváciou by bola lokalizácia obce, čo potvrdzuje aj miestopisná situácia v teréne), príp. môže byť odvodený od maď. apel. *úr*

s významom „pán“, čo by zasa mohlo signalizovať súvislosť osady s predpokladaným hradom Szolgagyőr alebo ostatnými hradiskami v okolí.

Názov osady Pográne (1893 *Dolne Pogranye*; katastrálna mapa obce Dvorníky; staršie doklady nie sú známe) pravdepodobne motivovala lokalizácia osady (samoty), ktorá sa nachádza na hranici katastrálnych území obcí Dvorníky, Šintava a Zemianske Sady.

Na katastrálnej hranici obcí Dvorníky a Kľačany máme doloženú v 13. st. osadu Díč (1256/1266 *Dychy*; z mladšieho obdobia sa nám ponúkajú viaceré grafické podoby: 1275 *Gyuche*, 1359 *Dich*, 1525 *Déch*, 1863 *Dics*, 1894 *Décs puszta*, 1898 *Deics psz.* a pod.). V porovnaní s ostatnými osadami priam pričastý výskyt tejto zanikutej osady v diplomatikách vypovedá o jej bývalom význame. Ved' napokon v súpise usadlostí z r. 1452 (PSS, s. 52–54) sa uvádza, že obec (Dýč) mala 15 usadlostí, z čoho môžeme usudzovať, že to bola dobre rozvinutá osada či skôr už obec. Na katastrálnych mapách z r. 1894 je ešte zakreslená ako samota, horáreň. Názov pravdepodobne súvisí s psl. adj. **dikъj* k psl. **dikъ* s významom „divý“ (porov. ESSJa, 5, s. 29; Stanislav, 1999, s. 256), ktoré možno slúžilo aj na označenie povahy lokality. J. Stanislav dokumentuje aj antroponymum Díka z roku 1232. Osadu s touto motiváciou nachádza v povodí Hornádu (op. cit., s. 378), slovanský (slovenský) pôvod určuje aj v prípade zanikutej osady s dokladom *Gychk* (r. 1308, ale 1319 *Dyukch* > **Dičьkъ*) v Šopronskej župe (op. cit., s. 28). Pri osade Díč dokladáme aj terénny názov *Díče* (1898 *Dicsér erdő*; teda „hora alebo les patriaci Díču“).

Pri obci Bojničky zasa v stredoveku jestvovala osada Inok (1268). Podľa J. Stanislava (2004, s. 197) ide asi o neslovanské meno. Nazdávame sa však, že môže súvisieť s archaickým (aj cirkevnoslovanským či staroslovienskym) pomenovaním mnícha, teda svoje korene môže mať vo veľkomoravskom období; pravdepodobne ide o lokalitu, kde sa vyskytovali pustovne (na Slovensku ju veľa osád so základom *eremita* (< lat. *heremitās* mních); v prípade osady Inok by však išlo o lokalitu, kde mali mnísi (?) svoje pustovne už vo včasnom stredoveku).

V súčasnom Hlohovskom okrese jestvovali v minulosti aj ďalšie stredoveké osady, no písomných dokladov o nich je veľmi málo. Z našej analýzy vychodí, že hlohovský región bol v minulosti pomerne husto osídlený a v mladších obdobiach sa nenarušila kontinuita pôvodného historického slovenského osídlenia (azda s výnimkou nemeckej kolonizácie ako dôsledku tatárskeho vpádu). V regióne je archeologicky doložených viacero osád, ktorých vlastné mená sa podnes nedochovali. V daktorých prípadoch sa v toponymii zachovali názvy osád, ktoré sa však dajú lokalizovať len približne (Čokaje: dnes názov poľa v katastrálnom území obce Pastuchov; pôvodne osada nachádzajúca sa neďaleko od zanikutej osady Díč:

1275 *Chokoy*, 1894 *Csokaj*: názov môže súvisieť s maď. apel. *csóka* „kavka“ alebo je odvodený od antroponyma (maď. sufix *-i* = slvk. *-ský*), podobne osada Kakašfalva s dokladmi z r. 1430 a 1589; názov odvodzujeme od antroponyma *Kakaš* alebo apel. *kakaš* s významom „kohút“, ktoré v tejto podobe prešlo aj do maďarčiny; maď. apel. *falva* (< *falu*) „osada, dedina“; dnes v lokalite dokumentujeme chotárny názov *Kakašov vrch*). Spomínané názvy osád na ľavom i pravom brehu Váhu a ich interpretácia ukázala etnické, historické, hospodárske, prírodné, ale aj kultúrne podmienky, v ktorých sa historický hlohovský región vyvíjal od stredoveku.

Štúdia vznikla v rámci plnenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0447/09 *Analýza synchrónnej a diachrónnej hydronymie povodia Váhu*.

Pramene, literatúra:

- BEL, M. *Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica*. Zv. 4. Comitatus Neograadiensis. Comitatus Barsiensis. Comitatus Nitriensis. Comitatus Hontiensis. Budae 1742.
- CDH *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. G. Fejér (ed.), T. 7, v. 1, 2, 3. Budapest 1832.
- CDSI. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Tomus I. (805–1235; 1971; 472 s. + 32 s. prílohy), II. (1235–1260; 1971; 640 s. + 32 s. príloha). R. Marsina (ed.), Bratislava 1971.
- ESSJa *Etimologičeskij slovar slavjanskich jazykov*. Zv. 4 (1977), 5 (1978), 6 (1979). O. N. Trubačov (ed.), Moskva.
- GNOT *Geografické názvoslovné zoznamy OSN – ČSSR: Geografické názvy okresu Trnava*. Zv. A3. M. Gregorová – M. Majtán (eds.), Bratislava 1985, s. 100 + s. 1 mapovej prílohy.
- HAVLÍK, L. E. *Kronika o Velké Moravě*. Brno 1993.
- HSSJ *Historický slovník slovenského jazyka*. Zv. 1. (A–J). M. Majtán (ed.), Bratislava 1991.
- KRAJČOVIČ, R. Z historickej typológie služobníckych osadných názvov v Podunajske. In: *O počiatkoch slovenských dejín: Zborník materiálov z konferencie o počiatkoch feudalizmu na Slovensku (Smolenice 12.–14. 11. 1963)*. P. Ratkoš (ed.), Bratislava 1965, s. 205–250.
- KRAJČOVIČ, R. Z archaickej lexiky slovenskej ojkonymie. In: *Jazykovedné štúdie: Z dejín slovenskej lexiky*. Zv. 18. Š. Peciar (ed.), Bratislava 1983, s. 39–59.
- KRŠKO, J. *Terénnne názvy z Muránskej doliny*. Banská Bystrica 2001.
- KRAJČOVIČ, R. *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Bratislava 2005.
- MAJTÁN, M. *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava 1996.

- MAJTÁN, M. *Názvy obcí Slovenskej republiky: Vývin v rokoch 1773–1997*. Bratislava 1998.
- MARSINA, R. K etnogenéze Slovákov. In: *Studio Academica Slovaca: Prednášky 31. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Zv. 24. J. Mlacek (ed.), Bratislava 1995, s. 106–112.
- PSS *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*. Zv. 6. Pod osmanskou hrozbou. P. Dvořák (ed.), Bratislava 2004.
- RÚČKA, Š. *Trnava čili historicko-miestopisný nástin krutých osudov a pamätností... a Stručný opis zámku a pánstva Frajštackého*. Skalica 1868.
- SCHLIMPERT, G. Zur Überlieferung altpolabischer und altsorbischer Personennamen und ihrer Widerspiegelung in den Ortsnamen. In: *6. slovenská onomastická konferencia. Nitra 4.–6. apríla 1974. Zborník materiálov*. M. Majtán (ed.), Bratislava 1976, s. 187–195.
- STANISLAV, J. K južnej a východnej hranici slovenského osídlenia v stredoveku. In: *Spisy vedeckej spoločnosti pre zahraničných Slovákov*. Bratislava 1944, s. 14–20.
- STANISLAV, J. *Slovenský juh v stredoveku*. Bratislava 2004.
- ŠMILAUER, V. *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Bratislava 1932.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. Zv. 1. (A–J), 2. (K–R), 3. (S–Z). M. Kropilák (ed.), Bratislava 1977, 1978.

Summary

The study deals with the motivation of settlement's names of existing residential objects. It uses the form of short excursion to find out the connections between settlement's names and the regional context. Special attention is focused on the proper names of now non-existing settlements placed on the left and on the right banks of the River Váh near Hlohovec (the Trnava region). From the proposed analysis of oikonyms of now terminated settlements (Kakašfalva, Díč, Bereg, Čeľad' and others) results that the continuity of autochthonous Slovak occupancy in the studied region was not disturbed even in younger period (except the German colonization in 14th century).

Key words:

region; terminated settlement; motivation; the centre of old Nitra; occupational type of settlement; settlements of people who provide services; colonization

Vlastní jména a Český jazykový atlas

Zuzana Hlubinková (Brno)

První část příspěvku pojednává o položkách týkajících se proprií, které jsou zpracovány v díle Český jazykový atlas. Položky s propriální problematikou, jež do tohoto díla nebyly zahrnuty, obsahuje část druhá.

Pětisvazkový Český jazykový atlas¹ (dále jen ČJA) představuje stěžejní dílo české dialektologie přinášející jedinečné svědectví o českých nářečích před zánikem nářečního rozrůznění. Přestože byl Dotazník pro výzkum českých nářečí² (dále jen Dotazník), na jehož základě probíhaly terénní výzkumy pro ČJA, zaměřen především na apelativa, nezapomněli jeho autoři na zařazení těch výrazů a jevů propriální sféry, u nichž předpokládali vedle diferencí lexikálních, hláskových, morfologických a slovotvorných i rozdíly územní. Tak bylo výzkumem probíhajícím v 60. a v první polovině 70. let 20. století u nejstarší generace tradičního osídlení ve 420 venkovských lokalitách z celého území Čech, Moravy a Slezska získáno mnoho cenného nářečního materiálu v nestandardizované, převážně nářeční podobě.³ Tato propria jsou užívána jen v ústní komunikaci. Část tohoto propriálního materiálu již byla uveřejněna v některých dílech ČJA, vydaných v letech 1992–2005. Součástí druhého dílu ČJA (1997) jsou chrononyma, tedy názvy svátků, a to *Boží hod vánoční* (strana komentáře 466, 468; strana mapy 469), *svátek sv. Štěpána* (s. 468, 470; 471, též díl pátý, s. 384), *Velikonoce*⁴ (s. 446, 448; 449). V díle pátém je z hláskoslovného hlediska zpracováno na s. 450 chrononymum *Hromnice* (mapa s. 449). Každý zpracovaný výraz je opatřen komentářem obsahujícím mj. výčet zachycených podob, popis jazykovězeměpisné situace na připojené mapě a paralelní doklady z vybrané literatury a ze západoslovanských jazyků. Do čtvrtého dílu (2002) byla zařazena bohatě se členící označení rodiny, a to typ *Novákovi*, *Královi* (s. 328, 330; 331) a adjektivní typ *Tichých* (s. 336, 338; 339). Příjmení *Novákovi* je zachyceno i v genitivu, dativu a instrumentálu (s. 330, 332, 334, 336; 333, 335, 337). O nářečních změnách hlásky *v* ve skupině *-ovi* v označení rodiny typu *Novákovi* pojednává pátý díl ČJA

¹ Český jazykový atlas 1, 2, 3, 4, 5. Praha 1992, 1997, 1999, 2002, 2005. Kolektiv dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Brně připravil ještě šestý, dodatkový svazek, který obsahuje rejstříky a řádu doprovodných informací (v tisku).

² Dotazník pro výzkum českých nářečí. Praha 1964–1965.

³ Tento jazykový materiál je uložen v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Brně.

⁴ V Dotazníku, op. cit. v pozn. 2, jsou zaznamenány i dativní a lokálové tvary jména *Velikonoce*. Do této skupiny názvů svátků patří také název svátku *letnice* (2. díl ČJA, s. 460; 465), přestože se píše s malým počátečním písmenem.

z roku 2005 (s. 436; 437). Tento díl přináší též poučení o nářečních obměnách rodných jmen *Adam* (s. 354; 353), *Eva* (s. 358) a *Anna* (s. 426). U dalších rodných jmen (popř. hypokoristik) a příjmení se sleduje jejich skloňování, a to tvary *Karla* (5. díl – s. 448, 450; 449), *Máně* (4. díl – s. 122; 123), *Frantu*, *Svobodu*⁵ (4. díl – s. 124, 126; 127) a *Bohouši* (4. díl – s. 128, 129; 127). U místních jmen *Boleslav*, *Olomouc*, *Příbram* (4. díl – s. 68, 70; 73) se rovněž postihuje jejich morfologická stránka (u jmen *Příbram*, *Boleslav* též genitiv sg., 4. díl – s. 104, 105; 103). Název *Prachatice* je na s. 246–247 sledován v dativu pl. Nářeční hláskové podoby místního názvu typu *Horažďovice* najdeme v 5. díle ČJA na s. 438–439.⁶

Vedle výše uvedeného propriálního materiálu zůstalo v databázi ještě menší množství dokladů, nezačleněných do vydaných dílů ČJA. Z větší části ho autorka tohoto pojednání zpracovala a publikovala zejména v časopise *Acta onomastica* v letech 2003–2008.⁷ Příspěvky se týkaly tvoření detoponymických adjektiv a tzv. živých jmen, tvoření jmen obyvatelských, přechýlených podob ženských příjmení a jmen po chalupě.⁸ Platí, že tyto typy jmen se v nářečích vyznačují bohatším repertoárem slovotvorných prostředků než v jazyce spisovném, např. vdané ženy se vedle oficiálního pojmenování na *-ová* pojmenovávají zvláštními neoficiálními odvozeninami typu *Nováčka*, *Nováčena* a *Novákula* a *Humlice* atd., které se liší územně. Nově byla popsána problematika pojmenování nedospělých dětí a neprovdaných dcer.⁹ Vyhledově budou zpracovány nářeční podoby místních jmen.¹⁰ Tím

⁵ V Dotazníku, op. cit. v pozn. 2, jsou uvedeny i tvary genitivu a instrumentálu sg.

⁶ Na základě tohoto materiálu byly publikovány celkem tři články: ČIŽMÁROVÁ, L. K nářeční morfologii kolektivního označení rodiny v češtině. *Naše řeč* 84, 2001, s. 206–212; KLOFEROVÁ, S. Vlastní jména v Českém jazykovém atlase. *Naše řeč* 83, 2000, s. 10–16 (článek je zaměřen na morfologii místních jmen *Příbram*, *Boleslav* a *Olomouc*); KONEČNÁ, H. Dativ a instrumentál místních jmen typu Prachatice v nářečích. *Naše řeč* 86, 2003, s. 126–132.

⁷ HLUBINKOVÁ, Z. Tvoření obyvatelských jmen v českých nářečích. *Acta onomastica* 44, 2003, s. 29–39. HLUBINKOVÁ, Z. Poznámka k tvoření detoponymických adjektiv v českých nářečích. *Acta onomastica* 46, 2005, s. 51–54. HLUBINKOVÁ, Z. Přechýlené podoby ženských příjmení v českých nářečích. *Acta onomastica* 47, 2006, s. 227–232. HLUBINKOVÁ, Z. Jména po chalupě v českých nářečích (v tisku, sborník *Lexika slovenskej onymie – hydronymia, antroponymia, toponymia ze 17. slovenskej onomastické konference*, Trnava 2007). HLUBINKOVÁ, Z. Poznámka k tzv. živým jménům v českých nářečích. *Acta onomastica* 49, 2008, s. 131–134.

⁸ V Dotazníku, op. cit. v pozn. 2, je i otázka věnovaná označení místa u domu (instrumentál pl. – *před Novákovými*).

⁹ Dotazník, op. cit. v pozn. 2, obsahuje rovněž jazykový materiál týkající se následující problematiky: *Franta Novák*, *Růža Nováková* (jméno v maskulinu i femininu též v dativu, lokále sg.) a *Franta Tichý*, *Růža Tichá* v nominativu sg.

¹⁰ V Dotazníku, op. cit. v pozn. 2, jsou otázky zaměřené na zjišťování lidových podob zkoumané obce a obcí nejbližších, dále podob místních jmen končících na *-ov*, *-ovice*, *-nina* a *-nín*, u jmen na *(ov)ice* též určení dativu a instrumentálu a otázka zjišťující místní jména ve spojení s předložkou *v*. Sledovaly se i hláskové jevy u jmen míst (depalatalizace ve jménech *Soběslav*, *Věžná*, *Mělník*; ztráta *l* ve jménech *Chlum*, *Tlumačov*, *Postřelmov* a proteze v názvech *Urbanov*, *Újezd*).

bude popis proprií (s výjimkou jejich některých tvarů; srov. pozn. 4, 8–10) v materiálu pro ČJA ukončen.

Závěr

Z výše uvedeného plyne, že Český jazykový atlas, který přináší cenný jazykový materiál a doplňuje poznatky o starších podobách češtiny, obohacuje svými zjištěními i jiné jazykovědné obory, v našem případě onomastiku, zejména v oblasti u nás málo probádaných tzv. živých jmen. Jiné publikované i nepublikované údaje týkající se skloňování proprií by mohly být využity v případné onomastické gramatice.

Příspěvek vznikl za podpory grantu GA ČR 405/08/0703 *Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku II.*

Summary

The first part of the paper shows a set of items aimed at questions of proper names and published in the 2nd, 4th and 5th volume of the Czech Linguistic Atlas. The remaining material relating to proper names in the Questionnaire for the Research of Czech Dialects is dealt in the second part.

Key words:

proper name; place name; anthroponym; Czech dialects

E-mail: hlubinkova@iach.cz

K hydronymii povodia Torysy (k variantnosti a polyonymii v pomenovaní tokov z povodia Torysy)

Alexandra Chomová (Banská Bystrica)

Torysa je najvýznamnejší a najväčší tok patriaci do povodia Hornádu, ktorý pramení v Levočských vrchoch, preteká Spišsko-šarišským medzihorím a prielomom Dúbrava – Bikoš vteká do Košickej kotliny, kde sa zľava vlieva do Hornádu. Na svojom 126-kilometrovom toku preteká najvýznamnejšou sídelnou aglomeráciou severovýchodného Slovenska, Prešovom.

V príspevku vychádzame z výskumu realizovaného v rámci projektu VEGA 1/4728/07 *Aplikácia spracovania hydronymie Hrona a Torysy do digitálnych máp (GIS)*. Vzhľadom na skutočnosť, že výskum hydronymie povodia Torysy ešte nie je ukončený, opierame sa tu o priebežné výsledky spomenutého výskumu. Cieľom je poukázať na niektoré (teoretické) skutočnosti, ktoré sa odrazili pri zhromažďovaní výskumného materiálu, pričom si všimame len oficiálne (štandardizované) názvy riek. Náš záujem o variantnosť a polyonymiu v sledovaných hydronymách z povodia Torysy vyplýva z potrieb spracovania hydronymie na základe princípov projektu Hydronymia Slovaciae¹ a odráža sledovanie javov, ktoré so spracovaním a štúdiom hydronymie bezprostredne súvisia.

Súčasťou hesla hydronyma pri jeho lexikografickom spracovaní je aj výklad všetkých názvov a variantov názvov „s poukazom na jazykovo a vecne súvisiace miestne a terénne názvy“.² S variantnosťou súvisí aj pojem polyonymie (či „viacmennosti“). Oba sa spájajú predovšetkým so synchrónnou onymiou. J. Krško³ rozoznáva polyonymiu na nasledujúcich siedmich rovinách: diachrónna (starší – novší názov), sociálna (všeobecne používaný – individuálne používaný názov), dialektová (spisovný – nárečový názov), kodifikačná (štandardizovaný – neštandardizovaný názov), emocionálno-expresívna (neutrálny – expresívny názov), substitučná (pôvodný názov – substituovaný do iného jazyka), ideologická

¹ Pozri KRŠKO, J. Problematika prípravy Hydronymie Slovenska. In: *Varia XIII. Zborník materiálov z XIII. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra – Piesok, 3.–5. decembra 2003)*. M. Šimková – K. Gajdošová (eds.), Bratislava 2006, s. 33–40. KRŠKO, J. Hydronymia Slovaciae – tradicionalita a originalita. In: *Nowe nazwy własne. Nowe tendencje badawcze*. A. Cieślakowa – B. Czopek-Kopciuch – K. Skowronek (eds.), Kraków 2007, s. 477–486.

² KRŠKO, J. *Spracovanie hydronymie Slovenska (Metodické pokyny na spracúvanie projektov Hydronymie Slovaciae)*. Banská Bystrica 2005, s. 105 a 20.

³ KRŠKO, J. Mikroštruktúrne vzťahy v turčianskej hydronymii. In: *Varia XI. Zborník materiálov z XI. kolokvia mladých jazykovedcov (Spišská Nová Ves, 28. – 30. 11. 2001)*. M. Šimková (ed.), Bratislava 2004, s. 119–127.

(ideologicky vyhovujúci – ideologicky nevyhovujúci názov). Zároveň sa pripomína skutočnosť, že hranica medzi polyonymickým a variantným názvom je veľmi tenká.

J. Hladký⁴ podotýka, že pri označení vodného objektu viacerými designátmi sa rozlišujú varianty jedného názvu (hláskové a grafické varianty toho istého hydronyma) a varianty súvisiace s polyonymiou. Varianty možno sledovať aj na osi synchrónnej a diachrónnej. Vyčleňuje nasledovné typy polyonymie: diachrónna polyonymia pri nevýznamných tokoch, ktorú charakterizuje synchrónne (územne obmedzené) používanie viacerých názvov toho istého objektu vo viacerých lokalitách (hydronymá sa viažu napr. na terénné názvy jednotlivých katastrálnych území); diachrónna polyonymia pri kratších tokoch, kde sa nahradzalo proprializované apelatívum (napr. Potok, Bystrina) dvojčlenným pomenovaním, zmenu vyvolal pragmatický činiteľ; uprednostňovanie nejakého motívu, ktorý je podnetom na vznik nového názvu; polyonymiu môže vyvolať zmena povahy objektu (ak proprium stráca relevantnosť motivujúceho významu a určujúcim sa stáva onymický príznak vlastného mena); v bilingválnom prostredí ide o protiklad starší cudzí názov – mladší domáci názov; činitele vyvolávajúce polyonymiu sa môžu prekrývať, určenie primárneho činiteľa v takých prípadoch nie je jednoznačné; zo synchrónneho hľadiska možno o polyonymii hovoriť v súvislosti s opozíciami štandardizovaná – neštandardizovaná podoba, spisovná – nárečová podoba, všeobecne – individuálne používaný názov a pod.; neštandardizovaný názov v rámci polyonymického radu mohol vzniknúť uprednostnením niektorého špecifika toku, prípadne sa uplatnil názov niektorého úseku jedného toku.

Porovnávaním prameňov sme sa aj pri sústredovaní hydroným z povodia Torysy stretli s variantmi názvov niektorých riek. „Vodné toky sa od iných zemepisných objektov líšia tým, že pretekajú viacerými katastrami a môžu mať od prameňa po ústie niekoľko názvov alebo variantov názvov.“⁵ Tieto názvy naznačujú synchrónne používanie viacerých názvov označujúcich vo viacerých lokalitách jeden objekt. Ich pomenovanie je územne obmedzené. Môže súvisieť napríklad s pomenovaniami používanými v minulosti (historická variantnosť) – *Slavkovský potok / Slavkov / Malá Torysa / Hamborek* (zaniknutý hrádok západne od obce Brezovička, zároveň nemecký názov obce do roku 1948); *Vydumanec / Vydumanecký potok; Balka / Balky / Brestov potok / Bohdanovský potok* (pozn.: balka – erázna ryha na strmých zrázoch); *Ternianka / Terňanka / Šebeš / Šebešuvka / Šebešovka; Dubovický potok / Dubovica / Dubov(ý) potok; Kanašský potok / Gergelacký potok / Kalná; Kamenický potok / Lúčský potok / Kriviansky potok; Delňa / Kokošovce; Brôdok / Kobylský*

⁴ HLADKÝ, J. *Hydronymia povodia Nitry*. Trnava 2004, s. 294 a s. 27–32.

⁵ SIČÁKOVÁ, L. Štandardizované podoby hydroným z povodia Slanej. *Slovenská reč* 63, 1998, s. 334–335.

potok / Kobylnica; Dlhý potok / Chmeľovecký potok / Chmeľovský potok / Chmeľovec; Zápotok / Slivnický potok; Telek / Jakubovanka; Brezový jarok / Brodek / Brôdok; Brestov / Brestovský potok; Sekčov / Sekčovský potok; Hrašov / Horošov; Mošurovanka / Závadský potok; Mlynský náhon / Mlynský čurk. Podľa J. Hladkého⁶ bolo používanie takýchto doložených názvov obmedzené územím, dosvedčením čoho je aj existencia súvisiacich terénnych názvov sústredených v tom-ktorom katastrálnom území. Podľa L. Sičákovej⁷ „menej významné toky majú od prameňa po ústie obyčajne viac názvov. (...) Názvy menších tokov vznikli v závislosti od konkrétnych podmienok a od pomenovacích potrieb ľudí v príslušnom období“. Tento stav smeruje už k spomínamej problematike polyonymie.

Variantnosť či polyonymia sa samozrejme viažu na formálnu štruktúru hydroným, ktorá je priamo prístupná jazykovému skúmaniu. Variantnosť sa týka hláskoslovných rozdielov pri jednotlivých pomenovaniach spôsobených prítomnosťou alternatívnej vokalickej alebo konsonantickej zložky (a to tak v slovotvornej báze, ako aj v topoformante), prípadne pri rozdielnom topoformante. Variantné pomenovanie spojené s elidovaním apelatíva *potok* tu môže spôsobiť aj posun na úrovni dvojslovné pomenovanie (napr. so štruktúrou adjektívum + apelatívum *potok*) – jednoslovné pomenovanie, napr. *Činalovský potok / Činaloš; Vyďumanecký potok / Vyďumanec; Lačnovský potok / Lačnov*. Opozícia jednoslovného a dvojslovného pomenovania môže spôsobiť aj posun pri zaradení do štruktúrnotypologickej skupiny (napr. protiklad maskulínum – femininum). Taká je variantnosť typu *Blatná / Blatný potok; Drienický potok / Drienica; Kobylský potok / Kobylnica*. Jednoslovný variant je v uvedených príkladoch preneseným pomenovaním, ktorého motiváciou je ojkonymum, resp. terénnny názov.

Motivácia pomenovania môže byť pri variantných hydronymách rovnaká, odlišný je práve topoformant, ktorým sa hydronymum stvára. Často je topoformant rozšírený o ďalší komponent, napr. topoformant *-ský* oproti *-ian-sky*: *Bysterský potok / Bystriansky potok; -ov* oproti *-ov-ský*: *Hýľov potok / Hýľovský potok*, príp. *-Ø* oproti *-ov*: *Valent potok / Valentov potok*. Iným prípadom sú varianty, pri ktorých má topoformant odlišnú hláskovú podobu, napr. *Balky / Balka; Tokáreň / Tokárňa*. Sufix *-árňa* sa vo vzťahu k sufíxu *-áreň* (prítomný v druhom z uvedených príkladov) hodnotí ako vplyv tlaku na normu hovorového štýlu, ktorý vychádza z geografických nárečí (oproti systému spisovného jazyka stoja systémy jednotlivých slovenských nárečí). Práve vplyv konkrétneho nárečia na hovorový štýl sa

⁶ HLADKÝ, J. Názvy vodných objektov v spoločenskej komunikácii. In: *Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia: Zborník referátov z 15. slovenskej onomastickej konferencie konanej v Bratislave, 6.–7. septembra 2002*. P. Žigo – M. Majtán (eds.), Bratislava 2003, s. 229–237.

⁷ SIČÁKOVÁ, L., op. cit. v pozn. 5, s. 335.

prejavuje najvýraznejšie v lexike, pretože slovník je najpružnejšia zložka jazykového systému. Ako živý a pravdepodobne v minulosti vo všeobecnosti rozšírený znak sa chápe aj používanie prípony *-árňa* (v prípadoch ako lekárňa, pekárňa), ktorá stojí oproti prípone *-áreň/-iareň*.⁸

Vyššie sme spomenuli dvojice variantov, ktoré je možné na základe formy zaradiť buď do skupiny jednočlenných názvov, alebo do skupiny dvojčlenných názvov, pričom jednoslovny variant nezriedka korešponduje s podobou ojkonyma alebo terénneho názvu. Zároveň sa dvojslovny názov atributívneho typu mení na jednoslovny substantívny alebo jednoslovny adjektívny typ. Tieto varianty sa líšia prítomnosťou určujúceho apelatíva. Hláskoslovna podoba určujúceho člena sa však nemusí ani po elidovaní apelatíva *potok* meniť. Napr. *Balky potok / Balky*; *Dzikov potok / Dzikov*; *Hylov potok / Hylov / Hýlov* (korešponduje s podobou ojkonyma); *Kráľovec potok / Kráľovec* (korešponduje s podobou terénneho názvu); *Lačnovský potok / Lačnov* (korešponduje s podobou ojkonyma); *Okružniansky potok / Okružiansky*; *Olšavec potok / Olšavec*; *Sekčovský potok / Sekčov*. V nami sledovanom súbore sa objavil aj variant, ktorý na rozdiel od predchádzajúcich variantov vznikol elidovaním atribútu – *Suchá dolina / Dolina*.

V rámci hláskových variantov nachádzame v hydronymii z povodia Torysy podoby, ktoré vykazujú rozdiely v kvantite vokálu (krátky oproti dlhému vokálu), resp. v mäkkosti. K variantom na úrovni kvantity (napr. u/ú, a/á) možno zaradiť prípady ako *Černákovec / Černakovec*; *Lúčanka / Lučanka*; *Škapová / Škapova*. K skupine variantov, vo forme ktorých alternujú korelované dvojice konsonantov (napr. d/d', l/l', n/n', s/s') patria hydronymá typu *Ďačovský potok / Dačovský potok*; *Dialne / Dialne*; *Šebastovka / Sebastovka*; *Jaškovec / Jaskovec*; *Olšavec / Olšavec*; v podobe *Hýlov potok / Hylov potok* nachádzame rozdiel v kvantite vokálov aj mäkkosti konsonantov. Zvláštnosťou je variantná podoba hydronyma *Patovský potok*, ktorej forma je *Patjovský potok*. V tomto prípade by sa mohla odrážať palatalizácia (t' < tj). Za základnú, východiskovú (invariantnú) podobu možno podľa nás považovať tú, ktorá sa viaže na podobu toponyma a korešponduje s ňou – napr. *Šebastovka* (podľa ojkonyma Šebastová), *Dialne* (podoba korešpondujúca s podobou terénneho názvu), *Ďačovský potok* (podľa Ďačov, čo je forma ojkonyma), *Jaškovec* (forma terénneho názvu), *Škapová*, pri hydronyme *Hýlov potok* považujeme za invariantnú podobu korešpondujúcu

⁸ IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. Hovorový štýl súčasnej spisovnej slovenčiny. *Slovenská reč* 28, 1963, s. 23; porovnaj HABOVŠTIAKOVÁ, K. Nielen vináreň, ale aj piváreň. *Kultúra slova* 2, 1968, s. 351–352. E. Tvrdon upozorňuje, že substantíva tvorené sufíxmi *-árňa/-áreň* (typ tokáreň/tokárňa) sa v niektorých skorších jazykovedných dielach považovali za dvojtvary; pričom príponou *-ňa* sa tvoria názvy miesta, kde sa odohráva dej vyjadrený slovotvorným základom (In: TVRDOŇ, E. F. R. Osvald a jeho výskum slovenčiny. *Slovenská reč* 48, 1983, s. 84–93).

s podobou ojkenyma Hýľov (hoci v roku 1908 malo pomenovanie obce podobu Hyľou). Treba pripomenúť, že v uvedených prípadoch je možné hodnotiť variantné podoby hydroným na pozadí stavu vo východoslovenských nárečiach, pričom pri kvantitatívnych variantoch ide o všeobecnú charakteristiku plošného zániku dĺžky v ich hláskosloví, avšak treba počítať aj s chybami v zápisе sledovaných názvov.

Variantnosť sa objavuje aj v podobe hydroným tvorených príponov -sky od miestnych názvov na -any. V týchto názvoch sa v štandardizovaných podobách v prípadoch, ak pred uvedenou príponou stojí krátka slabika, vo forme vzťahového adjektíva objavuje alternácia začiatočného vokálu prípony a/ia.⁹ Napriek tomuto pravidlu sa však v sledovanom materiáli objavujú formy, v ktorých na rozdiel od spisovnej podoby nachádzame v prípone krátky začiatočný vokál, pričom sa naopak predlžuje derivačný sufix -ský, napr. *Jakoviansky potok / Jakovanský potok; Lipiansky potok / Lipanský potok* (štandardizovaná podoba Lipiansky); *Petroviansky potok / Petrovanský potok* (štandardizovaná podoba Petroviansky); *Olšiansky potok / Olšanský potok* (štandardizovaná podoba Olšiansky); *Okružnianský potok / Okružňanský* (štandardizovaná podoba Okružnianský).

Stretli sme sa aj s formami hydroným, v ktorých dochádza k vypadávaniu hlásky prítomnej v slovotvornom základe ojkenyma, na ktoré sa hydronymum viaže – *Chrastniansky potok / Chrastiansky potok* (od základu ojkenyma Chrastné); *Okružnianský potok / Okružňanský potok / Okružiansky potok* (od základu Okružná), prípadne naopak vo variantnom názve sa objavuje hláska navyše, napr. *Hanovec / Hranovec*.

Hoci sledovaný materiál neobsahuje nárečové podoby hydroným, ked'že terénný výskum, v rámci ktorého by sa opozícia spisovná – nárečová podoba prejavila najvýraznejšie, ešte neboli realizované, v sledovanom súbore sme napriek tomu zaznamenali varianty, ktoré nárečové prvky obsahujú. Hláskové varianty sa prejavujú v písanej podobe i vo výslovnosti. Povaha týchto nárečových variantov je daná zmenou, ktorú nazývame asibilácia (t/c, d/dz) – napr. *Drahotín / Drahocín; Ladianka / Ladzinka*. Výrazná nárečová podoba sa prejavila pri variantoch hydronyma *Tichší potok* – variant *Cigší potok*. Pri tomto hydronyme nachádzame aj variant *Cigišký potok*, ktorý vznikol deformáciou nárečovej formy hydronyma. V rámci nárečových variantov možno vydeliť skupinu, v ktorej nachádzame aj iné nárečové prvky, napr. slovotvorné prípony, resp. lexémy – *Brodek / Brôdok; Mlynský náhon / Mlynský čurk; Záborský potok / Záborský jarok; Kriviansky potok / Krivý jarok*. Popri variantných podobách určujúceho apelatíva *potok / jarok* sme sa stretli aj so staršou podobou apelatíva *diviak* pri

⁹ BARTKO, L. O tvorení a kodifikácii vzťahových príavných mien od miestnych názvov (Kráľ – kráľsky, nie kráľovský). *Kultúra slova* 38, 2005, s. 75–82.

hydronyme *Diviačí potok*. Variant *Dzikov potok* je motivovaný slovanskou podobou tohto slova – *dzik*. Inými prípadmi sú varianty tvorené od iného slovného základu typu *Solný potok/Slaný potok* (variant na úrovni koreňovej morfém), prípadne sa stretávame s rozdielnou hláskovou podobou bázy *Ginec / Ginoc*. Mnohé variantné rady tvoria podoby s kombináciou viacerých hláskových opozícií, príp. sa lišia ne/prítomnosťou apelatíva *potok*, napr. *Lutinka / Lutinka / Lučinka / Lúčinka; Hýľov / Hylov / Hylov potok; Okružníansky potok / Okružnanský potok / Okružiansky potok*. Pravopisné varianty hydroným sa prejavujú len v písomnej podobe v protiklade veľkého a malého začiatočného písmena, napr. *Stará Hájnica / Stará hájnica; Čierny močiar / Čierny Močiar*.

Väčšina rôznych podôb hydroným vzťahujúcich sa na ten istý tok súvisí, ako už bolo naznačené, s polyonymiou. Príčinu vzniku takého javu vidí J. Krško¹⁰ v dĺžke toku a jeho spoločenskom význame. Vodný tok predstavuje dlhý onymický objekt pretekajúci rôznymi sociálnymi spoločenstvami a jeho vnímanie je v každom z nich iné. Druhou príčinou môže byť „členitý terén, ktorý predstavuje prekážku pri kontakte príslušníkov jednotlivých societ“.¹¹ Platí skutočnosť, že „najustálenejšie sú názvy dôležitých riek (...), naopak menej dôležité (z hľadiska stránky používania názvu), malé vodné toky sa vyznačujú vysokým stupňom polyonymie“.¹² S polyonymickými radmi sme sa stretli aj v našom skúmanom súbore, napr. *Lúčanka / Lučanka / Blatná / Blatný potok; Trstianka / Šarišský potok; Solný potok* (pôvodne názov obce) / *Hradný potok / Solivarský potok / Slaný potok; Lubotinka / Valalská voda; Lipiansky potok / Lipanský potok / Sokolovský potok / Sokolí potok* (na hornom toku), *Slavkovský potok / Brezovička* (podľa ústia do Torysy pri Brezovici); *Pastevník / Veska* (niekde sa udáva *Veska* ako súčasť potoka *Pastevník*, inde sa potok *Pastevník* a *Veska* objavujú ako samostatné potoky, ktoré sa v Prešove vlievajú do Torysy); *Novoveský potok / Bučinový jarok* (na podrobnejších mapách); *Slavkovský potok / Dolina* (na hornom toku). Na rozdielne názvy toho istého objektu vplýva výber dominantného motivačného príznaku (napr. rôznej vlastnosti). Ten sa pri tokoch, ktorých názov je rozdielny, v závislosti od časti toku mení v súvislosti s motivačným príznakom relevantným pre jeho používateľov v rámci konkrétnej society (takéto pomenovanie je zároveň viazané na istý geografický priestor).

V rámci polyonymického radu je zaujímavá predovšetkým otázka opozície starý názov – nový názov. Staršie pomenovanie dochované napr. v povedomí používateľov pomenovania sa objaví predovšetkým pri sledovaní hydronymie v nadväznosti na terénnu výskum, avšak

¹⁰ KRŠKO, J. *Hydronymia povodia Turca*. Banská Bystrica 2003, s. 34, 167.

¹¹ Ibidem.

¹² KRŠKO, J. Polyonymia chotárnych názvov Muránskej doliny. *Slovenská reč* 61, 1996, s. 137.

variantné pomenovania, na ktoré sa viažu historické skutočnosti fixované v podobe hydronyma (a v jeho používaní), sa objavujú aj v kartografických a iných tlačených prameňoch (pozn.: všetky uvádzané doklady sa vzťahujú na výskum tlačených dokumentov, súbor dokladovaných hydroným nie je výsledkom terénneho výskumu). Príkladom je potok *Brestov*. Tento potok sa pripomína už v roku 1272, a to jeho horný tok pri opise zeme Dlenfö (terra Delnafeu), dnešných Kokošoviec. Horný tok *Brestova* sa až dodnes nazýva *Brestovec*, ale jeho stredný tok sa už v druhej polovici 14. a v 15. storočí nazýval *Mirkovský potok*. Dnes sa nazýva *Kalinovec* (podľa ľavého prítoku *Brestova*), úsek medzi majerom Doboš a Torysou sa zasa nazýva *Balky*.¹³ Odlišné pomenovanie pre *Milpošský potok* má podobu *Hanigovský potok*. Forma tohto hydronyma (ľavostranného prítoku Torysy) má pôvod v skutočnosti, že kedysi tento potok tvoril hranicu medzi milpošským a hanigovským panstvom. Bol známy ako Veresalma. Pôvodné pomenovanie toku sa odráža aj v inej podobe hydronyma *Šebastovík*. Podoba *Šebeš* má bližšie k názvu z roku 1285 aqua Sebes, motivovanému významom bystrý potok.¹⁴

Na záver možno konštatovať, že spomenuté skutočnosti sú ďalším dôkazom o fungovaní hydroným v oficiálnej, písomnej podobe a obohacujú (a dúfame, že po realizovaní terénneho výskumu ešte obohatia) celkový obraz o slovenskej hydronymii.

Summary

The paper observes phonetic, lexical and morfemic variations of hydronyms of the Torysa river basin. The variation of names for one hydronymic object relates to the term polyonymy. Both of them relate to synchronic onymy and to different formal structure of names designating the same object. The paper results from comparison of observed file of hydronyms from the Torysa river basin. In terms of variants of hydronyms we observe for example the opposite of one-component and binomial designations which induces movement of name within the terms of structurally-typological category (for example opposite masculine – feminine), phonetic variations (for example opposite linked to quantity of vowels or various phonetic deformations), orthographical variations, forms with different terminations and forms with different lexical components.

¹³ VARSIK, B. *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.–12. storočí*. (*Príspevok k etnogenéze Slovákov*). Bratislava 1990, s. 134–135.

¹⁴ Ibidem, s. 132–133.

Key words:

hydronyms; river Torysa; polyonymy; phonetic variations; lexical variations; morfemic variations; ortographical variations

E-mail: chomova.alexandra@fhv.umb.sk

**Analiza dyskursywna a onomastika
(na przykładzie materiału antroponimicznego zawartego w „Słowniku
języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku”)**

Małgorzata Jaracz (Bydgoszcz)

Wprowadzenie

Dyskurs i analiza dyskursywna są słowami-kluczami, wyznaczającymi kierunki najnowszych rozważań teoretyczno-metodologicznych współczesnej humanistyki, zwłaszcza nauk społecznych, a socjologii w szczególności.¹ Również na gruncie językoznawstwa związanego z badaniem zjawisk komunikacyjnych ta problematyka wywołuje żywe zainteresowanie. Literatura filologiczna poświęcona tym zagadnieniom jest bardzo zróżnicowana, głęboko osadzona w subdyscyplinach zajmujących się analizą tekstów, a więc tekstologii, teorii lingwistyki tekstu czy lingwistyki tekstualnej. Obecnie odwołuje się także do multidyscyplinarnej metodologii CDA (z ang. *Critical Discourse Analysis*), która została zdefiniowana przez holenderskiego badacza Teuna van Dijka, wykorzystującego myśl socjologiczną Jürgena Habermasa, Pierre'a Bourdieua oraz Michela Foucaulta.² Owo przesunięcie akcentów badawczych podkreśla S. Gajda,³ wskazując, iż od lat 90. ubiegłego wieku nastąpiła wyraźna zmiana kierunków zainteresowań z czysto tekstologicznych na dyskursywne. W najnowszych rozwiązaniach deskrypcyjno-empirycznych obserwuje się przejście jakościowe, tj. od analizy statycznej i zamkniętej autonomicznego tekstu do „ujęć dynamicznych, procesualnych oraz do rozpatrywania go w kontekście czasoprzestrzennym i psychosocjokulturowym”.⁴ Taki paradygmat koresponduje z szerszym rozumieniem *dyskursu* jako „tekstu w kontekście, wydarzenia komunikacyjnego”. Orientacja dyskursowa bierze zatem pod uwagę trzy wymiary badawcze: 1. językowy (tj. samo użycie języka), 2. komunikatywny (komunikowanie przekonań) i 3. Interakcyjny,⁵ co Duszak określa mianem centralnych parametrów tekstu, a więc tego, że: „tekst jest „o czymś”, „po coś” i „w jakiś

¹ Por. zawartość elektronicznego pisma naukowego *Przegląd Socjologii Jakościowej* dostępnego w systemie open-access i jego angielskojęzycznej edycji *Qualitative Sociology Review*, które ukazuje się od grudnia 2005 r., gdzie „podejmowane są próby rozumienia ludzkich działań, rekonstruowania procesów społecznych, interpretatywnego opisu znaczeń i definicji powstających w toku interakcji czy odkrywania nowych teorii interakcyjnych” (cyt. ze strony głównej).

² JABŁOŃSKA, B. Krytyczna analiza dyskursu: refleksje teoretyczno-metodologiczne. *Qualitative Sociology Review* I/1. 2006, [cit. 2009-09-09]. Dostępny w Internecie WWW: <http://www.qualitativesociologyreview.org/PL/archive_pl.php>.

³ GAJDA, S. Tekst/dyskurs oraz jego analiza i interpretacja. In: *Współczesne analizy dyskursu. Kognitywna analiza dyskursu a inne metody badawcze*. M. Krauz – S. Gajda (eds.), Rzeszów 2005, s. 11–20.

⁴ GAJDA, S., op. cit. w przyp. 3, s. 14.

⁵ GAJDA, S., op. cit. w przyp. 3, s. 13.

sposób” (= jest jakiś), co pozwala mu spełnić wymogi natury kognitywnej, funkcjonalno-interakcyjnej i formalnej.⁶ Współczesne analizy dyskursu na gruncie polskim obejmują z jednej strony rozważania o charakterze teoretycznym, z drugiej zaś dotyczą empirycznych rozważań gatunkowych (w obszarze dyskursu urzędowego, prasowego, poetyckiego, naukowego, politycznego, dydaktycznego) z wykorzystaniem bardzo zróżnicowanych metodologii jak, np.: socjolingwistycznych, socjokulturowych, kognitywistycznych, pragmalingwistycznych czy tekstologicznych. Nie ma tu ściśle określonego paradygmatu mimo podejmowanych prób stworzenia dosyć jednorodnych koncepcji.⁷

Zagadnienia analizy dyskursywnej w odniesieniu do sfery proprialnej języka były przedmiotem dociekań wąskiego grona badaczy. Stosunkowo niedawno onomastyka zwróciła uwagę na możliwości ujęć innych niż filologiczne i strukturalistyczne, tak głęboko osadzone w tradycji szkoły W. Taszyckiego czy S. Rosponda. Z ujęć dyskursywnych na uwagę zasługuje artykuł K. Skowronek i D. Galasińskiego *Krytyczna analiza nazw własnych w polskim dyskursie politycznym* (2000), rozpatrującym ideologiczne funkcje choronimów takich, jak: *Polska*, *Europa*, *Wschód*, *Zachód*, oraz wybranych antroponimów użytych w tekstach współczesnych przemówień o charakterze „orędzi do narodu”. Inny typ analizy ujętej z perspektywy tekstu religijnego odnajdujemy w artykule Jana Kamienieckiego *Nomina propria w dawnym dyskursie religijnym* (2003), ukazującym polemiczne i perswazyjne funkcje nazw wykorzystywanych do uzasadniania tez teologicznych. Szerokie powiązania onomastyczno-genologiczne osadzone w literaturze dawnej prezentuje monografia I. Sarnowskiej-Giefing *Od onimu do gatunku tekstu. Nazewnictwo w satyrze polskiej do 1820 r.* Badaczka powiązała badania tekstologiczne w ramach jednego gatunku z analizą sfery proprialnej, wskazując na swoiste onomastyczne wykładniki stylu satyrycznego, jak: antropocentryzm, wspólnotowe widzenie człowieka, krytyczm, dialogowość, ironiczność, odwoływanie się do wartości pragmatycznych.⁸

Cel badań i materiał źródłowy

Celem prezentowanego artykułu jest próba analizy wybranych aspektów nominacji proprialnej w ujęciu dyskursywnym. Nominacja dotyczy zarówno sfery apelatywnej, jak i proprialnej języka, zgodnie z poglądem W. Lubasia, który przychyla do semantyzacji nazw, i

⁶ DUSZAK, A. *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Warszawa 1998, s. 42.

⁷ Por. DUSZAK, A., patrz przyp. 5; GRABIAS, S. *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin 1994; LABOCHA, J. *Tekst, wypowiedź, dyskurs*. In: *Styl a tekst*. S. Gajda – M. Balowski (eds.), Opole 1996, s. 49–53.

⁸ SARNOWSKA-GIEFING, I. *Od onimu do gatunku tekstu. Nazewnictwo w satyrze polskiej do 1820 r.* Poznań 2003, s. 307–308.

stwierdza: „Nomina propria posiadają bowiem [...] zdolność do desygnacji i sygnifikacji, jako symbole odsyłają do klasy przedmiotów i do treści pojęcia [..], możliwa jest ich eksplikacja, peryfrazacja i translacja (w pewnym zakresie), udział w tropach retorycznych, uczestnictwo w budowie przysłów, aforyzmów, przekleństw, a więc różnych gatunków stylistycznych, które nie mogłyby istnieć bez semantycznej funkcji ich składników”.⁹

Materiał do analizy został wyekszerpowany ze *Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku* (wersji drukowanej¹⁰ i internetowej¹¹) oraz zebrany podczas kwerendy źródłowej w Pracowni Historii Języka Polskiego XVII i XVIII wieku Instytutu Języka Polskiego PAN Warszawie, gdzie korzystałem z odrębnej kartoteki nazw własnych,¹² skupiając się na nazwiskach zakończonych na *-icz* oraz *(-ew)icz*, *(-ow)icz*. W sumie zebrałem ponad 400 jednostek nazewniczych, które zostaną omówione w odrębnym opracowaniu monograficznym.

W artykule zamierzam przedstawić wycinkową analizę na przykładzie historycznego nazwiska *Tyszkiewicz*, związanego ze znaną polsko-litewską rodziną arystokratyczną pochodzącą z Wielkiego Księstwa Litewskiego. Opisywana jednostka nazewnicza występuje w różnych typach tekstów. W szczególności należą do nich: 1. teksty prozaiczne, tzw. narracje reprezentowane przez pamiętniki i diariusze, np. Macieja Vorbecka-Lettowa *Subsidium reminiscenciae abo Skarbnica pamięci różnych spraw* (1644–1660), historie i kroniki, np. Stanisława Żółkiewskiego *Początek i progres wojny moskiewskiej* (1612), literaturę obyczajową, w tym obyczajowo-moralizatorską, np. Waleriana Nekandy Trepki *Liber generationis plebeianorum* (1626–1639), publicystykę i pisma polityczne, np. Jana Stanisława Jabłonowskiego *Skrupuł bez skrupułu w Polszcze...* (1730) oraz listy, np. Krzysztofa Opalińskiego *Listy do brata Łukasza* (1641–1653), 2. literatura wierszowana, obejmująca epikę historyczną, np. Wacława Potockiego *Poczet herbów szlachty Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego* (1696) i romans poetycki, np. Samuela Twardowskiego *Daphnis w drzewo bobkowe przemienięła się* (1636).

⁹ LUBAŚ, W. O kategoriach onomastyczno-apelatywnych w polszczyźnie. In: *Munuscula linguistica in honorem Alexandrae Cieślikowa oblata*. K. Rymut (ed.), Kraków 2006, s. 261.

¹⁰ Pracownia Historii Języka Polskiego XVII i XVIII wieku została utworzona w grudniu 1954 roku jako placówka Zakładu Językoznawstwa PAN w Warszawie, kierowanego przez prof. Witolda Doroszewskiego. Pierwszym kierownikiem była prof. Halina Koneczna, obecnie prof. Włodzimierz Gruszczyński. Słownik języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku miał wypełnić lukę między Słownikiem polszczyzny XVI wieku a Słownikiem języka polskiego pod redakcją W. Doroszewskiego, obejmującym materiał od 2. połowy XVIII wieku. Obecnie słownik zawiera 11425 haseł, przytacz 33330 cytatów z 727 źródeł (kanon 276 tekstów). Notuje: 23435 form fleksyjnych, 2532 informacje o etymologii, 13480 znaczeń, 2426 utrwalonych połączeń wyrazowych, 512 związki frazeologiczne, 260 przysłów, 822 przenośnie.

¹¹ *Słownik języka polskiego XVII 1. połowy XVIII wieku*, [cit. 2009-07-09]. Dostępny w Internecie WWW: <http://xvii-wiek.ijp.pan.krakow.pl/pan_klient/index.php>.

¹² Pracownia posiada kartotekę i indeks nazw własnych (w sumie 11 tys. haseł).

Ujęcie analityczne

We wspomnianych wyżej tekstach występują postaci 3 autentycznych postaci, tj.:

1. Janusza Tyszkiewicza Łohojskiego (z Łohojska) herbu Leliwa (1590–1649) – wielkiego magnata, wojskowego, polityka, wojewody kijowskiego, starosty śniatyńskiego i żytomierskiego, np.:

Uczynił Tyszkiewicz Woiewoda Kijowski, do czego go obligował Xiąże, y wszystko to Hetmanom opowiedział. nie mogłem ia co to piżę doczytać się tego, co na to odpowieidzieli Hetmani. HistBun. s. 5v.

2. Jerzego Tyszkiewicza herbu Leliwa (1596–1656) – biskupa żmudzkiego i wileńskiego, kanonika krakowskiego, np.:

Podkanclerzy teβ Litewſki vmarł po nim pieczętarzem bydz tuβq Sapiei. Opactwo Wachockie dano X. Lipskiemu inβe vacantia miedzy Litwę rozdano. O pieczęc concurrit teβ Tybkiewic Bijskup Zmudzki. (s. 124) *Obrazy niektórych Opalenskich posylam. O wiadomoſć proþę iesli reliquos kazac malowac.* OpalKListy. s. 122–124.

3. Kazimierza Tyszkiewicza na Łohojsku (zm. 1652) – wojewody mińskiego, podczasego i podstolego i stolnika wielkiego litewskiego, krajczego wielkiego litewskiego od 1642, starosty czeczerskiego i dudzkiego, np.:

Podkawszy bosom, s przestrachu wielkiego ledwo co ȝywon, JeºMPan Kazimierz Tieszkiewicz Podczas WXaL° i Je ȝrom° spomocom swoich, zaIaliesli pod mury zamkowe a zasiąkszy kobierca, tamze na nim na ziemi rozesłanym położyli. VorLetSkarb. s. 61.

Oprócz jednostkowych nazw osobowych dotyczących konkretnych postaci mamy też egzemplifikację ogólniejszą w postaci nazwy rodowej, np.:

herbowni, Tarnowscy, Sieniawscy, Bodzántowie, Bobolowie, Broniowscy, Łysakowscy, Chlebowiczowie, Tybkiewicowie, Kißkowie, Minwidowie... PotPocz. s. 73.

Nazwiska te występują w połączeniu z innymi elementami identyfikacyjnymi takimi, jak:

1. imiona, np.: <*Ociec moy... zawsze parał się Rycerskiem Dzikami... który porucznikował, u Nieboszczyka ImPana Janusza z Łohoyska Tyszkiewicza Woiewody kijowskiego pod Chorągwią Kozacką,*> bo przedtem niezwano Pancernemi Chorągwiami tylko Kozackimi, który zginął wokazyey od Ordy pod Beresteczkiem.
- DrobTuszInf. s. 72.
2. określenia odmiejscowe, np.: *u Nieboszczyka ImPana Janusza z Łohoyska Tyszkiewicza* DrobTuszInf. s. 72.
 3. odniesienia do pełnionych funkcji i posiadanych godności, np.:

O Piątej prziiachał Je-o m X. Jerzī Tiszkiewicz Biskup Wilenski w karecie, a wierzami... VorLetSkarb. s. 278–287.

4. przydomki, np.:

<trzech przystawow dał im KIM. Pana Iagusza Skumina Tyszkiewica Woiewody Bracławskiego Pana Iana Kochanowskiego Łowczego y P. Woyciecha Miaskowskiego Dworzanina swego> temuz dawszy sto piechoty swoiej kazał zniemi stac zdrugą Stronę Dniepru. ŽółkPocz. s. 39.

Występują też notowania nazwisk bez wyżej podanych elementów, np.:

Uproszony Xiążę złączył się z Tyfzkiewiczem y szedł do pomienionego Miasta Mahnowiec, w którym iuż Krzywonos ruiny wielkie poczynił, nadto Klasztor ieden zpusztożył, Zakonników wyciął; jednak Zamek iefzcze Mahnowiecki, że był w koło Opatrzony iakokolwiek się bronił. HistBun. s. 4v.

Zwraca uwagę też kolekcja nazwisk Tyszkiewiczów z innymi znakomitymi rodami Rzeczypospolitej Obojga Narodów, jak choćby Radziwiłłami, Sapiehami, np.:

O Piątej prziiachał Je-o m X. Jerzī Tiszkiewicz Biskup Wilenski w karecie, a wierzchami Jch mościach i Xiążce Bogusław Radziwił koniuszy WXL-o. zrewidowawby i obiachawby pszykowany powiat, wzieło to z godzine czasu. VorLetSkarb. s. 278–287.

Pojawiają się też nazwiska pomniejszych dowódców, oficerów, np.:

<trzech przystawow dał im KIM. Pana Iagusza Skumina Tyszkiewica Woiewody Bracławskiego Pana Iana Kochanowskiego Łowczego y P. Woyciecha Miaskowskiego Dworzanina swego> temuz dawszy sto piechoty swoiej kazał zniemi stac zdrugą Stronę Dniepru. ŽółkPocz. s. 39.

Przy analizowanych jednostkach nazewniczych obserwujemy tekstowe wyznaczniki etykiety językowej, co świadczy o dużym szacunku, jakim cieszyli się nosiciele tych nazw, np.:

<był Pułkownikiem nad Ludzmi [...] wprzod u ImciPana Iagusza Tyszkiewicza Woiewody Kiiowskiego, > a potym u Xiążecia Imći Samuela Koreckiego także Pułk wodził, ten miał syna iednego[go] imieniem Wacława, który miał za sobą Motowidłownę, Ten porucznikował u Pana Telezynskiego Krewnego naszego pod Ochamtów. DrobTuszInf. s. 4.

czy:

Na odwodzie po tei, Czwarta kozacka była Je-om P. Krzysztopha Patrykowskiego. Porucznikował Je-o m Pan Olbricht Pietkowicz. Chorągiew nios Je-o m Pa Wolski. Za tom chorągwiom szła piąta chorągiew Kozacka, Je-o misci Xiędza Jerzego Tyszkiewicza Biskupa Wilenskiego. VorLetSkarb. s. 250.

Szczególnie wymowna jest chwalebna laudacja i wielka atencja wyrażona przez Samuela Twardowskiego w cytacie:

Iasny Xiezyc / y Gwiazdy niebieskie Kleynoty / Wielmoznyt Tyszkiewicom nádane zá cnoty, Swiete to Prognostikon / mieć przyiaźń z niebiosy / Gdy ná ziemi sławá brzmi / Anyelskimi głosy Swieco Gwiázdy / á Xiezyc nie cierpi odmiány / Wcnym Domu Tyszkiewicow náydzie záwsze Pány A słusznie / aby wfsyfci zásiedli na niebie / Gdzie wieczne Słońce / zywy dáie promień z siebie. TwarSDaf. s. 38.

W przytoczonym fragmencie zwraca uwagę opis herbu rodu Tyszkiewiczów – Leliwa, wskazanie ważnych jego elementów jak gwiazda i księżyce.

Autorzy utworów podkreślają wybitne zasługi Tyszkiewiczów na polu wojskowości, ich zwycięstwa i wielkie zaangażowanie, opłacone niekiedy życiem, jak to miało miejsce w odniesieniu do Janusza Tyszkiewicza, który zginął z chorągwią pod Beresteczką, np.; *Nasi zaś przedko dosprawy przy nie mogąc na sztych pierwszy piechote z Harmatą wydali y marnie iq stracili. Potym Sapiezyńskie do szczytu zginęły, Chorągwia z Wodzem swoim Tyškiewiczem, Przypadł w przedce im napomoc Osoliński, Rzeczycki, y Urzędowski na sukurs przybiegł.* HistBun. s. 13v.

W tekstach pojawiają się też apelatywne wykładniki relacji patronimycznych, np.:

Dway starby sluzeli kilka lat p. Tyškiewicowi woiewodzicowi Brzescianskiemu [...] Trzeci młodby sluzeł za chłopca w Bełskim kraiu p. Suchorabskie(mu) y a. TrepNekLib 1626 k. 109.

Analizowane nazwiska występują bardzo często w cytatach z wykładnikami strony grafii geograficznej i czasowej, np. mamy wielokrotnie przytaczaną relację z oblężenia miasta Mahnowiec:

Uproszony Xiażę złączył się z Tyškiewiczem y szedł do pomienionego Miasta Mahnowiec, w którym iuż Krzywonos ruiny wielkie poczynił, nadto Klasztor ieden zpusztożył, Zakonników wyciął; jednak Zamek ieszcze Mahnowiecki, że był w koło Opatrzony iakokolwiek się bronił. HistBun. s. 4v.

Podsumowanie

Zaprezentowana analiza, wprawdzie o wymiarze cząstkowym, prowadzi do następujących wniosków.

1. Typ tekstu determinuje sposób użycia nazwy własnej. Utwory o charakterze prozatorskim przywołują sylwetki osób autentycznych, żyjących w określonych

czasach naznaczonych historycznie. Nazwa pełni tu prymarnie funkcję denotacyjną, identyfikującą, powiązaną z realnym nosicielem.

2. W analizowanych tekstach można też wskazać kilka parametrów wynikających z analizy dyskursywnej:
 - a) familiaryzacja (funkcjonowanie nazwy na tle rodziny, rodu);
 - b) nobilitacja (połączenie nazwy ze wskaźnikami wysokiego pochodzenia jej nosiciela);
 - c) paternalizacja (wzmiankowanie osób płci męskiej, występowanie form męskich nazwy);
 - d) aksjologizacja (nadawanie nazwie wartości przez opis kontekstowy).

I na koniec ogólniejsza refleksja. Rozpatrywanie nazewnictwa w ścisłym powiązaniu z tekstem przenosi poziom analizy onomastycznej z czysto filologicznego na komunikacyjno-interakcyjny, co wydaje się w świetle nowych kierunków badań, m.in. dyskursywnych, postępowaniem metodologicznym bardzo pożądany.

Wykaz skrótów źródłowych:

DrobTuszInf	Drobysz Tuszyński Jan Florian, <i>Informacja albo konotacja z lat 1690–1706 1648–1703</i>	
HistBun	<i>Historia o buntach Chmielnickiego, o wojnie z Tatarami, z 1681 Szwedami, z Moskwą i z Węgrami z księgi Samuela Twardowskiego wierszem pisanej, i do druku po śmierci jego podanej</i>	
OpalKListy	Opaliński Krzysztof, <i>Listy do brata Łukasza</i>	1641–1653
PotPocz	Potocki Wacław, <i>Poczet herbów szlachty Korony Polskiej i 1696 Wielkiego Księstwa Litewskiego</i>	
TrepNekLib	Trepka Walerian Nekanda, <i>Liber generationis plebeianorum</i>	1626–1639
TwarSDaf	Twardowski Samuel, <i>Daphnis w drzewo bobkowe przemienięła się</i>	1636
VorLetSkarb	Vorbeck-Lettow Maciej, <i>Subsidium reminiscenciae abo Skarbnica pamięci różnych spraw</i>	1644–1660
ŻółkPocz	Żółkiewski Stanisław, <i>Początek i progres wojny moskiewskiej</i>	1612

Literatura:

- ANUSIEWICZ, J. *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*. Wrocław 1995.
- DUSZAK, A. *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Warszawa 1998.
- GAJDA, S. Tekst/dyskurs oraz jego analiza i interpretacja. In: *Współczesne analizy dyskursu. Kognitywna analiza dyskursu a inne metody badawcze*. M. Krauz – S. Gajda (eds.), Rzeszów 2005, s. 11–20.
- GRABIAS, S. *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin 1994.
- JABŁOŃSKA, B. Krytyczna analiza dyskursu: refleksje teoretyczno-metodologiczne. *Qualitative Sociology Review* I/1. 2006, [cit. 2009-09-09]. Dostępny w Internecie WWW: <http://www.qualitativesociologyreview.org/PL/archive_pl.php>.
- KALETA, Z. Kompleksowa metoda badań ewolucji imion i nazwisk. In: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. E. Rzetelska-Feleszko (ed.), Warszawa – Kraków 1998, s. 62–67.
- KAMIENIECKI, J. Nomina propria w dawnym dyskursie religijnym. In: *Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość polskiej onomastyki*. R. Łobodzińska (ed.), Wrocław 2003, s. 241–246.
- LABOCHA, J. Tekst, wypowiedź, dyskurs. In: *Styl a tekst*. S. Gajda – M. Balowski (eds.), Opole 1996, s. 49–53.
- LUBAŚ, W. O kategoriach onomastyczno-apelatywnych w polszczyźnie. In: *Munuscula linguistica in honorem Alexandrae Cieślikowa oblata*. K. Rymut (ed.), Kraków 2006.
- RZETELSKA-FELESZKO, E. *W świecie nazw własnych*. Warszawa 2006.
- SARNOWSKA-GIEFING, I. *Od onimu do gatunku tekstu. Nazewnictwo w satyrze polskiej do 1820 r.* Poznań 2003.
- SKOWRONEK, K. – GALASIŃSKI, D. Krytyczna analiza nazw własnych w polskim dyskursie politycznym. In: *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze*. M. Czachorowska – Ł. M. Szewczyk (eds.), Bydgoszcz 2000, s. 75–98.
- Słownik języka polskiego XVII 1. połowy XVIII wieku*, [cit. 2009-07-09]. Dostępny w Internecie WWW: <http://xvii-wiek.ijp-pan.krakow.pl/pan_klient/index.php>.
- VAN DIJK, T. *Dyskurs jako struktura i proces*. Warszawa 2001.

Summary

This article deals with the analysis of surname Tyszkiewicz of Polish-Lithuanian aristocrats. It was supplied by documentary evidence from the “Dictionary of Polish in the 17th and the 1st Half of the 18th Century”. There are interesting proper names in the text. The historical dimension in discourse studies also plays an important role.

Key words:

onomastics; anthroponymy; personal names; family names; critical discourse analysis

E-mail: maljaracz@op.pl

**Współczesne nazwy miejscowe i nazwiska motywowane semantycznie
leksemem *bartnik* i jego synonimami w polszczyźnie**
Violetta Jaros (Częstochowa)

Bogate tradycje polskiego bartnictwa znalazły swoje odzwierciedlenie w zasobach leksykalnych polszczyzny historycznej i współczesnej, zarówno w warstwie apelatywnej, jak i w obrębie nazw własnych, które genetycznie oparte są na nazwach pospolitych. Dlatego też przedmiotem moich rozważań uczyniłam współczesne nomina propria, odnoszące się do nazw miejscowych i osobowych (nazwisk) motywowanych semantycznie leksemem *bartnik* i jego synonimami funkcjonującymi w polszczyźnie. Precyzując problem badawczy, należy postawić kilka pytań, a mianowicie: jakie leksemy występujące w polszczyźnie można zaliczyć do specjalistycznych synonimów odnoszących się do nazw ludzi hodujących pszczoły?; jakie podstawy leksykalne reprezentują nazwiska i nazwy miejscowe związane z zawodem bartnika i jaka jest ich lokalizacja geograficzna? i wreszcie, czy stratygrafia tych nazw (osobowych i miejscowych) ma związki z występowaniem zwartych obszarów leśnych w przeszłości i, co za tym idzie, popularnością dawnych cechów bartniczych na tych terenach?

Zacznijmy nasze rozważania językoznawcze od przeglądu źródeł leksykograficznych polszczyzny i ustalenia zestawu terminów, stanowiących synonimiczne określenia odnoszące się do leksemu *bartnik*, którego występowanie potwierdzają wszystkie słowniki języka polskiego począwszy od „*Słownika staropolskiego*”, odnotowującego najstarszą warstwę polszczyzny (do 1500 r.), aż do „*Słownika współczesnego języka polskiego*” pod red. B. Dunaja. Etymologię interesującego nas wyrazu należy łączyć z rzeczownikiem *barć*, notowanym w polszczyźnie od wieku XII w znaczeniu ’dziupla wydrążona w żywym drzewie, w której gnieździ się rój pszczoły’ lub ’otwór w ulu’, a wywodzącym się z psł. **bъrtъ* od pie. rdzenia **ber-* ’wydrążać, rozszczepiać, wiercić’, czyli pierwotne znaczenie to ’wydrążenie; to, co wydrążono’ (SEB 21). W „*Słowniku staropolskim*” znajdują się także synonimy interesującego nas terminu, a mianowicie leksemy *bartodziej* i *obelnik* (Sstp¹ I 68, V 320), przy czym pierwszy językowo reprezentuje złożenie (por. rzeczowniki złożone typu kołodziej, czarodziej, dobrodziej), drugi zaś motywowany jest stp. rzeczownikiem *obleża* albo *oblina*, czyli ’barć’ (SW III 476). Poza wymienionym tu źródłem leksykograficznym oba

¹ Nazwy słowników opatrzone są odpowiednimi skrótami, których rozwiązanie podane jest na końcu opracowania, przy czym cyfra rzymska oznacza tom, zaś cyfra arabska stronę w danym opracowaniu leksykograficznym.

leksemy odnotowane zostały jeszcze tylko przez SW (I 100; III 450). Z innych synonimów wymienić można rzeczowniki *bartniczek* i *bartny*, które rejestrują trzy słowniki języka polskiego, a mianowicie SW (I 100), Swil (I 52) oraz L (I 59). Do synonimów terminu *bartnik* zaliczyć można także rzeczowniki *pasiekarz* oraz *pasiecznik*, przy czym ten pierwszy notuje tylko SW (IV 74), zaś drugi rejestrują trzy słowniki języka polskiego: SW (IV 74), Swil (II 974) oraz L (IV 56–57). Ich etymologię należy łączyć z rzeczownikiem *pasieka* notowanym w polszczyźnie od XIV wieku w znaczeniu 'las, zagajnik, łąka leśna', a od XV wieku jako 'miejscie, gdzie stoją ule z pszczołami'; od XVI w. funkcjonują także znaczenia 'polana w lesie, gdzie wypasa się bydło', 'zasieki ze świętych drzew', 'piwnica', 'kręta droga' czy dialektałne 'poręba, polana; kawał pola zarośnięty krzakami; pastwisko'. Rzeczownik *pasieka* pochodzi z psł. **pasēka* 'to, co wycięte; miejsce, gdzie wycięto las, poręba' (SEB 414). Za synonimy interesującego nas terminu *bartnik* uznać można także leksemy *pszczelnik*, *pszczelarz*, *pszczolnik*, *pszczolarz*, *pszczółowód*, *pszczelny*, odnotowane w SW (V 419). Swil podaje tylko formy leksykalne *pszczelnik*, *pszczolnik* (II 1324–1325), L potwierdza tylko ap. *pszczelarz*, *pszczelnik* (IV 713–714), zaś Sstp notuje wprawdzie wyrazy *pszczelnik/pczelnik* i *pszczelny*, ale nie jako rzeczowniki bliskoznaczne do leksemu *bartnik*, tylko w znaczeniu: 1. 'pasieka, ule'; 2. 'pierwszy wosk, którym pszczoły w ulu zalepiają szpary' (VII 392).² Słownik pod red. B. Dunaja, rejestrujący współczesną polszczyznę, z analizowanych tu leksemów, oprócz rzeczownika *bartnik*, odnotowuje tylko jego współczesny synonim *pszczelarz* w znaczeniu 'człowiek zajmujący się pszczelarstwem; specjalista w zakresie pszczelarstwa' (Swsp II 213). Pod względem etymologicznym wymienione tu synonimy wywodzą się od rzeczownika *pszczoła* notowanego w polszczyźnie od XV wieku, a wywodzącego się z psł. **bъčela*, a to od rdzenia **bъk-*, **bъč-*, związanego z czasownikiem **bučati* 'wydawać niski, przeciągły głos, np. brzęczeć (o pszczołach)' (SEB 501).

Przejdźmy teraz do analizy onomastycznej nazw własnych motywowanych apelatywami stanowiącymi bliskoznaczne określenia, odnoszące się do zawodu bartnika. Toponimy motywowane semantycznie rzeczownikiem *bartnik* i jego synonimami reprezentują typ służebnych i zawodowych nazw miejscowych. Termin nazwy służebne pojawił się najpierw w opracowaniach historycznych,³ a następnie przeniesiony został na grunt badań onomastycznych przez W. Taszyckiego, który nazwy służebne definiuje jako

² O chronologicznym zróżnicowaniu tych synonimów w polszczyźnie i kształtowaniu się terminologii specjalistycznej związanej tematycznie z lasem pisze PAJEWSKA, E. *Słownictwo tematyczne związane z lasem w kontekście badań nad językami specjalistycznymi*. Szczecin 2003, s. 124–125.

³ WOJCIECHOWSKI, T. *Chrobacia. Rozbiór starożytności słowiańskich*. t. I, Kraków 1873.

nazwy „*wyrażające zajęcie dawnych mieszkańców osady*”,⁴ stąd też ich przydatność w badaniach historycznych nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym i stosunkami społeczno-zawodowymi wczesnofeudalnego państwa polskiego.⁵ Ale, jak zauważa K. Rymut, nie wszystkie nazwy miejscowe reprezentujące ten typ nazewnictwa w obrębie toponimii mają swoje odpowiedniki w powinnościach służebnych, np. n. m. *Pisary* o starej budowie językowej, dla której trudno wskazać odpowiednią powinność służebną.⁶ Ponadto nazwy miejscowe typu *Bobrowniki*, *Kuchary*, *Strzelce* wprawdzie nawiązują do grup zawodowych bobrowników, kucharzy i strzelców, ale dane historyczne nie upoważniają do stwierdzenia, że ludzie mieszkający w tych osadach stanowili zespoły służebników, związanych z dworami książęcymi lub biskupimi. Poza tym nie wiadomo też, czy wszystkie tego typu osady powstały w okresie istnienia powinności służebnych. Dlatego też obok starych nazw wskazujących na rzeczywiste osady służebne, mogą istnieć toponimy, których nazwa wskazuje jedynie na zawód jej pierwotnych mieszkańców. Współcześnie, według K. Rymuta, ani dane językowe, ani dane historycznoosadnicze nie pozwalają tych obu grup nazw oddzielić. Stąd propozycja tego badacza, aby wobec nazw miejscowych wykazujących semantyczny związek z dawnymi zawodami i powinnościami służebnymi stosować rozbudowany termin nazwy służebne i zawodowe.⁷ Pod względem językowo-genetycznym interesujący nas typ nazewnictwa miejscowego to formy liczby mnogiej odpowiednich nazw zawodowych (czyli nazwy miejscowe zakończone na *-ary*, *-niki*) bez dodatkowych formantów toponimicznych. Choć w niektórych przypadkach mogły pojawić się wtórne twory nazewnicze, urobione na wzór starych nazw służebnych.⁸ Osobnym zagadnieniem jest powstanie form mianownikowych zakończonych na *-ary*, *-niki* z przekształcenia pierwotnej formy językowej tych nazw, czyli zakończeń *-arze*, *-nicy*, co pozostaje w związku z przeobrażeniami systemu fleksyjnego polszczyzny (XIII–XIV wiek): w mianowniku pojawiają się końcówki właściwe dla biernika liczby mnogiej rodzaju niemęskoosobowego, kiedy zanika związek z nazwą wykonawcy czynności (kategorią rzeczowników osobowych), a określenie staje się wyłącznie nazwą miejscową (wchodzi do kategorii rzeczowników

⁴ TASZYCKI, W. *Słowiańskie nazwy miejscowe*. (*Ustalenie podziału*. Kraków 1946; przedruk In: *Rozprawy i studia polonistyczne*. t. I, Wrocław – Kraków 1958, s. 264).

⁵ Jak wykazały badania nazwy służebne występują nie tylko na terenie Polski, ale znaleźć je można także w innych krajach słowiańskich, co pozwala stwierdzić, że ten typ nazewnictwa miejscowego właściwy był dla wszystkich języków słowiańskich, a nawet języka węgierskiego. Por. bogatą literaturę zebraną przez DOMAŃSKIEGO, J. Śląskie nazwy służebne. *Onomastica* 19, 1974, s. 5–42, szczegółowo s. 5–6.

⁶ RYMUT, K. Służebne i zawodowe nazwy miejscowe w Małopolsce. *Onomastica* 20, 1975, s. 144.

⁷ RYMUT, K., patrz przyp. 6, s. 144. M. Karaś w odniesieniu do tego typu nazw miejscowych stosuje jeden termin, a mianowicie nazwy zawodowe. Por. KARAŚ, M. W sprawie polskiej terminologii onomastycznej. *Onomastica* 13, 1968, s. 352–360.

⁸ RYMUT, K., patrz przyp. 6, s. 145.

nieżywotnych).⁹ Współczesny materiał toponimiczny motywowany semantycznie leksemem *bartnik* i jego synonimami wyekszerpowany został na podstawie danych GUS i przedstawia się następująco: **Bartniczka** osada pow. Brodnica; **Bartnik** wieś pow. Tarnów; **Bartniki** wieś pow. Brodnica, wieś pow. Lidzbark, wieś pow. Augustów, wieś pow. Milicz, wieś pow. Przasnysz, wieś pow. Żyrardów; **Bartodzieje** wieś pow. Grójec, wieś pow. Radom, wieś pow. Radomsko, wieś pow. Górow, wieś pow. Pułtusk, wieś pow. Zwoleń, wieś pow. Wągrowiec, Bartodzieje-Bankowe część miasta Radomsko, Bartodzieje-Małe część miasta Bydgoszcz, Bartodzieje-Leśne część miasta Radomsko, Bartodzieje-Wielkie część miasta Bydgoszcz, Bartodzieje Włościańskie część miasta Radomsko, Bartodzieje-Gajówka gajówka pow. Pułtusk, Bartodzieje-Kolonia wieś pow. Radom; **Miodary** wieś pow. Oleśnica, kolonia pow. Oleśnica, wieś pow. Namysłów; **Obelniki** wieś pow. Łuków; **Pasiecznik** wieś pow. Lwówek; Pasieczniki Duże wieś pow. Hajnówka, Pasieczniki Małe przysiółek pow. Hajnówka; Pasieczniki-Stebki przysiółek pow. Hajnówka; **Pszczelnik** wieś pow. Wieluń, wieś pow. Myślibórz, część miasta Stargard Szczeciński, kolonia pow. Łuków.

Jak łatwo zauważycie nie wszystkie wymienione tu nazwy miejscowe reprezentują formy językowe liczby mnogiej, a ponadto budowa jednej z nazw (*Bartniczka*) wskazuje, że powstała ona dzięki derywacji paradygmatycznej za pomocą sufikuksu *-a*. Współczesny materiał toponimiczny to niewielka liczba nazw miejscowych związanych semantycznie i genetycznie z zawodem bartnika, a ponadto część tych nazw wskazuje, że stosunki osadnicze ulegały dalszym zmianom, o czym świadczy obecność nazw o budowie zestawień dwuczłonowych czy chociażby wchłonięcie dawnego osad przez duże aglomeracje miejskie. Materiał historyczny wykazuje większe zróżnicowanie podstaw leksykalnych w nazwach miejscowych w stosunku do materiału leksykalnego zarejestrowanego przez słowniki języka polskiego. Wprawdzie nazwy historyczne dziś już nie funkcjonujące w polskiej toponimii nie są przedmiotem naszych rozważań, ale stanowić mogą ważny i ciekawy punkt odniesienia dla ustaleń dotyczących współczesnego nazewnictwa. Otóż materiał historyczny wykazuje obecność takich nazw miejscowych, jak *Świepietnicy* dziś *Siepietnia* wieś pow. Jasło.¹⁰ Przy czym dodać tu należy, że słowniki języka polskiego nie potwierdzają rzeczownika *świepietnik*, czyli synonimu terminu *bartnik*, a jedynie podstawę *świepioto* stp. 'barć' (Stp IX 63), L (V 523) i Swil (II 1681) notują natomiast hasło *świepiet*, zaś SW (VI 779)

⁹ KLEMENSIEWICZ, Z. – LEHR-SPŁAWIŃSKI, T. – URBAŃCZYK, S. *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa 1955, s. 276. Por. też TASZYCKI, W. W sprawie pochodzenia nazw miejscowych typu Konary, Kuchary, Piekary itp. *Slavia Occidentalnis* 13, 1934, s. 121–126, przedruk In: *Rozprawy i studia polonistyczne*. t. I, Wrocław – Kraków 1958, s. 174–177.

¹⁰ RYMUT, K., patrz przyp. 6, s. 156.

z kwalifikatorem stp. podaje formy leksykalne *świepiet*, *świepiot*, *świepot*. Warto tu jeszcze dodać, że we współczesnej toponimii polskiej występuje nazwa *Miodary*, która nie ma leksykalnego potwierdzenia swej apelatywnej podstawy w żadnym z przywoływanych tu opracowań leksykograficznych, choć J. Domański wymieniając śląskie nazwy służebne wyjaśnia, że „*bartnicy, bartodzieje i miodarze zajmowali się hodowlą pszczół*”,¹¹ ale K. Rymut w przywoływanym już opracowaniu jako podstawę motywacyjną toponimu *Miodary* z terenu Małopolski podaje rzeczownik *miód* i staroczeską formę leksykalną *medar*.¹² A zatem do synonimów terminu *bartnik* dołączyć można hipotetyczne, bo nie potwierdzone w żadnym leksykonie dotyczącym polszczyzny historycznej lub współczesnej, określenia specjalistyczne typu *miodarz* i *świepietnik* – te leksemy mają swoje udokumentowanie wyłącznie w nazwach miejscowych, a w przypadku tego drugiego terminu tylko w nazewnictwie historycznym.

Przejdzmy teraz do nazewnictwa osobowego. Antroponimy motywowane semantycznie leksemem *bartnik* i jego synonimami pod względem genetycznym reprezentują typ nazwisk odapelatywnych, wskazujących na wykonywany przez nazwanego zawód. W prezentacji interesujących nas współczesnych nazwisk Polaków pomocnym będzie opracowanie K. Rymuta,¹³ przy czym dodać należy, że wykorzystany onomastykon, obejmujący dziesięć tomów, powstał w oparciu o bank danych Rządowego Centrum Informacyjnego PESEL i rejestruje współczesny zasób polskich nazwisk do 1990 roku. A zatem pewną niedoskonałością niniejszego opracowania jest fakt, że nie są to dane aktualne, jak to było w przypadku nazw miejscowych. Niemniej jednak podane informacje dotyczące występowania poszczególnych nazw w systemie antroponimicznym polszczyzny, ich frekwencja całkowita i lokalna (opracowanie notuje częstość występowania nazwisk w poszczególnych województwach, przy czym uwzględniony został dawny podział na 49 województw) pozwolą zorientować się, czy dane nazwisko obecne jest wśród współczesnych nazw osobowych i czy należy do nazw popularnych (o dużej częstości występowania), a także jak przedstawia się geograficzna lokalizacja poszczególnych antroponimów. A oto wykaz materiału nazewniczego obejmującego osobowe nazwy własne motywowane nazwą apelatywną *bartnik* i jej synonimami z uwzględnieniem lokalizacji antroponimów: **Bartek** 222 – BB: 13, Cz: 2, Gd: 6, Go: 15, JG: 3, Kl: 3, Ka: 18, Ki: 4, Kr: 4, NS: 1, Op: 117, Pl: 8, Pt: 1, Po: 22, Sz: 4, To: 1; **Bartnitzka** 0; **Bartnicki** 4303 – Wa: 418, BP: 18, Bs: 196, BB: 91,

¹¹ DOMAŃSKI, J., patrz przyp. 5, s. 17.

¹² RYMUT, K., patrz przyp. 6, s. 150.

¹³ Słownik nazwisk współczesnie w Polsce używanych. Kraków 1992–1994.

By: 38, Ch: 34, Ci: 231, Cz: 22, El: 156, Gd: 186, Go: 67, JG: 51, Kl: 28, Ka: 169, Ki: 10, Kn: 33, Ko: 22, Kr: 86, Ks: 11, Lg: 63, Ls: 10, Lu: 52, Ło: 85, Łd: 131, Ol: 160, Op: 56, Os: 25, Pl: 34, Pt: 44, Pł: 167, Po: 57, Pr: 65, Ra: 18, Rz: 9, Sd: 306, Sr: 39, Sk: 30, Sł: 45, Su: 55, Sz: 103, Tb: 6, Ta: 2, To: 355, Wb: 30, Wł: 145, Wr: 144, Za: 72, ZG: 50; **Bartniczek** 54 – Wa: 6, Ka: 48; **Bartnik** 6398 – Wa: 492, BP: 9, Bs: 83, BB: 30, By: 183, Ch: 94, Ci: 24, Cz: 618, El: 48, Gd: 116, Go: 27, JG: 62, Kl: 140, Ka: 390, Ki: 165, Kn: 34, Ko: 105, Kr: 148, Ks: 42, Lg: 50, Ls: 5, Lu: 812, Ło: 9, Łd: 118, NS: 4, Ol: 65, Op: 65, Os: 4, Pl: 29, Pt: 138, Pł: 33, Po: 88, Pr: 92, Ra: 303, Rz: 100, Sd: 146, Sr: 16, Sk: 36, Sł: 70, Su: 101, Sz: 108, Tb: 153, Ta: 237, To: 50, Wb: 61, Wł: 2, Wr: 226, Za: 411, ZG: 56; **Bartodziej** 452 – Wa: 10, BB: 3, Gd: 14, Go: 2, JG: 4, Kl: 2, Ka: 115, Ki: 4, Lg: 5, Łd: 6, Op: 136, Pt: 6, Po: 3, Ra: 26, Sd: 3, Sr: 69, Sł: 7, Sz: 5, Wb: 10, Wr: 20, ZG: 2; **Pasiecznik** 463 – Wa: 10, BP: 1, Bs: 27, El: 6, Gd: 11, Go: 13, JG: 9, Ka: 48, Ko: 12, Kr: 1, Lg: 29, Lu: 2, Sk: 4, Sł: 2, Su: 1, Sz: 38, Tb: 5, Ta: 24, Wb: 2, Wł: 4, Wr: 54, Za: 8, ZG: 1; **Pasieczny** 655 – Wa: 16, BP: 5, By: 6, Ch: 53, Cz: 1, El: 6, Gd: 11, Go: 4, JG: 4, Ka: 26, Ki: 1, Ko: 23, Kr: 3, Lg: 16, Ls: 2, Lu: 145, Łd: 8, NS: 1, Ol: 2, Op: 2, Pt: 1, Po: 1, Ra: 3, Rz: 9, Sd: 8, Sł: 2, Sz: 14, Ta: 5, Wb: 6, Wł: 1, Wr: 40, Za: 206, ZG: 17; **Pszczelnik** 25 – Ch: 11, Gd: 2, Kr: 2, Ra: 10; **Pszczolnik** 5 – El: 2, Gd: 3.

Jak widać apelatywne podstawy tych nazwisk nie wykorzystują bogactwa synonimycznych terminów odnoszących się do nazwy zawodu człowieka hodującego pszczoły. Współczesne nazwiska Polaków charakteryzują się dużym zróżnicowaniem morfologicznym w obrębie nazw motywowanych tymi sami leksemami, dlatego przedstawione tu zestawienia liczbowe ulegną zmianie, jeśli uwzględnimy nazwiska powstałe przy użyciu różnych formantów antroponimicznych – co wskazuje na wielowiekowe funkcjonowanie tych nazw w systemie antroponimicznym polszczyzny.

Współczesne nazwiska z ich konstytutywnymi wyznacznikami (obowiązkowość, niezmiennosć, dziedziczność, powszechność) powstały stosunkowo późno. Pierwotny system nazywania osób właściwy nie tylko dla języka polskiego, ale i dla całej wspólnoty prasłowiańskiej, był systemem jednoelementowym i obejmował tylko imiona. Proces kształtowania się systemu dwuimennego w Polsce trwał od XIII do końca XVII wieku, przy czym za początek ustalania się nazwiska polskiego przyjmuje się na ogólny wiek XV. Powstanie nazwiska jest niewątpliwie wynikiem określonych potrzeb społecznych. Rozwój demograficzny, kulturalno-społeczny i administracyjny spowodował, że samo imię nie wystarczało już do identyfikacji ludzi. Jak pokazują najstarsze dokumenty, od XIII wieku w nazwaniach osób pojawiają się dodatkowe elementy identyfikacyjne, które stawały się założkiem późniejszych antroponimów odnoszących się do całych rodzin. Dotychczasowe

badania nazewnictwa osobowego w Polsce wykazały, że proces krystalizowania się drugiego po imieniu elementu identyfikacyjnego przebiegał niejednakowo w poszczególnych warstwach społecznych. Sprzyjał temu samorzutny charakter tego procesu, nie narzucony przez żadne regulacje prawne. Powszechnie przyjmuje się, że najwcześniej ustaliły się nazwiska szlachty i bogatego mieszczaństwa. Za czas ustalania się nazwiska dla warstwy szlacheckiej przyjmuje się ostatnią ćwierć XVI w., kiedy to zanika zamienność odmiejscowych określeń, które zaczynają przechodzić z ojca na syna, a posiadanie nazwiska staje się obowiązkiem (dokumenty dotyczące nobilitacji, wpływy kulturowe Europy Zachodniej, metryki kościelne). Dłużej proces krzepnięcia nazwisk trwał w warstwie mieszczańskiej (XVII wiek) i uzależniony był od czynników pozajęzykowych: demograficznych, gospodarczych i kulturowych. Najdłużej bez nazwisk obywali się chłopi i biedota miejska. Do końca Rzeczypospolitej nie zakończył się proces kształtowania się nazwisk ludności wiejskiej i Żydów. Dopiero kodeksy prawne państw zaborczych ujednolicili sprawy związane z używaniem nazwisk i ich stabilizacją: w byłym zaborze pruskim w 1875 roku, w byłym zaborze rosyjskim w 1926, a w byłym zaborze austriackim w 1928 roku.¹⁴

Warto zatem w naszych rozważaniach uwzględnić obok nazwisk równych motywującym ich leksemom, także takie, które wykazują obecność formantów antroponimycznych. Dla podstawy apelatywnej *bartnik*, obok nazwiska *Bartnik*, będą to nazwy osobowe: **Bartniczak** 432 – Wa: 32, BB: 7, By: 49, Ci: 7, El: 8, Gd: 7, JG: 5, Kl: 79, Ka: 18, Ls: 9, Lu: 4, 4, Łd: 10, NS: 5, Ol: 7, Os: 64, Pl: 17, Pł: 1, Po: 40, Ra: 1, Sd: 5, Sł: 1, Sz: 32, Ta: 1, Tb: 10, Wr: 5, ZG: 8; **Bartniczok** 0; **Bartniczuk** 250 – Wa: 9, BP: 70, Bs: 9, Ch: 46, JG: 6, Ka: 2, Ki: 1, Ko: 4, Lu: 8, Ol: 14, Op: 1, Sd: 2, Sł: 2, Su: 16, Sz: 47, Ta: 5, Wb: 1, Wr: 7; **Barnikiewicz** 151 – Wa: 5, Bs: 56, Ci: 1, Ka: 5, Lg: 3, Ło: 17, Pł: 9, Po: 3, Sd: 24, Su: 3, Sz: 4, Wr: 21; **Barnikow** 0; **Barnikowski** 753 – Wa: 40, Bs: 2, By: 9, Ch: 4, Ci: 155, Cz: 4, El: 39, Gd: 19, JG: 31, Ka: 12, Ko: 13, Kr: 11, Lg: 10, Ls: 3, Ło: 4, Łd: 21, Ol: 144, Op: 3, Os: 18, Pl: 9, Pł: 17, Po: 27, Sd: 1, Sr: 6, Sk: 1, Sł: 4, Su: 7, Sz: 20, Tb: 3, To: 4, Wb: 65, Wł: 16, Wr: 14, ZG: 15; **Barników** 0; **Barnitzek** 0 oraz motywowane nazwą miejscowości Bartniki nazwisko **Barnikowski** 753 – Wa: 40, Bs: 2, By: 9, Ch: 4, Ci: 155, Cz: 4, El: 39, Gd: 19, JG: 31, Ka: 12, Ko: 13, Kr: 11, Lg: 10, Ls: 3, Ło: 4, Łd: 21, Ol: 144, Op: 3, Os: 18, Pl: 9, Pt: 17, Po: 27, Sd: 1, Sr: 6, Sk: 3, Sł: 4, Su: 7, Sz: 20, Tb: 3, To: 4, Wb: 65, Wł: 16, Wr:

¹⁴ GRZYBOWSKI, S. Nazwisko i jego stałość jako elementy identyfikacji osoby w dawnym prawie polskim. *Onomastica* 3, 1957, s. 485–514; a także: RYMUT, K. *Nazwiska Polaków*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1991; KALETA, Z. *Nazwisko w kulturze polskiej*. Warszawa 1998.

14, ZG: 15. Dla podstawy apelatywnej *bartodziej*, obok wymienionego wyżej nazw. *Bartodziej* równego swej podstawie apelatywnej, są to antroponimy wykazujące obecność różnych formantów antroponimicznych: **Bartodziejka** 0; **Bartodziejski** 96 – Wa: 4, Cz: 1, Gd: 10, Go: 6, JG: 2, Kl: 3, Ko: 2, Lg: 1, Łd: 14, Sr: 13, Sł: 13, Sz: 3, Wb: 6, Wr: 18, przy czym ten ostatni motywowany jest n. m. *Bartodzieje*. Leksem *obelnik* nie ma wprawdzie odzwierciedlenia w formie nazwy osobowej równej podstawie apelatywnej, ale ma swoje potwierdzenie w nazwisku genetycznie motywowanym n. m. *Obelniki*: **Obelnicki** 31 – BB: 3, Gd: 10, Ka: 7, Łd: 1, Op: 1, Wb: 3, ZG: 16. Dla podstawy *pasiecznik*, obok wymienionego wyżej, można wskazać jedynie antroponim **Pasiecznikowska** 1 – Op: 1, który motywowany jest n. m. *Pasieczniki* lub *Pasiecznik* oraz **Pasieczniuk** 0. Wreszcie od leksemu *pszczelarz*, dla którego brak nazwiska równego podstawie apelatywnej, wskazać można na jedną nazwę osobową, a mianowicie nazw. **Pszczelarski** 3, – JG: 2, Op: 1, stanowiące albo przeniesienie ap. *pszczelarski*, czyli 'związany z zawodem pszczelarza', albo jako nazwę powstałą od hipotetycznej n. o. *Pszczelarz*, czyli w znaczeniu 'syn osoby zwanej Pszczelarzem', gdyż brak odpowiedniej nazwy miejscowej mogącej stanowić podstawę motywacyjną dla tego antroponimu. Również jedna nazwa osobowa o podobnej etymologii, odnosi się do terminu *pszczolarz*. Jest to nazwisko **Pszczolarski** 22 – JG: 5, Wb: 9, Op: 4.

Podsumujmy na koniec nasze dotychczasowe uwagi. Długowieczne tradycje bartnictwa w Polsce mają swoje odzwierciedlenie w słownictwie apelatywnym, czego dowodem jest chociażby bogactwo specjalistycznej terminologii związanej z zawodem bartnika. Źródła leksykograficzne rejestrujące zasób leksykalny polszczyzny (historycznej i współczesnej) potwierdzają występowanie licznych synonimów stanowiących nazwę zawodową człowieka zajmującego się hodowlą pszczół. Są to, wymieniając w porządku alfabetycznym, następujące leksemey: *bartniczek*, *bartnik*, *bartny*, *bartodziej*, *obelnik*, *pasiekarz*, *pasiecznik*, *pszczelarz*, *pszczelnik*, *pszczolnik*, *pszczolarz*, *pszczolowód*, *pszczelny*, *pszczolny*. Uwzględniając historyczny materiał toponimiczny do tego niemałego zestawu terminów można dołączyć jeszcze określenia *miodarz* i *świepietnik*. Niewiele zawodów w Polsce może pochwalić się tak różnorodną pod względem leksykalno-gramatycznym i liczebnym synoniemą specjalistyczną. Na bogactwo synonimii rozpatrywanej w aspekcie diachronicznym (na przestrzeni wieków) w zakresie słownictwa specjalistycznego związanego z leśnictwem, zdaniem E. Pajewskiej, wpłyneły specjalizacja terminologii i konkretyzacja znaczenia, zmiany dokonujące się w samej gospodarce leśnej, rozwój nauk leśnych i upowszechnienie wykształcenia leśnego, jak również wysuwanie na plan pierwszy przy tworzeniu synonimów różnych cech tego samego denotatu (obiektu), uwarunkowane

odmiennym sposobem jego oglądu¹⁵ i, dodajmy, także zmiany zachodzące w samym tworzywie językowym. Współcześnie z języka bartniczego używane są tylko wyrazy *bartnik*, *pasiecznik* i *pszczelarz*, motywowane rzeczownikami barć, pasieka i pszczoła. W przypadku wyrazów *barć* i *pasieka* należy zauważać, że konotują one las, gdyż, jak wiadomo, barcie istnieją tylko w lesie, jednak zważywszy na archaiczność tego typu gospodarki, tj. hodowli pszczół leśnych, tylko w sporadycznych przypadkach motywację można potraktować jako współczesną. W przypadku zaś rzeczownika *pasieka*, motywacja jest już wyłącznie historyczna. Jedynie w odniesieniu do wyrazu *pszczoła* można mówić o wciąż żywej motywacji terminu *pszczelarz*, ale dziś nie dotyczy on gospodarki leśnej, bo desygnat (obiekt) funkcjonuje już w rzeczywistości niezwiązanej z lasem.¹⁶

Bogactwo terminologii apelatywnej nie ma już swego odzwierciedlenia w planie onimicznym: nazwy miejscowe i osobowe nie rejestrują wszystkich określeń stanowiących synonimiczne nazwy zawodu człowieka hodującego pszczoły, a ponadto są to nazwy własne reprezentowane przez nieliczne denotaty, zarówno w odniesieniu do toponimów, jak i antroponimów, przy czym lokalizacja geograficzna tych ostatnich nie ma już większego związku z usytuowaniem przestrzennym dawnych skupisk leśnych, a uwarunkowana jest raczej czynnikami demograficznymi. Ciekawym zatem zagadnieniem jest, dlaczego leksem *bartnik* ma współcześnie stosunkowo niewielkie potwierdzenie w polskiej toponomii i antroponomii. Rozbudowana terminologia specjalistyczna, odnosząca się chociażby tylko do samej nazwy wykonawcy czynności, rozpatrywana w aspekcie diachronicznym wskazuje, że był to zawód żywy, obecny przez wieki w polskiej gospodarce, a przemiany w interesującej nas leksyce związane były głównie ze zmianami dokonującymi się w tej dziedzinie gospodarczej działalności człowieka (w realiach i specyfice pracy hodowcy pszczół).

Wykaz skrótów, terminów i opracowań:

ap. – apelatyw

L – LINDE, S. B. *Słownik języka polskiego*, t. I–IV, wyd. 3 fotooffsetowe (z wyd. 2, Lwów 1854–1860), Warszawa 1951.

nazw. – nazwisko

n. m. – nazwa miejscowa

pie. – praindoeuropejski

pow. – powiat

¹⁵ PAJEWSKA, E., patrz przyp. 2, s. 110.

¹⁶ PAJEWSKA, E., patrz przyp. 2, s. 124–125.

psł. – prasłowiański

SEB – BORYŚ, W. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków 2005.

stp. – staropolski

SJPD – *Słownik języka polskiego*, t. I–XI. W. Doroszewski (red.), Warszawa 1958–1969.

Sstp – *Słownik staropolski*. S. Urbańczyk (red.), Warszawa 1953–1955, Wrocław 1955–1990, Kraków 1991 i n.

SW – *Słownik języka polskiego* (tzw. warszawski), t. I–VIII. J. Kryński – A. Kryński – W. Niedźwiecki (red.), Warszawa 1900–1927.

Swil – *Słownik języka polskiego* (tzw. wileński), t. I–II. M. Orgelbrand (red.), Wilno 1861.

Swsp – *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. I–II. B. Dunaj (red.), Warszawa 1999.

Wykaz skrótów nazw województw:

Wa: Warszawskie	Kr: Krakowskie	Rz: Rzeszowskie
BP: Bialskopodlaskie	Ks: Krośnieńskie	Sd: Siedleckie
Bs: Białostockie	Lg: Legnickie	Sr: Sieradzkie
BB: Bielskie	Ls: Leszczyńskie	Sk: Skierniewickie
By: Bydgoskie	Lu: Lubelskie	Sł: Słupskie
Ch: Chełmskie	Ło: Łomżyńskie	Su: Suwalskie
Ci: Ciechanowskie	Łd: Łódzkie	Sz: Szczecińskie
Cz: Częstochowskie	NS: Nowosądeckie	Tb: Tarnobrzeskie
El: Elbląskie	Ol: Olsztyńskie	Ta: Tarnowskie
Gd: Gdańskie	Op: Opolskie	To: Toruńskie
Go: Gorzowskie	Os: Ostrołęckie	Wb: Wałbrzyskie
JG: Jeleniogórskie	Pl: Piłskie	Wł: Włocławskie
Kl: Kaliskie	Pt: Piotrkowskie	Wr: Wrocławskie
Ka: Katowickie	Pł: Płockie	Za: Zamojskie
Ki: Kieleckie	Po: Poznańskie	ZG: Zielonogórskie
Kn: Konińskie	Pr: Przemyskie	
Ko: Koszalińskie	Ra: Radomskie	

Summary

The subject of this paper is to establish the repertory and geographical localization of contemporary place names and surnames semantically motivated with the lexem *bartnik* and its synonyms appearing in Polish (*bartodziej*, *obelnik*, *barzniczek*, *barzniczy*, *pasiekarz*,

pasiecznik, pszczelnik, pszczelarz, pszczolnik, pszczolarz, pszczotówód, pszczelny). The research was based on the dictionaries of Polish language, e.g. “Słownik staropolski” and “Słownik współczesnego języka polskiego”.

Key words:

toponym; servile name; anthroponym; surname; appellative; occupational name

E-mail: violetta.ajd@gmail.com

Categories of Proper Names in the Polish Press

Maria Kabata (Szczecin)

The scope of my research focuses on the language of the Szczecin press, however, in this article I will only be presenting proper names quoted in “Kurier Szczeciński” from March to June 2009. Due to a limited scope of the presentation I narrowed down the field of research to only one newspaper, but it is the most widely-read daily of Western Pomerania. Lexical material comes from headlines, leads and main texts. The analysis covered news articles and regular press features, whereas texts on sports, press announcements, cinema and theatre repertoire were omitted.

My paper does not constitute a comprehensive onomastic work, but it only contains some comments on chrematonyms in the local press – I will just present examples and the most interesting names from a rich range of forms appearing in “Kurier Szczeciński”. The adopted mode of material excerptation allows to examine the names which are really applied, which are in use and which readers remember, thereby the ones which shape the language usage of the Pomeranians. Furthermore, an assumption that I should only examine the names linked to the region: its economic, social problems as well as its landscape and geographical features, etc., constitutes the basis for my onomastic investigation. Such manner of material selection carries its significance, as the regional onymic system is an element which, to a large extent, differentiates the local press from Polish national newspapers.

I leave aside the debate on the understanding of chrematonyms as well as a review of minimalist and maximalist positions regarding research on chrematonymy. In the paper I apply a division adopted by Edward Breza presented in „Polskie nazwy własne”,¹ although on account of a limited scope of this work I do not present all of the collected categories. The extent of this presentation does not feature names of banks, political parties, churches, chapels, commodities, palaces, holiday centers, shops, villas, guest houses, bridges, monuments, office buildings, yet I am convinced that these issues merit an investigation in other papers. I also omit the question of ship names, which I elaborated on in a separate article.² The way in which chrematonyms are presented and recorded in the paper is dictated by the rules adopted in press texts.

¹ BREZA, E. Nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją. In: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. E. Rzetelska-Feleszko (ed.), Warszawa – Kraków 1998, pp. 343–360.

² KABATA, M. Nazwy własne statków Polskiej Żeglugi Morskiej. In: *Nazewnictwo pogranicza Polski*. A. Belchnerowska – J. Ignatowicz-Skowrońska (eds.), Szczecin 1999, pp. 183–195.

Ergonyms constitute the most numerous group in the excerpted material and I included the following name types into the category: names of institutions, enterprises, organizations, associations, political parties, foundations. Business entities rank a prominent position in the ergonyms group, e.g. „*Stocznia Szczecińska Nowa*”, *Zakłady Chemiczne „Police”*, *papiernia „Skolwin”*, „*Morska Stocznia Remontowa w Świnoujściu*”, *Szczecińska Stocznia Remontowa „Gryfia”*, „*Polska Żegluga Morska*”, *szczecińska firma „Geoprojekt”*, *spółka „Załom Dom Serwis”*, „*Promotor Unitet Entrtainment*”.

State institutions form a separate group, e.g. *Terenowy Oddział Agencji Nieruchomości Rolnych w Szczecinie*, *Urząd Kontroli Skarbowej w Szczecinie*. Names of state authorities of military nature, e.g. *12 Brygada Zmechanizowana im. gen. broni Józefa Hallera ze Szczecina*, must be separated within the framework of state institutions. What is more, other subgroups are made up by state administration businesses, e.g. *Zakład Gospodarki Komunalnej w Gryficach*, *Koszalińskie Miejskie Wodociągi i Kanalizacja*, state administration institutions: *Powiatowy Urząd Pracy w Policach*; state budget entities subordinate to the ministry of maritime economy: *Morska Służba Poszukiwania i Ratownictwa*, state rescue system entities, e.g. *Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe*. The category includes also „*Szczecin 2016*” institution, which on behalf of the city applies for Szczecin to be awarded the title of a European Culture Capital in 2016. Since the name is too brief for many, it requires a detailed explanation and has only recently gained recognition among the region inhabitants.

Many names do not offer any information on the nature of an enterprise and its links to the region, e.g. „*Vita*”, „*Geoprojekt*”, but several examples of commemorative names can be found in the collected material, e.g. „*Baza Rybacka w Świnoujściu imienia Lechosława Goździka*” – the name commemorates the hero of October 1956 events as well as the aforementioned division name.

„*Kurier Szczeciński*” quotes educational institutions as well – universities: *Uniwersytet Szczeciński*, *Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie*, *Pomorska Akademia Medyczna* and other educational institutions such as: *Regionalna Szkoła Mistrzostwa Sportowego w Świnoujściu*, *Szkoła Tańca „Astra”*. The form of *Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie* is noteworthy, being a full name of a university that has been established this year through a merger of Szczecin Polytechnic (clear, unambiguous name) and Agricultural Academy. The unfortunate character of this chrematonym lies in the need of using a toponym *w Szczecinie*, since *zachodniopomorski* is an imprecise form in itself. Furthermore, the adjective of

technologiczny has a narrower scope of meaning than the lexeme of *techniczny*, which really reflects the character of teaching at this university. The usage of this chrematonym in “Kurier Szczeciński” varies, nevertheless, typically next to the new name one finds additional clarification in brackets – former polytechnic. Such a name change is not a recommended operation, as it upsets the chrematonyms functions: demonstrative and locative ones.

Organization names constitute a subsequent group among ergonyms with names of business organizations, e.g. *Cech Rzemiosł Spożywczych w Szczecinie*, *Izba Rzemieślnicza Średniej i Małej Przedsiębiorczości w Szczecinie*; names of youth organization, e.g. *Szkolne Koło Krajoznawczo-Turystyczne w Szczecinie*; names of social organizations, e.g. *Towarzystwo Opieki nad Zwierzętami*, *Izba Lekarska*, *Zachodniopomorskie Hospicjum dla Dzieci*. Within the group comprising names of social organizations names of associations deserve a special mention, e.g. *Stowarzyszenie Inicjatyw Społeczno-Gospodarczych Powiatu Drawskiego*, *Szczecińskie Stowarzyszenie Rodzin Katolickich*, *Polickie Stowarzyszenie Wspólnota Samorządowa*. With this type of names a toponym usually takes the form of a prepositional phrase. An association from Barlinek is an exception to the rule, adopting the following designation: *Stowarzyszenie na rzecz Ochrony Dziedzictwa „Młyn Papiernia”*. Too general a name does not indicate a location of its operations, and thereby it does not serve a locative function. Another association called *Stowarzyszenie Lecim na Szczecin* is a truly thought-provoking ergonym, denoting a group of people who support Szczecin’s growth and a group which associates all those who left the city, but who hold fond memories of it and think of returning. The nature of the organization is emphasized by the verb *lecieć*, colloquially meaning ‘to run very fast, to rush, to hurry’,³ while here it is used in the form of *leciemy* with the final y letter cut off, which serves as an allusion to slang, but which also allows to build an imperfect rhyme with the toponym Szczecin.

In my view, one ought to include names of societies into the ergonym group as well, e.g. *Szczecińskie Towarzystwo Kultury*, *Towarzystwo Budownictwa Społecznego – Prawobrzeże*, *Towarzystwo Greków Pomorza Zachodniego*, names of unions, e.g. *Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie w Szczecinie*, as well as names of West Pomerania foundations e.g. „*Ratujmy Ptaki*” and an intriguing name of *Akademia Europejska Kulice-Kulz*. This ergonym does not include the word *stowarzyszenie*, but the noun of *akademia*, which in the Polish language co-notates with lexemes such as *szkoła*, *nauka*, *uczenie się*, is additionally

³ DUBISZ, S. *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Warszawa 2006, p. 409.

accompanied by a toponym in two languages – Polish and German. Only the status of this association clarifies the motifs lying behind the creation of such a chrematonym, as the association wants to undertake actions aiming to build understanding between the Polish and German nations.

Analysing chrematonyms, one needs to list actionyms, among which festival names are particularly noteworthy, e.g. „*Kontrapunkt*”, „*Policki Integracyjny Festiwal Piosenki*”, „*Szczeciński Festiwal Muzyki Dawnej*”, *Międzynarodowy Festiwal Sztuki Wizualnej inSPIRACJE w Szczecinie*, *Spotkania z Folklorem w Pyrzycach*. Also loaned translations from the English language: *Festiwal Musica Genera*, *Szczecin Music Fest*, *Szczecin Rock Festival*, yet, the last example propagates an erroneous belief that letters *v* and *w* are freely exchangeable.

It still remains open to debate whether names of typically cyclical competitions, e.g. “All of Szczecin in bloom”, “Stargard monuments”, “History of Szczecin families”, as well as names of periodic events, conferences, trade fairs and regatta, can be categorized as actionyms. Several examples merit a wider examination, that is a name of a meeting “Uznam Days of Literature”. This chrematonym is an appropriate denomination, as the adjective of *uznamskie*, derived from the name of the island of Uznam, informs that writers from Poland and Germany attended the meeting. It needs to be stressed that chrematonyms such as: association of „*Uznamscy Przyjaciele Muzyki*”, or „*Uznamski Festiwal Muzyczny*” are of similar construction. A different term for meetings makes another truly interesting chrematonym: namely „*OPERAnki*”, a form which denotes Sunday gatherings of the youngest audience at the Szczecin opera. The name originated from a combination of the word *opera* and the suffix *-nki*, alluding to the lexeme of *poranki* in the meaning of ‘artistic events, e.g. film events held at late morning hours’.⁴ The two-word form of the name as well as its allusive character is strengthened with the graphics – the use of lower and upper case letters.

„*Kurier Szczeciński*” reports on various types of conferences, whose titles were traditional, e.g. “50 years of Ukrainian tradition in Polish Radio Szczecin”, but more often they were names created under the influence of the fashion for the English language and they referred to technological developments, e.g. „*Zachodniopomorskie jako europejski e-region*”, „*e-commerce 2009*”, „*Szczecińskie Dni Informatyki InfoTrendy 2009*”. It is easily noticeable that such motivation becomes the cause for creating ambiguous names, devoid of semantic

⁴ Ibidem, p. 384.

meaning and violating the rules of Polish orthography. Names of some fairs organized in Szczecin similarly deserve a word of criticism, e.g. „*Szczecin Yacht Show*” fairs, whose name is rather associated with a competition, yachting races. On the other hand, it is fully understandable that the names of international races, such as „*The Tall Ships' Races*” and „*Baltic Sprint Cup*”, need to have an English language form, however, when the English form appears in a very brief paragraph five times without any attempt at elaboration, translation, substitution with a periphrasis, then it leaves the reader wondering.

Ideonyms constitute a separate, though not a numerous group, in which I included titles of musical pieces, e.g. „*Kantata Rokitniańska*”, films „*Szczecin – miasto Oriona*”, shows e.g. „*Znak Gryfa*”, moreover, heortonyms, e.g. *Święto Chleba*, *Święto Chemika – z okazji Międzynarodowych Dni Polic*, *Europejski Dzień Morza* as well as faleronyms or – as Edward Breza suggests – falaronyms,⁵ e.g. *Honorowy Obywatel Międzyzdrojów*, *Zasłużony dla Międzyzdrojów*. I also brought award names under the category, e.g. award of Rewal commune voit – *Złoty Sekstans* – the name refers to a navigation device.

Recapitulating, the particular manner of material collection (press texts rather than official registers, records became a point of reference) provided an opportunity of examining a rich and interesting collection of chrematonyms that are indeed applied, functioning in the language and life of West Pomerania inhabitants. The type of texts analyzed allowed to gather names which reflect various forms of cultural, social and economic life of the region. Simultaneously, a change in the direction of the analyses from general material to name categories, and not merely a selection of individual onomastic items, demonstrates deficiencies in the adopted divisions of chrematonyms.

In general, over 300 names were gathered, comprising ergonyms, actionyms, ideonyms and falaronyms. A majority are standard, clear and precise names.

The chrematonyms analyzed can be grouped into three categories:

1) Names of all-Poland institutions, whose branches operate in Western Pomerania. Their link to the region is identified only by an addition of a place name built according to a formula of *w* preposition plus a toponym, e.g. *Powiatowy Urząd Pracy w Policach*. Such chrematonyms are of highly official nature and they emphasise the rank of the indicated denotats.

2) Chrematonyms referring to denotats' names functioning above all in the examined region. Connections with Western Pomerania are expressed also through place names –

⁵ Greek word *phalaron* – falaronyms BREZA, E., supra note 1, p. 348.

Świnoujście, Police, but through ergonyms too – *Klub Turystyczny „Wkrzanie”* derived from the name of the Wkrzańska Forest or by toponymic adjectival forms – *szczeciński*. Word order of the presented chrematonyms typically follows word order of the onomastic grammar⁶ – if two attributes occur, the noun is placed in the middle, e.g. *Pomorska Akademia Medyczna*. Nevertheless, one can find a number of examples violating the rule, e.g. *Stocznia Szczecińska Nowa*, whereas a qualifier formed from a toponym is most frequently found in the first position in names of associations and clubs, e.g. *Szczecińskie Stowarzyszenie Rodzin Katolickich, Polickie Stowarzyszenie Wspólnota Samorządowa*.

3) Chrematonyms which constitute unitary names, but which do not convey any information concerning links to the region, e.g. *Klub Sportowy „Świt”*.

A majority of the names in the material gathered is made up of untransferred names. Commemorative names are rare. Many of the chrematonyms I presented do not only serve an identifying function,⁷ but a semantic one as well. They do not just indicate, but also inform of a denotat's character, its type and function. Most ergonyms referring to state education institutions, organizations, associations, foundations are found in this group. Some names of business entities do not fulfil a semantic function, foreign names in particular, but neither do some of the actionyms. Their form and shape were subordinated to the fashion for the English language. However, this group of chrematonyms is not numerous and does not constitute a dominant language usage.

Summary

The scope of my research focuses on the language of the Szczecin press, however, in this article I will only be presenting proper names quoted in “Kurier Szczeciński” from March to June 2009. Due to a limited scope of the presentation I narrowed down the field of research to only one newspaper, but it is the most widely-read daily of Western Pomerania. Lexical material comes from headlines, leads and main texts. The analysis covered news articles and regular press features.

Paper does not constitute a comprehensive onomastic work, but it only contains some comments on chrematonyms in the local press. The adopted mode of material excerpting allows to examine the names which are really applied, which are in use and which readers remember, thereby the ones which shape the language usage of the Pomeranians. Such manner of material selection carries its significance, as the regional onymic system is an

⁶ Ibidem, p. 354.

⁷ Ibidem; KOSYL, Cz. *Nazwy własne w prozie Jarosława Iwaszkiewicza*. Lublin 1992.

element which, to a large extent, differentiates the local press from Polish national newspapers.

Key words:

Polish language; proper names; press

E-mail: maria_kabata@wp.pl

Živé osobné mená v triede vydatých žien v Súši

Miroslav Kazík (Bratislava)

V nasledujúcim príspevku charakterizujeme živé (neúradné) pomenovanie vydatých žien v Súši, v jednej z kopaničiarskych častí mesta Stará Turá. Tvorená je osadami Trávniky, U Samkov, Súš a Lazy. Osada Súš je spojená s mestom autobusovou linkou, časť Lazy je izolovaná. Terénny výskum sme realizovali podľa zásad, ktoré vypracovali V. Blanár a J. Matejčík. Pri spracovaní materiálu vychádzame predovšetkým z teórie V. Blanára.¹ Zachytávame živé mená podľa stavu obyvateľstva v roku 2006. Živé osobné mená jednotlivcov môžu mať od jedného až po niekoľko funkčných členov (FČ), ktorými sú rodné meno, priezvisko, rodinné meno, individuálna charakteristika, meno domu a apelatívny člen.

Zoznam značiek a skratiek

Rodné (krstné) meno: K – úradná podoba, K – hypokoristická podoba, <K> – nepravidelná zmena, inojazyčná, nárečová alebo nespisovná podoba, K = RMD – rodné meno má rovnakú antropolexému ako meno rodiny a meno domu.

Priezvisko: P – úradná podoba, P – neúradná forma, ktorá sa končí na suffixy *-ech*, *-ka*, *-ich* (označenie sa používa, ak sú RM a MD odvodené od iného základu alebo sa nepoužívajú), <P> – nepravidelná hlásková zmena priezviska, P = RM, P = MD, P = RMD – priezvisko má zhodnú antropolexému s 1. menom rodiny, 2. menom domu a 3. menom rodiny a menom domu.

RM = MD, RM = P – rodinné meno má antropolexému zhodnú s 1. menom domu, 2. priezviskom.

Motivačné príznaky individuálnej charakteristiky (CH): ^v – telesné alebo duševné vlastnosti, ^z – trvalé, dočasné alebo bývalé zamestnanie, stav, záľuba, záujmy, ^p – pôvod a bydlisko.

Príbuzenské pomenovacie motívy: 1 – otec, 3 – manžel, druh, priateľ, [77] – sestra. Číselný index 2, ktorý označuje príznak rodiny ako celku (pri P, RM, MD), sa neoznačuje.

+ – znamienkom plus sa pripájajú jednotlivé funkčné členy, ktoré spolu tvoria jeden model

* – funkčný sa predpokladá

<> – funkčný člen sa používa v skrátenej alebo ináč adaptovanej podobe

() [] – do zátvoriek sa dávajú funkčné členy, ktorými sa pomenúva jedna osoba (obyčajne pri opisnom pomenovaní)

/ – lomka ukazuje, že pomenovacím východiskom je symbol na ľavej strane. Funkčný člen na pravej strane ukazuje uplatnenie v dnešnej antroponymickej sústave. = – funkčné členy pred znamienkom „rovná sa“ a za znamienkom sú antroponymickou lexémou zhodné a vzťahujú sa na tenže denotát. Na ľavej strane sa uvádza funkčný člen, ktorý sa pokladá za slovotvorné východisko.

¹ BLANÁR, V. – MATEJČÍK, J. *Živé osobné mená na strednom Slovensku (1. diel). Designácia osobného mena.* Bratislava 1978, s. 413; BLANÁR, V. – MATEJČÍK, J. *Živé osobné mená na strednom Slovensku (2. diel). Distribúcia obsahových modelov.* Martin 1983, s. 647; BLANÁR, V. *Teória vlastného mena.* Bratislava 1996, s. 250.

Rodné (krstné) meno (K)

S FČ K sú jednočlenné 2 modely a živé mená, dvojčlenných 40 modelov a 156 živých mien, trojčlenných je 5 modelov a živých mien, štvorčlenný 1 model a živé meno. V živých menách výrazne prevládajú rodné mená v hypokoristickej podobe (124) nad rodnými menami v úradnej podobe (33) a menami v nárečovej podobe (9). Mená príbuzných osôb sú tu zastúpené minimálne (5), 96,99 % rodných mien v triede vydatých v Súši je bez príbuzenskej motivácie. V dvoch prípadoch živé meno a model obsahujú dve rodné mená: *Milka Drahošova /K + K₃/, Anna po Gustínovi Okuliarnikovi /K + (K = <RMD> + CH^V)₃/.*

Do živých mien vydatých žien v Súši vstupuje 14 rozličných úradných rodných mien: *Alena, Anna, Božena, Dana, Elena, Eva, Helena, Iveta, Kristína, Lenka, Marcela, Mária, Viera, Vlasta.* Z rodných mien Alena, Alžbeta, Anna, Božena, Drahoslava, Elena, Emília, Eva, Gabriela, Helena, Jana, Janka, Jarmila, Jolana, Júlia, Katarína, Ľudmila, Marcela, Mária, Marie, Miriam, Ol'ga, Radoslava, Zuzana sa príponami -a, -ka, -j-ka, -ička, -ča, -ina, -inka, -ika, -iša, -iška, -ena, -enka, -ula, -uša, -čena vytvorilo 43 hypokoristík *Alenka, Beta, Betka, Anka, Anča, Anička, Anula, Boženka, Drahuša, Elenka, Mila, Milka, Evka, Evička, Gabika, Hela, Helenka, Janka, Jana, Jarka, Jarina, Jola, Jolka, Jolanka, Jolča, Jula, Julka, Katka, Kača, Kačena, Macka, Majka, Mariša, Mariška, Marka, Marena, Marjenka, Mirka, Ola, Olina, Olinka, Ratka, Zuska.* Podoby *Mariša, Mariška, Marena* sú spoločné pre mená Mária a Marie a podoba *Mila* pre úradné mená Emília a Ľudmila. Najproduktívnejšia je prípona -ka, potom prípona -a. Pomer dvojslabičných a trojslabičných hypokoristík je 25 : 18. Mená Ol'ga a Soňa majú v živých menách nárečové podoby *Olga, Sona*, rodné meno českého pôvodu Marie sa v živom mene realizuje aj v úradnej slovenskej podobe *Mária* (translácia). Z úradných mien sú v živých menách najčastejšie mená *Anna* (6-krát) a *Vlasta* (5-krát), z hypokoristík *Anka* (8-krát), *Olina* (8-krát), *Mila* (8-krát), *Beta* (6-krát), *Anča* (6-krát), *Marena* (6-krát), *Mariška* (6-krát).

Antropoformantom -ka vzniklo prechýlením z nárečovej podoby rodného mena manžela (*Marcin*) živé osobné meno *Marcinka*. Hypokoristická podoba rodného mena manžela je v živom mene *Milka Drahošova*. Hypokoristikón je tu v nominatíve singuláru posesívneho adjektíva odvodeného príponou -ova. Antropoformanty -ka a -ova tu plnia maritonymickú funkciu, vyjadrujú vzťah k manželovi. Hypokoristiká nebohých manželov v lokáli singuláru sú v živých menách *Nemcová po Gustínovi* a *Anna po Gustínovi Okuliarnikovi*. Úradná podoba rodného mena otca v genitíve singuláru je v živom mene *Nemcová ze Žarlákového Mikulcích Martina*. Inak sú rodné mená v nominatíve singuláru

ženského rodu. Okrem živých mien *Jolča /K/* a *Marcinka /<K>₃* : MD/ sa FČ K vždy spája s ďalším(-i) členom(-mi).

Priezvisko (P)

U vydatých žien v Súši v úradnom pomenovaní existuje 48 rozličných priezvisiek, 28 v Súši, 2 v Lazoch, 11 U Samkov a 16 v Trávnikoch.

S FČ P je jeden jednočlenný model s dvoma živými menami, 17 dvojčlenných modelov so 48 živými menami, 2 trojčlenné modely s 2 živými menami, 1 štvorčlenný model s 1 živým menom. FČ P sa najviac nachádza v dvojčlenných živých osobných menách (48) a dvojčlenných modeloch (17). V živých menách a modeloch v triede vydatých v Súši sa funkčný člen priezvisko nachádza len raz. 15 % FČ P má príbuzenskú motiváciu podľa otca (8), 85 % podľa manžela (45). 20,8 % FČ P nemá antropobázu zhodnú s antropobázou mena rodiny ani mena domu (*Jankovička, Gregorka /P₁/, Božena Bunčákéch /K + P₁/, Kača Bacharka, Elenka Molcéch, Drahuša Kulichéch /K + P₁/, Katka Michalcéch /K + P₃/, Marena Krausová /K + <P>₃/, Michalcéch Božena /P₁ + K/, tetka Mária Krausová /A – K + <P>₃/, tetka Marka Krausová /A – K + <P>₃/*), 7,5 % má antropobázu zhodnú s antropobázou mena rodiny (*Mariška Mádrová, Majka Mádrová, Marjenka Mádrová /K + P₃ = RM/, Olga Stupavská /<K> + P₃ = RM/, 3,8 % má antropobázu zhodnú s antropobázou mena domu (Marena Ježová, Jula Mikulcová /K + P₃ = MD/), no najviac – 67,9 % má antropobázu zhodnú s antropobázou mena rodiny aj mena domu (Katka Súšarská /K + P₁ = RMD/, Vlasta Sekerková, Eva Súšarská, Elena Kraváriková, Alena Nosková, Anna Nemcová, Lenka Nemcová, Eva Porubanová /K + P₃ = RMD/, Iveta Durcová /K + P₃ = RMD<>/, Katka Mikulcová, Kačena Mikulcová, Anča Hluchá, Jolanka Horková, Jola Horková, Anka Tótová, Anička Tótová, Anula Tótová, Zuska Súšarská, Jarka Lužná, Jarina Lužná, Alenka Nosková, Anka Nemcová, Jarka Hornáčková, Janka Nemcová, Ola Nemcová, Olina Nemcová /K + P₃ = RMD/, Anka Nemcová, Anička Nemcová /K + P₃ = RMD<>/, Olga Nemcová /<K> + P₃ = RMD/, Marena Vichlopnová, Marka Vichlopnová, Mariška Vichlopnová, Boženka Haruščáková /K + <P>₃ = RMD/, Vichlopnová Katka /<P>₃ = RMD + K/, Nemcová po Gustínovi /P₃ = RMD + K₃/, Nemcová ze Žarlákového Mikulcéch Martina /P₃ = RMD + CH^P + (RM = P + K)₁/).*

Pri živých menách *Marena Krausová /K + <P>₃/, tetka Mária Krausová /A – K + <P>₃/, tetka Marka Krausová /A – K + <P>₃/*) sa používajú mená rodiny a domu odvodené z antropolexémy priezviska zaťa pomenovanej. Pri osobách so živými menami,

ktoré obsahujú funkčné členy P_1 a P_3 , mená rodín a domov neobsahujú antropolexému tohto priezviska, inak by išlo o funkčný člen rodinné meno s antropobázou priezviska.

Meno domu, v ktorom býva osoba so živými menami *Mariška Mádrová, Majka Mádrová, Marjenka Mádrová /K + P₃ = RM/*, je vytvorené z antropolexémy priezviska manželovho starého otca (manželovo jedno živé meno je podľa priezviska starého otca), ďalšie sú podľa polohy, miesta bydliska. Meno domu nositeľky živého meno *Olga Stupavská /<K> + P₃ = RM/* je podľa priezviska jej otca (priezvisko za slobodna). Zaznamenané živé osobné mená (ako pomenovania jednej osoby) sú však len podľa manžela.

Mená rodiny pomenovanej živým menom *Marena Ježová /K + P₃ = MD/* nie sú vytvorené z úradnej podoby priezviska. Sú prezývkami rodiny, ale vychádzajú z významu apelatíva, z ktorého priezvisko vzniklo. Meno rodiny ženy so živým menom *Jula Mikulcová /K + P₃ = MD/* obsahuje antropolexému rodného priezviska pomenovanej.

Živé meno s modelom $K + P_1 = RMD$ je len jedno. Pomenúva vydatú ženu, ktorá býva v dome rodičov. Mená rodiny a domu obsahujú antropolexému priezviska otca.

V ostatných prípadoch sú mená rodín a domov, v ktorých bývajú pomenované vydaté ženy, vytvorené z priezvisk manželov – hláv rodín. Popri nich sa môžu používať i mená rodín a mená domov z iných základov. Meno rodiny a meno domu ako samostatné pomenovania rodiny a domu môžu mať okrem časti s antropolexémou priezviska aj časť, ktorá vyjadruje polohu miesta, kde rodina býva. Do živého osobného meno vydatej ženy sa však v Súši dostáva len priezvisko bez tohto označenia miesta. Ide o prípady dvoch vydatých žien: 1. Nositelka živého meno *Iveta Durcová /K + P₃ = RMD<>/* má jedno meno rodiny *Durcéch pod horu* a jedným z mien domu je *Durcovom pot horu*. 2. Meno rodiny pomenovanej živými menami *Anka Nemcová, Anička Nemcová /K + P₃ = RMD<>/* je *Nemcéch na Stanovisku* a meno domu je *Nemcovom na Stanovisku*.

Úradnú podobu priezviska má 70 % FČ P. V 15 % FČ P je antropolexéma priezviska formálne adaptovaná, má nárečovú alebo inak pozmenenú podobu. Priezvisko Grausová sa v živých menách realizuje ako *Krausová*. V priezvisku Haruštiaková sa skupina št' vyslovuje ako šč a miesto diftongu ia je dlhý vokál á – *Haruščáková*. Úradné priezvisko Vychlopňová má v živých menách podobu *Vichlopnová*, miesto mäkkej spoluahláske ň je tvrdé n. 15 % FČ má nárečový sufix (-ka, -éch): *Jankovička, Gregorka /P₁/, Božena Buncákéch /K + P₁/, Kača Bacharka, Elenka Molcéch, Drahuša Kulichéch /K + P₁/, Katka Michalcéch /K + P₃/, Michalcéch Božena /P₁ + K/*. Antropoformant -ka tu vyjadruje len patronymický vzťah, antropofomant -éch vyjadruje vzťah k rodine.

Priezviská majú tvar nominatívu singuláru ženského rodu alebo tvar kolektívneho posesíva. FČ P sa v dvojčlenných živých menách spája vždy s rodným menom, v trojčlenných s rodným menom a apelatívnym členom (modely A – K + <P>₃ a A – K + <P>₃), v štvorčlennom živom mene je FČ P v spojení s individuálnou charakteristikou podľa vlastnosti a živým menom otca, ktoré je tvorené rodinným menom s antropobázou priezviska a úradnou podobou rodného mena nositeľa.

Individuálna charakteristika (CH)

Jednočlenné modely s CH sú 4 (s 10 živými menami), dvojčlenných je 5 (so 6 živými menami), trojčlenné sú 3 (s 3 živými menami) a štvorčlenný je jeden (s 1 živým menom).

V triede vydatých žien v Súši je najviac individuálnych charakteristík podľa vlastností (55 %), nasledujú charakteristiky podľa zamestnania (30 %) a charakteristiky podľa pôvodu a bydliska (15 %). Iné individuálne charakteristiky sme nezaznamenali. Bez príbuzenského motívu je 80 %, z charakteristík príbuzných osôb sú zastúpené dve individuálne charakteristiky podľa otca (10 %), po jednej sú v živých menách charakteristiky podľa manžela a sestry (po 5 %). Prevládajú jednočlenné živé osobné mená s funkčným členom individuálna charakteristika. Väčšina individuálnych charakteristík pochádza z osady Súš (15, čo je 75 %).

Individuálne charakteristiky podľa vlastností sú spravidla tvorené proprializáciou nulovým antropoformantom. Duševné vlastnosti vyjadrujú živé mená *Uplakaná*, *Mila Uplakaná*, *Bláznivá*, *Bláznivá Anča*, ale aj živé meno *Jebnutá*, ktoré funguje aj napriek tomu, že obsahuje vulgárnu antropolexému, podľa informátorov pomenovanej „nikto ináč ani nepovie“. Tretia nositeľka živého mena s individuálnou charakteristikou je pomenovaná podľa vyjadrenia, že málo pije, dvojzmyselnou vetou „Ja som taká malá pička.“ – *Malá pička*. Ani tu nemožno vydeliť antropoformant. Telesný vzhľad motivoval vznik individuálnych charakteristík *Medula* (je ryšavá), *Slon* (je mohutná, babisko), *Nosatá*, ktoré fungujú ako jediný člen živého mena. Individuálna charakteristika podľa vlastnosti manžela je v živom mene *Anna po Gustínovi Okuliarnikovi* – K + (K = <RMD> + CH^Y)₃. Antropoformantom -ica s patronymickou funkciou vzniklo živé meno *Hadica* z individuálnej charakteristiky podľa vlastnosti otca, ktorý používal slovné spojenie „Ty hade“.

Zamestnanie žien dalo podnet na vznik živých mien *Listárka* – CH^Z/MD, *Mila Kuchárka* – K + CH^Z, *Obchonička* – CH^Z, *Boženka Obchonička* – K + CH^Z (Božena H.), *Obchodníčka Tótéch* – CH^Z + RM₃ = P (Anna Tóthová). (Z hľadiska onymickej slovotvorby nemôžeme považovať za antropoformant -ka, pretože celé apelatívum označujúce povolanie

ženy sa proprializovalo.) Otcova individuálna charakteristika podľa povolania sa dostala do živého mena *Šustrova céra* – CH^z₁ + A, ktoré vzniklo antropoformantom -ova s patronymickou funkciou.

Ako funkčný člen individuálna charakteristika podľa pôvodu a bydliska vystupuje názov *Žarlákové*, raz ako miesto pôvodu (*Nemcová ze Žarlákového Mikulcých Martina* - P₃ = RMD + CH^P + (RM = P + K)₁) a raz ako miesto bydliska (*Mikulcéch Božena ze Žarlákového* - RM₃ = P + K + CH^P-MD). Miesto bydliska sestry je v živom mene *Áronkina sestra z Paprade* – RM_{3/[77]} + A + CH^P_[77]).

Individuálna charakteristika má tvar nominatívu singuláru substantíva (často adjektívneho pôvodu), pri opisných živých menách nominatívu singuláru posesívneho adjektíva vytvoreného príponou -ova, lokálu singuláru substantíva s predložkou *po*. Individuálna charakteristika podľa pôvodu a bydliska je substantívum v genitíve singuláru s predložkou *z* a jej nárečovou vokalizovanou podobou *ze*. Nárečový vplyv v individuálnych charakteristikách je v zmene *dn* na *nn* (*Obchonníčka*) a v tvrdej výslovnosti *n* pred *i* (*Bláznivá, Okuliarnikovi, Obchodníčka, Obchonníčka, Hájnikova*).

Rodinné meno (RM)

S FČ RM sú jednočlenné 4 modely a 7 živých osobných mien, dvojčlenných je 21 modelov a 104 živých mien, trojčlenné sú 3 modely a živé mená, štvorčlenný je 1 model a živé meno. FČ RM sa v modeloch a živých menách vyskytuje vždy len jeden raz. Najviac sa používa v dvojčlenných živých menách. Väčšina funkčných členov rodinné meno má príbuzenskú motiváciu podľa manžela (106, čo je 92,2 %). Sedem má motiváciu podľa otca, jedno podľa rodiny, jedno podľa sestry. Okrem štyroch prípadov funkčné členy rodinné meno obsahujú antropobázu priezviska (96,5 %).² Živými menami s funkčným členom rodinné

² Antropobázu priezviska obsahujú FČ rodinné meno v živých menách *Podolanka, Tótka, Hornáčka* /RM₃ = P/, *Haruščáčka, Vichlopenka* /RM₃ = <P>/, *Jankovički* /<RM₃> = P/, *teta Hornáčkých* /A – RM₃ = P/, *stará Brítka* /A – RM₃ = <P>/, *Julka Galbéch* /K + RM = P/, *Ratka Pribišéch*, *Anka Nemcéch*, *Katka Súšarských*, *Milka Vagačéch* /K + RM₁ = P/, *Vlasta Čudrnáčka* /K + *RM₁ = P/, *Vlasta Janséch*, *Vjera Vráblech*, *Vlasta Sekerkéch*, *Eva Sedláčka*, *Elena Bachárka*, *Anna Hluchích*, *Anna Podolanéch*, *Alena Noskéch*, *Anna Nemcéch*, *Anna Valentéch*, *Marcela Jankovičéch*, *Helena Valentéch* /K + RM₃ = P/, *Iveta Durcéch* /K + RM₃<> = P/, *Kača Kiškéch*, *Mila Černáčkéch*, *Olina Nemcéch*, *Beta Chudíkéch*, *Beta Vráblech*, *Majka Mádréch*, *Mariška Mádréch*, *Marjenka Mádréch*, *Olina Žákéch*, *Betka Ježéch*, *Anča Hluchích*, *Mariška Hornáčkéch*, *Majka Hornáčkéch*, *Jolka Horkéch*, *Jolanka Horkéch*, *Jola Horkéch*, *Anka Podolanéch*, *Anička Podolanéch*, *Janka Juríčka*, *Anula Tótéch*, *Elenka Kravárikéch*, *Alenka Noskéch*, *Anka Nemcéch*, *Jarka Hornáčkéch*, *Betka Gavačéch*, *Anka Valentéch*, *Drahuša Nemcéch*, *Macka Jankovičéch*, *Olina Porubanéch*, *Olinka Porubanéch*, *Janka Nemcéch*, *Ola Nemcéch*, *Olina Nemcéch*, *Helenka Valentéch*, *Hela Valentéch* /K + RM₃ = P/, *Mila Nemcéch*, *Anka Nemcéch*, *Anička Nemcéch*, *Milka Nemcéch* /K + RM₃<> = P/, *Mila Hvoždžarka*, *Mila Hvoždžaréch*, *Olina Hvoždžarka*, *Olina Hvoždžaréch*, *Olina Jankéch*, *Mariška Brídéch*, *Mariška Brídéch*, *Marena Brídéch*, *Anča Hvoždžarka*, *Boženka Haruščáčka*, *Boženka Haruščákéch*, *Mirka Svatónéch*, *Marena Vichlopénech*, *Marka Vichlopénech*, *Mariška Vychlopénech* /K + RM₃ = <P>/, *Eva Jankovička*, *Dana Pribišéch*,

meno, ktoré nemá antropobázu priezviska ani mena domu, sú živé mená *Pagáčka*, *Kristína Pagáčka* (v osade Súš, podľa manžela, ktorý mal živé meno *Pagáč*; tu s určitosťou nevieme, či išlo o rodinné meno alebo o individuálnu charakteristiku), *Áronkina sestra z Paprade* (v osade U Samkov, podľa živého mena sestry, ktoré je motivované rodinným menom manžela). Funkčný člen rodinné meno, ktoré má antropobázu zhodnú s menom domu, je jedno, v živom mene *Hájnikova céra*.

V 23 prípadoch je rodinné meno s antropobázou priezviska, ktoré je modifikované. Ako nárečové prvky možno označiť tvrdé *n* miesto *ň* pri rodinných menách *Vichlopenka*, *Vichlopnéch*, *Svatonéch* z priezvisk *Vychlopňová*, *Svatoňová*, skupinu šč miesto *šť* a dlhý vokál á miesto diftongu *ia* pri rodinných menách *Haruščáčka*, *Haruščákéch* z priezviska *Haruštiaková*, skupinu Ždž miesto Žd’ pri rodinných menách *Hvožďarka*, *Hvožďaréch* z priezviska *Hvožďarová*. Pri rodinných menách z priezvisk *Bridová* a *Alušicová* sa *i* predlžuje na í (*Brítka*, *Brídéch*, *Alušícéch*). Priezvisko *Jankovičová* sa v rodinnom mene može skracovať a má tvar *Jankéch*. Zaznamenali sme i prípad, keď sa matka a slobodná dcéra pomenúvajú spoločným živým menom. Je to živé meno s FČ rodinné meno s antropobázou priezviska (*Jankovički*), ako meno rodiny sa však používa skrátená podoba (*Jankéch* miesto *Jankovičéch*). Niektoré živé mená jednotlivcov obsahujú funkčný člen rodinné meno s antropobázou priezviska, no pomenovanie rodiny a domu je už rozšírené o vyjadrenie miesta.³ FČ RM má antopoformanty -ka, -éch, -ích, raz aj -ova, -ina.

Meno domu (MD)

V tejto triede je v troch živých osobných menách dvoch modelov funkčný člen meno domu podľa polohy (v pomenovaní domu ako samostatného živého mena je iná predložka ako pri funkčnom člene meno domu v živom osobnom mene jednotlivca) a vždy sa spája s rodným menom. Je v genitíve singuláru mužského alebo ženského rodu a obsahuje

*Božena Hluchích /K + *RM₃ = P/, Beta Pribišéch, Mariša Ježéch, Marena Ježéch, Beta Gregorka, Beta Gregoréch, Evka Jankovičéch, Evička Jankovičéch, Jana Ješka, Milka Čičmanských /K + *RM₃ = P/, Anča Alušícéch, Evka Jankéch, Evička Jankéch /K + *RM₃ = <P>/, Jarka Nemcéch /K + RM₃ = P : MD/, Mila Durcéch, Julká Mikulcéch /K + *RM₃ = P : MD/, Mila Ježéch, Jula Mikulcéch /K + *RM₃ = P : <MD>/, Olga Stupavských, Sona Michalcéch, Olga Porubanéch, Olga Nemcéch /<K> + RM₃ = P/, Olga Jankéch, Mária Brídová /<K> + RM₃ = <P>/, Obchodníčka Tótéch / CH^z + RM₃ = P/, Gabika Miklášéch staršá /K + RM₃ = P – A/, Mikulcéch Božena ze Žarlákového /RM₃ = P + K + CH^p/–MD/, Nemcová ze Žarlákového Mikulcéch Martína /P₃ = RMD + CH^p + (RM = P + K)₁/.*

³ 1. Iveta Durcéch /K + RM₃<> = P/, RM: Durcéch pod horu, MD: Durcovom pot horu, 2. Milka Nemcéch /K + RM₃<> = P/, RM: Nemcéch pot Stanoviskom, MD: U Samkov pot Stanoviskom, Nemcovom pot Stanoviskom, 3. Mila Nemcéch /K + RM₃<> = P/, Anka Nemcéch /K + RM₃<> = P/, Anička Nemcéch /K + RM₃<> = P/, RM: Nemcéch na Stanovisku, MD: Nemcovom na Stanovisku.

predložku *z*: *Vlasta z Brehu /K + MD = CH^P/, Anča z Brezovki, Beta z Brezovki /K + MD = CH^P.*

Apelatívny člen (A)

Apelatívny člen v triede vydatých v Súši je v štyroch dvojčlenných a štyroch trojčlenných modeloch a živých menách. Nenachádzajú sa tu modely a živé mená, ktoré by obsahovali viac ako jeden apelatívny člen. Apelatívny člen *céra* s frekvenciou 2 označuje príbuzenský vzťah. V modeloch a živých menách nasleduje po individuálnej charakteristike podľa zamestnania otca alebo podľa rodinného mena otca, ktoré má rovnakú antropobázu ako meno domu a ktoré vychádza z charakteristiky podľa povolania otca: *Šustrova céra /CH^Z₁ + A/, Hájnikova céra /RM₁ = MD + A/*. Príbuzenský vzťah vyjadruje i apelatívny člen *sestra* v živom mene *Áronkina sestra z Paprade /RM_{3/77} + A + CH^P_[77]/*. Stojí medzi rodinným menom sestry (ktoré má podľa manžela) a individuálnou charakteristikou podľa bydliska sestry. Označenie generačného zaradenia je v apelatívnych členoch *stará* a *staršá*: *stará Brítka /A – RM₃ = <P>/, Gabika Miklášech staršá /K + RM₃ = P – A/*, oslovenie (staršej) osoby len v Trávnikoch v apelatívnych členoch *teta* a *tetka*: *teta Hornáčkých /A – RM₃ = P/, tetka Mária Krausová /A – K + <P>₃/, tetka Marka Krausová /A – K + <P>₃/*. Apelatívny člen, ktorý označuje generačné zaradenie a oslovenie (staršej) osoby, je v živých menách v spojení s priezviskom podľa manžela alebo rodinným menom podľa manžela s antropobázou priezviska. Ak má model a živé meno tri funkčné členy, tretím funkčným členom je rodné meno. Apelatívne členy označujúce príbuzenský vzťah sú k apelatívnym členom označujúcim generačné zaradenie a oslovenie (staršej) osoby a titul v pomere 3 : (2 + 3). Apelatívne členy v tejto triede sú v nominatíve singuláru (substancív a adjektív ženského rodu). Konsonanty v apelatívach majú tvrdú, nárečovú výslovnosť (*teta, tetka*).

Využitie funkčných členov v živých osobných menách

V triede vydatých žien v Súši živé osobné mená najviac obsahujú funkčný člen rodné meno (45,48 %), potom rodinné meno (31,51 %) a priezvisko (14,52 %), najmenej meno domu (0,82 %) a apelatívny člen (2,19 %). Individuálna charakteristika má relatívne nízke zastúpenie (5,48 %).

Záver

Živé pomenovanie vydatých žien v Súši vychádza predovšetkým z úradného pomenovania. Rodinné mená majú väčšinou antropobázu priezviska, sú vytvorené

antropoformantmi *-ka*, *-éch*, *-ích*. Živé pomenovanie sa od úradného odlišuje najmä tým, že obsahuje hypokoristiká, niekoľko charakteristík – prezývok a v niektorých prípadoch používaním apelatívneho člena.

Summary

In this study we characterise the unofficial forms of personal names known as “živé mená“ used in the group of married women in Súš, a part of the town Stará Turá (Slovakia). The “živé mená“ personal names are mostly based on hypocoristic forms. They are formed by the suffixes *-ka*, *-éch*, *-ích*.

Key words:

unofficial antroponyms; first name; hypocoristic; surname; individual characteristic; living family name (byname); name of house; appellative element

E-mail: mirokaz@post.sk

Prestižní aspekty pojmenování v Česku

Miloslava Knappová (Praha)

Z různých socioonomastických výzkumů a pozorování vyplývá, že při volbě a užívání onym se významně uplatňují aspekty sociální a jazykově prestižní. Vyplývají z poslání onym fungovat v jazykové společenské komunikaci jako speciální druh pojmenování opírající se o stabilizovaný vztah „jeden objekt – jedno vlastní jméno“. Pojmenovací proces je silně determinován společensky natolik, že některé druhy proprií mohly vzniknout právě jen díky sociálním a prestižním aspektům.¹ Základní podmínkou užívání onym jako prostředku oficiální identifikace pojmenovávaného objektu je především jejich první volba, resp. oficiální zápis či registrace, umožňující individualizaci konkrétního objektu. Onyma tedy mají zároveň komunikačně-pragmatickou hodnotu, vyplývající z jejich referenční funkce.

Vycházíme ze skutečnosti, že při volbě a užívání onym se vyčleňují funkce, které při nominaci a komunikaci plní a které vyplývají ze společenských, mimojazykových a komunikačních potřeb. Jsou to především funkce:² (a) nominační, individualizační, diferenciační, (b) asociační, evokační, konotativní, s níž úzce souvisí i symbolická funkce onym, (c) sociálně zařazující, klasifikující, (d) deskriptivní, charakterizační, (e) expresivní, emocionální, resp. estetická a psychologická. – V uvedených funkcích je zakotvena jazykovost i mimojazykovost pojmenování. Výsledkem propriačního aktu je ovšem útvar jen jazykový, který uspokojuje propriačně komunikační potřeby na úrovni toho kterého jazyka.

Podívejme se, jak se v jednotlivých onymických systémech prolínají aspekty sociálně prestižní s onymickými funkcemi. Připomeňme si, že podle různých slovníků spisovné češtiny a cizích slov se prestiž charakterizuje jako „vážnost, význam, vliv“, podle sociální psychologie k této charakteristice přibývá též „vážnost ve skupině“. Společenskou prestiží se pak označuje „důstojnost, uznaní, úspěch či důležitost“. Prestiž je tedy pojem vyjadřující velký stupeň hodnoty obecně uznávané ve společnosti. V onomastice míra této hodnoty³ vyplývá ze vztahu mezi běžným (neutrálním, bezpříznakovým) postavením konkrétního onyma a mezi jeho různým způsobem příznakovým, „přeexponovaným“ působením. Souvisí to s frekvenční povahou jevu a týká se emocionality, tradičnosti, společenské přijatelnosti

¹ ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno 1999, s. 100.

² K funkcím onym viz KNAPPOVÁ M. K funkčnímu pojetí systému vlastních jmen. *Slovo a slovesnost* 53, 1992, s. 211–214.

³ ŠRÁMEK, R., op. cit. v pozn. 1, s. 101–102.

(vhodnosti) i noremnosti. Prestižnost v pojmenování prolíná – jak si dále ukážeme – všemi onymickými systémy.

A. Prestižní aspekty v antroponymii

Sociálně prestižní aspekt se v antroponymii významně uplatňuje při plnění základní nominační funkce, tj. především **při volbě jmen pro novorozence**.⁴ Lze jej vysledovat při nejrůznějších motivech výběru jmen. **Sociální prestižnost rodiny** se prezentuje např. při programovém respektování rodinných tradic při volbě jmen (kupř. první syn nese vždy jméno *Jiří*). Nominační funkce často prolíná rodinnou tradičně pěstovanou funkcí estetickou a zároveň široce pojímanou funkcí charakterizační, např. pro potomky volí rodiče stejný monogram (*Eliška, Eliáš, Erik*), pořadí písmen abecedy odráží pořadí stáří dětí (*Alžběta, Barbora, Cyril*). Volí se jména stejného počtu slabik (*Věra, Dita, Hana*) a stejného zakončení (*Samuel, Daniel*), dále obdobného původu, např. slovanská (*Jaromír, Květa*), a sémantického charakteru, např. podle rostlin (*Olivie, Liliana*). V některých rodinách se oživují jména zastaralá, neužívaná (*Kašpar, Haštal, Kordula, Háta*), která působí dojemem starobylosti a tím i trvalé hodnoty. Jejich volbou se programově představuje prestižní vztah rodiny k minulosti a porušují se tím módní tendenze ve volbě jmen.

Náboženské, kulturní, etnické a národní cítění se jako mimojazykové a velmi závažné podněty stávají **prestižními motivy** takové **volby jména**, která je pro volitele symbolem náboženské, národní a etnické identity. Smíšené rodičovské dvojice různého sociálního původu, v nichž je obvykle matkou občanka ČR a otec z některé asijské či africké země, tudíž volívají podle přání nečeského rodiče zpravidla jména obvyklá v místě, odkud otec pochází (řidčeji jde o nečeskou matku, např. Japonku, Thajku, kterou si občan ČR přivezl z cest). Nečeský rodič se tak pro něj prestižní volbou jména snaží prezentovat a zároveň uspokojovat své prožitky a přání cizince (např. azylanta z frankofonní Afriky) v místě, kde se jeho dítě narodí a patrně bude žít. Symbolicky tak signalizuje pro něj významnou příslušnost jak k jeho etniku a náboženství (islám, hinduismus či budhismus, judaismus atd.), tak i k jazyku, a zároveň tedy soulad mimojazykových aspektů volby jména s jeho jazykově systémovou, formální realizací. O obdobných motivech svědčí volba mužských jmen arabských (*Hilal, Shafiq*), arménských (*Gevorg, Badrig*) či japonských (*Sachio, Saburo*), dále i řada jmen evropských, a to i z méně četných národů či národnostních skupin, např. jmen bretaňských (*Malo*), velšských (*Ieuan*), irsko-keltských (*Logan*) aj.

⁴ Podrobněji viz KNAPPOVÁ, M. *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* Praha 2006, s. 24–54.

Ze souboru jmen evidovaných v ČR vyplývá, že jako výsledek podobných procesů prokazuje jistou etnizaci a zároveň je dokladem toho, že jména se stávají mezinárodními, putují z jazyka do jazyka. Pro 21. století je tedy typické, že zároveň s realizací uvedených motivů volby jmen dochází ke globalizaci repertoáru užívaných jmen.⁵ Dodejme, že k tomuto jevu nepochybně přispívá i volba jmen, která si občané ČR často přivážejí z turistických či pracovních zahraničních cest či od svých zahraničních přátel. Jejich volba pro potomka se stává svým způsobem rovněž symbolickým, vzpomínkovým a pro ně tedy prestižním podnětem volby.

Motivem volby jmen dokládaným zejména ve středních vrstvách společnosti je ztotožnění se s **módními**, a v jejich pojetí tedy **společensky prestižními tendencemi** ve volbě jmen. Dnes jsou tak chápána např. jména židovská (*Samuel, Eliáš, Ester, Sára*), a to i novohebrejská (*Tovi, Hila*), dále i jména keltského původu (*Alan, Artur, Jennifer, Brigita*), která se jako chronologicky příznaková postupně začleněnou do repertoáru běžně užívaných jmen. Z obecnějšího pohledu tak módnost přispívá k proměnám sociálně prestižních aspektů jmenných soustav.

Prestižní volbu jmen lze vysledovat také v těch vrstvách společnosti, které žijí s jistým pocitem společenské nedoceněnosti či méněcennosti. Tyto pocity si chtějí vyrovnat volbou jmen, jejichž nositeli jsou známí herci, sportovci, kladné postavy z filmů a různých telenovel apod. Taková **jména mají** pro pojmenovatele značnou **prestižní hodnotu vyplývající ze známosti** a slávy **jeho nositele**. Jsou to např. jména jako *Sean, Keanu* (herci), *Kylie* (zpěvačka), *Mercedes* (postava z telenovely) a řada jiných, která nepochybně svou nevšedností v Česku upoutají. Mají zároveň prezentovat jistou kulturní a společenskou úroveň volitelů takových jmen, tím zvýšit i jejich společenskou důležitost („I my můžeme mít Sharon“) a navíc posílit jejich sebevědomí s dojmem, že odlesk slávy původního nositele jména padne i na jejich potomka. Dodejme, že někdy se snaha o podobnou exkluzivitu nezasvěcenou inspirací v antice či bibli mine účinkem a může se stát i terčem údivu či posměchu, jak dosvědčuje volba jmen jako *Pandorra, Koniáš, Kain*. – Je otázka, jak se nositelé jmen, která byla zvolena z výše uvedených prestižních důvodů, vyrovnají s jejich neobvyklostí v běžné české jazykové komunikaci. Jak praxe ukazuje, taková jména mnohým svým nositelům jejich život svou nevšedností a nápadností komplikují.

⁵ GERRITZEN, D. Naming Children in the Globalising World. *Acta onomastica* 47, 2006, s. 177–183.

Rovněž v různých obměnách oficiálních podob jmen a příjmení, ve volbě **hypokoristik a přezdívek**⁶ lze vysledovat prestižní snahu o neobvyklost, vybočení z běžných noremních pojmenovacích zvyklostí. Příznakovost hypokoristik je dána stupněm jejich emocionality. V určitých sociálních skupinách, jakými jsou sportovní, skautské, studentské, pracovní či různě zaměřené kolektivy je neformální, příznakové oslovovalání a především **vymýšlení** originálních **přezdívek** zcela běžné a pro daný kolektiv je **jevem sociálně závazným až prestižním**. V komunikační sféře určuje volbu a užívání přezdívek pouze kolektiv, k němuž přezdíváný jedinec patří. Pokud např. skaut či skautka nemají v daném společenství přezdívku, jsou do jisté míry nezačleněni. „Udělenou“ přezdívku berou její nositelé jako společenskou danost, i když vyznívá nejen pozitivně, meliorativně (*Sluničko, Harry* podle H. Pottera), ale i poněkud pejorativně (*Pijavice, Skrblík, Vegetol* – podle mastných vlasů).

Příjmení poskytují zajímavý doklad o jejich prestižnosti ve smyslu příznakovosti, neobvyklosti, popř. též jisté hanlivosti vykládané z jejich výchozího apelativního základu. Pokud nositelé příjmení jako *Šmatlák, Krysa, Pindal, Dusbaba* a jim typově podobných vystupují pozitivně, svou prací a postavením si vydobudou uznání, podobné příjmení jim nevadí a mnohdy je využívají i reklamně. Jestliže ovšem svým nositelům takové příjmení působí společenské potíže, nedovedou se s ním dobře vyrovnat a příjmení je tudíž pociťováno negativně, obvykle si je mění.⁷ Negativní vztah k vlastnímu příjmení někdy vzniká také z náboženských či uměleckých důvodů, popř. typicky české příjmení vadí svým nositelům při dlouhodobém pobytu v cizině, eventuálně jsou důvodem žádosti o změnu neřešitelné rodinné rozpory. Nově volená bezpříznaková příjmení mívají pro budoucího nositele vždy jistou jazykovou a společenskou hodnotu. V současné době se pro změnu často volí také příjmení cizí, např. italská jako *Santini, Adriani*, anglická typu *Johnson, Marton*, tj. taková, která svým novým nositelům nejen nepůsobí problémy (v Česku ani) v cizině, ale podle nich zvyšuje jejich společenskou prestiž.

B. Prestižní aspekty v toponymii

Jak známo, systém místních jmen je v ČR ustálen a jen mimořádně dochází k jeho proměnám. **Místní jména** obyvatelé obvykle berou jako danost. Přesto jsou za společensky

⁶ Podrobnou analýzu uvádí KNAPPOVÁ, M. Přezdívky v proměnách staletí. *Acta onomastica* 40, 1999, s. 82–88.

⁷ Přehled o změnách viz KNAPPOVÁ, M. *Naše a cizí příjmení v současné češtině*. Liberec 2008, s. 177–185.

prestižní („hezká“) považována toponyma esteticky bezpříznaková, nebo s „mluvícím“ meliorativním výchozím apelativním významem (*Hrdlořezy x Krásné Údolí*).

O to více se prestižní aspekt uplatňuje v proměnlivější **urbanonymii**, v názvech veřejných prostranství, zejména ulic a náměstí, plnících funkci diferenciační, deskriptivní aj. Z motivačních okruhů vzniku urbanonym vyplývá, že pozitivně jsou přijímána především urbanonyma bezpříznaková, tj. utvořená podle zeměpisných názvů (*Ostravská, Evropská*), pomístních jmen (*Na Babě, Pod Terebkou*), charakteru prostranství (*Dlouhá, Úvoz*), přírodních motivů (*Lípová, Ametystová*), významných, klasicky pojímaných postav z oblasti kultury a vědy (*Tylova, Mánesova, Křížíkova*). Problémovější vždy bývají oslavné názvy podle aktuálně negativně hodnocených historických událostí a osobnosti, která obvykle bývají v návaznosti na historické události měněna (naposledy po r. 1989, předtím po r. 1948, v r. 1945 i po vzniku ČSR v r. 1918). Každá historicko-politická epocha tedy podnítila i úpravu urbanonym,⁸ což je jev platný pro většinu evropských států. Přesto patří honorifikační urbanonyma v 20. a 21. století stále k nejčastěji voleným. Adresy typu *Masarykova ulice* vzbuzují dojem významné lokality, a tedy i společenské prestižnosti.

V současné době je ve většině měst se stabilizovaným historickým jádrem obvykle stabilizován i systém urbanonym, což je pro městskou orientaci jev velmi potřebný a žádaný. Systém urbanonym je nově doplnován především o pojmenování veřejných prostranství vznikajících v nové výstavbě. Stavební podniky nabízející byty k prodeji a budoucí obyvatelé by rádi bydleli v ulici s **jazykově a společensky prestižním názvem**, který se také reklamně nejlépe využívá k prodeji. Konkrétně tento rys často nabízejí urbanonyma apelativního původu s meliorativním zabarvením, psychologicky dobře působící, která asocují příjemné a estetické životní reálie, krásu, klid. Je tedy zájem o (obyvateli navrhované, ale již často „obsazené“) názvy typu⁹ *Klidná, Slunečná, Pohodová, Na Veselí, V Zeleném městě* apod. Pozitivně jsou přijímány též názvy poukazující na bohatství (*Rezidenční*), podnikavost (*Podnikatelská*), důležitost místa (*Centrální náměstí*). Někteří navrhovatelé (firmy, občané) by dokonce rádi prosadili urbanonyma ve formě anglicismů (*U Central parku, Beatles avenue*). V názvech by se také rády prezentovaly obchodní aj. firmy (*Ekospol*). Nespokojenost budoucích obyvatel vzbuzují názvy ulic motivované např. po významných, pro mladší generaci málo známých osobnostech (např. podle hrdinů z 2. světové války), podle

⁸ K motivacím vzniku a funkcím urbanonym viz také HARVALÍK, M. Uliční názvosloví a společenské faktory. In: *Urbanonymá v kontexte historie a súčasnosti*. P. Odaloš – M. Majtán (eds.), Banská Bystrica 1996, s. 158–162. – Tamtéž věnuje vývojovým proměnám urbanonym velkou pozornost ODALOŠ, P. Urbanonymá v procese společenských změn v 90. letech v evropských postsocialistických krajinách, s. 88–87.

⁹ Vycházíme z materiálů Místopisné komise Magistrátu hlavního města Prahy.

(dávné) historie dané oblasti (jména jako *Popelnicová*, *V Hrobech* apod.) a podle pomístních jmen (typu *Na Žebráku*). Jde tudíž o názvy vyvolávající negativní asociace. Ukazuje se tedy nový socioonomastický fakt: za prestižní považuje soudobá společnost s dobrou životní úrovní nejen urbanonyma typu *Národní třída*, *Benešovo nábřeží*, ale i urbanonyma prezentující dobrou životní úroveň a příjemné, hezké prostředí obývaného místa.¹⁰ (Dodávám, že o uličním názvosloví rozhodují magistráty a jim na roveň postavené úřady v jednotlivých obcích.)

C. Prestižní aspekty v chrématonymii

Z charakteru jmen naležejících do chrématonym se soustřeďme na oficiálně registrovaná obchodní jména, tj. jména různých podnikatelských institucí, organizací, firem, obchodů aj., jež jsou někdy zvána institucionomy nebo též hospodářskými chrématonymy. V tomto chrématonymickém subsystému se jazykově a sociálně prestižní aspekt uplatňuje velmi výrazně. (Méně prestižní jsou po mému soudu názvy výrobků.)

V rozsahu měst a obcí mívají pozitivní pověst názvy typu *Pekařství Jan Mach*, resp. *Machovo pekařství* za předpokladu, že jde o kvalitního pekaře. Název navíc v místě působiště informuje o známosti řemeslné výroby pekaře Macha, a tím zároveň působí psychologicky, reklamně a v daném místě společensky prestižně (na rozdíl od méně kvalitních pekařů). Dodejme, že takovéto popisné chrématonym obsahující jméno podnikatele a zároveň předmět jeho činnosti podává komplexní informaci, což je podle výsledků průzkumů velmi vítané a psychologicky dobře působí, a to i dojmem solidnosti a věrohodnosti.

Prestižní, nadstandardní aspekt tedy představuje samo jméno úspěšného podnikatele ve spojitosti s nejrůznějšími druhy podnikatelské činnosti.¹¹ V chrématonymu se tak prolíná funkce nominační se sociálně klasifikující a charakterizační. Pokud se jméno podnikatele, resp. jeho část či zkratka stává součástí názvu odvozeného (*BENEX* – Bendovi textil), složeného (*FIROTOUR* – Fisek Roman + tour) nebo zkratkového (*VELORA* – oprava velocipedů + Rameš) či iniciálového (*VYP* – Vyhídka Petr, autoklempíř), výchozí jméno a příjmení je v takovémto chrématonymu zastřeno. Do popředí se jako předmět hodnocení firmy a zapamatelnosti jejího názvu dostávají výsledky činnosti a úspěšnosti podnikání. Jen některá obchodní jména, např. zkratková slabičná apelativního původu vešla již dříve ve

¹⁰ Obdobné motivy při tvorbě nových českých oikonym dokládá též DAVID, J. Nová česká oikonyma typu Chodovec, City, Barrandov Hills, Nové Měcholupy ... a Šmoulov. *Naše řeč* 91, 2008, s. 192–196.

¹¹ Podrobněji viz také KNAPPOVÁ, M. Obchodní jméno jako fenomén onomaziologický a sociologický. *Slovo a slovesnost* 56, 1995, s. 276–284.

všeobecnou známost a získala jisté uznání, takže takový název pochopitelně působí dobře též reklamně, např. ČEDOK – Česká (dříve Československá) dopravní kancelář, METROSTAV.

Výrazný reklamní dosah a společenské uznání získávají také mimořádné trefně vymyšlená hospodářská chrématonyma popisná, která využívají jistého poetického či komického účinu ozvláštněných českých jmen obecných, např. *Baštírna*, *Osvěžovna*, *Šiju*, *pletu sama* (galanterie), *Bazalka*, *Zelené zdraví* (léčivé bylinky). Cizí obchodní názvy typu *Shop*, *Chance*, *Fashion*, *(Mini)market* již poněkud zevšedněly. Společensky poměrně úspěšná bývají chrématonyma využívající encyklopedických znalostí proprií, např. lékárna *Galenus*, půjčovna svatebních šatů *Amor*. I v oblasti firemních názvů se tudíž uplatňují funkce asociační, konotační (bazar *Terno*) a sociálně zařazující. V neposlední řadě se využívá také působení emocionálního a psychologického (řeznictví *U pěknýho bejka*), jakož i estetického a poetického (prodejna obuvi *Stonožka*). Prestižní nálepku získávají jakákoli další obchodní jména, která získala věhlas o kvalitách služeb či nabízeného zboží, a to zejména v dlouhodobě známé tradici (auto *Škoda*, *Opavia*, *Baťa*, *Rudolf Jelínek* ap.). Vždy prodává a nabízí zboží či služby obchodní jméno, přičemž jeho prestiž roste s jeho proslulostí a pověstí.

Závěrem lze tedy konstatovat, že prestižní aspekty se při volbě pojmenování do jisté míry prolínají s onymickými funkcemi ve všech onymických systémech. V antroponymech je to nejčastěji při volbě jmen pro novorozence, v toponymech v subsystému urbanonym a v chrématonymech v oblasti obchodních jmen. Vhodnost a úspěšnost prestižních pojmenování se ovšem ověřuje a potvrzuje či vylučuje výhradně v společenské komunikaci.

Summary

In the individual sorts of onymic systems, the individual onymic functions (identifying, nominative, associative, socially classifying, characterising and expressive) interfere with aspects of social prestige. These aspects nowadays occur most often in choosing names for newborn children, among toponyms in the urbanonymic subsystem, and among chrematonyms in the field of trade names.

Key words:

prestige; anthroponyms; toponyms – urbanonyms; chrematonyms – trade names

E-mail: MKnappova@seznam.cz

Propria v několika gramatikách češtiny doby národního obrození

Vladimír Koblížek (Hradec Králové)

V následujícím příspěvku se zaměříme na vlastní jména (propria), která se vyskytují ve třech německy psaných mluvnicích období národního obrození, a to: *Grundsätze der böhmischen Grammatik* (1798) Františka Martina Pelcla,¹ *Praktische böhmische Grammatik für Deutsche* (1821) Jana Nejedlého² a *Ausführliches theoretisch-praktisches Lehrbuch der böhmischen Sprache für Deutsche* (1843) Tomáše Buriana.³

F. M. Pelcl zařazuje poučení o vlastních jménech do výkladů pravopisných a tvaroslovných. Připomíná, že s velkým počátečním písmenem se píší: a) vlastní jména lidí a míst, např. *Vít, Václav; Praha, Vídeň*; b) jména národů, kupř. *Čech, Němec, Turek, Vlach*; c) adjektiva, která jsou odvozena od místních jmen a jmen národů, např. *Pražský, Vídenský, Český, Německý, Vlaský* (s. 14). Největší pozornosti se propřím dostává v části, v níž autor popisuje a vysvětluje jevy tvaroslovné. Při výkladu o rodu podstatných jmen uvádí, že mužského rodu jsou všechna vlastní jména mužů, kupř. *Čech, Přemysl, Ottokar, Václav, Žižka* (s. 18). Propria zakončená na *-v* jsou rodu ženského: *Čáslav, Boleslav* (s. 20). Vlastní jména končící na *-ň* patří rovněž k femininům, kupř. *Míšeň, Vídeň* (s. 21). Substantiva zakončená v nominativu na *-e*, která pojmenovávají města a vesnice, jsou rovněž rodu ženského: *Litoměřice, Budějovice, Bystřice, Líbeznice*. K femininům náleží také pomnožná substantiva označující města a vesnice, jež mají v nom. plur. koncovku *-y*, např. *Hradčany, Rokycany, Klatovy, Dolany, Olšany* (s. 24).

V souvislosti s výkladem 1. deklinace (vzor *had*) jsou uvedena vlastní jména řeckého a latinského původu zakončená na *-es* či *-us*. Pelcl připomíná, že v nepřímých pádech dochází k odsouvání této koncovky, kupř. *Démosthenes, Diogenes, Krystus, Faryzeus*; v gen. sg. *Demosthena, Diogena, Krysta, Faryzea*. Avšak u jmen *Julius* a *Marobudus* koncovka *-us* zůstává: *Juliusa, Marobudusa*. Latinská substantiva *Cicero* a *Plato* mají v gen. sg. podobu *Cicerona, Platóna* (s. 31).

V gen. sg. neživotných maskulin se vyskytuje koncovka *-u*. Avšak u všech názvů měst a vesnic patřících do 1. deklinace se pravidelně objevuje koncovka *-a*, např. *do Říma, do*

¹ OPELÍK, J. et al. *Lexikon české literatury 3/II (P–Ř)*. Praha 2000, s. 854–858; ČERNÝ, J. – HOLEŠ, J. *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*. Praha 2008, s. 495–496.

² OPELÍK, J. et al. *Lexikon české literatury 3/I (M–O)*. Praha 2000, s. 456–459; ČERNÝ, J. – HOLEŠ, J., op. cit. v pozn. 1, s. 449–450.

³ FORST, V. et al. *Lexikon české literatury 1 (A–G)*. Praha 1985, s. 339–340; ČERNÝ, J. – HOLEŠ, J., op. cit. v pozn. 1, s. 89.

Berouna, do Krakova (s. 31). Substantivum *Pán*, pokud označuje *Boha* nebo *Krista*, má v gen. sg. namísto koncovky *-a* konc. *-ě*, kupř. *léta Páně, chrám Páně* (s. 32). V lok. sg. mají všechna místní jména patřící do 1. deklinace konc. *-ě*, tedy *v Brodě, v Krakově, v Římě, v Rychnově, v Prostějově* (s. 34).

V nom. pl. u etnonymů uvádí Pelcl následující podoby: *Vlaši*, ale *Čechové, Uhři, Bavori* (může tu docházet ke změně *ch* v *š* a *r* v *ř*). Jména příslušníků národů i jména obyvatelská, která jsou v nom. sg. zakončena na *-an*, mají v nom. pl. konc. *-é*, např. *Římané, Peršané, Slované, Moravané, Pražané*. Avšak propria *Markoman* a *Cykán* mají v nom. pl. podobu *Markomani, Cykáni* (s. 36). Pelcl upozorňuje, že někteří píší etnonymsa *Vlach, Uher, Bavor* v nom. pl. s koncovkou *-í*: *Vlaší, Uhří, Bavorí*.⁴

Ve 2. deklinaci (vzor *muž*) Pelcl zmiňuje propria *Němec, Lukáš, Francouz, Abel, Daniel, Samuel* (s. 39–40). U etnonymsa *Němec* je připomenuta podoba gen. sg. (*Němce*) a vok. sg. (*Němče*) a dále nom. pl. (*Němcy*), ak. pl. (*Němce*), lok. pl. (*Němcých*) a instr. pl. (s *Němcy*)⁵ (s. 41–43).

Podle 3. deklinace (vzor *milost*) se skloňují místní jména *Vratislav, Čáslav, Zbraslav, Boleslav* (s. 44). Při výkladu 4. deklinace (vzor *ryba*) Pelcl připomíná, že se podle tohoto typu skloňují i vlastní jména mužská zakončená v nom. sg. na *-a*: *Žižka, Rokycana, Jiskra, Procházka, Budova* (s. 46). V poznámkách uvádí, že propria *Káča* a *Mářa*⁶ mají v dat. a lok. sg. koncovku *-i – Káči, Máři* (s. 47).

Ženská jména zemí, měst a vesnic, která jsou zakončena na *-y* a jsou užívána jenom v plurálu, se zčásti skloňují podle tohoto typu: *Čechy, Benátky, Brnky, Netluky, Roztoky, Sovinky, Stolinky*. Některá jména však patří ke vzoru *ryba* jenom zčásti (tvary nom., gen. a akuz.). Podoby dat., lok. a instr. patří totiž k 1. deklinaci: *Rokycany, Rokycan, k Rokycanům, Rokycany, v Rokycanech, před Rokycany*. Pojmenování *Uhry* a *Prusy* mají v lok. pl. koncovku *-ích/-ých*: *v Uhřích, v Prusých* (s. 48).

K 5. deklinaci (vzor *duše*) Pelcl zařazuje všechna oikonyma zakončená na *-ice*: *Budějovice, Doubravice, Rožďalovice, Teplice, Litoměřice*. Avšak tato propria mají dat. a instr. zakončen podle prvního typu deklinace na *-ům* (k *Budějovicům, k Litoměřicům*) a na *-y* (za *Budějovicy, za Litoměřicy*). V gen. pl. nemají tato jména koncovku: *Litoměřic, Budějovic* (s. 50).

⁴ KOBLÍŽEK, V. Propria v několika českých gramatikách barokního období. In: *Onomastické práce. Svazek 4.* L. Olivová-Nezbedová – R. Šramek – M. Harvalík (eds.), Praha 2000, s. 220–228. – Tuto koncovku uvádí ve své barokní gramatice V. J. Rosa, kupř.: *Čeští, Uhří, Vlaší, Španělí, Francouzí, Turci, Švejdí, Švejcaří* (ROSA, V. J. Čechořečnost. Praha 1672, s. 102).

⁵ Jsou zachovány pravopisné podoby odpovídající někdejší bratrské ortografii.

⁶ Je to první případ výskytu hypokoristických podob rodných jmen u Pelcla.

Podle 6. deklinace (vzor *slovo*) se skloňují vlastní jména *Lipsko, Polsko*. Pelcl upozorňuje na existenci variant v lok. sg.: *v Lipsku/Lipště, v Polsku/Polště* (s. 53).

K 7. deklinaci patří vzory *tele* a *pole*; je zajímavé, že vzor *tele* spojuje gramatik s kategorií životnosti. Podle vzoru *pole* se skloňuje hydronymum *Labe* (s. 55).

Do 8. deklinace (vzor *psaní*) začleňuje Pelcl jak neutra, tak feminina a maskulina. K femininům zařazuje rodné jméno *Máří* a k maskulinům antroponyma *Jiří* a *Jiljí* (s. 56).

Jan Nejedlý se problematiky proprií rovněž dotýká již při pravopisných výkladech. Připomíná, že s velkým počátečním písmenem se píší „všechna křestní jména a příjmení lidí, jména národů, zemí, měst, vesnic, hradů, hor a řek“, kupř. *Čech, Němec; Čechy; Praha, Vídeň, Petrov* (= Petrohrad – pozn. V. K.); *Královice, Netoličky; Točník; Žižkov* (= hora); *Vltava, Labe* (s. 15). Ve shodě s Pelcem zmiňuje i psaní přídavných jmen odvozených od etnonym: *Český, Německý, Rakouský*, avšak výslovně připomíná, že někteří píší tato přídavná jména s malým počátečním písmenem: *český, německý, rakouský*. S velkým počátečním písmenem se píší i teonyma, např. *Bůh, Ježíš, Krystus* (s. 15).

V souvislosti s výkladem 1. deklinace (vzory *holub, dub*) Nejedlý věnuje pozornost skloňování antroponym cizího původu. Jména zakončená na *-es* a *-us* tyto formanty v gen. sg. odsouvají,⁷ kupř. *Dyogenes, Dyogena, Faryzeus, Faryzea, Effines, Effina*. V některých případech však *-es* a *-us* zůstávají i v tvarech nepřímých pádů: *Isokrates, Isokratesa, Julius, Juliusa*. Pokud je jméno (teonymum) *Jezus* osamoceno, *-us* se neodsouvá: *Jezusa*; jenom ve vok. sg. je podoba *Jezu*. Jestliže se ale k tomuto teonymu připojuje slovo *Pán* nebo *Krystus*, potom se užívá nesklonné *Jezu*, tedy *Pán Jezu Kryst*, gen. *Pána Jezu Krysta*. Avšak častěji se mění *-zus* v *-žiš* a jméno se skloňuje podle druhé deklinace: *Ježíš, Ježíše* (s. 45).

Cizí jména zakončená na *-o*, která mají původní zakončení gen. sg. *-onis*, tvoří v češtině genitivní tvar s formantem *-ona*, kupř. *Pláto, Plátona, Néro, Nérona, Cycero, Cicerona, Farao, Faraona*. V případě oikonym se v gen. sg. vedle koncovky *-u* (vzor *dub; Brodu, Mostu*) často vyskytuje koncovka *-a*, kupř. *Říma, Krakova, Lvova* (s. 45–46).

V souvislosti s výkladem podoby vok. sg. Nejedlý připomíná, že se v tomto pádě vyskytuje dvojí koncovka, a to *-e* (ta však je spjata s hláskovými změnami, kupř. *Petr – Petře, Jan – Jene, Vojtěch – Vojtěše*). V posledně uvedeném příkladu je ale častější podoba, kdy se nemění hláska, a nedochází tedy k změkčení předchozího konsonantu: *Vojtěchu*. Vokativ teonyma *Bůh* zní *Bože* (s. 51).

⁷ Obdobné pojetí nalezneme již v Pelclově gramatici.

Etnonyma *Řek*, *Čech*, *Vlach* mají ve vok. sg. konc. *-u*: *Řeku*, *Čechu*, *Vlachu* (s. 52–53).

Neživotná *maskulina* mají v lok. sg. variantní koncovky: *-u*, *-ě* (*-e*). Místní jména patřící do 1. deklinace mají konc. *-ě*: *v Římě*, *v Lvově*, *v Brodě*. V případě antroponym se objevuje rovněž konc. *-ě* (*-e*): *o svatém Janě*, *o Jakubě*, *o Havle*, *o svatém Václavě*, *o sv. Vojtěše* (s. 53–54).

Etnonyma a obyvatelská jména zakončená v nom. sg. na *-an* mají v nom. pl. koncovku *-é* (namísto *-i* nebo *-ové*), kupř.: *Římané*, *Peršané*, *Slované*, *Pražané*. Nejedlý poznamenává, že tato koncovka je lepší a vznešenější než konc. *-i* či *-ové*: *Markomani*, *Markomanové* (s. 57). V lok. pl. se u těchto jmen vyskytuje konc. *-ech*: *Římanech*, *Peršanech* (s. 61).

Ve 2. deklinaci (vzory *muž*, *meč*) Nejedlý zmiňuje biblická jména *Abel*, *Danyel*, *Noel* (*Noe*), *Samuel* (s. 65). Podle vzoru *meč* se také skloňují oikonyma *Budějovice*, *Teplice*, *Litoměřice*. V gen. pl. je nulová konc. (*Teplic*), dat. *Teplicím*, lok. *Teplicých*, instr. *Teplicy* (s. 73).

K 3. deklinaci (vzor *kost*) jsou zařazena místní jména *Zbraslav* a *Vratislav* (s. 76).

Podle 4. deklinace (vzor *ryba*) se skloňují antroponyma *Žižka*, *Procházka*, *Budova*,⁸ avšak v dat. a lok. sg. se vyskytuje konc. *-ovi* jako u životních maskulin (s. 80). V poznámkách je uvedeno, že některá propria cizího původu rodu ženského se skloňují podle 4. deklinace jenom v nom. a vok. sg., avšak v ostatních pádech mají koncovky podle 5. deklinace (vzor *duše*), kupř. *Marya*, *Azya*, *Galilea*; gen. sg. *Marye*, dat. sg. *Maryi*. Někteří ale píší *Maryje*, *Maryji* (s. 81). Ve shodě s Pelcem zmiňuje Nejedlý hypokoristické podoby *Káča*, *Mářa*; v dat. a lok. sg. se vyskytuje konc. *-i*: *Káči*, *Máři* (s. 82).

Pojmenování zemí, měst a vesnic rodu ženského, která patří k pomnožným substantivům, se rovněž skloňují podle 4. deklinace: *Čechy*, *Atény*, *Benátky*, *Netoličky*, *Roztoky*, *Počátky*, *Netluky*. V nom., akuz. a vok. *Čechy*, gen. *Čech*, dat. *Čechám*, lok. *Čechách*, instr. *Čechami* (s. 83–84).

Podle 8. deklinace (vzor *psaní*) se skloňují substantiva všech tří rodů, jež mají v nom. sg. *-í*. K femininům patří biblické jméno *Máří*, k maskulinům pak křestní jména *Jiří*, *Jiljí* a *Brykcy* (s. 105).

Adjektivní skloňování (vzor *slaby*) se týká antroponym typu *Lažanský*, *Vchynský*, *Zlobický*; gen. *Lažanského*, dat. *Lažanskému* (s. 126).

⁸ Nejedlý někdy uvádí stejně příklady jako ve své gramatice Pelcl.

Propriím věnoval největší pozornost ve své mluvnici Tomáš Burian. Tento gramatik zařazuje poučení o vlastních jménech ve shodě s předchozími jazykovědci do partií pravopisných a tvaroslovných. Připomíná, že s velkým počátečním písmenem se píší vlastní jména lidí, národů, zemí, měst, vesnic, zámků, hor a řek, kupř. *Černín, Dobrovský; Moravan, Slovák, Němec; Čechy, Polsko, Rakousy; Vídeň, Budín, Lvov; Krkonoše, Radoš'* („ein Berg in Mähren“); *Visla, Neva, Dunaj, Tisa*. S velkým počátečním písmenem se píší i adjektiva odvozená od vlastních jmen, např. *Císař Ruský, Král Švedský, vyslanec Pruský* (s. 20).

Důležitá je Burianova poznámka, že cizí vlastní a místní jména se píší tak, jak je to obvyklé v původním jazyce, kupř.: *Shakespeare, Newton, Wellington; Lafayette, Dessaix, Martignac – Leamington, Kenilworth; Aix, Montpellier, Poitiers*. V případě, že jisté místo se označuje již vžitým slovanským jménem, není třeba užívat originálního pojmenování, kupř. *Řezno* (Regensburg), *Nižní Novgorod*, *Bělehrad*, *Záhřeb* (s. 21).

V pasáži týkající se rodu podstatných jmen Burian uvádí mezi femininy následující oikonyma: *Čáslav, Boleslav, Vratislav, Chrudim, Mohuč, Jaroměř, Chotěboř, Vídeň, Libáň, Paříž* (s. 25).

Gramatik věnuje pozornost i vytváření ženských protějšků od mužských vlastních jmen, kupř.: *František – Františka, Jindřich – Jindřiška* (s. 28). V poznámce připomíná, že ženská vlastní jména se musí vždy vyznačovat ženskou koncovkou, např. *Kolovratová, Thunová, Dvořáková, Hubalková, Dobošová, Linhartová*, tedy manželka nebo dcera *Kolovrata, Thuna, Dvořáka, Hubalka, Doboše, Linharta*. Pokud mají mužská vlastní jména adjektivní koncovku, tak musí být zakončena ženská jména na -á: *Kinská, Lažanská, Dohalská, Spurná, Sladká*.

Jestliže chce Čech označit původ (rod) nějaké osoby, užije k tomu formant *-ovic* nebo *-ovec* pro mužský rod a *-ovna* pro rod ženský: *Jeníkovic* (*Jeníkovec*) a *Jeníkovna* (jeden z rodu *Jeník* či jedna z tohoto rodu), *Vratislavovic* (*Vratislavovec*) a *Vratislavovna*, *Přemyslovic* (*Přemyslovec*) a *Přemyslovna* (s. 29).

Velmi obsáhlé poučení věnuje Burian jménům obyvatelským, tedy pojmenováním obyvatel zemí nebo měst. Poznamenává, že mužská jména končí formantem *-an*, *-ák*, ženská jména formantem *-anka*, *-ka*: *Evropan/Evropanka, Asian/Asianka, Afrikán/Afrikánka, Amerikán/Amerikánka, Australian/Australianka, Angličan/Angličanka, Prušan/Prušanka (Prušák/Pruška), Polan/Polanka, Lužičan/Lužičanka, Rakušan/Rakušanka, Haličan/Haličanka, Moravan/Moravanka (Moravec/Moravka), Slezan/Slezanka (Slezák/Slezka), Tyrolan/Tyrolanka (Tyrolák/Tyrolka), Vídeňan/Vídeňanka (Vídeňák/Vídeňka), Pražan/Pražanka (Pražák/Pražka), Varšavan/Varšavanka aj.* (s. 29–30).

Burian na rozdíl od zmíněných obrozeneských gramatiků uvádí obsáhlejší výčet hypokoristických podob některých ženských i mužských rodných jmen, kupř. *Alžběta* – *Bětka, Bětuška, Bětunka, Bětulinka*; *Anna* – *Anka, Ančička, Anička, Aninka, Andulka, Anuška, Nanynka*; *Barbora* – *Barka, Barborka, Baruška, Barunka, Bořenka*; *Kateřina* – *Kateřinka, Katinka, Kačenka, Katuška, Kaša*; *Antonín* – *Antonínek, Antoníček, Antoušek, Toník, Toníček, František* – *Franěk, Franta, Franc, Frantík, Francek*; *Jan* – *Janek, Janeček, Jeník, Jeníček, Janoušek, Johánek, Johanések, Honzík, Honzíček*; *Jiří* – *Jiřík, Jiříček, Jirka, Jiránek* (s. 36).

Při výkladu 1. deklinace (vzory *holub, dub*) se uvádějí u neživotních maskulin v gen. sg. tvarové varianty: *-u, -a*. Koncovku *-a* mají některá místní jména, kupř. *Říma, Hlohova, Londýna, Brandejsa*, konc. *-u* se vyskytuje u těchto oikonym: *Břehu, Mostu, Brodu, Bělehradu* (s. 41).

U teonyma *Bůh* je dat. podoba *Bohu*, ve vok. dochází k hláskové změně (*Bože*).

V lok. sg. u neživotních maskulin existují rovněž tvarové varianty, a to: *-u, -ě (-e)*. Jsou připomenuty následující podoby u místních jmen: *v Krakově, v Ostríhomě, v Berlíně, v Petrohradě* (s. 42).

U 2. deklinace (vzory *muž, meč*) jsou uvedena biblická jména *Abel, Daniel, Samuel* a etnonymum *Francouz* (s. 51). U rodného jména *Vavřinec* se objevují ve shodě s paradigmatem tvarové varianty v dat. sg.: *-ovi, -i; Vavřincovi*, ale k svatému *Vavřinci* (s. 52).

Při popisu 3. deklinace (vzor *ryba*) Burian poznamenává, že sem patří i mužská vlastní jména, která mají v nom. sg. konc. *-a*, avšak v dat. a lok. sg. se u nich vyskytuje konc. *-ovi*: *Švenda* – *Švendovi*. U tohoto typu uvádí tvarové varianty mužského a ženského rodu (vzory *holub, ryba*) ve všech pádech plurálu (s výjimkou akuzativu, kde existuje shodná podoba): *Mladotové/Mladoty, Mladotův/Mladot, Mladotům/Mladotám, Mladoty, Mladotové/Mladoty, Mladotech/Mladotách, Mladoty/Mladotami* (s. 56).

Četná místní jména se skloňují podle 5. deklinace (vzor *kost*), kupř. *Bezděz, Boleslav, Čáslav, Chotěboř, Choteč, Chrudim, Kodaň, Zbraslav, Příbram, Problud', Soběslav, Vitoraz, Vlašim, Vratislav, Zábřez, Žireč* (s. 65).

Burian při popisu 6. deklinace (vzor *slovo*) uvádí variantní tvary proprií *Lipsko* a *Hradecko* v lok. sg.: *v Lipsku/v Lipště, v Hradecku/v Hradečtě* (s. 70).

Při poučení o 7. deklinaci (vzory *pachole, pole*) je připomenuto místní jméno *Budče* a hydronymum *Labe* (s. 74).

Podle 8. deklinace (vzor *znamení*) se skloňují rodná jména *Jiří, Jiljí, Brikcí* (s. 78).

Zvláštní pozornost je věnována skloňování jmen zemí a místních jmen zakončených na *-y* a *-ice*. V prvním případě jde výhradně o substantiva pomnožná, kupř. *Durinky, Prusy*,

Uhry; Kateřinky, Sovinky, Benátky. Jako vzor pro mužská jména tohoto typu uvádí Burian *Dolany* (*do Dolan, k Dolanům, na Dolany, Dolany, v Dolanech, za Dolany*); sem řadí oikonyma *Klatovy, Kladruby, Měcholupy, Všejamy, Hradčany, Poděbrady, Klokoty*. Ženská jména tohoto typu se skloňují podle vzoru *Atény* (*do Atén, k Aténám, na Atény, Atény, v Aténách, za Atény*); sem patří propria *Upohlavy, Alpy, Kratonohy, Veltruby, Roztoky, Zásmuky, Trosky, Tatry*. U jména země *Čechy* upozorňuje gramatik, že na rozdíl od etnonyma *Čech* se toto pojmenování deklinuje podle ženského typu, kupř. *k Čechám, v Čechách*; obdobně *Uhrám, Uhrách* oproti *Uhrům, Uhřích* (s. 81).

Dále mluvnice připomíná místní jména pomnožná zakončená na *-ice*. Jako vzor uvádí *Litoměřice* (*do Litoměřic, k Litoměřicům/Litoměřicím, na Litoměřice, v Litoměřicích, za Litoměřici/Litoměřicemi*). Sem patří místní jména *Třebechovice, Běchovice, Jesenice, Ivančice*. Avšak některá oikonyma s formantem *-ice* rodu ženského jsou obvyklá pouze v singuláru, kupř.: *Bystřice, Kremnice, Krušovice, Lipnice, Skalice, Teplice* (s. 82).

Burianův pohled na skloňování antroponym a toponym je velmi podrobný. Pokud jde o latinská a řecká vlastní jména, maskulina zakončená formantem *-es* a *-us* se skloňují podle vzoru *holub* a tento formant v ostatních pádech ztrácejí (*Diogenes, Diogena, Diogenovi; Kristus, Krista, Kristu*). Některá jména ale *-es* nebo *-us* ponechávají i v nepřímých pádech, např. *Xerxes, Xerxesa*. Maskulina končící na *-is* a *-os* se skloňují podle vzoru *holub*, kupř. *Dafnis, Dafnisa, Dafnisovi; Minos, Minosa, Minosovi*.

Mužská vlastní jména zakončená na *-o* jsou rozšířena v nepřímých pádech o hlásku *n* (*Plato, Platona, Platonovi; Cicero, Cicerona, Ciceronovi*). Biblické jméno *Noe* (*Noah*) je obohaceno v nepřímých pádech o hlásku *l* (*Noe, Noele, Noeli*) a skloňuje se podle vzoru *muž*.

Ženská vlastní jména zakončená na *-is* a *-as* se skloňují podle vzoru *ryba*; vypouštějí sice koncové *s*, avšak přijímají místo toho hlásku *d* (*Doris, Doridy, Doridě; Pallas, Pallady, Palladě*). Feminina zakončená na *-o* se skloňují podle vzoru *ryba*; jsou však rozšířena o hlásku *n*: *Dido, Didony, Didoně; Juno, Junony, Junoně* (s. 83).

Nejvíce latinských křestních jmen a jmen svatých je užíváno jenom v české formě; skloňují se jako česká podstatná jména, např. *Michal, Augustin, Benedikt* nebo *Beneš, Matiáš, Tomáš, Matouš, Ježíš, Ondřej; Kateřina, Dorota, Kunhuta, Judita, Barbora, Františka* (s. 84).

Pokud jde o cizí místní jména, připomíná Burian, že v některých případech se jim dávají koncovky obvyklé v češtině, kupř. *Ostenda Ostende, Tulusa Toulouse, Bayonna Bayonne, Padova Padua, Sekvana die Seine, Šelda die Schelde, Bulonie Boulogne, Marsilie Marseille, Temže die Themse, Brusel Brüssel, Rhodan die Rhone, Nymvegy Nimwegen*,

Dunkirchy Dünkirchen, *Burdogaly* Bordeaux, *Mety* Metz, *Nimy* Nimes, *Tury* Tours (s. 84–85).

Závěrem je možno konstatovat, že uvedené mluvnice češtiny obrozenského období věnují pozornost propriální sféře (nejvíce Burianova gramatika) a že se v tomto směru projevuje jistá kontinuita s barokní gramatografií (J. Konstanc, V. J. Rosa).

Prameny a literatura:

- BURIAN, T. *Lehrbuch der böhmischen Sprache für Deutsche*. Prag und Königgrätz 1843.
- KOBLÍŽEK, V. Propria v několika českých gramatikách barokního období. In: *Onomastické práce. Svazek 4.* L. Olivová-Nezbedová – R. Šrámek – M. Harvalík (eds.), Praha 2000, s. 220–228.
- NEJEDLÝ, J. *Praktische böhmische Grammatik für Deutsche*. Prag 1821.
- PELCL, F. M. *Grundsätze der böhmischen Grammatik*. Prag 1798.
- ROSA, V. J. *Čechořečnost*. Praha 1672.

Summary

The article deals with proper names that occur in three German grammars of the Czech language in the period of National Revival. The authors were František Martin Pelcl (1798), Jan Nejedlý (1821) and Tomáš Burian (1843). Above stated grammarians included instruction about proper names in orthographical and morphological interpretation. Proper names are put forward in the connection with writing of the capital initial letters and in the explanation of particular declension types. First and second names, theonyms, ethnonyms, toponyms and place names are also mentioned. The most examples from the field of proper names occur in the grammar by T. Burian. There are also hypocoristics of some female and masculine proper names. Great attention is paid to declension of proper names of foreign origin (not only Greek and Latin).

Key words:

proper names; anthroponyms; first names; hypocoristics; ethnonyms; theonyms; toponyms; place names; grammar books; National Revival period

E-mail: vladimir.koblizek@uhk.cz

**Nazewnictwo osobowe na pograniczu polsko-ukraińskim w XVII wieku.
Zestawienia antroponimiczne (formuły identyfikacyjne) wykorzystywane
na określenie osób**

Marcin Kojder (Lublin)

Niniejsze wystąpienie poświęcone jest zestawienom antroponimcznym, czyli formułom identyfikacyjnym, używanym w XVII-wiecznych dokumentach sądowych z terenu starostwa hrubieszowskiego na określenie jednostki. Badane terytorium położone jest na polsko-ukraińskim pograniczu etniczno-kulturowym, nad rzeką Bug, która współcześnie jest na tym odcinku rzeką graniczną.

Analizowany materiał pochodzi z jednorodnego źródła – zapisów świeckich i kościelnych ksiąg sądowych. Ta jednorodność nie oznacza jednak, że w omawianych źródłach stosowana był jeden tył formuł identyfikacji osób.

Chociaż w XVII wieku nazwiska wykazują względną stabilizację formy i funkcji to nie są objęte regulacją i ochroną prawną. Częsta jest jeszcze duża dowolność formuł identyfikacyjnych. Pisarze na określenie osób używali różnych określeń do dokładnej identyfikacji. Mamy tu zatem: a) wyłącznie imiona, b) formacje dwuczłonowe, zgodne ze współczesnym schematem imię i nazwisko, c) formuły kilkuelementowe.

Materiał antroponimyczny wyekszerpowany ze źródeł hrubieszowskich, można podzielić na trzy¹ wewnętrznie zróżnicowane grupy. Kryterium podziału stanowi budowa nazw osobowych i stopień antroponimizacji komponentów tworzących zestawienie antroponimiczne, w odniesieniu do obowiązującej współcześnie formuły: *imię + nazwisko*:

1. Nazwy utworzone wyłącznie z imienia

- 1.1. Wyłącznie imię
- 1.2. Imię z analitycznym patronimikum lub inną formacją zależnościową
- 1.3. Imię z analitycznym określeniem odmiejscowym

2. Imię + potencjalne nazwisko w formie

- 2.1. równej imionom
- 2.2. równej etnonimom
- 2.3. równej przezwiskom

¹ W literaturze znane są inne podziały formuł identyfikacyjnych, DACEWICZ, L. *Antroponimia Białegostoku w XVII–XVIII wieku*. Białystok 2001; CITKO, L. – DACEWICZ, L. Typy strukturalne antroponimów w XVI-wiecznym województwie podlaskim. In: *Antroponimia słowiańska: materiały z 9 Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej*. Warszawa 6.–8. 9. 1994. E. Wolnicz-Pawłowska – J. Duma (eds.), Warszawa 1996, s. 83–91.

- 2.4. równej nazwom zawodów
- 2.5. formacji patronimicznych
- 2.6. formacji odmiejscowych

3. Formacje zawierające, obok imienia, dwa i więcej członów

1. Nazwy utworzone wyłącznie z imienia

W pierwszej kolejności omówione zostaną formacje beznazwiskowe, czyli takie, które nie zawierają żadnych, poza imieniem, elementów antroponimycznych. Nie wyklucza to jednak innych apelatywnych lub apelatywno-proprialnych elementów identyfikacyjnych.

Formacje beznazwiskowe należą do dosyć rzadkich sposobów identyfikowania osób w XVII wieku, mimo, że stosunkowo licznie występują jeszcze w jego pierwszej połowie. Zdecydowana większość zapisów datowana jest na pierwsze dwudziestolecie XVII wieku i tylko trzy na okres późniejszy: *honesto Stepano de Pohorze* 1646; *Pracowitemu Sawie Zliszney* 1646; *pracowitemu Włodkowi Swirszczowa* 1678.

Wcześniejsze przykłady: *wierni Bartosz i Procko* 1606;² *Laboriosus Stanislaus* 1607; *opatrzni Waško y Alexi Ociec z Synem* 1609; *utcawy Szczęsny niegdy będący mieszczańin Uchanski* 1614; *opatrznego Chacza M U* 1616; *Laboriosus Fedko* 1617.

W skład formacji beznazwiskowych, obok imienia, wchodzą również:

- analityczne formacje patronimiczne, np.: *uczciwy Florian Syn Christopha Raczkowskiego* 1600; *Jacobowi Synowi Jana Boiarzyna* 1607; *Tymko Filio Kuchanowej* 1607; *Condrat syn niebozeczyka Waška Czoterboka* 1607; *Fedka Tołoczkowego syna* 1607; *Jana syna Tołoczkowego* 1607; *Lewkonem Iwana Sutorio filium* 1608; *Laborioso Procopio servo Andrea Demkowicz* 1613; *Laborioso Procopio filio Miskowemu* 1614; *Waskowi Zięciowi Szałaszowskiemu* 1616; *Chwedko Mąż Bohdanowey* 1617.

- analityczne formacje odmiejscowe, np.: *Pawel Storcina* 1600; *Mikolaia Zlopiennika* 1600; *Praczowyty Hawrylo s Chotaczowa* 1601; *Praczowitego Jocza Zbudzynia* 1601; *Pilip de Ślawęcin* 1606; *Pracowitemu Prokopowi Zspikłos* 1606; *Piotra s Podtylicza* 1607; *Bogdana z Ratna* 1607; *Prokopo z Czebrzeszina* 1607; *Krat Laboriosus de Wyprudowicze*; *Ostap de Moniatycze* 1607; *Matias de Woistawice* 1608; *Laboriosus Protas de Suburbio PoHorze* 1614.

Wymienione formuły stosowane są najczęściej na określenie ludności chłopskiej, o czym świadczą występujące w nich określenia pracowity, laboriosus³ oraz formacje

² Materiał egzemplifikacyjny podajemy w porządku chronologicznym, z zachowaniem pisowni oryginału.

odmiejscowe – nazwy wsi i przedmieść: *Laborioso Procopio de Spikolosy* 1608; *Klimko de PoHorze* 1608; *Laboriosus Nicolaus de Młodiatycze* 1614; *Praczowitemu VHarkowi Poddanemu Skutow* 1614; *Laboriosus Protas de Suburbio PoHorze* 1614; *Romana y Steczka Poddanych ze wsi Spikłos* 1614.

Wśród beznazwiskowych formuł identyfikacyjnych odnajdujemy także określenia mieszkańców miast. Te identyfikujemy dzięki określeniom: uczciwy, sławny, sławetny, opatrzy, famatus, honestus, pronidus oraz mieszczanin i obywateł, np.: *uczciwy Florian Syn Christopha Raczkowskiego* 1600; *Sławny Dacz Mieszanin Hrodelsky* 1600; *sławetny Demian Mieszanin Hrubiesowski* 1608; *honesto Stepano de Pohorze* 1646; *pniidi sen famati Danielis de Kryłów Civis* 1618; *pronidus Juchim filius Chomy Burdeiowicz de Suburbio Pohorze* 1613.

Beznazwiskowe formacje identyfikacyjne, choć obecne jeszcze w XVII wieku, stanowią regresywny model nazewniczy. Coraz częściej ludzie określani są za pomocą formacji bardziej rozbudowanych, składających się z imienia i nazwiska.⁴

2. Imię + potencjalne nazwisko

Najczęstszym sposobem identyfikowania ludzi w XVII wieku były formuły dwuelementowe, zgodne ze współczesnym schematem *imię + nazwisko*.

Wśród nazw dwuelementowych wydzielamy sześć, wyżej wymienionych grup.

Formacje dwuelementowe są dominującym sposobem identyfikowania ludzi w XVII wieku. W ich skład wchodzi imię i nieoficjalne jeszcze nazwisko w postaci formacji imiennej, etnicznej, przezwiskowej, nazwy zawodu, struktury patronimicznej lub odmiejscowej.

Wśród nazwisk, czyli dodatkowych, występujących po imieniu członów formuł identyfikacyjnych, liczną grupę stanowią formy niederywowane słowotwórczo. Są to nazwiska równe:

- imionom (nie patronimiczne) np.: *slawny Steczko Bienko* 1601; *Hryc Paranka* 1606; *Laborioso Petrus dictus Szebunia* 1614; *opatrzym Markiem Lichfantym* 1616; *Zachariasza Chacza* 1618; *Zachariaszowi Chacowi* 1620; *Wasko Mitrosza* 1639; *Nicolao Florkowi* 1645;

- etnikom: *utsciy Wawrzincza Woloszina Mieszanina Hrodeliego* 1600; *Iwan Tatarz* 1606; *prefatus Ichnat Boiko* 1606; *Laboriosus Hryc Litwiniec* 1608; *utsciy Piotr Niemiec* 1634; *ucciwemu Semenowi Litwinowi* 1678;

³ O formułach honoryfikatywnych por. m.in. SZULOWSKA, W. *Imiennictwo dawnej ziemi halickiej i lwowskiej*. Warszawa 1992.

⁴ Termin „nazwisko” jest tu umowny, zapewne nie wszystkie prezentowane antroponimy stanowiły nazwiska w dzisiejszym rozumieniu tego słowa, czyli były stałe i dziedziczne. Natomiast jeśli chodzi o ich strukturę i funkcje, niczym się od współczesnych nazwisk nie różnią.

– szeroko pojmowanym przezwiskom: *Dacza Sroki Mieszanina Hrodelkiego* 1600; *slawnego Sienka Hurby Mieszanina Hrodelkiego* 1600; *pracowithi Chwiedko Sporidub* 1600; *Matis Kurzanoszka* 1601; *Jan dusza* 1614; *Hric Trel* 1625; *Roman Głuchy* 1637; także ze zmianą szynku: *Tura Philipa* 1638; *Wojciecha Kazki* 1670;

– nazwom wykonywanych zawodów, pełnionych funkcji oraz piastowanych urzędów: *Steczkowy Pastuchowy* 1600; *pracowitnego Zienka Szewcza Mieszanina Hrodelkiego* 1600; *slawnego Valentego Piekarza Mieszanina Hrodelkiego* 1600; *Jarosa Grabarza* 1601; *Jacobus Sutor* 1607; *opatrznego Karpia Ciesle* 1608; *utciwy Jan Rziznyk* 1614; *Zachariasz aurifaber* 1616; *Zachariaszem Złotnikiem* 1616; *Sławetny Mikołai Rybak Zmałzonko swoio* 1659.

Jednak najczęściej w funkcji nazwisk występowały formacje patronimiczne i odmiejscowe utworzone za pomocą odpowiednich formantów słowotwórczych.

Wśród formacji patronimicznych na czoło wysuwają się formy utworzone za pomocą formantu -ewicz/-owicz, np.: *Mikolaya Sobiechowicza* 1600; *Hawrilo Martinowicz* 1600; *Sławetny Benedict Matysowicz* 1607; *Jocz Serchyowicz* 1607 *Wasko Czoterbokowicz* 1609; *Daniel Joczkowicz* 1612; *Waska Didowcza* 1612.

Znaczną produktywnością charakteryzują się ponadto formy na -ik/-cz)yk: *Wasko Nikonczyk* 1606; *Tymosz Kurylczyk* 1606; *opatrznemu Philipowi rzeczonemu Palczyk* 1613; *Lewko Cechmistrzyk* 1613; *Grzes Sewczyk* 1614; *Stephanus Mysik* 1615; *Iwan Worobik* 1617; oraz -uk/-czuk: *Daniła Hrinczuka* 1606; *Jacobo Boiarczuk* 1607; *Lucam Sereduk* 1642; *Sławetnemu Hrehorowi Lebedczukowi* 1678; *Sławetny Fedor Klecuk* 1683.

Formacje odmiejscowe urabiane są najczęściej za pomocą formantu -ski/-cki, np.: *Sławetnemu Janowu Trzebinskiemu Mieszanin Hrodelski* 1600; *Marko Parczowsky* 1600; *Urodzony Alexi Radzyqtkowsky* 1600; *Famato Adam Rapaczky* 1600; *Gnosis Jakobus Chmielniczki* 1601; *Steczko Bielopolski* 1601; *Pilip Sławencinski* 1606; *Jacobo Biedrzycki* 1607; *Urzędnika Adama Zawackiego* 1607; *Jeo Mci Pana Jana Drochiczańskiego* 1607; *slachetnie urodzone JEo Mci Panu Stanisławowi Trzebuchowskemu* 1608.

3. Formacje zawierające obok imienia dwa i więcej członów

XVII-wieczną antroponię cechuje pewna niestabilność nominacji osób. Spowodowane jest to faktem, że nazwiska nie były jeszcze chronione przez prawo i powstawaniem ich kierowała pragmatyczna potrzeba identyfikowania osób. W tym celu wykorzystywano różne środki językowe, za pomocą których można było utworzyć formułę dostatecznie dokładnie identyfikującą daną osobę.

W badanym okresie do tego celu najczęściej stosowane są formacje dwuelementowe, natomiast coraz rzadsze są formy beznazwiskowe. Dodatkowo, można wyodrębnić pewną grupę zestawień zawierających różnorodne kombinacje funkcjonujących wówczas antroponimów. Grupę tę stanowią modele nazewnicze całkowicie różniące się od modeli funkcjonujących we współczesnej oficjalnej antroponimii polskiej.

Komponentami w tych zestawieniach są formy funkcjonujące już jako nazwiska: nazwy odrimienne (nie patronimiczne), odprzewiskowe, zawodowe, patronimiczne i odmiejscowe. Oprócz tych form, częste są formacje analityczne: zależnościowe i odmiejscowe.

Najczęstszymi zestawieniami są formuły składające się imienia oraz dwóch komponentów. Wydzieliśmy 15 takich grup. Kolejne 6 typów zestawień antroponimycznych stanowią formuły składające się z imienia oraz trzech określeń. W jednym przypadku formuła identyfikacyjna składa się z czterech komponentów.

W analizowanych grupach, tj. dwu-, trzy- i czteroelementowych, można wskazać na pewną „hierarchię” komponentów w procesie ich antroponimizacji. Wszystkie grupy, oprócz jednej, mają przynajmniej jeden element, któremu można przypisać funkcję nazwiska. Pozostałe pełnią funkcję dodatkowego określenia, najczęściej w formie analitycznych formacji odmiejscowych i zależnościowych, a w wielu przypadkach, nazwy zawodowej.

W roli głównego komponentu identyfikującego osobę występują formy imienne, przewiskowe, zawodowe, odmiejscowe, patronimiczne w połączeniu z innymi formami, pełniącymi poboczną rolę. Oto przykładowe zestawienia form:

a) imienne:

– z określeniem zawodowym: *Joanne Fabricio Viceaduocato Hrubiessowien* 1607;

b) przewiskowe:

– z analitycznym określeniem odmiejscowym: *Jaczko Stabien SPrzedmiescia Sławęcina* 1606; *Stecko rzeczony rak SPohorza* 1606;

– z analitycznym określeniem zależnościowym: *Slachetny P Bartosz Kopeć sluga Niegdy Jaskie Woelmozney Świętey Pamięci Nieboszki Jey Mosci Paniney Woiewodzinei Bełskiey* 1618;

– z nazwą zawodową: *sławetny Fedor Nieroda Cieśla* 1642; *Sławetnym P. Maximem Kucem Lanthwoithem JEo Mci Krol Horodła* 1684;

c) zawodowe:

– z analitycznym określeniem zależnościowym: *Opatrzny Josko Kusznierz a Zięć niegdy niebozeczyka Fedora Piątka* 1607; *Laboriosi Clementis Satoris generis zdanowej* 1615;

– z analitycznym określeniem odmiejscowym: *Pracowitemu Nestorowi Szewcowi z Sławęcina* 1608; *Sienko Molitore de Leszczany* 1612; *Pronidus Iwan Faber de Suburbio Sławęcin* 1614;

– z analitycznym określeniem odmiejscowym i analitycznym określeniem zależnościowym: *Pracowitemu Hwedorowi Kusznirzowi Z Smordeiowa Poddanemu Pana Krakowskiego* 1606;

d) odmiejscowe:

– z analitycznym określeniem odmiejscowym: *Jeo Mci Pana Liszakowskiego Z Uscziługa* 1602; *Andrea Piotrowski de Gosdo(wo)* 1608;

– z nazwą zawodową lub pełnionej funkcji: *sławetny Bazyli Lewicki Lenthwoith JEo K Mci Miasta Rubieszowa* 1691; *Przewielebny Oycem Eustaphim Grabowskim Proto(prez)biterem Horodelskim* 1697; *Uczony Stanisław Farski na ten czas Rector Schoły Hrubieszowskiei* 1608;

e) patronimiczne:

– z analitycznym określeniem odmiejscowym: opatrznemu *Daniłowi Jaczkowicz s Kryłowa* 1609; *Laboriosus Semen Parchomienie de Willa Skryhiczych* 1615;

– z nazwą zawodową lub pełnionej funkcji: *Slawny Marko Parczowski lawnik przysięgły* 1600 AMHor1RŁ; *slawny Jakob Andreowic Stary Rayczy M H* 1601; *Famato Jacko Lebedczuk Sator et Civis Rubiesowien* 1643.

Ponadto, można wydzielić pewną grupę zestawień, w których elementy składowe pełnią funkcję równorzędną:

– forma odmienna z formą patronimiczną: *Slawny Marko Proc Sayowicz* 1600;

– forma przewiskowa z formą odmiejscową: *Nli Jacobo Christophoro Czarnocie Czarnackiemu* 1638;

– forma patronimiczna z formą przewiskową: *sławetnego Fedora Tyszkowicz alias Kulzyka* 1619; *Sławetny Iwan Maximow Piwowarnia* 1655;

– forma patronimiczna z formą odmiejscową: *famatus Lewko Markowicz dictus Halecki* 1621.

Spośród wyodrębnionych, jest jedna grupa, która składa się z niezantropionizowanych, nie występujących w funkcji nazwisk, formacji analitycznych: *Laboriosus Nazar Subdictus de Nowosiolki Gnosi Joannis Ziemacki* 1609; *Fedorius Filius Rakowi de Sławęcin* 1614; *Juchim filius Chomy de Pohorze* 1615; *Chwedkowi Staratyna Synowi Iwanowemu* 1616. Obecność wymienionych formuł można tłumaczyć niskim pochodzeniem społecznym opisywanych osób lub tym, że osoby, od których utworzono

formacje patronimiczne i należnościowe były powszechnie znane i takie określenie analityczne wystarczająco dokładnie identyfikowało opisywaną osobę.

Na szczególną uwagę zasługują nazwy zawodowe występujące w formułach identyfikacyjnych. W literaturze przedmiotu XVII-wieczne nazwy zawodów, pełnionych funkcji i piastowanych urzędów kwalifikowane są jako nazwiska odapelatywne.⁵ Jednak materiał historyczny przynosi także przykłady użycia nazw zawodowych w funkcji apelatywnych określeń dodatkowych, co wskazuje na nie ustalenie tych nazw w roli nazwisk. Zapewne nazwy zawodowe mogły pełnić też funkcję przezwisk.

Rozpatrując zestawienia antroponimiczne zawierające nazwy zawodowe, można wskazać na to, kiedy nazwa zawodowa mogła pełnić funkcję nazwiska, a kiedy była tylko określeniem apelatywnym. I tak, w formacjach typu: *Opatrzny Josko Kusznierz a Zięć niegdy niebozeczyka Fedora Piątka* 1607; *Laboriosi Clementis Satoris generis zdanowej* 1615; *Pracowitemu Nestorowi Szewcowi z Sławęcina* 1608; *Sienko Molitore de Leszczany* 1612; *Pracowitemu Hwedorowi Kusznirzowi Z Smordeiowa Poddanemu Pana Krakowskiego* 1606 nazwa zawodowa mogła funkcjonować jako nazwisko, zaś dodatkowymi określeniami są analityczne formacje odmiejscowe i zależnościowe. Warto zauważyć, że w funkcji nazwiska występują nazwy profesji, a nie pełnionych funkcji i urzędów.

Z kolei w formach typu: *Stanisława Nowosada Przysięglego* 1606; *Slawny Marko Parczowski lawnik przysięgły* 1600; *slawny Jakob Andreowic Stary Rayczy M H* 1601; *Joanne Fabricio Viceaduocato Hrubiessowien* 1607 nazwy zawodowe pełnią funkcję apelatywnych określeń dodatkowych. Są to najczęściej nazwy urzędów i pełnionych funkcji. Rola wymienionych nazw wynika z faktu, że funkcje i urzędy były pełnione okresowo. Zatem osoby pełniące daną funkcję czy urząd, w czasie jej sprawowania, były nominowane za pomocą dodatkowych określeń.

Wynika z tego, że nazwy zawodowe, chociaż w większości pełnią funkcję nazwisk, o czym dobrze świadczą urabiane od nich formy patronimiczne, to nie są jeszcze jednak w pełni zantroponimizowane.⁶

W XVII wieku nie obowiązywał ściśle określony sposób nominacji ludzi. Niemniej już wówczas przeważa tendencja do oznaczania osób za pomocą formuł dwuelementowych. Znakomita większość zarejestrowanych modeli nazewnictw stanowią zestawienia

⁵ BOREK, H. – SZUMSKA, U. *Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XVI wieku do roku 1740*. Warszawa 1976; DACEWICZ, L. Kształtowanie się nazw odzawodowych na terenie dawnego woj. Podlaskiego (XVI–XVII w.), *Studia Podlaskie* 4. Białystok 1993, s. 93–100.

⁶ DACEWICZ, L., patrz przyp. 5, p. 80.

składające się z imienia i nieoficjalnego jeszcze nazwiska w postaci formacji przezwiskowej, nazwy zawodu, struktury patronimicznej lub odmiejscowej.

Summary

The article presents an analysis of strategies adopted for naming people in court registers of Starostwo Hrubieszowskie (Hrubieszów District) in the 17th century. In the 17th century, the majority of names in Hrubieszów District consisted of two elements, nevertheless, a small number of single-element names were also noted. Moreover, some examples of more complex names – consisting of three or four elements – were also found.

Key words:

anthroponymy; proper name; personal name; surname; Polish-Ukrainian borderland area; language interference

E-mail: marcin.kojder@wp.pl

Sposoby identyfikacji kobiet w XVIII-wiecznych księgach metrykalnych¹

Aneta Kołodziejczyk-Trawińska (Poznań)

Księgi metrykalne, będące dokumentami kościelnymi, podobnie jak źródła miejskie (cywilne) są wykorzystywane w badaniach nad przeszłością społeczeństw. Jak wykazują badacze,² teksty te stanowią cenne źródło wiedzy o świecie minionych wieków ze względu na wielopostaciowy charakter utrwalonych w nich informacji (genealogicznych, geograficznych, statystycznych itd.). Dla językoznawcy onomasty szczególnie cenne są zawarte w nich poświadczanie historycznej antroponimii, toponimii czy hydronimii zapisane w równie cennym okołonomastycznym, historycznym kontekście.

Przedmiotem artykułu są sposoby identyfikacji kobiet utrwalone w XVIII-wiecznych księgach metrykalnych. Szczegółowej analizie poddałam historyczne antroponimy nazwiskowe wraz z towarzyszącym im kontekstem. Pomijam w swoich interpretacjach imiona kobiet, gdyż poświęćę im oddzielne opracowanie. Tutaj ograniczam się jedynie do postawienia kilku tez na ich temat. Bazę materiałową stanowi 1600 „notatek osobowych” kobiet wyekszerpowanych z ksiąg metrykalnych poznańskiej parafii św. Wojciecha. Wspomniane „notatki” to zwykle kilkuelementowe charakterystyki kobiet występujących we wspomnianych dokumentach w roli chrzestnych (*commater, compatrissa*), nie zaś matek chrzczonych dzieci. Wykorzystane teksty to księgi chrztu (*Liber baptisatorum*) spisane w całości po łacinie.

Podjęty przeze mnie temat antroponimycznej i kontekstowej identyfikacji kobiet w poznańskich dokumentach kościelnych wpisuje się w nurt badań nad historyczną antroponimią Poznania i Wielkopolski, prowadzonych w poznańskim środowisku onomastycznym. Zagadnieniu temu poświęcono zaledwie kilka artykułów (głównie na materiale z miejskich ksiąg), nadal jednak brak całościowej porównawczej syntezy, gromadzącej materiał badawczy pochodzący z dokumentów miejskich i kościelnych.³

¹ Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2008–2011 jako projekt badawczy [Nr NN 104 250135].

² Np. FLORCZAK, T. M. Księgi metrykalne jako źródło historyczne na przykładzie parafii skalmierzyckiej, *Archiwariusz. Buletyn Archidiecezjalnego w Poznaniu* 2005, s. 105–123 (tam znajduje się wyczerpująca bibliografia).

³ Syntezy antroponimiczne najczęściej w postaci monografii posiadają już inne regiony i miasta Polski, np.: MĄCZYŃSKI, J. *Nazwiska Łodzian (XV–XIX wiek)*. Łódź 1970; BOREK, H. – SZUMSKA, U. *Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XVI wieku do roku 1740. Studium nazewnicze i społeczno-narodowościovwe*. Wrocław 1976; KOPERTOWSKA, D. *Kieleckie antroponimy XVI i XVII wieku*. Kielce 1980; CZAPLICKA-NIEDBALSKA, M. *Nazwiska mieszkańców Bydgoszczy od II poł. XV w. do I poł. XVIII w.* Bydgoszcz 1996; WOLNICZ-PAWŁOWSKA, E. – SZUŁOWSKA, W. *Antroponimia polska na Kresach południowo-wschodnich (XV–XIX wiek)*. Warszawa 1998; JARACZ, M. *Nazwiska mieszkańców Kalisza od XVI do XVIII wieku*.

Wśród komponentów składających się na podstawowe informacje o kobiecie główne miejsce zajmuje **imię**. Występuje ono jako element identyfikujący w każdej charakterystyce. Poza kilkoma wyjątkami również **nazwisko** w interesującym mnie feminatywnym materiale jest członem obligatoryjnym i większość z tych onimów posiada cechy świadczące o ich stabilizacji (dążność do stabilizacji w sensie rodzinności i dziedziczności oraz jednocześnie). W wypadku tych form widoczna jest żywa relacja osobowa, tj. wyrażona słowotwórczo zależność nazwiska żeńskiego od nazwiska męskiego (ojca lub męża). Trzeba zatem już na wstępie podkreślić, iż zgromadzony materiał dokumentuje niemal w pełni ukształtowany antroponimyczny system feminatywny. Jest to o tyle istotne, iż zgromadzone ekscerpty pochodzą z dokumentów parafii obejmującej swoim zasięgiem teren wiejsko-podmiejski.

Spośród zgromadzonych form nazwiskowych najliczniej reprezentowane są onimy zakończone sufiksem *-ska* i jego morfologicznymi wariantami (około 35%),⁴ równie wysoką pozycję pod względem liczebności zajmuje sufiks *-owa/-ewa* (30%). Porównywalną rangę mają dwa sufiksy (i ich warianty): *-in*, *-owna* (około 9%), natomiast pozostałe wykładniki żeńskości takie, jak: *-anka*, *-ka*, *-ina/-yna*, *-ica* nie utworzyły więcej niż 100 nazwisk. Podobnie tylko kilkadziesiąt nazwisk noszonych przez kobiety jest równa pod względem budowy formom nazwisk noszonych przez mężczyzn, np. *Flamowic, Wiland, Rose* (tabela 1).

Tabela 1

NAZWISKA KOBIET Z SUFIKSEM	LICZBA POŚWIADCZEŃ (%)
-ska // -wska // -cka // -dzka	35,06
-owa // -ewa	30,12
-in // -yn // -inn	9,93
-owna // -ewna	9,68
-anka // -onka // -ąka // -ąńska	6,43
-ka	2,56
-ina// -yna	1,75
-a	1,00
-ica	0,12
nazwiska kobiet równe formom męskim (polskim i niemieckim)	3,87

Bydgoszcz 2001; GÓRNY, H. *Nazwiska mieszkańców wybranych miejscowości dawnej ziemi sanockiej w świetle interferencji etniczno-językowych (XV–XIX w.)*. Rzeszów 2004; RUDNICKA-FIRA, E. *Antroponimia Krakowa od XVI do XVII wieku. Proces kształtowania się nazwiska*. Katowice 2004.

⁴ Przykładowe nazwiska umieściłam w indeksie *a tergo* na końcu artykułu.

Z danych statystycznych dotyczących częstości użycia sufiksów trudno wysnuć precyzyjne wnioski, tym bardziej, że najbardziej liczny sufiks *-ska*, powstały w wyniku zmiany paradygmatu męskiego na żeński, mógł charakteryzować nie tylko mężatki i wdowy, ale także panny. W zgromadzonym materiale kilkakrotnie występuje on w nazwiskach kobiet niezamężnych, co jednoznacznie potwierdza kontekst. Niewątpliwie jednak grupę najliczniejszą spośród zgromadzonych ekscerptów stanowią formacje marytonimiczne (odmęzowskie), odnoszące się do mężatek i wdów. Mniej liczną grupą są formacje patronimiczne (odojcowskie). Najwięcej nazw derywowanych sufiksalnie tworzono formantami przymiotnikowymi, mnie rzeczownikowymi. Na marginesie należy dodać, że relacje rodzinne i sytuację matrymonialną kobiet odczytaną dzięki odpowiednim formom nazwiskowym dopełniał kontekst historyczny, m.in. w postaci łacińskich określeń apelatywnych. Są to *filia, sorore* użyte w odniesieniu do córek, *puella, virgo* – do panny, młodej kobiety, *coniunx, consorta, uxor, virginia* – w stosunku do żony, *vidua* – wdowy.

Ponadto z kontekstu okołoonomastycznego wynika, iż w grupie kobiet występujących podczas chrztu w roli chrzestnych znalazły się reprezentantki trzech **stanów społecznych**. Wśród dowodów potwierdzających przynależność kobiet do stanu szlacheckiego (oprócz nazwisk na *-ski* i jego morfologicznych wariantów) trzeba wymienić przede wszystkim licznie potwierdzone określenia typu (*magnifica generosa, illustra, magnus domina, nobilis (ac spectabilis), venerabilis* (32%). Mieszczaństwo i mieszczanki zdradzają określenia *famata* i *honesta* (11,21%), zaś stan chłopski – człon charakteryzujący *laboriosa* (15,69%).

Tabela 2

STAN SPOŁECZNY	LICZBA (%)
mieszczaństwo	32,00
szlachta	15,69
chłopi	11,21
bez identyfikacji stanowej	41,00

Co ciekawe, liczną, bo prawie 50% grupę, stanowią kobiety, co do których nie użyto tego typu elementów identyfikujących. Przydzielenie ich do jednego ze stanów społecznych możliwe jest tylko dzięki innym członom charakteryzującym, i to nie we wszystkich wypadkach (np. *Anna Catharina Ginterin, Eleonora Horn*).

Człony lokatywne to druga liczna grupa komponentów charakteryzująca kobiety pod względem miejsca zamieszkania i/lub pochodzenia. Wykładniki lokalizujące mają najczęściej

postać wyrażenia przyimkowego (typ *de Naramowice, de Folusz*) i zwykle odnoszą się do kobiet pochodzenia szlacheckiego i chłopskiego lub występują w formie rzeczownikowego określenia *civis posnaniensis*, charakteryzującego mieszczanki. Bardzo często w analizowanych księgach fakt przynależności kobiet (i mężczyzn) do parafii św. Wojciecha zaznaczano rozbudowanym wyrażeniem *de fundo plebanali Santi Adalberti*. Jak wynika jednak z poczynionych obliczeń, w badanej grupie kobiet najliczniej reprezentowane są mieszczanki i obywatele Poznania (26,18%), na drugim miejscu, choć niemal z identyczną częstością, znajdują się kobiety związane z przedmieściem i parafią św. Wojciecha (26,62%). Trzecią pod względem liczebności jest grupa, którą tworzą kobiety pochodzące z sąsiadujących z Poznaniem wsi i miasteczek (fakt ten potwierdzają również odmiejscowe formy nazwisk, 7,5%). W stosunku do pozostały części niemożliwa była identyfikacja miejsca zamieszkania/pochodzenia.

Tabela 3

MIEJSCE ZAMIESZKANIA/POCHODZENIA KOBIET	LICZBA (%)
Poznań	26,18
parafia św. Wojciecha	26,62
wsie i miasteczka	7,50
niezidentyfikowane miejsce zamieszkania	39,68

Przedstawione tu dane liczbowe trzeba potraktować jedynie orientacyjnie. Nie zawsze bowiem możliwe jest określenie, czy wymieniona w dokumencie wieś należała do parafii świętowojciechowskiej, czy też nie. W artykule przyjęłam za poznańskimi historykami, Z. Kurzawą i A. Kusztelskim, że teren parafii obejmował przedmieście św. Wojciecha wraz z przedmieściem wronieckim, a także dawne podpoznańskie wsie: Golecin, Jeżyce, Kundorf, Naramowice, Nowa Wieś, Piątkowo, Sołacz, Strzeszyn, Sytkowo, Szeląg, Umultowo, Urbanowo, Urbanówko i Winiary. Uwzględniałam to również w obliczeniach. Zaznaczyć jednak należy, że podpoznańskie wsie, w tym wymienione wyżej, w ciągu wieków zmieniały typ własności i albo znajdowały się w jurydyce kościelnej, albo stanowiły własność królewską (państwową). By ustalić to, konieczne jest prześledzenie procesów zmian własnościowych.⁵

⁵ Autorzy opracowania na temat parafii św. Wojciecha – Z. Kurczawa, A. Kusztelski – odnotowują, iż przedmieście wronieckie podlegało administracyjnie władzy miejskiej. Osada wokół kościoła św. Wojciecha

Ostatnia z interesujących mnie kwestii dotyczy identyfikacji kobiet poprzez odniesienie do **zawodu, pełnionej funkcji czy zajmowanego stanowiska** męża/ojca. Pod względem językowym związek ten reprezentowany jest 1) przez nazwiska z suf. -ka (np. *Sołtyska, Kaczmarka*) oraz z suf. -owa/-ewa czy -ina (np. *Owczarkowa, Koniuszewska, Woiewodzina*), 2) przez łacińskie apelatywa typu *aurifabrissa, introligatorissa, ferrifabrix, mercatrix*, a więc żeńskie formy z łac. suf. -issa, -ix utworzone od zawodów i tytułów męskich oraz 3) rozbudowane konstrukcje typu *Doctoris Medicinae uxor, Policy Directoris Posnan. uxore, Proconsulis filia*. Pierwszy ze sposobów typowy jest dla charakteryzowania niższych warstw społecznych. Drugi stanowi prawdopodobnie łaciński odpowiednik form na -owa/-ina⁶. Jak wynika z przeprowadzonych badań, nieliczne członki odzawodowe (stanowiące zaledwie 30% wszystkich wpisów metrykalnych) reprezentują fachy typowe dla miasta Poznania: *advocatissa, architectissa, consulissa, linteonissa, oeconomissa, sutorissa*, (władza, handel, rzemiosło) i pobliskich terenów wiejsko-podmiejskich: *agricolissa, albipistorissa, coriaria, molitrix, opilionissa, piscatorissa* (praca na roli, w młynie, rzemiosło), z przewagą kilkunastoprocentową tych drugich (zawody „miejskie” – 22%, „wiejskie” – 78%)⁷. Dodać należy, iż w grupach tych nie uwzględniałam form typu *ancilla, aulica, famula*. Kobiety charakteryzowane za pomocą wymienionych określeń należały do biedoty miejskiej, a pracowały jako służące. W analizowanych księgach jest ich zaskakująco dużo. Można przypuszczać, że jest to konsekwencja utrzymywania się na badanym terenie dawnego przesądu mówiącego, że biedny chrzestny przyniesie dziecku szczęście (8%). Hipotezę tę mogą również potwierdzać kobiety występujące w roli matek chrzestnych, o których wiemy, że przebywały w szpitalikach, przytułkach (np. *ex Xenodochio Posnan. Sa. M. Magdalena*) czy klasztorach (*de Monasterio Scto Catharina*).⁸

Analizowany materiał jest ubogi w informacje dotyczące stosunków wyznaniowych i narodowościowych. Interesujące mnie dane są *expresis verbis* podane tylko

była jurydyką kościelną należącą do kapituły poznańskiej, natomiast wchodzące w skład parafii wioski stanowiły własność szlachecką (np. Umultowo, Nowa Wieś, Naramowice), albo kościelną, a część wsi stanowiła własność miasta – Jeżyce, Kundorf, Sołacz czy Winiary (por. KURCZAWA, Z. – KUSZTELSKI, A. Kościół św. Wojciecha w Poznaniu. Poznań 2003, s. 12). Por. także WIESIEOŁOWSKI, J. *Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania*. Warszawa – Poznań 1982, s. 191–200.

⁶ Taką hipotezę postawiły E. Wolnicz-Pawlowska, W. Szulowska. Badaczki uważają, że sufiks -issa jest typowy dla stylu kancelaryjnego, ponadto w badanym przez nie materiale wystąpił tylko w XV w. (*Antroponimia polska*, patrz przyp. 3, s. 239.).

⁷ Szczególnych informacji na temat przenikania się niektórych zawodów i ruchów cechów (z miasta na przedmieścia i odwrotnie) w poznańskim środowisku dostarcza nam m.in. opracowanie WIESIEOŁOWSKI, J., patrz przyp. 5, s. 63–83.

⁸ Na marginesie warto dodać, że również nauczycieli uważano za biednych, dlatego często proszono ich jako chrzestnych i wtedy w metryce po nazwisku notowano *rector scholae* – kierownik szkoły lub *cantor* – jako nauczyciel śpiewu, albo też *klecha* – jako pomocnik nauczyciela.

w kilkudziesięciu przypadkach w postaci łacińskich apelatywów *catholica*, *acatholica* lub bardziej rozbudowanych wyrażeń wskazujących przynależność do określonego kościoła czy zakonu/klasztoru (przykłady wyżej oraz: *de Conventi Posnaniensis S. Catharina*, *Congregationis Scti Theresiae Posnan.*, *Conventus Diva Marthea ad Collegiatam D. Maria Magdalena existens*). Z danych historyków wynika,⁹ iż pod koniec XVIII prawie 60% ludności Poznania stanowili katolicy, 24% Żydzi, a 15% luteranie. Obraz struktury narodowościowej można uzyskać na podstawie zgromadzonych nazwisk, jednak nazwiska same nie świadczą o pochodzeniu ich właścicieli. Jak podaje M. Kędelski, przynajmniej połowa mieszkańców nosząca nazwiska obce w interesującym nas wieku już się spolszczyła. Dzięki zestawieniu sporządzonemu przez M. Jabłczyńskiego wiemy, że w 1780 roku na przedmieściach przewagę miały nazwiska polskie, a nazwiska obce poza miastem przeważały na Grobli i Garbarach. Poznań zatem, jak sugerują historycy, był miastem wybitnie polskim.

W badanych tekstach kobiety charakteryzowane są za pomocą różnorodnych określeń. Omówione w artykule deskrypcje wskazujące na pochodzenie społeczne, sytuację rodzinną, miejsce zamieszkania/pochodzenia, a także aktualnie wykonywany zawód, pełnioną funkcję to te elementy metryki chrzestnej, które występują najczęściej. Wymienione członki charakteryzujące kobietę, jakkolwiek w większości obligatoryjne, nie zawsze były umieszczane w „notatkach osobowych” kobiet. Powody tego były zapewne różnorakie: od nieznajomości zasad redakcji ksiąg metrykalnych (wpisów nie zawsze dokonywał pleban), po brak informacji (nie zawsze informacje o chrzestnych pochodziły z tzw. pierwszej ręki).

Jak pokazują analizowane dokumenty, kobietę w roli chrzestnej charakteryzowano poprzez postać mężczyzny, z którym była związana. Nie w opozycji do niego, a poprzez jego przymioty: pozycję społeczną, profesję oraz noszone nazwisko. Można zatem wysnuć wniosek, że kobiety odzwierciedlają sytuację społeczną i majątkową mężczyzn. Ze współczesnego punktu widzenia taki stan rzeczy wydaje się niezrozumiałym, należy jednak pamiętać, że kondycja prawa i społeczna, a tym samym perspektywa ówczesnych kobiet była inna. Dla nich związanie się z mężczyzną m.in. poprzez nazwisko oznaczało: więcej praw, polepszenie sytuacji materialnej i lepszy status społeczny.

⁹ KĘDELSKI, M. Stosunki wyznaniowe i narodowościowe. Struktura zawodowa. In: *Dzieje Poznania do roku 1793*. J. Topolski (ed.), Warszawa – Poznań 1988, s. 838–841.

Kobiety w analizowanych księgach odzwierciedlają XVIII-wieczne rozwarcstwienie społeczne pod względem przynależności do określonej grupy społecznej, zamożności, miejsca zamieszkania, wyznania religijnego. Fakt ten nie może dziwić, gdyż analizowane dokumenty należą do parafii mającej charakter wiejsko-miejski. Jak pokazują wyniki przeprowadzonej analizy, związek ten był silny i zaznaczał się w wielu sferach życia.

Summary

In the article both the women's surnames and their additional characteristics have been analyzed (context). The add-on components that appeared in the article determined: state's affiliation, habitual residence, family relationships and matrimonial situation, occupation.

The conclusions presented in the article were based on the statistical and linguistic analysis of the examined material. What derives from the conclusions is the fact that the collected materials document an almost fully formed female onymic system. Personal names that appeared in our material had end suffixes such as -ska, -owa//-ewa. The women's descriptions included in the examined materials show the 18th century social differences that resulted from: state affiliation, wealth, habitual, residence or religion. Apart from this, the materials show some characteristic features of the society that lived in the area where the materials come from.

Key words:

ecclesiastical documents; personal names; history

E-mail: akt@amu.edu.pl

Indeks *a tergo* nazwisk omówionych w artykule (wybór)

SROGA	GRISZPANIANKA	FRASZANKA	KACZMARKA
PISZCZAŁKA	FORSZPANKA	STRASZEWCZĄNKA	RYBCZARKA
PIECHOWIĄKA	PALACZANKA	POKRYWCZĄNKA	OWCZARKA
SYPKOWIĄKA	PAROBCZANKA	RESZCZĄNKA	HEGIERKA
TRĘBACKA	PROBCZANKA	LEPIONKA	KOPERKA
SIEACKA	HETMANSZCZANKA	SKRZYPIONKA	MIKLASKA
SOŁACKA	KILINSZCZANKA	MACIEIWIONKA	DOBSKA
HOYNACKA	ZARSZCZANKA	LEFCZONKA	KROBSKA
SOBIECKA	ZABORSZCZANKA	LEWNICZONKA	DZIĘBESKA
STANIECKA	KASPRZANKA	MIELCARKA	DOREGESKA
KONIECKA	DURZANKA	WŁODARKA	MIKOŁAIIESKA
JOACHIMIANKA	ŁUKASZANKA	GAŚIARKA	RAIESKA

SIPNIESKA	WICHROWSKA	JESZKOWNA	OWCZARKOWA
LEDZIESKA	ZBOROWSKA	JANUSZKOWNA	MAJERKOWA
MAJESKA	SMOROWSKA	WROBLOWNA	GĄSIORKOWA
KRAJESKA	SMATROWSKA	HACLOWNA	OGURKOWA
LESKA	PIETROWSKA	FINCLOWNA	KURKOWA
GALESKA	PIOTROWSKA	EDLOWNA	KARASKOWA
RALESKA	KOPACZKA	POKRZYWCZYNA	KANTOROWICZOWA
MIZGALSKA	SROZACZKA	PATYCZCZYNA	PIETROWICZOWA
MICHALSKA	KASPRZACZKA	RESZCZYNA	PIOTROWICZOWA
PASCHALSKA	DZIEMBACZKA	SUSZCZYNA	MARIANTOWICZOWA
SOKALSKA	HELBICZKA	KOPERZYNA	WERINSOBE
SWITALSKA	ZŁOTNICZKA	SROŻYNA	MAGE
PASZTALSKA	ŁAWNICZKA	ZELAZNA	HELLE
KOWALSKA	OLEYNICZKA	ODWAZNA	RYNLE
SUWALSKA	LEWANDOWICZKA	POSPIESZNA	HAYNE
DZIENCIELSKA	WOYTKOWICZKA	MIKOŁAIEWA	ROSE
HEMPELSKA	SIERADZKA	KUPLEWA	DYBUE
ORZELSKA	ZAWADZKA	RUPLEWA	MITTERHOFF
SUCHODOLSKA	GRODZKA	KWECZEWA	WOLF
WOLSKA	RYDŁOSZKA	SODOLICZEWA	WEYNKAUF
DOBROWOLSKA	SMIŁOSZKA	TURKIEWICZEWA	STIMMIG
SAMULSKA	KONIUSZKA	NIKLEWICZEWA	REYSIG
PRZYBYLSKA	KWARCIANA	MĘTLEWICZEWA	HELING
SZRAMSKA	GORZALANA	TYLEWICZEWA	TAJERLING
PRZYWIĘMSKA	FISZERCZENA	RESZEWICZEWA	MINCENBERG
ŁUKOMSKA	DOLACINA	KOSZEWICZEWA	RAICHENBERG
SOBANSKA	FERTROCINA	LEWANDOWICZEWA	RAUCHENBERG
URBANSKA	POKRYWCINA	MIODOWICZEWA	KLUG
STEPHANSKA	SZUKALINA	JARODOWICZEWA	KICH
GRZYBIANSKA	RADOLINA	JURGOWICZEWA	GINTERICH
TRZECIANSKA	SPERLINA	LASOWICZEWA	MUTH
SŁOMIANSKA	HAYLINA	WOYTOWICZEWA	TEFFELNAK
HEDMANSKA	GRAPPINA	GRZEGORZEWKA	KARASEK
LEMANSKA	KUJAWINA	KOTOSZEWA	KOSWIK
SIMANSKA	KUSTRZEWINA	KONIUSZEWA	WILLMILK
DOMANSKA	ŁAGODZINA	JAKUBOWA	PALACZYK
SZYMANSKA	GOŚCINNA	GRABICOWA	MICHALCZYK
SZAFRANSKA	OKUPNA	FRICOWA	HAYCEL
ROZANSKA	GIEROSZEWICZEWNA	TRILCOWA	SZTYL
OBRZANSKA	DUDKOWICZEWNA	SCHOLCOWA	FLAUM
WRZESINSKA	PIASKOWICZEWNA	HULCOWA	HERMAN
OSINSKA	FRIDRICHOWNA	SZULCOWA	HOLCEN
MOSINSKA	KAMPKOWNA	LORENCOWA	LANGEN
LICHNOWSKA	SZKOKOWNA	FRYCOWA	MORGGEN
WALICHNOWSKA	HOLDYKOWNA	GRIMALDOWA	TRELICHEN
MALINOWSKA	RUTYKOWNA	LANGOWA	LINKIEN
GĄSLINOWSKA	MICHALCZYKOWNA	HELBINGOWA	KREMEN
GOSLINOWSKA	ZAIĄCZKOWNA	MILERBERGOWA	HUNEN
KĄSINOWSKA	SOLECZKOWNA	WINDERBORGOWA	SZEYNEN
LAMBROWSKA	GIERZKOWNA	KLUGOWA	FRYSEN
JĄGROWSKA	PIENIĄSZKOWNA	RUGOWA	HANFELTEN

GIERTEN	SZOLTZIN	HERSZTYN	KLAS
GRUNERTEN	KRAUZIN	PAUKASZYN	KRUGIS
RAYZEN	HOFFMANN	STASZYN	KLUPS
PACIN	HAKELMANN	SZNAYDER	HEYNRICHT
SZOLCIN	HEYLMANN	DUNCHEFER	TINELT
FERCIN	WEISSINN	HEGER	TABERT
TAUCIN	SCHWIRZINN	MINCENBERGER	SMUT
ENGELARDIN	LIMBON	DYTHER	PTASKIEWICZ
SZTAUDIN	SELCHRON	GEYSLER	ROPLOWICZ
REYMLEIN	FRISON	WERNER	
SZOLEIN	GOTTHERN	ZUGEHOER	
SZULEIN	HORN	RICHTER	
SZEFIN	HAYN	RAUER	
DYRINGIN	SZEYN	FISZER	
SCHOLTZIN	ROTYN	SZTUR	

Špecifická neúradnej antroponymickej sústavy

Ivana Kopášková (Banská Bystrica)

V štruktúre každého jazyka boli, sú a budú neúradné antroponymá javom frekventovaným, no z lingvistického hľadiska nie príliš pravidelným a systémovým. Ako prvky slovnej zásoby daného jazyka tvoria podmnožinu antroponymického systému a ich výskumu by mala byť venovaná neustála pozornosť, pretože sú výborným zrkadlom poskytujúcim obraz premenlivej zložky inventára jazykových prostriedkov využívaných pri spoločenskej komunikácii. Interakcia antroponým s ostatnou slovnou zásobou súvisí s procesom proprializácie, apelativizácie, ale najmä so spoločenskými potrebami bežnej komunikácie.

Neúradné antroponymá predstavujú pri komunikácii špeciálne antroponymické synonymá používané v závislosti od konkrétnej komunikačnej situácie, t. j. v závislosti od sociologických a emocionálnych postojov hovoriacich, ale rovnako i v závislosti od estetických a etických zámerov komunikantov.

Antroponymické synonymá chápeme ako synonymá neúradné. Súčasnú dvojmennú sústavu právne upravuje Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 300/1993 z 24. septembra 1993 o mene a priezvisku, jedinec je teda v oficiálnom prostredí identifikovaný jedným menom a priezviskom. Keďže dvojčlenná antroponymická sústava s dedičným a administratívno-právnym úzom ustáleným priezviskom nie je schopná udržať krok s rozširujúcimi sa pomenovacími potrebami, v neoficiálnej sfére sa v závislosti od sociálnych vzťahov medzi osobami, od individuálnych a štylistických schopností autorov, od spoločenských tradícií konštituujú neúradné antroponymá. Po tom, ako v procese pomenúvania vznikne nové antroponymum (prezývka alebo živé osobné meno), úradná podoba vlastného mena nie je ani fyzicky, ani semioticky zlikvidovaná, napriek tomu v neoficiálnej komunikačnej sfére je takmer vo všetkých prípadoch úradná podoba vlastného mena natrvalo dezaktualizovaná a jej transformácia vstupuje do nových vzťahov.

Naším zámerom je poukázať na stále žijúce a nadalej novovznikajúce mená neúradnej sústavy. V príspevku sa pokúsime analyzovať ženské neúradné antroponymá z dvoch rôznych lokalít.

Čo je príčinou vzniku neúradných mien? Podľa čoho vznikajú? Primárnym dôvodom je potreba identifikovať a diferencovať danú osobu. Na ďalšie úvahy si pomôžeme myšlienkami M. M. Bachtina. M. M. Bachtin hovorí o výraze ako o niečom, čo zahŕňa dva

členy: vyjadrované (vnútorné), čo sa tak alebo onak sformovalo v psychike individua, a jeho vonkajšia objektivizácia pre iných alebo aj pre seba samého.¹ Slovo je podľa M. M. Bachtina dvojstranný akt, a preto je určované tým, čie je, i tým, pre koho je. Slovo ako znak sice hovoriaci preberá zo zásoby prístupných znakov, ale jeho voľbu a individuálne stvárnenie určujú sociálne vzťahy. Predpokladom je istý typický a stabilizovaný horizont, na ktorý sa orientuje osoba či skupina. Vnútorný svet a myslenie každého človeka má svoje sociálne auditórium, v ktorom sú utvárané jeho vnútorné motívy, hodnotenia atď.²

Z myšlienok M. M. Bachtina pre nás vyplýva, že zážitok s nejakou osobou, či už pozitívny alebo negatívny, tenduje k vonkajšiemu výrazu. Tento výraz zážitku sa môže realizovať, alebo môže byť zadržaný. Ak sa realizuje, tak v závislosti od danej sociálnej situácie zaznie nejaké pomenovanie, teda vznikne individuálna charakteristika, prípadne živé osobné meno.

Pre naše potreby je nevyhnutné presne vymedziť prezývku a živé osobné meno. Bez tohto vymedzenia by nebolo možné vytvárať modely, ktorých podoba závisí v prvom rade od toho, či je dané neúradné meno záležitosť len jednej osoby, alebo naopak, či je záležitosťou viacerých osôb.

Individuálnu charakteristiku, resp. prezývku charakterizuje V. Patráš ako „lexikálnu jednotku s výraznou motivačno-nominačnou, identifikačno-charakterizačnou a psychosociálno-komunikačnou úlohou.“³ J. Krško definuje prezývky ako sociálne antroponymá, lebo ich používa určitá *societa*.⁴ V českom lingvistickom prostredí sa problematike prezývok venovala M. Knappová. Klasifikovala nasledovné typy motivácie: prezývky motivované rodným menom nositeľa, prezývky motivované priezviskom nositeľa, prezývky označujúce telesné, duševné, charakterové vlastnosti, symbolické prezývky motivované aktuálnymi udalosťami.⁵ Vzhľadom na zameranie nášho výskumu je pre naše potreby najbližšie vymedzenie individuálnej charakteristiky V. Blanárom a J. Matejčíkom. Prezývku vymedzujú ako individuálny, nededičný člen, funkčný člen. Pri jej tvorení sa môžu, ako už bolo pri inej príležitosti uvedené, uplatňovať hodnotiace postoje pomenúvateľov. Ide o sémantický príznak +/- konotatívnosť, napr. *Kost'ačka*, alebo o sémantický príznak +/-

¹ BACHTIN, M. M. – VOLOŠINOV, V. N. *Marxizmus, freudizmus, filozofia jazyka*. Bratislava 1986, s. 279.

² BACHTIN, M. M. – VOLOŠINOV, V. N., op. cit. v pozn. 1, s. 281–282.

³ PATRÁŠ, V. Sekundárne pomenovania (prezývky) a ich sociolingvistický rozmer vo formalizovaných mikrospoločenstvách. In: *Sociolingvistika a areálová lingvistika. Sociolingvistica Slovaca*. S. Ondrejovič (ed.), Bratislava 1996, s. 45–56.

⁴ KRŠKO, J. Úloha stredu a okraja *societ* pri tvorbe prezývok. In: *Okraj a stred v jazyce a literatúre*. M. Čechová – D. Moldanová – Z. Milerová (eds.), Ústí nad Labem 2003, s. 82–86.

⁵ KNAPPOVÁ, M. Tvorba prezdívek stále živá. In: *12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“*. M. Majtán – F. Ruščák (eds.), Prešov 1996, s. 121–125.

spoločenské zaradenie, napr. *Kucharka, Vrchna*. V. Blanár a J. Matejčík vydeľujú pre funkčný člen individuálnu charakteristiku šest skupín: individuálna charakteristika označujúca telesné alebo duševné vlastnosti, trvalé alebo dočasné zamestnanie, stav, záľuby, záujmy, pôvod alebo bydlisko, bývalého alebo terajšieho majiteľa domu, obľúbené domáce zviera, inú, dvojznačnú alebo nejasnú motiváciu.⁶

Ak sa v priebehu času individuálna charakteristika prenesie aj na rodinných príslušníkov, resp. na jedného rodinného príslušníka, funkčný člen sa stane dedičným, vtedy sa prehodnotí na meno domu, alebo sa antropolexéma objavuje v rodinnom mene i v mene domu. Na základe uvedeného môžeme prezývku definovať ako „čakateľku“ na to, kedy sa stane živým osobným menom. Živé osobné mená sú neúradné dedičné antroponymá vznikajúce paralelne s postupným vytrácaním sa identifikačnej funkcie úradného mena s cieľom identifikovať nejakú osobu.⁷ Neúradné antroponymá majú ústnu podobu, používajú sa, keď je medzi komunikantmi neoficiálny vzťah, charakterizuje ich užší spoločenský úzus, tvoria neustále sa meniaci a otvorený systém.

Predmetom nášho záujmu boli, ako už bolo vyšie uvedené, ženské živé osobné mená. Výskum sme realizovali v meste Krásno nad Kysucou a v obci Oravská Lesná. Krásno nad Kysucou sa nachádza v Žilinskom kraji, okres Čadca. Podľa sčítania ľudí z roku 2008 má 6896 obyvateľov. Oravská Lesná s počtom obyvateľov 3240 patrí rovnako do Žilinského kraja, okres Námestovo. Pri výskume vedúcom k zozbieraniu neúradných antroponým sme využívali metódu heuristického výskumu. Počas neho sme získavalí individuálne charakteristiky, živé osobné mená, rodinné mená a mená do domu, ktoré sme priradovali k úradným podobám mien a vytvárali sme modely. V našom príspevku ukážeme všetky získané modely, ale pozornosť sústredíme hlavne na také, o ktorých sa domnievame, že ich tvorba je produktívna. Výber lokalít nebol náhodný, ale naopak, podriadený cieľu. Napriek príslušnosti lokalít k odlišným makroareálom sa lokality nachádzajú pomerne blízko pri sebe. Oravská Lesná je prvá obec v Žilinskom kraji, ktorá už nepatrí do okresu Čadca, ale do okresu Námestovo. Mnoho ľudí z Kysúc (aj z Krásna nad Kysucou) nachádzalo pracovnú príležitosť v Oravskej Lesnej, v závode Tesla Orava, prevádzka Oravská Lesná, ale dokončením stavby Vodnej nádrže Nová Bystrica roku 1989 (zaplavenie Harvelky a Riečnice) sa vytvorila bariéra medzi Oravskou Lesnou a Kysucami. Dňa 10. novembra sa otvorila nová cesta II/520, ktorá oba regióny opäť spojila. A práve v tejto súvislosti bude

⁶ BLANÁR, V. – MATEJČÍK, J. *Živé osobné mená na strednom Slovensku. I. 1. designácia osobného mena*. Bratislava 1978, s. 34–35.

⁷ KOPÁSKOVÁ, I. Využitie jednotlivých funkčných členov v živých osobných menách v Krásne nad Kysucou. *Acta onomastica* 49, 2008, s. 194–202.

zaujímavé sledovať, aký bude vzťah medzi prvkami neúradnej antroponymickej sústavy v skúmaných lokalitách.

Zoznam značiek a skratiek

K	rodné meno
<u>K</u>	neúradná podoba rodného /krstného/ mena
P	priezvisko
<u>P</u>	neúradná podoba priezviska
CH	individuálna charakteristika
CH ^v	individuálna charakteristika podľa telesných alebo duševných vlastností
CH ^z	individuálna charakteristika podľa trvalého alebo dočasného zamestnania, stavu
CH ⁿ	individuálna charakteristika s inou, dvojznačnou alebo nejasnou motiváciou
RM	živé rodinné meno
MD	meno domu
RMD	ak majú MD a RM zhodnú antropolexému
A	apelatívny člen
1	motívom pri pomenovaní bolo meno otca
3	motívom pri pomenovaní bolo meno manžela
6	motívom pri pomenovaní bolo meno syna

Živé osobné mená žien v Krásne nad Kysucou

Pri pomenúvaní jednotlivých osôb v skúmanom meste sú niektoré priezviská také frekventované, že úradné meno stráca identifikačnú funkciu. Ide najmä o priezviská Čimborová, Kopášková, Kormancová. Nie je ničím neobvyklým, že v meste sa nachádzajú osoby s rovnakým menom i priezviskom. Jednotlivé osoby sú v komunite identifikované len neúradnými menami,⁸ napr.

Eva Čimborová	<i>Čipakova matka</i>	$CH^n_6/RMD+A$
Eva Čimborová	<i>mlada Papinka</i>	$A-RM_1$
Jana Kopášková	<i>Angel'ika</i>	CH^v/RMD
Jana Kopášková	<i>Mojžišova</i>	CH^v_3/RMD
Jana Kopášková	<i>Omastova žena</i>	$CH^n_3/RMD+A$
	<i>Omachelka</i>	RM_3
Jana Kopášková, rod. Vojtiková	<i>Vojtička</i>	P_1
Jana Kopášková, rod. Skorková	<i>Braňa Fudbal'istu žena</i>	$(\underline{K}+CH^z)_3+A$
	<i>Skorkuľa</i>	\underline{P}_1

⁸ Živé mená sme zapisovali zjednodušenou fonetickou transkripciou – nerozlišovali sme y a i, označovali sme mäkkú výslovnosť slabík ďe, ĭe, ďe, ĭe, ďi, ĭi, ni, ľi, dvojhásky sme zapisovali ako ja, je, vo, neoznačovali sme kvantitu.

<i>Anna Kopášková</i>	<i>Hana Gustova</i>	<u>K+K₃</u>
	<i>Fujtkova</i>	<i>CHⁿ₃/RMD</i>
<i>Anna Kopášková</i>	<i>Štopl'ova žena</i>	<i>CH^v₃/RMD+A</i>
<i>Anna Kopášková</i>	<i>Ituľa</i>	<i>CHⁿ/RMD</i>
<i>Anna Kopášková</i>	<i>Kudova žena</i>	<i>CH^v₃/RMD+A</i>
<i>Anna Kopášková</i>	<i>Babjačka</i>	<i>RM₆</i>
<i>Anna Kormancová</i>	<i>stara Bobarova</i>	<i>A-CHⁿ₃/RMD</i>
<i>Anna Kormancová, rod. Šurábová</i>	<i>Hanka Kormancova</i>	<u>K+P₃=RMD</u>
	<i>Hanka Šarapka</i>	<u>K+P₁</u>

Cieľom stručného výberu bolo poukázať na vysokú frekvenciu rovnakého mena a priezviska, ale zároveň sa nám odkryli ďalšie fakty, ktoré si vyžadujú analýzu. Uvedené príklady a hlavne modely sú dôkazom toho, že živé mená žien vo väčšine prípadov nadvádzajú na živé mená manželov. Rovnako však informujú o tom, že mená veľkej väčšiny žien sú nezávislé od mena manželov. Mnohým ženám aj po vydaji popri prevzatom manželovom mene ostáva aj ich dedičné rodičovské meno, resp. im ostáva len rodičovské meno, napr.

<i>Mária Bulavová, rod. Šurábová</i>	<i>Buľafka, Mariša Šurapka</i>
<i>Jana Kopášková, rod. Skorková</i>	<i>Braňa Fudbaľistu žena, Skorkuľa</i>
<i>Katarína Kopášková, rod. Kolenová</i>	<i>Katka Šiškova, Katka Koľenka</i>
<i>Paulína Homolová, rod. Kubinová</i>	<i>Kubinka</i>
<i>Jana Kopášková, rod. Vojtiková</i>	<i>Vojťička</i>
<i>Ingrida Šišková, rod. Cádrová</i>	<i>Cadrul'a</i>

V skúmanom meste sa vyskytujú a sú pomerne frekventované aj také prípady, o ktorých V. Blanár a J. Matejčík hovoria ako o ojedinelých (upozorňujem, že ich výskum prebiehal v 70. rokoch 20. storočia) a to, keď manželka preberie meno manžela a on následne preberá toto jej meno, napr.

<i>Františka Bírová – Francka Birka</i>	<i>Ondrej Bíro – Francki Birki chlap</i>
<i>Mária Gaboríková – Mariša Gaborička</i>	<i>Michal Gáborík – Mariši Gaborički chlap</i>
<i>Marta Jozefíková – Marta Jozefička</i>	<i>Jaroslav Jozefík – Marti Jozefički chlap</i>
<i>Darina Kašiková – Kašička</i>	<i>Vincent Kašík – Kašičkin chlap</i>

V uvedených príkladoch sa súčasťou živého osobného mena stal apelatívny člen (chlap), ktorým je vyjadrený príbuzenský vzťah pomenovanej osoby. Rovnako sa toto meno prenieslo na deti, opäť opisným tvarom, t. j. použitím apelatívneho člena syn alebo dcéra, napr. *Kašičkin sin*. V uvedených prípadoch veľmi výrazne vstupuje do popredia psychologický faktor, pretože vo všetkých prípadoch, keď žena preberie meno po manželovi

a on následne preberá toto jej meno, zastáva žena významnú spoločenskú funkciu, alebo je známa veľkej väčšine obyvateľov obce (Františka Bírová – pôrodná asistentka, Mária Gaboríková – pracovníčka personálneho oddelenia v závode Drevina, Marta Jozefíková – pracovníčka personálneho oddelenia v závode ZVL, Kysucké Nové Mesto, Darina Kašiková – veľmi prísna učiteľka).

Ďalší z modelov, ktorý sa v prehľade vyskytol, je ten, keď muž preberie meno po svojej manželke a deti po svojej matke, t. j. do popredia vstupuje meno ženy ako nositeľky živého pomenovania, napr.

Drahomíra Ďuranová – Drahuša

Augustín Ďurana – Drahušin Gusta

Oľga Galgánková – Barbi

Vladimír Galgánek – Barbin chlap

Peulargia Kopášková – Pela

Alojz Kopásek – Peľin chlap

Anna Kopášková – Ituľa

Ivan Kopásek – Ituľin chlap

Marianna Magátová – Šakira

Miroslav Magát – Šakirin chlap

Na základe analýzy živých osobných mien žien konštatujeme, že vysoká frekvencia modelu, keď je nositeľkou živého pomenovania žena, je podmienená:

- a) vysokým počtom vdov v meste,
- b) jedinečnosťou, neopakovateľnosťou krstného mena ženy,
- c) výraznými telesnými alebo duševnými vlastnosťami, ktoré prevýšia silu neúradného mena muža,
- d) spoločenskou funkciou ženy v obci,
- e) odchodom veľkého počtu mužov za prácou.

Usudzujeme, že argument uvedený ako posledný je najsilnejším faktorom ovplyvňujúcim vznik živých osobných mien žien v meste Krásno nad Kysucou.

Rovnako je zaujímavé sledovať rozdiel v pomenúvaní osôb medzi centrom mesta a okolitými osadami. Ďalšie neúradné mená, ktoré sú veľmi frekventované, sú mená typu:

Anna Kopášková

Hana Gustova

Anna Koňušíková

Hana Mišova

Ilona Koňušíková

Il'onka Rudova

Uvedené neúradné mená sú používané len osobami danej osady na identifikáciu/diferenciáciu osoby bývajúcej v danej osade. V meste ženu týmto menom neoznačujú. Konkrétnie: *Anna Kopášková* býva v osade Blažkov. Všetci obyvatelia Blažkova ju identifikujú menom *Hana Gustova*. V meste Krásno nad Kysucou je na označenie tejto osoby používané meno *Fujtkova*. Dôvod je zrejmý. V osade sa takmer všetci poznajú a výskyt ďalšieho manželského páru s menami *Anna* a *Augustín* je vzhľadom na počet obyvateľov

osady málo pravdepodobný. Preto je možné požiť neúradné antroponymum *Hana Gustova*. V centre mesta je výber mena ovplyvnený potrebou presnej identifikácie/diferenciácie. Ekonomizácia výrazu sa prejavuje aj v oblasti antropónym. Nemáme na mysli skrátenie mena, ale použitie takého mena, ktoré je všetkým komunikantom známe. A preto aj obyvatelia danej osady pomenúvajúci *Annu Kopáškovú Hana Gustova* volia v meste, v dôsledku rýchleho odovzdania informácie, meno *Fujtkova*. Výskyt viacerých mien patriacich jednej osobe je potvrdením vysokej frekvencie živých osobných mien v danej lokalite.

Živé osobné mená žien v Oravskej Lesnej

Príklady ženských neúradných antropónym, ktoré sa dedičnosťou preniesli aj na mužov, aj na deti.

<i>Felida Brachňáková</i>	<i>Fel'ida</i>	<u>K=RMD</u>
<i>Margita Dendisová</i>	<i>Dendiska Vopchodňicka</i>	$RM_3=P+CH^z/RMD$
<i>Anna Chudiaková</i>	<i>Chudžina</i>	$RM_3=P:MD$
<i>Hana Chudobová</i>	<i>Hanka Učit'el'ka</i>	<u>K+CH^z/RMD</u>
<i>Justína Kojdová</i>	<i>Just'ina z Vopchodu</i>	<u>K+CH^z/MD</u>
<i>Alžbeta Pašková</i>	<i>Betka</i>	<u>K=RMD</u>
<i>Margita Srogončíková</i>	<i>Margita z Vesni</i>	<u>K+CH^z/MD</u>

Mená žien, ktoré sa preniesli len na deti, lebo ženy sú vdovy.

<i>Ilona Brňáková</i>	<i>Il'ona</i>	<u>K=RMD</u>
<i>Paulína Mrvová</i>	<i>Mrvuľa</i>	$RM_3=P:MD$
<i>Jozefína Smolárová</i>	<i>Smol'ařova</i>	$RM_3=P:MD$
<i>Valéria Terešáková</i>	<i>Val'čina</i>	<u>K=RMD</u>

Rovnako ako v Krásne nad Kysucou, obyvateľky Oravskej Lesnej sú väčšinou pomenúvané podľa muža. Vznik živých osobných mien, ktorých nositeľkami sú ženy, bol motivovaný netradičným menom, resp. Priezviskom, alebo boli vdovy, t. j. preberajú funkciu hlavy rodiny. V mnohých prípadoch išlo iba o individuálnu charakteristiku (*Mária Tereščáková – Kral'ovna*). Je potrebné pripomenúť vyššie uvedené, že hranica medzi individuálnou charakteristikou a živými osobnými menami je veľmi krehká.

Porovnávaním modelov živých osobných mien žien v dvoch rôznych lokalitách sme sa dopracovali k zisteniu, že v Krásne nad Kysucou je vysoká frekvencia živých osobných mien, ktorých nositeľkami sú ženy. V Oravskej Lesnej túto skutočnosť konštatovať nemôžeme. Nazdávame sa, že na tomto konštatovaní sa výrazne podpísal sociologický faktor. Muži v Krásne nad Kysucou v dôsledku straty zamestnania (zánik podniku Kysucké drevárske

závody, strata možnosti pracovať v podniku Tesla Orava, prevádzka Oravská Lesná) boli nútene odchádzať za prácou do neďalekej Českej republiky. Tesla Orava, prevádzka Oravská Lesná bola schopná vzhľadom na počet obyvateľov zabezpečiť zamestnanie mužom v Oravskej Lesnej, t. j. muži neboli nútene k vycestovávaniu za prácou mimo obec. Desiateho novembra 2008 bola otvorená cesta, ktorá opäť spojila Oravu s Kysucami. Bude zaujímavé sledovať ďalší vývoj.

Živé osobné mená sú výpovednými svedkami medziľudských vzťahov, dávajú možnosť nahliadnuť do živého fungovania jazyka a jeho pomenovacích procesov, preto je pri skúmaní neúradných mien nutné brať do úvahy nielen poznatky lingvistické, ale rovnako aj sociologické a psychologické. Oslovanie je jedným zo základných kontaktových a komunikačných prostriedkov, ktorým hovoriaci adresáta kontaktuje, identifikuje/diferencuje. Postoj nositeľa individuálnej charakteristiky môže byť pozitívny, negatívny alebo neutrálny. Väčšinou si nositeľ prezývky na ňu zvykne a prijíma ju. So vzťahom k živým osobným menám je to komplikovanejšie. Týmto menom je osoba identifikovaná najčastejšie vo svojej neprítomnosti, no neznamená to, že o mene nevie. Mnohí nositelia živých osobných mien meno neprijímajú, lebo nepatrí primárne im, ale sa na nich prenieslo, zdedili ho. Vytvorenie a použitie neúradného mena však v konkrétnej komunikačnej situácii spĺňa dve funkcie, funkciu identifikačnú/diferenciačnú a funkciu komunikačného uplatnenia antroponyma.

Summary

In the article „Specifics of Unofficial Anthroponymical System”, we dealt with unofficial names/nicknames and personal names known as “živé mená“. They are phenomenally very frequent, but in linguistic point of view, not too regular and systemic. We analyzed female unofficial anthroponyms and we gave a comparison of female unofficial names from two localities (Krásno nad Kysucou, Oravská Lesná). In researching unofficial anthroponymical system, it is necessary to allege not only from the linguistic point of view, but also from the sociological and psychological points of view. Based on the analysis of collected material, we came to a conclusion that “živé mená“ personal names, bearers of which are women, are much more frequent in Krásno nad Kysucou compared with Oravská Lesná. We assume the sociological factor stepped in into the game. In spite of this, it will also be interesting to discover the frequency of female unofficial names in other communities.

Key words:

female unofficial names; nicknames; "živé mená" personal names; unofficial anthroponymical system

E-mail: kopaskova@azet.sk

Der Motivationswandel bei der Entstehung von Eigennamen

Jaromír Krško (Banská Bystrica)

Unter der Namengebung versteht man die Benennung der Gattungseinzelwesen (z. B. Individuums, Objektes) durch den Eigennamen. Bei diesem Prozess geht es um die präzise Reflexion von objektiver Wirklichkeit. Die onymischen Objekte werden auf Grund eigener individueller Merkmale identifiziert. V. Blanár beschreibt die Onymisierung, also Entstehungs- und Fixierungsphase vom Eigennamen im engeren Gesellschaftsgebrauch folgend: „In engerer Gemeinschaft (wie z. B. in der Familie, Schule, auf der Straße, in der Gemeinschaft, die mit dem Denotat eng verbunden ist und mit ihm oft in Kontakt kommt) wird ein wesentliches onomasiologisches Merkmal, das zum Benennungsmotiv wird, hervorgehoben. Das entsprechende Denotat konnte aus verschiedenen Gesichtspunkten benannt werden, das unterschiedliche onomasiologische Merkmal konnte zum Benennungsmotiv werden, aber in gewisser Gemeinschaft findet nur eine onomasiologische Stellung ihre Geltung. Diese Stellung wird dann von der Gemeinschaft akzeptiert.“¹

Der genetische Mechanismus von der onymischen Nomination besteht also bei offizieller Namengebung aus gesellschaftsrechtlichen Normen, bzw. Bestimmungen, die inoffizielle Namengebung ist durch mehrere verschiedene Benennungsmotive (wie z. B. Beerbung, Äußere, psychische Eigenschaften, Ausdrucksweise u. ä.) gekennzeichnet. Nach der Meinung von V. Blanár „liegt der Unterschied zwischen dem offiziellen und inoffiziellen anthroponymischen System in der Zahl von Funktionsgliedern, in Motivationsanlässen, Distribution und Modellstruktur.“² Nicht nur in der Anthroponymie, sondern auch in der Toponymie stehen viele Motivationsanlässe zur Verfügung (M. Majtán)³ spricht von den Motivationsmerkmalen und inhaltssemantischen Merkmalen).

In diesem Beitrag möchten wir uns mit der Onymisierung unter dem synchronen und diachronen Gesichtspunkt im Bereich von Personennamen und Toponymen mit dem Wandel von Motivationsmerkmalen beschäftigen.

¹ BLANÁR, V. Apelatívna a proprietálna sémantika. In: *Selecta linguistica et onomastica: Vincent Blanár zum 80. Geburtstag zugeeignet*. Ernst Eichler (Hrsg.) – Limitierter Vorabdr. Leipzig 2000. (Namenkundliche Informationen : Beiheft 21), S. 200. Frei übersetzt von L. Garančovská.

² BLANÁR, V. – MATEJČÍK, J. *Živé osobné mená na strednom Slovensku. I.1. Designácia osobného mena*. Bratislava 1978, S. 22. Frei übersetzt von L. Garančovská.

³ MAJTÁN, M. Motivácia a lexikálna sémantika. In: *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien: Zborník referátov z 11. slovenskej onomastickej konferencie konanej v Nitre 19.–20. mája 1994*. E. Krošláková (Hrsg.), Bratislava – Nitra 1994, S. 15–19; BLANÁR, V. – MATEJČÍK, J., siehe Anmerkung 2, S. 22. Frei übersetzt von L. Garančovská.

Der synchrone Gesichtspunkt auf Motivationsmodell im Rahmen des Wandels von Motivationsmerkmalen, gemeint als Hauptelemente vom Motivationsmodell, kann sich ein bisschen vom Motivationswandel unter dem diachronen Gesichtspunkt unterscheiden.

Zur Illustration kann man z. B. Entstehung vom Rufnamen des Einzelwesens *Ivan Longauer* (ca 65-jährig) erwähnen. Er bekam im Sängerchor von slowakischen Lehrern den Rufnamen *Luigi*. Dieser Rufname funktioniert in der sozialen Gruppe der Mitglieder vom Sängerchor in allen Kommunikationssituationen, also auch außerhalb Sängerchortreffens. Der Entwicklungsprozess des Rufnamens begann auf einem Sängerchortreffen auf Grund der Kürzung (sog. Trunkation, slowakisch „trunkácia“) vom Nachnamen *Longauer* in die Form *Longo*. Die Trunkation wird sehr oft bei der Bildung von Rufnamen verwendet, weil sie zur Benennungs- und auch Sprachökonomie führt. Nach der Trunkation erhält sich aus dem Eigennamen der Wurzel, der der Träger ursprünglicher appellativer Bedeutung ist. Der Anreger des neugebildeten Anthroponyms muss über keine speziellen Kenntnisse von proprialen und appellativen Elementen verfügen, weil die auf Grund der Kürzung verursachten Änderungen im lexikalischen System „die nichtsegmentierte Morphemgrenze aufdecken können. Es handelt sich vor allem um die synchron nichtsegmentierten Residualelemente beim Hauptanlass im Falle der verhüllten Motivation und Demotivation oder um die nichtsegmentierte Morphemgrenze bei Entlehnungen.“⁴ Diese Situation ist im lexikalischen (appellativen) und auch proprialen System identisch. Dieser Art und Weise gebildeter Eigenname funktioniert mit allen seinen Attributen im Kommunikationsparadigma. Mit Hilfe der Trunkation wurden folgende Rufnamen, wie z. B. *Ševo* (< *Ševčík*), *Cero* (< *Cerovsky*), *Šebo* (< *Šebeschák*, *Šebík*) gebildet. Denselben onomasiologischen Prozess kann man auch im nächsten Beispiel beobachten. Es geht um die Vorwahlkampagne des ehemaligen tschechischen Premiers Mirek Topolánek. Die erwähnte Kampagne trug den Namen *Léto s Topolem*/dt. *Sommer mit Topol* (*Topol* < *Topolánek*, *topol* = die Pappel)⁵.

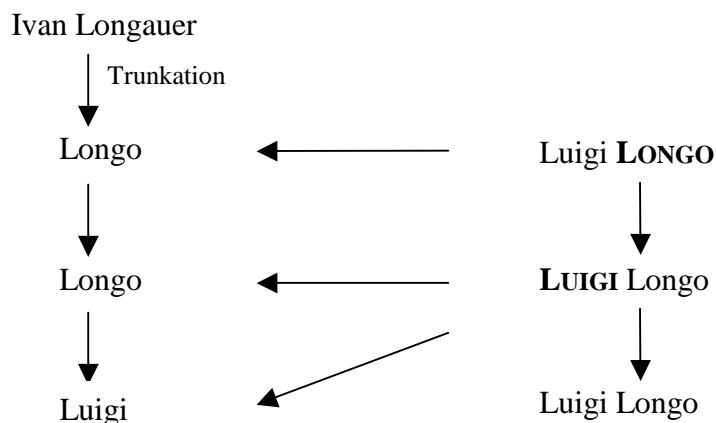
Aus dem Aspekt von Motivationsmerkmalen ist auch das Alter von Namengebern wichtig, weil damit bestimmte Informationen verbunden sind. In der soziolinguistischen Theorie denkt D. Slančová über den Begriff „**Kommunikationsregister**“ nach. Unter diesem Begriff versteht sie „die situationsbedingte Ausdrucksweise, die mit der konkreten Art der

⁴ FURDÍK, J. *Slovenská slovotvorba*. M. Ološtiak (Hrsg.), Prešov 2004, S. 52. Frei übersetzt von L. Garančovská.

⁵ Léto s Topolem, [zit. 2009-09-07]. Verfügbar in WWW: <<http://www.letostopolem.cz/clanky/leto-s-topolem-oficialne-zahajeno>>.

gemeinsamen Menschentätigkeit verbunden ist.“⁶ Zum Kommunikationsregister (im Sinne mehr als Sondersprache, weniger als Stil) gehören auch Eigennamen. Auf Grund dessen konnte das beim Rufnamen Longo verwendete Motivationsmerkmal, das mit dem Nachnamen des bekannten Repräsentanten italienischer Linkspartei und Vorsitzenden Italienischer Kommunistischer Partei Luigi Longo⁷ (1900–1980)⁸ identisch ist, in nächste Phase der Onymisierung geraten. Die onymischen (generischen und spezifischen) Merkmale sind bei den Rufnamen und Nachnamen als partialen neuen Motivanten fast identisch, aber der in die Onymisierung getragene Anlass der Namengebung besteht aus dem Vornamen und Nachnamen dieser bekannten Persönlichkeit. Der komplexe Anlass der Namengebung trägt außer anderem auch sog. Exklusivität (Vorname). Dieses Motivationsmerkmal erfüllte eine entscheidende Rolle, deshalb kam es zur Schwäche vom Motivationsmerkmal *Longo* und Unterstützung vom Motivationsmerkmal *Luigi*. Das Ergebnis der Onymisierung ist dann Fixierung und Verwendung vom Rufnamen *Luigi*.

Schematisch kann man diesen Prozess folgend anzeichnen. (Stark gedruckt und mit Kapitälchen ist die Unterstützung vom Motivationsmerkmal, mit senkrechtem Pfeil links die Onymisierung und mit waagerechtem Pfeil die Motivation angedeutet):

⁶ SLANČOVÁ, D. Potrebuje reflexia súčasnej slovenskej jazykovej situácie pojmom register? In: *Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu. Materiály z 3. konferencie o komunikácii, Banská Bystrica – Donovaly, 11.–13. septembra 1997.* P. Odaloš (Hrsg.), Banská Bystrica 1999, I. Band, S. 93–100. Frei übersetzt von L. Garančovská.

⁷ L. Longo war der erste Repräsentant von kommunistischen Parteien im Westeuropa. Er ist als Generalsekretär Italienischer Kommunistischer Partei nach Prag zum offiziellen Besuch gekommen. Dort verlieh er dem A. Dubcek und seinem Reformprozess eine große Unterstützung und später nach der im August stattgefundene Interventionspolitik verurteilte er sie im Namen Italienischer Kommunistischer Partei. Dieser Moment war sehr stark vor allem für damalige Jugend (und gerade heutige Sechziger waren im Jahre 1968 ungefähr zwanzig – fünfundzwanzig Jahre alt).

⁸ Luigi Longo, [zit. 2009-09-06]. Verfügbar in WWW: <http://sk.wikipedia.org/wiki/Luigi_Longo>.

Oben stellten wir schon fest, dass das Motivationsmodell im Bereich des Wandels von einzelnen Motivationsmerkmalen unter dem synchronen Aspekt anders als unter dem diachronen Aspekt sein kann. Der diachrone Motivationswandel kann man im Vergleich mit der synchronen Ansicht auf die Motivation von mehreren slowakischen Gewässernamen reflektieren. Wir sind der Meinung, diese Erscheinung gilt nicht nur in der slowakischen Hydronymie, sondern sie hat einen universalen Charakter.

Aus bisheriger Analyse der slowakischen Hydronymie erfolgt, dass es aus synchroner Ansicht 80 – 90 % der vom Ortsnamen motivierten Gewässernamen gibt. Der Name weist darauf hin, dass der Wasserlauf durch das Gemeindegebiet fließt, evtl. in der Nähe von der Gemeinde entspringt oder mündet. Falls das Benennungsmodell vom Gewässernamen (M. Majtán verwendet den Begriff das onymische Modell) voll analysiert wird, wird die Aufmerksamkeit auf Inhalts-, Motivations- und Namenbildungsmodell gezogen. Demzufolge wird festgestellt, dass die Motivation entgegengesetzt ist, d. h. mehrere Ortsnamen werden von ursprünglichen Gewässernamen motiviert/benannt.⁹

Die für diese Art der Eigennamen typischen Gewässernamenformanten können die Motivation zur Namengebung des Ortsnamens vom Gewässernamen signalisieren. (Es gilt aber nicht umgekehrt.) Einige Sprachwissenschaftler lassen zu, dass im lexikalischen System gewisse Suffixe auch einen semantischen Wert haben, vor allem wenn sie von Anfang an als Wortstamm von Kompositen funktionierten. „Ihre eigene Semantik wurde im Laufe der Zeit abgeschwächt, sie sanken also auf die Ebene von Derivationsmitteln – Affixen.“¹⁰ Zu diesen Formanten gehört das alte Gewässernamenformans *-ava/-va*, dessen Herkunft in der Vergangenheit viel diskutiert wurde.¹¹ Traditionell ist es mit den Gewässernamen verbunden. Ähnlich ist es auch bei dem jüngeren Formans *-ic-a* und bei seinen Varianten *-n-ica*, *-ov-ic-a*, *-ov-n-ic-a*, *-an-ic-a* u. ä.¹² Für Ortsnamen sind die folgenden Formanten *-ovce*, *-avce*, *-any...* typisch. Zu den wichtigen Motivationsfaktoren gehören nicht nur die einzelnen Formanten, sondern auch Appellative, die auf Grund ihrer Semantik mit bestimmten lexikalischen Bereichen, wie z. B. Wasser, Wasserbau, Wohnsitz, Bestockung, geologische Formationen, Form im Allgemeinen, Eigenschaften u. ä. verbunden sind. Falls es um die urslawischen und im

⁹ Siehe z. B. KRŠKO, J. Motivický vzťah antroponymum – ojekonymum – hydronymum. In: *Studiji z onomastyky ta etymolohiji*. Kyjev 2007, S. 150–157; bzw. KRŠKO, J. Praslovanské apelatíva ako motivanty hydroným povodia Váhu. *Slavica Slovaca* 44, 2009, S. 13–23.

¹⁰ FURDÍK, J., siehe Anmerkung 4, S. 46. Frei übersetzt von L. Garančovská.

¹¹ Siehe z. B. ŠMILAUER, V. *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Bratislava 1932, S. 498; VARSÍK, B. *Slovenské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.–12. storočí*. Bratislava 1989, S. 181; ZÁVODNÝ, A. Distribúcia sufíxu *-ava* v slovenskej hydronymii. In: *Logos Onomastiki* 1(2) 2008. *Naukovýj žurnal*. Doneck 2008, S. 76–80.

¹² MAJTÁN, M. *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava 1996, S. 140.

passiven Wortschatz funktionierten Appellative geht, wurde die semantische Verbindung zwischen Appellativum und Eigennamen in solchem Ausmaß abgeschwächt, dass der Eigename für unmotiviert gehalten wird und nur sein Wert als Motivanten für andere Eigennamen ganz klar ist.

Bei mehreren von den Gewässernamen unmotivierten Ortsnamen muss man nicht nur von sprachlichen, sondern auch von psychosozialen Kenntnissen ausgehen. Man kann also die Kenntnisse aus dem Bereich der Paläopsychologie anwenden. R. Šrámek forscht die Entstehung der Stadt unter dem onymischen Aspekt und behauptet, dass man zuerst „genau Art und Weise von der Entstehung der Städte, also ihre Anfangsgenese wahrnehmen muss. Hier geht es weder um die archäologischen Hinsichten, noch um die konkreten historischen Ereignisse. Wichtig ist gerade der Prozess, wie die Stadt aus der ursprünglichen Siedlung entstand. Dieser Umstand hat den außersprachlichen Charakter und stellt die Benennungsphase bei der Entstehung der Stadt dar oder er ist mit dem Namengebungsprozess sehr eng verbunden.“¹³

R. Šrámek spricht bei der Entstehung der Stadt von mehreren genetischen Ausgangspunkten. Seiner Meinung nach kann die Stadt „auf der grünen Wiese“ entstehen; der Vorläufer der Stadt kann eine andere Stadt sein; sie kann auch aus einem anderen Objekt, in dessen Nähe die Stadt gegründet ist, entstehen; zwei Objekte können ineinander aufgehen; eine Siedlung geht verloren und auf diesem Platz entsteht dann die Stadt.¹⁴ Bei den Gewässernamen handelt es sich um die Entstehung der Stadt in der Nähe vom Wasserlauf. Das repräsentative Beispiel ist der Name *Blatnica*. Unter dem synchronen Aspekt sind die Gewässernamen *Blatnica*, *Blatnický potok*, *Blatničianka* vom Ortsnamen *Blatnica* motiviert. Bei der Namenbildungsanalyse geht man vom Appellativum slow. *blato* (dt. Kot) (< urslaw. **bolto*) und von den für Gewässernamen typischen Formanten *-(n)ica*, *-ký*, *-ianka* aus. Falls man die Kenntnisse (obengenannter) Paläopsychologie anwendet, würde die Siedlung weder in der Vergangenheit, noch in der Gegenwart in der kotigen, nassen Landschaft gegründet. Der Primärname bezeichnete den Wasserlauf mit dem kotigen Ufer, was folgend die Bezeichnung der Gemeinde bei seinem Wasserlauf motivierte. Der dominante onymische Punkt (unter dem Aspekt der gesellschaftlichen Bedeutung) war die Gemeinde, und nicht mehr der Wasserlauf. Allmählich kam es zur Entstehung der Spannung zwischen Ortsnamen-

¹³ ŠRÁMEK, R. K problematice typologie názvů (českých) měst. In: *Miasto w perpektywie onomastyki i historii* (Poznań, 5.–7. stycznia 2009), S. 3 (im Druck). Frei übersetzt von L. Garančovská.

¹⁴ Ibidem.

und Gewässernamensystem (so entsteht die onymische Homonymie).¹⁵ Um der onymischen Homonymie vorzubeugen, muss man den nicht so wichtigen onymischen Gegenstand (im diesem Fall ist es der Wasserlauf) umbenennen. Aus diesem Grunde entstand der Variant *Blatničianka*, mit dem die Unterordnung zum Dorf Blatnica¹⁶ geäußert wird. Dieser Name weist mittels Formans *-ianka* auf das Gewässernamensystem hin. Nach M. Majtán entstanden die neueren Gewässernamenformanten *-k-a* (auch *-an-k-a*, *-ian-k-a*) von Ortsnamen. Sie stellen das Ergebnis der onymischen Polarisation¹⁷ dar.

Das nächste Beispiel für Motivationswandel ist z. B. der Gewässername *Teplica* (der bedeutende rechtsseitige Wasserarm von Turiec), der unter dem synchronen Aspekt vom Ortsnamen Turčianske Teplice motiviert ist. Die Bewohner bezeichnen diesen Wasserlauf als Žarnovica (die älteste Erwähnung *Sornouca* stammt aus dem Jahre 1254),¹⁸ in den heutigen Landkarten findet man die standardisierte Form Teplica. Der Ortsname weist mit seiner Semantik auf die Verbindung mit dem warmen Wasser hin, der primäre Motivationsfaktor musste also der Gewässername sein. Die erste schriftliche Erwähnung aus dem Jahre 1281 *aqua Taplichia* bezieht sich auf warme Heilwässer. Die historischen Eintragungen des Ortsnamens Teplice (1281 Toplucha, 1351 Thopolcha, 1399 Tepliche, ... 1773 Teplicz, Teplicza, 1786 Teplicz, 1920 Štubňanské Teplice, 1927–1946 Štubnianske Teplice, 1946 Turčianske Teplice)¹⁹ sind in manchen Fällen mit dem in der Nähe liegenden Gewässernamen identisch. Die Pluralform von Teplice (1399 Tepliche) weist auf die Motivation nicht nur von einem einzigen onymischen Gegenstand (vom Wasserlauf), sondern von mehreren Gegenständen (von warmen Heilwässer) hin.

Die Stadt Banská Bystrica und ihre dominante gesellschaftliche Position kann man auch unter heutigem Aspekt als Motivationsfaktor für die Bezeichnung des Baches *Bystrica* (der rechtsseitige Wasserarm von Hron) wahrnehmen. Die Analyse des Inhaltsmodells vom Gewässernamen Bystrica weist aber auf den urslawischen appellativen Stamm **bystrica* hin, der den heftigen Bergstrom bezeichnet. Dieses Appellativ stammt vom urslawischen Adjektiv

¹⁵ Dazu siehe KRŠKO, J. Mikroštruktúrne vzťahy v onymii. *Slovenská reč* 67, 2002, S. 150.

¹⁶ Die Unterordnung zum motivierenden Ortsnamen ist mittels Modells „adjektive Form der Bezeichnung von der Gemeinde + Appellativ potok (dt. Bach)“ *Blatnický potok, Istebniansky potok, Revišníansky potok...* geäußert.

¹⁷ MAJTÁN, M., siehe Anmerkung 12, S. 141.

¹⁸ KRŠKO, J. *Hydronymia povodia Turca*. Banská Bystrica 2003, S. 118.

¹⁹ Siehe KRŠKO, J., siehe Anmerkung 18, S. 119; *Pravidlá slovenského pravopisu*. M. Považaj (Hrsg.), Bratislava 2000. Verfügbar in WWW:

<<http://slovník.juls.savba.sk/?w=Tur%C4%8Dianske+Teplice&s=exact&c=qb63&d=kssj4&d=psp&d=scs&d=ss&d=peciar&d=hssjV&d=ma&d=obce&d=priezviska&ie=utf-8&oe=utf-8>>.

**bystrъ(jb)*, dessen Bedeutung ist – sich schnell nach vorne bewegender, schnell fließender Fluss/Bach.

Als Beispiel für die Entstehung des primären und mit Hilfe des Formans *-va*, *-ava* gebildeten Gewässernamens kann man folgende Beispiele erwähnen. Z. B. die Gewässernamen *Trnava* (1256 *ripa Tyrna*, 1275 *aqua Tyrna*, 1396 *Tyrna*), *Myjava* (1262 a 1262/1270 *fluv. Mayoua, Moyoa*). Beide Gewässernamen führten mit Hilfe der Transonymisierung zur Benennung von Gemeinden Trnava und Myjava.²⁰

Im Zusammenhang mit der Motivation des Eigennamens sagt M. Majtán, dass „die ursprüngliche lexikale bei der Entstehung des Eigennamens verwendete Bedeutung des Wortes oder des Wortstammes weiter die Information von der Motivation des Namens trägt, d. h. es geht um die Informationen von Eigenschaften oder Umständen, die die Bezeichnung anregneten...“²¹ Die ursprüngliche lexikale Bedeutung, also die semantische Verbindung zwischen Appellativ und Eigennamen kann nur in dem Falle überliefert werden, dass das Appellativ im aktiven Wortschatz funktioniert, bzw. an seinem Rande ist, verlor sich aber daraus nicht ganz. Bei Appellativen, die für Gewässernamen Motivationsausgangspunkte vorstellen und nicht mehr im aktiven Wortschatz funktionieren, wird die Motivationsverbindung zwischen Appellativ und Eigennamen völlig unterbrochen. Für „den Ersatz“ dieser Verbindung kann man die Ableitung der Motivation vom Ortsnamen halten. Z. B. die semantische Bedeutung des ursprünglichen und an den Wasserbau gebundenen Appellatifs beweist die Primärmotivation des Gewässernamens *Orvišník*. Der rechtsseitige Wasserarm vom Fluss Orava, benannt *Orvišník* (zusammen mit anderen Varianten *Orvišná*, *Orvišné*, *Orvišný potok*, *Revišná*, *Revišné*, *Revišník*, *Revišnianka*, *Revišianka*, *Revišiansky potok*, *Revišniansky potok*),²² ist vom Ortsnamen *Revišne/Orvišne* motiviert. Die Motivation des Namens war das urslawische Appellativum *rѣvište* – es ging um den beim Ufer des Wasserlaufs gegen Hochwasser aufgebauten Fangschlitz. Das Appellativum *rѣvište* hat den semantischen Zusammenhang mit dem urslawischen Verb *rѣvati* – reißen, ausreißen, mitreißen, sich schlagen (das heutige slowakische expressive Verb *ruvat' sa/dt. sich raufen*). Der Graben entstand vom Ausreißen des Untergrundes. Eine andere Art des Wasserbaues wurde zum Motivationsfaktor vom Gewässernamen *Istebnianka* (Orava-Gebiet) und von

²⁰ Dazu z. B. HLADKÝ, J. O niektorých najstarších hydronymách juhozápadného Slovenska. In: *Naukovyj vypusk Černiveckoho universitetu*. Vypusk 354–355. *Slovjansk'ka filoložija* 2007, S. 135–141; ZÁVODNÝ, A. Vzájomná interakcia ojkoným a hydroným z hľadiska motivácie. In: *Studii z onomastyky ta etymolohiji*. V. P. Šulhač (Hrsg.), Kyjiv 2007, S. 104–109.

²¹ MAJTÁN, M., siehe Anmerkung 3, S. 17–18.

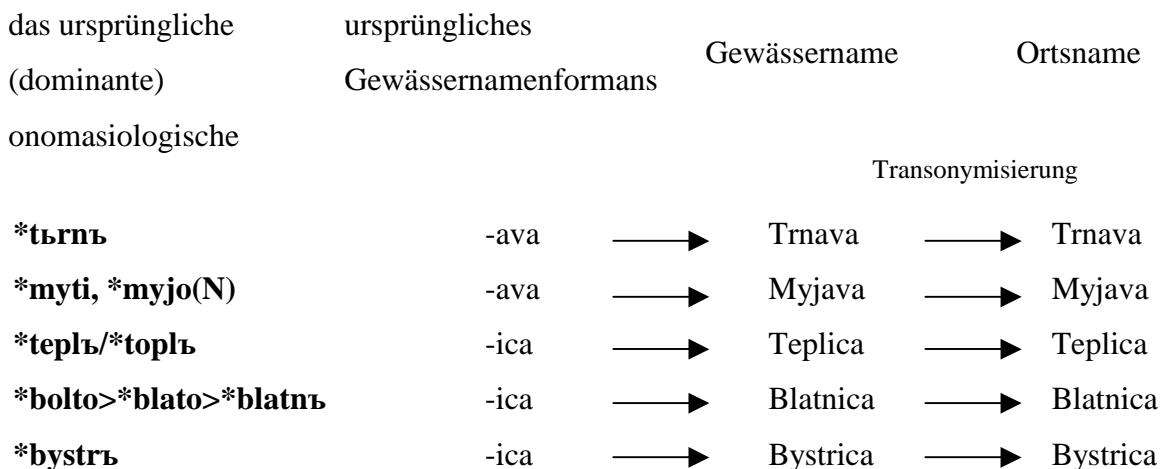
²² MAJTÁN, M. – RYMUT, K. *Hydronymia povodia Oravy*. Bratislava 2006, S. 92.

seinen Varianten *Istebná*, *Istebné*, *Istebník*, *Istebniansky potok*.²³ Der Ausgangspunkt für diese Gewässernamen war das urslawische Appellativ *istъba – in der Vergangenheit handelte es sich um den Pfahlbau (Schrotholzbau) für den Schutz vom Flussufer.

Auch die anderen Ortsnamen wurden von der Bezeichnung der Heißquellen motiviert. Heute schon nicht mehr existierender Bach *Vrútky* hat die Bezeichnung von der Gemeinde *Vrútky* motiviert. Der Gewässername *Vrútky* entstand von der Pluralform des urslawischen Appellativs *vъro(n)tъkъ > *vrútok*, das die Heißquelle bezeichnete. Das Heißwasser motivierte auch die Namen *Vríca* und *Vríč* im Wasserlauf von Turiec. Beide Namen entstanden vom urslawischen Verb *vъrěti*. Der Gewässername *Vríca* motivierte später auch den Ortsnamen *Vrícko*.²⁴

Die Motivationswandel in der onymischen Beziehung **der motivierende Gewässername > der motivierte Ortsname und der motivierende Ortsname > der motivierte Gewässername** kann man unter dem diachron-synchronen Aspekt schematisch folgend andeuten:

Die diachrone Motivationsbeziehung (Gewässername > Ortsname):

²³ Ibidem, S. 48.

²⁴ Die adjektive Form vom Neutra dieses Ortsnamens überliefert genau die für die Mundart in der Umgebung von Turčianske Teplice rhythmische Kürzung.

Die synchrone Motivationsbeziehung (Ortsname > Gewässername):

Ortsname	Gewässername
(Pseudo)transonymisierung	
TRNAVA	Trnava
MYJAVA	Myjava
Turčianske TEPLICE	Teplica
BLATNICA	Blatnica
Banská BYSTRICA	Bystrica

Aus bisherigen Kenntnissen erfolgt, dass sich die Onymisierung, bzw. die Richtung der Motivation im Rahmen der Onymisierung unter dem synchronen Aspekt vom Motivationswandel unter dem diachronen Aspekt unterscheiden kann.

Der Beitrag entstand im Rahmen des Projektes VEGA Nr. 1/0447/09 *Analýza synchrónnej a diachrónnej hydronymie povodia Váhu* (dt. *Die Analyse synchroner und diachroner Hydronymie vom Vah-Gebiet*).

Summary

The author is focused on different motivation in the process of onymization in connection with synchronic and diachronic point of views. A synchronic point of view is showed and analyzed with antroponymical examples. A synchronic and diachronic point of view is showed and analyzed with motivation of hydronymical and oikonymical examples.

Key words:

onymization; motivation; indication of motivation; hydronymy; oikonymy

E-mail: krsko@fhv.umb.sk

Výzkum zoonym

Naděžda Kvítková (Liberec)

Problematika zoonym je v naší odborné literatuře zastoupena v značně omezeném rozsahu. Je to velký rozdíl od situace v polské lingvistice, která má zpracována jak teoretická východiska, tak i vlastní terénní výzkum. Je to dobře zřejmé ze sborníku *Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich* z roku 1996.

V uvedeném sborníku je tematika zoonym rozdělena do tří oddílů: na zoonyma lidová, tj. venkovská, dále zoonyma městská a třetí část tvoří zoonyma literární. Sborník uzavírá část *Varia* s různorodými postřehy. Pro českou situaci se rozdelení na jména městských a venkovských zvířat v současné době tolik nehodí. Násilnou kolektivizací byla u nás přetržena tradice pojmenovávat dobytek vlastními jmény, velkokapacitní kravíny a vepřiny pozměnily vztah mezi člověkem a zvířetem. Dříve dával jména svému dobytku hospodář, za socialismu tu místo něho byli různí vedoucí, zootechnici a vůbec námezdní pracovníci.

V současné době znova dochází k vytváření užších vztahů mezi majiteli a zvířaty, menší rozdíly se však jeví mezi městem a vesnicí. Proto se náš výzkum opírá o dělení na zvířata domácí, společenská, která mohou být i na venkově, a na zvířata chovaná k užitku. Literární zoonyma byla v našem výzkumu rovněž sledována, avšak v tomto příspěvku se jimi nebudeme zabývat. Rovněž ponecháváme stranou zvířata v zoologických zahradách, i když jde o téma společensky atraktivní.

V rámci bakalářského studia bohemistiky na Technické univerzitě v Liberci byly získány údaje o pojmenováních zvířat, která žijí s člověkem v domácnosti, a o jménech zvířat užitkových. Prozatím jde o malou sondu, o výsledky dotazníkového šetření, kdy dotazník vyplnili studenti a studentky jednoho semináře, ovšem s tím, že uváděli jména, která mají nejen jejich vlastní zvířata, ale i zvířata přátel a širších rodinných příslušníků (prarodičů, tet, strýců). Byl tak získán soubor jmen různých zvířat, pochopitelně nejvíce byla zastoupena zvířata tradičně chovaná v domácnostech, tj. kočky a psi, kteří jsou společníky člověka a kteří bývají někdy nazýváni „domácími mazlíčky“. Dnešní lidé si však opatřují do svých domácností také jiná zvířata, hlavně pro děti a mládež. Tak se v dotazníku objevila jména zakrslého králíka, křečka, morčete, fretky, krysy, andulky, papouška, želvy, hada aj.

Vzhledem k tomu, že mnozí liberečtí studenti pocházejí z venkova nebo mají na venkově své příbuzné, byly získány údaje i o užitkových zvířatech, jako jsou nejčastěji krávy, ovce, vepři, králíci a koně. Zvířata žijící ve větším množství, především slepice, husy, kachny,

zpravidla žádná vlastní jména nemívají, pouze tehdy, když se některé vyznačuje zvláštním znakem, odlišuje nějak svým chováním nebo vzhledem. Tak byla uvedena jména slepic u jednoho chovatele podle vzhledu *Sova*, u druhého jména dvou dominantních slepic, a to *Beckerka* a *Boriska*, podle tenisty Borise Beckera a zrzavé barvy.

Studentky a studenti uváděli také motivaci jmen, pokud jim byla zřejmá a pokud o ní při pojmenování zvídete uvažovali. Měli se vyjádřit i ke vztahu jmen lidských a zvířecích.

Podle druhu zvídete bylo zachyceno nejvíce jmen psů a koček. Uvádíme je podle abecedy i s motivací jména, pokud ovšem je přímo v dotazníku uvedena. Za zvláštní jméno považujeme jak základní podobu původně osobního jména, tak jeho podobu hypokoristickou, např. *Filip*, *Filípek*; *Tom*, *Tomínek*, a to v souladu s formou, která je zachycena v příslušném dotazníku. Biologický rod zvídete je ve většině případů zřejmý z koncovky: souhláska ukazuje na maskulinum (pes, kocour), samohláska *a* na femininum (fenka, kočka). Pokud se koncovka liší od českých skloňovacích typů, např. *y*, uvádíme rod zkratkou *m.*, *f.*, popřípadě mazlivé nebo hanlivé oslovení, které rod zřetelně ukazuje.

Psi: celkem 55 jmen, z toho 51 různých jmen

(opakování *Ajax* 2, *Ben* 2, *Sára* 3)

Adéla, *Ajax*, *Ajvory* m. (oslovení *Ajv*, *Vory*), *Albert*, *Alf*, *Baron* – tvářil se od štenete velmi majestátně, *Bak*, *Ben*, *Bessy* f. (*Bessyna*, *Besička*, *Bes*), *Bary* m. – podle seriálu *My z konce světa*, *Bert*, *Borek*, *Bonifác*, *Brit*, *Čenzy* m. – podle filmu *Neuvěřitelná cesta* (*Čenzíček*, *Čenzíno*, *Čenzák*), *Dan*, *Danny* m. (*Daňousku*), *Darek*, *Denny* m. (*Denoušek*), *Don*, *Dorotka*, *Edward*, *Elina*, *Endršt*, *Endy* m., *Fido*, *Fuc*, *Hafina*, *Juráš*, *Kendy* m. (*Kendák*, *Kendouš*), *Kuba*, *Lesan*, *Malina*, *Mikuláš*, *Nicki* m. – podle zpěváka (oslovení *Nickynečku*), *Olda*, *Oliver*, *Rek*, *Rita*, *Rocky* – pitbull podle filmu, *Rudina*, *Sára*, *Sorbon*, *Spajk* – malý pinč, *Stimply* m. (*Stympíček*), *Tara*, *Toník*, *Ťapka*, *Viktor*, *Zuzana*, *Žeryk* – podle Hurvínskova psa.

Zřejmě díky tradici, jak uvádí J. Spal, se i v současné době pro pojmenování psů užívají nápadně často jména cizího původu, zejména výrazný je vliv filmu, literatury a televize. Známější osobní jména a jejich hypokoristika jsou v menšině. Zajímavé je, že jméno cikánského původu *Čokl*, které má J. Spal ve svém pojednání o jménech psů a koček (Spal 1966) a které se vyskytuje v Demlově knize pamětí *Mohyla* (Klimeš), se v našem souboru vůbec neobjevilo; pokud se v současné době užívá, pak jen jako apelativní nelichotivé pojmenování.

Kočky: celkem 57 jmen, z toho 54 různá jména
(opakování *Filip* 2, *Macek* 2, *Matouš* 2)

Bára, Barča, Borka, Cézar, Čertice, Čertík, Čestmír, Čičinka, Dardanel, Diamant, Filip – podle hry Jak důležité je mít Filipa, *Filípek, Friskies, Gabriel* – celý bílý jako anděl, *Jantárek* – podle barvy srsti a očí, *Jonáš, John, Josef, Karel, Knoflík, Kryštof, Kuba, Líza, Lucie, Macek* – od narození tlustý, *Matouš, Matylda, Max, Mica, Micina, Miluška, Mňouk, Mikeš, Mourík, Mourinka, Murečka* – mourovatí, *Nessy, Olda, Ondráš, Oskar, Otýlie, Pampeliška* – podle srsti, *Sára, Scarletta, Sindy f., Sisinka, Šimon, Tobiáš, Tom, Tomínek, Týna, Vendelín, Zrčečka, Žaneta.*

Zajímavé je, že jsme zjistili dokonce o málo větší soubor jmen u koček než u psů. Při srovnání se starším výzkumem J. Spala (Spal 1966), v němž autor došel k závěru, že kočičích jmen je méně než jmen psů, a to díky rezervovanějšímu vztahu kočky k člověku, se ukazuje, že došlo k určitému vývojovému posunu. Kočky většinou už nejsou chovány jako užitková zvířata, jejichž úkolem je chytat myši, jsou to více naši společníci, proto si zasluhují rozmanitější jména, než tomu bylo dříve, kdy se objevovaly hlavně *Micky, Miciny, Micinky, Mindy a Mackové*. V současné době cítíme přechod jména *Mici, Micka* apod. k apelativnímu označení pro kočku. Kočky pak mají častěji běžná osobní jména a jejich hypokoristiká a vedle nich také názvy podle vzhledu, zejména barvy srsti, a chování.

Současně chovatelské záliby, zejména u mladých lidí, se realizují různým způsobem. Někdy se zdá, že jde o určitou snahu zviditelnit se před známými, odlišit se od běžných zálib v tradičních zvířatech, budit údiv kamarádů, předvést se před děvčaty (např. u hadů, které podle dosavadních údajů chovají jen chlapci a pojmenovávají je nejčastěji dívčími jmény). Nechybí ani jména vyznačující se určitou expresivitou, jež souvisí s přenesením z jiných značně odlišných sémantických okruhů, např. pavouk zvaný *Arašíd*, vodní šnek *Radar*, krysa *Mozart*. Z dalších případů to jsou:

králík zakrslý, chovaný v domácnosti: *Bobeš, Ferda, Míša* – chlupatý jako Míša Kulička, *Lůd'a, Packa* – podle bílých paciček kontrastujících s černou srstí; činčila: *Didi*;

křeček: *Dudínek* – je velmi roztomilý, *Ferda, Pepča, Pišta, Tereza, Vilík*;

morče: *Bobina, Malej, Karel, Karla, Lucka, Zrzka, Žofie*;

fretka: *Bertík* – je divoký, říkáme Bertík – Čertík;

laboratorní myš: *Britt, Jerry, Zilvar*;

osmák: *Vašek, Dáša*;

potkan: *Čert* – podle barvy;

chameleón: *Anežka*;

želva: *Blesk* – ironie, *Dotty* – připomíná starou tetku, *Franklin*, *Rozárka*, *Želvák*, *Žofie*;

andulka: *Bertíček*, *Fabík*, *Ferda*, *Kubík*, *Míša*, *Oskar*, *Pepíček* 2, *Pepík* 2;

papoušek: *Andula*, *Ferdík*, *Iro*, *Lojzík*, *Ruda*;

had: *Anežka* 2, *Anička*, *Albína*, *Alfréd*, *Arnošt*, *Bolek* a druhý had u téhož chovatele *Lolek*, *Božena*, *Igor*, *Helenka*, *Žof*, *Žofka* 3.

pavouk: *Arašíd*, *Ferda* 2.

Závěrem k domácím, společenským zvířatům lze konstatovat, že většinu jejich jmen tvoří osobní jména, a to jak jména základní, tak jejich hypokoristika. Někdy také jde o pojmenování podle vzhledu nebo chování. Patrně novým jevem, který má vliv na motivaci konkrétního pojmenování, je působení televize, filmu a literatury. Nechybí ani snaha po pojmenování vyjadřujícím více či méně výraznou expresivitu.

Jména venkovských užitkových zvířat máme z dřívějších dob zpracovaná jednak v pracích dialektologických, jednak ve speciálních výzkumech, zejména jde o práce Slavomíra Utěšeného a Bedřicha Témy. Dovídáme se, že ještě v 18. století se zřejmě z náboženských důvodů nedávala zvířatům lidská křestní jména, přicházela tedy v úvahu jména podle vzhledu, chování nebo jména metaforická. Ve 20. století však již převažují jména osobní. Období kolektivizace způsobilo, že se ve velkých ustájeních krávy označovaly čísly, starší označování výrazně ustoupilo.

Vzorek jmen užitkových zvířat získaný prozatím v Liberci je podstatně menší než u domácích, společenských zvířat. Jak jedna studentka poznamenala, často krávy, ovce, vepři i slepice mají po generace stejná jména. Když zvíře nějak skončí životní pouť, další po něm dostane jeho jméno. Jak jsem se dovíděla od pamětníků, jde o venkovský zvyk, který se vyskytoval dříve u soukromě hospodařících zemědělců.

Studentky a studenti z liberecké fakulty uvedli tato jména současných užitkových zvířat:

krávy: *Bobina*, *Bublina*, *Cecilka*, *Cuculinda*, *Čertina* – je vzteklá, *Jitka* – podle filmu Na samotě u lesa, *Máňa*, *Milka*, *Škvrdna* – je drobná, *Štramanda* – hrdě si vykračuje;

býci: *Ferda*, *Iron* – tj. železo – mohutný, svalnatý, *Pepa*, *Rohatec*;

ovce: *Čtyřiadvacítka*, *Eliška*, *Ema*, *Lojzíčka*, *Markétka*, *Petra*, *Sylvinka*, *Vlněčka* – dává vlnu;

beran: *Honza*;

kozy: *Elis* – podle seriálu, *Líza* 2, *Manka* a kozel *Rumcajs* u téhož chovatele;

vepří: *Garp* – čínské prase, podle Irvingovy knihy *Svět podle Garpa*, *Honzík*, *Kim Čong Il* – podle asijského vzhledu, *Malej* – podle velikosti, *Máňa*, *Máňa* – důvodem sousedka, *Pepík 2* – vepří se vždy říká *Pepík*, *Velkej* – podle vzhledu, *Zdenda*; králíci mají velmi často pojmenování podle barvy srsti: *Bělouš* – bílý, *Čert* – černý, *Fanda*, *Flek* – na zádech má skvrnu, *Kim*, *Lojza*, *Máňa*, *Mourák* – mourovatý, *Rezáč* – rezavý, *Venca*, *Šmudla*.

Kůň je pro dnešní mladé lidi velmi atraktivní zvíře. Proto také se připravuje samostatná práce o koních v našich chovech, a to Dominiky Zobačové *Pojmenování starokladrubských koní z hlediska rodové linie*. V tomto případě vystupuje do popředí systemizované pojmenování tak, jak o něm píše švédský autor M. Wahlberg. Proto nyní uvádíme pouze jména koní, kteří jsou chováni jednotlivě: *Ája*, *Cora*, *Coral*, *Costar*, *Dáša*, *Desná*, *Pegas* – celý bílý, *Loreta*, *Lotar*. Z nich pouze dvě, *Ája* a *Dáša*, jsou původně hypokoristika osobních jmen, *Lotar* je sice osobní jméno, avšak zřídka u nás užívané.

Jak u domácích zvířat, tak u zvířat užitkových zjišťujeme stejně propriální pojmenovávací tendence. Vliv tradice se dodnes projevuje u jmen psů a koní, a to v častějším užívání jmen cizího původu. Jinak převládá užívání osobních jmen a jejich hypokoristických podob. Z novějších vlivů můžeme sledovat i tendenci k humornému užití jména.

Literatura:

- HASMANOVÁ, J. Jména koní v západních Čechách. *Onomastický zpravodaj ČSAV* 28, 1987, s. 121–122.
- KLIMEŠ, L. Jména zvířat v Demlově Mohyle. *Acta onomastica* 48, 2007, s. 267–268.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha 2005.
- SPAL, J. Jména našich psů a koček. *Zprávy kruhu přátel českého jazyka*, 1965, leden, s. 11–17. Výtah ve *Zpravodaji Místopisné komise ČSAV* 7, 1966, s. 146–148.
- ŠLOSAR, D. Proč se Proškovi psi jmenovali Sultán a Tyrl? In: *Tisíciletá*. Praha 1990, s. 57–58.
- TÉMA, B. Jména skotu a koní na východním Těšínsku. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 11, 1970, s. 54–63.
- UTĚŠENÝ, S. O jménech krav na Jičínsku. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 3, 1962, s. 208–216.
- WAHLBERG, M. Systematized Name-Giving in the Area of “Other Names” – with Special Reference to Sweden. *Acta onomastica* 47, 2006, s. 467–474.
- WARCHOŁ, S. (ed.). *Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich*. Lublin 1996.

Summary

Analysing proper names of animals we found the same denominating tendencies as far as domestic animals (pets) and productive animals are concerned. The influence of tradition has manifested with names of dogs and horses in frequent use of names of foreign origin. Apart from that use of familiar personal names and their hypocoristic variants predominate.

Key words:

domestic animals; pets; productive animals; tradition; personal names

E-mail: Nadezdakvitkova@seznam.cz

Česká pomístní jména v Jizerských horách před rokem 1950

Václav Lábus (Liberec)

„Všude mluvme česky a budeme česky obslouženi!“¹

Jizerské hory jsou pohraniční pohoří nalézající se severovýchodně od měst Liberec a Jablonec nad Nisou. Do roku 1945 bylo součástí Sudet s převažujícím německy mluvícím obyvatelstvem. Pomístní názvosloví této oblasti je úzce svázáno s dějinami a proměnami osídlení. Můžeme tak mluvit přinejmenším o třech toponymických vrstvách: lužickosrbské, německé a české. Překrývání německé a české vrstvy anoikonymie, a to s důrazem na období 1880–1950, je věnován tento příspěvek.

Jazykové kontakty projevující se i v pomístních jménech ale sahají již do středověku. Severní část Jizerských hor byla v té době osídlena německým obyvatelstvem, z jihu pronikal do hor český živel. Jak uvádí například významný německý toponomastik Ernst Schwarz,² z historických pramenů jednoznačně vyplývá, že již v 15. a 16. století probíhal na jazykové hranici na hřebenech hor intenzivní kontakt mezi českými a německými dřevaři a lovci. Němci od Čechů přebírali vývojově starší jména vodních toků, jinak ale docházelo k oboustranným přejímkám, průhledná jména se překládala, ta méně průhledná a nesrozumitelná bývala v obou jazycích hláskově, morfologicky a slovotvorně adaptována.

Zhruba od konce 16. století probíhá tzv. druhá vlna německé kolonizace. Do Jizerských hor přichází německé obyvatelstvo také z jihu, postupně jsou zakládány německé obce přímo v horách a celé pohoří se germanizuje. V období 17. až 18. století se vytváří a zahušťuje německé pomístní názvosloví – vznikají stovky německých jmen, svá označení nezískaly jen krajinné dominanty, jako jsou vrchy, údolí nebo potoky, ale i drobné objekty – lokální vodní toky, lesní oddělení, cesty, průseky a lovecké chodníky, drobné skalní objekty důležité pro orientaci atd. Připočteme-li k tomu i jména v blízkosti podhorských obcí – pozemkových tratí, význačných stromů, kamenů apod. – pak se počet přinejmenším zdvojnásobí. Dnešní české názvosloví se co do kvantity pojmenovaných objektů nemůže s původním německým v žádném případě rovnat. Mimořádné bohatství stovek německých jmen reflekтуje velmi intenzivní hospodaření v lesích Jizerských hor i důvěrnou znalost fauny, flóry, terénních poměrů i proměn krajiny v závislosti na počasí nebo roční době. Německé

¹ KINSKÝ, B. *Jablonec nad Nisou a okolí. Turistický průvodce*. Jablonec nad Nisou 1932, s. 21.

² SCHWARZ, E. *Heimatkunde des Bezirkes Gablonz, Heft 2–3, Die Orts- und Flurnamen des Bezirkes Gablonz*. Gablonz an der Neisse 1934, s. 172–173.

názvosloví se pak v průběhu 19. století díky kartografickému zpracování, ale také rozvoji turistického ruchu spojenému s vydáváním průvodců apod. standardizovalo a ustálilo.

Nová kapitola českých pomístních jmen se začíná psát až na přelomu 19. a 20. století. V této době se objevují první české topografické popisy hor, průvodce a cestopisy. Německé názvy, v nichž se daly rozeznat staré slovanské nebo české základy, byly přirozeně rebohemizovány. Tak se znova objevují jména *Kamenice*, *Blatný potok* nebo *Desná*, doložené právě již v 16. století. Jména hlavních krajinných útvarů, jež byla v němčině průhledná, se jednoduše překládala. Některé překlady z přelomu 19. a 20. století se zachovaly dodnes v nezměněné podobě (*Černá hora*, *Ptačí kupy*, *Český vrch*, *Špičák*, *Dračí vrch* aj.), u jiných se časem mírně pozměnila forma (*Polední vrch*, dnes *Poledník*; *Kopřivnice*, dnes *Kopřivník*; *Mědný vrch*, dnes *Měděnec*, *Štěpánova výšina*, dnes *Štěpánka* aj.). Jména méně významných objektů obvykle převáděna nebyla, totéž platí o toponymech, jejichž formální podoba neposkytovala dostatečné vodítko pro překladové tvoření. Počešťování německých jmen se tak v některých případech omezovalo na pravopisnou a hláskovou adaptaci a jejich zařazení do morfologického systému češtiny.

Jak vypadal obraz místního a pomístního názvosloví Jizerských hor na počátku 20. století v českých průvodcích té doby, dobře ukazuje popis Oldřichova a okolí z období kolem roku 1910. Jsou zde zahrnutý všechny výše uvedené způsoby počešťování německých toponym: *Hned za Einsiedlem* následuje na potoku *Gersbachu* rozptýlená vesnice *Buschullersdorf*, za níž rozkládá se západní uzel Jizerských Hor se *Špičákem* (697 m), *Grubberkem* (*Čertovou Dírou* 706 m), *Hemmrichem* (659 m), *Scheibesberkem* (682 m) a *Kopřivnicí* (*Nesselberg* 615 m), v l. od tratě s *Kobylí Hlavou* (659 m) se *Scharflehnou* (716 m) v pr. V romantické dolině stihneme zast. *Hemmrich* u vsi *Phillipsgrundu*, odkudž sedlem *Hemmrišským* vede skvostná silnice do *Raspenavy*. Zvlášť u mysl. *Dammjäger* (z ochoty studený zákusek) jsou rozkošné procházky a vyhl. Vděčná je procházka k Čertovým Dérám (*Teufelslochfelsen* 406 m). Text pochází z Kafkova ilustrovaného průvodce po Království českém, Krkonoše a Jizerské hory, vydaného v Praze.³

Zásadní vliv na konstituování českého názvosloví měla v této době především topografie českého geodeta Karla Kořistky (1877⁴) a vlastivěda historika J. V. Šimáka (1902⁵). Srovnání těchto pramenů dobře ilustruje typický jev českého názvosloví této doby, a to rozkolísanost a s tím související existenci synonymních pojmenování. Ta se projevuje i

³ Kafkův ilustrovaný průvodce po Král. českém. Krkonoše a Jizerské hory. Praha, nedatováno, s. 37.

⁴ KOŘISTKA, K. Archiv pro přírodovědecké proskoumání Čech. 2. díl. Praha 1877.

⁵ ŠIMÁK, J. V. Čechy. Díl XII. Severní Čechy. Praha 1902.

v pojmenování dvou nejvyšších (a nejvýznamnějších) vrcholů české části Jizerských hor, jimiž jsou *Smrk* (německy *Tafelfichte*, 1124 m) a *Jizera* (německy *Siechhübel*, 1122 m). Autorem obou současných pojmenování je s největší pravděpodobností J. V. Šimák, v jehož vlastivědě se objevují poprvé. Byl to právě historik J. V. Šimák, který v archivech objevil listiny ze 16. století popisující tehdejší Jizerské hory.⁶ Zřejmě v těchto dokladech našel Šimák inspiraci pro novodobé pojmenování. K jejich stabilizaci přispělo to, že byly zaneseny do prozatímních vojenských a speciálních map z 20. let. Naproti tomu topograf Kořistka volil umělá, nutno říci, že nepříliš šťastná, předložková jména hora *U obrázku* (*Smrk*), *Na vyhlídce* (*Jizera*). Obě uvedená oronyma se i přes komunikačně nevhodně zvolenou formu objevovala i po roce 1918 a jejich stopa mizí až ve 30. letech. Československá vlastivěda doslova uvádí: *Smrk* (dříve *U obrázku*), *Jizera* (dříve *Na vyhlídce*).⁷

Zajímavostí některých Kořistkových počeštěných toponym byla jejich kvasideantroponymická podoba, ačkoliv původní německá jména obsahují apelativní základ: *Börnbaumfelsen* (variantně *Birnbaumfelsen*) – *Birnbaumova skála*, dnes *Hruškové skály*; *Börnelhaus* – *Börndlovy domky*, dnes *U studánky*; *Kalmrichberg* – *Kalmrichova hora*, dnes *Tišina*; *Kobelhaus* – *Kobelova bouda*, dnes *Na kobyle*; *Scharflehne* – *Scharfova stráň*, dnes *Ostrá stráň*; *Wittigberg* – *Vítkova hora*, dnes *Smědavská hora*. Žádné z těchto anoikonym se ale neujalo.

Před rokem 1918 se ovšem většina objektů českého ekvivalentu nedočkala a především v turistických průvodcích byla nadále uváděna německy. V prozatímních vojenských a speciálních mapách z 20. let mají svůj český název jen ty nejvýraznější krajinné dominanty: již popisované *Smrk* a *Jizera*, dále např. *Černá hora*, *Holubník*, *Ptačí vrchy*, *Poledník*, *Brdo* atd.

Situace se změnila po vzniku Československa v roce 1918. I nadále se ale českojazyčná anoikonymie nese ve znamení spontánního tvoření, úředně řízené převádění německých názvů se týkalo pouze oikonym. Vznikají jednak lidové názvy, které se postupně vžily a přetrvaly dodnes (např. *Královka*, *Hajní kostel*), jednak přibývá českých průvodců, v nichž je v české podobě již většina jmen. V roce 1933 byla ustavena Lužicko-Jizerská župa KČST a její představitelé pokračovali v počeštování Jizerských hor. Velké zásluhy o rozvoj české turistiky, ale také o počeštování německé toponymie má českolipský učitel Bohumil

⁶ K tomu zejména: SEDLÁČEK, A. *Snůška starých jmen, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy*. Praha 1920; JÍLEK, J. *Oronyma Jizerských hor. Diplomová práce FF UK*. Praha 1979.

⁷ Československá vlastivěda. Díl 1. Příroda. Praha 1930, s. 129.

Kinský. Kromě dvou turistických průvodců⁸ vydal roku 1934 příručku *Česko-německý místopis oblasti Lužicko-jizerské župy KČST*,⁹ v níž všem názvům z tehdy nejkvalitnější a nejužívanější německé turistické mapy Josefa Matouschka¹⁰ přiřadil české ekvivalenty. Některá česká toponyma byla utvořena ústrojně, platí to zejména pro slovotvorně zformované překlady typu *Paličník*, *Ořešník*, které se zachovaly dodnes, jiné překlady už tak šťastné nebyly. Počešťování totiž trpělo značnou nesystémovostí a nahodilostí, rodilo se takříkajíc od stolu. Valná část jmen vznikla bez přihlédnutí ke kulturně-historickým a jazykovým zvyklostem a řada pokusů svědčí o naprosté neznalosti. Například *Kammel* (*Hřebínek*) byl přeložen jako „Velbloud“.

Anoikonymie Jizerských hor, prezentovaná jak v publikacích výše zmiňovaného B. Kinského, tak i v dalších zdrojích, se i nadále vyznačovala neustáleností, výraznou variantností a mnohdy nesystémovým tvořením. Oproti období před rokem 1918 ubývá hláskově a morfologicky adaptovaných tvarů, naopak přibývá překladových jmen. Řada z nich ale nedodržela sémantickou motivaci původních německých jmen. Některé z těchto nepřesností přetrvaly i v prvních poválečných pramenech.

Také v průvodcích po roce 1918 nalezneme specifické případy, kdy apelativa v německých názvech byla mylně považována za antroponyma: samota *Kobelhäuser* – *Koblovy domky/Kobelova chata*, dnes názvukové *Na kobyle*; skalní skupina *Kalmrich* – *Kalmrichův vrch*, dnes *Tišina*; úbočí *Zimmerlehne* – *Zimmrova stráň*, dnes umělé *Jelení stráň*; skalisko *Schmiedstein* – *Šmídův kámen*, dnes *Kovadlina*; turistická chata *Wittighaus* – *Vítkův domek*, dnes *Smědava*; skalní vyhlídka *Hainskirche* – *Hajnův kostel*, dnes *Hajní kostel*. Vrch *Bienerberg*, ve 30. letech přejmenovaný jako *Bínrův vrch*, si svůj kvasideantroponymický charakter zachoval dodnes: *Bínrův vrch*.

K přehodnocení deapelativního/deantroponymického charakteru komponentů, které vstupují do anoikonym, lze zmínit i některé opačné příklady. Typickým, dodnes zachovaným jménem tohoto typu je *Královka* (vrchol, rozhledna), lidový ekvivalent německého *Königshöhe* (podle osadníka Josefa Königa; některé průvodce ale uváděly i podobu *Königova výšina*¹¹). V této souvislosti je třeba doplnit, že posesivní model pojmenování, ať už

⁸ KINSKÝ, B. *Uhrový cestovní průvodce. Jizerské hory a Podještědí*. Praha 1931; KINSKÝ, B. *Jablonec nad Nisou a okolí*. Jablonec nad Nisou 1932.

⁹ KINSKÝ, B. *Česko-německý místopis oblasti Lužicko-jizerské župy KČST*. Liberec 1934.

¹⁰ MATOUSCHEK, J. *Spezial-Karte vom Jeschken u. Isergebirge*. Reichenberg 1927.

¹¹ Tak například LÁZŇOVSKÝ, B. *Průvodce po Československé republice. I. část. Země česká. IV. svazek. Severní a Severovýchodní Čechy*. Praha 1937. Na straně 192 se dočteme: „Německy se tato výšina nazývá Königshöhe (podle rodiny, jež v minulém století vlastnila část tamních pozemků). Z toho překladem vznikly nesprávné české názvy Královská výšina nebo Královka, v některých mapách a turistických příručkách se

zachovávající původní německou motivaci nebo chybně utvořený, po roce 1950 z oficiální anoikonymie mizí. Názvoslovna komise se s ohledem na všechny události a změny ve čtyřicátých a padesátých letech rozhodla taková jména nezachovávat¹² (příklady z Jizerských hor: *Slovanka – Seibthübel, Seibtův vrch; Vyhídka – Finkstein, Finkův kámen* aj.).

Poslední zmínka týkající se (kvasi)antroponym patří pojmenování řeky *Smědá* (německy *Wittig*) a objektům v její pramenné oblasti, jejichž označení jsou jménem řeky rovněž motivována. Na těchto názvech lze znova velmi dobře ilustrovat typický rys popisované anoikonymie: variantnost spočívající v existenci ekvivalentních (synonymních) pojmenování. Německé *Wittig* bylo nahrazeno umělým jménem *Smědá*¹³ (s variantami *Směda, Smědava*), ale i názvukovým *Vítka*. Dnešní *Smědavská hora* byla před rokem 1945 nazývána *Vítkova hora, Smědovský vrch* nebo *Bražecký vrch*. Dnešní známá turistická chata a křížovatka cest *Smědava* nesla jména *Smědov* (turistické průvodce z 30. let), *Vítkův domek* (Kořistkova topografie¹⁴) či *Nad Vítkou* (úřední jméno z roku 1923) aj. Navíc zdaleka nebylo neobvyklé, že v jediném průvodci se pro jeden a tentýž objekt vyskytlo několik českých podob. To dokládá právě *Smědava*, například v Lázňovského průvodci z roku 1937¹⁵ najdeme tyto názvy: *Vítka, Nad Vítkou, Na Vítku, Smědava*. Tuto nejednotnost se podařilo z větší části odstranit až řízeným tvořením anoikonym v 50. letech.

Nepochopení původní sémantické motivace lze identifikovat například ve jméně *Barevný vrch* (*Farbenberg*, dnes *Bučina*). Německé jméno totiž i ve své úřední podobě fixuje nářeční výslovnost slova „Farn“, tj. kapradí.¹⁶ Některá motivačně chybná jména ale zůstala na mapách i po revizi v 50. letech, např. oronymum *Závorník* (*Riegelberg*). Výraz „Riegel“ má také svůj orografický význam, ve slezských nářečích konkrétně označoval příkrý výběžek hory nebo hřebene.¹⁷ Zajímavostí je hydronymum *Štolpich* (doloženo již v 16. století jako *Stollenbach*, tj. Štolový potok). Podobně jako se někteří němečtí badatelé snažili u prokazatelně původně slovanských jmen v oblasti doložit jejich germánský původ, zde je tomu naopak. Po roce 1918 byl obhajován slovanský původ,¹⁸ údajně podle lužickosrbského výrazu „stolp“, tj. sloup, a proto bylo navrhováno jméno *Sloupský potok*. Ačkoliv ho potvrdila

vyskytující.“ Podrobně o historii pojmenování tohoto orografického objektu viz LÁBUS, V. Královka – vrchol mnoha jmen. *Acta onomastica* 48, 2007, s. 108–113.

¹² K tomu viz ŠMILAUER, V. Revise českých pomístních jmen. *Naše řeč* 40, 1957, s. 261–276.

¹³ Apelativum „smědý“ je starší hláskovou variantou slova „snědý“. Název tím má reflektovat tmavé rašelinné zbarvení toku. Jeho autorem je s největší pravděpodobností Karel Kořistka (KOŘISTKA, K., op. cit. v pozn. 4).

¹⁴ KOŘISTKA, K., op. cit. v pozn. 4.

¹⁵ LÁZŇOVSKÝ, B., op. cit. v pozn. 11.

¹⁶ SCHWARZ, E., op. cit. v pozn. 2, s. 123.

¹⁷ K tomu MALENÍNSKÁ, J. Po stopách oronym Závorník a Závory v Jizerských horách. *Čeština doma a ve světě* 1–2, 2007, s. 23–26.

¹⁸ Viz např. *Obrázky z Jizerských hor. Vlastivědný časopis* 1, 1923, s. 37.

i Názvoslová komise při revizi v 50. letech, do běžného úzu nikdy nepřešlo.

Motivaci některých jmen z tohoto období jde z dnešního pohledu dekódovat jen stěží. Například návrh *Travny*¹⁹ vznikl volným překladem německého *Kalmrich*, které bylo ovšem chybně přečteno jako *Halmrich* („Halm“, stéblo).

Prezentované příklady ilustrují, jak obtížná byla cesta k českému pomístnímu názvosloví tam, kde před rokem 1945 převládalo německé etnikum. Komplexně a především systematicky byla německá anoikonyma bohemizována až po druhé světové válce, a to činností Názvoslovné komise v 50. letech.²⁰ Komise se ale zabývala tzv. hlavními pomístními jmény (zanášenými do vojenských map v měřítku 1 : 50 000), zbylá jména byla počešťována i nadále víceméně spontánně. Přesto, jak už bylo uvedeno na začátku příspěvku, hustota českých pomístních jmen již takové míry jako v případě německých nikdy nedosáhla.

Summary

The paper describes the way German anoikonyms were transferred into Czech language before 1950 in the region of the Jizera Hills (Jizerské hory/Isergebirge, i.e. former Sudeten). Spontaneous Bohemization reflected in many variant names or even mistranslations. All that shows how difficult way to Czech anoikonymy it was in the areas which were inhabited by German ethnicity before 1945.

Key words:

anoikonyms; German anoikonyms; Bohemization; onymical mistakes; Jizera Hills

E-mail: vaclav.labus@tul.cz

¹⁹ KINSKÝ, B., op. cit. v pozn. 9.

²⁰ ŠMILAUER, V., op. cit. v pozn. 12.

Nazwy ptaków w polskiej toponimii (przyczynek do onomastyki kulturowej)

Danuta Lech-Kirstein (Opole)

1. Przedmiot badań, metodologia

Punktem wyjścia rozważań jest teza, że nazwy własne, mimo tradycyjnych stwierdzeń wpisujących je do systemu deiktycznego języka, mogą mieć swoje znaczenie.¹ Tworzenie nazw z gotowego „leksykalnego budulca” sprawia, że istnieje formalny związek między nazwą własną a wyrazem pospolitym, od którego ona pochodzi. Związek ten można przełożyć na płaszczyznę semantyczną, gdyż żywo odczuwany jest związek motywacyjny między wyrazem fundującym a daną nazwą.²

Językoznawstwo kognitywne potwierdza, że nie ma istotnej różnicy między wiedzą językową a wiedzą pozajęzykową i wpisuje język w całość ludzkiego postrzegania. Nazwy jako znaki nie mogą być puste semantycznie, mogą natomiast, w odróżnieniu od wyrazów pospolitych, być wynikiem indywidualnego procesu onimicznego, dokonanego przez jednego użytkownika języka.³

W leksykologii znane są prace ukazujące nazwy ptaków w słowniku, tekście i komunikacji językowej.⁴ Są to prace podkreślające kulturowy i antropologiczny charakter języka, rekonstruujące na podstawie danej grupy leksemów językowy obraz świata (JOS). Na gruncie onomastyki podobną problematyką zajmuje się M. Biolik. Analizuje ona między innymi oronimy motywowane nazwami ptaków oraz ich konotacje semantyczne.⁵

Przedmiotem mojej analizy są wyrazy toponimiczne zebrane w kartotece pracowni onomastycznej Uniwersytetu Opolskiego na potrzeby *Słownika wyrazów toponimicznych* opracowywanego przed laty przez zespół H. Borka. Materiał obejmuje nazwy geograficzne o podstawach apelatywnych z obszaru całej Polski. Bazę źródłową stanowią spisy miejscowości

¹ RUTKOWSKI, M. Kilka uwag o konwencjach opisu wartości semantycznej nazw własnych. *Onomastica* 50, 2005, s. 103.

² WRÓBEL, H. O synchronicznych relacjach słowotwórczych w onomastyce. *Prace Językoznawcze UŚ 4. Onomastyka*. W. Lubaś – A. Wilkoń (eds.), Katowice 1978, s. 16–23.

³ RUTKOWSKI, M., patrz przyp. 1, s. 108.

⁴ WIERZBICKA, A. *Lexicography and Conceptual Analysis*. Ann Arbor 1985; KĘPA-FIGURA, D. *Kategoryzacja w komunikacji językowej na przykładzie leksemu „ptak”*. Lublin 2007.

⁵ BIOLIK, M. Konotacje semantyczne oronimów Warmii i Mazur motywowanych nazwami ptaków. In: *Polszczyzna Mazowsza i Podlasia*, cz. V. Łomża 2001, s. 211–219.

Polski, „Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych”, słowniki geograficzne, monografie regionalne, ogólnopolskie i stratygraficzne, a także badania terenowe.⁶

2. Językowa kategoryzacja świata

Podczas pierwszego oglądu nazw natychmiast pojawia się pytanie, dlaczego za podstawy nazw obrano tylko niektóre gatunki ptaków, dlaczego człowiek dokonał selekcji materiału. Odpowiedzi na to pytanie dostarcza językoznawstwo kognitywne, które rozróżnia terminy kategoryzacji i klasyfikacji. Kategoryzacja to, jak definiuje G. Habrajska, nienaukowe, potoczne doświadczenie świata,⁷ dokładną klasyfikacją zaś zajmuje się nauka. Również Lakoff i Johnson⁸ podkreślają, że w języku dokonujemy wyboru pewnych kategorii, gdyż mamy pewne powody, aby skupić się na jednych właściwościach, a pomniejszyć inne. Klasyfikacja natomiast dokonywana jest na podstawie wszystkich znanych cech i według jednolitego kryterium.

Oczywistym wydaje się stwierdzenie, że prosty, niewykształcony człowiek kategoryzował świat, a nie klasyfikował go. Stąd w nazwach brak typowo naukowych terminów, a widzimy jedynie najsilniej utrwalone cechy niektórych gatunków. Wiedza na temat świata zwierzęcego jest wybiórcza, wynika przede wszystkim z osobistego kontaktu z przyrodą. John R. Taylor nazywa te kategorie kategoriami potocznymi (naturalnymi) – zbudowanymi wokół przykładów prototypowych, których fundamentem jest sposób, w jaki ludzie postrzegają i oddziałują zwykle na swoje otoczenie.⁹

W roku 1969 zostały wykonane badania dotyczące znajomości ptaków przez mieszkańców wsi okolic Opatowa.¹⁰ Ponad 80% ankietowanych potrafiło wymienić tylko piętnaście lub mniej gatunków – *bociana, czajkę, dzięcioła, gołębia, jaskółkę, jastrzębia, kukułkę, kuropatwę, skowronka, słowika, sowę, srokę, szpaka, wronę i wróbla*. Dalszych 25% podało 25 takich nazw, a tylko 5% większą liczbę. Przy tym *wronę* nazywano *wronę siwą*,

⁶ Nagła śmierć prof. Borka nie pozwoliła kontynuować prac nad tym słownikiem, por. *Słownik polskich wyrazów toponimycznych (Zeszyt próbny)*. E. Jakus-Borkowa – K. Nowik (eds.), Opole 1991.

⁷ HABRAJSKA, G. Kategoryzacja a klasyfikacja – potoczne i naukowe widzenie świata. In: *Językowa kategoryzacja świata*. R. Gregorczykowa – A. Pajdzińska (eds.), Lublin 1996, s. 223.

⁸ LAKOFF, G. – JOHNSON, M. *Metafore w naszym życiu*. T. Krzeszowski (tłum.), Warszawa 1988, s. 190–191.

⁹ TAYLOR, J. R. *Kategoryzacja w języku. Prototypy w teorii językoznawczej*. A. Skucińska (tłum.), Kraków 2001, s. 108.

¹⁰ Podaję za: STOMMA, L. *Antropologia kultury wsi polskiej XIX wieku oraz wybrane eseje*. Łódź 2002, s. 166–167.

*kawkę, sójkę, gawrona, kraskę i orzechówkę; mianem wróbla – świergotkę, pokrzewkę, zaganiaczą, muchołówkę, pleszkę, rudzika, a nawet pliszkę, skowronka i słowika.*¹¹

W świetle tych badań ciekawe jest to, że człowiek dokonuje jednak wyboru bazy toponimicznej spośród nazw gatunkowych, a nie rodzajowych. Badania psychologiczne¹² dowodzą, że dziecko przyswaja sobie najpierw takie terminy, jak: *ptaszek, rybka*, a dopiero później *bocian* czy *okoń*. Dowodzioby to, że terminy *ptak, ryba* należą do poziomu podstawowego języka – poznawczo i językowo bardziej wyrazistego niż inne, poziomu, na którym konceptualizujemy przedmioty jako percepcyjne i funkcjonalne gestalty, charakteryzującego się zwięzłą formą i prostą budową.¹³ Taką hipotezę wysuwa w swoich badaniach również Wierzbicka.¹⁴ Jednak przeczą temu badania Berlina, który za podstawowe uznaje nazwy gatunkowe („generic taxa”), proponując teorię ludowych klasyfikacji biologicznych. Rozbieżności między tymi wnioskami wynikają z odmiennego przedmiotu badań – Wierzbicka bierze za przedmiot badań współczesny język angielski, Berlin bada języki społeczeństw określanych przez Wierzbicką jako „tradycyjne, niezachodnie”, takich, które są bardziej zainteresowane swoim środowiskiem biologicznym i mają większą wiedzę na jego temat.

W badanym materiale wyraz toponimiczny *ptak* utworzył 102 nazwy, podczas gdy wyodrębniono 87 baz pochodzących od poszczególnych gatunków ptaków, z których najbardziej charakterystyczne tworzyły kolejno 703 nazwy (*kaczka*), 514 nazw (*gęś*), 365 nazw (*bocian*) i 292 nazwy (*kruk*). Powyższa dyskusja potwierdza fakt, że społeczeństwo tworzące nazwy toponimiczne należało do społeczeństw tradycyjnych, ludowych. Stąd w nazwach utrwalone zostały gatunki nieznane współczesnemu społeczeństwu,¹⁵ takie jak: *łozówka, kwiczoł, kulon, pluszcz, osetnik, żołna*.

¹¹ Podobne badania przeprowadziłam wśród studentów studiów podyplomowych, z zawodu nauczycieli – połowa z nich znała mniej niż 30 gatunków ptaków (większość z nich to mieszkańcy wsi). Wśród wymienianych zaś gatunków były ptaki egzotyczne, typu *ara, kakadu, dodo, tukan*, a także takie, jak: *kogut czy drób* (!).

¹² Por. twierdzenia Oswalda Wernerera oparte na pracy Janet W. D. Dougherty – WERNER, O. Wiedza ludowa niekoniecznie rozmyta. In: *Amerykańska antropologia kognitywna. Poznanie, język, klasyfikacja i kultura*. M. Buchowski (eds.), O. i W. Kubinścy (tłum.), Warszawa 1993, s. 151–156.

¹³ TAYLOR, J. R., patrz przyp. 9, s. 79.

¹⁴ Uważa ona m.in., że niektóre z nazw rodzajowych („live forms”) są bardziej wyraziste psychologicznie – por. WIERZBICKA, A., patrz przyp. 4, s. 149–151.

¹⁵ Wnioski wysuwam na podstawie wspomnianej ankiety.

3. Typy baz toponimycznych

Na świecie istnieje około 10 tys. gatunków ptaków. W związku z coraz dokładniejszymi badaniami taksonomicznymi liczba ta stale rośnie.¹⁶ Liczba gatunków ptaków stwierdzonych w Polsce i wpisanych na listę awifauny naszego kraju wynosi obecnie 446,¹⁷ 87 z nich występuje jako bazy toponimiczne.¹⁸

Jaka była wiedza na temat ptaków i jakie były motywacje, które kierowały wyborami takich a nie innych podstaw słowotwórczych?

D. Kępa-Figura podaje pięć domen tworzących kategorię *ptak*. Ostatnią z nich jest ‘stosunek do ludzi’, który Wierzbicka sprowadza do dwóch elementów: ‘jest hodowany przez człowieka jako źródło pożywienia’ i ‘jest trzymany przez ludzi w domach ze względu na przyjemny wygląd i śpiew’, Kępa-Figura dodaje – ‘jest lubiany przez człowieka’ i ‘sprawia radość człowiekowi’.¹⁹

Ponieważ nazwy są przede wszystkim rezultatem ludzkiego wyboru, który ukazuje sposób konceptualizowania świata z jego najważniejszymi cechami: potencjalnością, dowolnością, subiektywnością, kreatywnością i selektywnością, relacja między człowiekiem a ptakiem wysuwa się tu na plan pierwszy.

Pierwszą dużą grupę baz toponimicznych stanowią ptaki **udomowane**, hodowane dla pożywienia (mięso, jaja), np. *kaczka*, *geś*. W grupie tej można zauważyć dużą ilość derywatów klasyfikujących ptaki ze względu na płeć (*kaczor*, *gąsior*) lub wiek (*kaczuszka*, *kaczątko*, *gąska*).²⁰

Następnie dużą grupę tworzą **drapieżniki**, np. *jastrząb*, *kania*, *sokół*, *sep*, *krogulec*, *rybołów*, *kobuz*, *pustułka*, *myszołów*. Dla człowieka stanowią one ważny i pozytyczny element przyrody, gdyż polują na gryzonie i inne szkodniki upraw rolnych. Przy tym ptaki te budzą w człowieku duży respekt i nie kojarzą się pozytywnie.

Za kryterium wyboru może służyć także powszechność występowania danych gatunków, stąd następną grupą są ptaki **pospolite**, takie jak: *kruk*, *wrona*, *gołąb*, *wróbel*, *sroka*, *gawron*, *jaskółka*, *kukułka*, *sikora* (też *czubatka* i *sosnowka*), *pliszka*, *dzięcioł*, *sójka*.

¹⁶ Lista ptaków świata, [cit. 2009-09-05]. Dostępny w Internecie WWW: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Lista_ptak%C3%B3w_%C5%9Bwiata>.

¹⁷ Stan z 30 czerwca 2008 według podziału przyjętego przez Komisję Faunistyczną Sekcji Ornitologicznej Polskiego Towarzystwa Zoologicznego, która zajmuje się weryfikacją obserwacji – Ptaki Polski, [cit. 2009-09-04]. Dostępny w Internecie WWW: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Ptaki_Polski>.

¹⁸ Należy podkreślić, że część z nazw gatunków posiada dwa człony, z których drugi jest odróżniający, np. *drozd obrożny*, *drozd oliwkowy*, *drozd rdzawy*, *drozd rdzawoskrzydły*, *drozd rdzawogardły*, *drozd czarnogardły*, *drozd śpiewak* – razem 7 gatunków, z których w nazwach pojawia się tylko *drozd*.

¹⁹ KĘPA-FIGURA, D., patrz przyp. 4, s. 86.

²⁰ Poza wymienionymi gatunkami istnieje również duża grupa nazw pochodzących od ptaków niewystępujących w dzikiej naturze, np. *indyk*, *kura*, z wieloma derywatami, typu *indor*, *kurczak*, *kokosz*, *kogut*, gw. *kokot*.

Na pewno łatwe do zauważenia i przez to mogące charakteryzować teren są ptaki **stadne**. Typowe dla krajobrazu polskiego są klucze przelatujących ptaków **wędrownych**, takich jak: *bocian*, *żuraw*, *łabędź*, też dzika *gęś* czy *kaczka*. Dla wielu terenów Polski charakterystyczne są również ptaki **wodne i błotne** lub żyjące w trzcinach, np. *czapla*, *nur*, *gągoł*, *kulik*, *rybitwa*; także rzadziej występujące w nazwach: *burzyk*, *pelikan*, *gęsiówka*, *świstun*, *cyranka*, *głowienka*, *czernica*, *ogorzałka*, *derkacz*, *kokoszka* (lub od *kokosz*, *kokosza* ‘samica kury’), *drop*, *łyska*, *bekas*, *czajka*, *biegus*, *słonka*, *łozówka*, *trzciniak*, *piegża*.

Osobną grupę stanowią ptaki **naziemne**, spotykane najczęściej na polach: *bażant*, *kuropatwa*, *przepiórka*, *głuszec*, *cietrzew*, *jarząbek*.

Szczególni nosiciele pozytywnych konotacji to **śpiewacy**, np. *św. Mikołaj*, *skowronek*, *drozd*, *szpak*, *kos*, *kawka*, *szczygieł*, *wilga*, *kowalik*, *zięba*, *czyż*, *gąsiorek* czy mniej znane: *pluszcz*, *pleszka*, *kwiczoł*. Miłe dla oka są też ptaki **egzotyczne** lub **kolorowe**: *lelek*, *żołna*, *kraska*, *gil*, *dudek*. Negatywnie kojarzą się zaś ptaki **nocne**: *sowa*, *puchacz*, *puszczynka*.

Zdecydowana większość nazw tworzonych przez te wyrazy toponimiczne to nazwy topograficzne, charakteryzujące teren ze względu na występowanie na nim pewnych gatunków fauny. Niektóre z nich można wiązać z działalnością hodowlaną człowieka (nazwy kulturowe). Poza tym istnieje duża grupa nazw służebnych pochodzących od nazw hodowców i opiekunów ptaków, także polujących na ptaki, np. *gęsiarka*, *sokolnik*, *jastrzębnik*, oraz kulturowych nazywających miejsca, w których hoduje się ptaki, np. *bażantarnia*, *gołębnik*, *kurnik*. Ciekawe są też nazwy związane z innymi domenami kategorii *ptak*, np. z wydawanymi odgłosami (np. *Kwaki*, *Kwakowo*, *Kwakówko*), budowanymi gniazdami (*Puste Gniazdo*, *Nad Gniazdem*) czy składanymi jajami (*Jaje*, *Jajczaki*, *Jajkowo*).

4. Konotacje semantyczne

Ptaki od wieków fascynują ludzi różnych kultur. Poprzez swoją zdolność latania zbliżają się do nieba, mogą symbolizować więc ducha, duszę, związek między bogami a ludźmi. Znaczenie symboliczne ptaków jest ambiwalentne – istnieją ptaki niebiańskie i demoniczne, błogosławione i złe, czyste i nieczyste. Mogą pomagać ludziom i pracować dla nich, ale też mogą być dla nich wrogie.²¹

Tak na przykład *kaczka* symbolizuje nieśmiertelność, miłość małżeńską, szczęście, ale i beztroskę, powierzchowność, gadulstwo czy oszustwo. *Sokół* może symbolizować dumę, męskość, rycerskość, szlachetność, ale i złość, pocałunek śmierci, nieśmiertelność, śmierć,

²¹ COOPER, J. C. *Zwierzęta symboliczne i mityczne*. A. Kozłowska-Ryś – L. Ryś (tłum.), Poznań 1998, s. 221.

świętość, także skromność, miłość. *Wróbel* jest symbolem płodności, złodziejstwa, diabła, ale i wojoowniczości, odwagi, a także chytrości, samotności, małej wartości, skromności.²²

Ptaki nieroziłącznie wiążą się z problemami życia i śmierci. W kulturze śląskiej przetrwał archaiczny pogląd, że dusza ludzka po śmierci przyjmuje postać pary lub ptaka – gołębia, wróbla lub kawki. Jeśliby zaś człowiek umarł w grzechu, jego dusza ukaże się w postaci wrony lub kruka.²³

W nazwach historycznych trudno opisać motywacje, które towarzyszyły powstawaniu onimów, gdyż mogą być one zmienne w czasie. Można jednak odtworzyć określone wyobrażenia, czyli konotacje semantyczne.²⁴ Współczesne konotacje semantyczne nazw związanych z ptakami opierają się na wiedzy i wyobrażeniach tworzących tzw. stereotypy językowe. W oparciu o nie postrzegamy poszczególne gatunki ptaków jako użyteczne, pospolite, śpiewające czy wędrowne.

Jak podkreśla M. Biolik, oronimy motywowane nazwami ptaków „*mogły (...) służyć „upiększaniu świata”, zachęcać do osadnictwa i odwiedzania terenów, na których żyją rzadkie gatunki ptaków brodzące po łąkach w poszukiwaniu żab, są bocianie gniazda, a tajemniczości dodają jastrzębie, kruki i sowy pohukujące na Sowiej Górze. Obraz świata konotowany przez tego typu nazwy w świadomości współczesnego odbiorcy wywołuje wrażenie kraju spokojnego, gdzie się odpoczywa, a ciszę zakłóca jedynie śpiew ptaków.*”²⁵

5. Aksjologia schematów wyobrażeniowych

Językoznawcy podkreślają, że język jest narzędziem służącym do wartościowania, informuje o wartościach i jest nosicielem wartości. Zauważają przy tym, że w pierwszym rzędzie wartościowaniu podlega otaczający człowieka świat materialny,²⁶ więc i elementy przyrody.

Lakoff i Johnson twierdzą, że „najbardziej podstawowe wartości w danej kulturze są koherentne z metaforeczną strukturą najbardziej podstawowych pojęć występujących w tej kulturze”.²⁷ Wprowadzając przy tym termin metafor pojęciowych, które stają się uzewnętrznieniem głębszych struktur mentalnych, opartych bezpośrednio na ludzkim doświadczeniu.

²² KOPALIŃSKI, W. *Słownik symboli*. Warszawa 1990, s. 134, 394, 481.

²³ WESOŁOWSKA, H. Zwyczaje i obrzędy rodzinne. In: *Kultura ludowa śląskiej ludności rodzinnej*. D. Simonides – P. Kowalski (eds.), Wrocław – Warszawa 1991, s. 255.

²⁴ Por. BIOLIK, M., patrz przyp. 5, s. 211.

²⁵ Ibidem, s. 218.

²⁶ Por. BARTMIŃSKI, J. Projekt i założenia ogólne słownika aksjologicznego. In: *Język a Kultura*, tom 2. Wrocław 1991, s. 198; PUZYNINA, J. *Język wartości*. Warszawa 1992, s. 139.

²⁷ LAKOFF, G. – JOHNSON, M., patrz przyp. 8, s. 45.

Ogromna większość wnioskowań abstrakcyjnych jest metaforycznym odzwierciedleniem właściwości przestrzennych. Wśród nich bardzo wyraźnym jest schemat GÓRA – DÓŁ, lokujący ptaki na niebie, a ssaki, gady czy płazy na ziemi, czyli wartościujący to, co na górze, pozytywnie, a to, co na dole, negatywnie. GÓRA, jak podają Lakoff i Johnson,²⁸ jest między innymi metaforą DOBRA, SZCZĘŚCIA, ZDROWIA, PANOWANIA, CNOTY. Taki sposób wartościowania wyjaśniałby przyczyny selekcji materiału apelatywnego w badanym materiale.²⁹

Wybór licznych gatunków ptaków jako podstaw nazw własnych pokazuje stosunek człowieka do otaczającej go przyrody, jego utożsamienie się z naturą, bliski z nią kontakt. Równocześnie w takiej kategoryzacji widoczna jest antropocentryczna konceptualizacja świata. Analiza nazw przesuwa się w stronę ich kreatora i interpretatora, ukazując sposób postrzegania wybranego fragmentu rzeczywistości w kategoriach utrwalonego „wzorca mentalnego”. Człowiek widzi świat subiektywnie, z własnej perspektywy, stąd jego kreacje charakteryzują się dowolnością i selektywnością. Nazywa obiekty apelatywami, które są dla niego najważniejsze, znane, bliskie, rodzime. To pozwala mu oswoić otaczający go wszechświat i uczynić go bardziej przyjaznym.

Literatura:

- BARTMIŃSKI, J. Projekt i założenia ogólne słownika aksjologicznego. In: *Język a Kultura*, tom 2. Wrocław 1991, s. 197–209.
- BIOLIK, M. Konotacje semantyczne oronimów Warmii i Mazur motywowanych nazwami ptaków. In: *Polszczyzna Mazowsza i Podlasia*, cz. V. Łomża 2001, s. 211–219.
- COOPER, J. C. *Zwierzęta symboliczne i mityczne*. A. Kozłowska-Ryś – L. Ryś (tłum.), Poznań 1998.
- HABRAJSKA, G., Kategoryzacja a klasyfikacja – potoczne i naukowe widzenie świata (analiza badań ankietowych dotyczących kategoryzacji nazw roślin). In: *Językowa kategoryzacja świata*. R. Grzegorczykowa – A. Pajdzińska (eds.), Lublin 1996, s. 221–241.
- KEPA-FIGURA, D. *Kategoryzacja w komunikacji językowej na przykładzie leksemu „ptak”*. Lublin 2007.
- KOPALIŃSKI, W. *Słownik symboli*. Warszawa 1990.
- KRUSZEWICZ, A. G. *Ptaki Polski*. 1. tom, Warszawa 2005, 2. tom, Warszawa 2006, 2007.

²⁸ Ibidem, s. 140.

²⁹ Nie wszystkie jednak ptaki kojarzą się pozytywnie. Opozycja KOLOROWE–CZARNE wprowadza dodatkowo grupę negatywnie konotowanych ptaków szarych i czarnych. *Kruki, wrony, sępy* czy *sowy* są ptakami złowróźbnymi i nieprzyjaznymi człowiekowi.

- LAKOFF, G. – JOHNSON, M. *Metafory w naszym życiu*. T. Krzeszowski (tłum.). Warszawa 1988.
- Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. E. Rzetelska-Feleszko (ed.), Warszawa – Kraków 1998.
- PUZYNINA, J. *Język wartości*. Warszawa 1992.
- RUTKOWSKI, M. Kilka uwag o konwencjach opisu wartości semantycznej nazw własnych. *Onomastica L*, 2005, s. 99–100.
- Słownik polskich wyrazów toponimicznych (Zeszyt próbny)*. E. Jakus-Borkowa – K. Nowik (eds.), Opole 1991.
- STOMMA, L. *Antropologia kultury wsi polskiej XIX wieku oraz wybrane eseje*. Łódź 2002.
- TAYLOR, J. R. *Kategoryzacja w języku. Prototypy w teorii językoznawczej*. A. Skucińska (tłum.). Kraków 2001.
- WIERZBICKA, A. *Lexicography and Conceptual Analysis*. Ann Arbor 1985.
- WRÓBEL, H. O synchronicznych relacjach słowotwórczych w onomastyce. *Prace Językoznawcze UŚ 4. Onomastyka*. W. Lubaś – A. Wilkoń (eds.), Katowice 1978, s. 16–25.
- WERNER, O. Wiedza ludowa niekoniecznie rozmyta. In: *Amerykańska antropologia kognitywna. Poznanie, język, klasyfikacja i kultura*. M. Buchowski (ed.), O. i W. Kubińscy (tłum.), Warszawa 1993, s. 138–159.
- WESOŁOWSKA, H. Zwyczaje i obrzędy rodzinne. In: *Kultura ludowa śląskiej ludności rodzinnej*. D. Simonides – P. Kowalski (eds.), Wrocław – Warszawa 1991, s. 244–260.
- Lista ptaków świata, [cit. 2009-09-05]. Dostępny w Internecie WWW: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Lista_ptak%C3%B3w_%C5%9Bwiata>
- Ptaki Polski, [cit. 2009-09-04]. Dostępny w Internecie WWW: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Ptaki_Polski>.

Summary

The paper deals with toponymical words originating from the names of birds and constituting the base for toponyms and microtoponyms of Poland. These names reflect the ordinary vision of the world in a tangible way, presenting its anthropocentric conceptualization and the methods of categorization of reality. There are no typically scientific terms characteristic of scientific classification here, and the knowledge of the animal world results, above all, from one's personal contact with nature. Topographical names invented by plain people represent an attempt to tame nature by designating its elements by means of common words referring to such people's closest environment.

The article belongs to the circle of interest of cultural onomastics studying the linguistic picture of the world together with many semantic connotations ensuing from people's cultural experiences, knowledge, beliefs, valuation system and stereotypization.

Key words:

cultural onomastics; categorization; conceptualization; anthropology; ethnology; valuation; connotation

E-mail: dlech@uni.opole.pl

Problematika prezývkových obyvateľských mien

Miroslava Ližbetinová (Banská Bystrica)

Problematike prezývok (vo všeobecnosti) sa venovalo i venuje dostačok pozornosti. Existujú však i prezývky, ktoré boli utvorené v minulosti a zachovali sa až dodnes. Prezývky, ktorých atribút sa spája predovšetkým s obyvateľmi, s istou lokalitou – miestom, s istou motiváciou či príčinou vzniku.

Pre prezývky, ktoré sa spájajú s obyvateľmi žijúcimi v danej lokalite, sme hľadali správny výraz. Zaujímavý je variant, ktorý uvádza R. Šrámek vo svojej štúdii. „Přezdívka plní funkci jména jen částečně: zužuje jeho úlohu identifikační a lokalizační, rozšiřuje je však podstatným způsobem o expresívni příznak a o konkrétní lexikální obsah. V tom stojí přezdívky blízko vzniku tzv. místních jmen přezdívkových.“¹

Na označenie prezývok obyvateľov používal V. Uhlár termíny obyvateľská prezývka a neskôr termín v tvare nezhodného prívlastku „prezývka obyvateľov“.²

Takisto ide o neúradné pomenovanie jednotlivca, no v našom prípade o neúradné pomenovanie istej skupiny – obyvateľov.

Začal sa tiež používať pojem „*prezýkové obyvateľské meno*“.³ Prezýkové obyvateľské mená majú dispozíciu generalizovať – zovšeobecňovať vlastnosť jednotlivca na kolektív (skupinu obyvateľov) a tým zafixovať vlastnosť na všetkých obyvateľov žijúcich v istej lokalite. Prezýkové obyvateľské meno „*Gel'ovci*“ (obec Sebechleby), má motiváciu ukrytú v príhodách, historkách, ktoré rozprávajú o istom študentovi Geľovi, ktorý „povystral rôzne huncútstva“. Zovšeobecnenie je však prevedené chybne. „Rozhodujúcim činiteľom je vedomé začlenení jednotlivce do skupiny, využití přezdívek ako charakterizačního soudu o celé skupině lidí, kolektivu apod.“⁴

Ďalšou charakteristikou prezýkového obyvateľského mena je motivácia. Motivácia môže mať formu motivačného príbehu a motivácia sa tiež môže vyskytovať aj vo forme krátkej básničky – veršovanky. Motivácia predovšetkým obsahuje:

- a) udalosť, ktorá sa opakuje viackrát,
- b) udalosť, ktorá sa stala len raz a viac sa neopakuje.

Motivácia obsahuje prvky – motívy, ktoré sa opakujú, prípadne obmieňajú, zamieňajú.

¹ ŠRÁMEK, R. Problematika studia přezdívek obcí. *Národopisné aktuality XIV*, 1977, s. 29–32.

² UHLÁR, V. Najznámejšie prezývky obyvateľov na Slovensku. *Slovenská reč* 60, 1995, s. 302–306.

³ KRŠKO, J. Sociálno-psychologické aspekty pomenovania. In: *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti*. J. Krško – M. Majtán (eds.), Banská Bystrica 2000, s. 75–84.

⁴ ŠRÁMEK, R., op. cit. v pozn. 1, s. 32.

„Príčinou vzniku prezývkového obyvateľského mena je citovo vyjadriť, ironicky poukázať na odlišnú vlastnosť susednej obce, na odlišné správanie ľudí vybočujúce zo všeobecne platných spoločenských konvencií, odlišnú reč a pod“.⁵

Prezývkové obyvateľské mená fungujú v jazykovom systéme – v jednotlivých jazykových rovinách. Zamerali sme sa len na tri jazykové roviny: lexikálnu, morfologickú, štylistickú. Práve tieto roviny na jednej strane konkrétnejšie ukazujú to, ako sa prezývkové obyvateľské meno pohybuje a správa v rámci jazykového systému a na strane druhej si všímajú samotné prezývkové obyvateľské meno.

V rámci lexikálnej roviny poukazujeme na mikroštruktúrne vzťahy v onymii a lexikálno-sémantickú stránku prezývkových obyvateľských mien.

„Vznik polyonymie a ďalších mikroštruktúrnych vzťahov je vyvolaný obmedzenosťou lexikálneho inventára i samotných motivačných zdrojov pre vznik prezývkového obyvateľského mena (zväčša ide o polohu obce, pestovanie charakteristickej plodiny, národnostné zloženie obyvateľstva, jazykové odlišnosti nárečí a podobne).“⁶

Prezývkové obyvateľské mená ako propriá vstupujú do onymického systému, vytvárajú rôzne onymické vzťahy – polyonymiu, homonymiu, polysémiu, antonymiu.

Pri vymedzení pojmov polysémia, homonymia, antonymia a synonymia v onomastike vychádzame z vlastného mena ako prvku onymickej sústavy.⁷ Polyonymia alebo onymická synonymia môže vzniknúť:

1. zmenou motivácie prezývkového obyvateľského mena:

Kuruci – v minulosti sa odohrávali boje medzi kurucmi a labancami v okolí Modrého Kameňa, *Hradčania* – v obci sa nachádza hrad;

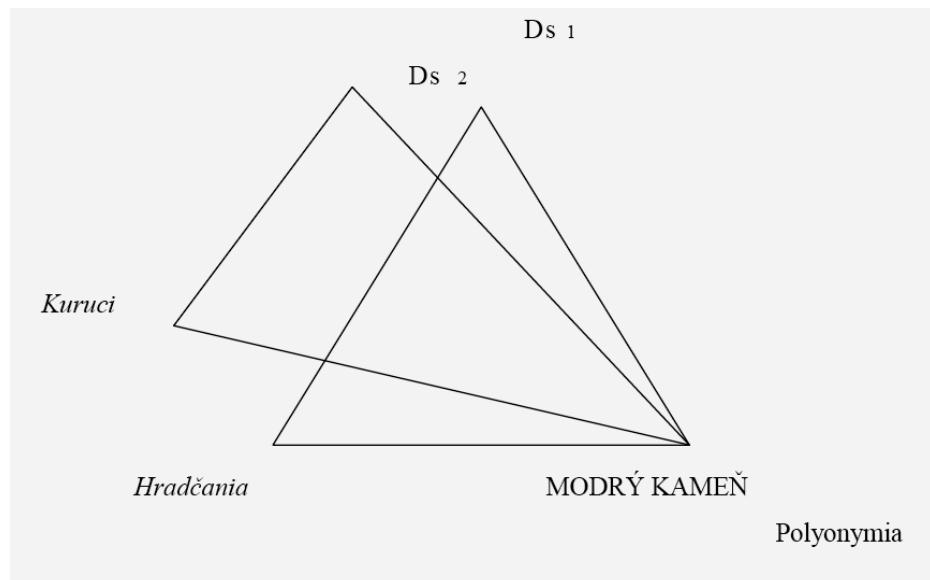
2. zmenou expresívnosti prezývkového obyvateľského mena (presnejšie zmenou expresívnosti motivácie⁸).

⁵ KRŠKO, J. Prezývkové meno verzus onymum. In: *Zborník mladých filológov Univerzity Mateja Bela*. P. Odaloš (ed.), Banská Bystrica 1999, s. 49.

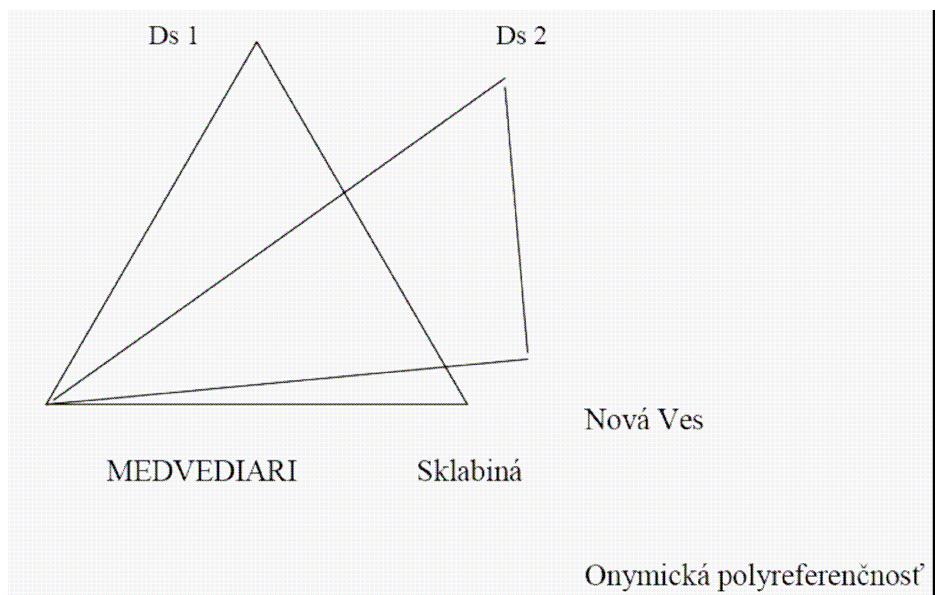
⁶ KRŠKO, J., op. cit. v pozn. 5, s. 51.

⁷ BLANÁR, V. *Teória vlastného mena*. Bratislava 1996, s. 137.

⁸ ŠRÁMEK, R., op. cit. v pozn. 1, s. 33.

Ďalším mikroštruktúrnym vzťahom je jav, kedy jednému designátoru zodpovedajú dva denotáty. „Tento jav môžeme označiť ako viacobjetkovosť alebo polyreferenčnosť.“⁹

Obce Sklabiná a Nová Ves sú vzdialené od seba 2 kilometre. Motívacia, ktorá spája obidve obce, spočíva v tom, že cirkusantom ukradli medveďa. Sklabinčania ukradli medveďa, no bez hlavy. Hlavu z medveďa sa podarilo ukradnúť Novovešťanom.

Pre diferenciáciu (spresnenie) prezývkového obyvateľského mena *Medvediari* medzi Sklabinčanmi a Novovešťanmi sa používa: Sklabiná – *Medvediari* – tí, čo ukradli medveďa a Nová Ves – tí, ktorí ukradli hlavu z medveďa.

⁹ KRŠKO, J., op. cit. v pozn. 5, s. 53.

„Polyreferenčnosť vyplýva z malého inventára antropolexém, ktoré vstupujú do procesu proprializácie.“¹⁰

Prezývkové obyvateľské mená, z hľadiska lexikálno-sémantickej stránky, sú motivované od názvu zvierat (*Komárovci, Krokodílčania, Mačkoši, Medvediari, Oroli, Štepení zajaci, Štuke, Čaviari, Vlci*); od názvu plodiny, rastliny alebo jedla (*Cibuliari, Hrachári, Kapustáči, Lekvárovci, Tabačiari*); od povolania alebo vykonávania istej činnosti (*Haviari, Hrnčiari, Vytrubovači*).

V morfologickej rovine sa na prezývkové obyvateľské mená pozrieme z hľadiska slovných druhov.

Zo získaného materiálu prezývok zistujeme, že prezývky obyvateľov sú vo väčšine podstatné mená, v menšej miere sú zastúpené prídavné mená. Z nadobudnutého materiálu všetkých prezývok sme vybrali tridsaťtyri, ktoré zodpovedajú prezývkovému obyvateľskému menu. Ich percentuálne zastúpenie je nasledovné:

podstatné mená – 88 %

prídavné mená – 9 %

podstatné meno + prídavné meno – 3 %

Podstatné mená

Bačkorovci, Bičkáši, Cibuliari, Gelovci, Gunci, Haviari, Havkáči, Hoprtáci, Hradčania, Hrachári, Hrnčiari, Kapustáči, Kečkári, Komárovci, Krokodílčania, Lekvárovci, Mačkoši, Medvediari, Náckovia, Oroli, Pilníkári, Pľagovanci, Povýšenci, Štuke, Tabačiari, Transformátori, Čaviari, Vlci, Vytrubovači, Zabažanci

Prídavné mená

Posratí, Sprostí, Vlasatí

Podstatné meno + prídavné meno

Štepení zajaci

Uvedené podstatné mená možno bližšie charakterizovať z hľadiska lexikálno-gramatickej skupiny ako: 1. konkrétné, 2. počítateľné, 3. vlastné mená, 4. životné (osobné, zvieracie).

Podstatné mená vzhľadom na uvedený počet sú pre vytvorenie prezývkového obyvateľského mena najvhodnejším slovným druhom. Súvisí to aj s ich významnou črtou, že ide o názvy samostatne existujúcich vecí (osôb, zvierat, rastlín) a názvy samostatne chápanych príznakov.¹¹

¹⁰ KRŠKO, J., op. cit. v pozn. 5, s. 53.

¹¹ ORAVEC, J. *Súčasný slovenský jazyk. Morfológia*. Bratislava 1984, s. 30.

Prídavné mená (z hľadiska percentuálneho vyhodnotenia z nášho materiálu) sa vyskytujú menej. Stoja samostatne (bez podstatného mena) napr. *Vlasatí* (Olovárčania) atď. V rámci prezývok, ktoré sa nachádzajú v tvare prídavného mena, je však možné dať im tvar podstatného mena (napr. *Vlasatí – Vlasáči*, *Sprostí – Sprostáči*).

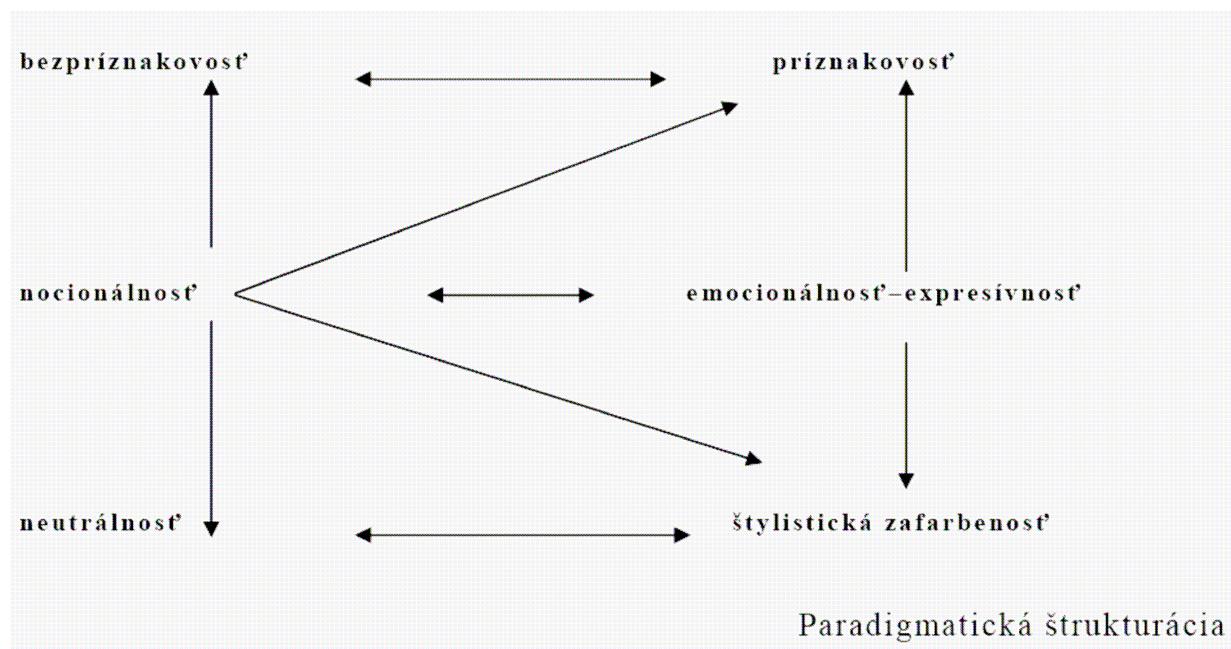
Vytvoriť prezývkové obyvateľské meno v opačnom poradí (podstatné meno zmeniť na prídavné meno) je nezvyčajné (napr. *Gunci – Guncovi*).

Výnimku by snáď mohli tvoriť prezývkové obyvateľské mená v tvare podstatného mena, ktoré majú príponu -anci, -enci, -áci, -áči napr. *Zabažanci – Zabažaní*, *Povýšenci – Povýšení*, *Pľagovanci – Pľagovaní*, *Hoptrtáci – Hoptrtní*, *Kapustáči – Kapustní*.

Slovné spojenie skladajúce sa z prídavného mena a podstatného mena sa tiež javí ako vhodný tvar pre prezývkové obyvateľské meno. Prezývkové obyvateľské meno (podstatné meno) je tak ešte bližšie určené istou vlastnosťou (prídavným menom).

V rámci štylistickej roviny uvažujeme o tzv. paradigmatickej štrukturácii jazykových štýlom.

Pre lepšiu prehľadnosť použijeme tabuľku – paradigmatickú štrukturáciu jazykových štýlom:¹²

Na základe uvedenej schémy možno prezývkové obyvateľské meno zo štylistického hľadiska charakterizať ako termín vyznačujúci – spájajúci sa s makroparadigmou príznakovou, emocionálno-expresívnu a štýlisticky zafarbenou.

¹² FINDRA, J. Štylistika slovenčiny. Martin 2004, s. 18.

„V makroparadigme emocionálno-expresívnych lexikálnych štylém sa zoskupujú také slová a spojenia slov, ktoré v texte na seba upozorňujú svojou zvukovou, tvarovou alebo sémantickou nápadnosťou.

Najmä v kontexte nociónálnych pomenovaní expresívne slová na seba upozorňujú, lebo sa s nimi dostávajú do kontrastu. Nepoukazujú však len na seba; prostredníctvom nich môže expedient vyjadriť aj svoj subjektívny postoj, hodnotenie komunikačného obsahu.“¹³

Expresivita sa môže uplatniť iba na pozadí nociónálnej roviny textu (aj keď má nejaké slovo inherentnú expresivitu), tá samotná sa uplatňuje až v konfrontácii s nociónálnym podlažím textu. Prezývkové obyvateľské meno je expresívne až v kontexte. Môžeme ho brať ako symbol – teda niečo, čo stojí za niečím iným – ktorý v ľuďoch vyvoláva kladné alebo záporné citové hodnotenie. Príklad: slovo *Gel'oš* – bez kontextu je sice expresívne svojim hláskovým usporiadáním – ale aktualizuje sa až prostredníctvom kontextu, v konkrétnej jazykovej komunikácii. Ako symbol ho vnímame preto, lebo pod pomenovaním *Gel'ovci* sa nám automaticky vybavuje (asociuje) konkrétna motivácia (príbeh), ktorá nás núti hodnotiť samotné pomenovanie pozitívne alebo negatívne.

Jednotlivé skupiny emocionálno-expresívnych pomenovaní sa zoskupujú v rámci štýlistických mikroparadigiem (vrstiev slovnej zásoby). Podľa vzťahu medzi expresívnosťou a nociónálnou zložkou lexikálneho významu lexikálnej štylémy rozlišujeme inherentnú a adherentnú expresivitu.

„O inherentnej expresivite hovoríme vtedy, keď je expresívna zložka neoddeliteľnou súčasťou významu slova – inherentne expresívne sú predovšetkým štylémy tých mikroparadigiem, ktoré sa viažu na emocionálno-expresívnu makroparadigmu. Ide o slová typu slopať, frfľoš, držgroš.“¹⁴

Nás však budú zaujímať prezývky, ktoré by sme do tejto skupiny mohli zaradiť, a to napr.: *Lekvároš*, *Gel'oš* a pod. – takéto slová sú expresívne aj mimo kontextu. Ide o slová, ktoré sú expresívne svojím nápadným hláskovým usporiadáním.

Spomedzi slovotvorných formantov, ktorými sa tvoria názvy nositeľov vlastností, ako najproduktívnejšie java sa sufixy -ec a -oš.¹⁵ Slovotvorný formant -oš naznačuje, že pôjde o názvy nositeľov istých vlastností.

Vzhľadom na uvedené prezývkové obyvateľské mená *Lekvároš*, *Gel'oš*, pri ktorých nie je uvedená motivácia, možno uvažovať „o skreslenom vysvetlení“ prezývkového

¹³ FINDRA, J., op. cit. v pozn. 12, s. 24.

¹⁴ FINDRA, J., op. cit. v pozn. 12, s. 25.

¹⁵ HORECKÝ, J. *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava 1989, s. 57.

obyvateľského mena. *Lekvároš* – možno označiť človeka, ktorý je pomalý, lenivý. Pri prezývkovom obyvateľskom mene *Lekvároš* však ide o to, že zjedol dvakrát lekvár.

Pre prezývkové obyvateľské mená je teda potrebná motivácia – istý kontext, v ktorom prezývkové obyvateľské meno nadobúda expresivitu. „O adherentnej expresivite hovoríme ako o nadobudnutej, lebo slovo ju získava len v kontexte. Opakovaným využívaním v podobných kontextoch a podobných situáciách sa adherentná expresivita postupne ustaľuje, stáva sa trvalým príznakom niektorého druhotného významu viacvýznamového slova. Za osobitný typ expresivity sa považuje kontextová expresivita. Prenesenie vlastností zvieraťa na človeka, napr. medved' –Ľadový medved' a „Vstávaj ty medved““ (o človeku).“¹⁶

Prezývkové obyvateľské meno bude expresívne vtedy, keď budeme poznáť expresivitu kontextu a budeme vychádzať z istej jazykovej situácie. Prezývkové obyvateľské mená fungujú v jazykovej i mimojazykovej sfére. Prezývkové obyvateľské mená nepoukazujú len na obce, ale aj na ľudí žijúcich v nich, na ich tradície, zvyklosti a hodnoty.

Summary

Within group anthroponyms the author tries to elaborate, specify and determine the place of a so-called ‘nickname resident name’ in the anthroponymical system. Nickname resident names are subjected to a thorough analysis from the onomastic, linguistic viewpoint.

Key words:

nickname; nickname of resident name; motivation; personal names

E-mail: lizbetinova.m@azet.sk

¹⁶ FINDRA, J., op. cit. v pozn. 12, s. 25.

Chrematonimy jako tworzywo gier reklamowych

Izabela Łuc (Cieszyn)

Jedna z nadrzędnych cech chrematonimów – ich funkcjonalność – nie tylko w sposób szczególny sytuuje i wyróżnia je wśród innych kategorii onimicznych, ale także wyznacza ich rolę w teksthach reklamowych. Obecność chrematonimów w systemie nazewniczym po dzień dzisiejszy wywołuje onomastyczny spór, czy są one nazwami własnymi, czy też nie.

A. Gałkowski pisze, że kategoria ta jest „najbardziej dyskusyjna pod względem wyboru samego pojęcia, ale również treści badawczych, jakie generuje. Ze względu na ilość i jakość powstającego materiału językowego, związanego z nazwami w obszarze gospodarczym (przemysłowo-wytwarzyczym i handlowym), czescy i słowaccy onomaści mówią ekwiwalentnie o serionimach oraz logonimach”.¹ Przyjmując za tym autorem, że „chrematonimy, jako stosunkowo nowy, ale dynamicznie poszerzający się zbiór onimiczny, są kategorią nazw własnych, spełniających istotne role językowe, które można rozpatrywać z punktu widzenia użytkowego i kulturowego”,² za cel artykułu wyznaczono dokonanie wstępnej prezentacji ich kategorialno-funkcjonalnych cech oraz opis funkcji (głównie użytkowo-komersyjnej³), jakie pełnią one w (kon)tekście⁴ reklamowym. Opisując obecność

¹ GAŁKOWSKI, A. *Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim, francuskim*. Łódź 2008, s. 20. Por.: MAJTÁN, M. Klasyfikácia chrematonymie. In: *Chrématonymie z hlediska teorie a praxe*. R. Šrámek – L. Kuba (eds.), Brno 1989, s. 12; BLANÁR, V. Ešte raz o bilaterálnom chápaní onymického znaku. *Acta onomastica* 47, 2006, s. 84; HORECKÝ, J. Logonomastika ako onomastická disciplína. In: *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia. Nitra 19.–20. mája 1994. Zborník referátov*. E. Krošláková (ed.), Bratislava – Nitra 1994, s. 76–78; IMRICOVÁ, M. Logonymá v systeme slovenčiny. Prešov 2002; IMRICOVÁ, M. Vývojové tendencie v pomenúvaní a v premenúvaní firemných názvov (logoným) na Slovensku. In: *Onimizacija i apelativizacija*. Z. Abramowicz – E. Bogdanowicz (eds.), Białystok 2006, s. 491; ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno 1999, s. 14 oraz poglądy polskich badawczy: BREZA, E. Nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją (chrematonimy). In: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. E. Rzetelska-Feleszko (ed.), Kraków 1998, s. 343–361; KOSYL, Cz. *Forma i funkcja nazw własnych*. Lublin 1983; KOSYL, Cz. *Chrematonimia*. In: *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*. T. 2. E. Rzetelska-Feleszko – A. Cieślikowa (eds.), Warszawa – Kraków 2003, s. 370–375.

² GAŁKOWSKI, A. *Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim, francuskim*. Łódź 2008, s. 10–11.

³ Przy uwzględnieniu ich podstawowych funkcji: *sygnifikacyjnej* (nazwa coś oznacza), *semantycznej* (nazwa coś znaczy) i *wskazującej*, które szczegółowo omówił E. BREZA w pracy Nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją (chrematonimy). In: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, E. Rzetelska-Feleszko (ed.), Warszawa – Kraków 1998, s. 354–356.

⁴ Rozumiejąc pojęcie *tekstu* za J. Bartmińskim, Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej. In: *Tekst. Problemy teoretyczne*. J. Bartmiński – B. Boniecka (eds.), Lublin 1998, s. 17, jako „ponadzdaniową jednostkę językową, makroznak, mający określone nacechowanie gatunkowe i stylowe (kwalifikator tekstu), poddający się całościowej interpretacji semantycznej i komunikatywnej, wykazujący integralność strukturalną oraz spójność semantyczną i podlegający wewnętrzemu podziałowi semantycznemu, a w przypadku tekstów dłuższych – także logicznemu i kompozycyjnemu. W tym sensie tekst nie jest tylko konstrukcją jednostek językowych (wyrazów, zdań), lecz produktem języka (...), produktem o złożonej, polifonicznej strukturze”, kontekstu zaś szerzej – jako wielopłaszczyznową strukturę uwarunkowań związanych z nadaniem i recepcją tekstu, włączającą

chrematonimów w marketingowym tekście, uwzględniono fakt, iż spełniają one role istotnych komponentów rozmaitych typów gier⁵ komunikacyjnojęzykowych realizowanych w obrębie reklamowej przestrzeni wypowiedzi.

Zgromadzony materiał analityczny w postaci wybranych chrematonimów – nazw firm (*firmonimów*) i nazw wytworów przemysłowych – produktów (*pragmatonimów*⁶) pochodzi z reklam upowszechnianych w latach 2007–2009 przez polskie środki masowego przekazu. Zebrane przykłady dowodzą, że chrematonimy pełniące funkcję swoistego ogniska sloganu reklamowego, autotelicznie – jako nazwy własne (ulegając uprzednio odpowiednim operacjom językowo-stylistycznym, strukturalno-segmentalnym i gramatycznym) wraz z ich kategorialnymi właściwościami, w całościowym kontekście reklamowego przekazu stanowią istotny składnik gry komunikacyjnojęzykowej.⁷

Dokonując omówienia funkcji chrematonimów, jakie wyzyskuje się w procesie odpowiedniego osadzania ich w specyficznych (kon)tekstach reklamowych⁸ oraz kreacji form i sposobów pomieszczenia ich w tekście, nie należy zapominać, że większość nazw tego typu „nie pełni (...) jedynie funkcji indeksalnej, odsyłając do jednostkowych obiektów, (...) niosą [one] konotacje i – przy określonym stylu odbioru – wywołują w wyobraźni obraz o wiele szerszy, bogatszy, niżby to wynikało z semantycznych ograniczeń nakładanych na wyrazy w środowisku onimicznym. Można by je traktować jako swoiste komunikaty z implikaturami

ze strony nadawcy realizacje określonych intencji komunikacyjnych, zaś ze strony odbiorcy – ich odczytanie oraz określony akt działania wyrażany w postaci skonkretyzowanego zachowania komunikacyjnego.

⁵ Warto dodać, że *gra językowa* jest rozumiana tutaj jako „szczególny sposób organizacji środków z różnych poziomów systemu językowego, uwzględniającego cały kulturowy system odniesień ekstratekstualnych. Dzięki temu możliwe jest uruchomienie sfery znaczeń wtórnego, uwarunkowanych związkami języka i kultury. Rozpoznanie takich zabiegów nadawcy oraz uchwytcenie ich sensu staje się warunkiem spełnienia podstawowej funkcji gry językowej, a także satysfakcjonującej poznawczo i estetycznie interakcji między autorem tekstu i jego odbiorcą” (FILIP, G. *Gry językowe Jana Lama*. Rzeszów 2003, s. 25) przy świadomości, że jej realizacja może przebiegać wieloma drogami.

⁶ Por. *Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry. Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie (6.–8. mája 1987 r. v Smoleniciach)*. M. Majtán (ed.), Bratislava 1989, s. 12.

⁷ Firmonimy nie tylko wyróżniają firmę / punkt usługowy spośród innych, ale również uznaje się je za najbardziej sugestywne, najważniejsze i najpowszechniejsze komunikaty promocyjno-perswazyjne, nakłaniające do kupna, informujący, zachęcające i wpadając w oko / ucho. Por. np. ZBORALSKI, M. *Nomen omen czyli jak nazwać firmę i produkt*. Warszawa 1997, s. 15–16, oraz BURKACKA, I. Nazwy firm we współczesnej polszczyźnie. Wyniki sondażu. In: *Polszczyzna publiczna początku XXI wieku*. E. Wolańska (ed.), Warszawa 2007, s. 221.

⁸ Por. też: NARUSZEWICZ-DUCHLIŃSKA, A. Nazwy własne w reklamie. In: *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze. Materiały z 11 Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej 15–17 czerwca 1998* Bydgoszcz Pieczyska. M. Czachorowska – Ł. M. Szewczyk (eds.), Bydgoszcz 2000, s. 235–244.

i presupozycjami (...) Pozwala to pośrednio dotrzeć do intencji nadawcy (użytkownika nazwy), przy założeniu, że między nim a odbiorcą istnieje wspólny językowy obraz świata".⁹

Chrematonimy realizujące w tekstach reklamowych różne gry komunikacyjne i językowe można podzielić na kilka grup. Najprostszym i chętnie stosowanym przez twórców reklam rodzajem gier chrematonimicznych jest perswazyjne wykorzystanie ich wewnętrznej struktury. Wykładnikami tych operacji mogą być rozmaite rozbicia segmentalne nazw lub odpowiednie sposoby wyzyskanie ich aspektów funkcjonalnych – właściwości i wartości – m.in. kategorialnych cech homonimii/homofonii nazwy firmowej czy handlowej nazwy towaru (por. np. akt umieszczania chrematonimu na granicy wyrazu w starszych przykładach reklam: *Mariola o kocim spojrzeniu; Brok & roll; Tylko Ciebie mi Brok*) lub bezpośrednie odniesienia do apelatywnego znaczenia nazwy – funkcji sygnifikacyjnej nazwy (por. np. pomieszczone w tekście nazwy marek piwa: *Żubr w cieniu polany; Harnaś miliony piw rozdaje*).

Istotnym elementem gier związanych z procesami wyzyskiwania leksykalnych wartości i właściwości homonimów i homofonów, jest umiejętnie uchwycenie i kontekstowe zastosowanie podobieństwa brzmienia chrematonimii z innymi desygnatami, umożliwiające nadanie wymiarowi wypowiedzi kilku przenikających się interpretacyjnych sensów znaczeniowych. Ten osobliwy rodzaj wielokontekstowych gier „w wieloznaczność intersemiotyczną”, m.in. „obchodzących” zakaz reklamowania alkoholu (por. *Łódka Bools < Wódka Bools*) lub przemycających treści erotyczne (por. *Nie ma cin- cin* [w znacz. intymnej bliskości] bez *Cin-Cin* – wino musujące; *PeniGra* < penis gra. *Zostań wirtuozem swojego instrumentu* – środek wspomagający potencję) – ze względu na nietypowość semantycznych „naznaczeń” oraz gier „w odbiorczą deszyfrację”, w szczególny sposób upodobała sobie polska społeczność odbiorców reklam. Podobne intencje komercyjno- użytkowe realizuje się wyzyskując szereg innych operacji językowych, polegających na sytuowaniu w komunikacie reklamowym (na końcu zdań lub na granicy wyrazów) nazw produktu (por. *Toma radość w sobie; Toma smak; Toma więcej w sobie* – reklamy soków firmy Toma; *Dan Mleko*. Danone – w znacz. ’mleko od firmy Danon’) lub rozbicia segmentalnego, w którym antroponim imienniczy stanowi składnik prezentowanej nazwy firmy (por. reklamę produktów firmy mleczarskiej *ToJo. Nasze jogurty To Joli sekret: To Jolka w dniu 19 urodziń; To Jola w dniu 29 urodziń. To Pani Jola w dniu 39 urodzin* – cztery

⁹ SIWIEC, A. Nazwy agencji towarzyskich (na materiale ogłoszeń prasowych). In: *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze. Materiały z 11 Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej 15–17 czerwca 1998 Bydgoszcz – Pieczyska*. M. Czachorowska – Ł. M. Szewczyk (eds.), Bydgoszcz 2000, s. 176.

warianty identycznego zdjęcia kobiety ubranej w sukienkę o innym kolorze sugestycznie informują, że regularne spożywanie promowanego nabiału korzystnie wpływa na stan jej niezmieniającego się wizerunku mimo upływającego czasu).

Wśród wykorzystywanych przez copywriterów chrematonimicznych składników gier komunikacyjnojęzykowych wyróżniają się licznie różnorodne konstrukcje parafrasz skojarzeniowych, w których mowa jest o przeznaczeniu produktu. W grupie tej przeważają przykłady parafrasz pośrednich (por. *Podróż do pełni smaku – KAMIS; Dla spragnionych lata Łomża /piwo/; Desperados. Smak piwa. Dzikość tequili – Żywiec*, odnoszące się do frazeologizmów bliskich odbiorcy, dopasowanych do kontekstu przekazu reklamowego (por. *Cafe Prima. Kawa na ławę; Trzymaj się ciepło. Termopil; Miej ją na oku. Mascara Bell; Kanapka zmienną jest. Schulstad; Hit [ciastka] Przebojowacz paczka*), wskazujące na etymologię nazwy z cechami produktu (por. *Zmieniamy świat na plus. Plus GSM; Fantasia. Fantastyczne letnie smaki. Jogobella; Milksełko łaciaste;¹⁰ Kremisie* – ciastka kremowe z wizerunkiem misia) lub intencjonalnie wyzyskujące proces aliteracji (por. *Dobrawa. Dobra woda dla całej rodziny*). Spotęgowany efekt odbiorczy uzyskuje się, bezpośrednio pomieszczając nazwę produktu w tekst wypowiedzi reklamowej (por. Mam *Serduszko* [nazwa jogurtu] *dla całej mojej rodziny; Marzenia nabierają REALnych kształtów – Real*). W tym celu najczęściej stosuje się formy złożen (Kartunki – soki Hortex; nazwa konotująca dwa znaczenia – pararazy: 1/ soki w kartonie; 2/ odwołujące się pośrednio /fonetycznie/ do nazwy stacji telewizyjnej emitującej bajki dla dzieci – *Cartoon Network; Mega chrupiące gwiazdki Mlekołaki /wilkołaki + mleko/; Pierogolandia /pieróg + /o/ + /Niby/landia/. Bo liczy się wewnętrze; Zozolandia /zez + /o/ + /Niby/landia/ Słodycz zabawy. Cukierki Zozole; Szkołkomix /szkoła + mix/ – katalog najlepszych rzeczy do szkółki. Epik/ lub zestawień /por. Smaczna Zupa. Jak się nazywa, tak smakuje. Winiary; dialog: – Co tak pachnie? / – Bukiet? / ... – Bukiet warzyw ... – Zupa Winiary; Bajkowa Chwila. Kisiel Kolorek barwiący język z witaminami a, c, d – Dr. Oetkera; Roll-on Czysta Skóra Active – żeby wyrolować niedoskonałości skóry). Podobny rezultat odbiorczy można otrzymać stosując odpowiednie formuły zaczerpnięte z języka potocznego, używane w komunikacji codziennej (por. *Fisiel. Taki Fisiel, to jest kisiel. Kisiel od Delekty*, por. pot. mieć fisia < mieć bzika; *Szast plast Schwartau do ciast*; pot. szast plast – w znacz. ‘szybko, bez większego trudu wykonać pewną czynność’ oraz dyrektywę: *Wybierz panele – poczuj KOMFORT*), używając do tego celu paronomazji (por. *Koniec wakacji Go Sport w akcji!*) lub wypowiedzi o charakterze otwartym*

¹⁰ Por. derywat *Milksełko*: milk (ang. milk – mleko) + (ma)selko = mleczne masełko.

(por. *na podłodze... Pełen KOMFORT*). Takie formy dostarczania odbiorcy informacji o produktach (równolegle do stosowania standardowych zabiegów, w których sama nazwa informuje o przeznaczeniu produktu: *Smako Myk*.¹¹ Wydobywa prawdziwy smak potrawy – Winiary; *Tampo*. Bella < tampon; *Meblolux* – luksusowe meble; *Dreweko* – ekologiczne podłogi z drewna) przy pomocy odpowiednio dobranych parafrasz nie tylko ułatwiają recepcję tekstów oraz skojarzenie nazwy produktu z ich użytecznością czy eksponowaniem cech, ale ze względu na swoistość kulturowego przekazu – tworzą więź zaufania na linii nadawczo-odbiorczej.

Nazwę firmy pomieszcza się też w specjalnie skonstruowanej formie graficznej, częściowo modyfikując frazeologizm, por. *Rewolucja na Twoich paznokciach* < *rewolucja na twoich oczach*:

A
REVOLUCJA
NA TWOICH
PAZNOKCIACH

Wybrane przykłady reklam poświadczają również, że na płaszczyźnie chrematonimii prowadzi się swoiste gry ludyczne z odbiorcą, nadając produktom oryginalne nazwy, oparte na żartach, przywołujące skojarzenia specyficznych ich właściwości czy niepowtarzalności. Mechanizm ten w sposób wyrazisty ilustruje kampania zup firmy *Knorr*, oryginalnie nazwanych przez producenta. Nazwy te można pogrupować następująco: a) przekształcenia słowne, m.in. stylizowane na języki obce (por. włoski – *Diabolo Pomidoro* < *Diabelska Pomidorowa* /w znacz. *Ostra*/; rosyjski – *Gulasznifoff* < gulasz + kałasznikow – w znacz. *pikantny*), odwołujące się intertekstualnie do innych nazw własnych (por. *Red Hot czili kurczak* < *Ret Hot Chili Peppers* [kalifornijski zespół grający rocka z elementami funku]) czy eksponujące graficznie (gry wewnątrz wyrazu – homografia) dodatkowe znaczenie, związane z charakterystyką smaku i zawartych w produkcie składników (por. *Mocny CIOSnek*); b) rymowanki (por. *Borowy Morowy*), również stylizowane na języki obce lub zawierające hybrydalne elementy pełniące odpowiednie funkcje identyfikujące specyfikę produktu (por. *Amore pomidore*; *Curry wagary*; *Cebulova lova*¹²); c) akronimiczne gry **graficzne** (por. *Dopraviony z kur3byk*); d) formy odwołujące się do frazeologii potocznej (por. *Kurczę*

¹¹ Por. pot. znacz.: 1) *myk* – zrobić coś w szybkim tempie; 2) *myk* – czynność działania, której opanowanie umożliwia osiągnięcie zamierzonego celu.

¹² Por. również: *Paste Love kanapki*. Listner. Pastella. *Pasta z pstrąga*; *Leno&nada*. Cappy. *Im prościej, tym lepiej* oraz Orzeźwia *rabar bardzo*, Rabarberowa lemoniada. Tymbark.

pieczone); e) reduplikacje głosek (por. *Ostrrrry boczek*); f) przekształcenia fonetyczne (por. *Rosioł* < rosół) – por. wizerunki opakowań tych produktów.

Opakowania produktów (zupek chińskich) firmy Knorr

Ten osobliwy rodzaj gier językowych – zabawa słowem na płaszczyźnie nazewniczej produktów – skierowany do młodych użytkowników języka, wpływa na jakość odbioru reklamy, promując produkty, ich specyfikę, smak i charakterystyczne cechy.

Odmienne rodzaje gier komunikacyjnojęzykowych stosuje się, nazywając pewne desygnytaty – wynalazki cywilizacyjno-techniczne, m.in.: portale internetowe (por. *muzodajnia.pl*; *Loteriada* pl. < loteria *TotoLotek*; *Wszystko o piwie. Piwopedia*), usługi (por. *Orange Freedom. Szybki Internet*; *Zawsze pod ręką. Mobilna porównywarka cen. mceneo.pl*, por. reklama nr 1), imprezy kulturalne (por. np.: *Chmielaki Krasnostawskie* – reklama nr 2) czy sklepy (por. nazwę *Faja. Artykuły do jarania* – reklama nr 3; slang. *fajka* < *papieros* i *jarać* < *palić*, wraz z wykorzystaniem symbolu liścia marihuany informującego odbiorcę o posiadanym asortymencie produktów). Wśród nazw tego typu wynotowano też sprzeczną z zasadami ortograficznymi nazwę (por. bydgoski chrematonim *Prafko*, nazywający firmę instruktorów jazdy).

reklama nr 1

reklama nr 2

reklama nr 3

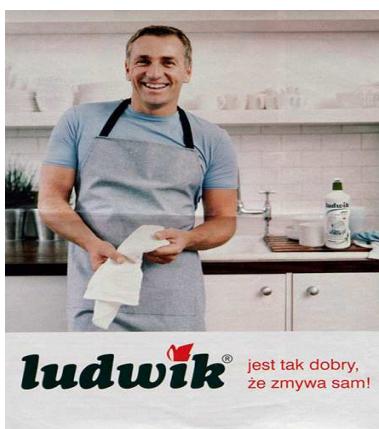
W grupie zebranych nazw produktów wynotowano też formy słowotwórcze posługujące się obcymi sufiksami (por. *Czekoladina*; *Alpinella. Widok dobrej czekolady*, w którym to komunikacie w metaforyczny sposób dokonano aktu przesunięcia i wartościowania skojarzeń: *widok dobrej czekolady* < *widok z Alp* < *widok z wysoka* –

w znacz. coś ma dobre widoki – coś dobrze rokuje / rzutuje na coś) oraz neologizmy w dyrektywie zawierającej nazwę produktu (por. *Twixnijmy to razem*. Twix – w znacz. zjedzmy to razem; *Tuknij głód* – w znacz. zlikwiduj głód. Krakersy Tuk).

Odmiennymi typami chrematonimów są twory pochodzące od innych nazw,¹³ najczęściej antroponimów imienniczych (w wersji oficjalnej lub hipokorystycznej) oraz nazwisk – ich komplikacji lub częściowej modyfikacji z równoczesnym wykorzystaniem (kon)tekstów wieloznaczności m.in. wynikającej z autotelicznych funkcji nazw własnych. Zjawisko to było m.in. przedmiotem badań M. Rutkowskiego, który pisze, że: „w pewnych specyficznych użyciach uruchamiają się nie dwa, ale nawet trzy plany funkcjonowania nazwy. Dzieje się tak wówczas, gdy nazwa jest wpleciona w strukturę jakiegoś frazemu – można wówczas odczytywać ją w kontekście przynależności do klasy propriów, do kategorii apelatywów, a także w świetle znaczenia stałego połączenia wyrazowego”¹⁴ (por. reklamy: *Joanna. Imię piękna* – farb do włosów – por. reklama nr 4; *Grzeški* – ideał jest tylko jeden – wafelków; *Ludwik. Jest tak dobry, że zmywa sam* – płynu do mycia naczyń¹⁵ – por. reklama nr 5; *Zdaj się na Lecha. Zalicz Alpy* – piwa, por. reklama nr 6).

reklama nr 4

reklama nr 5

reklama nr 6

Podane w zarysie – opis i prezentacja perswazyjnych aktów wypełniania przestrzeni reklamowej chrematonimami jako elementami gier skojarzeniowych, graficznych i językowych oraz stanowiących tworzywo gier transonimizacyjnych poświadczają wieloaspektowość funkcjonalną tego typu nazw i ich wielowariantywność kreacyjną. Opisane przykłady dowodzą, iż chrematonimy – ze względu na charakter ich funkcjonalności,

¹³ Por. LEWANDOWSKI, A. *Współczesne polskie nazwy firmowe*. Zielona Góra 1992, s. 37–43.

¹⁴ RUTKOWSKI, M. *Apelatywna interpretacja nazw własnych w tekście*. In: *Onimizacja i apelatywizacja*. Z. Abramowicz – E. Bogdanowicz (eds.), Białystok 2006, s. 206.

¹⁵ Por. również tekst poboczny gloryfikujący możliwości Ludwika: *Ludwik w wybornym towarzystwie. Przyjęcie było bardzo bardzo udane... Kuchnia pełna naczyń, ale nie zostaniesz z tym sama, bo przecież masz jego, Ludwika! Dla niego zabawa dopiero się zaczyna. To jego żywioł! Wszystko przy nim lśni! Dzięki udoskonalonej recepturze jest delikatny dla twoich dłońi!*

najwidoczniej ze wszystkich pozostałych onimów pełnią usługową funkcję wobec tekstów komercyjno-użytkowych. Dzięki ich użyciu nie tylko nakłania się odbiorcę do zakupu, eksponując cechy prezentowanego towaru, identyfikuje się walory produktu przy pomocy sugestywnej nazwy, jak i sugeruje jego wybór, przedstawiając go jako najlepszy wśród pozostałych. Ponadto ich kontekstowe użycie kształtuje językowy obraz świata odbiorców, ich gusta, konceptualizuje świat i wartość potrzeby ludzkie oraz zjawiska, stanowiąc tym samym istotny składnik kultury oraz nośnik komunikacyjnych treści.¹⁶ Umiejętnie operowanie tego typu nazwami na płaszczyźnie reklamowej wypowiedzi poświadczają też szczególny typ twórczej aktywności użytkowników języka – ich twórców i odbiorców, stanowiąc akt zaproszenia do deszyfracji znaków i ich znaczeń – gry obrazującej ludyczne potrzeby, oczekiwania oraz możliwości uatrakcyjniania komunikacyjnej wypowiedzi.

Literatura:

- BARTMIŃSKI, J. *Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej*. In: *Tekst. Problemy teoretyczne*, J. Bartmiński – B. Boniecka (eds.), Lublin 1998, s. 9–25.
- BLANÁR, V. Čo ještě raz o bilaterálnom chápaní onymického znaku. *Acta onomastica* 47, 2006, s. 83–89.
- BREZA, E. Nazvy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją (chrematonymy). In: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. E. Rzetelska-Feleszko (ed.), Kraków 1998, s. 343–361.
- BURKACKA, I. Nazwy firm we współczesnej polszczyźnie. Wyniki sondażu. In: *Polszczyzna publiczna początku XXI wieku*. E. Wolańska (ed.), Warszawa 2007, s. 219–236.
- FILIP, G. *Gry językowe Jana Lama*. Rzeszów 2003.
- GAŁKOWSKI, A. *Chrematonymy w funkcji kulturowo-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim, francuskim*. Łódź 2008.
- HORECKÝ, J. Logonomastika ako onomastická disciplína. In: *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien: Zborník referátov z XI. slovenskej onomastickej konferencie konanej v Nitre 19.–20. mája 1994*. E. Krošláková (ed.), Bratislava – Nitra 1994, s. 76–78.
- IMRICOVÁ, M. *Logonymá v systeme slovenčiny*. Prešov 2002.

¹⁶ Por. też przyjęte w społecznym obiegu „wtórne” nazwy własne od tworów chrematonomicznych – formacje słówotórcze: Aldi > Aldik; Lidl > Lidlak, Intermarche > Intermarszak i ich redukcje: Biedronka > Bidronka; Castorama > Casto, Kaufland > Kauf oraz przekształcenia fonetyczne: Auchan > Oszolom.

- IMRICHOVÁ, M. Vývojové tendencie v pomenúvaní a v premenúvaní firemných názvov (logoným) na Slovensku. In: *Onimizacja i apelatywizacja*. Z. Abramowicz – E. Bogdanowicz (eds.), Białystok 2006, s. 491–505.
- KOSYL, CZ. Chrematonimia. In: *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*. Tom 2. E. Rzetelska-Feleszko – A. Cieślikowa (eds.), Warszawa – Kraków 2003, s. 370–375.
- KOSYK, CZ. *Forma i funkcja nazw własnych*. Lublin 1983.
- LEWANDOWSKI, A. *Współczesne polskie nazwy firmowe*. Zielona Góra 1992.
- Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry. Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie (6.–8. mája 1987 r. v Smoleniciach)*. M. Majtán (ed.), Bratislava 1989.
- MAJTÁN, M. Klasifikácia chrématonymie. In: *Chrématoonymie z hlediska teorie a praxe*. R. Šrámek – L. Kuba (eds.), Brno 1989, s. 7–13.
- NARUSZEWICZ-DUCHLIŃSKA, A. Nazwy własne w reklamie. In: *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze. Materiały z XI Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej 15–17 czerwca 1998 Bydgoszcz – Pieczyska*. M. Czachorowska – Ł. M. Szewczyk (eds.), Bydgoszcz 2000, s. 235–244.
- SIWIEC, A. *Nazwy agencji towarzyskich (na materiale ogłoszeń prasowych)*. In: *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze. Materiały z 11 Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej 15–17 czerwca 1998 Bydgoszcz – Pieczyska*. M. Czachorowska – Ł. M. Szewczyk (eds.), Bydgoszcz 2000, s. 173–193.
- ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno 1999.
- ZBORALSKI, M. *Nomen omen czyli jak nazwać firmę i produkt*. Warszawa 1997.
- RUTKOWSKI, M. Apelatywna interpretacja nazw własnych w tekście. In: *Onimizacja i apelatywizacja*. Z. Abramowicz – E. Bogdanowicz (eds.), Białystok 2006, s. 201–212.

Zastosowane skróty:

slang. – slangowy

w znacz. – w znaczeniu

Summary

The article focuses on the role and functions of contemporary chrematonymy, names of products, its usage in advertisement and texts and their interpretation in the different contexts as well.

Key words:

chrematonymy; text; advertisement; game; onymic game; linguistic games; characteristics and types of onymic games

E-mail: megg29@op.pl

Slovník jezerních jmen Belozerja*

Anna Makarova (Jekaterinburg)

V poslední době se činí pokusy o lexikografickou deskripci toponymie velkých zemí. V příspěvku navrhujeme plán slovníku jezerních jmen Belozerja. Aktuálnost tohoto lexikografického plánu je spojena s řešením problémů systémově-etymologické analýzy v toponymii.

Belozerje je významné teritorium okolo Bílého jezera (Běloje ozero), tj. území bývalého Belozerského kraje, nacházející se v současnosti ve Vologodské oblasti (Rusko). Belozerje je unikátní historicko-kulturní region Ruského Severu, má geografické (je součástí tzv. Jezerního pásu) a etnohistorické zvláštnosti (Belozerje je jedna z nejranějších zón jak ugrofinského, tak i slovanského osídlení). Obvody jezer spojené řekami, průtoky nebo vodními cestami v průběhu mnoha staletí představovaly nejvýhodnější komunikaci. Jezerní typ osídlení a velký lovný význam jezer je pro Belozerje typický (nejdůležitějším zdrojem obživy obyvatelstva tohoto kraje bylo od nejstarších dob rybářství, zejména na jezerech Běloje a Vože), a proto je region zajímavý pro výzkum jezerních jmen.

Pro komplexní výzkum jezerních jmen je nutné vytvoření lexikografických zdrojů zahrnujících informace o geografickém rozšíření, frekvenci, variantách toponymických základů, jejich systemových vztazích, etymologii a motivaci.

Základní zdroj materiálu ve slovníku jsou data kartotéky Toponymické expedice Uralské státní univerzity, která jsou v jednotlivých případech doplněna materiélem z příspěvků a monografií o toponymii příslušného teritoria, a rovněž údaji z regionálních map. Terénní sběr na teritoriu Belozerja proběhl při výzkumech Toponymické expedice Uralské státní univerzity od r. 1961 do r. 2007. Databáze jezerních jmen Belozerja obsahuje cca 10 tisíc lístků.

Ve slovníku jsou zařazena všechna jezerní jména, vyskytující se v ruském jazykovém prostředí (včetně jmen s nejistou etymologií a motivací). Heslář slovníku jezerních jmen Belozerja sestává z 1 600 hesel, v kterých jsou zkoumána ruská, ugrofinská (současně vepská a substrátová) a rovněž laponská jména.

* Tento příspěvek je připraven za finanční pomoci státního kontraktu č. П 736 od 12. 08. 2009 na plnění vědecko-výzkumných prací v projektu *Время и человек в свете ономастической и отономастической номинации* a rovněž programu ОИФН РАН *Русские ономастические словари как источник культурно-исторической информации*.

Varianty jména jsou popsané v samostatných heslech v případě, že u nich jde o strukturní nebo motivační rozdíly. Fonetické, morfologické a slovotvorné varianty jednoho jména jsou zachyceny v jednom hesle, jelikož patří k jednomu jménu a začínají shodným písmenem. Jestliže varianty začínají odlišnými písmeny (např. *Лόбозеро – Рóбозеро*), jsou zpracovány v samostatných heslech. Pokud je název víceslovný, zpracováváme heslo podle prvního význačného slova (např. *Бéрхнee Эйнозеро* je přiřazeno do hesla *Эйнозеро*), k substantivu (obvykle geografickému termínu) uvádíme příbuzné odkazy (např. *Анáшиканская Вóлгома viz Вóлгома*).

Další druh hesel jsou hesla podle substrátového základu, v nichž vystupuje abstraktní varianta základu, nejbližší k etymonu (např. *Áхнозеро, Тóроzero* atd.). U polokalků jako heslo uvádíme variantu s formantem *-озеро*.

Slovník je uspořádán abecedně. Řazení hesel reflektuje některé nepravidelnosti spojené s vytvořením minimálních slovotvorných hnízd, např. *Пустыня* a dále jen *Пустынное, Пустынское*. Hydronyma představující předložková spojení uvádíme v abecedním pořádku a seskupujeme je podle předložek.

Heslo je vytvořeno z těchto oddílů:

- heslo s vyznačením přízvuku;
- statistická data o frekvenci tohoto strukturně-sémantického modelu na území Belozerja;
- areál základu (s vyznačením administrativního okresu a frekvence základu podle okresů);
- fonetické, přízvukové, slovotvorné, morfologické, strukturní a lexikálně-sémantické varianty toponyma;
- paralelní jména (různá pojmenování označující tentýž objekt);
- elementy sémantických mikrosystémů;
- encyklopedické informace;
- ilustrativní kontexty;
- etymologie a motivace.

Ve slovníku jsou uvedeny další vedlejší významy:

⇨ — varianty,

↑↑ — paralelní jména,

↓↑ — sémantické mikrosystémy,

🕒 — encyklopedická informace,

⌚ — ilustrativní kontexty.

Heslo se shoduje s reálně fungující podobou toponyma vztahujícího se k jednomu objektu (*Бáлтозеро*) nebo k několika různým objektům (*Дóлгое*).

БÁЛТОЗЕРО. Влг: Ваш. ↑ БÁБОТОЗЕРО. ⚡ Оз. находится в 12 км З д. Поповка (Коркуч).

ДÓЛГОЕ (16). Влг: Бел (3), Ваш (7), Выт (2), Кир (4). ☐ ДОЛГОÓЗЕРО (Бел); ДÓЛГИЕ; ДОЛГОЗЁРКО, ДОЛГОЗЁРКА, ДОЛГООЗЁРКА (Кир). ↑ РОГАЧЁВСКОЕ (Бел). ↗ КРУГЛОЕ (Бел, Ваш). ⚡ Бел: в 2,5 км В д. Кашкино; на правом берегу р. Визьма, в 3 км С с. Климшин Бор, рядом оз. СЯРМОЗЕРО, в 1 км от оз. КРУГЛОЕ; на бол. Беленькое, в 5 км ЮВ д. Ануфриево. Ваш: б км ЮЗ д. Алешково; на р. Слободская (< оз. КИНЖОЗЕРО, > оз. БÉЛОЕ с С), у д. Коровино, пятое озеро в цепи шести озер: МОХОВÁТОЕ, СОРÓЖЬЕ, ДÓРИНСКОЕ, ДÓЛГОЕ, КРУГЛОЕ, АГАФÓНОВО; у д. Степаново, рядом оз. КРУГЛОЕ; 4 км С д. Задняя Слободка; 6 км Ю д. Трошино; на бол. Пустыня, у д. Ваномозера, рядом оз. ВÁНОМОЗЕРО; 8 км С д. Чисти. Выт: 9 км В д. Дёмино; 8 км СВ д. Кузьминская, 3 км С оз. ОКШТОМСКОЕ. Кир: в 3 км В д. Шидьero, соединено протокой с оз. СИВЕРСКОЕ; в 2,5 км С д. Большая Палшема; на правом берегу р. Елома (> оз. ЕЛОМСКОЕ), в 5 км С оз. ПИШКОЗЕРО, в 12 км ниже ур. Гостиный Берег, в 12 км В д. Чарозеро; в 10 км Ю д. Заречье.

⌚ Долгое потому что оно идёт-идёт по реке (Кир, Чарозеро).

Základní heslo je vytvořeno podle slova nejbližšího etymonu, nejjednoduššího dle slovotvorné struktury, nebo nejrozšířenějšího. Doplňující při volbě hesla je motivační a slovotvorné kritérium: v těch případech, kdy jezerní jméno je motivováno jménem nejbližšího místa, je heslo vytvořeno z detoponymického derivátu: např. heslo vytvořeno z *Еньковское* není z *Еньково*, protože jméno vesnice je starší.

ЕНЬКОВСКОЕ. Влг: Ваш. ☐ ЕНЬКОВО; ИНЬКОВО, ИНКÓВО, ИНЬКОВСКОЕ, ИНКÓВСКОЕ. ↑ ТÝХОВО. ⚡ Оз. находится у д. Большой Двор, ср. название д. Еньково.

Informace o areálu a údaje statistického charakteru mohou dát představu o nejzpracovávanějších ideografických sférách pojmenování jezer. V jezerních jménech Belozerja jsou nejrozšířenější další modely pojmenování.

Nejdůležitějšími rysy jezera pro pojmenovávatele jsou vlastnosti a kvalita vody, rovněž je významný výskyt různých druhů ryb (to je typická motivace jak pro ruskou, tak i pro substrátovou toponymii). Pro ruský nominační systém jsou důležité tvar, rozměr a

Ruské	Celkem	Substrátové	Celkem
чёрное	51		
озеро	42		
маленькое	33		
белое	31		
круглое	25		
глухое	24		
большое	21		
окунь	20		
долгое	18		
щука	16		
кривое	13	МАТКОЗЕРО	13
глубокое	13		
лес	9		
карась	8		
лебедь	8		
святое	8		
среднее	7	КУКОЗЕРО	7
баба	7	ПАВШОЗЕРО	7
бездонное	6	КОРБОЗЕРО	6
гагара	6	САЛЮЗЕРО	6
Ильинская церковь	6		
светлое	6		
у погоста	5	МУРДОЗЕРО	5
		САРОЗЕРО	5
		СЯРГОЗЕРО	5

z 9 *Маткозер* se nachází na území Vytegorského okresu, a všechna *Моткозера* na území Belozerského okresu (zde je tento základ představen v jiné fonetické podobě).

МАТКОЗЕРО (9). Влг: Баб (2), Бел, Выт (5), Кад. ☐ МÁТКА, МÁТКО; МÁТКАОЗЕРО, МÁТКООЗЕРО (Кад); НÁТК, НÁТКОЗЕРО, НÁТОЗЕРО (Баб). Карт. НÁДКОЗЕРО (Баб). ↗ МÁЛОЕ НÁТКОЗЕРО (Баб). ☙ Баб: 20 км СЗ пос. Колошма, является истоком р. Колошма (> р. Суда спр.); 8 км В д. Никонова Гора. Бел: в 9 км Ю с. Куность. Выт: 5 км ЮЗ д. Бадожский Погост; 3 км СВ д. Казаково; на р. Янишовка, 5 км СЗ устья (> оз. КЕМОЗЕРО); в с. Старое Петровское; 8 км СЗ д. Татариха. Кад: > р. Андога спр. (> р. Суда спр.), в 2 км СВ д. (бывш.) Остров.

⌚ Раньше озеро было, топерь земснаряд всё замыл (Выт, Старое Петровское); Венсы там рядом жили (Кад, Бережок); Озеро по дороге с Острова на Андогу (Кад, Крестовая).

~ Фин., карел. *matka*, ливв. *matku*, люд. *matk*, *matku*, *matke*, вепс. *matk*, вод. *matka* ‘путь, дорога, расстояние, переход, волок’¹. Варианты с *н* мы относим к данной основе вслед за Л. А. Субботиной².

МОТКОЗЕРО (2). Влг: Бел. ☐ МÓДКОЗЕРО, МÓОТКОЗЕРО. ↗ СЕМÉИНСКОЕ. ☙ Оз. находится в 4 км ЮЗ д. Верхняя Мондома; у д. Гулино и д. Семено, рядом с оз. КИТОССКОЗЕРО.

⌚ Моткозеро оно лесное, большое (Бел, Зорино).

¹ *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. Helsinki 1958–1981. О. 1–7. (LSFU. XII), s. 337.

² СУББОТИНА, Л. А. Географический термин *бой* и его варианты в субстратной топонимии Белозерья // Этимологические исследования. Вып. 3. Свердловск 1984, с. 107.

hloubka jezera, určení geografické polohy a informace o ptácích, nacházejících se okolí jezera. V substrátových jezerních jménech je více než v ruských zastoupeno geografické lexikum a lexikum rybářství, což vede k předpokladům, že prvními pojmenovávateli jezer byli zejména rybáři a lovci.

Mezi substrátovými jmény je nejjejímavější rozšíření jmen *Маткозер* majících „cestovní“ motivaci. Výskyt tohoto modelu znamená, že vodní cesty odědávna využívalo místní ugrofinské obyvatelstvo. Při analýze areálového rozšíření jmen stojí za povšimnutí, že 5

~ Прасаам. **mōtkē*, сев. *muot'ke*, Инари *myetki*, Колтта *mue'tkk*, Кильдин *mū'tk* ‘волок’, ‘путь’.³

Sledovaných 5 z 6 **Салозер** se rovněž nachází na území Vytegorského okresu a jen jedno na území Belozerského okresu. Četné toponymické korelace v toponymii dvou okresů vedou k domněnkám, že osídlení teritoria Belozerja z Vepsy probíhalo z jihovýchodu na severozápad.

СÁЛОЗЕРО (6). Влг: Бел, Выт (5). ☐ СÁРОЗЕРО, СÓЛОЗЕРО (Выт). ☙ Бел: в 8 км З д. Коновалово. Выт: в 22 км Ю д. Климшина; в 3 км С д. Ундозерский Погост; (карт. СОЛОЗЕРО) в 10 км ЮЗ д. Рогозино; в 10,5 км СЗ д. Татариха (> оз. ПАЖЕМСКОЕ, в 7 км З оз. ШИМОЗЕРО, рядом с оз. ГЛУБОКОЕ и оз. МАЛЕНЬКОЕ); 6 км ЮВ д. Татариха.

Při určení fonetických variant toponyma registrujeme řadu nepravidelných fonetických procesů probíhajících na Ruském Severu při zdomáčňování substrátového lexika a toponymie. V jezerních jménech Belozerja jsou zvláště aktuální korelace *б ~ в* (**Бóйозеро – Voijärv**), *к ~ т* (**Кимозеро – Тимозеро**), *л ~ р* (**Лóбозеро – Рóбозеро, Сáлозеро – Cározero**).

ЛÓБОЗЕРО (3). Влг: Бел, Ваш, Выт. ☐ ЛÓБАЗНОЕ, РÓБОЗЕРО (Выт); ЛОБОЗÉРСКОЕ, РÓБОЗЕРО; ЗАЛÓБОЗЕРО, ЗАЛОБОЗÉРСКОЕ (Бел). Карт. ЗАРÓБОЗЕРО (Бел). ↑ НИКОЛЬСКОЕ; СЁМКИНСКОЕ (Бел). ☙ Бел: в верховьях р. Сомсар (> р. Чёрмжа сл.), в 4 км ЮВ пос. Лаврово (неоф. Робозеро), на берегу оз. была расположена д. (бывш.) Сёмкино. Ваш: на правом берегу р. Ковжа (> БЕЛОЕ ОЗЕРО), в 15 км З д. (бывш.) Орлово. Выт: в 9 км ССЗ куста деревень Ладвазеро, между оз. ТÓНКОЕ и оз. БÉЛОЕ.

Paralelní jména (nebo toponymická synonyma) vznikají z různých důvodů. První typ jsou jména jednoho objektu vycházející z různých jazyků: ruská a přejatá (pro Belozerje dříve vepská) nebo ruská a substrátová jména (např. **Долгозеро ↑ Питъкозеро**).

ДОЛГОЗЕРО. Влг: Баб. ☐ ДÓЛГОЕ ОЗЕРО. ↑ ПИТЬКОЗЕРО, вепс. РІТКАР. ☙ Оз. находится в 24 км С д. Красная Гора, соединяется протокой с озерами ШИМОЗЕРО, ЮНГОЗЕРО, ТÓРОЗЕРО. У озера выделяются 2 части: МÁЛЕНЬКОЕ ДОЛГОЗЕРО и БОЛЬШОЕ ДОЛГОЗЕРО.

Озеро в длину – больше десяти километров, а в ширину – всего один (Баб, Красная Гора).

Вероятнее всего, русская форма представляет собой кальку вепského názvania, sr. вепs. *pitk* ‘dlinnyj; dolgij’⁴.

Druhá jsou paralelní jména vycházející z jednoho jazyka, ale vytvořená různými modely pojmenování (např. deapelativní jméno odráží jakostní vlastnosti objektu; proti němu stojí jméno detoponymické, srov. **Бéлое ↑ Панкратово** u vesnice Панкратово).

³ LEHTIRANTA, J. Yhteisaamelainen sanasto // MSFOu. 200. Helsinki 1989. S. 78–79; МАТВЕЕВ, А. К. Субстратная топонимия Русского Севера. Ч. 2. Екатеринбург 2004, с. 90.

⁴ ЗАЙЦЕВА, М. И. – МУЛЛОНЕН, М. И. Словарь вепсского языка. Ленинград 1972, с. 421–422.

БÉЛОЕ (25). Влг: Баб (10), Бел (3), Выт (8), Кад (3), Кир. ☐ БЕЛÁЗЕРО (Бел), БÉЛОЗЕРО (Баб, Бел, Выт); БЕЛОЗЕРКО, БЕЛÁЗЕРКО (Бел); БÉЛОЗЕРКО, БÉЛООЗЁРКО (Выт); БЕЛОÓЗЕРО, БЕЛОЗЁРСКОЕ (Кад). ↑ БОЛЬШÓЕ (Баб, Кад), ПАНКРАТОВСКОЕ (Баб); КАРАСЬЕ (Бел); ВÉСТОЗЕРО (Ваш); ЧЁРТОВО ОЗЕРО (Кад). ↓ БОЛЬШÓЕ БÉЛОЕ, МÁЛЕНЬКОЕ БÉЛОЕ, МÁЛОЕ БÉЛОЕ (Выт); ЧЁРНОЕ (Баб, Бел); ГРЯЗНОЕ (Баб). ☙ Баб: 7 км В д. Афонасово; 8 км ЮЗ д. Великово; 3 км ЮЗ д. Папино; 5 км С д. Межерье; у д. Панкратово; 12 км С д. Панкратово; 8 км ЮВ д. Остров; 10 км С д. Заречье; 15 км С д. Пустошка; 8 км ЮЗ д. Янголохта. Бел: = БЕЛОЕ ОЗЕРО; на левом берегу р. Визьма, в 4 км С д. Шолгумзъ, у оз. ЧЁРНОЕ; в 5 км ЮЗ д. Мартыново, рядом оз. ЧЁРНОЕ. Выт: 5 км СВ д. Старцево; 5 км ЮЗ д. (бывш.) Никольский Погост; 5 км ЮЗ д. Бадожский Погост; 4 км С д. Шестово; 3 км В д. Ялосарь; 9 км ЮВ д. Великий Двор; 6 км Ю д. Татариха; 5 км В д. Замошье. Кад: на левом берегу р. Андога (> р. Суда сл.), у д. (бывш.) Остров, входит в состав КОЕРСКИХ ОЗЁР; у д. (бывш.) Ушаково; в 10 км Ю д. Переброды; в 3 км С д. Уйта. Кир: в 4 км СЗ пос. Новостройка.

⌚ В озере водится много окуней, вода чистая, прозрачная, всю рыбу видно. Берега вокруг озера из белого мха (Баб, Горка). Чистая вода там (Баб, Фомино). Окуни белые там (Баб, Межерье). Чистая светлая вода (Баб, Межерье). Мутная беловатая вода (Кад, Уйта).

Среди множества Белых озер выделяется *БЕЛОЕ ОЗЕРО*, название которого стало источником наименования всего Белозерского края. Оз. принадлежит к бассейну Волги⁵, из оз. берет начало р. Шексна. Вепсы называют Белое озеро VOUGEDJÄRVI ‘Белое озеро’⁶, русское название озера – точная калька с вепсского языка (ср. вепс. *vauged*, *vouged*, *vāged* ‘белый’⁷).

Pro část Babajevského a Vytegorského okresu uvádíme paralelní vepská jména. Vepská jezerní jména byla shromážděna Toponymickou expedicí u dvoujazyčného obyvatelstva a také převzata z monografie I. I. Mullonenové⁸. Protože motivace většiny vepských jmen je pro nositele vepského jazyka jasná, jejich uživatelé často pomáhají zjištění spojených ruských a substrátových podob, a rovněž dávají představu o ideografických sférách, charakteristických pro ugrofinská jezerní jména.

Pojem *семантическая микросистема* (sémantický mikrosystém) byl navržen J. L. Berezovičovou⁹ pro vyznačení jmen blízkých geografických objektů, spojených sémantickou souvislostí. Sémantický mikrosystém vytváří toponyma obsahující „orientační“ atributiva spojená strukturně-sémantickými vztahy opozice: ↓ *Вéрхнее Эйнозеро, Нижнее Эйнозеро*; ↓ *Пéрвое Аномозеро, Второе Аномозеро* atd. V toponymii jsou rozšířeny korelační dvojice dvoukomponentních jmen, jejichž první komponenty vytváří opozici: *Ближнее – Дальнее, Больше – Малое, Верхнее – Нижнее, Долгое – Круглое, Первое –*

⁵ ПОСПЕЛОВ, Е. М. *Географические названия мира: топонимический словарь*. Москва 2002, с. 62.

⁶ ПОПОВ, А. И. *Следы времен минувших*. Ленинград 1981, с. 54; ПОСПЕЛОВ, Е. М. *Географические названия мира: топонимический словарь*. Москва 2002, с. 62; ФАСМЕР, М. *Этимологический словарь русского языка*: в 4 т. Москва 1986. Т. 1, с. 148.

⁷ ЗАЙЦЕВА, М. И. – МУЛЛОНЕН, М. И. *Словарь вепсского языка*. Ленинград 1972, с. 619.

⁸ МУЛЛОНЕН, И. И. *Топонимия Присвирья: проблемы этноязыкового контактирования*. Петрозаводск 2002.

⁹ БЕРЕЗОВИЧ, Е. Л. *Семантические микросистемы в русской топонимии*: Дис. ... канд. филол. наук. Екатеринбург 1992.

Второе, Переднее – Заднее atd. V pojmenování jezer se vyskytují také dvojice, které označují jak různé objekty, tak i části jednoho objektu považovaného za celek.

Jiný případ sémantických mikrosystémů jsou jména spojená sémantickými vztahy „antonymie“ (⌚ Белое, Грязное; ⌚ Свёальное, Чёрное) nebo „hyponymie“ (⌚ Окунёво, Карабье; ⌚ Окунёво, Сорожье; ⌚ Окунёво, Щучье). Vztahy v sémantických mikrosystémech zjišťujeme nejen u ruských jezerních jmen, ale pokud možno též u substrátových: *Күжозеро, Хабозеро*¹⁰).

Uvádíme administrativní lokalizace objektu – nejbližší místo/obec a v některých případech geografickou lokalaci – povodí určité řeky. Zde se uvádí informace o fyzicko-geografických zvláštnostech objektu, transonymizace (název objektu, jehož jméno bylo přeneseno na jezero nebo z jezera), a rovněž jména nejbližších jezer. Pro administrativní lokalizaci vybíráme ta jména obcí, která jsou utvořena z jezerních jmen (např. zahrnují komponent -озеро). V některých případech nám toto umožňuje získat data o jezerních jménech existujících v minulosti: v jménech vesnic existujících dříve se i dosud zachovávají jezerní jména nezaznamenaná při terénním sběru.

Jména objektů, které motivovaly vznik jména nebo na něž jméno přešlo, uvádíme kurzivou (např. *Аверинское* – nachází se okolo vesnice *Аверино*; *Клёнозеро* – na břehu jezera ležela vesnice *Клёнозеро*; *Мóла* – jezero, které je pramenem řeky *Мола*).

МÓЛА. Влг: Кир. ⌚ Оз. находится в лесу в 5 км З д. Чаронда, является истоком р. *Мола*.

Informace o směrech transonymizace je nutná jak pro výklad původu jmen, tak i pro konkrétní závěry o modelech pojmenování charakteristických pro jezerní jména. Směry metonymického překladu umožňují učinit určité závěry o stupni významu jezer pro místní ruské a ugrofinské obyvatelstvo. Substrátová jezerní jména (zvláště polokalky) jsou obvykle prvními a slouží jako zdroj pro pojmenování obcí (a rovněž odráží zvláštnosti jezerního typu osídlení území). Ruská jezerní jména jsou častěji utvořena ze jmen obcí, což vypovídá o opětovném způsobu osídlení oblasti jezer ruským obyvatelstvem.

Většina ilustračních kontextů jsou motivační (pomáhají vysvětlit motivaci toponyma), zbývající dávají určitou informaci o užívání jména, o fyzicko-geografických zvláštnostech objektu apod., rovněž obsahují toponymické legendy a podání odhalující zvláštnosti představ o jezeře v tradičním obraze světa Rusů a Ugrofinů.

¹⁰ Sr. veps. *kuž* ‘smrk’ (ЗАЙЦЕВА, М. И. – МУЛЛОНЕН, М. И. *Словарь вепсского языка*. Ленинград 1972, c. 249), veps. *hab* ‘osika’ (Ibidem, c. 100).

СВЯТОЕ (5). Влг: Бел, Ваш, Кир (3). ☈ Бел: на левом берегу р. Шексна, у д. Десятовская и Кирьяновская; сейчас затоплено р. Шексна. Ваш: в 3 км ЮВ д. Здыхально. Кир: на левом берегу р. Шексна, в 3 км З д. Богнема; в 3 км С г. Кириллов; в 5 км СВ д. Чарозеро, у оз. ВЕЩОЗЕРО.

⌚ Там монастырь был (Бел, Десятовская); Чистая вода, светлая, глубокое озеро, потому и Святое (Кир, Ботово); Поп купался зимой – вот и называется Святое, раз батюшка окунулся (Кир, Великий Двор); Попа зимой возили купали, поэтому и Святое. В тулуп его нарядили, батюшка искупался там, вот и Святое (Кир, Великий Двор); Местами не замерзает, зимой чистая вода, поэтому и назвали Святое (Кир, Игумново); Тут бывал монастырь, он провалился, оттуда золотые подойники всплывали. Говорили, что там и дна нет (Кир, Кирбасово); Оно глубокое очень, потому Святое (Кир, Лохта); Старики говорят, там раньше монастырь был да провалился, а потом выбегали коровы оттуда да подойники всплывали (Кир, Макарово); Монастырь потонул, коровы потонули, а подойники всплыли (Кир, Ольховица); Озеро это очень глубокое, вода чистая-чистая, отсюда и название – Святое (Кир, Ольховица); Правда или нет, не знаю, был монастырь, большущий крест висел; и этот монастырь провалился, а крест изловили в невод и поместили в часовенку; вода в озере стала лечебной; людей и животных купали (Кир, Подосеново); Церковь там стояла, что ли (Кир, Чарозеро); Здесь раньше стоял монастырь. В годы, когда мелело, был виден камень, на котором отпечатался след человеческой ноги длиной около 80 см (Кир, Чарозеро).

СВЯТОЗЕРО (3). Влг: Баб, Бел, Ваш. ☐ СВЯТООЗЕРО (Ваш); СВЯТОЗЁРКИ (Баб). ↑ НОВСКОЕ (Бел), ХОЛМОВСКОЕ (Ваш). ☈ Баб: озера в 6 км СЗ бывш. лесоучастка Сарашка, в 25 км З д. Аганино. Бел: у д. Ново. Ваш: на левом берегу р. Унжа (> р. Индоманка сл. > р. Кема сл.), у д. Холмок.

⌚ Святая вода там, что ли (Баб, Верхний Конец); Раз в год из озера выходило стадо коров, паслись и уходили назад. После того, как озеро святили, коров не стало (Бел, Ново); Церковь там была (Ваш, Аниково); При молитвах святую воду в озере брали (Ваш, Давыдово).

Etymologický výklad uvádíme jen pro ty základy, které jsou vychozí pro pojmenování jezer. Vylučujeme detoponymická jména (v takovém případě se omezujeme odkazem na transonymizace v oddílu věnovaném encyklopedické informaci). Téměř nekomentujeme deantroponymická jména (kromě toponym typu *Anáshkózero*, *Griškózero*), rovněž toponyma s jasnou motivací.

АНАШКОЗЕРО. Влг: Выт. ☐ АНАШКОЗÉРСКОЕ; ОНÁШКОЗЕРО. ☈ Оз. находится в 7 км Ю д. Нижняя Кудома.

Название озера, вероятнее всего, образовано от уменьшительной формы личного имени *Ananij*, ср. карел. *Anaška*¹¹, рус. *Anaška*¹².

U jezerních jmen, v jejichž základě najdeme nářeční nebo přejatá apelativa, uvádíme etymologii doloženou v toponomastické literatuře (v některých případech zařazujeme sémantický, typologický nebo jazykovězeměpisný komentář), popř. nabízíme vlastní etymologický výklad. Zvláštní pozornost věnujeme odrazu nářečních a substrátových geografických termínů, které jsou součástí složených toponym.

¹¹ NISSILÄ, V. Jtä-karjalan paikannimistössä // *Suomi*, 104. Helsinki 1962, s. 142–143.

¹² АЛАБУГИНА, Ю. В. Календарные имена в топонимии Русского Севера: Дис. ... канд. филол. наук. Свердловск 1989, с. 146.

Struktura a obsah slovníku jezerních jmen Belozerja ho umožňují včlenit do geoinformačního systému o severních oblastech Ruska, který může být používán při studiu toponymických a lexikálních areálů.

Summary

The article presents the conception of the Dictionary of Lake Names of the Belozerje. There are given some theoretical principles, description of the structure of entries and examples of the entries. The entry in dictionary includes following parameters: 1) lemma; 2) frequency; 3) spreading areal; 4) variant forms (phonetic, derivational, structural and semantic); 5) “parallel” names (applied to the same object); 6) “partners” in semantic microsystems; 7) encyclopedic information (administrative attaching); 8) contexts given by local inhabitants; 9) etymological and motivational versions, corresponding appellative in a dialect (if it was founded).

Key words:

lake names; lexicography; frequency; areas of base words; variants; microsystems; naming models

E-mail: toponimist@yandex.ru

„Polská Ostrava národa moravského“.
O konotativních funkcích toponym (nejen) ve Slezských písních
Petra Bezruče
Jarosław Malicki (Wrocław)

Jak myslíme jako uživatelé proprií, jako jejich původci a adresáti? Co všechno sdělují jazykové komunikáty, v nichž se používají propria? Může být vlastní jméno komunikátem? Řadou příkladů lze doložit, že vlastní jména v nesmírně širokém spektru svého použití nejen individualizují, diferencují, ukazují, ale mají též další funkce, v nichž se projevují významové aspekty proprií.¹ Konotační nebo evokační funkci získávají spojením s určitými kontexty. Jména kondenzují jejich obsah a takto „ztělesňují myšlení o objektu“;² získávají tedy (převážně) extralingvistickou, encyklopedickou konotaci.³ Spojením s reálnými vlastnostmi referentů (onymických objektů) navazují však tyto jaksi druhotné, asociační vlastnosti jmen na jejich základní onymické funkce.

Z množství rozmanitých, v onomastické literatuře popsaných významových aspektů vlastních jmen bych se v tomto příspěvku chtěl soustředit na případy, v nichž se vlastní jméno a jeho použití dostává do prostoru společenského vědomí a je vymezeno/hodnoceno v konfrontaci s totožností jisté komunity.

Současný polsko-německý filmový dokument „Hitlerův útok na Polsko“⁴ uvádí fragment německého propagandistického filmu z roku 1939. Kamera ukazuje mapu střední

¹ KNAPPOVÁ, M. K funkčnímu pojetí systému vlastních jmen. *Slovo s slovesnost* 53, 1992, s. 212–213; Táž. Funkce vlastních jmen v literárních textech. In: *Onomastika a škola: Materiály zo 4. celoštátneho seminára konaného v Prešove 12.–13. septembra 1990*. M. Blička et al. (eds.), Košice 1992, s. 12–16.

² GRODZIŃSKI, E. *Zarys ogólnej teorii imion własnych*. Wrocław 1973, s. 71 (překlad citace JM). V autorově pojetí ono *myšlení* však odpovídalo jednotlivým zindividualizovaným použitím jména. Když se myšlenkový obsah v řadě použití jména ustaluje, vlastní jméno se stává kondenzovaným textem kultury, kognitivisty zařazovaným mezi „precedenční vyjadřovačí prostředky“. Viz SZEFERNAKIER A. Zagadki precedensowych fenomenów kultury w tekście. In: *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 6. Opis, konfrontacja, przekład*. M. Sarnowski – W. Wysoczański (eds.), Wrocław 2008, s. 435–442.

³ JORDANSKAJA L. – MIELCZUK I. Konotacja w semantyce lingwistycznej i leksykografii. In: *Konotacja*. J. Bartmiński (ed.), Lublin 1988, s. 18–19. K logickému a komunikativnímu pojetí konotace proprií viz KAŁETA, Z. Teoria nazw własnych. In: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. E. Rzetelska-Feleszko (ed.), Kraków 1998, s. 18–26; KOß, G. Die Bedeutung der Eigennamen: Wortbedeutung/Namenbedeutung. In: *Namenforschung. Names Studies. Les noms propres 2*. E. Eichler – G. Hilty – H. Löffler – H. Steger – L. Zgusta (eds.), Berlin – New York, 1995, s. 458–463; RZETELSKA-FELESZKO, E. Znaczenie nazw własnych w procesie komunikacji językowej. In: *5 Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna, Poznań 3–5 września 1985. Księga referatów*. K. Zierhoffer (ed.), Poznań 1988, s. 117; KNAPPOVÁ, M. Významové aspekty vlastních jmen. *Slovo a slovesnost* 41, 1980, s. 57–60. K encyklopedickým konotacím historických toponym viz též MALICKI, J. O konotacích toponimii historycznej na przykładzie užycia śląskich nazw geograficznych w języku czeskim. *Rozprawy komisji językowej WTN* 30, 2004, s. 89–97.

⁴ *Atak Hitlera na Polskę (jak rozpoczęła się druga wojna światowa)*. Režie N. Klemens, J. Strykowski, Deutsche Welle – Telewizja Polska 2009.

Evropy, animace má na ní znázornit nebezpečí polské expanze. S tím, jak se černá polská skvrna rozlévá na západ, mění se na mapě zřídka umístěná jména: *Danzig* se stává *Gdańskem*, *Breslau* *Wrocławí*, *Prag* *Pragou*, *Dresden* se mění na *Drezno*, *Leipzig* na *Lipsk*, *Braunschweig* na *Brunszwik* atd. Možná si někteří z diváků všimnou, že tato jména byla v předválečném období běžně používána na polských mapách, stejně jako na německých podobě *Posen*, *Warschau*, *Krakau*, *Lemberg* nebo na českých *Drážďany*, *Vratislav*, *Varšava*, *Krakov*, *Lvov*. I přes tuto praxi bylo však možné persvazivně využít (v tomto případě) polských podob. Byla jim připsána jakási výkonná ilokuční moc, autoři snad počítali s tím, že uživatelé zmíněných německých jmen, němečtí mluvčí, v onu moc věřili – věděli, co si mysleli tehdejší Poláci, když používali podob jako *Drezno*, *Szczecin* nebo *Królewiec*. Ono přesvědčení není úplně neopodstatněné. Vždyť i Bedřich Engels tvrdil, že když Bulhaři, Srbové a Makedonci nazývají Istanbul *Cařihradem*, tak myslí na pravoslavného cara, jenž v tomto městě vládl, než zemi dobyli Turci, a „vyjadřují naději, že car přijde od severu a vejde do města, aby obnovil pravou víru“.⁵ Kromě magického myšlení o jménech je v těchto příkladech i jakási jednoduchá společenská aritmetika. Člen státní či národní komunity může pocítovat pojmenování objektu, který této komunitě patří, jakousi cizí podobou, jménem adaptovaným do cizí řeči, jako jistého druhu ztrátu. Podle takové logiky, když na jedné straně je přivlastnění, lze na druhé očekávat odcizení. Vrátíme se tak k známé skutečnosti, že vlastní jména jsou vlastní pro někoho, tzn. že je někdo vlastní.⁶ Fakt vlastnění jmen je základem pro pochopení toho, co je v onomastiku své a co je cizí. Snad díky tomu ona onomastická persvaze mohla být ve zmíněném filmu účinná.

Pocit vlastnění *propria* je omezen na skupinu (okruh) jeho uživatelů, zařazenou do širší soustavy jazykové komunikace, již lze podle Ludwika Zabrockého chápat jako hierarchii komunikačních okruhů (dosahů).⁷ Ochráně jmen, zvláště toponym, v okruhu komunikace označené jako státní přeje obvykle úřední regulace, standardizace, kodifikace. Tato činnost má především praktické důvody, ale i symbolickou dimenzi, důležitou pro stát a národ. Jména objektů mimo státní okruh (*exonyma*) nemohou být tak podrobně a přesně ustálená a jejich

⁵ PETR, J. *Klasikové marxismu-leninismu o jazyce. Úvodní studie a výběr textů z Marxova, Engelsova a Leninova díla*. Praha 1977, s. 231.

⁶ RYMut, K. Co to jest nazwa obca? In: *Szkice onomastyczne i historycznojęzykowe*. K. Rymut (ed.), Kraków 2003, s. 23–25; CIEŚLIKOWA, A. Indywidualne — narodowe — uniwersalne w nazwach własnych. *Onomastica* 37, 1992, s. 5–12.

⁷ ZABROCKI, L. Zasięgi językowego magazynowania nazw jednostkowych. In: *Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszyckiego*. S. Hrabec a d. (eds.), Wrocław 1968, s. 416–424; srov. s pojmy společenský dosah, okruh působnosti, sféra známosti, akční rádius *propria*: MAJTÁN, M. Mimojazyková stránka toponyma. In: *6. slovenská onomastická konferencia, Nitra 4.–6. apríla 1974. Zborník materiálov*. M. Majtán (ed.), Bratislava 1975, s. 34.

úzus je ve větší míře variantní. Jsou cizí, i když některá jsou vžitá, přisvojená, někdy i původně domácí. ‘Cizost’ a ‘rodilost’ je možné uchopit jako základní konotace, které se můžou střídat i vně státního okruhu, nejen v souboru antroponym či chrématonym, ale i v toponomastikonu. V případě cizího – zahraničního toponyma konotace cizosti není nutně vázána na tvar jména (v češtině např. *Lipsko, Krakov, Vratislav, Budín*, v polštině *Lipsk, Praga, Ostrawa, Wilno*), domácí „cizost“ – regionální, lokální, spojená s hierarchií menších komunikačních okruhů, má zpravidla formální stránku: odráží národnostně smíšenou strukturu osídlení, někdejší či současné mezijazykové kontakty nebo značné nářeční rozdíly.⁸ Během dlouhého vývoje byla řada cizojazyčných prvků v české a polské toponymii přisvojená (srov. *Karlštejn, Olsztyn, Šumperk, Szymbark, Lanškroun, Lanckorona*), proto je hodnocení endonyma jako cizího jména podmíněno specificky onymickými dispozicemi národního jazyka a komunikačními faktory,⁹ někdy je do značné míry subjektivní. Jazykový cit uživatelů jmen, jenž rozhoduje o příznaku rodilosti a cizosti, je zpravidla regionálně diferencován.¹⁰ Fonologické, fonotaktické a morfotaktické cizosti ve tvarech místních jmen v okruhu celonárodní komunikace proto často asocují jejich periferní lokalizaci. Srov. v Česku: *Aš, Abertamy, Rotava, Raspenava, Štáblovice, Ludgeřovice, Šumbark, Guty, Kempy, Kunty, Glembovec, Glovčín, Vendryně, Tyra, Kyčera, Grapy, Grúň, Uzgrúň, Salaš, Vsacký Cáb, Komňa, Kurajka, Vjadačka, Lajkaščanka, Pajurčanku, Chlopčíky*; v Polsku: *Warnowo, Dramino, Stargard, Berezowo, Hołody, Skryhiczyn, Hostynne, Wołosate, Hradczany, Homole, Skiroławki, Nakomiady, Żytkiejmy, Wojtokiemie, Cyrhla, Murzasichle, Groń, Magura, Hażlach, Zendek*.¹¹

Upřednostňováním nadřazeného postavení komunikace v okruhu celostátním, celonárodním bývají tyto cizosti stírány nebo omezovány.¹² Během ustalování československých a polských úředních podob místních jmen po roce 1918 a 1945 byl například v toponymii řady oblastí zcela odstraněn podíl němčiny na vývoji osídlení. Ve

⁸ Viz RYMUT, K., op. cit. v pozn. 6, s. 22–24; ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno 1999, s. 110–111. Příklady teritoriální vázanosti nářečních anoionym uvádí HARVALÍK, M. *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*. Praha 2004, s. 48–61.

⁹ Viz ŠRÁMEK, R. K hranici domácího a cizího v onymii. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia lingustica* 27, 1993, s. 317–323.

¹⁰ RYMUT, K., op. cit. v pozn. 6, s. 23. S areálovým omezením úzu se mohou pojít obavy z nespisovnosti jmen, viz HARVALÍK, M. Postavení spisovných a nářečních forem vlastních jmen v onymickém systému. In: *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny, perspektivy*. E. Minářová et al. (eds.), Brno 2004, s. 310–311.

¹¹ Turistická mapa České republiky. SHOCart, spol. s r.o. (ed.). In: *Mapy.cz*. Seznam.cz a.s. 1996–2009, [cit. 2009-09-10]. Dostupný na WWW: <<http://www.mapy.cz/#mm=TP@x=135282688@y=136347648@z=6>>; Google Mapy. Polska. PPWK (ed.) 2009, [cit. 2009-09-10]. Dostupný na WWW: <<http://maps.google.pl/>>.

¹² Srov. CIEŚLIKOWA, A. Przyczyny zmian w nazewnictwie dawniej i dziś. In: *Z najnowszymi tendencjami w polskim nazewnictwie*. R. Łobodzińska (ed.), Lask 2005, s. 24–27; ŠRÁMEK, R., op. cit. v pozn. 8, s. 111–112.

změnách typu *Frankenstein – Ząbkowice, Rastenburg – Kętrzyn, Friedland, Fyrlqd – Korfantów, Cukmantl – Złaté Hory, Kyšperk – Letohrad, Swinemünde – Świnoujście, Falknov – Sokolov* se projevil (a byl úředně potvrzen) princip jednojazyčnosti. Úřední ustalování místních jmen v Československu a v Polsku se někdy vyhýbalo i doloženým jazykovým prvkům polským nebo českým, srov. *Bludovice* místo *Blendovice*, *Doubrava* místo *Dombrova*, *Hradiště* místo *Grodišť*, *Albrechtice* místo *Obrachcice* a *Hoštice* místo *Goščice* nebo *Kłodzko* místo *Kładzko*, *Włodowice* místo *Waldzice*, *Radków* místo *Hradek*, *Gródczany* místo *Hradczany* a *Gęsiniec* a *Gościęcice* místo *Husiniec* a *Podiebrady*.¹³

Odstraněním jazykově cizích nebo neobvyklých prvků se lokální toponyma, aspoň intenčně, stávají pro velkou – národní či státní – komunitu přijatelnější, v praxi méně náročná, jasnější po stránce slovotvorné a významové. Pak je národní zásoba toponym celistvější, modelovitější. Zároveň však změna narušuje pocit vlastnění toponyma v lokálním nebo regionálním okruhu komunikace. Tvar neutrální z hlediska celonárodního se může v menší komunitě hodnotit jako cizí, jeho zavedení jako neopodstatněné.¹⁴

Právě takovou situaci umělecky znázorňuje v názvu tohoto příspěvku citovaná báseň Petra Bezruče. Celá sbírka Slezských písni¹⁵ patří k literárním dílům, která hojně využívají reálnou onymii.¹⁶ Toponyma lze u Bezruče zařadit ke dvěma funkčním skupinám. V první je jejich hlavním úkolem klasifikace v prostoru, což v případě toponym označujících skutečná místa splývá s jejich základní funkcí – identifikační nebo lokalizační.¹⁷ Vlastní prostor Slezských písni vyznačují jména sídel, řek a hor mezi Opavou, Ratiboří, Frýdkem a Těšínem. Jejich onymické vlastnosti se zde zúčastňují „fikcionalizace“ a „iluzionizace“,¹⁸ konotují však blízkost, domáckost, jsou tu často podoby regionálně příznakové, ze současného hlediska propriálně komunikační varianty, např. *Blendovice* (46), *Poremba* (58), *Hučín* (25), *Olza* (113), *Žor* (158). Ve vzdálenější perspektivě se ukazují další jména slezská, moravská a slovenská, např. *Odra* (85), *Ratiboř* (29), *Opolí* (154), *Haná* (10), *Bečva* (155), *Morava*

¹³ Viz *Podrobný a úplný abecední místopis Čech, Moravy a Slezska*. Praha 1895, s. 101–106; *Übersichtskarte von Mitteleuropa. Oppeln.* (Mapa 1: 300 000) Kartogr. Abteilung der Kgl. Preuß. Landesaufnahme. Berlin 1902; srov. SOCHACKA, S. Elementy czeskie w nazwach miejscowości województwa kłodzkiego. *Prace Filologiczne* 44, 1999, s. 513–519.

¹⁴ CIEŚLIKOWA, A., op. cit. v pozn. 12, s. 24, 28–30.

¹⁵ BEZRUČ, P. *Slezské písni*. Brno 1938. Citace z tohoto vydání označují jen číslem stránky uvedeným v závorkách. K původnosti a proměnám sbírky viz FICEK, V. – KRÁLÍK, O. – PALLAS, L. *Slezské písni Petra Bezruče – Historický vývoj textu*. Ostrava 1967; srov. DROZD, J. *Autoři Slezských písni*. Šenov 2003.

¹⁶ O tomto „realistickém proudu“ využití proprií v literatuře viz KOSYL, Cz. Nazwy własne w literaturze pięknej. In: *Polskie nazwy własne...,* op. cit. v pozn. 3, s. 365–370.

¹⁷ Viz KNAPPOVÁ, M. O funkcích vlastních jmen v literárních textech. In: *Onomastyka literacka*. M. Biolik (ed.) *Studia i Materiały Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie*, nr 53, Filologia Polska, Olsztyn 1993, s. 28–29; srov. ve stejném sborníku RYMUT, K. Onomastyka literacka a inne dziedziny badań nazewnictw, s. 17; WILKON, A. *Nazewnictwo w utworach Stefana Żeromskiego*. Wrocław 1970, s. 82–88.

¹⁸ DEBUS, F. Dichter über Namen und ihr Umgang mit ihnen. *Onomastica Slavogermanica* 23, 1998, s. 41–42.

(155), *Kyjov* (11), *Váh* (80), *Orava* (155), a s výraznými hodnotícími rysy použitá jména vzdálených center: metropolitní *Vídně* (10), lhostejné a falešné *Prahy* (92, 155), cizí *Vraclavě* (31). Vzdálenost a cizost konotují i hydronyma *Dunaj* (72), *Vltava* (92), *Visla* (154).

Druhou funkční skupinu tvoří jména používaná hlavně v řeči postav. Nářeční, silně příznakové podoby (*ve Frydku* – 31, *do Česzyna* – 48, *v Pětvoldže* – 173) potvrzují příslušnost osob k lokálnímu okruhu komunikace. Klasifikují sociálně a jazykově,¹⁹ jsou přitom prostředkem exprese, vytvářejí zvláštní ovzduší díla (úroveň mytizace).²⁰ Expresivní, mytizační funkcí se jména vyznačují také v textech, v nichž jsou důležitou částí obsahové, tematické složky. V básních *Dombrová* (142–143) a *Polštá Ostrava* (146–147) toponyma akcentují svůj konotační obsah, živý v příslušném okruhu komunikace. Originální na tom je skutečnost, že se nejedná o etymologická vyprávění, ale o podoby jmen: „Jsme Moravci, ale jsme z Dombrové, [...] Tak mluvil otec náš, mluvili dědové [...]“ (*Dombrová*, 142); „Jsem Polštá Ostrava národa moravského! | Přibylec lhostejný jen mění jména předků!“ (*Polštá Ostrava*, 146). – Jednoduše lze tyto básně označit za apologie lokálního toponomastiku.

Oba texty jsou svědectvím protichůdných tendencí začátků 20. stol., kterým v Těšínském Slezsku podlehla toponyma zvláště v oficiálním kontaktu. Lokálně používané tradiční podoby jmen bývaly někdy hodnoceny jako nevhodné pro veřejné a úřední funkce. K vyostření takových postojů zde přispívala veřejná konkurence češtiny s němčinou a polštinou. Tvary jako *Dombrova* nebo *Poremba* se daly do spisovně polské motivované podoby upravit jen povrchním pravopisným retušem, jejich distance ke spisovné češtině byla větší. Pro vytvoření standardně českých podob se zřetelnými českými pojmenovacími motivy bylo potřeba zavést změny na morfemické, fonetické a pravopisné úrovni. Jen pravopisně přizpůsobený regionální tvar *Dombrová* byl proto ze začátku akceptován a fungoval jako oficiální jméno obce do roku 1924, kdy byl přece jen vystřídán podobou *Doubrava*.²¹

Na fakt, že zmíněná konkurence jazyků zde byla podmíněna soupeřením národních zájmů a národně-politických identifikací, poukazuje osud *Polšté Ostravy*. Jméno doložené od středověku s adjektivem diferencujícím vůči *Moravské Ostravě* zaráželo na začátku 20. století jasnou etnickou, národní deklarativností. Již v roce 1904 se polskostravský obecní výbor rozhodl pro změnu, tehdy neschválenou vídeňskými úřady. Jméno *Slezská Ostrava* bylo však úředně potvrzeno až v Československu, v roce 1919.²²

¹⁹ KNAPPOVÁ, M., op. cit. v pozn. 17, s. 29.

²⁰ DEBUS, F., op. cit. v pozn. 18, s. 42–43.

²¹ HOSÁK, L. – ŠRÁMEK, R. *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I*. Praha 1970, s. 190–191.

²² HOSÁK, L. – ŠRÁMEK, R. *Místní jména na Moravě a ve Slezsku II*. Praha 1980, s. 202–203.

Etnicky klasifikující sémantické rysy byly v první polovině 20. stol. nezřídka odstraňovány. Ještě za druhé světové války byly *Polská* a *Německá Lutyně* přejmenovány na *Horní* i *Dolní*, tedy jako *Ober* a *Nieder Leuthen*, po roce 1945, když byly potvrzeny v české úřední podobě,²³ bylo přejmenováno 17 moravských a slezských jmen s členem *německý*,²⁴ v Čechách zmizel v té době *Německý Brod*, *Německý Benešov* a několik dalších podobných jmen.²⁵ V Polsku nebyl člen *deutsch* po druhé světové válce přeložen do žádného ze 49 jmen, v nichž se vyskytoval v připojené západní oblasti.²⁶ I na území, které patřilo Polsku před válkou, bylo adjektivum *niemiecki* omezeno z 12 na 6 toponym;²⁷ v 7 případech byl také po roce 1945 odstraněn přívlastek *ruski*.²⁸

Ve Slezských písňích případy jak *Polské Ostravy*, tak i *Dombrové* vypovídají o dvojím hodnocení jmen. Jednak jako o znaku národní totožnosti nebo příslušnosti ke státní komunitě, jednak jako o znaku regionální identity, příslušnosti k menší komunitě, regionální či lokální. Zástupci širokého – státního okruhu komunikace jsou v Bezručově díle „lidé z dálavy“ (142), „přibylci“, „konšelé ze západu“ (146) – cizí, kteří lokálním toponymům přisuzují konotativní rys ‘polskosti’ ve smyslu jazykovém a národním – bývalé, resp. skryté polskosti: „Když polsky Dombrová, tak Poláci“ (142), „nadává nám Lachů“ (147). Oni „přibylci“ negativně hodnotí lokální, nestandardní podoby jmen, protože nezní jako „při Praze, na břehu Vltavy“ (142). Změnou, která odstraní nevhodné cizí prvky, se zároveň prosadí český, jaksi celonárodní model toponymie, představa o pojmenovací normě: *Doubrava* nebo *Lučina* jsou jména opakující se několikrát v Čechách a na Moravě. I *Karvín* se zdál češtější než stejně funkčně vybavená *Karviná*. Na pocit noremnosti působily v uvedených příkladech faktory estetické a ideologické.²⁹ U *Slezské Ostravy* snad jen ty poslední – jméno nadále účinně odlišovalo pravý břeh Ostravice od levého, moravskostravského, historický pojmenovací motiv území tu byl patrně zachován,³⁰ avšak adjektivum *slezský*, které tento motiv nově realizovalo, mělo podle „konšelů ze západu“ zabránit nežádoucím asociacím.

²³ HOSÁK, L. – ŠRÁMEK, R., op. cit. v pozn. 21, s. 570.

²⁴ HOSÁK, L. – ŠRÁMEK, R., op. cit. v pozn. 21 a 22.

²⁵ LUTTERER, I. – ŠRÁMEK, R. *Zeměpisná jména v Čechách a na Moravě*. Havlíčkův Brod 2004, s. 87.

²⁶ ROSPOND, S. *Słownik nazw geograficznych polski zachodniej i północnej, cz. II: Niemiecko-polska*. Wrocław 1951, s. 462–463.

²⁷ Srov. *Urządowy wykaz nazw miejscowości w Polsce*, J. Bielec – S. Szwałek (eds.). T. 2, Warszawa 1981, s. 530; t. 3, Warszawa 1982, s. 806–826.

²⁸ V r. 1981 v 5 jménech obnoven, viz tamtéž s. 806–827, 827–828.

²⁹ ŠRÁMEK, R., op. cit. v pozn. 8, s. 20.

³⁰ Rozšíření jména *Slezsko* jako označení celé historické země se ustálilo teprve na sklonku středověku. Starším lokalizačním pojmem bylo *Polsko*. *Polská Ostrava* známeno snad původně ‘na polské straně’ (polský stát, polský kníže, polská církev), srov. zmínu (1283) s určením polohy Moravské Ostravy „in metis Poloniae et Moraviae“, *Fontes rerum bohemiarum. Prameny dějin českých. Díl 2*. J. Emler (ed.), Praha 1874, s. 337. Srov. jiný výklad: HOSÁK, L. – ŠRÁMEK, R., op. cit. v pozn. 22, s. 202–203.

Tento směr „celonárodního“, „státního“ myšlení o jménech je v textech prezentován v subjektivních relacích mluvčích lokálních komunit – „Moravců z Dombrové“ (142) a „lidu moravského“, jehož hlasem řeční personifikované město Polská Ostrava (146). Konflikt zájmů dvou komunikačních okruhů zde není omezen jen na protiklad politického a praktického diskurzu. I v lokální společnosti je jméno nositelem hodnot, s nimiž se ztotožňuje komunita jeho uživatelů. Má symbolické a ideové funkce, důležité pro identitu této skupiny. Na prvním místě je tu se jmény spojována tradice, kontinuita. Jméno sahá k počátkům („let dlouhých na tisíce“, 146), je svědkem minulosti („jméno, co věky nosila jsem“), která je pozitivně hodnocena. Proto pamatuje ještě na krásnější život „bez dýmu“ a na „čistou, průhlednou“ řeku. Místní kontinuita je vnímána jako rodinná historie. Tradiční toponymum patří proto mezi „jména předků“, vůči nimž není možný lhostejný postoj. Spolu s místní tradicí tak toponyma vyjadřují také původnost, domáckost, jsou hodnocena jako svá, vlastní. S pocitem kolektivní posesivity se tu druží i jednoznačně pozitivní emotivní vztah. Citově je zabarven též obsahový prvek spojený s praxí užívání podob vžitých v lokálním okruhu komunikace – přirozenost. Tradiční jména patří „jazyku národa“ – „řeči sladké těšínské“.

Bezruč v tom všem vidí projevy „moravskosti“, zařazuje tedy tradiční, místní podoby toponym mezi znaky moravské totožnosti obyvatel zmíněných lokalit Těšínského Slezska. Ona moravskost patrně neznamená deklaraci národního vědomí v dnešním pojetí. Je spíše regionální identitou, která může obsahovat i ztotožňování s širší vlastí, může se tedy jednat i o regionální obměnu českého vlastenectví.

Dnes se přiznává právo vlastnění proprií národnostním menšinám.³¹ Jak psal Kazimierz Rymut: „Dla członków mniejszości narodowych nazwy własne, zgodne z normami i poczuciem językowym, stanowią część składową kultury i ojczystej mowy, którą posługiwali się ich przodkowie.“³² Identita jazykově a kulturně svérázné lokální či regionální skupiny není však nutně identitou národní menšiny. Také členové jinak definovaných společností, i kdyby byli jejich předkové původem jinojazyční a měli jinou národnost, mají právo používat svá vlastní jména, která přece také v jejich případě představují „istotny element więzi z narodem, którego czuja się członkami, Stanowią ich dobro i własność“.³³

³¹ Viz *Universal Declaration of Linguistic Rights: Preliminary title*, art. 3, *Section III*, art. 31–34. In: *Universal Declaration of Linguistic Rights*, Follow-up Committee, Barcelona, 1996, [cit. 2009-09-12]. Dotupný na WWW: <<http://www.linguistic-declaration.org/index-gb.htm>>.

³² „Pro příslušníky menšin jsou vlastní jména v souladu s [jejich] normami a jazykovým citem součástí kultury a rodné řeči, kterou zdědili po předcích“. RYMUT, K, op. cit. v pozn. 6, s. 23 (překlad citace JM).

³³ „Vlastní jména se podstatně podílí na vytváření svazku s komunitou, ve které člověk žije. Jsou jejím dobrem a majetkem.“ RYMUT, K, op. cit. v pozn. 6, s. 23–24 (překlad citace JM).

V básnické formě to vyjádřil na začátku 20. stol. autor Slezských písní. Jeho obrana těšínskoslezských jmen je hlasem v rámci české jazykové a politické pospolitosti. Jména, která zdědili po předcích obyvatelé Těšínského Slezska, mají ve sbírce české pravopisné podoby a samozřejmě se česky skloňují. V souladu s normou češtiny tu byla možná deklarace jejich moravskosti, reálné by bylo též prohlášení jejich slezskosti.

Právě pravopis by byl tím, co by je nejvíce lišilo od polských toponym nedávno veřejně zavedených v některých obcích na českém Těšínsku. Polská grafika, neznámá většině společnosti, tu bývá vnímána jako národní a politická deklarace, stává se důležitým faktorem jejich negativního hodnocení, konotace cizosti (i když se v řadě případů jedná o tvary s dlouhou tradicí).³⁴ Pocit cizosti implikuje nejistotu, obavu, strach, agresi, na druhé straně však může mít i pozitivnější realizace: touhu po exotice, cit pro neobvyklost a svéráz.

Jména ve Slezských písničkách nechtějí tedy zarážet cizostí. Je to svého druhu kompromis – pokus uchovat ve jménech část lokální identity, z hlediska centra – okrajového svérazu v rámci českého jazykového univerza. Avšak lokální či regionální konotace blízkosti, přirozenosti, kontinuity nejsou aktuální v širším okruhu komunikace, v němž lokální podoby jmen ztělesňují jiný myšlenkový obsah. A tak zůstává též nepochopená onymická osobitost lokální komunity a výjimečnost okrajového mikroprostoru.

Summary

The article mainly deals with the connotations that arise as a result of the interplay between toponyms and the group identity of their users. Names are regarded as domestic when they are in accordance with the intuition of the community that holds them – creates, adapts and uses them as a matter of identification. Toponyms that do not belong to the community in this sense are regarded as foreign. This is clearly illustrated by two poems of Petr Bezruč, *Polštá Ostrava* and *Dombrova*: the use of toponyms deeply rooted in the local communication – entirely accepted by the small community – is inconsistent with the intuition of domestic toponyms prevalent among the representatives of the nationwide community.

³⁴ Viz diskuze na internetu, např. *Tesin24. Český Těšín na dlani. Regionální informační server*, Český Těšín 2009, [cit. 2009-09-12]. Dostupný na WWW: <<http://www.tesin24.cz/aktualne/clanek/vedeni-radnice-odsoudilo-vandalske-zniceni-polskeho-textu/>>.

Key words:

connotations of proper names; exonyms; names and social identity; politics of names; standardization of names; Czech place names; Polish place names; Silesian place names; proper names in literature; Silesian Songs by Petr Bezruč

E-mail: jaromal@uni.wroc.pl

Změny názvů měst v bývalém SSSR¹

Jiří Martínek (Praha)

Není snad na světě oblast, v níž by se tak rychle a překotně měnily názvy měst, míst i celých oblastí, navíc z výsostně politických důvodů, jako byl bývalý Sovětský svaz. Každá epocha (navíc poměrně dobře personifikovatelná osobou toho či onoho nejvyššího představitele) měla ovšem svá pravidla, kdy a jak se názvy měnily, kdy a jak se politika projevila na mapě.

Již krátce po sérii revolucí z roku 1917 začalo docházet k změnám názvů měst – v první řadě mizela jména nějak související s carskou rodinou: z Carského Sela se stalo Dětskoje Selo, Jekatěrinodar se po dobytí rudými stal Krasnodarem (1920), postupně zmizela i další pojmenování (např. z Novonikolajevska se roku 1925 stal Novosibirsk); jiné názvy, kupř. sachalinský Alexandrovsk, po Alexandru II., ale všechny změny režimů přežily. Někdy se objevila i nová označení podle bojovníků padlých za vítězství revoluce (třeba Machačkala či Stěpanakert). Leninova éra se ovšem soustředila i na jiné věci, než byly změny jmen míst, ačkoli v té době se měnilo skoro vše včetně abecedy a kalendáře.

V zásadě od počátku 20. let byl Vladimir Iljič Uljanov/Lenin prakticky neschopný vlády a postupně nahrazován svými spolupracovníky, mezi nimiž se záhy rozhořel boj o nástupnictví. A zatímco Leninovo jméno se na mapě objevilo až po jeho smrti – z Petrohradu se již pět dní po jeho smrti, 26. 1. 1924, stal Leningrad –, někteří další se nechali zvěčnit již za života. Pravděpodobně prvním z nich byl L. D. Trockij, po němž bylo v roce 1923 pojmenováno město Gatčina (jižně od Petrohradu), od té doby na nějaký čas Trock. V roce 1924 byl Jelizavetgrad na Ukrajině přejmenován po svém rodáku v politbyru na Zinovjevsk, téhož roku se z Juzovky (vlastně Hughesovky, podle továrníka-zakladatele) v ukrajinském Donbasu stalo Stalino, o rok později byl Caricyn na Volze přejmenován na Stalingrad atd.

K mohutné akceleraci tohoto procesu, který lze nazvat „přenosem politiky na mapu“, došlo s růstem Stalinovy moci především ve 30. letech. Na mapu se dostali další zasloužilí (Molotov, Kalinin, Vorobjov, Ordžonikidze), přejmenována byla i četná velká města – z Nižného Novgorodu se stal Gor'kij po slavném spisovateli, ze Samary Kujbyšev, z Vjatky

¹ Následující článek se věnuje jen určitému výseku mnohem složitější problematiky, konkrétně jde převážně o změny názvů, kdy lokalita obdržela pojmenování podle některého politického představitele ať již ze SSSR, nebo ze „spřátelených“ zemí a stran. Nejsou tedy brány v úvahu změny názvů, vzniklé například překladem z jednoho jazyka do druhého či úředně nařízeným přechodem od jedné řeči ke druhé. Autor článku není lingvista, nýbrž historik a geograf, a z tohoto úhlu také hledí na příslušnou problematiku.

Kirov, z Jekatěrinburgu Sverdlovsk –, běžně se pojmenovávalo i podle osob, které byly vzápětí odhaleny jako „zrádci“ a odsouzeni či rovnou popraveni, takže se město jmenovalo zase jinak. Rychle zmizel Trock i Zinovjevsk, ale třeba i Kabakov, Sulimov, Mirzojan, Baumanabad...

Existovaly i extrémní případy, kdy lokalita vystřídala až 5 názvů za 10 let: například podkavkazské město při řece Těrek se nazývalo do roku 1931 Batalpašinskaja, 1931–1934 Batalpašinsk, 1934–1937 Sulimov, 1937–1939 Ježovo-Čerkessk, a konečně od roku 1939 dodnes nese jméno Čerkessk. Stejně tak na Urále se totéž místo do roku 1934 nazývalo Naděždinsk, 1934–1937 Kabakovsk, 1937–1939 opět Naděždinsk a od roku 1939 Serov. Letec A. K. Serov byl už mrtev, takže se jméno udrželo až do současnosti.

Teprve na počátku 40. let se tento proces zastavil, ani ne tak kvůli vyčerpání zasloužilých (ač téměř kompletní politbyro se stalo obětí čistek), ale spíše kvůli jiným starostem, zejména druhé světové válce, která nejen že si v SSSR vyžádala 28 milionů životů, ale také četná nová jména na mapě. Zajímavostí je například přejmenování některých „málo zasloužilých“ měst, která přišla po osvobození o svůj čestný název: z Ordžonikidze se stalo (1944) Dzaudžyqau, Vorošilov v Předkavkazsku se vrátil k původnímu názvu Stavropol’, z Krasnogvardějského u Leningradu se samozřejmě nestal zpátky Trock, ale „na milost“ vzatá carská Gatčina.

Samozřejmostí se během války a po jejím konci stalo totální přejmenování německých názvů měst, především v nově připojeném východním Prusku (Königsberg – Kaliningrad, Insterburg – Čerňachovsk, Trakehnen – Jasnaja Poljana), ale i v jiných oblastech, například z Oranienbaumu v leningradské aglomeraci se bez ohledu na okolnosti vzniku tohoto jména za carevny Kateřiny stal Lomonosov.

K mohutným změnám jmen docházelo i tam, kde byla vystěhována celá „zrádcovská“ etnika, například krymští Tataři, Čečenci, povolžští Němci nebo snad nejdůkladněji Kalmyci: z Elisty se stalo město Stěpnoj, z Laganě Kaspijskij, na mapách se objevily nové oblasti (např. Grozněnská). Poměrně méně se měnila jména v připojených oblastech na západě, i když i tady se politicky motivované změny objevily: například na bývalé Podkarpatské Rusi se objevil Komsomolsk, v Moldavsku Kotovsk či Lazovsk.

Pomaleji, ale stále se na mapě objevovaly i názvy po zasloužilých, i když častěji až po jejich smrti: v roce 1946 Ščerbakov (dříve a nyní Rybinsk), 1948 Ždanov (Mariupol) aj.

Po Stalinově smrti v březnu 1953 docházelo v Sovětském svazu pomalu, ale jistě ke změnám. Rychle vymizeli nejzprofanovanější politici, v boji o moc porazil Chruščov Malenkova a na XX. sjezdu KSSS v březnu 1956 vystoupil nový generální tajemník s neveřejným projevem, v němž odhalil Stalinův kult osobnosti. Během jednoho až dvou let zmizely některé názvy po Stalinových posluhovačích i některé další ahistorické názvy (např. z Čkalova se stal zpátky Orenburg), pomaleji, ale jistě mizel z toponymie i samotný Stalin – i když třeba ze Stalingradu se stal Volgograd až v roce 1961. Názvy po žijících osobách zmizely takřka úplně: pokus o pojmenování nově založeného města (pro přesídlence z oblasti při Dněpru, zatopené Kremenčugskou přehradou) jménem samotného Nikity Chruščova byl záhy zastaven a z města Chruščov se roku 1962 stal Kremgres, resp. v roce 1969 Svitlavods'k. Ovšem když některý zasloužilý zemřel, jeho jméno se na mapu opět vrátilo...

Podobné rysy v pojmenování se udržely i za Chruščovova nástupce, čtyřnásobného hrdiny SSSR L. I. Brežněva. Když zemřel Vorošilov, z Lugansku (do 1957 Vorošilovgrad) se opět stal Vorošilovgrad, Bud'onnovsk (1957–1973 Prikumsk) se mohl opět vrátit k čestnému jménu po legendárním maršálovi. Začala se projevovat i jistá snaha o pojmenovávání s určitou motivací, tak například jménem J. A. Gagarina bylo těsně po jeho smrti pojmenováno město Gžatsk, takto středisko rajónu, kde se nacházela rodná vesnice prvního kosmonauta světa a kam Gagarin docházel jeden čas do školy.

Zajímavým rysem se stalo i pojmenovávání měst po představitelích komunistických režimů v satelitních státech: z Melekessu na Volze se stal roku 1972 Dimitrovgrad, město Zmijev na Ukrajině bylo pro roky 1976–1990 městem Gotval'd po bývalém československém prezidentovi (mimořádne, jedná se o okresní město pro Sokolovo, známé nasazením československých vojenských jednotek v březnu 1943). Až legendárním je případ města Tol'jatti na Volze, které dostalo dosud platný název po předáku Komunistické strany Itálie poté, co tu byl zbudován velký závod na výrobu osobních automobilů v licenci italského FIATu.

Svého města na mapě se (po smrti, ovšem) dočkal i Brežněv (Naberežnyje Čeľny) a jeho krátkodobí nástupci Andropov (Rybinsk) a Černěnko (Šarypovo na Sibiři). Nad jmény na mapě se ovšem, stejně jak nad celým sovětským impériem, začalo smrákat.

Již od počátku přestrojky, zavedené M. S. Gorbačovem krátce po jeho nástupu v polovině 80. let, nastalo postupné mizení nejzprofanovanějších názvů (Brežněv, Andropov, Ustinov...). K větší vlně změn pak došlo roku 1989, i když veřejná oznámení byla realizována teprve postupně: z Ordžonikidze se stal zpátky Vladikavkaz, z Kujbyševa Samara,

Gor'kij se opět přeměnil na Nižnij Novgorod. Většinou se k svému názvu vrátila významná historická města: původní návrh počítal jen asi s dvěma desítkami lokalit, z nichž některá, například Sovětsk (historický Tilsit, tedy Tylže známá z napoleonských válek), si nakonec podržela jméno z komunistických dob až dodnes. Samostatně se o přejmenování rozhodl Petrohrad, kde se o návratu k původnímu názvu Sankt-Petěrburg (symbolicky k 7. 11. 1991) rozhodli občané v referendu.

Radikálnější změny nastaly až po rozpadu SSSR, zejména v neslovanských republikách: zatímco Pobaltí se prakticky vyhnulo ideologickým názvům měst i v nejtužších stalinských dobách, v některých republikách se měnily názvy takřka hromadně: extrémem byl samozřejmě Nijazovův Turkmenistán (i když z jiných důvodů než komunisticko-ideologických), ale k výrazným změnám docházelo i např. v Zakavkazsku. Více sovětských reliktů zůstalo v Rusku a také na Ukrajině, zejména v její východní části. Ne vždy ovšem je přejmenování dostatečně důkladné – z uralského Sverdlovska se sice stal Jekatěrinburg, ale nádraží je dosud nazýváno Sverdlovsk-Passažirskij a také oblast nese jméno Sverdlovská i v roce 2009.

Československo bylo aspoň v názvech měst těchto radostí ušetřeno, i když Stalinův štít nebo Gottwaldov tu existoval také (jinou kapitolou jsou jména ulic, kdy lze také občas najít podobné kuriozity, najmě, ale nejen, v Praze). Historický výklad tak dává jednoznačný důkaz, že pojmenování měst po osobnostech, především živých, nepatří k ideálním (a trvanlivým) způsobům uctívání velikánů. [Pozn. eds.: Za všechna deantroponymická honorifikační jména z území bývalého Československa vzniklá po roce 1945 musíme připomenout kromě již zmíněného Gottwaldova rovněž názvy Havlíčkův Brod, Havlíčkova Borová, Švermov, a potom samozřejmě jména na území Slovenska, např. Nálepkovo, Švermovo atd.]

Literatura:

- BLOCH, D. *Geographische Namen kurz erklärt*. Gotha 1988.
- Bol'saja sovětskaja enciklopedija*. Moskva 1951–1975.
- Geografija Rossiji-enciklopedija*. Moskva 1998.
- LIŠČÁK, V. – FOJTÍK, P. *Státy a území světa*. Praha 1998.
- OČOVSKÝ, Š. (ed.). *Malá zemepisná encyklopédia ZSSR*. Bratislava 1977.
- VÁVROVÁ, E. Stalinovo jméno na mapách. *Lidé a země* 2, 1953, s. 272–274.

Dále bylo použito řady atlasů, encyklopedických příruček a statistických přehledů; data byla rovněž verifikována podle zdrojů z internetu, především z oficiálních stránek jednotlivých měst a příslušných článků z encyklopédie Wikipedia (v různých jazykových mutacích).

Summary

Article (written by a historian, not a linguist) briefly characterizes the most significant changes, that have experienced renamed cities in the former USSR in the communist era. Especially the names after the political figures, depending on the different eras of Soviet history, personalized by their leaders are focused on.

Key words:

changes of geographical names; Soviet era; post-Soviet Russia, 20th century

E-mail: martinek@hiu.cas.cz

Příloha

Vybrané názvy po významných sovětských a jiných osobnostech (tučně stav 2009).² Města, u nichž není označen stát, se nachází v Rusku.

Název po osobnosti	Kdy	Původní/dnešní název
Andropov	1984–1988	Rybinsk
Brežněv	1982–1988	Naberežnyje Čelny
Buďonnévsk	1935–1957, 1973–dosud	Gorod Svatogo Kresta, Prikumsk
Černěnko	1985–1988	Šarypovo
Čkalov	1938–1957	Orenburg
Dimitrovgrad	1972–dosud	Melekess
Dniprodzeržyn'sk	1936–dosud	Kamenskoje, Ukrajina
Dnipropetrov'sk	1926–dosud	Jekatěrinoslav, Ukrajina
Dzeržinsk	1929–dosud	Rast'japino
Dzjaržinsk	1932–dosud	Kajdanav, Bělorusko

² Jedná se pouze o nejvýznamnější z názvů, sloužící pouze k ilustraci předchozího textu. Seznam v žádném případě není úplný, ani co se týče názvů po osobnostech, ani co do regionálního rozložení; takový výčet by výrazně přesáhl vymezený rozsah příspěvku. Podrobnější seznam jsem sestavil (již v roce 2000) např. pro internetovou stránku <http://klaudyan.psomart.cz/hodit/sssr.html>.

Engels	1931–dosud	Pokrovsk
Frunze	1926–1991	Biškek , Kyrgyzstán
Gagarin	1968–dosud	Gžatsk
Gor'kij	1932–1990	Nižnij Novgorod
Gotvałd	1976–1990	Zmijiv , Ukrajina
Chruščov	1961–1962	Kremges/ Svitlavodsk , Ukrajina
Ježovo-Čerkessk	1937–1939	Čerkessk
Kalinin	1931–1990	Tver'
Kaliningrad	1946–dosud	Königsberg
Krov	1934–dosud	Vjatka
Kirovabad	1935–1991	Jelizavetpol/ Găncă , Ázerbájdžán
Kirovakan	1935–1991	Karaklis/ Vanadzor , Arménie
Kirovohrad	1935–dosud	Jelizavetgrad/Zinovjevsk, Ukrajina
Kirovsk	1935–dosud	Chibinogorsk
Kujbyšev	1935–1991	Bolgar
Kujbyšev	1935–1991	Samara
Leninabad	1939–1992	Chodžent , Tádžikistán
Leninakan	1924–1991	Alexandropol/ Gjumri , Arménie
Leningrad	1924–1991	Sankt-Petěrburg
Leninsk	cca 1950–1995	Bajkonur , Kazachstán
Machačkala	1921–dosud	Petrovsk-Port
Mičurin	1932–dosud	Kozlov
Molotov	1940–57	Perm'
Molotovsk	1938–57	Severodvinsk
Ordžonikidze	1931–44, 1954–90	Vladikavkaz
Stalinabad	1929–1961	Dušanbe , Tádžikistán
Stalingrad	1925–1961	Caricyn/ Volgograd
Staliniri	1934–1961	Cchinvali , Gruzie (Jižní Osetie)
Stalino	1924–1961	Juzovka/ Doněč'k , Ukrajina
Stalinogorsk	1934–1961	Novomoskovsk
Sverdlovsk	1924–1991	Jekatěrinburg
Ščerbakov	1946–1957	Rybinsk
Tołjatti	1964–dosud	Stavropol-na-Volge
Torez	1964–dosud	Čist'jakovo, Ukrajina
Trock	1923–1929	Gatčina

Ul'janovsk	1924–dosud	Simbirsk
Ustanov	1984–1987	Iževsk
Vorošilovgrad	1935–1958, 1970–1989	Luhansk , Ukrajina
Vorošilovsk	1935–1943	Stavropol'
Zagorsk	1930–1991	Sergijev Posad
Zinovjevsk	1924–1935	Jelizavetgrad/ Kirovohrad , Ukrajina
Zdaniv	1948–1989	Mariupol' , Ukrajina

Wartościowanie estetyczne utrwalone w nazwiskach polskich i niemieckich na Warmii. Rekonesans

Iza Matusiak-Kempa (Olsztyn)

Celem artykułu jest analiza nazwisk polskich i niemieckich¹ notowanych od XVI do XVIII wieku na Warmii, a dokładniej na terenie trzech z dziesięciu warmińskich komornictw: olsztyńskiego, jeziorańskiego i lidzbarskiego.² Omówieniu zostaną poddane te antroponimy, których motywacji mogło towarzyszyć wartościowanie estetyczne. Artykuł analizuje stosunkowo niewielki zbiór antroponimów, pochodzący z części historycznej Warmii i nie pretenduje do miana wyczerpującego opisu zjawisk aksjologicznych widocznych w nazwach osobowych. Głównym założeniem jest wskazanie możliwości opisu antroponimów i możliwości rekonstruowania dawnej leksyki wartościującej na różnych płaszczyznach pragmatycznych.

Pojęciem centralnym dla wartości estetycznych jest **piękno** wyrażane też takimi leksemami, jak: *harmonia, ład, ekspresja, artyzm, uroda*. Wartościujące są także odpowiedniki przymiotnika *piękny* o wzmacnionej intensywności, nacechowaniu emocjonalnym, różnych ograniczeniach selekcyjnych i poziomach stylistycznych, takie jak *przepiękny, słiczny, cudny, przecudny, bajkowy, ładny, niebrzydki, urodziwy, zgrabny*. Podobnie brzydota jest wyrażana słownictwem emocjonalnym typu: *pokraczny, obrzydliwy, ohydny, paskudny, koszmarny*.³ Kategoria wartości estetycznych nie ma ścisłego zakresu, co potwierdza też analiza semantyczna apelatywów motywujących nazwiska, i jest związana z kategorią wartości odczuciowych, religijnych, witalnych, sakralnych (piękno jako przejaw *sacrum*).⁴ Dobór leksyki nazywającej kategorie estetyczne jest różny w zależności od obiektu wartościowania. Inaczej wartościuje się przedmioty, dzieła sztuki, przyroda, a inaczej człowiek i walory lub mankamenty ludzkiej urody. Przebadanie większego korpusu nazwisk pod kątem motywacji wartościujących mogłoby ujawnić nie tylko repertuar leksyki, ale też sposoby jej uaktywniania w akcie nominacji.

¹ Nazwiska polskie i niemieckie w tym artykule traktuje się równorzędnie, a ich geneza jest oparta na interpretacjach zawartych w polskich i niemieckich słownikach antroponimicznych i etymologicznych. Różnicom kulturowym w interpretowaniu niektórych cech i stereotypów zostanie poświęcony oddzielny artykuł.

² Materiał nazewniczy został wyekscerpowany z następujących opracowań: NARUSZEWICZ-DUCHLIŃSKA, A. *Nazwiska komornictwa olsztyńskiego*. Olsztyn 2007; MOSSAKOWSKA, B. *Nazwiska mieszkańców Komornictwa Olsztyńskiego*. Gdańsk 1993; MATUSIAK, I. *Nazwiska mieszkańców komornictwa jeziorańskiego* (w druku). Na temat podziału administracyjno-terytorialnego na Warmii w XIII–XVIII w. zob. SZORC, A. *Dominium warmińskie 1243–1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*. Olsztyn 1990, s. 35.

³ Szerzej na ten temat zob. PUZYNINA, J. *Język wartości*. Warszawa 1992, s. 155.

⁴ Por. OSTASZ, L. *Czym są wartości? Zarys aksjologii*. Olsztyn 2009, s. 47–76.

Przegląd nawet dość ograniczonego zbioru drugich określeń identyfikacyjnych ujawnia kilka sposobów przekazywania elementu aksjologicznego w nazwie: 1. wartościowanie eksplikytne, poprzez używanie słów typu: *piękny, dobry, wdzięczny, zgrabny* lub ich antonimów, 2. posługiwanie się tropami stylistycznymi o ustalonych konotacjach kulturowych, 3. posługiwanie się stereotypami, 4. wykorzystywanie kategorii estetycznych właściwych komizmowi.

1. Wynotowano trzy nazwiska motywowane przez leksemy wprost wyrażające wartość pozytywną lub negatywną: **Schön** 1700 AN (: śdn. *schöne* ‘piękny, ładny, przyjemny, grzeczny’ Brech II: 553); **Heisch** 1604, IM (: śwn. */h/eisch* ‘brzydki, szkaradny’ Gott: 245); **Gladis** 1766, IM (: *gładysz* ‘ktoś obdarzony urodą, elegant’ Tomczak: 78). Powyższe antroponimy utworzone zostały od apelatywów ogólnie charakteryzujących człowieka. Nie wskazują one na konkretne cechy urody. Warto w tej grupie zwrócić uwagę na nazwisko *Gładysz*, które dopiero w utrwalonym wtórnym znaczeniu wskazywało na urodę (por. antonimy *gładki – chropowaty*; to, co gładkie jest miłe w dotyku, sprawia przyjemność, przeciwnie niż to, co jest chropowate, nieprzyjemne).

Większą grupę utworzyły antroponimy, które wyrażały jakąś cechę wyglądu lub zachowania człowieka postrzeganą pozytywnie lub negatywnie w sposób dosłowny, ale osąd wartościujący jest pochodną kulturowych schematów wartościowania. Podkreślić należy, że w tej grupie mniej jest nazw wskazujących na cechy pozytywne. Uwypuklano raczej mankamenty zachowania i urody: **Pierdzioch** 1613 BM (: *pierdzieć* ‘puszczać wiątry’); **Fauch** 1631 IM (: n. os. *Faucher* <*fauchen* ‘parskać, sapać’ Gott: 179); **Gybal** 1610 AN (: *gibać się* Rymut 1: 282); **Garbula** 1614 BM (: *garbaty*); **Bury** 1616 AN (: *bury* ‘szary’); **Burek** BM (: *bury*); **Chromy/Kromy** 1634 BM (: *chromy* ‘kulawy’); **Grobe** 1595 AN (: śwn. *grop, grob* ‘duży, gruby, nieokrzesany, prostacki’ Naum: 122–123).

Z poprzednimi nazwami związana jest kolejna grupa nazw utworzona od apelatywów wskazujących na cechę wyglądu, jednakże ocena wyglądu człowieka mogła implikować ocenę cech moralnych, por.: **Schiel** 1709 IM (: *schielen* ‘zezować’); **Rohtt** 1671, IM (: *Rot* < śwniem. *rōt* ‘czerwony, rudy, rudobrody, w przenośni także fałszywy, podstępny’ Lex: 171, SEM 5: 213); **Szepki** 1763, IM (: śwniem. *schepp* ‘krzywy’, ‘fałszywy’ Kohl: 575); **Rudy** 1625 BM (: *rudy*); **Rusek** 1608 BM (: *rusy* ‘rudy’); **Odętek** 1621 BM (: *odęty* ‘wzdęty, opuchły’, ‘zarozumiały człowiek, pyszny, chełpliwy’ SW III: 596). Warto zaznaczyć, że znaczna część z przywołanych wyżej nazw wpisuje się w wartościującą opozycję *krzywy – prosty*, czyli to, co proste, jest postrzegane pozytywnie, natomiast to, co krzywe –

negatywnie, jako antywiarośń piękna: *Schiel, Schepke, Szepki, Garbula, Gibal, Chromy/Kromy*.

2. Większy zbiór utworzyły nazwiska od przewisk wskazujących na cechy ludzkie w sposób metaforyczny. Utrwalone na płaszczyźnie apelatywnej sposoby wartościowania za pomocą metafor, porównań, alegorii, symboli mają swoje odbicie także na płaszczyźnie onimicznej.⁵ Większość z wymienionych tropów opiera się na tychże, co i metafory konwencjonalne doznaniach zmysłowych. Te skonwencjonalizowane przenośnie i porównania wiążą się też z pięknymi roślinami, nazwami pięknie śpiewających ptaków, ptaków o barwnym upierzeniu.⁶ Aby wynotowane nazwy osobowe zamieścić w ogólnych kategoriach ładny – brzydki, warto posłużyć się podkategoriami pomocniczymi, bardziej szczegółowymi:

a) zgrabny – niezgrabny

‘ładne to, co konotuje zgrabność, harmonię, proporcje’: *Boltz* 1648, J 226 (: św. *bolz, bolze* ‘trzpień, sworzeń, strzała’ SEM 5: 22, *Boltz* ‘osoba szczupła’); *Świeca* 1625 (: św. *cieca*, por. związki frazeologiczne: *wysoki, smukły jak świeca*);

‘nieładne to, co konotuje niezgrabność, ociężałość, brak harmonii, dziwaczność’: *Blo(c)k* 1575 AN (: *Block* ‘kloc, bryła’, ‘ktoś o nieforemnej sylwetce’, ‘ktoś niski, krępy’); *Stock* 1581 AN (: n. os. *Stock* ‘nieforemny człowiek’, ‘człowiek ociężał, sztywny’ < der *Stok* ‘pniak, bryła’ Kluge: 576); *Maczuga* (: n. os. *Maczuga* ‘brzydka, niezdarna baba’, ‘kij, pałka’); *Drag* 1633 BM (: *drag*); *Kurzeja* 1676 (: *kurzeja* ‘kura podobna do koguta’, ‘brodawka na rękach’ SGP II: 534); *Ozembarski* 1733, B 3 (: n. os. *Ossebär* < śdniem. *osse* ‘byk, wół’ SEM 5: 192 + św. niem. *bär* ‘niedźwiedź’ Lex: 14); *Cink* 1756, B 3: 143 (niem. *Zink/e* ‘ktoś z długim nosem’ < św. niem. *zinke* ‘ostry koniec, szpic, ostry wierzchołek góry, skały’; też ‘kolec, ząb’ Kohl: 855); *Smok* (: *smok* ‘bestia, dziw bajeczny’).

b) kolorowy – szary

‘ładne to, co barwne’: *Kraska* 1757, R 2 (: *kraska* ‘rodzaj ptaka o barwnym upierzeniu’ Sstp III: 377, SEM 1: 126); *Kalina* 1739, R 4 (: *kalina* ‘gatunek drzewa o czerwonych owocach’ Rymut 1: 368, Breza 1: 81);

‘brzydkie to, co niekolorowe, szare’: *Wrona* 1614 (: *wrona*); *Kruk* 1607 (: *kruk*).

⁵ „Bardzo ważnym środkiem wyrażania wartości są tropy stylistyczne, a wśród nich przede wszystkim metafory, porównania, alegorie, symbole. Wszelki metaforyczny przekaz wartościowań wiąże się z uwypuklaniem podobieństwa doznań jednego rodzaju – zazwyczaj bardziej podstawowych, konkretnych – z doznaniami innymi, poprzez te pierwsze wyrażanymi”. PUZYNINA, J., patrz przyp. 3, s. 125.

⁶ Ibidem, s. 126.

c) niebiański – ziemski

‘ładne to, co na górze, kojarzy się z niebem’: **Orzeł** 1631 (: *orzel*), **Ptak** 1633 BM (: *ptak*).

‘brzydkie to, co na dole, kojarzy się z ziemią’: **Jauch** 1662 IM (: niem. n. os. *Jauch* < śwniem. *juch, juchart, jochart* ‘gnojówka, posoka’ Bahlow: 263); **Żmija** 1759 IM (: *żmija*); **Robak** 1671 BM (: *robak*).

W osobną kategorię układają się nazwiska wskazujące na cechę wyglądu, utworzone metonimicznie. Można przypuszczać, że te nazwy własne opisują jakąś cechę szczególną człowieka, która stając się nazwą własną i etykietą człowieka, była szczególnie podkreślona i uwypuklona. Teoretycy literatury podpowiadają, że szczególnie podatne na przerysowania były wszystkie wystające części ciała: nos, brzuch, broda, pośladki.⁷ Jeżeli były one dostrzegane podczas nominacji, to łatwo zbliżyć się do prześmiewczych efektów groteski,⁸ por.: **Kelch** 1744 (: śwn. *kelch* ‘wole, gardziel’, ‘podwójny podbródek’ Gott: 364); **Keuchel** 1579 AN (: śwn. *keuchel* ‘astmatyk’ < *kelch* ‘wole, gardziel’ Gott: 364); **Bauch** 1620 BM (: *Bauch* ‘brzuch’); **Broda** 1607 BM (: *broda*); **Pępek** 1740 BM (: *pępek*); **Półdupek** 1611, **Półdupski** 1701 (: żartobliwie *półdupek* ‘pośladek’); **Gęba** 1680 BM (: *gęba*); **Langhals** (: niem. *lang* ‘długi’ + *hals* ‘ szyja’).

3. Kolejnym sposobem wartościowania jest posługiwanie się stereotypami. Wynotowano kilka nazw utworzonych od apelatywów o wysokim stopniu stereotypizacji.⁹ Nazwy własne typu: *Rudy*, *Lis*, *Liszka*, *Schief*, *Schiel*, mimo że oddawały obiektywne cechy wyglądu, niosły także treści dodatkowe, a mianowicie rzutowały na ocenę cech moralnych człowieka, a ocena moralna miała wpływ na ocenę pozytywną lub negatywną cech wyglądu. Przywołane poniżej nazwiska potwierdzają, że człowiek o swych wadach wolał mówić w sposób metaforyczny, skrywając się pod maską zwierząt, np. *lisa*, jako stworzenia kojarzonego z chytrością, przebiegłością, podstępnością (por. związki frazeologiczne: *poznać się na farbowanych lisach* ‘nie dać się oszukać’, *szczwany lis* ‘ktoś chtry, podstępny’). Na terenie Warmii odnotowane zostały następujące antroponimy nawiązujące do tego stereotypu, por.: **Rudy** 1625, **Rusek** 1608 BM (: gw. *rusy* ‘rudy’); **Lihs** 1755, **Liss** 1764, **Lyss** 1754, IM

⁷ Szerzej na ten temat: ECO, U. *Historia Brzydoty*. Poznań 2007, s. 111–134.

⁸ Należy podkreślić, że większość z apelatywów motywujących powyższe nazwy osobowe być nośnikiem wartości tylko w określonych kontekstach wzorców estetycznych, np. określenie ‘długą szyją’ będzie określeniem wartościującym, jeżeli będzie desygnować szyję inną niż przyjęty w danym czasie kanon piękna, czyli szyja będzie np. zbyt dłuża, przy czym kluczowe dla wartościowania jest tu słowo ‘zbyt’. Por. PUZYNINA, J., patrz przyp. 3, s. 9; PUZYNINA, J. Problematyka aksjologiczna w językoznawstwie. In: *Problematyka aksjologiczna w językoznawstwie*, S. Sawicki – A. Tyszczyk (red.), Lublin 1992, s. 59–72. Por. też KIKLEWICZ, A. *Humor i karnawałizacja jako efekt atrakcji metaforycznej*. In: *Humor i karnawałizacja we współczesnej komunikacji językowej*. J. Mazur – M. Rumińska (red.), Lublin 2007, s. 21–38.

⁹ Por. MATUSIAK, I. Rudy jest fałszywy – o kilku stereotypach utrwalonych w nazwiskach, In: *Róbcie teatr*. A. Naruszewicz-Duchlińska – I. Grzesiak – A. Staniszewski (red.), Olsztyn 2008, s. 369–388.

(por. Breza 1: 190, SEM 1: 145); *Liszka* 1681 IM (: *liszka* SEM 1: 145); *Wiewiura* 1772, IM. Upraszczające działanie stereotypu mogło być też zawarcia cechy fałszywości w nazwisku *Wiewiura*. Mimo tego, że sama wiewiórka nie jest kojarzona z podstępnością i fałszywością, to można przypuszczać, że potrzeba interpretacji świata według określonych kategorii i rozpoznawalnych symboli rozciągała się na każdy obiekt wykazujący choćby jedną cechę wspólną z negatywnie kojarzonym stereotypem, w tym wypadku z rudymi włosami.¹⁰

Analiza motywacji nazwisk wskazuje, że podobnie negatywnie, jak osoby rude, były też oceniane osoby zezowate. Tego typu nominacje nacechowane pejoratywnie wiążą się z powszechnym pojmowaniem metafor przestrzennych, w które wpisuje się między innymi para antonimiczna *prosty – krzywy*, przy czym pierwszy jej komponent był wartościowany dodatnio i był pokrewny znaczeniowo ze słowem *prawy*.¹¹ Wymienione antroponimy nacechowane ujemnie są wynikiem upraszczającego hierarchizowania zjawisk widzianych w świecie, wynikają z doświadczeń fizycznych i kulturowych człowieka. Człowiek wyprostowany, z wysoko podniesioną głową – to człowiek szczęśliwy, zdrowy, silny fizycznie i pewny swych racji.¹² Taka postawa jest zatem wartościowana dodatnio, natomiast w opozycji znajduje się wszystko to, co nie jest proste i zdrowe. To, co krzywe widziane jest automatycznie jako inne, wypaczone, chore, odstające od reszty i w rezultacie oceniane negatywnie. Odpowiedzią na takie postrzeganie rzeczywistości było negatywne interpretowanie tego, co krzywe, również krzywego spojrzenia, por. frazeologizmy: *patrzeć kosym okiem, patrzeć krzywo* ‘traktować nieprzychylnie, nieżyczliwie’. Według ludowego przekonania niektórzy mają tzw. *krzywe oczy*, za pomocą których rzucają urok. W takim znaczeniu *krzywe oczy* niekoniecznie muszą być zezowate, choć należy zaznaczyć, że na osoby zezowate szczególnie zwracano uwagę i niechętnie pokazywano im zwierzęta w gospodarstwie (z powodu obawy przed owym urokiem). Nawiązania do omawianego stereotypu realizują się w dwóch nazwiskach pochodzenia niemieckiego: *Schill* 1728 IM *Schiffki* 1752 IM (: niem. n. os. *Schiel* ‘kogoś zezowaty, krzywy’ < śrwniem. *schief, schél* ‘krzywy, zezujący’ Kohl: 578, por. też *schielen* ‘zezować, patrzeć z ukosa’ Breza 1: 14, 233, 390; Gott: 431).

4. Analizując nazwy własne pod kątem kategorii estetycznych, można zauważać, że różnią się one pod względem intensywności emocjonalnej. Motywujące osobowe apelatywy np. *ucho i półdupek* czy *pierdzioch* różnią się swoją wymową. W wielu nazwach własnych,

¹⁰ Szerzej: BARTMIŃSKI, J. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin 2007, s. 131–148.

¹¹ Por. BORYŚ, W. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa 2005, s. 484.

¹² TOKARSKI, R. *Słownictwo jako interpretacja świata*. In: *Współczesny język polski*, Lublin 2001, s. 359.

zarówno tworzonych w sposób bezpośredni, jak i metaforeczny można dopatrywać się cech ludyczności, estetycznych kategorii ludowych, objawiających się słownictwem rubasznym, estetyką przesady, mową familiarno-jarmarczną, rysujących kontur ludowej kultury śmiechu, która najlepiej objawiała się podczas karnawału.¹³ W śmiechu komizm łączy się z degradacją lub zanikiem harmonii, wyrażającej się poprzez wynaturzenie cechy. Można się śmiać ze sztywnej i nadętej osoby, z obscenicznością zaś łączy się śmiech, gdy wyśmiewamy kogoś za jego plecami. Obsceniczny jest też śmiech z czynności fizjologicznych i narządów rodnych. Takiej prześmiewczej, wartościującej negatywnie, motywacji można się również doszukiwać w zgromadzonych nazwiskach.¹⁴ Wymienione niżej nazwy osobowe utworzono derywowano semantycznie od apelatywów konotujących deformacje, a w ich eksplikacji można doszukać się również znaczenia ‘dziwny’, ‘wyróżniający się jakąś cechą wyglądu, a przez to odbiegający od normy’; każdy obiekt poddany obserwacji jest wyróżniający się ze względu na to, że jest nadmierny, „zbyt” pod jakimś względem, np. zbyt gruby, zbyt długi, duży, inny niż większość itd., por.: **Ozembarski** 1733, B 3 (: n. os. *Ossebär* < śniem. *osse* ‘byk, wół’ SEM 5: 192 + śniem. *bär* ‘niedźwiedź’ SEM 5: 16); **Smok** (: *smok* ‘bestia, dziw bajeczny’); **Odętek** 1621 BM (: *odęty* ‘wzdęty, opuchły’, ‘zarozumiały człowiek, pyszny, chełpliwy’), **Cink** 1756, B 3: 143 (: niem. *Zink/e/* ‘ktoś z długim nosem’ < śniem. *zinke* ‘ostry koniec, szpic, ostry wierzchołek góry, skały’; też ‘kolec, ząb’ Kohl: 855); **Kelch** 1744 (: śwn. *kelch* ‘wole, gardziel’, ‘podwójny podbródek’ Gott: 364); **Keuchel** 1579 (: śwn. *keuchel* ‘astmatyk’ < *kelch* ‘wole, gardziel’ Gott: 364); **Bauch** 1620 BM (: niem. *Bauch* ‘brzuch’); **Broda** 1607 BM (: *broda*); **Peppek** 1740 (: *pepek*); **Gęba** 1680 BM (: *gęba*); **Langhals** (: niem. *lang* ‘dług’ + *hals* ‘ szyja’); **Freslein** 1746, A 16 (: niem. *Frese* ‘gęba’ WSNP I: 621 + suf. *-lein*); **Dick** 1611 AN (: niem. *dick* ‘gruby’ Brech I: 307); **Groß** 1595 (: niem. *gross* ‘duży, gruby’ Brech I: 597); **Feister** 1690 (: niem. *feist* ‘tłusty, otyły’ Bahlow: 133, Kohl: 235); **Lang** 1592 AN (: niem. *lang* ‘dług’). Wynotowano także trzy nazwy

¹³ „Nowy typ kontaktów rodzi zawsze nowe formy życia (...) Na przykład, kiedy dwoje ludzi nawiązuje bliskie, przyjacielskie stosunki, zmniejsza się dzielący dystans („są na zażyłej stopie”) i dlatego językowe formy ich kontaktów ulegają wyrazistej zmianie, pojawia się familiarne ty, zmienia się forma zwrotów i imion, czasami nawet pojawia się przezwisko, pojawiają się używane w pieszczotliwym znaczeniu zwroty obelżywe, jeden może szydzić z drugiego (...) jeden drugiego może poklepać po ramieniu, a nawet po brzuchu (typowy gest karnawałowy), słabnie językowa etykieta i językowe zakazy, pojawiają się nieprzyzwoite słowa i wyrażenia.” BACHTIN, M. Twórczość Franciszka Rebelais’go a kultura ludowa średniowiecza i renesansu. A. i A. Goreniowie (przeł.), Kraków 1975, s. 156.

¹⁴ Pewne wyobrażenie o wyobrażeniach estetycznych w średniowieczu przedstawia następujący opis: „Pewien chłop podobny do Maura, szkaradny i obrzydliwy co niemiara (kreatura tak szpetna, że nie do opisania słowami) siedział na pniu z wielką laską w ręku. Podszedłem i zobaczyłem, że głowę miał większą od szkapy i każdego innego zwierzęcia, rozczochrane włosy i owłosione czoło, i takoweż uszy szersze od dwóch dloni i wielkie jak uszy słonia, ogromne brwi, płaską twarz, sowie oczy, koci nos, wilcze usta, ostre, żółte zęby, ruda brodę, podkręcone wąsy, jego broda przylegała do piersi, a plecy były długie, krzywe i garbate.” Wolarz, Chretien de Troyes, Rycerz lwa, ok. 1180 r., cyt. za ECO, U., patrz przyp. 7, s. 138.

osobowe motywowane nazwami konotującymi rubasznosć, potocznośc: *Półdupek* 1611, *Półdupski* 1701 (: żartobliwie *półdupek* ‘pośladek’). Na uwagę zasługuje też jedno nazwisko dobrze wpisujące się w ludowy śmiech, tj. przywołana już wyżej n. os. *Pierdzioch* 1613 BM.¹⁵

Analiza nazw osobowych ujawni kilka sposobów przekazywania wartościowania: wyrażanie sądu wartościującego pod względem estetycznym, posługiwanie się tropami stylistycznymi, posługiwanie się stereotypami kulturowymi, posługiwanie się kategoriami z zakresu komizmu. Analiza pozwala wyróżnić podstawowe kategorie estetyczne utrwalone w nazwiskach. Niektóre z nich układają się w opozycyjne pary. Najważniejsze z nich to: ładny, bo prosty – brzydki, bo krzywy; ładny, bo kolorowy – brzydki, bo szary; ładny, bo kojarzy się z niebem – brzydki, bo kojarzy się ziemią, upadkiem, brudem; ładny, bo harmonijnie zbudowany – brzydki, bo nieharmonijny, zdeformowany, dziwaczny. Aby dokonać pełniejszej rekonstrukcji wartości, należałoby przebadać większy zbiór antroponimów w kontekście dawnej estetyki i kultury ludowej w czasach, kiedy procesy nazywania osób były jeszcze żywe.

Literatura:

- Bachtin. *Dialog. Język. Literatura*. E. Czaplejewicz – E. Kasperski (red.). Warszawa 1983.
- BACHTIN, M. Twórczość Franciszka Rabelais'go a kultura ludowa średniowiecza i renesansu. przeł. Anna i Andrzej Goreniewie. Kraków 1975.
- BARTMIŃSKI, J. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin 2007.
- Historia brzydoty*. U. Eco (red.), Poznań 2007.
- Historia piękna*. U. Eco (red.), Poznań 2008.
- KIKLEWICZ, A. Humor i karnawalizacja jako efekt atrakcji metaforycznej. In: *Humor i karnawalizacja we współczesnej komunikacji językowej*. J. Mazur – M. Rumińska (red.), Lublin 2007, s. 21–38.
- MATUSIAK, I. Rudy jest fałszywy – o kilku stereotypach utrwalonych w nazwiskach. In: *Róbcie teatr*. A. Naruszewicz-Duchlińska – I. Grzesiak – A. Staniszewski (red.), Olsztyn 2008, s. 379–388.

¹⁵ Karl Rosenkranz w Estetyce brzydoty w 1853 r. pisał: „W każdych okolicznościach wiatry są czymś brzydkim. Ponieważ są dowodem przeciw wolności człowieka, czymś niezamierzonym, ponieważ często zaskakują go w nieodpowiednim miejscu, szybkim ruchem niepilnowane, jak kobold, który bez zapowiedzi i *sans gêne* powoduje zakłopotanie. Dlatego komicy zawsze wykorzystywali je w burleskach, przynajmniej robiąc do nich aluzje. (...) Ponieważ nas, ludzi, bez względu na wiek, wykształcenie lub stan, które nas odróżniają, wszystkich charakteryzuje ta sama przyziemność natury (...) dlatego komizm pospolity lubuje się we wszystkim, co nieokrzesane, obrzydliwe i głupie”. Cyt. za ECO, U., patrz przyp. 7, s. 138.

- OSTASZ, L. *Czym są wartości? Zarys aksjologii*. Olsztyn 2009.
- PUZYNINA, J. *Język wartości*. Warszawa 1992.
- PUZYNINA, J. Problematyka aksjologiczna w językoznawstwie. In: *Problematyka aksjologiczna w językoznawstwie*. S. Sawicki – A. Tyszczyk (red.), Lublin 1992, s. 59–72.
- TOKARSKI, R. Słownictwo jako interpretacja świata. In: *Współczesny język polski*. Lublin 2001, s. 343–370.

Skróty opracowań:

- AN – NARUSZEWICZ-DUCHLIŃSKA, A. *Nazwiska mieszkańców komornictwa lidzbarskiego w latach 1500–1772*. Olsztyn 2008.
- Bahlow – BAHLOW, H. *Deutsches Namenlexikon. Familien- und Vornamen nach Ursprung und Sinn erklärt*. Frankfurt am Main 1980.
- BM – MOSSAKOWSKA, B. *Nazwiska mieszkańców Komornictwa Olsztyńskiego*. Gdańsk 1993.
- Brech I – BRECHENMACHER, J. K. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen*. 2. Limburg a.d. Lahn 1957–1963.
- Brech II – BRECHENMACHER, J. K. *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen*. Limburg a.d. Lahn 1957–1963.
- Breza 1 – BREZA, E. *Nazwiska Pomorzan. Pochodzenie i zmiany*. Gdańsk 2000.
- Gott – GOTTSCHALD, M. *Deutsche Namenkunde. Unsere Familiennamen*. Berlin – New York 1982.
- IM – MATUSIAK, I. *Nazwiska mieszkańców komornictwa jeziorańskiego (XVI–XVIII w.)* (w druku.)
- Kohl – *Familiennamen. Herkunft und Bedeutung*. Bearbeitet von Rosa und Volker Kolheim. Mannheim 2000.
- Naum – NAUMAN, H. *Familiennamenbuch*. Leipzig 1987.
- Rymut 1 – RYMUT, K. *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*. t. I. Kraków 1999.
- SEM 1 – *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych. Odapelatywne nazwy osobowe*. Oprac. A. Cieślikowa przy współudziale J. Szymowej i K. Rymuta. Kraków 2000.
- SEM 5 – *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych. Nazwy osobowe pochodzenia niemieckiego*. Oprac. Z. Klimek. Kraków 1997.

SW – KARŁOWICZ J. – KRYŃSKI, A. – NIEDŹWIECKI, W. *Słownik języka polskiego*. T. I–VIII. Warszawa 1900–1927.

WSNP – PIPEREK, J. *Wielki słownik niemiecko-polski*. Warszawa 1985.

Tomczak – TOMCZAK, L. *Słownik odapelatywnych nazwisk Polaków*. Wrocław 2003.

Objaśnienia skrótów:

gw. – gwarowy

niem. – niemiecki

n. os. – nazwa osobowa

śwniem. – średnio-wysoko-niemiecki

śdniem. – średnio-dolno-niemiecki

Summary

The article describes the names used in the 16th and 17th century in Warmia. The anthroponyms that probably had an additional esthetical valuation are taken into consideration. The semantical study of appellatives motivating the names reveals a repertoire of lexis evaluating human's shortcomings and advantages as well as elements valuating in the act of nominalization. The analysis is focused on indicating the following ways of valuation: 1. explicit valuation, by means of words like: *pretty, beautiful, charming, well-shaped* or their antonyms; 2. using stylistic devices of definite cultural connotations; 3. using lexis of high level of stereotyping; 4. utilizing esthetical categories typical of comism.

Key words:

anthroponymy; personal names; Warmia region; valuating

E-mail: iza.matusiak@uwm.edu.pl

Autoidentyfikatory w internetowych grupach dyskusyjnych

Alina Naruszewicz-Duchlińska (Olsztyn)

Przedmiotem rozważań są onimy występujące w internetowych grupach dyskusyjnych (*newsgroups*), wchodzących w skład tzw. Usenetu – czyli forum dyskusji publicznych w postaci ułożonych w strukturę hierarchiczną gremiów tematycznych. Nazwy poszczególnych rodzajów badanych zbiorowości określają angielskie akronimy: sci – nauka, soc – społeczeństwo, rec – rekreacja i sport, comp – komputery, news – nowości z dziedziny Usenetu, hum – sprawy „ogólnoludzkie”, misc – miscelanea.

Materiał pochodzi z 27 grup uznanych za reprezentatywne dla poszczególnych „gałęzi” Usenetu: pl.comp.multimedia, pl.comp.www, pl.comp.www.nowe-strony, pl.hum.pisarstwo, pl.hum.poezja, pl.hum.polszczyzna, pl.misc.budowanie, pl.misc.konsumenci, pl.news.admin, pl.news.czytniki, pl.news.nowe-grupy, pl.pregierz, pl.rec.dom, pl.rec.fantastyka.sf-f, pl.rec.humor.najlepsze, pl.rec.ksiazki, pl.rec.muzyka, pl.sci.filozofia, pl.sci.fizyka, pl.sci.medycyna, pl.sci.psychologia, pl.sci.socjologia, pl.soc.edukacja, pl.soc.polityka, pl.soc.religia, pl.soc.rodzina, pl.soc.savoir-vivre. Podległy one trzymiesięcznemu monitorowaniu – od VI do VIII 2009 roku. Łącznie odnotowano w nich w tym czasie 959 niepowtarzających się autoidentyfikatorów osobowych. W statystyce nie uwzględniono kilkakrotniej notacji tych samych onimów, bo celem badania nie było określenie aktywności użytkowników, ale tego w jaki sposób się przedstawiają. Za autoidentyfikatory zostały uznane określenia będące efektem autonominacji, odnoszące się do użytkownika Usenetu i wskazujące autorstwo wiadomości. Do tej kategorii zaliczono: adres mailowy, którego część poprzedzającą znak @ wybiera sam założyciel konta, imię i nazwisko,¹ pseudonim internetowy, tzw. nick oraz sygnaturę, będącą wirtualną wizytówką. Informacje o internaucie mają zarówno charakter stały (imiona i nazwiska), stabilny (adres e-mail, sygnatura), jak i epizodyczny – przypadkowo wybrany pseudonim.

Autoidentyfikator nadawcy może pojawić się trzykrotnie: w ogólnym widoku grupy, w nagłówku wiadomości i w podpisie pod nią. Często nadawca ogranicza się tylko do umieszczenia podpisu w nagłówku, nie dodając go pod wiadomością. Podpisy w nagłówku i pod tekstem głównym bywają formami pokrewnymi – imieniem w postaci pełnej i zdrobniałej lub imieniem i nazwiskiem zastąpionym w podpisie przez imię albo inicjał, np.:

¹ Zdaję sobie oczywiście sprawę z tego, że imiona i nazwiska nie są wybierane przez samych nosicieli, jeśli są one prawdziwe, ale ich użycie w roli podpisu pod tekstem umieszczanym w Sieci, zależy już od indywidualnej decyzji danej osoby, a nie jest obligatoryjne, jak ma to np. miejsce w wypadku dokumentów urzędowych.

N: ² Krzysztof	N: Zbigniew	N: Sławomir
W: Krzysiek	W: Zbyszek	W: Sławek
N: Stefan Sokołowski	N: Artur Muszyński	N: Grzegorz Góra
W: Stefan	W: Artur	W: Grzegorz
N: Krzysztof Warunek	N: Marek Migurski	N: Adam Adamaszek
W: kw	N: M.	W: AA.

W roli dualnych identyfikatorów występują również m.in. pseudonimy i imiona, np.:

N: Medea	N: Janko Muzykant	N: NKAB
W: Ewa	W: Adam	W: Andrzej,
pseudonimy oraz imiona i nazwiska, np.:		
N: rezist ³	N: astro	N: Sionek
W: Tomek Nowak	W: Radosław Ziomber	W: Grzegorz Sionkowski,

a także same nicki, np.:

N: ruska	N: Chuck	N: lester
W: Gala	W: CZAK	W: Pijak.

Poza powyższymi wyróżniono następujące typy par: nick i akronim od niego, np.: *Zielone Newsy* – ZN, *taudidel* – td, *Stary Dziad* – SD, nick i przypuszczalne inicjały, np.: *Alianora* – MK, *talar* – gl oraz onimy różniące się formą zapisu, np. *MaREK* – Marek, *m@slap* – maslap. Odnotowano także formy bez żadnego widocznego związku, np. *alogram* – P, *iso* – wr, *wsk125* – mc.

Używane w roli autoidentyfikatorów nazwy mają kilka funkcji. Niezwykle istotna jest atrybucja, czyli informacja o autorze tekstu – „imienne podpisy są przede wszystkim sygnałem podmiotowości nadawcy, który zdradzając swoją obecność, personalizuje kontakt z odbiorcą”.⁴ Nazwy identyfikują daną osobę, pozwalając na nawiązanie z nią dialogu. Ponadto umożliwiają odnalezienie w archiwach grup dyskusyjnych innych wiadomości autorstwa interesującego nas nadawcy, tym samym udostępniając jego „usenetowe cv”.

Autoidentyfikatory w Usenecie są „paratekstowymi ekwiwalentami JA”,⁵ ale znajdują się przy tym niejako w sferze pośredniej pomiędzy płaszczyzną apelatywną i antroponomiczną (szczególnie dotyczy to będących odpowiednikiem deskrypcji określonych sygnatur). Brak tu obligatoryjnego wymogu trwałego związku nazwy z denotatem. Dana osoba może

² N oznacza onim w nagłówku, W podpis pod bazowym tekstem wiadomości.

³ Nazwy przytaczają się w zapisie oryginalnym, w którym bywają lekceważone zasady używania wielkich liter.

⁴ PIEKOT, T. Dyskurs wiadomości dziennikarskich a procesy modelujące komunikację publiczną po roku 1989. In: *Współczesne analizy dyskursu. Kognitywna analiza dyskursu i inne metody badawcze*. M. Krauz – S. Gajda (eds.), Rzeszów 2005, s. 200.

⁵ KITA, M. *Wywiad prasowy. Język – gatunek – interakcja*. Katowice 1998, s. 96.

posługiwać się stałym pseudonimem albo zmieniać go z wybraną przez siebie częstotliwością. Nie neguje to funkcji identyfikacyjnej nazwy, ponieważ nick spełnia właściwe zadanie, wyróżniając swego twórcę i nosiciela (w jednej osobie) z grona innych internautów.

Przy budowaniu trwałego sieciowego wizerunku i pozycji w grupie, najkorzystniejsze jest posługiwanie się jednym onimem. Pełni on wówczas rolę parareklamową, gwarantując jak dobra marka produktu jego wysoką jakość. Rezygnując z przyjętego pseudonimu ryzykuje się brak rozpoznania przez dotychczasowych rozmówców, co może utrudnić nawiązanie ponownego kontaktu. Jednocześnie zyskuje się możliwość metamorfozy internetowej osobowości i uniknięcia niepożądanych adwersarzy. Reakcja na zmianę identyfikatora zależy od formy komunikowania się, np. w czatach takie postępowanie nie spotyka się z dezaprobatą. W Usenecie w tej dziedzinie wskazany jest jednak umiar. Częsta zmiana identyfikatora jest uznawana za charakterystyczną dla tzw. trolli, internetowych przestępcołów komunikacyjnych, naruszających celowo obowiązujące zasady. W ich przypadku, podobnie jak u osób łamiących prawo w świecie prymarnym, dysponujących np. kilkoma fałszywymi paszportami, zmiana nazwy implikuje zmianę tożsamości i ułatwia udawanie przykładnej jednostki.

Używanie imienia i nazwiska wskazuje na chęć podkreślenia prawdziwej tożsamości, a korzystanie z pseudonimu na wolę jej utajnienia. Imię/imiona i nazwisko posłużyły w badanej próbie do identyfikacji 212 razy, czyli stanowiły 22, 1% wyekszerpowanego materiału, prawie $\frac{1}{4}$ zbioru. Autorzy wiadomości podpisywali się także podając oprócz prawdopodobnie autentycznych personaliów swój pseudonim, np.:

Mariusz „Vizu” Wiloch, Katarzyna ‘Bastet’ Świderska, Marcin ‘Qrczak’ Kowalczyk, Agnieszka ”Owca” Kloch, Arkadiusz ‘Black Fox’ Artyszuk, Radosław “Radio Erewan” Przybył, Marek ‘marcus075’ Karweta, wiktor [wiki] matlakiewicz, Wojciech ”Spook” Sura.

Formy tego typu ujmują dwa aspekty tożsamości – oficjalną, urzędową oraz internetową, której jedną z reprezentacji jest pseudonim.

Popularne w roli identyfikatorów są także imiona zarówno w wersji pełnej (I), jak i skrócone (II), zapisywane zgodnie z obowiązującymi zasadami i przekształcone (orto)graficznie, np.

I. Krzysztof, Zbigniew, Sławomir, Artur, Marek, Andrzej, Ewa, Krystian, Jan, Agnieszka, Małgorzata, mateusx6, MaREK, TomaSz., Lookasz, PAweł, Magdalena, M@riusz,

II. Krzysiek, Grzesiek, Zbynek, Sławek, Przemek, Kasia, Rysiek, Włodek, Beno, Hania, pfilipek, Raf:-), Wald3k, Jurekk, Jo'Asia, le5zek, JarY, Przemeq.

Nazw pierwszego typu odnotowano 99 (wliczono tu także imiona w połączeniu z iniciałem nazwiska), co daje łącznie 10,32% zbioru. Drugi typ nazw w badanej grupie reprezentowały 83 onimy (łącznie 8,65% materiału). Ponadto odnotowano 64 literonimy (6,67% wyekszerpowanych nazw), prawdopodobnie zbudowane na bazie inicjałów, np. *MK, ZN, A.L., JB, MS*. Wystąpiły także formy o zapisie parafonetycznym: *ejSi, hazet*.

Autoidentyfikator stanowi rodzaj wizytówki, na podstawie której można suponować, jakiego typu wiadomości generuje określona osoba. Wiadomości podpisywane oficjalnym określeniem osoby wydają się bardziej wiarygodne, szczerze i poważniejsze. Ktoś, kto nie boi się ujawnić prawdziwych personaliów, przypuszczalnie odpowiada za treść swych słów w większym stopniu niż osoba określająca się np. jako *Kasia Pierdziasia*. Jednakże nick oprócz tego, że stanowi rodzaj maski pozwalającej jego właścielowi na śmielsze kroki komunikacyjne, jest również źródłem informacji o autorze. Powyższy np. sugeruje, że jego użytkowniczka jest osobą płci żeńskiej o imieniu *Katarzyna*, mającą dość prostolinijne poczucie humoru, ale i pożądany u partnera dyskursu dystans wobec siebie.

W Usenecie sam nosiciel nazwy jest jej kreatorem i ustala, czy chciałby wyeksponować poprzez autookreślenie jakieś swoje cechy, tworząc onim o funkcji deskrytywnej czy ograniczyć jego rolę do identyfikacji, posługując się nickiem o nieprzejrzystej motywacji, np. *kalus, wekon, toudidel, pakalk*, niekiedy sprawiającym wrażenie przypadkowej kombinacji liter, np. *NKAB, shpyo*. W grupach dyskusyjnych w porównaniu do innych form komunikacji internetowej niewiele jest pseudonimów nawiązujących do prawdziwych lub domniemanych właściwości ich twórcy i użytkownika, np. *blondynka, Doktor, stabillo, Kudłaty Konservateesta, chemik333, Marynarz, Wolontariusz, ruska*. Być może dlatego, że np. w czatach nick jest pierwszym ogniwem kontaktu. Na jego podstawie decydujemy się na wybór rozmówcy. W Usenecie najbardziej wyeksponowanym i najistotniejszym elementem jest temat.

Poza zdecydowanie mniejszą ilością nazw autotematycznych nicki w Usenecie nie różnią się od pseudonimów używanych w innych gatunkach online. Dominują formy jednowyrazowe, np. *wekon, wodzo, Kapsel, Alianora, Kokos, Rozmaryn, castrol, Juhas, akata, ja, kya, Valwit, Szatan, Nalewaj, Moon*. Konstrukcje analityczne, np. *bakulik at work, Exe Very Cute, KJ Siła Słów, Smok Eustachy, Stary Dziad, Radio Erewan, Gajowy Marucha, Kot Prezydenta, I krok do wolności*, są znacznie rzadsze. Nazwy są motywowane zarówno przez apelatywy nacechowane melioratywnie (np. *TheBest, NetExpert, Mega*), jak i

pejoratywnie (np. *lamer*, *dziwadło*, *Pijak*, *Łamaga*). Autodeprecjacja oznacza praktyczne sięgnięcie wobec partnera do zasady *noblesse oblige*. Ta odmiana techniki samoprezentacji opiera się bowiem na społecznej regule „pomóż słabszemu”.⁶

Kilka nazw z badanej grupy powstało na skutek transonimizacji innych antroponimów, zarówno prawdopodobnie własnych imion i nazwisk (np. *porneL* < *Kornel*), jak i bohaterów mitologicznych (*Medea*, *syzyf*, *zeusx*, *Kreuzs*), literackich (np. *Janko Muzykant*, *Winetoo*, *McBeth*) czy filmowych, (np. *Maveriq*, *Rumburak*, *gargamel*, *Grzegorz Brzęczyszczkiewicz*). Ten typ nazw traktuje się jako wykorzystujące metaforę do charakterystyki nosicieli wybranego pseudonimu,⁷ choć może być to po prostu nawiązanie do ostatnio oglądanego filmu czy czytanej książki.

W kreacji nazwotwórczej wykorzystuje się różne zabiegi językowe. Wystąpiła grupa nazw zapisanych w „anglicyzujący” sposób: *bohateur*, *Yeah Baka*, *Wooyek*, *komoorki*, *Goomich*, *zbooY*, *Shaman*, *freeewolny*, *Qrczak*. Odnotowano łączny zapis słów, które zgodnie z zasadami ortografii powinny być zapisane oddziennie, np. *Therain*, *NotBear*, *JaTy*, *darkelf*, *deadorlive*, podwajanie liter: *sonn* i zróżnicowanie ich wielkości: *mAnDeLbRoT*, *DawidoF*, *PeZeT*, *BuKoX*, *leP*, *RaV*, *SyNtEr*, połączenia liter i cyfr, np. *42nat*, *p47*, *sq4ty*, a także wykorzystanie samych znaków klawiaturowych: *:o.*, *:o.~ xxL*, *:o.~ x]/ x*, *:o.~ xxL*, *x]/ x*.⁸ Na uwagę zasługują m.in. formy *PureNick*, zarówno odczytane fonetycznie jako ‘piórnik’, jak i uwypuklające konieczność posiadania identyfikatora⁹ (w tej roli też *Imię Nazwisko*) czy stylizowane na prawdziwe imiona i nazwiska: *ALEX Przekliniak*, *Habeck Kolibretto*, *dr hab. Herezja Pochwała*, *Valdi.Pawlack*.

Pseudonimy internetowe stanowią najliczniejszą grupę wyekszerpowanych onimów – 50,46% zbioru (484 nazwy). O ich wartości świadczą m.in. próby kradzieży. Ktoś podpisujący się jako inna osoba prawdopodobnie pragnie przejąć jej autorytet w celu oszczędzenia sobie wysiłku budowania własnego korzystnego wizerunku, albo zaszkodzenia „dawcy” nazwy, burząc to, co tamtemu udało się wypracować. Takie postępowanie krytykuje internetowy *savoir-vivre*, czyli netykieta, np.:

Nie używaj nicka innej osoby – bądź oryginalny (<http://banita.pl/reg/netykieta.html>, dostęp 29.08.09).

⁶ OLSZEWSKA-KONDRATOWICZ, A. Ingracja czyli zachowania ukierunkowane na zwiększenie własnej atrakcyjności. *Psychologia Wychowawcza* 5, 1974, s. 624.

⁷ ŁOBODZIŃSKA, R. – PEISERT, M. Nazwy własne w przestrzeni wirtualnej. In: *Metodologia badań onomastycznych*. M. Biolik (ed.), Olsztyn 2003, s. 652.

⁸ Są to identyfikatory tej samej osoby.

⁹ *PureNick* to dosłownie ‘czysty nick’.

Nickname nie jest niczym własnością, jednak niegrzecznie jest używać nicka, który jest kojarzony z inną osobą (<http://di.ukw.edu.pl/netykieta.html>, dostęp 29.08.09).

Przypisanie sobie cudzego onimu może mieć także charakter przypadkowy. By tego uniknąć należy wcześniej przejrzeć archiwum grupy, którą jesteśmy zainteresowani albo skorzystać z internetowej wyszukiwarki, dostępnej pod adresem <http://www.usernamecheck.com/>, pozwalającej sprawdzić, czy dany identyfikator jest już używany.

Wykorzystywanie już znanego nicka jest piętnowane przez internautów, szczególnie dotychczasowych nosicieli, np.:

Temat: Podlec ktory sie podszywa pod cudze nicki

Trzeba byc upodlonym do granic mozlowosci, zeby sie podszywac pod cudzy nick. Czlowiek ktory tak robi cierpi na niedowartoscianie i ma jakies manie przesladowcze. Jego celem jest doprowadzenie do porzucenia grupy przeze mnie (Pestera). Sprawa zostala jednak zgloszona i to sie moze skonczyc w sadzie.

Zanim zadasz pytanie, najpierw pomyśl, to ułatwia życie. Podszywańcy robią to, co robią w konkretnym celu. To nie jest przypadek, ze “starych” grupowiczów chyba każdy już miał swojego “sobowtóra”, który zawsze działał tak by ośmieszyć, albo zohydzić nick. Jakoś tak jest, że większość ataków na nicki była z lewizny, więc to, że ty się pojawiłeś tu jako rycerz “mądrości” wcale mnie nie dziwi. Powtarzam, sprawa potępienia podszywania się pod nick jest sprawa przywoitości. (pl.soc.polityka, 11.11.07)¹⁰

Posługiwanie się już zajętym antroponimem, oprócz nieporozumień z jego pierwszym nosicielem i grupą, może mieć także skutki prawne. Zgodnie z orzeczeniem Sądu Najwyższego z 11 III 2008 r. (sygn. II CSK 539/07) pseudonim internetowy podlega ochronie, podobnie jak nazwisko i tradycyjny pseudonim.

Imiona i nazwiska oraz pseudonimy to największa ilościowo grupa autoidentyfikatorów, ale nie jedyna – do tej kategorii wyróżników osobowych można zaliczyć także adresy e-mail. Wybór początku adresu jest zależny od woli internauty. Czlon inicjalny może pełnić rolę podobną do pseudonimu internetowego, identyfikująco-charakteryzującą. Pewne informacje zawiera także nazwa domeny, np. czlon *edu* wskazuje na związek z edukacją, *gov* z instytucjami rządowymi, a *com* z biznesem. W badaniu nie uwzględniono

¹⁰ Cytat z Usenetu przytacza się z zachowaniem oryginalnej pisowni.

adresów, które zostały ukryte, tylko te, którymi podpisano się w widocznej warstwie tekstu. Wystąpiło 17 takich form, łącznie dających 1,77% wyekszerpowanego materiału:

*qbaboooba@googlemail.com, luki2p@gmail.com, odbiorynadvadzory@op.pl,
kogutek4@op.pl, McZapkie@Pt47.pl, Titus_Atomicus@somewhere.in.the.world,
mateusz@aheadmediapl, radekp@konto.pl, maximer12@poczta.onet.pl, bofh@nano.pl,
npiort@neostrada.pl, orinoco@host.sk, robert1@mailinator.com,
nowy74@poczta.onet.pl, mustango@onet.eu, r_ahimsa_n@poczta.onet.pl,
jivanmuktaWYTNIJTO@poczta.onet.pl.*

Jeden z adresów jest właściwie quasi-adresem, bo odsyła do nieistniejącej domeny: *somewhere.in.the.world*, czyli ‘gdzieś w świecie’, inny zawiera wskazanie „WYTNIJ TO”, nakazujące usunięcie tego elementu. Zamieszczanie analogicznych formuł w adresach mailowych jest jednym ze sposobów walki z niechcianą korespondencją o charakterze reklamowym, tzw. spamem. Adresy, oprócz funkcji identyfikacyjnej i indywidualizującej pełnią także rolę lokalizacyjną, umożliwiając natychmiastowy kontakt z wybranym interlokiem.

Większą ilość informacji zawierają najrzadziej występujące i mające najmniej wspólnego z nazwami własnymi *sensu stricto* autoidentyfikatory, zamieszczane w najniższej części listu elektronicznego, tzw. sygnatury (sigi), czyli elektroniczne odpowiedniki wizytówek, zawierające dane uznane przez internautę za istotne dla przedstawienia jego osoby. Najczęściej jest to nick, imię i nazwisko, adres mailowy, numer użytkownika stosowanego komunikatora oraz indywidualny znak rozpoznawczy (hasło, aforyzm, grafika itd.), np.:

__.-=-. -< Joanna Słupek >-----< http://esensja.pl/ >-
--<()> -< joasia @ hell . pl >----< http://bujold.fantastyka.net/ >-
. __.'| -< Na Ziemi powietrze było wolne {Hellburner} >-

Andrzej Adam Filip : Świat jaki jest każdy widzi (inaczej).

Nie ma nic bardziej nieznośnego jak głupiec, któremu się powodzi.

-- Ciceron [Marcus Tullius Cicero] (106–43 p.n.e.)

<http://groups.google.com/groups?selm=8f0j4cm15r@darla.huge.strangled.net>

[Przemysław “Maverick“ Ryk ICQ: 17634926 GG: 2808132]

[House: There's a reason that everybody lies – it works. It's what allows]

[society to function. (“House M.D. 4x10 It's a Wonderful Lie“)].

fv

Xbox gamertag: fastviper PL Moto: Suzuki GSX 650F Auto: Nissan

Primera 2,0

Sygnatury, podobnie jak imiona i nazwiska, nicki oraz adresy mailowe, pełnią przede wszystkim rolę pragmatyczną pozwalając zidentyfikować nadawcę wypowiedzi. Ponadto są świadectwem indywidualności realizacji języka, a także wyrazem dążenia do uzyskania formy analogicznej do podpisu na obrazie, znaku, który potwierdza autorstwo komunikatu, funkcjonując przy tym jako istotny element strategii budowania pozytywnego wizerunku swego kreatora.

Wszystkie typy omawiane typy autoidentyfikatorów „są wyposażone w coś, co powszechnie nazywane jest jako ‘image’. Ten komponent semantyczny aktualizowany może być w tekstułizacjach, poprzez wykorzystanie go w charakterze środka zwiększającego sprawność, jako czynnik ukierunkowujący, wspierający semantyzację danego wydarzenia lub danej jednostki”.¹¹

Artykuł powstał w ramach projektu badawczego habilitacyjnego Nr N104 225035 pt. „Polskie internetowe grupy dyskusyjne – analiza językowa i charakterystyka gatunku”, finansowanego ze środków na naukę w latach 2008–2010.

Literatura:

FLEISCHER, M. *Teoria kultury i komunikacji. Systemowe i ewolucyjne podstawy*. Wrocław 2002.

KITA, M. *Wywiad prasowy. Język – gatunek – interakcja*. Katowice 1998.

ŁOBODZIŃSKA R. – PEISERT, M. Nazwy własne w przestrzeni wirtualnej. In: *Metodologia badań onomastycznych*. M. Biolik (ed.), Olsztyn, 2003, s. 644–653.

OLSZEWSKA-KONDRATOWICZ, A. Ingracjacja czyli zachowania ukierunkowane na zwiększenie własnej atrakcyjności. *Psychologia Wychowawcza* 5, 1974, s. 617–633.

PIEKOT, T. Dyskurs wiadomości dziennikarskich a procesy modelujące komunikację publiczną po roku 1989. In: *Współczesne analizy dyskursu. Kognitywna analiza dyskursu i inne metody badawcze*. M. Krauz – S. Gajda (eds.), Rzeszów 2005, s. 193–203.

¹¹ FLEISCHER, M. *Teoria kultury i komunikacji. Systemowe i ewolucyjne podstawy*. Wrocław 2002, s. 459–460.

Summary

The text focuses on proper names found in Internet newsgroups, which comprise the Usenet – a public discussion forum in the form of hierarchical subject groups. The material was collected from 27 groups which were monitored for three months from June to August 2009. A total of 959 unique personal autoidentifiers were recorded during that time. Designations formed as a result of autonomation, relating to a Usenet user and indicating a message author, were recognised as autoidentifiers. This category includes: an e-mail address, an Internet pseudonym, known as "nick", and a signature, which is a virtual visiting card. Information about an Internet user may be permanent (names and surnames), stable (e-mail address) or temporary – a randomly chosen nick.

Key words:

Internet; Usenet; anthroponymy; identifiers

E-mail: alina.naruszewicz@uwm.edu.pl

Literárne vlastné mená v románe Maxima E. Matkina Mexická vlna

Pavol Odaloš (Banská Bystrica)

Román Maxima E. Matkina Mexická vlna vyšiel v roku 2005. Bol to tretí román, ktorý autor napísal po prózach Polnočný denník (2002) a Láska je chyba v programe (2004). Všetky menované romány boli o ľudskom hľadaní miesta v spoločnosti, o nachádzaní, nenachádzaní a strácaní lásky, stručne povedané o vzťahoch medzi ľuďmi.

Román Mexická vlna mapoval rôzne podoby lásky v jednej rodine prepojenej rôznymi (pokrvnými aj nepokrvnými) väzbami so svojím okolím.

„Láska je ako mexická vlna. Musíte ju odoslať a díľať, že sa cestou okolo štadióna nestratí. Že nezmizne. Že časť citu pošľú iní ľudia ďalej a že časom dorazí až k vám. Občas to trvá, ale tak to už chodí. Máločo prebieha predvídateľne.“¹

Vertikálna os onymického systému v románe Mexická vlna bola vytvorená literáronymami osôb, ktoré sa používali od 70./80. rokov 20. storočia do prvého päťročia 21. storočia.

Dominoval jednomenný antroponymický systém, pretože dominanty a subdominanty vertikálnej osi mali podobu rodnych mien. Ďalšie onymá dopĺňajúce onymický priestor vertikálnej osi mali podobu priezvisiek, resp. kombinovanú podobu rodného mena a priezviska čiže formu dvojmenného antroponymického systému.

Dominanciu jednomenného antroponymického systému možno vysvetliť skutočnosťou, že rodné mená ako reprezentanti jednomenného antroponymického systému postačovali na identifikáciu a diferenciáciu malého počtu románových protagonistov, resp. že jednomennosťou sa posilňovala autentickosť a určitá všeobecná platnosť príbehu aj na iných reprezentantov uvedeného národa, príp. používaním len rodnych mien aj vo familiárnej (hovorenej, neúradnej) podobe posúvame text do podoby neoficiálnej (polooficálnej) komunikácie, v ktorej tento typ oným vo všeobecnosti funguje.

Začiatok napĺňania vertikálnej osi charakterizovala symetria využívania propriálnych a apelatívnych pomenovaní na označenie postáv rodiny hlavných predstaviteľov románu. Deti sa označovali propriálne, rodičia apelatívne.

¹ MATKIN, M. E. *Mexická vlna*. Bratislava 2005, s. 182.

„Otec povedal, že ide do cukrárne po zákusky, a odišiel navždy. Tereza mala dvanásť a Henry deväť. Presne deväť. V prievane šušťala narodeninová výzdoba z krepového papiera, ktorú v návale kreativity vyrobila mama hned' ráno a Tereza sa dívala na otca, ako si obúva najlepšie topánky, stážka dýcha a obzerá sa po byte ako odsúdenec na smrť potkýnajúci sa k elektrickému kreslu.“²

Nasmerovanie používania literároným ako vlastných mien postáv naznačilo formovanie onymického systému v línii *Tereza – Henry*. Onymický priestor rozšírilo literáronymum *Zetorka*. Literáronymá *Tereza* a *Henry* plnili najmä identifikačno-diferenciačnú, resp. aj temporalizačno-lokalizačnú funkciu. Literáronymum *Zetorka* plnilo aj charakterizačnú funkciu, charakterizovalo fyzickú stránku protagonistky.

“Na vedľajšej posteli sa posadila dcéra domácich, ktorú z dôvodov jasne vyplývajúcich z priezviska, a tiež preto, že bola húževnej konštrukcie, všetci volali Zetorka.”³

Zetorka bola Terezina najlepšia kamarátka. Literáronymická grafematická iniciálová súvislosť bola literáronymicky zvýraznená výberom mena, ktorého začiatočné písmeno Z (*Zetorka*) sa abecedne nachádzalo v blízkosti T (*Tereza*).

„Dopracovali sa k tomu (k priateľstvu, pozn. P. O.) jednak preto, že ako deti spriatelených rodičov boli vystavené mnohým spoločným víkendom a dovolenkám, jednak preto, že ich povahy boli vzácnne kompatibilné. Tereza prahlala po vzdelení vo všetkých smeroch a Zetorka mala zas vždy vo všetkom jasno. Okrem toho vedeli obidve udržať tajomstvo, čo bolo životne dôležité pri viacerých aktivitách, ktorým sa venovali.“⁴

Literáronymická grafematická iniciálová súvislosť sa ďalej prehĺbila zapojením mena *Verona*. *Verona* bola nevlastná sestra *Terezy*. *Verona* vstúpila do vzťahu s *Terezou*, *Henrym* a *Zetorkou* ako outsiderka. Bola malá, mama jej zomrela na rakovinu a otec (ktorý bol tiež otcom *Terezy* a *Henryho*) doma len mlčal, fajčil a pil. *Verona* hľadala preto porozumenie u nevlastnej sestry *Terezy*.

² Ibidem, s. 5.

³ Ibidem, s. 12.

⁴ Ibidem.

„Ja som Verona, povedalo dievčatko.

Tereza počula, ako otec vzdychol. Verona k nej natiahla vystretú ruku. Tereza sa zrazu cítila strašne bezmocne. Na čo sem otec prišiel? Načo k nej tá malá vystiera ruku. Prečo nemôže žiť ako doteraz, aj to bolo chvíľami dosť nahovno, bol to aspoň jej život a nikto ju nenútil s nikým sa zoznamovať.

Tereza váhavo podala Verone ruku.“⁵

„Ked' si neskôr Verona spomínala na toto stretnutie, aj po rokoch si vedela spomenúť na tú zvláštnu vôňu, ktorú okolo seba Tereza šírila. Bola to vôňa mandarínek, školských šatní, pracích prásokov a dokonalosti. Verona sa na Terezu dívala tak, ako sa deti dívali na práve zjavení Pannu Máriu Lurdskú, nadpozemsky krásnu a vševediacu. A tak isto ako oni, aj Verona vedela, že jej panna Mária sa o chvíľu rozplynie, zmizne vo vchode paneláku a ona zostane sama.“⁶

Z pohľadu Verony plnilo literáronymum *Tereza* pre jej osobu ochrannú funkciu. Rodné meno Tereza z uvedeného náhľadu plnilo tiež charakterizačnú funkciu vychádzajúcu z apelatívnej časti sémantického východiska antroponyma *Terézia* z gréckeho téresis s významom záštita, ochrana. *Terézia* možno odvodzovať aj z gréckeho Theresia s významom pochádzajúca z ostrova Thery/Theresa.

Z pohľadu Terezy a Henryho plnilo literáronymum *Verona* tiež charakterizačnú funkciu. Antroronymum *Verona* apelatívne súviselo s grécko-latinským spojením vera iconika s významom „pravý obraz“. *Verona* skutočne do života Terezy a Henryho priniesla pravý obraz, najprv bolestný a neskôr radostný životný pocit.

Doprofilovanie napĺňania vertikálnej osi prinieslo jednak asymetriu používania apelatívnych a propriálnych mien postáv v zmysle prevahy literároným, jednak rozšírenie línie *Tereza – Henry* o *Zetorku* a *Veronu*. Príbeh sa preto napĺňal na vertikálnej osi so štvoruholníkovom vzťahom hlavných postáv a dynamicky sa prevrstvoval do súrodeneckej línie *Tereza – Henry*, do dievčenskej trojuholníkovej línie *Tereza – Verona – Zetorka* zdôrazňovanej aj literáronímickou grafematickou iniciálovou súvislostou blízkosti prvých písmen literároným T – V – Z, resp. do dominujúcej súrodeneckej trojuholníkovej línie *Tereza – Henry – Verona*.

Dominantu vertikálnej osi vytvárali literáronymá v štvoruholníku. Subdominanty tvorili literáronymá vzťahujúce sa rozlične k štvorčlennej dominante: *Ondrej*, *Kenedy* (vzťah

⁵ Ibidem, s. 18.

⁶ Ibidem, s. 20.

k Tereze), *Andrej, Táňa, Bara, Sisa, Nina Husárová* (Henry), *Vratko, Derek, Tony, Peter, Koliško* (Verona), *ujo Bager, teta Bagerka* (Zetorka).

Literáronymická grafematická iniciálová súvislosť znamenala, že postavy, ktoré si rozumeli, patrili k sebe či úspešne napĺňali románový vzťah, mali literáronymá na blízke/nevzdialené písmená abecedy, resp. postavy bez vzťahu, s nenaplneným vzťahom, či so vzťahom, ktorý nemohol byť naplnený, mali literáronymá so začínajúcimi písmenami vzdialené od seba abecedne. Uvedená nominačná tendencia nebola využívaná absolútne pri každej postave či skupine postáv, napriek tomu však bola výrazná.

Zreteľne sa iniciálová grafematická súvislosť literároným tiež prejavovala pri literáronyme Verona. Na základnej škole bola za prítomnosť v triede vdăčná spolužiakovi Vratkovi. Literáronymická súvislosť bola signalizovaná začiatkom oboch proprií na písmeno V (Verona, Vratko).

„Pred domom stretla suseda. Volal sa Vratko, bol o rok starší, ale chodil do triedy s Veronou, pretože mu zle vychádzali roky.... Ale Vratkovi bola za jeho prítomnosť v triede vdăčná. Aspoň nebola jediná iná než ostatní. Verona si až neskôr uvedomila zvláštnosť tej doby, ked' okrem Vratka mali všetci nerozvedených zosobášených rodičov, jedného až troch súrodencov, trojizbový byt, babku na dedine, obývačkovú stenu a rohovú lavicu v kuchyni. Všetci mali alebo chceli mať záhradku a v nej skalku.“⁷

Pri mene Verona sa zreteľne prejavoval opačný proces literáronymická iniciálová grafematická nesúvislosť. Verona spoznala Dereka, ktorý práve plnil program Osemnásťročná blondinka.

„Verona sa s Derekom zoznámila na koncerte v Zrkadlovom háji Verona pochopila, čo sa od nej očakáva, hned' ako sa zoznámila s Tonym a Kindervajcom, Derekovými kamarátmi. Aj oni mali osemnásťročné blondínky, ale tie, na rozdiel od Verony, akceptovali pravidlá hry – Pod', niečo ti kúpím, povedal jej Derek. – Nepotrebujem Skončilo to pri tom, že si Verona zaželala Vivaldiho a Derekom pripravenú praženicu v prípade, že sa za to s ním nebude musieť vyspat'“⁸

⁷ Ibidem, s. 29.

⁸ Ibidem, s. 8.

Literáronymická grafematická iniciálová nesúvislosť literároným Verona a Derek bola zvýraznená veľkou vzdialenosťou grafém D a V, D ako Derek sa nachádza na začiatku abecedy a V ako Verona na konci abecedy. Literáronymická grafematická iniciálová nesúvislosť zdôrazňovala neprepojiteľnosť a nezlučiteľnosť životov románových protagonistov.

„Mám rakovinu, – povedal Derek. Verona zostala zaskočene mlčať. Derek bol mužom, ktorého chcela najviac zo všetkých. Už od tých osemnástich. Chcela ho tak veľmi, že sa s ním bála byť. Bála sa vlastnej spokojnosti, keď bola po jeho boku. Bála sa zraniteľnosti, ktorá by ju postihla, keby sa mu odovzdala. A tak si teda Dereka odoprela Nevidela ho sedem rokov a za tých sedem rokov sa nechal nezodpovedne prežrať rakovinou. Verona na Dereka zaskočene hľadela a cítila sa oklamaná životom a podvedená sama sebou.“⁹

Literáronymická grafematická iniciálová súvislosť/nesúvislosť je prejavom literárnej funkcie v textovej rovine na vyjadrenie nadväznosti – nenadväznosti a spriaznenosti – nespriaznenosti literárnych postáv. Termínom prepájajúcim všetky tri aspekty textovej literárnej funkcie je kontinuitnosť – diskontinuitnosť. Prejavom literárnej funkcie v textovej rovine je funkcia kontinuitnosti/diskontinuitnosti, ktorá vyjadruje súvislosť/nesúvislosť, nadväznosť/nenadväznosť a spriaznenosť/nespriaznenosť literárnych postáv.

Jednomenný antroponymický systém zvyčajne spoluvtvárajú úradné a neúradné podoby oným. Jednomenný antroponymický systém v románe Mexická vlna spoluvtvárali len neúradné podoby literároným. Termín neúradné podoby literároným zvyčajne zastrešujú:

1. familiárne onymá (podoby oným fungujúce v rodine na vyjadrenie spriaznenosti, príp. sa používajú aj v priateľskom prostredí o čosi väčších sociálnych skupín),
2. zdrobnené onymá (podoby oným fungujúce na vyjadrenie malosti či milosti),
3. prezývkové onymá (podoby oným fungujúce na vyjadrenie jazykovej zviazanosti so sociálnou skupinou, väčšinou ako sociálna jednomenná paralela dvojmenného úradného antroponymického systému),
4. živé onymá (podoby oným fungujúce v neurbánnom vidieckom prostredí na vyjadrenie dedičných neúradných aspektov mien),
5. nickové mená (podoby oným fungujúce v četovej počítačovej komunikácii na identifikáciu vzájomne neznámych osôb),
6. krytie mená (podoby oným fungujúce v komunikácii bývalej Štátnej bezpečnosti na identifikáciu spolupracovníkov napr. typu agent), príp. iné onymá neúradného typu.

⁹ Ibidem, s. 97.

Zo systému neúradných oným sa do literáronymického systému románu Mexická vlna dostali familiárne, prezývkové, nickové a krycie mená. Familiárne literáronymá tvorili: *Verona, Tereza, Henry, Tony, Bára, Sisa, Nina, Trubi, Bob, Hat'o* a pod. Prezývkové literáronymá tvorili: *Zetorka*, (urológ doktor) *Bacil*, (psychiater) *Spok, Jahoda* (učiteľka literárno-dramatického odboru), *Vanilka Punková, Kenedy*. Nickové mená tvorili: *Drakozorka* (Verona), *Stranger* (Henry). Krycie meno tvorilo literáronymum *Otec* (Štátnej bezpečnosti donútila podpísať otca Verony a Henryho vydieraním na základe skutočnosti, že mal nemanželskú dcéru Veronu).

Ak dominanty a subdominanty vertikálnej osi vytvárali jednomenné literáronymá, tak perifériu vertikálnej osi dotvárali literáronymá vo forme dvojmenného antroponymického systému, ktoré označovali románové alebo reálne postavy, napr. (žiak) *Peter Koliesko, Imrich Bugár, Milan Kňažko*, príp. z dvojmenného systému fungovali priezviská spojené s titulom či občianskym oslovením: inž. plk. *Zíma*, inž. *Husár*, pán *Javorka*, Dr. *Jonáš*.

Horizontálna os onymického systému románu Mexická vlna obsahovala geonymá a chrématonymá rámcujúce fungovanie antroponým. Geonymické rámcovanie má slabé kontúry. Geonymia Bratislavu je naznačená prostredníctvom názvov ulíc, námestí, mostov či hradu: *Nám. SNP, Hviezdoslavovo nám., Starý most, Hrad*. Nikde nie je exaktne naznačené, že ide o Bratislavu, hoci sa jedenkrát objavilo obyvateľské meno Bratislavčan. Zreteľnejšie sa dajú mapovať chrématonymá, ktoré naznačujú aj relatívne presnejšie rámcovanie času. Chrématonymá možno vidieť v troch líniach: do roku 1989, do roku 2000 a po roku 2000. Chrématonymá v jednotlivých obdobiach reprezentujú typické onymá pre uvedené obdobia, resp. frekventované používané onymá v tej dobe: do roku 1989 *Goro, biely pes* (filmový seriál), *Pedro, Sevak* (žuvačky), *Dnes mám rande so svojím mestom* (pieseň), do roku 2000 *Sľúbili sme si lásku, Kde domov môj, Nad Tatrou sa blýska* (pieseň/hymna), *Posledné tango v Paríži, Noc na zemi* (filmy), po roku 2000 *Únia* (skrátená podoba Európska únia), *Óda na radosť* (hymna Európskej únie), *Matrix, Sex v meste* (filmy) a pod.

Záver

Zámerom príspevku bolo predstaviť fungovanie literároným v románe Maxima E. Matkina Mexická vlna v onymickom systéme ako systéme funkčnej realizácií proprií, ktorý kumuloval na vertikálnej osi antroponymá a na horizontálnej osi geonymá a chrématonymá.

Literatúra:

- MATKIN, M. E. *Mexická vlna*. Bratislava 2005.
- ODALOŠ, P. Literáronymá v Ballekovej próze 60. rokov. In: *Literárne tradície Banskej Bystrice I. (60 roky 20. storočia)*. Zborník z vedeckej konferencie. Banská Bystrica 20. marca 2002. P. Odaloš – J. Lomenčík (eds.), Banská Bystrica 2003, s. 43–57.
- ODALOŠ, P. Ballekova onymia. In: *Literárne dielo Ladislava Balleka*. Zborník z literárnovednej konferencie uskutočnenej 23. októbra 2002. Banská Bystrica 2003, s. 78–87.
- ODALOŠ, P. Literáronymá v Ballekovej próze Biely vrabec. In: *Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia*. Bratislava 6.–7. septembra 2002. Zborník referátov. P. Žigo – M. Majtán (eds.), Bratislava 2003, s. 307–314.
- ODALOŠ, P. Literáronymá Ballekovho Denníka lekárnika Eugena Filadelfiho. In: *Západoslovanské jazyky v 21. storočí*. 2. J. Svobodová – D. Svobodová – E. Höflerová (eds.), Ostrava 2005, s. 103–110.
- ODALOŠ, P. Literáronymá v Ballekovom Lesnom divadle. *Acta onomastica* 47, 2006, s. 358–365.
- ODALOŠ, P. Literáronymá v Ballekovom Pomocníkovi. In: *Literárne tradície Banskej Bystrice II. (70. roky 20. storočia)*. Regionálna kultúra v školskej praxi z aspektu literárnovedného a literárnodidaktického, lingvistického a lingvoodidaktického, so zameraním na slovesnú tvorbu druhej polovice 20. storočia autorov žijúcich v regióne B. Bystrice. P. Odaloš – J. Lomenčík. (eds.), B. Bystrica 2006, s. 38–45.
- ODALOŠ, P. Literáronymá v Ballekových reflexiách „Letiace roky“. In: *Nowe nazwy własne, nowe tendencje badawcze*. A. Cieślikowa – B. Czopek-Kopciuch – K. Skowronek (eds.), Kraków 2007, s. 611–616.
- ODALOŠ, P. Ballekova publicistika versus vlastné meno. In: *Co všechno slovo znamená. Sborník příspěvků věnovaných profesorce PhDr. Marii Čechové, DrSc. D. Moldanová – M. Balowski* (eds.), Ústí nad Labem 2007, s. 251–256.
- ODALOŠ, P. Literárne vlastné mená v prozaickom diele Pavla Kondača. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí. Štúdie z II. medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba, 17.–18. októbra 2007. A. Uhrinová – A. J. Tóth (eds.), Békešská Čaba 2008, s. 297–302.
- ODALOŠ, P. Status, funkcie a systémy literárnych vlastných mien. In: *Onomastika a škola 8. Sborník z Celostátního onomastického semináře s mezinárodní účastí Onomastika a škola 8 konaného v Hradci Králové 23.–24. ledna 2008*. S. Pastyřík – V. Víška (eds.), Hradec Králové 2008, s. 29–36.

ODALOŠ, P. Literáronymá Ballekovho palánskeho obdobia. In: *Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie*. M. Považaj – P. Žigo (eds.), Bratislava 2007, s. 252–258.

ODALOŠ, P. Spoločenská determinácia literároným v slovenskom literárnom vývine. In: *Studia Slovakistica 9. Onomastika. Antroponomastika*. Užhorod 2009, s. 303–310.

ODALOŠ, P. Literáronymá v diele Maxima E. Matkina Polnočný denník. In: *Ty, já a oni v jazyce a v literatuře. Sborník z mezinárodní konference pořádané katedrou bohemistiky PF UJEP v Ústí nad Labem ve dnech 2.–4. září 2008. 1. díl – část jazykovědná*. P. Mitter (eds.), Ústí nad Labem 2009, s. 293–296.

Summary

The aim of the paper is to discover literary proper names existence in a novel Mexican Wave by Maxim E. Matkin. The proper names exist in an onymic system that is a system of functional realization of proper names. The system has accumulated on a vertical axis – anthroponyms and on a horizontal axis – geonyms and chrematonyms.

Key words:

onyms; literary proper names; onymic system; Maxim E. Matkin

E-mail: odalos.pavol@fhv.umb.sk

Mikrotoponimia na pograniczu polsko-ukraińskim

Marek Olejnik (Lublin)

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie najbardziej typowych formacji występujących w nazewnictwie obiektów terenowych w powiecie włodawskim.

Powiat włodawski jest położony w północno-wschodniej części województwa lubelskiego. Od wschodu graniczny z Ukrainą i Białorusią. W skład powiatu włodawskiego wchodzą ziemie znajdujące się w przeszłości na styku siedzib ludności polskiej i ruskiej. Wielokrotne zmiany na przestrzeni wieków, jakie zaszły na mapie politycznej doprowadziły do zróżnicowania osadnictwa. Do roku 1939 większość mieszkańców stanowili prawosławni. Proporcje te uległy zmianie po II wojnie światowej. W wyniku przesiedleń w latach 1944–1946 wyjechała ok. połowa mieszkańców. Druga fala wysiedleń dotknęła mieszkańców w wyniku akcji „Wisła” w 1947 roku. Zmiany te zdecydowały o zachwaniu proporcji między ludnością autochtoniczną i napływową. Część wysiedlonych wróciła do swoich gospodarstw po roku 1957.

Analizowany materiał został zebrany w latach 2000–2005 w 101 miejscowościach powiatu włodawskiego.

Informatorami byli autochtoni posługujący się gwarą polską i ukraińską. Respondenci posługujący się gwarą polską byli odpytywani w języku polskim, natomiast posługujący się gwarą ukraińską – w języku ukraińskim. Informatorzy posługujący się gwarą ukraińską są bilingwalni i używają również języka polskiego. Od tej zasady czyniono odstępstwa, zwłaszcza na południe od rzeki Włodawki, która przedziela powiat na część północną i południową. W części południowej znajduje się wiele wsi, które były całkowicie wysiedlone w wyniku akcji „Wisła”.

Respondenci wybierani byli z najstarszego pokolenia, nie zawsze udawało się przestrzegać tej zasady, zdarzają się więc również w badanej grupie informatorzy młodsi (około 40 lat), których cechuje dobra znajomość nazewnictwa terenowego. Wybierani byli najczęściej ludzie pracujący w lesie lub pracownicy gospodarstw rybackich, jeżeli jest to obszar, na którym znajdują się obiekty wodne. W związku z tym informatorami są głównie mężczyźni, którzy ze względu na charakter wykonywanej pracy dobrze orientują się w terenie.

Stosunek mieszkańców powiatu włodawskiego do gwary ukraińskiej jest zróżnicowany. Gwara ukraińska jest określana jako język chachłacki. Określenie to ma wydźwięk neutralny, mówią o swoim języku „prosta mowa”, „mówimy po swojemu”.

Większość wśród zebranych mikrotoponimów stanowią nazwy obiektów lądowych zarejestrowanych w gwarze polskiej określają pola, lasy, łąki, pastwiska, drogi. Nazwy tych obiektów stanowią 87,7%. Pozostałą grupę stanowią obiekty zanotowane w gwarze ukraińskiej.

Różne pochodzenie mikrotoponimów (polskie i ukraińskie) nie stanowi o zróżnicowaniu semantyczno-strukturalnym. Jako nadzczną uznana została klasyfikacja semantyczna W. Taszyckiego,¹ zgodnie z którą wydzielamy nazwy topograficzne, dzierżawcze, kulturowe, klasyfikacja ta poszerzona jest o nazwy relacyjne wydzielone przez H. Borka.²

Pod względem formalnym zebrane mikrotoponimy, zgodnie z klasyfikacją S. Rosponda,³ zakwalifikowane zostały do nazw: prymarnych, sekundarnych oraz komponowanych.

W grupie nazw topograficznych 51% ogółu to mikrotoponimy, które weszły do systemu nazw własnych w postaci gotowych form apelatywnych.

Wśród mikrotoponimów rzeczownikowych odnaleziono 185 przykładów w następujących grupach:

a) pochodzące od wyrazów pospolitych określających obiekty lądowe:

w liczbie pojedynczej: *Bezodnia, Błonie* (x4), *Dolina* (x2), *Dróżka, Horodok, Hrada, Hrudek, Huszcza* (x2), *Jama, Jeziorko, Kryniczka, Łanek* (x2), *Łuczka, Ług, Niwka, Obłonie* (x2), *Obołonie, Ochodża* (x5), *Ochoża* (x2), *Ochódzka, Ostrów, Pastwisko, Perekal, Pohar, Przechód, Rowek, Rów, Smuga* (x2), *Stoczek* (x2), *Wygar, Wyhar*;

w liczbie mnogiej: *Berezyny, Budiaky, Dubyny, Haji, Horoszky Doliny, Granie, Grądy* (x2), *Jeziorki, Kryniczki, Krzyżówka, Łęgi* (x3), *Łuczki, Ostrowy, Ostrówki* (x5), *Pastewniki, Pastwiska, Półki, Rowki, Stoki*;

b) charakteryzujące podłożę:

w liczbie pojedynczej: *Margiel, Piaskownica*;

w liczbie mnogiej: *Białyki, Glinki, Piaski, Torfiarki*;

c) określające nazwy roślin:

¹ TASZYCKI, W. *Słowiańskie nazwy miejscowe. Ustalenie podziału*. Kraków 1946, s. 228–268

² BOREK, H. Nazwy relacyjne w toponimii. In: 5 Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna. Księga referatów. K. Zierhoffer (ed.), Poznań 1988, s. 43–51.

³ ROSPOND, S. *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych*. Wrocław 1957.

w liczbie pojedynczej: *Hajok, Hrabyna, Liesok, Lisok, Loza, Borek* (x3), *Bór, Brzezina* (x6), *Chrobust, Dąbrowa, Dębina* (x2), *Dubyna, Grabina, Haj, Leszczyna, Lipka, Lisok, Łoza, Oczeret, Olszyna* (x4), *Parośle, Róża, Wierzbina, Zagajnik* (x6), *Zarośle* (x3);

w liczbie mnogiej: *Berezyny, Borki, Borowiny, Brzeziny* (x2), *Dąbrówki, Grabiny* (x2), *Haje, Horoszki* (x3), *Laski* (x2), *Leszczyny, Osowce*;

d) określające nazwy zwierząt: *Bocian, Borsuk, Dudek, Kozioł*;

e) określające bazę wodną:

w liczbie pojedynczej: *Bagienko, Bagno* (x2), *Błoto* (x3), *Bród, Ples, Rzeczka, Rzeka, Stawek*;

w liczbie mnogiej: *Błota* (x2), *Potoki, Stawy* (x2);

f) od określeń bezpośrednio charakteryzujących obiekty:

w liczbie pojedynczej: *Czworobok, Kątek, Klin* (x4), *Kopyna, Kut, Pasek* (x2), *Poprzecznia, Zakątek*;

w liczbie mnogiej: *Kąciki* (x2), *Kąty, Końce* (x2);

g) określenia charakteryzujące obiekty metaforycznie:

w liczbie pojedynczej: *Klucz, Podkowa, Szyja* (x2), *Zadupie*;

w liczbie mnogiej: *Nogawice, Rosochy, Stupki, Widły* (x2).

Grupa nazw komponowanych liczy 176 mikrotoponimów. W większości są to dwuskładnikowe nazwy, z członem utożsamiającym równym rzeczownikowi pospolitemu, np.: *Andrzejowski Las, Bukowska Droga, Bukowski Las, Hański Las* (x2), *Holeński Las, Janowska Droga, Kulczyński Las, Mszański Las, Osowski Las, Pieszowolski Las, Przemiarski Kąt, Różaniecki Las, Stawecki Las*. Liczną grupę stanowią mikrotoponimy motywowane wyrażeniami przyimkowymi tworzące nazwy kierunkowe i lokalizujące:

1. Człon pierwszy jest rzeczownikiem topograficznym, człon drugi jest wyrażeniem przyimkowym: *Droga Na Starzyznę, Dróżka Do Buga, Las Na Wojnowej, Jama Na Olichwiowym, Las Za Hawrylukiem, Las Na Wojnowej, Łąka Na Serwitucie, Łąka Na Krowim Bagnie*;

2. Człon pierwszy jest przyimkiem. Do grupy tej należą wyrażenia przyimkowe, które mają funkcję lokalizującą i kierunkową:

a) przyimek koło:

w połączeniu z wyrazem pospolitym w dopełniaczu: *Koło Dąbka, Koło Wiatraka*;

w połączeniu z nazwą osobową w dopełniaczu: *Koło Prila*;

b) przyimek między w połączeniu z rzeczownikiem topograficznym w narzędziu liczby mnogiej: *Między Górami;*

c) przyimek na:

w połączeniu z wyrazem pospolitym w miejscowościu:

w liczbie pojedynczej: *Na Cieślni, Na Dolinie, Na Morgu, Na Posadzie, Na Półku, Na Piszczacu, Na Pituchu, Na Rowie, Na Stawie, Na Torfiarkach;*

w liczbie mnogiej: *Na Działkach, Na Grądach, Na Grądzikach, Na Nawozach, Na Olszynach;*

w połączeniu z wyrazem pospolitym w bierniku: *Na Krzaki, Na Rów, Na Wyhony;*

w połączeniu z rzeczownikiem określającym grupę etniczną (w miejscowościu): *Na Kacapie;*

w połączeniu z nazwą miejscowością w miejscowościu: *Na Laskowskim, Na Pawlukach, Na Rude;*

w połączeniu z zestawieniem: przymiotnik + rzeczownik: *Na Rajskich Jabłkach;*

d) przyimek nad : Nad Stawem;

e) przyimek pod w połączeniu z wyrazem pospolitym w narzędziu: *Pod Bocianem, Pod Lasem, Pod Rzeką, Pod Sosnowcem;*

f) przyimek przed:

w połączeniu z wyrazem pospolitym w narzędziu: *Przed Rowem, Przed Szosą;*

g) przyimek w:

w połączeniu z wyrazem pospolitym w miejscowościu: *W Dębinie, W Dole, W Gaju, W Gruszkach, W Krynicy, W Łące, W Płotku, W Rowku;*

w połączeniu z nazwą miejscowości lub mikrotoponimem po elipsie członu określonego: *W Andrzejowskich, W Kruhłym, W Kulczyńskich;*

h) przyimek za:

w połączeniu z wyrazem pospolitym: *Za Brodem, Za Cmentarzem, Za Dróżką, Za Dworem, Za Gościńcem, Za Górą, Za Gruszą, Za Jamą, Za Koleją, Za Łączką, Za Łożą, Za Mostkiem, Za Polem, Za Przerwą, Za Rowem (x3), Za Rowkiem, Za Rzeką (x3), Za Stawem, Za Stodołą, Za Szkołą, Za Szosą (x3), Za Torami (x3), Za Trybem (x2), Za Wsią;*

w połączeniu z zestawieniem: przymiotnik + rzeczownik: *Za Białą Gliną;*

w połączeniu z nazwą osobową: *Za Kozickim, Za Wackiem.*

Nazwy motywowane wyrażeniami przyimkowymi częściej notowane są w zbiorze mikrotoponimów zanotowanych w gwarze polskiej.

W grupie nazw **sekundarnych** znalazło się 119 mikrotoponimów, których derywacja dokonała się na płaszczyźnie nazw własnych. Nazwy będące przymiotnikami odrzecznikowymi zaliczono również do nazw sekundarnych.

1. Nazwy określające świat roślin:

-nik: *Malinnik*; -ówka: *Mechówka*; -owiec: *Brzozowiec, Lipowiec, Osowiec*;

2. Nazwy określające świat zwierząt:

-ec: *Bocianiec, Kozarzec, Koziniec, Kozyniec*; -ysko: *Krowyska*; -nik: *Rybnik*.

Wśród lądowych nazw topograficznych zebranych w gwarach polskich najliczniejszą grupę stanowią nazwy prymarne, których jest na całym badanym obszarze – 39,8%, nazwy sekundarne – 24,9% i nazwy komponowane – 33,9%. W gminach południowej części powiatu włodawskiego najczęstszym typem wśród nazw topograficznych są zestawienia, wyjątkiem jest gmina Urszulin (w południowej części powiatu), gdzie przewagę mają nazwy prymarne. Taka struktura może świadczyć o młodości tych nazw, wpływ na ów stan mają zapewne wydarzenia historyczne (akcja „Wisła”). Są to nazwy wyraziste semantycznie, jednocześnie charakteryzują się słabą toponimizacją. Inaczej rozkładają się proporcje w północnej części badanego obszaru, gdzie większość stanowią nazwy prymarne. W tej grupie zwraca uwagę fakt częstych powtórzeń niektórych apelatywów, jak np.: *błonie, borek, dolina, smuga*.

Nieliczne w grupie nazw dzierżawczych, które stanowią 25% ogółu, są nazwy prymarne. Równe są antroponimom w mianowniku lub w dopełniaczu po elipsie członu określonego: *Czebreszuk, Gwiazda, Kochanowski, Kociuba, Kilińca, Jakubowskiego*.

Liczną grupę stanowią nazwy sekundarne, które charakteryzują się dużym rozrzedzeniem formantów. Najbardziej produktywne są formanty: *-izna, -yzna*, są to nazwy tzw. spadkowo-dzierżawcze, derywowane od nazwisk byłych gospodarzy, np. *Cichońszczyzna, Czujowszczyzna, Domańszczyzna, Kabajszczyzna, Krukowszczyzna, Łoskoszczyzna*. Podstawą mikrotoponimów z tym formantem są antroponimy. Dużą frekwencją wśród nazw sekundarnych cechują się eliptyczne nazwy przymiotnikowe z formantem *-owe*, które urabiane są najczęściej również od antroponimów, np. *Sosoniukowe, Stepaniukowe, Stępowe, Sztyneblowe, Sztyneblowe, Tkaczukowe, Toruńczykowe, Wilkosowe*. Członami, które najczęściej ulegają elipsie są rzeczowniki: *pole, las, łąka*.

Liczne zestawienia są formacjami dwuczłonowymi. Wśród nazw komponowanych najczęściej człon określany jest rzeczownikiem topograficznym typu: *pole, las, łąka*, natomiast człon określający pochodzi od nazwy osobowej lub jest innym określeniem

właściciela, np. *Czerniakowej Pole, Dadosa Pole, Dowojdy Pole, Dudycza Las, Grzywaczewskiego Pole, Klimczuka Pole, Kornijszuka Pole, Korpysza Brzezina, Korpysza Łąka*. Do najbardziej produktywnych modeli należą: rzeczownik + rzeczownik, przymiotnik + rzeczownik, rzeczownik + przymiotnik. Nieliczne są zestawienia w postaci wyrażeń przyimkowych, które pełnią funkcję dzierżawczo-spadkową. Do nich należą nazwy terenowe z przyimkiem *po*, np. *Po Dybku, Po Mazurkach*.

Trzecią analizowaną grupą są nazwy kulturowe. Stanowią 18% zebranego materiału. Najliczniejszą grupą wśród nazw kulturowych są nazwy prymarne np.

1. Związane z kulturą rolną:

- a) w liczbie pojedynczej: *Granica* (x2), *Hrada, Makowisko, Nadanie, Połosa* (x2), *Pomiar, Poperecznia, Serwitut* (x9), *Włóka, Wołoka, Wypas*;
- b) w liczbie mnogiej: *Chmieliska, Dodatki, Działa, Działki* (x3), *Działy, Hektary* (x2), *Morgi, Nadatki, Naddatki, Nowinki* (x2), *Połosy, Pomary, Przydatki* (x2), *Przymiarki* (x4), *Serwituty* (x4), *Szachownice, Włóki, Zamiany, Zduchy*.

2. Mówiące o pozyskiwaniu gruntów pod uprawę:

- a) w liczbie pojedynczej: *Cięcie, Karczunek* (x2), *Ścinka, Terebiż, Trzebież, Wyrqb* (x2);
- b) w liczbie mnogiej: *Cięcia, Karczunki, Pieńki* (x2), *Pniaki* (x3), *Wycięciny*.

3. Mówiące o obiektach kultury materialnej:

- a) w liczbie pojedynczej: *Autostrada, Cegielnia* (x6), *Garbarnia, Gorzelnia, Gościniec* (x2), *Grebla* (x2), *Gródź, Kanał, Kapielisko, Krochmalnia, Lenia, Lotnisko* (x2), *Maczuły, Okop, Osmole, Osmół, Park, Pasieka, Perekop, Piaskownica, Smolarnia, Tamożnia, Targowica, Tor, Torfiarnia* (x2), *Tryb, Wiatrak, Wygon* (x8), *Zalew*.
- b) w liczbie mnogiej: *Baraki, Browary, Budy, Glinianki* (x3), *Grobelki, Hrebelki, Koszarki* (x2), *Koszarki, Krzyżówka, Ogrody, Pasieki, Siedliszki, Szałasy, Torfiarki* (x2), *Torfiarnie*.

4. Mówiące o obiektach sakralnych:

- a) w liczbie pojedynczej: *Cmentarz* (x2), *Kurhan* (x2).
- b) w liczbie mnogiej: *Kirkuty, Mogiłki, Mohyłki*.

5. Mówiące o dawnych stosunkach społecznych:

- a) w liczbie pojedynczej: *Dwir, Dwór, Fundusz, Futor*.
- b) w liczbie mnogiej: *Banki, Czetwertyny, Dreny, Dziesięciny*.

6. Związane z lokalną tradycją i wierzeniami: *Bryczka, Dytietko, Królewna, Piekło*.

7. Nazwy pamiątkowe na cześć kobiety: *Karolina, Konstancja, Róża.*

8. Nazwy upamiętniające grupę etniczną: *Kacap.*

9. Nazwy określające dawną numerację części lasu: *Piętnastki.*

Drugą grupą pod względem frekwencji są zestawienia, których jest około 17%.

1. Informujące o osadnictwie na danym terenie (z pierwszym członem przynimotnikowym określającym narodowość): *Cygańska Góra, Niemiecka Droga, Niemiecki Las, Niemiecki Cmentarz, Ruski Cmentarz.*

2. Z pierwszym rzeczownikiem kulturowym, drugim przynimotnikiem określającym narodowość: *Cmentarz Niemiecki.*

Znikomą grupę stanowią nazwy sekundarne, których zanotowano około 4% np. z suf. -yna: *Czetwertyny, Spilnyna, Zduszyna*; -ina: *Smolina*; -nyk: *Zabytnyk*, -izna: *Bankowizna*.

Nazwy relacyjne czyli nazwy pozostające w relacji do innych toponimów tworzą stosunkowo niewielką grupę mikrotoponimów na badanym obszarze (4%). Najliczniejszą grupę w tym zbiorze stanowią nazwy mające formę wyrażenia przyimkowego. Lokalizują obiekt w stosunku do innego toponimu lub wyznaczają kierunek, w którym dany obiekt jest położony. Następymi zbiorami pod względem frekwencji są nazwy ponowione i dyferencyjne. Marginalną grupę stanowią nazwy przeniesione.

1. Nazwy ponowione: *Adampol, Bukowski Las, Darczyn, Deszczytno, Grądy, Iwanki (x2), Kantor, Kołacze, Kozaki, Lidyń, Osieńczuki, Podoły, Sajewicze.*

2. Nazwy przeniesione (importowane): *Irkuck, Zaolzie.*

3. Nazwy dyferencyjne: *Krótki Działek, Długi Działek, Do Dużego Mostka, Do Małego Mostka, Mała Parośla, Duża Parośla.*

4. Nazwy lokalizujące w postaci tworu prefiksального: *Zabrowary, Zabużek, Zaolszyna.*

5. Nazwy lokalizujące i kierunkowe w postaci wyrażenia przyimkowego: *To Tryba, Koło Wąskiego, Na Kosyń, Na Krasówkę, Na Majdan, Na Mszankę, Na Mszannę, Na Potoki, Na Uhrusk, Na Wolę, Pod Bubnowem, Pod Bukowskim, Pod Opalinem, Pod Pańskim, Pod Poprzeczną, Przed Kacapem, Przed Perekopem, Za Bystrakiem, Za Bużyskiem, Za Czerwonym Bagnem, Za Kacapem, Za Morgiem, Za Perekopem, Za Poprzeczną, Za Potokamy, Za Prosikiem, Za Rowem, Za Włodawką, Za Zawałem.*

Przeprowadzona analiza pozwoliła wykazać, że nazewnictwo obiektów terenowych łączy przewaga nazw derywowanych semantycznie, co potwierdza tezę, że większość mikrotoponimów powstaje bez przekształceń formalnych czyli jest równa apelatywom. Ten typ kreacji zdecydowanie przeważa nad mikrotoponimami derywowanymi formalnie. Nazwy derywowane formalnie powstają przede wszystkim przez sufiksację.

Uwagę zwraca wysoka frekwencja nazw topograficznych pochodzących od toponimów oraz nazw posesywnych odantroponomicznych.

Nazwy topograficzne lokalizujące obiekt w okolicy danej miejscowości, występują najczęściej na północy powiatu włodawskiego, natomiast typ nazw odantroponomicznych największą frekwencję ma na południu powiatu (w gminie Wola Uhruska).

Zebrane mikrotoponimy są źródłem informacji o terenie, stosunkach własnościowych, historii. Istnieje potrzeba prowadzenia dalszych szczegółowych badań nad mikrotoponimią pogranicza polsko-ukraińskiego.

Summary

The materials analyzed were collected in the Włodawa district through direct field investigation from 2000 to 2005. The microtoponyms collected were subjected to superordinate semantic analysis using the W. Taszycki classification and to subordinate structural classification according to Stanisław Rospond.

The highest frequency was reported in topographic names. The structural analysis shows the low stability of naming structures, and constant transformation of two-component compound names into one-component ones as a result of univerbization and ellipsis of the identification element.

Key words:

onomastics; microtoponymy; borderland; place names

E-mail: molejnik@gazeta.pl

Pomístní jména a jména místních částí v Čechách vzniklá z českých exonym spjatých s válečnými událostmi

Libuše Olivová-Nezbedová (Praha)

Nejprve terminologická poznámka. Podle nejnovější definice, jak ji v českém překladu uvádí Index českých toponym z r. 2006, „je exonymum vlastní jméno užívané v určitém jazyce pro geografický objekt ležící mimo území, na němž má tento jazyk oficiální status, a lišící se svou formou od jména užívaného v oficiálním jazyce nebo jazycích tohoto území.“¹ Jednoduše řečeno: Českým exonymem se rozumí česká podoba cizího zeměpisného jména, kterým je pojmenován objekt ležící mimo území České republiky. Českým exonymem jsou tedy názvy Mnichov, Vídeň pro München, Wien.

V pomístních jménech, v názvech nesídlištních objektů, jsou zachyceny nejen přírodní poměry těchto objektů (pozemky Černice podle černého zabarvení půdy), lidská činnost (kopce Šibeňáky), majetnické poměry (Na panském) a duchovní život (Čertův dub), ale také to, co na lidi v určité době silně působilo, co na ně mělo takový vliv, že podle toho pak pojmenovali místa v krajině. To je právě případ českých exonym v pomístních jménech a ve jménech místních částí v Čechách.

Česká exonyma vznikala tehdy, když obyvatelé českých zemí zavítali do cizích zemí, nebo o těchto zemích slyšeli vyprávět, četli o nich, od první pol. 20. stol. pak znalosti o cizích krajinách také získávali pomocí rozhlasu a postupem doby i prostřednictvím televize a dalších médií.

Na základě materiálu pomístních jmen a jmen místních částí² shromážděných soupisem pomístních jmen v letech 1963–1980 a uložených v Archivu pomístních jmen oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Praze lze konstatovat, že na naše předky měla velký vliv především Bible. Pomístním jménům v Čechách vzniklým z českých exonym pro biblická toponyma byla už věnována stat' publikovaná v Naší řeči.³

¹ Viz *Index českých exonym*. Praha 2006, s. 5. Tato definice je v podstatě totožná s definicí exonyma, jak ji uvádí Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika – *Osnovnaja sistema i terminologija slavjanskoj onomastiki – Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik*. Skopje 1983, s. 281.

² Místní částí se v souladu se Statistickým lexikonem obcí v zemi České z r. 1934 při soupisu pomístních jmen rozuměla skupina domů nebo jednotlivý dům, ležící odděleně od vlastního sídliště (samota, hospodářský dvůr, myslivna, hájovna, cihelna, hut', pila, mlýn, hrad, lovecký zámek, zřícenina, turistická chata atd.). V soupisech pomístních jmen se požadovalo uvádění názvů místních částí, neboť tyto zastavěné části obcí byly velmi často pojmenovány názvy míst, na nichž byly postaveny, tj. pomístní jméno se stalo jménem místním.

³ Viz OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. Pomístní jména v Čechách vzniklá z českých exonym pro biblická zeměpisná jména. *Naše řeč* 82, 1999, s. 16–24.

Na druhém místě to jsou česká exonyma spjatá s válečnými událostmi. Válečné události byly velkým zásahem do života našich předků, kteří mohli být i jejich přímými účastníky.⁴ O tom svědčí údaje zpracovatelů příslušných soupisů pomístních jmen, díky těmto údajům máme zachyceny místní poměry a v mnoha případech i určenu motivaci toponym.

V chronologickém sledu dále uvádím válečné události a s nimi spjatá česká exonyma, z nichž vznikla pomístní jména a jména místních částí v Čechách. Zároveň si všimám výskytu těchto českých exonym ve slovnících češtiny a v Ottově slovníku naučném, neboť na základě těchto záznamů – jak se domnívám – lze sledovat zakotvenost českých exonym v české slovní zásobě. Slovníky pro stručnost nadále uvádím pouze zkráceně, a to OSN = Ottův slovník naučný I–XXVIII, Praha 1888–1909, Gebauer = J. Gebauer, Slovník staročeský I–II, 1903–1916, Jungmann = J. Jungmann, Slovník česko-německý I–V, 1835–1839, Kott = Fr. Št. Kott, Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický I–VII, 1878–1893, KottPř1 = Fr. Št. Kott, Příspěvky k Česko-německému slovníku zvláště grammaticko-fraseologickému, Praha 1896, KottPř2 = Druhý příspěvek k Česko-německému slovníku zvláště grammaticko-fraseologickému Praha 1901, KottPř3 = Třetí příspěvek k Česko-německému slovníku zvláště grammaticko-fraseologickému, Praha 1906, PS = Příruční slovník jazyka českého I–VIII, 1935–1957, SSJČ = Slovník spisovného jazyka českého I–IV, 1960–1971.

Za napoleonských válek se do Čech dostalo ruské vojsko. Pomístní jména polí, lesů a cest (11 dokladů) *Na Rusku*, *V Rusku*, *Ruský bor*, *Ruská cesta*, *Ruské mýto*, *U ruské cesty*, *U ruského domu* označují místa pobytu ruských vojsk. Místem posledního odpočinku ruských vojáků je *Ruský hřbitov* a pole *U ruského kříže*.

České exonymum Rusko je uvedeno v OSN (XXII, 1904, s. 129 „Rus...“, totéž co Rusko (v. t.“, s. 132 „Rusko nebo Ruská říše“), dále u Kotta (III, 1882, s. 218 „Rus... Rusko“, „Rusia... Rusie... Rus... Rusko“, tamtéž s. 219 „Rusko, Vz Rusia“), v PS a shodně v SSJČ („Rus...kniž. Rusko“, „Rusko“).

Válku v šestašedesátém, neboli prusko-rakouskou válku v roce 1866, máme zachycenu v názvech polí, luk, lesů, rybníka a cest spjatých s pobytom pruského vojska (12 dokladů). Jsou to pomístní jména *Prajsko*, *Na Prajsku*, *V Prajsku*, *Prajský*, *Prajský prostřední*, *Prajský přední*, *Prajský zadní*, *Na prajským*, *Prajská čárka*, *Prajský mejto*, *Prajský plácek*, *V prajským lógru*. I u lesa *Prajská paseka* v Miletíně na Hořicku a u názvů dvou místních částí *V Prajsku* (Šonov u Nového Města n. Metují a Česká Rybná na Žambersku), u nichž lidový výklad

⁴ Z počtu pomístních jmen obsahujících česká exonyma by se možná mohlo usuzovat na to, jak silně ta která válečná událost na naše předměty působila.

chybí, lze pobyt Prusů předpokládat, neboť jde o názvy z východních Čech, kde pruská armáda operovala.

Kott (II, 1880, s. 882) má pouze „Prajs... = Prus, v obec. mluvě“ a „Prajský = prusský“. Prajzsko, prajzský jako zastaralý obecný výraz k Prusko, pruský najdeme až v SSJČ.

Koncem 19. století, v l. 1896–1899, došlo k povstáním na ostrově Kréta.⁵ České exonymum *Kréta*, *Na Krétě* se stalo pojmenováním 10 pozemků a 22 místních částí. Přitom u několika pozemků jde o polohu na svahu a o špatnou kvalitu půdy (jde tedy o metaforická pojmenování podle přírodních poměrů na Krétě), u pěti místních částí je přímo uvedeno, že byly stavěny v době povstání na Krétě. Podle polohy pod místní částí *Kréta* byly pojmenovány také pozemky *U Kréty*, *Pod Krétonou*.

V OSN (XV, 1900, s. 144) je údaj „Kreta n. Kandie... (...ital. Candia)“, tamtéž na s. 146 je uvedeno, že Kréta byla již r. 1204 „Kandií zvána“. Gebauer má „Kreta... jm. místní“, u Jungmanna jsou heslové odstavce „Kreta... Creta, ostrow“ a „Kandia et Kandie... Candia, ostrow“, Kott má heslo „Kandie... ostrov v středozemním moři“ (I, 1878, s. 665) a heslo „Kreta... nyní ostrov Kandia“ (I, 1878, s. 813), SSJČ pouze zaznamenává „Kréta... řecký ostrov ve Středozemním moři“. Lze tedy na tomto případu sledovat změnu podoby českého exonyma. Podle údajů ve slovnících lze soudit, že Kréta byl v češtině starší název tohoto ostrova.

Jako pomístní jméno se české exonymum Kandie vyskytuje třikrát, jako název místní části jednou. Přitom pozemky *Kandie* a *U Kandie* jsou bez lidového výkladu, místní část *Kandie* v Městci Králové byla podle lidového výkladu pojmenována po „starousedlíku, který se vypravil na Krétu (Kandii)“. Domnívám se, že tyto čtyři názvy patrně nemají žádnou souvislost s povstáními na Krétě, že byly asi dány už před těmito povstáními (srov. výše Kottův údaj z r. 1878).

V r. 1900 vypuklo v Mandžusku boxerské povstání.⁶ České exonymum Mandžusko v pozměněné podobě *Manžürsko* se v Polici nad Metují stalo pojmenováním části města, která byla – jak je uvedeno v soupisu pomístních jmen – „postavená r. 1899–1901 v době, kdy došlo v Mandžusku k povstání boxerů... lid název Mandžusko změnil na Manžürsko“.

V OSN (XVI, 1900, s. 754) je „Mandžusko neb Mandžujsko, nesprávně Mandžursko“, Kott (I, 1878, s. 975) má „Mandžurie... krajina v Asii“, SSJČ „Mandžusko... dř. název pro

⁵ O těchto povstáních viz *Ottův slovník naučný* (dále jen OSN) XV, 1900, s. 147.

⁶ O boxerském povstání viz *Universum, Všeobecná encyklopédie*, 5. díl. Praha 2000, s. 634.

část území sv. Číny“. Podle slovníků lze tedy opět sledovat změny v podobě českého exonyma.

V noci ze 7. na 8. únor 1904 přepadlo Japonsko na severu Číny ležící válečný přístav Port Arthur, který mělo pronajatý Rusko. To byl počátek rusko-japonské války.⁷ Zprávy o této válce zapůsobily i na obyvatele Čech, svědčí o tom šest toponym znějících *Port Arthur*, *V Port Arthuru*, *U Port Arthuru*. Jde o jedno pojmenování lesa a pět pojmenování místních částí. U čtyř místních částí je v soupisech uvedeno, že byly budovány v době rusko-japonské války. Název *U Port Arthuru* měla i zbořená kolna u řeky.

České exonymum Port Arthur je uvedeno v OSN (XX, 1903, s. 259), ze slovníků češtiny pak pouze v SSJČ, a to i s adjektivem „portarthurský“ a příkladem „p-á bitva“.

Léta 1912–1913 byla léty balkánských válek. Tehdy patrně vešla v Čechách ve známost Albánie. Vždyť ještě v r. 1888 se v OSN (I, 1888, s. 694) Albánie charakterizuje jako „vědecky posud málo prozptytovaná země“.

Následující léta 1914–1918, tj. léta první světové války, znamenala potom přímé osobní seznámení se českých vojáků s Albánií, s Balkánem, s jejich přírodními podmínkami. U toponym vzniklých z českých exonym Albánie a Balkán můžeme obdobně jako u toponym Amerika sledovat několikerou motivaci pomístních jmen.⁸

Ze čtyř pozemků zvaných *Albánie*, *Na Albánií*, *V Albánií* jsou dva kamenité, jeden velmi vzdálený a jeden plný komárů. V místní části *Albánie* v Červeném Kostelci na Náchodsku si podle údajů zpracovatele soupisu postavilo domky několik vojáků, kteří se za války dostali až do Albánie.

V OSN (I, 1888, s. 694) a u Kotta (1878, s. 21) je jméno této země uvedeno v podobě Albánie, v PS a SSJČ v podobě Albánie.

O motivaci 62 pomístních jmen a jmen místních částí *Balkán*, *Na Balkáně*, *Pod Balkánem* uvádí Pavel Štěpán ve Slovníku pomístních jmen v Čechách (II, B–Bau, 2006, s. 72–73): „Podle jisté (většinou nepřímé) souvislosti s balkánskými válkami nebo Balkánem“. Je třeba dodat, že u dvou místních částí zvaných *Balkán*, *Na Balkáně* zpracovatelé soupisů přímo uvádějí, že byly postaveny „v době balkánské války“, „v dobách nepokojů na Balkáně“.

OSN (III, 1890, s. 162) k r. 1890 píše, že Balkán je název pohoří, jako název pohoří je Balkán uveden i u Kotta (I, 1878, s. 44), podle PS a SSJČ je název Balkán nejen názvem pohoří, ale i názvem poloostrova.

⁷ O této válce viz OSN XXII, 1904, s. 273.

⁸ Srov. heslo Amerika ve Slovníku pomístních jmen v Čechách I (A), Praha 2005, s. 52–53.

V březnu 1918 probíhaly těžké boje mezi československými a německými vojáky u ukrajinského železničního uzlu Bachmač.⁹ Mezi pomístními jmény je doložen ojedinělý název lesa *Na Bachmáci* v Sobědraži na Milevsku. Pavel Štěpán ve Slovníku pomístních jmen v Čechách (II, B–Bau, 2006, s. 54) u tohoto názvu poznamenává: „Vzhledem ke starým dokladům jména se nemůže jednat o přenesení jména ukrajinského bojiště za 1. světové války Bachmač.“ Název „*u bachmače*“ je totiž uveden už v josefském katastru.

Další těžké boje sváděli čeští vojáci po boku italských vojáků v červnu a červenci r. 1918 na italské řece Piavě.¹⁰ Jméno této řeky se vyskytuje ve třech toponymech. Rybníku dal název *Piáva* právě jeden účastník těchto bojů, název *Na Piávě* mají i louky a místní část.

V dodacích k OSN (op. cit. v pozn. 10, s. 1057) je jméno řeky uvedeno ve znění Piave, žádný ze slovníků češtiny tento název nezaznamenává.

Na první světovou válku upomíná i *Ruská cesta* v Milovicích, kterou během války budovali ruští zajatci.

S událostmi první světové války souvisí také choceňská pomístní jména *U polského/polskýho hřbitova* a už zaniklé oikonymum *Polsko*. Na katastru města Chocně byl r. 1914 vybudován uprchlický tábor zvaný *Polsko* pro 20 000 Poláků uprchlých z Haliče.¹¹ Pro velkou úmrtnost Poláků (kosila je epidemie) byl zřízen samostatný „polský“ hřbitov. Z českého exonyma *Polsko*, které se na území Chocně stalo místním jménem, se v pomístních jménech zachovala jen jeho adjektivní odvozenina.

České exonymum *Polsko* zaznamenávají všechny slovníky češtiny v podobách *Polsko*, *Polska*, přičemž u Jungmanna a Kotta (II, 1880, s.728) je na prvním místě uvedeno znění *Polska*, které je v PS a SSJČ hodnoceno jako zastaralé. Podoby *Polska*, *Polsko* jsou i ve Staročeském slovníku.¹²

V r. 1935 přepadla Itálie Etiopii, vypukla italsko-habešská válka.¹³ České exonymum *Habeš* je jako název polí a lesů v 27 pomístních jménech doloženo v podobách *Habeš*, *Na Habeši*, *V Habeši*, *Za Habeší*, jako název 66 místních částí se vyskytuje v podobách *Habeš*, *Na Habeši*, *V Habeši*. Zpracovatelé soupisů u 15 místních částí výslově uvádějí, že byly budovány v době italsko-habešské války. U tohoto českého exonyma opět vystupuje do

⁹ K tomu viz Ottův slovník naučný nové doby, Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému I. Praha 1998, s. 396–397.

¹⁰ K tomu viz Ottův slovník naučný nové doby, Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému I., op. cit. v pozn. 9, s. 1057.

¹¹ Podrobnosti o tomto uprchlickém táboře viz NEZBEDA, V. Choceňské „*Polsko*“, I, II, Choceň 1990.

¹² Viz Staročeský slovník 18. Praha 1988, s. 601. – Za vyhledávání dokladů českých exonym v lístkovém materiálu ke Staročeskému slovníku děkuji B. Lehečkovi z oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Praze.

¹³ O této válce viz Universum, Všeobecná encyklopédie, op. cit. v pozn. 6, 2. díl, s. 641.

popředí cennost lidových výkladů pomístních jmen. V několika případech se totiž zpracovatelé soupisů pomístních jmen zmiňují o tom, že v r. 1908 se v Praze konala výstava o habešské vesnici, na které byli přítomni i Habešané. A podle této výstavy že dostalo svůj název i 5 místních částí, z toho dvě budované v r. 1908. Některá toponyma vzniklá z českého exonyma Habeš nebyla tedy motivována válečnými událostmi s ním spjatými.

České exonymum Habeš je v OSN (X, 1896, s. 684 „Habeš, země ve vých. Africe“), u Kotta (I, 1878, s. 401 „Habeš... země ve vých. Africe“), v SSJČ („Habeš... zast. Etiopie... habešský příd. ...h-á válka“).

Druhá světová válka z let 1939–1945 je zachycena v názvu *Italský lágr* pro pastvinu, na níž byl od r. 1941 tábor pro italské zajatce. V pomístním jménu *U ruských hrobů* je uchováno svědectví o pochovaných sovětských vojácích. Zajímavý je osud českého exonyma Dukla. V dukelském průsmyku v r. 1944 probíhaly těžké boje, zahynul při nich velký počet vojáků. Názvem *Dukla* bylo pojmenováno JZD a pozemky tomuto JZD patřící se jmenují *Na dukelským*. Pomístním jménem se tedy české exonymum v adjektivní podobě stalo zprostředkován přes chrématonymum.

České exonymum Itálie má v OSN (XII, 1897, s. 841n.), u Gebauera, Kotta (I, 1878, s. 589) a v PS podobu Italie, v SSJČ podobu Itálie.

České exonymum Dukla uvádí OSN (VIII, 1894, s. 160), v SSJČ je pouze „dukelský příd. k Dukla (jm. karpatského průsmyku)“.

Je zajímavé, že válečné události druhé světové války se nijak výrazně neprojevily v pomístních jménech a jménech místních částí. Proč asi?

Poslední válečnou událostí, která podnítila pojmenování nesídlištních i sídlištních objektů, byla válka v Koreji. Začala 25. 6. 1950.¹⁴ Sdělovací prostředky podrobně informovaly nejen o válce, ale také o situaci v zemi. Pole, louky, les zvané *Korea*, *Na Korei*, *V Korei* (22 dokladů) dostaly metaforické názvy jednak podle polohy ve velké vzdálenosti, jednak podle špatné kvality půdy. Podle polohy u místní části byl hon JZD nazván *U Koreje*. Pozornosti zaslhuje motivace názvu lesa *Na Koreji* vysázeného v době korejského konfliktu a pojmenovaného podle toho, že myslivecká společnost věnovala výtěžek „ve prospěch korejského lidu“. Názvy *Korea*, *Na Korei*, *V Koreji* má i 14 místních částí, z nichž 5 bylo budováno v době války v Koreji.

České exonymum Korea zaznamenává OSN (14, 1899, s. 812n. „Korea“), ze slovníků češtiny je uvedeno jen v SSJČ („Korea“).

¹⁴ O ní viz *Universum, Všeobecná encyklopédie*, op. cit. v pozn. 6, s. 116.

Z 11 českých exonym spjatých s válečnými událostmi a vyskytujících se v pomístních jménech a jménech místních částí v Čechách jsou k r. 2006 v publikaci Vžitá česká exonyma uvedena pouze 4, a to: Balkán (jako nestandardizovaný název pro poloostrov), Kréta (ostrov), Mandžusko (území), Piava (řeka). [Pozn. eds.: V přehledu, který autorka předložila, postrádáme pomístní jméno Malvíny, obec Lázně Toušeň, odkazující k válce mezi Velkou Británií a Argentinou v roce 1982. Pomístní jméno vzniklo nepřímo – chatová osada označovaná jako Flákandy, tedy „lidé se tam flákají“ – přesmykem Falklandy, pak Malvíny.]

Závěry:

1. Pomístní jména a jména místních částí v Čechách dosti často vznikla z českých exonym spjatých s válečnými událostmi.
2. Pomístním jménem, jménem místní části nebo jejich součástí se stala česká exonyma *Albánie, Balkán, Habeš, Itálie, Kréta, Mandžusko, Piava, Polsko, Port Arthur, Prajzsko, Rusko*, která byla v určité době spjata s válečnými událostmi, a z českých exonym odvozená adjektiva *dukelský, italský, polský, prajský, ruský*.
3. Česká exonyma spjatá s válečnými událostmi a z nich příponou *-ský/-ská/-ské* odvozená adjektiva a) se stávají pomístními jmény a jmény místních částí buď přímo sama o sobě (*Albánie*) nebo ve spojení s jinými slovy (*U polského hřbitova*), b) jsou v pomístních jménech a ve jménech místních částí většinou pojmenováními přímými (*Prajzsko*), v malém počtu jde o pojmenování nepřímá (*Pod Krétou*).
4. V pomístních jménech a jménech místních částí jsou uchovány podoby českých exonym hodnocené slovníky češtiny 20. století jako zastaralé (*Habeš, Prajzsko*).
5. Místní části stavěné v době určitého válečného konfliktu byly velmi často pojmenovány českým exonymem spjatým s tímto válečným konfliktem (*Balkán, Habeš, Korea, Kréta, Mandžusko, Port Arthur*).
6. Pro objasnění motivace pomístních jmen a jmen místních částí vzniklých z českých exonym spjatých s válečnými událostmi jsou nesmírně cenné lidové výklady zaznamenané v soupisech pomístních jmen z Čech z let 1963–1980.
7. Pomístní jména a jména místních částí v Čechách vzniklá z českých exonym spjatých s válečnými událostmi jsou pojmenováními metaforickými, v malé míře metonymickými.
8. Z údajů ve slovnících češtiny a v Ottově slovníku naučném lze usuzovat na to, kdy se jména objektů ležících mimo území České republiky stala součástí české slovní zásoby jako česká exonyma. Lze sledovat i změny v podobách těchto českých exonym (*Albanie –*

Albánie, Habeš – Etiopie, Italie – Itálie, Kréta – Kandie, Mandžurie – Mandžusko/Mandžusko – Mandžusko, Polska – Polsko, Prusko – Prajzsko, Rus – Rusko).

9. Pro starou češtinu jsou doložena česká exonyma *Italie, Kreta, Polska/Polsko*.

Summary

Minor place names and names of parts of communities in Bohemia very often originate from Czech exonyms connected with war events. It concerns the Czech exonyms *Albánie, Balkán, Habeš, Itálie, Kréta, Mandžusko, Piava, Polsko, Port Arthur, Prajzsko, Rusko* and adjectives derived from these exonyms by the suffix -ský/-ská/-ské – *dukelský, italský, polský, prajský, ruský*.

Key words:

minor place names in Bohemia; names of parts of communities in Bohemia; Czech exonyms; place names

Vlastní jména osobní ve staré češtině¹

Jana Pleskalová (Brno)

Zkoumání staročeských antroponym je stále aktuální, neboť tomuto tématu se systematicky nevěnovali ani onomastikové, ani historici jazyka. Známá Svobodova monografie *Staročeská osobní jména a naše příjmení*² je sice dílo velké hodnoty, ale představuje staročeská jména jako jeden celek. Tento pohled na staročeskou antroponymii je poněkud zkreslující, protože během dlouhého období staré češtiny (12.–15. stol.) prošla společnost v českých zemích rozsáhlými proměnami a s nimi se vyvíjel také způsob jednoznačného pojmenování a identifikace jednotlivce v daném kolektivu. A tyto skutečnosti Svobodova monografie nezachycuje.

Materiálovou základnu mých výzkumů tvoří antroponymický materiál nejstarších českých antroponym z období 12.–13. stol. (celkem 1670 jmen), uveřejněný v mé monografii *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*,³ a dále spolehlivé edice písemných památek z 12.–15. století. Jakkoli se zpočátku zdálo, že zásluhou obou monografií (Svobodovy a mé) jsou staročeská antroponyma důkladně prozkoumána, vzájemné srovnání jmen z dílčích časových úseků staročeského období vyvolalo řadu otázek, které je nutno zodpovědět. Některým z nich se chci věnovat v tomto příspěvku.

Pro období nejstarší češtiny, tj. 12.–13. století, máme k dispozici především tři materiálové zdroje: 1. latinsky psanou literaturu, 2. nekrology, 3. administrativní listy a listiny. Ad 1: Z latinsky psané literatury je nejdůležitější Kosmova kronika, která při popisu českých dějin má řadu příležitostí uvádět antroponyma. Ad 2: Z nekrologů je nejvýznamnější Nekrolog podlažický; vznikal – na pozadí starších zápisů – v letech 1203–1229 a obsahuje 1635 antroponym, z toho asi 750 různých. Od ostatních nekrologů se liší tím, že neomezuje své úmrtní záznamy jen na vyšší stavu, nýbrž podává relativně úplný seznam jmen obyvatel všech vrstev v okolí kláštera podlažického, kteří zemřeli v časovém intervalu po r. 1160 až do r. 1229.⁴ Ad 3: Listy a listiny se bez vlastních jmen neobejdou vůbec. Např. v zápisech o prodeji či koupi nemovitého majetku bylo nutné od sebe odlišit kupce a prodávající a pokud možno jednoznačně pojmenovat také svědky těchto právních aktů. Uvedené prameny

¹ Příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru „Středisko pro interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází jazyků moderních“, č. MSM 0021622435.

² SVOBODA, J. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha 1964.

³ PLESKALOVÁ, J. *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*. Brno 1998.

⁴ PLAČEK, J. Příspěvky k otázce Nekrologu podlažického. *Listy filologické* 34, 1907, s. 101–115.

poskytují řadu důležitých poznatků o antroponymii 12.–13. století. Stručně připomenu známá fakta: I. Nejstarší česká osobní jména se tvořila na pozadí apelativ, která vyhovovala jejich pojmenovacím motivům. Vyjadřovala fyzické a duševní vlastnosti pojmenovávaného (*Bradáč, Šchedroň*), jeho činnost včetně objektů, s nimiž byla spojena, různé události (*Běhař* ‘posel’, *Vstal, Ošitka* ‘ošatka’) a příbuzenské, zejména synovské vztahy (*Vítovic* ‘syn Vítův’). V domácím prostředí vznikala hypokoristika. Pokud se začala užívat na veřejnosti, ztratila svou expresivitu a stala se z nich hypokoristika formální (*miles Boguška* ‘rytíř’). II. Významnou část tehdejší antroponymie tvořila jména neslovanská, zejména německá, řecká, latinská a hebrejská.

Odborná literatura se shoduje v tom, že do konce 13. stol. převládala jednojmennost a jména domácího původu,⁵ ale můj podrobný výzkum listinného materiálu nic takového nepotvrdil. Srovnání osobních jmen z 2. poloviny 12. století se jmény z konce století 13. ukázalo, že v 2. polovině 12. století převládají domácí jména jen nepatrně (55 %), na konci 13. stol. jsou dokonce na ústupu (28 % jména domácí x 72 % jména cizí).

V případě převládající jednojmennosti se předpokládá, že na oficiální úrovni vystupují jednotlivé osoby pod jediným jménem. Dnes toto jméno označujeme termínem oficiální osobní jméno (dále OOJ). V souvislosti s tím vyvstává další otázka: za jakých podmínek mohlo jediné jméno plnit své základní onymické funkce, tj. jednoznačně pojmenovat a identifikovat jedince v dané společnosti. Výše uvedené typy písemných památek řeší naznačený problém různě. V latinsky psané literatuře problémy s identifikací osob nejsou, neboť jejich jména jsou zasazena do dějového kontextu, jenž přihlíží k adresátovi díla. V nekrolozích zase nacházíme téměř důslednou jednojmennost, a to bez ohledu na skutečnost, že se v nich jména běžně opakují. Např. v Nekrologu podlažickém se jméno *Janek* objevilo 13krát, tzn. označovalo 13 různých zemřelých osob. V případě mrtvých tato skutečnost asi tolik nevadila, neboť Bůh – jako vševedoucí – si zajisté spojil jednotlivé prosby za spásu duše s konkrétními zemřelými, ale identifikace živých osob na veřejnosti tak jednoduchá být nemohla.

Srovnání osobních jmen zachycených v listinách z 2. poloviny 12. stol. (1158–1197) a z konce 13. stol. (1279–1283) odhaluje pozoruhodná fakta o tom, jak se jednojmennost uplatňovala v praxi.⁶

⁵ Např. ŠMILAUER, V. Úvodem. In: Kopečný, F. *Průvodce našimi jmény*. Praha 1974, s. 13.

⁶ Listiny pocházejí ze spolehlivé edice *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* 1 (805–1197). G. Friedrich (ed.), Praha 1907; 6 (1279–1283). Sviták, Z. et al. (eds.), Praha 2006, dále CDB.

Období 1158–1197: Bylo zjištěno celkem 1114 antroponym, některá z nich se v jednotlivých listinách opakují, stejně jako se opakují i zúčastněné osoby. Sledována byla pouze jména osob působících v českých zemích. Většina z nich je sice označována jediným jménem, ale jen 20 % z tohoto počtu není provázeno žádným dalším zpřesňujícím doplněním (za ně nepovažuji titul *dominus* ‘pán’). Např. listina z r. 1190 (transkribována jsou pouze antroponyma a toponyma): ... *Nomina testium* (= jména svědků): *Hermannus prepositus, Sdislaus decanus, Florianus prepositus et cancellarius ducis, Slavoň archidiaconus, Pribyslaus canonicus, Engelbertus archidiaconus Bechinensis, Alexander magister, Valkún canonicus, Chvalko (= Chvalek) custos, Ditlebus canonicus et ceteri Pragenses canonici, Georgius camerarius episcopi, Hartlebus dapifer, Erkenbertus, Reinardus, Bervinus pincerna, Martinus.*⁷ Jak patrno z uvedeného příkladu, jsou antroponyma většinou doplňována výrazy, které se podílejí na identifikaci pojmenovávaného, a je třeba zdůraznit, že jsou tato víceslová pojmenování poměrně ustálená, např. *Vitko dapifer*, *Vítek dapifer* 1169, 1175, 1177.⁸ – Vedle propriálního pojmenovacího typu v podobě pouhého oficiálního antroponyma (1.0 OOJ – *Martinus*) nacházíme v listinách několik poměrně ustálených pojmenovacích (ale dosud nepropriálních) typů víceslovních (2.0): 2.1 OOJ + výraz (výrazy) společensky zařazující (21 %). Často se uplatňuje v případech, kdy je ze záhlaví listiny známa příslušnost pojmenovávaného k určitému místu (Břevnovský klášter) nebo osobě (panovník), takže jde v podstatě o typ realizovaný pomocí dvou doplňujících pojmenovacích motivů, z nichž jeden není ve jméně explicitně vyjádřen. Apelativa většinou vyjadřují příslušnost k církevnímu nebo světskému stavu, církevní a dvorské hodnosti, ojediněle zaměstnání apod.: *abbas* ‘opat’, *camerarius* ‘komoří, komorník’, *cancellarius* ‘kancléř’, *canonicus* ‘kanovník’, *capellanus* ‘kaplan, často s funkcí kancléře’, *castellanus* ‘kastelán’, *custos* ‘strážce’, *dapifer* ‘jídlonoš, stolník’, *decanus* ‘děkan’, *diaconus* ‘jáhen’, *dux* ‘vévoda, kníže’, *episcopus* ‘biskup’, *iudex* ‘soudce, rychtář’, *miles* ‘rytíř’, *pincerna* ‘číšník’, *prepositus* ‘probošt’, *presbyter* ‘kněz’, *rex* ‘král’, *scriba* ‘písar’, *venator* ‘lovčí’ apod. Vedle nepochybně funkce zdůraznit významné postavení pojmenovávané osoby (*abbas*) mají tyto výrazy důležitou úlohu i při identifikaci pojmenovávaného: např. „tři Janové“ *Jan iudex Bilzinensis, Jan frater Golas, Jan de Natunic* v listině z r. 1192.⁹ – Jen nepatrne (4 %) je zastoupen typ 2.2 OOJ + výraz lokalizující; jména jsou uváděna v rámci určité osady: *Na*

⁷ CDB 1, op. cit. v pozn. 6, s. 298.

⁸ CDB 1, op. cit. v pozn. 6, s. 218, 244, 246.

⁹ CDB 1, op. cit. v pozn. 6, s. 307.

Mutišově: Sdiměr, Jurík, Sdilut, Sulivoj 1180–1182.¹⁰ Typ *Mysloch de Opatovic* je v druhé polovině 12. století ještě vzácný. – Hojně je využíván typ 2.3 OOJ + výraz (výrazy) společensky zařazující + výraz lokalizující (28 %): *Daniel Pragensis episcopus*. Prozatím sporadicky se uplatňuje typ 2.4 OOJ + přezdívka: *Bohuše barbatus ‘vousatý’* 1169.¹¹ Typ 2.5 OOJ + vyjádření příbuzenského vztahu + označení příbuzného (jeho OOJ včetně různých doplnění, zástupně apelativum nebo zájmeno) patří k těm nejpočetnějším (24 %): *Petrus filius Antonii*. Ojediněle je zaznamenáno synovské pojmenování se sufixem *-ic'* (*Jurík Juríkovic'* 1189).¹² Vzácně je doložen typ 2.6 OOJ + výraz společensky zařazující + označení nadřízené osoby (2 %): *Kochan dapifer regis* 1160. Zbylá označení osob jsou tvořena kombinací výše uvedených typů, nemají ustálenou podobu a označují většinou vydavatele nebo příjemce listiny: *dominus Albertus archiepiscopus frater ducis* apod.

Období 1279–1283: Jednojmennost je sice nadále možná, využívají se tytéž nepropriální pojmenovací typy jako dříve, ale jejich početní zastoupení je jiné. Z celkového počtu 705 oficiálních osobních jmen stojí osamoceně (bez jakéhokoliv doplnění kromě titulu *dominus*) pouze 7 % antroponym (typ 1.0 OOJ); např. v řadě svědků: *dominus Johanes de Jenín, dominus Petrus, Stefanus miles, Ulricus miles, Jeníkus miles, Bochuslaus miles* 1279.¹³ – Typ 2.1 OOJ + výraz (výrazy) společensky zařazující ustupuje (10,5 % – *Budislaus decanus*), ale stále jde o důležitý identifikační znak, který často slouží i poté, co dotyčný člověk již úřad nevykonával (*Nicolaus quondam ‘kdysi’ iudex* 1279).¹⁴ Největší proměnou prošel typ 2.2 OOJ + (dictus) výraz lokalizující, neboť se stal na konci 13. stol. nejvíce využívaným (30 %): *Bohuslaus de Horka, dominus Albertus dictus de Šternberk*. Na významu poněkud ztrácí typ 2.3 OOJ + výraz společensky zařazující + výraz lokalizující (15 %): *Milota camerarius Moravie*. – Přezdívky zůstávají nadále okrajovou záležitostí (2.4 OOJ +/dictus/ přezdívka – 1 %): *Hannmannus dictus Rufus ‘ryšavý’*. – Typ 2.5 OOJ + vyjádření příbuzenského vztahu + označení příbuzného mírně ustupuje (24 %): *Otto gener Sveni ‘zet’*, *Bruno et Wernherus fratres*. Typ 2.6 OOJ + výraz společensky zařazující + označení nadřízené osoby nebo instituce je sporadický, např. *Gregorius camerarius domine regine* 1276.¹⁵ Zbylá jména uvedené typy přesahují: oficiální osobní jméno je doplňováno různými kombinacemi identifikujících výrazů. Slouží většinou k označení vydavatele listiny a jejího

¹⁰ CDB 1, op. cit. v pozn. 6, s. 267.

¹¹ CDB 1, op. cit. v pozn. 6, s. 218.

¹² CDB 1, op. cit. v pozn. 6, s. 484.

¹³ CDB 6, op. cit. v pozn. 6, s. 122.

¹⁴ CDB 6, op. cit. v pozn. 6, s. 146.

¹⁵ CDB 6, op. cit. v pozn. 6, s. 104.

příjemce: *Petrus Dei gracia Wissegradensis prepositus tocius regni Boemie cancellarius et sedis apostolice capellanus* 1281.¹⁶

Typ	Příklad	1158–1197	1279–1283
1.0	Držislav	20 %	7 %
2.1	Grabišě camerarius	21 %	10 %
2.2	Bohuslaus de Horka	4 %	30 %
2.3	Daniel Pragensis episcopus Soběslaus dux Boemie	28 %	15 %
2.4	Boguša Svář	0,5 %	1 %
2.5	Petrus filius Antonii	24 %	17 %
2.6	Kochan dapifer regis	2 %	0,5 %

Srovnání procentuálního zastoupení jednotlivých pojmenovacích typů z obou časových rozmezí zřetelně naznačuje směr vývoje. Výrazný pokles jmen užívaných samostatně, tj. bez zpřesňujících doplnění, svědčí o tom, že při identifikaci na oficiální úrovni už jediné jméno v tehdejší vyspělejší vlastnické společnosti nestačilo. Od poloviny 12. století jsou oficiální osobní jména v drtivé většině provázena dalšími identifikujícími výrazy. Ty nejsou náhodné; stávají se součástí specifických, poměrně ustálených typů, jejichž jádro tvoří osobní jméno, a mají v dané společnosti za úkol přispívat k jednoznačné identifikaci osoby nazvané jediným jménem. Vyjadřují, „kdo je, čím je pojmenovaná osoba“ (*Sdislaus decanus* ‘děkan’), „odkud pochází, kde působí“ (*Bohuslaus de Horka* ‘z Horky’), „čí je“ (*Jurík Juríkovic* ‘syn Juríkův’), „jaký je“ (*Groznata Calvus* ‘plešatý’). Souvislost zpřesňujících doplnění s pozdějšími druhy antroponym (příjmí, šlechtické atributy, přezdívky, příjmení) je patrná na první pohled. Tyto pojmenovací motivy hrají důležitou úlohu i v dalších vývojových obdobích češtiny, přičemž míra jejich využití závisí především na konkrétních potřebách dané společnosti. Např. o prudký rozvoj typu 2.2 *Bohuslaus de Horka* se zasloužila Statuta, vyhlášená v r. 1189 knížetem Konrádem II. Otou, neboť upevnila princip svobodného vlastnictví pozemků a potvrdila dědičnost šlechtických statků.¹⁷ Lokalizující výraz, který umožnil příslušného šlechtice / šlechtický rod jednoznačně identifikovat podle jeho sídla, se stává již ve 13. století samostatným druhem antroponym, tzv. šlechtickým příjmím / predikátem, a ve spojení s oficiálním osobním jménem představuje první častěji užívaná a poměrně ustálená dvouslovňá pojmenování v českých zemích.

¹⁶ CDB 6, op. cit. v pozn. 6, s. 211.

¹⁷ Podrobněji viz ŽEMLIČKA, J. *Počátky Čech královských...* Praha 2002, s. 208. Za upozornění na Statuta děkuji dr. Z. Svitákově, CSc., z Ústavu pomocných věd historických a archivnictví FF MU.

Antroponymický materiál z 12.–13. století obsahuje také hypokoristika. V listinách jsou doložena pouze hypokoristika formální, ale je možné, že některá pravá hypokoristika uchoval Nekrolog podlažický. Je totiž pravděpodobné, že mnozí z uváděných prostých lidí nikde na veřejnosti nevystupovali, a tudíž ani oficiální jméno neměli. V takových případech mohla být zapsána jejich hypokoristika užívaná v neoficiálním prostředí.

Ze 14. a 15. století máme k dispozici velké množství písemných památek bohatých na antroponyma, jsou v nich uváděna jak jména městských, tak venkovských obyvatel. O pestrém repertoáru antroponym nejzasvěceněji vypovídá už citovaný Jan Svoboda. My se zaměříme na jejich využití v praxi. Studium osobních jmen zapisovaných v administrativních textech potvrzuje, že v českých zemích převládá neoficiální dvoujmenná pojmenovací soustava; příjmí a přezdívky jsou utvářeny podle výše uvedených základních pojmenovacích motivů a jejich modifikací. Nejdále pokročil tento proces u jmen šlechtických, v nichž, jak nedávno ukázala Veronika Bromová,¹⁸ převládá typ křestní jméno + jméno rodového sídla (*Vilém z Pernštejna*) včetně jeho modifikací (*Petr a Jan bratřie z Rožmberka*) a podtypu s přidáním dalšího rodového sídla (*Aleš ze Šternberka a z Holic*). Druhý v pořadí je typ doplněný o příjmí (*Jan Puška z Kunštátu*), naproti tomu spojení křestní jméno + příjmí je u šlechty využíváno málo (*Matěj Višně*). Latinsky psaný Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae 6¹⁹ z let 1307–1333 zjištění V. Bromové potvrzuje (*Vitko de Švábenic*), navíc vypovídá o tom, že se u příslušníků církevního stavu nejvíce uplatňuje typ *Hynko episcopus Olomucensis*.

Pro poznání osobních jmen městského obyvatelstva jsou cenné např. Knihy počtu města Brna z let 1343–1365,²⁰ neboť jejich seznamy poplatníků daní zahrnují obyvatele Brna všech sociálních vrstev. Obyvatelstvo je většinou německé národnosti, méně často české. Navzdory národnostním a sociálním rozdílům jsou pojmenování všech zaznamenaných obyvatel podobná (Brno – *Vaňko Boemus*, ves Královo Pole – *Egidius Boemus*). Oficiální osobní či už křestní jména jsou doplnována zpřesňujícími výrazy stejně jako tomu bylo ve 13. stol. v případě urozených lidí a církevních hodnostářů, a tato pojmenování jsou rovněž poměrně ustálená. Mezi nimi dominují tři typy: typ 2.1 OOJ a výraz sociálně zařazující: *Jeroslaus piscator* ‘rybář’, *Ulricus piscator*, *Nicolaus tagbercher* ‘nádeník’; 2.2 OOJ + výraz lokalizující: *Otto de Modric*; 2.5 OOJ + vyjádření příbuzenského vztahu + označení příbuzného: *Henricus gener Albi* ‘zet’ A. Začínají se častěji objevovat pravá příjmí a

¹⁸ BROMOVÁ, V. Šlechtická jména ve staročeských listinách. In: *Jazyk a jeho proměny*. M. Čornejová – P. Kosek (eds.), Brno 2008, s. 27–36.

¹⁹ P. Ritter v. Chlumecky (ed.), Brno 1854.

²⁰ B. Mendl (ed.), Brno 1935.

přezdívky (*Hermannus Longus* ‘dlouhý’, *Peško niger* ‘černý’, *Marcus Fuchs* ‘liška, lišák’). Dvouslovná pojmenování sice převládají, ale běžná jsou i pojmenování víceslovná vytvářená na základě několika pojmenovacích motivů: *Vojslaus capellanus de Špilberk*, *Heinricus Horribilis carnifex* ‘strašný řezník’. Označení osoby jediným jménem je ve výrazné menšině, ale v tomto případě nejde o pravou jednojmennost, neboť seznamy poplatníků jsou uspořádány podle domů, v nichž poplatníci sídlí, a domy jsou uváděny v rámci městských a předměstských čtvrtí.

V 15. století se už výrazněji prosazují příjmí, přezdívky i (formální) hypokoristika a někdejší stereotypnost pojmenování je vystřídána rozmanitostí, kterou přinesly nové druhy antroponym. Typickým rysem té doby je možnost mít příjmí několik – postupně i najednou: Nějaký *Matěj Smolař* byl nazýván podle zakoupeného domu *Matěj od můřenínov* a podle zaměstnání *Matěj Porybný*.²¹ Jednojmenná pojmenovací soustava je okrajovou záležitostí, zdá se, že se omezuje buď na jedince se jménem neobvyklým, které samo stačí plnit onymické funkce (*Svatan*, *Jiljí*), nebo na jedince, kteří nevystupují samostatně, např. služebníci (*Mrakeš* – služebník Mikuláše Trčky), ale pokud jsou označováni jménem mimo vlastní prostředí, potřebují i oni další blíže určující výraz. Mikuláš Trčka ve svém dopise píše: „a já abych poslal Mrakše a Hanuška, služebníky své...“²²

Z uvedeného vyplývá, že se za obecně rozšířenými faktami o vývoji antroponym stále ještě ukrývá mnoho neodhalených zajímavých skutečností. A je úkolem onomastiky, jazykovědy i historie, aby jim věnovaly pozornost.

Summary

The contribution focuses on possibilities to create unambiguous personal names in the period from the 12th to the 15th centuries. The results of research in documents from the particular period can be divided into five relatively fixed types of denomination, still not belonging to the proper nouns type. Their core is the official personal name, extended by elements expressing local or social characterization of the particular person (*Bohuslaus de Horka* “of Horka”, *Sdislaus decanus*) or their relations to other people (*Petrus filius Antonii*). The extent of their usage is determined by specific needs of the society and by the character of the particular document.

²¹ DAVÍDEK, D. et al. *Česká jména osobní a rodová*. Praha 1941, s. 22.

²² *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka II, 1438–1444*. B. Rynešová (ed.), Praha 1932, s. 288.

Key words:

personal names; Old Czech; 12th century; 13th century; 14th century; 15th century

E-mail: pleskalo@phil.muni.cz

Neruské prvky v ruských ergonymách¹

Vlastimil Pulčár (Nitra)

V súvislosti so súčasnou dobou – dobou globalizácie a intenzívnych interkultúrnych kontaktov hovorí D. Kollár o tom, že „sme svedkami tzv. preberania cudzích slov, presnejšie, zaplavovania národných jazykov cudzími, často len módnymi, nepotrebnými alebo priamo nežiaducimi prvkami – slovami, slovnými spojeniami (termínnimi) či inými výrazmi“.² Tento jav sa týka nielen slovenčiny, češtiny, ale aj jazykov s väčším počtom hovoriacich, ako je napr. ruština.

V. G. Kostomarov prirovnáva súčasný stav, týkajúci sa preberania anglicizmov a amerikanizmov v ruskom jazyku, s obdobím 18. storočia, kedy ruština vo veľkej miere preberala galicizmy. Otvorenosť ruštiny voči cudzím jazykom označuje termínom liberalizácia jazyka, pričom za hlavný zdroj rozšírenia takýchto lexikálnych jednotiek považuje masmédiá.³

Internacionalizácia a globalizácia ovplyvňujú nielen apelatívnu sféru jazyka, ale postupne prenikajú aj do propriálnej sféry, čo sa odráža napr. v narastajúcom počte cudzokrajných krstných mien, ktoré rodičia dávajú svojím deťom, či už vplyvom masmédií, alebo dlhodobejším či krátkodobým pobytom v zahraničí.

Vplyv internacionalizácie je však badateľný aj v tých oblastiach propriálnej zložky jazyka, ktorých výskum sa začal, v porovnaní s výskumom antroponým, či toponým, pomerne nedávno.

Jednou z takýchto oblastí propriálnej zložky jazyka je aj oblasť pomenovávania firiem, obchodov a výrobno-obchodných spoločností, teda podnikateľských subjektov, ktoré v súlade s definíciou N. V. Podol'skej označujeme termínom ergonymá.⁴

V našom príspevku sa sústredíme na opis ruských ergoným, ktoré obsahujú inožačné (neruské) prvky. Materiál sme získali excerptou ruských komerčných a reklamných novín a časopisov, vydávaných v Moskve, ako sú *Из рук в руки*, *Профиль*, *Услуги и Цены*, *Центр PLUS* a ī.

Jednou zo základných úloh ergoným je pritiahuť pozornosť potenciálnych klientov a tým zabezpečiť úspešné pôsobenie podnikateľského subjektu v konkurenčnom boji

¹ Príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA č. 1/0293/09 *Kognitívny rozmer filologických vied v 21. storočí*.

² KOLLÁR, D. Súčasné trendy v preberaní cudzích slov. *Slavica Slovaca* 36, 2001, s. 109–113.

³ KOSTOMAROV, V. G. *Jazykovoj vkus epochi*. Sankt-Peterburg 1999, s. 110.

⁴ PODOL'SKAJA, N. V. *Slovar' russkoj onomastičeskoj terminologiji*. Moskva 1978, s. 159.

s ďalšími podnikateľskými subjektmi. Na to, aby bolo ergonymum úspešné, musí byť komunikačne funkčné, musí byť potenciálnym klientom dostatočne zrozumiteľné. Všímame si preto mieru prediktability, ktorú skúmané ergonymá obsahujú. Pri určovaní miery prediktability jednotlivých ergoným sme zvolili recepčný prístup. Vzhľadom k prítomnosti cudzojazyčných zložiek v názvoch podnikateľských subjektov je komunikačná funkčnosť ergoným závislá na ovládaní cudzieho jazyka potenciálnymi klientmi.

Proces prenosu rôznych jazykových elementov z jedného jazyka do druhého nazýva E. Malá transferáciou.⁵ Adaptácia inojazyčných lexikálnych jednotiek v ruskom jazyku podľa nej prebieha v troch etapách:

- 1) etapa prenikania slova do ruštiny;
- 2) etapa udomáčňovania sa slova;
- 3) etapa zakorenenia slova v ruskom jazyku.⁶

Všetky tri etapy adaptácie „úspešne absolvovali“ pôvodne inojazyčné lexikálne jednotky ako napr. *бизнес, аудит, консалтинг, дизайн, лизинг, маркетинг, менеджмент*. V prvej etape adaptácie sa aj tieto lexikálne jednotky písali v ruštine latinkou ako citátové slová. Postupom času, ich častým používaním, sa začali objavovať písané aj v azbuke. Prispôsobili sa pravidlám a zákonitostiam ruského jazyka. Ich rozšíreniu napomohla aj skutočnosť, že k väčšine z nich nebolo možné nájsť domáci jednoslovný ekvivalent, ktorým by bolo možné tieto inojazyčné lexikálne jednotky nahradíť. V súčasnosti sa tieto lexikálne jednotky už nepociťujú ako cudzojazyčné a sú pevne etablované v lexikálnom systéme ruského jazyka. Navyše je od nich možné odvodiť ďalšie lexikálne jednotky, t.j. stali sa produktívnymi (napr. *аудит – аудитор, аудиторский; дизайн – дизайнер, дизайнерский; менеджмент – менеджер, менеджерский*; apod.). Ergonymá, ktoré obsahujú takéto adaptované lexikálne jednotky, si teda budeme všímať len v tom prípade, ak budú tvorené aj doteraz neadaptovanými lexikálnymi jednotkami.

Ruské ergonymá, ktoré obsahujú inojazyčné (neruské) prvky, sme na základe analýzy získanej materiálovej bázy rozdelili do dvoch základných skupín:

1. ergonymá obsahujúce inojazyčnú lexikálnu jednotku v transkribovanej podobe;
2. ergonymá obsahujúce inojazyčnú lexikálnu zložku v pôvodnej podobe (citátové slová).

⁵ MALÁ, E. Transferacia anglijských slov v russkij jazyk. In: *O jazykových, literárnych a kulturologických kontaktoch Európy a sveta*. A. Antoňák (ed.), Prešov 2001, s. 127–133.

⁶ Ibidem, s. 130.

1. Ergonymá obsahujúce inojazyčnú lexikálnu jednotku v transkribovanej podobe

Jedným zo spôsobov, akým ruský jazyk preberá cudzojazyčné lexikálne jednotky do svojho grafického systému, je transkripcia. J. Mistrík chápe transkripciu ako „spôsob prevodu z jednej sústavy písma do druhej, pri ktorom sa berú do úvahy fonetické a fonologické vlastnosti preberajúceho písma“.⁷

Vysoká miera prediktability je badateľná v ergonymách, ktoré obsahujú transkribovanú zložku „hovoriacu“ o zameraní podnikateľského subjektu.

Zložka *тревел* poukazuje na pôsobenie firmy v oblasti cestovného ruchu; je prítomná v názvoch cestovných kancelárií:

- *Смайл-Тревел*,
- *Уорлд-Тревелэр*,
- *Флинт-Тревел*.

Zložka *клин*, *клиниг* informuje o činnosti podnikateľského subjektu v oblasti čistenia bytových i kancelárskych priestorov:

- *Астра клининг*,
- *Экстра Клин*,
- *Леда ЕвроКлин*.

Identifikácia činnosti podnikateľského subjektu na základe jeho názvu je možná aj v ergonymách:

- *Новитекс Транслейин* (prekladateľské a tlmočnícke služby),
- *Лекс* (právnické služby),
- *Паллада Эссен Менеджмент* (finančné poradenstvo).

Nízka až nulová miera prediktability je charakteristická pre ergonymá, ktorých názov má skôr symbolický charakter, pretože len v minimálnej miere hovorí o činnosti firmy.

Nasledujúce ergonymá len málokto dokáže správne zaradiť do oblasti reklamy, pretože zložky, z ktorých sú utvorené, na túto sféru ľudskej činnosti nepoukazujú:

- *Арт-Стоун*,
- *ПрофЛайн*,
- *Сальве*.

⁷ MISTRÍK, J. *Lingvistický slovník*. Bratislava 2002, s. 227.

Podobne nenájdeme žiadnu informáciu o pôsobení podnikateľských subjektov v oblasti obchodu s realitami v ergonymách:

- *Дарт Юнион,*
- *Бесм,*
- *Buma.*

Pri pohľade na uvedené ergonymá vidieť dominanciu anglického jazyka, čo je pri jeho súčasnej vedúcej komunikačnej a dorozumievacej funkcií vo svete pochopiteľné. Lexikálne jednotky prevzaté z iných jazykov (francúzština, latinčina a iné) sa vyskytujú výnimočne, prevzatie z týchto jazykov sa využíva iba okrajovo.

2. Ergonymá obsahujúce inojazyčnú lexikálnu zložku v pôvodnej podobe (citátové slová)

Sú to ergonymá, ktoré ich autori uviedli do života a zapísali do obchodného registra v latinke, teda odlišným grafickým systémom, ako používa ruština. Okrem termínu citátové slová sme sa stretli aj s termínom transplantáty,⁸ v ruskej literatúre sa pre tento jav používa termín вкрапления.

Vysoká miera prediktability je prítomná v ergonymách, ktoré obsahujú zložky informujúce o zameraní podnikateľského subjektu.

Takáto podoba ergoným je typická pre firmy, ktoré pôsobia v oblasti počítačových a programátorských služieb, resp. pre firmy, ktoré poskytujú služby v oblasti internetu:

- *4web,*
- *City-Web,*
- *PC Help.*

Podnikanie v oblasti dopravy a logistiky poskytuje množstvo možností ako nadväzovať obchodné kontakty s partnermi aj mimo územia Ruska. Kvôli lepšej identifikácii dopravných a logistických firiem v zahraničí volia majitelia týchto podnikateľských subjektov „medzinárodnú podobu“ názvu svojej firmy:

- *Atlantic Cargo Service,*
- *Galactic Trans Service,*
- *RusCargo.*

⁸ KOZAKOVA, V. Terminy marketing, brending, pablik rilejšenz v jazyke biznesa. In: *Rossica Olomoucensis 42 (Za rok 2003).* J. Kreiselová (ed.), Olomouc 2004, s. 91–95.

Ako príklad uvádzame aj ergonymá, ktorými sú pomenované podnikateľské subjekty pôsobiace v iných oblastiach podnikania:

- *Ros Print* (tlačiarenské služby),
- *Isida Travel* (cestovná kancelária),
- *VitaReklama* (reklamná agentúra).

Nízka miera predikability je charakteristická pre ergonymá, ktorých vonkajšia forma nenesie informáciu o ich zameraní. Funkciou takýchto ergoným je firmu identifikovať.

Najpočetnejšie sú zastúpené ergonymá, ktorými sú pomenované firmy pôsobiace v oblasti reklamy:

- *AVS Prim*,
- *Gevarius Plus*,
- *Freeview*.

Z ostatných oblastí podnikania uvedieme nasledujúce ergonymá:

- *AT* (dopravná spoločnosť),
- *Legal Systems Ltd.* (finančné poradenstvo),
- *Classic V* (právnická firma).

Zaiste sa vynára otázka, prečo sa v procese pomenovávania ruských podnikateľských subjektov využívajú v pomerne veľkom počte neruské zložky. Ako odpoveď sa núkajú tri možnosti.

1. Firma obchoduje so zahraničím, preto sa s ohľadom na zložitejšiu výslovnosť ruských slov využívajú neruské komponenty. Okrem toho, nemusí so zahraničím len obchodovať, ale vo firme môže byť istý podiel zahraničného kapitálu, a tak ruská časť názvu reprezentuje ruskú stranu, neruská časť zasa zahraničného partnera.
2. Lexikálne jednotky, ktorými sú ergonymá tvorené, nemajú ruský ekvivalent, t.j. ruština danú lexikálnu jednotku prebrala a tá sa v nej postupne adaptovala.
3. Ide o módnu vlnu, v ergonyme sa cudzí, neruský prvok objavuje preto, lebo nominátor sa spolieha na fakt, že mnoho klientov uprednostní firmu s cudzojazyčným názvom, keďže „čo je cudzie, je lepšie“.

Preberaniu a adaptáciu cudzojazyčných lexikálnych jednotiek sa v dnešnej dobe asi nedá vyhnúť. Vo všetkých oblastiach ľudskej činnosti ich však treba uplatňovať s mierou, s istou dávkou jazykového citu, s ohľadom na komunikačnú situáciu, jednoducho tam, kde je prítomnosť takýchto lexikálnych jednotiek skutočne nevyhnutná.

Summary

Ergonyms are proper names of firms and shops. There are a lot of non-Russian elements in Russian ergonyms, what is connected with internationalization of language. The analyzed ergonyms are divided into following groups: ergonyms created by transcription of foreign words and ergonyms created by using quotation words. Russian ergonyms that include non-Russian elements, are mostly enriched by expressions borrowed from English.

Key words:

ergonyms; internationalization; transcription; quotation words; predictability

E-mail: vpulcar@gmail.com

Kilka uwag o Słowniku metafor i konotacji nazw własnych.

Zewnętrzne aspekty opisu słownikowego

Mariusz Rutkowski (Olsztyn)

Słowniki onomastyczne mają już bogatą tradycję i szczegółowo wypracowane zasady rejestrów i opisu jednostek hasłowych.¹ Klasyczny słownik onomastyczny za wyraz hasłowy uznaje nazwę własną, a w części definicyjnej (choć mówienie o definicji może być narażone na sprzeciw) podaje zazwyczaj zapisy danej nazwy na przestrzeni wieków. Jest więc zwykle opis historycznojęzykowy, skupiający się na samej nazwie (jej genezie i etymologii) jako zasadniczym przedmiocie opisu. Przez to z całą pewnością słowniki onomastyczne można zaliczyć do słowników *sensu stricto* – gdyby wykraczały poza sferę znaków językowych, zajmując się obiektymi onimicznymi (denotatami), stałyby się raczej opracowaniemi encyklopedycznymi. Spór o granice opisu toczy się od dawna na gruncie leksykografii klasycznej (określenie to stosuję do ogólnych słowników językowych jednojęzycznych, zajmujących się opisem znaczenia słowa). Zarzuty o encyklopedyzm, ze względu na sposób definiowania stawia się praktycznie całemu słownikarstwu polskiemu okresu powojennego aż do 1989 r. – por. np. głosy w .

Planowany „Słownik metafor i konotacji nazw własnych” z kilku powodów wyłamuje się z głównego nurtu leksykografii onomastycznej. Pierwszym powodem – i naczelnym, rzutującym na wszystkie pozostałe – jest szczególnego rodzaju obiekt opisu: są nim mianowicie nazwy własne, które w tekście wykraczają poza prymarną funkcję nominacyjną, wykazując silne nacechowanie wtórnymi (z onomastycznego punktu widzenia) konotacjami. Interesować nas tu więc będą nazwy w użyciu wtórnym, nazwy w tekście, nazwy w dyskursie a patrząc z nieco innej perspektywy – nazwy poddane procesowi deonimizacji, które nazwami własnymi *par excellence* już nie są (Rutkowski 2007). Użycie wtórne, której podstawowym przejawem są metafory nazewnicze (tj. metafory z komponentem onimicznym w funkcji nośnika) skutkuje bowiem z jednej strony aktualizowaniem konotacji, z drugiej – samo może konstytuować i inicjować przejawianie się warstwy konotacyjnej.² Jako że nazwy w omawianych procesach odrywają się zarówno od swej prymarnej funkcji, jak i w sensie

¹ Praca finansowana ze środków na naukę w latach 2009–2012 w ramach projektu MNiSW nr N N104 179537.

² Termin *wartość konotacyjna nazw własnych* wprowadził do polskiej literatury onomastycznej Kosyl (1984), który wyróżnił dwa jej typy. Pierwszy to wartość konotacyjna „przedmiotowa”, którą stanowi utrwalony społecznie zbiór sądów i wyobrażeń o denotacie nazwy. Drugi rodzaj to wartość konotacyjna „leksykalna”, składająca się z rozmaitych asocjacji wywołanych samą formą nazwy własnej (w rodzaju *Skórzyński* > skóra, *Częstochowa* > często chować). Asocjacje tego drugiego typu nie będą tu brane pod uwagę, a omawiany termin będzie rozumiany w jego podstawowym zakresie (ograniczonym do konotacji „przedmiotowych”).

referencyjnym uwalniają od obiektów onimycznych, w pewnym więc sensie planowany „Słownik metafor i konotacji nazw własnych” mógłby stać się rejestrem takich jednostek, które potencjalnie mają szansę wzbogacić warstwę apelatywną polszczyzny.

Wobec mnogości wystąpień nazw własnych we wtórnych funkcjach we współczesnym dyskursie medialnym konieczne jest dokonanie wstępnej selekcji materiału, z uwzględnieniem celów, jakie słownik ma pełnić. Może być on hipotetycznie traktowany jako zbiór maksymalistyczny, nastawiony na opis jak największej ilości nazw o nawet pojedynczych poświadczaniach tekstowych. Taki słownik mógłby być pożyteczny jako podstawa obserwacji zmian leksykalnych zachodzących w języku, mógłby być też konfrontowany w przyszłości z nowym materiałem oraz tekstami, co przyniosłoby odpowiedź na pytanie o stabilność wielu omawianych w nim jednostek hasłowych. Jak jednak wynika z analiz przedstawionych w cytowanej już pracy (Rutkowski 2007), metaforyzacja onimów i swego rodzaju „otwartość” konotacyjna jest w zasadzie nieograniczona – ze względu na konkretność i jednostkową wyznaczonosć są one idealnymi nośnikami wszelkich aspektów wiedzy na temat denotowanych obiektów. Produktywność metaforyzacji nazw zdaje się stanowić istotną przeszkodę w osiągnięciu celów słownika maksymalistycznego, raczej należy przyjąć, że słownik taki stanowiłby rejestr aktualny jedynie w bardzo konkretnym, określonym i dość ograniczonym czasie. Takie jednostki, jak *Gulczas* ‘osoba znana dzięki temu, że wystąpiła w reality show’, *Engel* ‘nieudolny trener’ dość szybko – w sposób ściśle skorelowany z obecnością ich prymarnych denotatów w dyskursie publicznym – znikną (a praktycznie: już zniknęły) z tekstu, zastąpione nowymi, bardziej aktualnymi nośnikami onimicznymi takich samych wartości konotacyjnych (zapewne pojawi się kolejny głośny bohater telewizyjnych programów czy kolejny trener reprezentacji, który skompromituje polski futbol, i to ich nazwiska zastąpią przytoczone nazwy w takich samych funkcjach znaczeniowych).

Projektowany przez mnie słownik odbiega zatem od wizji maksymalistycznej. Jego celem jest rejestr jednostek bardziej ustabilizowanych, których wtórna znaczeniowa funkcja jest w miarę utrwalona w tekstu. Problemem pozostaje określenie, co oznacza „bardziej ustabilizowane” oraz „w miarę utrwalone”. Narzucają się trzy zasadnicze sposoby weryfikacji, oparte na kryterium ilościowym, kryterium reprezentatywności bądź też kryterium produktywności językowej.

Kryterium ilościowe zdaje się stanowić najsłabszą przesłankę za włączeniem danej jednostki do słownika. Jest ono niezwykle silnie obciążone czynnikami pozajęzykowymi, wpływającymi na frekwencję nazwy w dyskursie. Nazwa może stać się nośnikiem

określonych konotacji wyrazistym i czytelnym jedynie w konkretnym, często stosunkowo krótkim czasie, co jest silnie skorelowane z aktywnością konkretnej osoby, czy szerzej: wyrazistością poznawczą wzorca, którego reprezentantem jest nazwa własna. Przykładem niech będzie nazwisko Łapiński, które jest metaforycznie użyte w następujących kontekstach:

„Społeczeństwo i żaden polityk nie przetrzyma trzech reform ochrony zdrowia w cztery lata. Mam być *Łapińskim bis*? Nie jestem samobójcą” GW 2.05.05;
 „Balicki [...] to *drugi Łapiński* służby zdrowia.” wiadomości.wp.pl

Nazwisko to odnosi się prymarnie do Mariusza Łapińskiego, polskiego ministra zdrowia w latach 2001–2003, zaś użyte – jak wyżej – we wtórnej funkcji staje się nośnikiem konotacji o wartości ‘nieudolny reformator służby zdrowia’. Jest oczywiste, że w takiej funkcji mogło być – i było – używane w czasie pełnienia przez Łapińskiego funkcji ministra lub niedługo potem, gdy wartość konotacyjna była łatwo dekodowana na podstawie wiedzy ogólnej użytkowników języka. Łapiński był wyrazistym wzorcem poznawczym, mogącym stanowić punkt odniesienia jako prototypowy reprezentant konkretnej kategorii pojęciowej, wyrażanej wartością konotacyjną nazwy. Jednak w kilka lat po odejściu z urzędu Mariusza Łapińskiego przestał on być wyrazistym wzorcem poznawczym, a jego nazwisko utraciło dawną siłę konotacyjną. Czynniki pozajęzykowe odgrywają kluczową rolę w nabyciu wartości konotacyjnych oraz decydują o stabilności (lub też braku stabilności, czy wręcz: efemeryczności) wartości konotacyjnych nazw.

Drugim kryterium, również stosunkowo silnie determinowanym czynnikami pozajęzykowymi, które decydują o obecności nazwy w dyskursie, jest reprezentatywność wtórnej funkcji nazwy w różnych dyskursach czy mediach. O sile i potencjale semantycznym nazwy świadczyłoby jej używanie w zróżnicowanych rejestrach języka. Im bardziej ustabilizowana wartość konotacyjna, tym większa reprezentatywność wtórnego użytku danej jednostki. Przykładem mógłby tu być nazwa Oxford w znaczeniu ‘znakomita uczelnia wyższa’ (wraz z całym szeregiem pochodnych konotacji). Znaczenie to aktualizuje się w wielu zróżnicowanych tekstuach w każdym praktycznie rodzaju dyskursu (czy rejestrze języka: w dokumentach oficjalnych, samorządowych, w tekstach publicystycznych, języku mówionym czy tekstach internetowych):

„*Oxford* na Podhalu” W. 26.05.02 [WSB-NLU w Nowym Sączu];

„Może będzie to kiedyś polski *Oxford*? Obecnie Uniwersytet Opolski liczy już 14 tysięcy studentów, zaś trójwydziałowa Politechnika – 6 tysięcy” pryzmat.prv.wroc.pl;

„Rozwój gminy Olecko jako ośrodka edukacyjnego o ponadlokalnym wymiarze – ‘polski *Oxford*’ [um.olecko.pl]

„Jeśli nie *Oxford*, to co?” – tytuł programu w TVP

„Studiuję w PWSZ w Mławie, *Oxford* to to nie jest, ale zawsze jakieś studia” [zasł.]

„[...] poradzimy sobie! nasz uniwersytet **to nie** Oxford przecież” (int.)

Trzecim wreszcie kryterium uzasadniającym włączenie danej jednostki do korpusu słownika jest jej produktywność językowa. Tworzenie nowych form na podstawie wtórnego wartości znaczeniowych jest możliwe tylko w przypadkach silnego utrwalenia wartości konotacyjnej – proces ten bywa uznawany za dowód całkowitej apelatywizacji jednostki onimicznej (Superanskaja 1973; Gerus-Tarnawcka 1981). Również w pracach leksykologów produktywność językowa zajmuje wysoką pozycję wśród kryteriów świadczących o utrwaleniu konotacji wyrażeń językowych (por. znaną definicję kognitywną *świni* w pracy: Tokarski 1988). To kryterium powinno mieć zatem najwyższy priorytet przy układaniu ostatecznej listy artykułów hasłowych, aczkolwiek należy pamiętać o dużym zróżnicowaniu pochodnych odnazewniczych. W niektórych przypadkach mamy do czynienia z jednym derywatem, reprezentującym całość konotacji związanych z daną nazwą (np. *falandyzacja* od nazwiska *Falandysz*, który w postaci podstawowej praktycznie nie jest wykorzystywany we wtórnego funkcjach), w innych natomiast poszczególne pochodne mogą tworzyć dość rozbudowane rodziny wyrazów: od Hollywood utworzono m.in. *hollywoodyzację*, *holłyłódź*, od Leppera – *lepperyzację*, *lepperiadę*, *lepperkusję*, *Hitleppera*, nie licząc wtórnego znaczeń nazwiska w podstawowej postaci (np. *lepper* to ‘spowalniacz, garb spowalniający układany przez drogowców w celu wymuszenia wolnej jazdy np. przed przejściami dla pieszych czy w strefach pieszych’ w nawiązaniu do zwyczaju organizowania blokad na drogach przez zwolenników A. Leppera). Oczywiście największą wartość w roli nośników konotacji mają derywaty nieregularne, i to one przede wszystkim powinny być brane pod uwagę przy ustalaniu wartości konotacyjnej. Podobną rolę pełnią też niektóre stałe konstrukcje i związki frazeologiczne – przede wszystkim te spośród nich, które wyraźnie nawiązują do wtórnego (niedenotacyjnego) użycia onimu. Inny status będzie więc mieć przysługiwał konstrukcjom typu *lista Wildsteina* czy *gest Kozakiewicza*, terminom typu *zespół Downa* czy *choroba Heinego-Mediny*, a inny – konstrukcjom wyraźnie aktualizującym semantyczne nacechowanie nazwy w rodzaju *rzucić się Rejtanem*.

Przy wytwarzaniu wartości konotacyjnej szczególny udział mają czynniki pozajęzykowe, do których zaliczyć możemy status prymarnego denotatu nazwy, jego wyrazistość w roli nośnika konotacji (ktoś/coś musi być znane z czegoś). Może się więc

wydawać, iż to szczególne uwikłanie w wiedzę pozajęzykową, konieczność uwzględnienia w opisie hasłowym realnych cech denotatów w postaci składowych wartości konotacyjnej przesuwa planowany słownik w kierunku leksykonów encyklopedycznych. Bez wątpienia pewne najbardziej wyraziste cechy denotatów – czy mówiąc inaczej: elementy wiedzy ogólnej o nich – stają się podstawą wytworzenia wartości konotacyjnej. W celu zdekodowania wtórnego znaczenia metafory *polski Talleyrand* pomocne mogłyby być sięgnięcie do opisów encyklopedycznych czy historycznych – zawarte w nich informacje na temat francuskiego dyplomaty mogłyby naprowadzić na trop wartości konotacyjnej ‘dyplomata pragmatyka usilnie broniący racji stanu własnego państwa’. Owo obciążenie wiedzą encyklopedyczną nabiera znaczenia w kontekście tezy o potencjalnym nacechowaniu konotacyjnym wszelkich onimów: „Każde miejsce czymś lub przez coś znaczące może stać się podstawą uogólniania, tj. obiektem abstrahowania od cech dla kogoś nieistotnych i koncentrowania uwagi na cechach dla kogoś istotnych i/lub typowych (Chlebda 2000: 251)”.³ Jak widać, aktywną rolę w procesie aktualizowania czy niekiedy wręcz kreowania pewnych wartości semantycznych nazw własnych pełni nadawca: on dokonuje wyboru cech istotnych, istotnych dla niego i istotnych w danej sytuacji komunikacyjnej.⁴

Aby pozostać w sferze opisu językowego, nie poddając się odchyleniom encyklopedycznym, należy szczególną rolę przypisać wspomnianym wyżej językowym wykładnikom deonimizacji: metaforom i derywatom odnazewniczym. Materiał „dowodowy” istnienia postulowanych konotacji winien być odpowiednio wkomponowany w mikrostrukturę słownika. Postulat użyć ilustratywnych – czy to metafor, czy pochodnych formalnych – w obrębie artykułu hasłowego niech będzie na tym wstępny etapie prac jedyną wskazówką w kwestii metodologii opisu. Wypracowanie określonej formuły definicji jest sprawą nadzczną i ze względu na wagę – wymagającą osobnego, szczególnego opracowania.

Pod wieloma względami planowany „Słownik metafor i konotacji nazewniczych” nawiązuje do wydanego w 2004 r. w Doniecku „Slovara konnotatywnych sobstvennych imen”. Dzieło Otina jest pierwszym w słowiańskiej (a prawdopodobnie i światowej) leksykografii zbiorem onimów funkcjonujących w tekstu zarówno w funkcji podstawowej, jak i wtórnej, opartej na aktualizowaniu wartości konotacyjnej. Stanowi on silną rzeczą pierwowzór, do

³ Mimo że w cytowanej opinii ekspliktywnie mówi się jedynie o miejscu, to teza ta da się w praktyce rozciągnąć na wszelkie inne typy obiektów onimicznych – por. RUTKOWSKI, M. *Nazwy własne w strukturze metafory i metonimii. Proces deonimizacji*. Olsztyn 2007, s. 58–59.

⁴ O selektywności, relewanacji i profilowaniu w procesie metaforyzacji nazw piszę obszerniej w: RUTKOWSKI, M., patrz przyp. 3, s. 68–75.

którego kolejne tego rodzaju opracowania mogą się odwoływać. Pamiętać jednak należy o odrębności języków, dyskursów i funkcjonujących w ich obrębie konotacji. Są one niekiedy bardzo zróżnicowane, i to zarówno pod względem wartości konotacyjnej konkretnych jednostek (por. choćby konotacje nazwy *Stalingrad* w dyskursie rosyjskim i niemieckim), jak i zawartości ogółu zbioru konotujących onimów (swoiste polskie jednostki w rodzaju *Rejtan* czy *Małysz*). Odrębności te uzasadniają podejmowanie prób opracowania leksykograficznego wtórnego użycia onimów dla różnych języków narodowych – w stopniu podobnym jak w przypadku innego typu słowników specjalistycznych (frazeologiczny, słownik synonimów czy słownik etymologiczny). Bo tak też należy słownik konotacyjnych nazw własnych interpretować: jako jeszcze jeden specjalny rodzaj interpretacji leksyki, w tym przypadku – interpretacji ściśle związanej z pragmatycznymi, tekstowymi czy dyskursywnymi funkcjami opisywanych jednostek.

Literatura:

- CHLEBDA, W. Ile jest Mławy w Mławie? Pochodne nazw własnych w językowym obrazie świata Polaków. In: *Język a kultura 13*. A. Dąbrowska – J. Anusiewicz (eds.), Wrocław 2000, s. 247–259.
- GERUS-TARNAWECKA, I. Appellativization of Proper Names as a Stylistic Function. In: *Proceedings of Thirteenth International Congress of Onomastic Sciences. Cracow, August 21–25, 1978, vol. 1*. K. Rymut (ed.), Wrocław 1981, s. 425–435.
- OTIN, E. S. *Slovar konnotativnych sobstvennykh imien*. Donieck 2004.
- RUTKOWSKI, M. *Nazwy własne w strukturze metafory i metonimii. Proces deonimizacji*. Olsztyn 2007.
- SUPERANSKAJA, A. *Obščaja teorija imieni sobstvennogo*. Moskva 1973.

Summary

However the principles of onomastic dictionaries seem to be strictly shaped and strong established, they consider on the primary function of proper names. The genesis and etymology of names state the most important perspective in such dictionaries. Nevertheless, the secondary functions of names that appear in the discourse and communication acts, mainly with metaphor and metonymy, require the new type of lexicographic approach. First matter is to select the list of potential dictionary entries. Three criteria seems to be important here: quantitative (how often the name appears in the discourse), representative (where does it appear), and productive (does it product the new lingual items). The crucial is the third one:

productiveness in the lingual level. The analysis of the productiveness (new words, eponyms, collocations with proper name) is the way to expose the connotative value of the name. This value should be the main subject of description in the dictionary of naming connotations and metaphors.

Key words:

onomastic lexicography; connotative names; metaphor

E-mail: rutkow@uwm.edu.pl

Slovanská příjmení v Německu
na příkladu německých účastníků
Mistrovství světa v lehké atletice – Berlín 2009
Tatjana Schoffer (Hradec Králové)

Většina cizích příjmení v Německu je slovanského původu. Příčinou bylo mísení německých osídlenců se slovanskými národy východně od Labe a Sály, v částech Frank a Bavorska, později imigrace z východoevropských území. Na západ Německa se slovanská příjmení dostala především přílivem desetitisíců horníků v 19. století do Porýní, poté po roce 1945 s příchodem uprchlíků. Česká příjmení se dostala na území dnešního Německa ve dvou vlnách. První vlna českých jmen se dostala do Německa po bitvě na Bílé hoře (1620), kterou prohrály české stavy proti Habsburkům, a vlivem následné protireformace s početnými exulanty do Lužice, kteří založili vlastní obec Herrnhut. Mnoho dalších českých jmen přišlo po roce 1945 se sudetskými Němcemi. Dnes přináší slovanská nebo slavizovaná jména s sebou imigranti z bývalého Sovětského svazu a z Polska.

V tomto článku by měly být za prvé představeny znaky, podle kterých lze rozpoznat slovanská příjmení v Německu a určit jejich původ. Tyto znaky jsou demonstrovány na jedné malé studii. Za druhé by tato studie měla také ukázat, že je v podstatě skoro jedno, jaký vzorek jmen je na německém území vybrán, protože slovanská jména představují nejčastější skupinu a západoslovanská příjmení představují v jejich rámci vůbec nejčastější skupinu.

Skupina, která je předmětem výzkumu v této studii, se skládá z příjmení účastníků Mistrovství světa v lehké atletice v Berlíně v srpnu 2009.¹ Jedná se o 91 účastníků s německým státním občanstvím. Pro výzkum bylo výhodou, že v této skupině jsou rovnoměrně zastoupeni muži i ženy, že účastníci pocházejí z celého Německa a že tito sportovci jsou samozřejmě velmi mladí. Ve srovnání s jinými výzkumy je možné u těchto někdy již prominentů využít rešerše v internetu, týkající se jejich původu a rodičů. Teze na začátku tohoto výzkumu byla, že se dá nalézt mnoho slovanských příjmení, ale že tyto informace budou možná udělením státního občanství ze sportovních důvodů zfalšovány.

¹ Jako pramen sloužil seznam účastníků Mistrovství světa v lehké atletice v Berlíně 2009. Dostupný na WWW: <www.wikipedia.de>.

Výsledky výzkumu příjmení byly, že 71 z 91 jmen je německého původu, 8 je slovanského původu, 4 afrického a jedno rumunského původu. U dvou jmen se jedná o tzv. humanistická jména,² tři případy byly nejasné.

Ve vzorku byla nalezena následující příjmení: *Bauschke, Cierpinski, Friedek, Gadschiew, Kosenkow, Litvinov, Marscheck, Sembera a Uliczka*. Příjmení *Nytra* a *Tschirch* poukazují na slovanský původ, jsou ale v této studii, vzhledem k tomu, že nebyla nalezena v lexikonu jmen, zařazena do kategorie neobjasněných. Uvedená příjmení budou nyní zařazena do systému slovanských příjmení a použita jako příklady.

Podle čeho tedy poznáme slovanské příjmení v Německu? Existuje mnoho znaků, které nás odkazují na jeho původ. Nejprve jsou to hláskové a grafické znaky:³

Kontrast g – h: Většina slovanských jazyků si zachovala praslovanské *g*, zatímco horní lužická srbština, čeština a slovenština – podobně jako ukrajština a běloruština – změnily tento hlásku v *h*: dolnolužickosrbsky/polsky *Glowka* – česky *Hlawenka* (přezdívka k głowa, hlava, přeneseně, vítěz').⁴

Kontrast lo, ro – la, ra: Praslovanská hlásková spojení *tolt, tort* se mezi konsonanty změnila v lužické srbštině a polštině na *tlot, trot*, v češtině, slovenštině a jihoslovanských jazycích na *tlat, trat*: lužickosrbsky *Mrosk* – česky *Mraz* (přezdívka k ,mráz').

Nosovky: Pouze polština si zachovala nosovky pocházející z praslovanštiny *q* (původně ◻) a *qe*, které jsou v německém pravopisu reprezentovány jako samohláska (*a, o, e*), po níž následuje *m* nebo *n*. V jiných slovanských jazycích se nazalita ztratila, přičemž ◻ se změnilo v *u* a *qe* v hlásku podobnou *e* nebo *a*: dolnolužickosrbsky *Gußer* – polsky *Ganschor, Gonsior*, hornolužickosrbsky *Husser* (z praslovanštiny *g◻serъ ,Gänserich').

w (v), h na začátku slova: V lužické srbštině bylo často *w* nebo *h* kladenou na začátek slov, která začínají samohláskou, např. *Hadam* (z osobního jména *Adam*), což v polštině není obvyklé.

² Na základě úcty ke klasickým jazykům v období humanismu přišla z Itálie v 15. století ze vzdělaných kruhů móda své jméno polatinštít nebo pořečtit, zde *Gabius a Nerius*. Viz KUNZE, K. *dtv-Atlas Namenkunde*. München 2004, s. 255.

³ WENZEL, W. *Lausitzer Familiennamen slawischen Ursprungs*. Bautzen 1999, s. 271.

⁴ Příjmení, která jsou uvedená jako příklad, pocházejí buď ze studie MS v lehké atletice anebo z výzkumu v malé lužickosrbské vesnici Trebendorf. Viz REITMANN, T. Slavische Familiennamen in Deutschland anhand des Dorfes Trebendorf. In: *Das Rahmenbildungsprogramm in der Grundschullehrer-Ausbildung des Fachbereichs Deutsch*. O. Vomáčková – D. Varadinová (eds.), Olomouc 2005, s. 143–147.

K sykavkám:

Namísto hornolužickosrbského a českého č se nachází v mnoha slovech dolnolužickosrbské c, což je také rozpoznatelné z německého pravopisu:

- *tsch – c, tz, z*: hornolužickosrbsky *Tschernig* (do hornolužické srbskiny čorny, starší *černy; česky černý – dolnolužickosrbsky *Zernick* (do dolnolužické srbskiny carny, starší *cerny).
- Písmeno c může nicméně také poukazovat na české jméno, neboť za tímto německým pravopisem se může skrývat č: *Cermak* místo *Čermák*.
- Ve spojení písmen cz, sz a rz se dají rozpoznat polská jména, ačkoliv tato spojení písmen mohou obsahovat také některé české a pozdně středověké německé písemné tvary pro lužickosrbská jména: *Uliczka*.

Velmi nápadným znakem slovanských příjmení jsou **přípony/zakončení**.

Přípona **-ski** je charakteristická pro polská jména, objevuje se dnes často ve spojení s jinými zakončeními, většinou z místních jmen: *Cierpinskij*.

Přípona **-sky** poukazuje na český původ jména, jméno může být nicméně také polského původu, protože se jedná o starý, historický způsob psaní, např. česky *Slansky*, polsky *Benjowsky*.

Přípony **-ow, -off** a **-ew, -ef(f)** odkazují v různých pravopisných podobách na ruská, bulharská a makedonská jména, zde *Gadschiew, Kosenkow, Litvinov*.

Přípona **-ek** svědčí o polském, českém nebo slovenském původu: *Friedek, Marscheck*.

Přípona **-k** svědčí o lužickosrbském původu, např. *Domancik*.

Přípona **-iak** odkazuje na polský původ jména, např. *Czerniak*.

Typická dolnolužickosrbská přípona je **-en(t)z**, např. *Babenz*.

Vysloveně ukrajinského původu je přípona **-enko**, např. *Matnenko* (rodné příjmení matky autorky).

Přípona **-uk** je charakteristická pro ukrajinštinu, např. *Sacharczuk*, díky vlivu ukrajinštiny se nachází také ve východní polštině a běloruštině.

Příjmení s příponou **-l** jako *Pospischil* jsou skoro výlučně českého původu.

Také slovanská příjmení v Německu se dají rozdělit na základě významu na jména podle původu, bydliště, povolání a typických znaků prvního nositele příjmení.

- V kategorii jmen podle původu jsou dvě příjmení slovanského původu: nejprve běžec na 800 m *Robin Schembera*. První nositel tohoto jména byl někdo, kdo pocházel ze Šamberku/Šumperku, v němčině Schönberg, nebo z jiného místa s podobně znějícím jménem. Jako druhý v této skupině je vrhač kladivem *Litvinov*, jehož příjmení poukazuje na původ z Litvy. Mimochodem, *Sergej Litvinov* pochází z bývalého Sovětského svazu.
- U jmen vztahujících se k bydlišti nalezneme překážkáře se jménem *Steffen Uliczka*, jehož příjmení prozrazuje západoslovanský původ. Příjmení pochází ze slova ulice a mohlo by označovat někoho, kdo měl svůj dům na ulici. Nebo ...
- ... mohlo být toto jméno označením povolání a první nositel tohoto jména pracoval jako pouliční prodavač.
- K přezdívкам byl v této malé studii také nalezen příklad, a sice jméno maratónského běžce *Falk Cierpinskij*. Toto jméno pochází pravděpodobně z polštiny, a to ze slova cierpieć ‚trpět, snášet něco‘, což, ironicky viděno, také k maratonu patří. Otec tohoto maratónského běžce byl také známým maratoncem v NDR. Když *Waldemar Cierpinskij* v roce 1980 v Moskvě získal pro NDR druhé vítězství v maratonu, zvolal populární televizní komentátor Heinz-Florian Oertel nadšením: „Milí mladí nebo nastávající otcové, mějte odvahu! Pojmenujte své novorozence klidně Waldemar! Waldemar je tady!“⁵
- Poslední kategorií je původ příjmení z křestního jména. Zde máme tři příklady. Jako první je to skokanka do dálky *Beatrice Marscheck*, jejíž příjmení je vytvořeno pravděpodobně ze jména Maria nebo Marek. Jako druhý příklad posloužil trojskokan *Charles Michael Friedek*, jehož příjmení západoslovanského původu je vytvořeno z německého jména Friedrich. A do třetice skokanka do dálky *Melanie Bauschka*, jejíž jméno je západoslovanská odvozenina od jmen jako *Bušek*, *Buška*, majících původ v osobních jménech s komponentem *Bud-/bud* (např. Budislav).

Závěrem lze říct:

- Slovanská příjmení patří k nejčastějším příjmením neněmeckého původu v Německu.
- Mezi slovanskými jmény jsou západoslovanská příjmení nejčastější.

⁵ Statistický výzkum dávaných křestních jmen u novorozenců v letech 1980–1981 neukazuje žádné signifikantní zvýšení udělování tohoto jména.

- Slovanská příjmení lze klasifikovat úplně stejně jako německá příjmení.
- Vysoký počet východoslovanských příjmení v této malé studii je výsledkem migrace v mladším období.
- Počet afrických příjmení je dán sportovní vyspělostí afrických sportovců.
- Je nutné dát pozor na to, že slovanská příjmení se vždy přizpůsobují německému pravopisu.

Na závěr si dovolím malý komentář k této studii. Tento druh výzkumu jmen se velmi dobře hodí jako vstup do lingvistiky pro studenty. Onomastika nebyla až doposud příliš často nabízena v České republice v rámci germanistického vzdělávání. To je ovšem škoda, protože výzkum jmen umožňuje studentům zajímavý vstup do vědecké lingvistiky. Vzhledem k tomu, že nás jména každodenně doprovázejí, lze očekávat, že by se studenti mohli pro tento druh výzkumu nadchnout, a tím se naučit základy vědecké práce. V archívech České republiky je množství dokumentů, které by mohly být onomasticky prozkoumány.

Literatura:

- Pramen: Účastníci MS v lehké atletice v Berlíně 2009. Dostupný na WWW: <www.wikipedia.de>.
- BRECHENMACHER, J. *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen*. Limburg 1957.
- KOHLHEIM, R. a V. *Duden Familiennamen*. Mannheim 2005.
- KUNZE, K. *dtv-Atlas Namenkunde*. München 2004.
- MOLDANOVÁ, D. *Naše příjmení*. Praha 1983, 2004.
- SEIBICKE, W. *Die Personennamen im Deutschen*. Berlin 1982.
- WENZEL, W. *Lausitzer Familiennamen slawischen Ursprungs*. Bautzen 1999.

Summary

In this article the signs how to recognise and identify a Slavic family name in Germany shall be shown. This signs will be demonstrated on the basic of a small survey. This survey shall show that almost no matter what sample in the German speaking area you choose, the Slavic

family names will always be the largest group and the West Slavic family names will be the most frequented.

Key words:

family names; Slavic names; Germany; personal names of athletes

E-mail: tatjana.schoffer@uhk.cz

Antroponim jako podstata grupy nominalnej w poznańskich księgach złoczyńców z XVI wieku*

Andrzej Sieradzki (Poznań)

Wspomniana w tytule funkcja konstytutywnego składnika grupy imiennej przysługuje antroponimom ze względu na ich wartość syntaktyczną. Użyte prymarnie imiona własne występują w tekście jako wyrażenia jednoznacznie identyfikujące odpowiednie obiekty bez pomocy dodatkowych determinatorów, stąd też fundowane przez nie grupy w większości przypadków redukowane są do członu podstawowego.¹ Uwarunkowania genologiczne, a także intencje komunikacyjne nadawcy prowadzą jednak zazwyczaj w konkretnych użyciach tekstowych do rozbudowy takiej frazy o dodatkowe syntagmy determinujące. Powstała w rezultacie takiego przekształcenia rozwinięta struktura syntaktyczna jest rezultatem powierzchniowego ściągnięcia kilku struktur predykatowo-argumentowych o wspólnym argumencie, wyrażanym przez jej człon konstytutywny. Występuje tu zawsze atrybucja apozycyjna. W omawianym typie grup uobecniają się wyrażenia zarówno nominatywne jak i predykatywne.²

Wspomniana wyżej zależność ustrukturyzowania frazy nominalnej od sytuacji komunikacyjnej, w tym intencji nadawcy komunikatu, a także od gatunku tekstu, w którym występuje, implikuje obserwacje w określonym tekście. To uzależnienie budowy frazy nominalnej z konstytuującym ją antroponimicznym członem konstytutywnym od sytuacji komunikacyjnej i tekstonej widoczne jest najbardziej wyraźnie w tekstach urzędowych. Niesposób w krótkim wystąpieniu omówić sytuacji we wszystkich możliwych gatunkach tekstów, nawet tych urzędowych, stąd też ograniczę się do analizy fraz zanotowanych w poznańskiej księdze złoczyńców (*Liber maleficorum*) zawierającej wpisy z lat 1554–1587. Jako tło interpretacyjne wykorzystuję zapiski z tego samego typu ksiąg pochodzące z końca pierwszej połowy XVI i początku XVII wieku.³

Badane teksty to zeznania. W strukturze tych tekstów można wyodrębnić:

1. Tekst zeznania, wprowadzany przez czasownik *zeznał*, łac. *recognavit*,

* Artykuł napisany w ramach grantu: Projekt badawczy własny nr 1 H01 D 042 30.

¹ TOPOLINSKA, Z. Składnia grupy imiennej. In: *Składnia współczesnego języka polskiego. Składnia*. Z. Topolińska (ed.), Warszawa 1984, s. 350.

² Zob. KALLAS, K. *Grupy apozycyjne we współczesnym języku polskim*. Toruń 1980, s. 99–114.

³ Księgi te znajdują się w Archiwum Państwowym w Poznaniu. Mają sygnatury: I/638 (zapiski z lat 1502–1554), I/639 (zapiski z lat 1554–1587), I/ 664 (zapiski z lat 1607–1609).

2. Elementy obudowy tekstu, na które składają się: tytuł (fakultatywnie), reguła inicjalna oraz (rzadko) sentencja wyroku.

Frazy o referencji osobowej znajdują się we wszystkich dających się wydzielić składnikach tekstu. W referacie analizuję tylko te, które odnoszą się do podmiotu zeznającego, jako że jest on najdokładniej w tekście identyfikowany, stąd też referujące go frazy charakteryzują się dużym stopniem rozbudowy i znacznym zróżnicowaniem członów. Spośród tych pomijam te, które znajdują się w tekście zeznania. Są one tam bowiem zredukowane zazwyczaj do postaci członu konstytutywnego, ewentualnie z przydanym wyrażeniem o charakterze anaforycznym. Rozbudowane grupy występują tylko w tytule i formule wstępnej.

Tytuł jako sygnał początku tekstu, ma charakter metatekstowy. W odznaczającymi się dużym stopniem skonwencjonalizowania tekstach prawnych, jakimi są m.in. zeznania, musi spełniać określone wymagania., a mianowicie zawierać wyrażenie identyfikujące gatunek oraz frazę referującą zeznającego. Metatekstowy charakter tytułu sprawia, że fraza ta nie odnosi się bezpośrednio do osoby, lecz wskazuje na zeznającego w tekście. Właściwa identyfikacja następuje dopiero w formule wstępnej. Ten element obudowy tekstu zawiera, oprócz frazy identyfikującej podmiot zeznania, także grupy nominalne nazywające pozostały uczestników sytuacji oraz osoby, które zeznanie przyjmują. Ponadto pojawiają się tu wyrażenia sytuujące w czasie i przestrzeni. Różnica funkcjonalna grup referujących zeznającego we wspomnianych częściach zeznania doprowadziła do zróżnicowania budowy fraz z antroponomicznym członem konstytutywnym. Przy czym różnice te mają nie tyle charakter jakościowy co ilościowy, tzn. w obydwu wymienionych pozycjach we frazach występują determinatory tego samego typu, poszczególne grupy różnią się tylko stopniem rozbudowy – znacznie szerszym w grupach znajdujących się w formule wstępnej. Nieliczne są przypadki, gdy kształt frazy w tytule pokrywa się z tymi, które występują w drugiej z interesujących nas tu części zeznania. Takie zróżnicowanie związane z miejscem występowania poszczególnych fraz słabo obserwalne jeszcze w tekstach z końca I połowy XVI wieku, jest już dobrze widoczne w badanych księgach złoczyńców.

Obecne w grupach nominalnych typy determinatorów występują powszechnie także w tekstach reprezentujących inne gatunki tekstów. Dlatego analizy koncentrować się będą na pokazaniu nie tyle mechanizmów tworzenia poszczególnych fraz, co pokazaniu ich charakteru w poznańskich księgach złoczyńców.

Problemem podstawowym jest wybór członu konstytutwnego analizowanej frazy. W polszczyźnie współczesnej, gdzie od dawna utrwalony jest dwuczłonowy sposób

identyfikacji osoby, jest to zawsze imię i nazwisko. W szesnastym wieku podstawowym wyrażeniem identyfikującym (poza stanem szlacheckim) było ciągle imię. Jego znaczącej roli w tym względzie dowodzi też chociażby fakt, że w większości przypadków to grupa nominalna zredukowana do imienia staje się podstawą denotacji. O randze imienia świadczy również to, że grupy anaforyczne występujące, jak już wspomniałem, we właściwym tekście zeznania, redukowane są do postaci imienia jako członu konstytutywnego, np.:

formuła wstępna: *Petrus Alberti Dogda cmethonis de Smogulec filius*
tekst zeznania: *Wyjechał tento Piotr z tejże wsie*

Wyjątek stanowią przypadki, gdy referentem frazy jest osoba należąca do stanu szlacheckiego. Wówczas funkcje grupy anaforycznej pełni (choć nie bezwyjątkowo) nazwisko. W tym ostatnim przypadku należałoby jako człon konstytutywny przyjąć imię i nazwisko. Takie przypadki jednak w badanych tekstach nie występują. Zredukowane do członu konstytutywnego grupy w badanych pozycjach wystąpiły wyłącznie w tytule. Jest ich niewiele, 7 na 941 zapisów, np. *Confesjo Martini, Annae Confesjo etc.*

Najczęstszym determinatorem spotykanym w analizowanych grupach jest determinator lokatywny. Występuje on jako jedyny człon rozbudowujący grupę, np. *Mikołaj z Sołacza, Jocob de Śrzody, Johannes de Sołacz*, albo też razem z innymi wyrażeniami określającymi. Grupy o postaci *imię + człon lokatywny lub imię + nazwisko + człon lokatywny* stanowią ponad połowę wszystkich zanotowanych w tytułach. W grupach z determinatorem nazwiskowym człon lokatywny bezwyjątkowo występuje na końcu frazy. Jest to zrozumiałe, ponieważ w obu wymienionych typach grup idzie o lokalizację treści o charakterze nominatywnym. W kontekście innych wyrażeń określających składniowa pozycja wyrażenia lokatywnego nie jest ustalona. Rzadko tak zbudowane frazy występują w formule wstępnej. W tym miejscu tekstu zeznania zdarza się często, że człon lokatywny zostaje uszczegółowiony przez wprowadzenie frazy relacjonującej denotowane przez nią miejsce do innego, bardziej znanego, np: *Anna de villa Nachodka a Grodziec* lub lokalizujące je na większym obszarze, np. *Paulus de Grossendorf ex Marchia*. W tytule tego rodzaju uszczegóławiająca fraza pojawia się tylko raz.

W występujących w poznańskich rotach sądowych z XIV i XV wieku determinatory lokatywne mogły występować wymiennie z protonazwiskami z suf. *-ski*.⁴ Ta wymienność nie daje się zaobserwować w badanych tekstach.

⁴ SŁOBODA, A. *Składnia grupy imiennej w staropolszczyźnie*. Poznań 2005, s. 63.

Omawiane typy determinatora *z + nazwa miejscowa*, łąc *de/ex + nazwa miejscowa* mogą wyrażać sytuacje lokatywne o charakterze statycznym (wówczas są to nominalizacje zdań, którym odpowiada struktura semantyczna *x mieszka/przebywa etc. w L*) lub dynamicznym (są to nominalizacje zdań o strukturze *x pochodzi /wywodzi się/ jest rodem z L*). W tekście właściwa semantyka grupy realizuje się tylko poprzez kontekst (choć nie zawsze identyfikacja rodzaju takiej relacji jest możliwa), lub wprowadzenie frazy ze znoninalizowanym wyrażeniem predykatywnym. Ta możliwość różnego wyrażania sytuacji lokatywnej została raz wykorzystana przez pisarza *Libri maleficorum*, by zbudować frazę z dwoma wyrażeniami lokatywnymi: *Jakub Czeszyświnia z Poznania, rodem z Bydgoszczy*. W kontekście drugiej frazy z wyrażonym predykatorem, oznaczającym pochodzenie, syntagma przyimkowa, bardziej zredukowana, staje się już jednoznaczna. Grupy lokatywne bez wyelidowanego wyrażenia predykatywnego, np. *Piotr miecznik z Poznania rodem* pojawiają się (sporadycznie) także w stanowiących bazę porównania tekstach z początku wieku XVII.

Determinatorem o charakterze restryktywnym jest nazwisko. Wyłącznie ten determinator razem z imieniem tworzy frazy nominatywne. Pozostałe mają charakter predykatywny. W analizowanym materiale nazwisko jako determinator jest częstsze w grupach notowanych w tytule. Występuje tam w ok. 60% fraz jako determinator samodzielny, np. *Andrzej Terlecki, Martinus Zaklicki* lub jako jeden z określników, np. *Paulus Iwanek de Buk*. W formule wstępnej pojawia się zaledwie w 30% fraz o referencji osobowej. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest fakt, że w tym miejscu tekstu jako determinatory dominują znominalizowane frazy wyrażające podstawowe struktury semantyczne oparte na predykatie relacyjnym *syn* (przedstawiam je niżej). Jako determinator nazwisko pojawia się w nich regularnie przy członie konstytutywnym grupy nominalizowanej, a nie przy podstawie grupy głównej. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że podawane w tytule nazwisko syna tylko dwukrotnie w tekście ksiąg nie zgadza się z nazwiskiem ojca. Przytoczymy jeden z zanotowanych przykładów:

tytuł: *Confesjo Jacobii Dorsz*

formuła wstępna: *Jacobus, Michaeli Kuna de Gorka Filus.*

W tekstach staropolskich, a i jeszcze chyba w szesnastowiecznych, szczególnie w sytuacji, gdy nazwisko nie było utrwalone, było ona wprowadzana do grupy poprzez nominalizacje struktur syntaktycznych opartych na predykatie wyrażanym przez czasowniki *nazywać się / być zwanym* etc. W trakcie procesu nominalizacji grupy tego typu są redukowane do postaci członu antroponimicznego. W tekstach staropolskich (b. często), ale jeszcze także w zapiskach szesnastowiecznych i późniejszych w funkcji determinatora

nazwiskowego mogły wystąpić syntagmy ze znominalizowanym wyrażeniem predykatywnym. Tego rodzaju syntagmy notowane są również sporadycznie w tekstach ksiąg złoczyńców, np. *Casper de Łukom Szady dictus*. Inny charakter mają frazy *Joannes vulgo garbaty*, które przywołują sytuację nieoficjalną.

W strukturze linearnej grupy determinator nazwiskowy występuje zawsze po imieniu, jako członie konstytutywnym frazy. Z literatury przedmiotu wiadomo, że ta pozycja ustaliła się już w okresie średniowiecza.

Wyjątkowa jest grupa, w której nazwisko wprowadzane jest przez determinator zdaniowy: *Jan z Poznania Iwanek, Andrzeja Rybaka, którego po żonie Płoszajem zową, syn.* Sytuację taką wymusiła jednak nie konwencja stylistyczna, lecz konkretna sytuacja komunikacyjna. Szło bowiem o przekazanie zaktualizowanej informacji, że nazwisko zostało przejęte po żonie, a taka zaktualizowana informacja jest możliwa do przekazania wyłącznie w zdaniu.

W funkcji determinatora występują również rzeczowniki nazywające wykonywane rzemiosło. W obydwu interesujących nas tu częściach tekstu determinator ten wystąpił w ok. 10% konstrukcji podstawowych. Znacznie liczniej jest reprezentowany we frazach z relatorem *syn.* Około 40% z nich zawiera w swoim składzie omawiany tu typ determinatora. We frazie występuje jako jedyny determinator przy imieniu, np. *Michał miecznik, Andreas Sator*, pojawia się też często w grupach z determinatorem nazwiskowym, *Jakub Sebastianowicz krawiec*. Ostatni typ grupy staje się z czasem coraz częstszy, nie tylko w omawianym typie tekstów. W linearnej strukturze grupy ma nieustaloną pozycję. Może wystąpić w każdym miejscu, ale nigdy przed jednoelementowym determinatorem nazwiskowym.

W grupach referujących mieszkańców wsi pojawiają się determinatory wskazujące na stan majątkowy danej osoby. Są to wyrażenia typu *cmetho, kmieć, semikmatho* itp., np. *Johannes cmetho de villa Kaczanowo*. W strukturze linearnej grupy te zachowują się analogicznie do determinatorów oznaczających zawód. Nigdy w jednej frazie syntaktycznej nie pojawiają się jednocześnie determinatory nazywające zawód i wskazujące na sytuację ekonomiczną. Decydują o tym już jednak względy pozajęzykowe.

Inny charakter od przedstawionych powyżej mają pojawiające się wyłącznie w prepozycji wyrażenia typy: *laboriosus, providus, generosus*, pol. *pracowity, opatrzny, urodzony*. Są to skonwencjonalizowane wykładniki przynależności stanowej poszczególnych osób. Wyrażenia te nie wystąpiły ani raz w grupach zanotowanych w tytule. Kilka razy zostały zapisane w formule wstępnej w grupie podstawowej i relatywizowanej, np. *Honestus*

jacobus mały, Petrus famati olim Laurenty Goral sutoris de Sołacz Filus. Warto dodać, że w innych teksthach (np. testamentach, kwietacjach itp.) w grupach nominalnych o referencji osobowej człon ten jest niemal bezwyjątkowy we frazach obecnych w formule wstępnej, gdzie następuje identyfikacja osoby. Częste są również w tytułach.

Szczególnym typem determinatora, niezwykle nośnym informacyjnie są znominalizowane frazy wyrażające podstawowe struktury semantyczne oparte na predykatywnej relacyjnym *syn* np. *Johannes Urbani Bieniasz de Sandomierz Filus.* Frazy te nie przypisują już tylko członowi konstytutywnemu prostej cechy, ale ustawiają go w określonej relacji do drugiej osoby, która referowana jest również przez grupę nominalną, mocno nieraz rozbudowaną. Wykładnikiem relacji jest tutaj mający wartość predykatywną rzeczownik relacyjny tupu *syn, córka, żona, poddany* itp. Technika obudowy przez determinatory członu konstytutywnego znoninalizowanej struktury syntaktycznej jest identyczna jak we frazie podstawowej, nie będę zatem jej tu omawiał. W badanych teksthach grupy z tym determinatorem są bardzo liczne tam, gdzie idzie o właściwą identyfikację osoby, czyli w formule wstępnej, bardzo rzadko pojawiają się w tytule. Zdecydowanie jako wykładnik relacji dominuje *syn*, dwa razy pojawia się *córka*, dwukrotnie również wystąpił *poddany*. W stanowiących podstawę porównania teksthach z połowy szesnastego wieku frazy tego typu są jeszcze sporadyczne. Raz w badanych teksthach została zapisana fraza, w której pojawiają się dwa determinatory omawianego rodzaju. Osoba referowana przez człon konstytutywny grupy relatywizowana jest do ojca i męża: *Anna Martini, Joannis sarctoris filia, uxor Stanislai sutoris.* W badanych teksthach niemal bezwyjątkowa jest relacja do ojca. W siedemnastowiecznych księgach złoczyńców pojawiają się grupy, które wyrażają sytuację odniesienia do obydwojga rodziców. W tekście manifestuje się to przez struktury syntaktyczne, które są koniunkcją grup nominalnych, np. *Johannes, Petri et Cunegundis coniugis de Piaski filus.* Tego typu frazy zaskakują w omawianym gatunku teksthowym. Są one bowiem charakterystyczne dla ksiąg chrztów, gdzie stanowią podstawowe narzędzie identyfikacji rodziców dziecka. Przytoczymy przykładowo jedną z takich syntagm z teksthów metrykalnych: *Baptizavi Joannam Jacobi et Reginae Skarboszow coniugum legitimum de Gorzyce filiam.* Być może to stylistyka zapisków metrykalnych wpłynęła bezpośrednio na kształt grupy we wspomnianym dokumencie. Tendencja do relatywizowania dziecka do obydwojga rodziców uwidacznia się także już w badanym tekście podstawowym. Matka przywoływana zostaje przez dodatkową grupę apozytywną, stanowiącą uzupełnienie tych informacji, które niesie grupa główna wraz z pozostałymi determinatorami, np. *Tomas de Skiden, Bartholomaei Sebastianowicz braxatoris filus, mater vocabatur Catharina.* Fraza

nazywająca matkę jest relatywizowana do całej ukształtowanej grupy, a nie do jednego z jej członów.

Omówione wyżej typy determinatorów stanowią budulec fraz z antroponomicznym członem konstytutywnym. Zarówno liczba determinatorów w poszczególnych syntagmach, jak i porządek linearnej tych determinatorów dalekie są jednak od stabilizacji. Kształt grupy może być różny nawet w odniesieniu do tej samej osoby, np:

Jan szewc, Piotra z Lubonia syn,

Jan, Piotra z Lubonia syn,

Jan szewc, zwany Gajowcem,

Jan Gajowiec.

Można tylko mówić o pewnej tendencji do dominacji grup o schemacie *imię + fraza lokatywna* w tytule oraz grup z relacyjnym wyrażeniem predykatowym typu *syn, córka* w formule wstępnej. Te ostatnie stają się charakterystyczne dla analizowanego tu gatunku tekstowego. W innych genealogicznie tekstach spotykane są sporadycznie.

Summary

The main aim of this article is a characteristic of the syntactic groups based on an antroponymic model. The basic phrase model is a name. A surname is one of the denominators. As the conducted analysys have shown, the surname's denominator has already a fixed position in a linear group's structure. Others (locative, naming given occupation, indicating the particular relation to the other person) in each syntagmas are far from stabilisation. The phrases with a relative predicate expression such as a son, a daughter, for example: John Kowalski the son of Michael Golen from Solacz are characteristic of the analysed texts. However, in other genealogical texts, they can be found occasionally.

Key words:

nominal group; antroponymic constitutive model; name; surname

E-mail: andrzej.sier@wp.pl

Wielokulturowa Europa w materiale onomastycznym wybranych książek dla dzieci

Edyta Skoczylas-Krotla (Częstochowa)

Ważnym wyzwaniem edukacyjnym XXI wieku jest wyposażenie najmłodszego pokolenia w wiedzę dotyczącą Unii Europejskiej oraz kształtowanie odpowiednich postaw poznawania, rozumienia i akceptowania innych kultur, pokonywanie uprzedzeń i wzajemnego zrozumienia. Zadania te odnoszą się do wszystkich szczebli edukacji i są realizowane w ramach edukacji europejskiej. Rozumie się przez nią całokształt zaplanowanych działań edukacyjnych realizowanych w trzech polach tematycznych: edukacja o Europie, dla Europy i przez Europę.

Kształcenie o Europie to przekazywanie wiedzy dotyczącej poszczególnych krajów europejskich – ich położenia geograficznego, narodowych symboli, a przede wszystkim ich kultury i literatury w taki sposób, aby w duchu hermeneutyki międzykulturowej spotkać – uwrażliwić – zrozumieć.¹ Jak zauważa E. Sadowska,² edukacja europejska narzuca nowy sposób spojrzenia na los świata i człowieka, na problem współistnienia, współdziałania i realizowania zasad pluralizmu etycznego, religijnego, kulturowego. Wymóg ten przenosi się na działania procesu edukacyjnego, w który zostaje wpisana orientacja na treści dotyczące zintegrowanej wiedzy o Europie.

Jednym z warunków skutecznej edukacji europejskiej, obok poprawnie dobranych form i metod pracy, jest wykorzystanie środków dydaktycznych, do których należą m.in. teksty literackie, encyklopedie i leksykony, słowniki, rozmówki obcojęzyczne, środki manipulacyjne, środki wizualne, środki audytywne, środki audiowizualne, komputerowe programy multimedialne dla dzieci.

W procesie dydaktycznym wykorzystać można, a nawet należy utwory zawierające bogate tworzywo onomastyczne. Przedmiotem artykułu jest przyczynkowa analiza tekstów książek dla dzieci, w których dominująca jest tematyka europejska.

Słownictwo kreujące obraz państw Europy wzdłuż osi opisowo-topograficznej zdominowane jest przez nazwy własne, wśród których liczne reprezentacje tekstowe mają realia geograficzne, np.:

¹ SIKORA-BANASIK, D. Języki obce w edukacji europejskiej dzieci w wieku wczesnoszkolnym. *Poligloty* 2, 2005, s. 40.

² SADOWSKA, E. Edukacja europejska. In: *Nowe oblicza pedagogiki. Pojęcia. Przedstawiciele. Literatura*. A. Marzec – E. Sadowska – E. Piwowarska (eds.), Częstochowa 2008, s. 69.

- morza i oceany – Cypr (...) leży na *Morzu Śródziemnym* E17, część terytorium przylega do *Morza Bałtyckiego* E 62, Francja ma dostęp do *Oceanu Atlantyckiego* i *Morza Śródziemnego* E40,
- rzeki – największa rzeka Wielkiej Brytanii – *Tamiza* 106, nad *Menem* E80,
- jeziora – wielkie jezioro *Balaton* E100,
- góry, szczyty – góry *Kaukazu* E97, najwyższy szczyt Europy, *Mont Blanc* E40, od Rysów, najwyższego szczytu Polski E25, najwyższy szczyt, *Gerlach* E87, o świętej gorze Triglaw E90,
- wyspy – *Wyspy Owczego* E26, *Grenlandia*, wyspa śniegu i lodu E26, wyspa *Gozo* E74.

W tekstach książek zawarte są nazwy własne dotyczące realiów administracyjno – społecznych poszczególnych państw członkowskich Unii Europejskiej. Należą tu:

– nazwy krajów:

Austria to nieduży kraj E8, *Belgia* jest niedużym krajem E13, *Cypr* jest sporą wyspą, jak na wyspę, ale małym krajem, jak na kraj E17, *Czechy* są republiką E20, *Estonia* jest republiką E30, *Finlandia* jest republiką E34, *Francja* słynie z niezliczonej ilości serów. Jest ich podobno tyle, ile dni w roku. Każdy region ma swój własny gatunek sera D33, *Niemcy* to najbardziej ludny kraj wspólnoty Europejskiej E80, Słownenia jest zieloną perłą europy E88,

– nazwy stolic państw:

stolicą Austrii jest *Wiedeń*, który słynie ze wspaniałych zabytków, sznyceli i torcików E8, stolica Belgii – *Bruksela* – jest jednocześnie stolicą Europy, bo tam mieści się siedziba Unii Europejskiej oraz znajdują się władze klubów i komisje Parlamentu Europejskiego E13, stolicą Cypru jest *Nikozja* E17, stolicą Czech jest *Praga* E20, stolicą Malty jest *La Valetta* E74, stolicą Estonii jest *Tallin* E30, stolicą Finlandii są *Helsinki* E34, *Paryż*, gdzie mieszka aż 10 milionów ludzi E40,

– nazwy miast:

na stadionie w *Grazu* (czytajcie: „gracu”) E5, takie jak *Linz* (czytajcie: ”linc”) E8, z miasta *Legie* (czytajcie: ”lież”) E9, *Pilzno*, *Brno* czy *Ostrawa* E20, ważne miasta to *Espoo* i *Tampere* E34, duże miasta: *Marsylia*, *Lyon* (czytajcie: ”lion”), *Tuluza* E40, ser parmezan jest to najbardziej znany włoski ser na świecie, wytwarzany z krowiego mleka. Po raz pierwszy został wyprodukowany w *Parmie* – stąd jego nazwa D18, *Monachium*, *Hamburg* i *Kolonia* E80, prawdziwa pizza – margheritę, można

zjeść w okolicach *Neapolu*. Margheritta to pizza na cienkim cieście, z sosem pomidorowym, mozzarellą i bazylią D19.

– nazwy jednostek podziału terytorialnego:

kraj (...) podzielony na trzy regiony – *Flandrię*, *Walonię* i region stolicy, czyli *Brukseli* E13, całemu regionowi *Haapsalu* E27,

– nazwy mieszkańców państw:

dla tych *Austriaków* E8, *Waloni* na południu mówią po francusku, a my, *Flamandowie* na północy, po flamandzku E9, *Belgowie* bardzo lubią się uczyć obcych języków E13, my *Czesi* jesteśmy najpoczciwszym narodem E19, *Duńczycy* będący Skandynawiami. Inni Skandynawowie to *Szwedzi*, *Norwegowie* i *Finowie* E26, mleko jest ulubionym napojem *Szwedów*. Popijają nim niemal wszystkie posiłki D28, *Anglicy* są największymi na świecie miłośnikami herbaty D50, *Francuzi* bardzo lubią jeść zupy. We francuskim menu do narodowych zup należą: rosół ze sztuką mięsa, zupa cebulowa, zupa ze świeżej kapusty, zupa z raków oraz z pewnych gatunków małży D32, przy wspólnym stole *Szwed* częstował kiszonymi śledziami (brr! Na ich widok wzdrygali się wszyscy goście), a *Polak* – ogórkami kiszonymi (na ich widok uciekał *Szwed*). *Grek* zrobił sałatkę grecką, a *Bułgar* szopską. *Francuzi* przynieśli sery. *Anglik* podał angielską herbatę (punktualnie o siedemnastej) D81.

W analizowanym materiale onomastycznym pojawiła się nazwa własna jako znak wyrażający negatywne nastawienie do mieszkańca Wielkiej Brytanii. Wartość ekspresywną posiada wyraz *Angole*, pojawiający się wielokrotnie w kontekstach zdecydowanie pejoratywnych: ci Angole zawsze wtrącają się w nie swoje sprawy E15, po plaży włóczy się jeszcze kilku Angoli E81, zostały zaatakowane podstępnie przez Angoli E39, najechali nas ci wstępni Angole E59, ci tchórze Angole E39.

Wizerunek państw europejskich tworzy również nazewnictwo z zakresu historii, kultury i dziedzictwa narodowego. Do tego kręgu onomastycznego należą następujące egzemplifikacje:

– postacie historyczne i władcy:

król nazywa się *Albert II* E13, angielski król *Ryszard Lwie Serce* E15, pierwszy król *Knut Wielki* E25, od szwedzkiego króla *Eryka* E32, *Karol Młot* był znakomitym wodzem E37, *Pepin Krótki* pokonał króla Longobardów E38, *Joanna d'Arc* zwana *Dziewicą Orleańską* E38, *Napoleon Bonaparte* E39, jeden z ostatnich królów Francji, *Ludwik XVI* E40, *Ferdynand I Habsburg*, cesarz Austrii E6, o panowaniu *Fryderyka*

Wielkiego z rodu Hohenzollernów E76, *Bismarcka*, wielkiego wodza z końca XIX wieku E77, król *Karol Gustaw XVI* E96, król *Zygmunt Luksemburski* E98,
– postacie znanych Europejczyków:

Zygmunta Freuda, słynnego psychiatry i twórcy psychoanalizy E5, najsłynniejszym Austriakiem w historii był *Arnold Schwarzenegger*, który na dodatek urodził się w Grazu E6, *Wolfgang Amadeusz Mozart* (czytajcie: „mocart“), słynny kompozytor E6, *Mozart* tworzył genialne opery, które należą do największych osiągnięć ludzkiego ducha E6, *Helenie Vondraczkowej* E20, filozofa *Sørena Kierkegaarda* E22, *Hegel* był wielkim filozofem, podobnie jak *Kant*, *Fichte*, *Nietsche* i *Heidegger*. A oprócz filozofów mieliśmy też wielkich kompozytorów, takich jak *Bach*, *Wagner* E80, o pisarzu *Hansie Chrystianie Andersenie* E25, *Miguela Cervantesa*, słynnego hiszpańskiego pisarza E46, słynna szwedzka autorka *Astrid Lindgren* E92,

– nazwy wytworów rąk ludzkich:

hymn Unii Europejskiej, czyli „Odę do radości” E18, napisał „Don Kichota z La Manczy” E47, napisał tragedię „Romeo i Julia” E76, bajki braci Grimm, pod tytułem „Szczęśliwy Jaś” E77, ulubioną książkę „Pippi Långstrump” E92, osiem butelek piwa „Bażant” E19, butelkę wina „Zlatorog” E88,

– imiona:

Hans to niemiecka wersja imienia Jan B109, *Cyriak i Cyryl* są imionami pochodzenia greckiego B109, *Matti* to fińska wersja polskiego imienia Mateusz B109, *Despina* to popularne w Grecji imię B110, *Inez* to hiszpańska wersja imienia Agnieszka B110.

Wejście Polski do Wspólnoty Europejskiej spowodowało zmiany w edukacji, a tematyka europejska na stałe zagościła w przedszkolach i szkołach. Dzieci poznają kulturę sąsiadów, dowiadują się ciekawostek wyróżniających poszczególne państwa spośród innych, poznają cechy wspólne dla wszystkich narodów Europy.

W tekstach przeznaczonych dla młodych odbiorców nazewnictwo buduje obraz krajów europejskich, stanowiących środowisko człowieka, obejmujące przestrzeń fizyczną i przyrodniczą, przestrzeń społeczną i kulturę.³ Materiał onomastyczny nadaje fabule utworów określone miejsce w przestrzeni i czasie. W ten sposób pełni funkcję lokalizacyjną. Perspektywę przestrzenną tworzą w tekstach nazwy własne o różnym zasięgu terytorialnym: choronimy, toponimy, hydronimy, oronymy. Ważne są również etnonimy, które nie tylko

³ BARTMIŃSKI, J. Językowe podstawy obrazu świata. Lublin 2006, s. 179.

identyfikują zbiorowości ludzkie, ale także sygnalizują przestrzeń zamieszkiwaną przez nazwane narody.

Jak zauważa S. Gajda⁴ nazwy własne mogą odbijać historię i kulturę każdego narodu i niepowtarzalność oznaczanego obiektu. Niosąc informację o unikatowym naradowokulturowym nacechowaniu jednostek językowych stają się nośnikami narodowego kolorystu. Nawiązując do sugestii B. Walczaka⁵ w artykule wyodrębniono ideonimy (tytuły utworów literackich, plastycznych i muzycznych, filmów, nazwy wydarzeń historycznych, nazwy organizacji politycznych, kulturalnych) oraz chrematonimy, rozumiane jako nazwy własne takich wytworów rąk ludzkich, które nie są trwale związane z określonym krajobrazem: statków, wyrobów przemysłowych (drogeryjnych, spożywczych, gospodarstwa domowego).

Należy zwrócić uwagę na funkcję dydaktyczną⁶ nazw własnych i ich walor edukacyjny. Materiał onomastyczny wyekszerpowany z tekstów książek dla młodych odbiorców ma na celu wzbogacenie i utrwalenie wiedzy dzieci, dotyczącej krajów europejskich. Nazwy własne powinny być wielokrotnie wykorzystywane w edukacji europejskiej, wielokulturowej środowiskowej, regionalnej, gdyż są one ściśle powiązane z tymi obszarami procesu dydaktycznego.

Literatura:

- BARTMIŃSKI, J. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin 2006.
- GAJDA, S. Naradowokulturowy składnik znaczenia nazw własnych w aspekcie edukacyjnym. In: *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*. R. Mrózek (ed.), Katowice 2004, s. 21–28.
- KĘSIKOWA, U. Funkcja dydaktyczna nazewnictwa w powieściach dla młodzieży. In: *Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej*. E. Homa (ed.), Szczecin 1988, s. 81–86.
- SADOWSKA, E. Edukacja europejska. In: *Nowe oblicza pedagogiki. Pojęcia. Przedstawiciele. Literatura*. A. Marzec – E. Sadowska – E. Piwowarska (eds.), Częstochowa 2008, s. 65–74.
- SIKORA-BANASIK, D. Języki obce w edukacji europejskiej dzieci w wieku wczesnoszkolnym. *Poliglotka* 2, 2005, s. 38–45.

⁴ GAJDA, S. Naradowokulturowy składnik znaczenia nazw własnych w aspekcie edukacyjnym. In: *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*. R. Mrózek (ed.), Katowice 2004, s. 26.

⁵ WALCZAK, B. Dzieje języka a nazwy własne. In: *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*. R. Mrózek (ed.), Katowice 2004, s. 37.

⁶ KĘSIKOWA, U. Funkcja dydaktyczna nazewnictwa w powieściach dla młodzieży. In: *Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej*. E. Homa (ed.), Szczecin 1988, s. 81–86.

WALCZAK, B. Dzieje języka a nazwy własne. In: *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*. R. Mrózek (ed.), Katowice 2004, s. 29–45.

Wykaz skrótów:

B – LASKOWSKA, J. *Europa pełna baśni*. Warszawa 2004.

D – GÓRSKA, A. *Książka kucharska dla dzieci. Dzieci gotują. Kuchnie świata*. Warszawa 2007.

E – FABJAŃSKI, M. *Europowieści*. Warszawa 2005.

Summary

An important educational challenge of the 21th century is to provide the children with knowledge connected with the European Union and to develop the proper cognitive attitudes, understanding and acceptance of other cultures, overcoming prejudice and learning the mutual acceptance. These tasks apply to all levels of education and they are realized as part of the European education. What is understood here are all educational activities which are realized in three topical areas: education about Europe, for Europe and through Europe.

Literary texts, in which proper names are widely presented, can help to hand down knowledge about the European countries. Different proper names belong to this group such as: geographical names, rivers, lakes, seas, mountain ranges, place names names, names of countries, national symbols, names of important people from a given country, names of the works of art (literature, art, painting, architecture), names of famous dishes, etc.

The article presents the chosen proper names from the books for children. These names broaden the readers' knowledge about the European countries.

Key words:

European education; proper names; naming functions; literature for children

E-mail: e.skoczylas-krotla@ajd.czest.pl

Przetrwają najpiękniejsi...

Nazwy kosmetyków i ich socjobiologiczne (ewolucyjne) uwarunkowania

Katarzyna Skowronek (Kraków)

W niniejszym referacie chciałabym opisać niektóre, najważniejsze biologiczne i kulturowe czynniki, jakie rządzą obecnością kosmetyków w naszym życiu, a które znajdują się w ich nazewnictwie.

1. Kosmetyk, kosmetyka, kosmetonimia. Problemy definicyjne

Pochodzenie słowa *kosmetyk* nie jest do końca wyjaśnione.¹ Do łaciny trafiło najpewniej z greckiego – słowo *kosmeter* w starożytnej Helladzie oznaczało młodą niewolnicę, zajmującą się porządkiem. Ono z kolei wywodzi się ze starogreckiego kosμητική ‘upiększający, strojny, zdobiący’.²

Obecnie kosmetyki definiuje się zgodnie z międzynarodową Dyrektywą Kosmetyczną 76/768 WE, artykułu 1.: „Każdy produkt przeznaczony do kontaktu z zewnętrznymi częściami ciała ludzkiego (skórą, owłosieniem, paznokciami, wargami i zewnętrznymi narządami płciowymi) lub zębami i błonami śluzowymi jamy ustnej, którego wyjątkowym lub głównym zadaniem jest ich czyszczenie, perfumowanie lub ochranianie, aby utrzymywać je w dobrym stanie, zmieniać ich wygląd lub poprawiać zapachy ciała, nie naruszając jego metabolizmu”. Kosmetykami są wszelkie środki do oczyszczania, pielęgnowania i upiększania skóry, włosów, paznokci i oczu, do ukrywania defektów urody: kremy, balsamy i śmietanki, płyny do kąpieli, pomadki, pudry, sztyfty maskujące, tusze, dezodoranty, antyperspiranty, preparaty przeciwsłoneczne, szampony, odżywki, farby, lakiery, żele etc.

W myśl pewnej tradycji istniejącej w terminologii onomastycznej można nazwę kosmetyku określić jako *kosmetonim*, a całą kategorię jako *kosmetonimię*. Jako podstawę empiryczną swoich rozważań wybrałem nazwy kosmetyków przeznaczonych dla kobiet, wyprodukowanych przez takie polskie firmy jak: *Ziaja, AA Oceanic, Dermika, Eris, Eveline Cosmetics, Dax Cosmetics*. Nazwy te traktuję jako onimiczne zwierciadło społecznych zachowań wobec ciała, zachowań wykraczających znacznie poza standardowe zabiegi kosmetyczne.

¹ Powszechnie użycie tego terminu sięga okresu starożytnego Rzymu, w którym *kosmetami* nazywani byli niewolnicy zajmujący się masażem w łaźniach.

² Inne źródła podają, że wyraz *kosmetyka* pochodzi z języka greckiego, od słowa *kosmos* oznaczającego ‘ład, porządek’.

Pozostaje do rozstrzygnięcia problem metodologiczny: co potraktować jako nazwę własną kosmetyku? Przed podobnym problemem stają zresztą wszyscy onomaści, którzy badają kategorie onimiczne nieprototypowe, głównie chrematonimiczne, lecz nie tylko, złożone z leksyki, która poświadczona jest we współczesnych słownikach, trudne do wyodrębnienia z całego kontekstu (powstaje bowiem problem, jak łatwo się przekonać, czytając teksty na opakowaniach tych kosmetyków, gdzie nazwa „się kończy” a rozpoczyna tekst apelatywny).

Przyjęłam, że w skład nazwy danego kosmetyku wchodzi nazwa serii i nazwa (określenie wielowyrazowe) specyfikujące dany kosmetyk. Nazwa kosmetyku jest więc wielowyrazowym, niekiedy skomplikowanym składniowo tworem. Tylko uwzględnienie, jak sądę, obu a niekiedy nawet kilku części tej nazwy pozwala spojrzeć na tę kategorię nazewniczą w miarę spójny sposób:³

Incentive. Napinający krem przeciwzmarszczkowy na dzień

Body antycellulite program. Intensywne serum drenujące uda i pośladki

Interesuje mnie przede wszystkim zawartość pojęciowa tych nazw. Nie uwzględniam natomiast aspektu marketingowego nazewnictwa kosmetycznego.⁴

2. Socjobiologia, psychologia ewolucyjna i onomastyka – czy mają z sobą coś wspólnego?

Tytuł mojego artykułu mógłby wskazywać, że pragnę omówić ważną rolę zmysłów człowieka – wzroku, smaku, powonienia, dotyku i słuchu w poznawaniu świata, znajdującą swoje odzwierciedlenie we współczesnych kosmetonimach. Nasze zdolności i preferencje np. smakowe (człowiek wykazuje wielkie upodobanie do pokarmów bogatych w substancje o walorach odżywczych, w tłuszcze, cukier, białka i sól, a niechęć do substancji gorzkich, kwaśnych i trujących) są przecież efektem ewolucji i mają charakter adaptacyjny. Współcześni kreatorzy wykorzystują nasze sensualne preferencje w znakomity sposób – nazwy mają oddziaływać na nasze wyobrażenia a potem pobudzać zmysły:

Blubel. Owocowy krem nawilżający brzoskwinia-gruszka

AA Prestige Spa Emotion. Czekoladowe masło do ciała „Czekoladowa energia”

³ Zaistniała również w wielu wypadkach konieczność ingerencji interpunkcyjnej – postawienia kropki lub myślnika, jeśli wydało się to uzasadnione semantycznie.

⁴ O świadomym procesie tworzenia nazw produktów ze względu na ich walor marketingowo-reklamowy pisał M. Rutkowski (2003). W artykule pomijam także problem angielskiego słownictwa w kosmetonimach czy neologizmów różnego rodzaju. Nie zajmuję się też nieustabilizowaną, błędnią lub niekonsekwentną pisownią (szczególnie wielkich i małych liter).

Mogłoby się też wydawać, że omówię problem wewnętrznego metabolizmu człowieka, działania hormonów i innych substancji dokrewnych w jego organizmie, który często pojawia się w popularnonaukowych dyskursach. Wiedza na temat testosteronu, adrenaliny, estrogenu, progesteronu i endorfin już dawno wyszła z laboratoriów medycznych i stała się dziś *common sense* a związku z tym jest wykorzystywana w nazwach kosmetyków:

Collaction. Krem anti-aging na noc aktywny metabolicznie

Dr Irena Eris Prosystem Home Care. Pobudzenie endorfin.

W kontekście „biologicznych” uwikłań kosmetonimów można byłoby również omówić naturalne, roślinne składniki kosmetyków, uwidocznione w ich nazwach i współtworzące modny dyskurs „życia ekologicznego”, „powrotu do natury”:

HerbikaPlant. Krem bionawilżający biała herbata

Ogród natury. Aktywny przeciwzmarszczkowe krem pod oczy

Jednak cel mojego referatu jest inny i wymaga wyjaśnienia terminów „socjobiologiczny” i „ewolucyjny”, szczególnie w kontekście badań onomastycznych.

Nauka zwana socjobiologią (w klasycznej interpretacji jej twórcy, E. O. Wilsona) i jej współczesna następczyni, psychologia ewolucyjna, bazują na takim oto ogólnym stwierdzeniu: osiągnięcia nauk przyrodniczych, biologicznych można zastosować do opisu i interpretacji zjawisk kulturowych. Korzystając z najnowszych osiągnięć teoretycznych biologii ewolucyjnej (np. teorii doboru płciowego) i współczesnej psychologii, próbuję one wyjaśnić ludzkie zachowania jako wynik koewolucji, współzależności między ewolucją biologiczną a kulturową. Psychologowie ewolucyjni zakładają, iż przynajmniej część naszych zachowań jest dziedziczona *genetycznie*.⁵ Podstawowy cel tych nauk to odnalezienie zależności i paralel pomiędzy biologicznymi a kulturowymi uwarunkowaniami działalności człowieka. (por. Buss 2003: 23–55).

Pora teraz wyjaśnić, jak się ma do tego onomastyka. Otóż kosmetonimy zwykle interpretuje się w kategoriach współczesnych trendów kulturowych (por. Kaptur 2008). Semantyka leksyki wchodzącej w skład nazw rozmaitych kremów, balsamów, szamponów wskazuje na – wydaje się typową i wielokrotnie opisaną w licznych analizach kulturoznawczych i socjologicznych – współczesną dążność do perfekcji ciała, do nieskazitelnego piękna, do – jak się to niekiedy określa – obsesji czy też kultu młodości:

⁵ Niektóre z tych założeń są dowodzone poprzez szereg badań prowadzonych w populacjach osób spokrewnionych i niespokrewnionych. Jedną z częściej eksplotowanych badawczo kategorii to bliźnięta jednojajowe wychowywane w różnych środowiskach społecznych. Dzięki tego typu badaniom uzyskuje się informacje na temat zachowania dziedziczonego, niezależnego od otoczenia społeczno-kulturowego. Innym ciekawym obszarem badawczym są porównania statystyczne relacji rodziców wobec dzieci (np. zachowań patologicznych w rodzinach, dzieciobójstwa) w rodzinach naturalnych i zastępczych.

AA Q 10. Maseczka wygładzająca – blask Młodości

Fortessimo Impact. Odmładzający krem przeciwzmarszczkowy

Współczesne społeczeństwo jest społeczeństwem somatycznym (jak mówi twórca socjologii ciała, M. Turner). Współczesne kosmetyki, szczególnie te zaawansowane technologicznie – jak mogłyby wskazywać ich nazwy:

The Highest Technology Inside Ecology. Serum przeciwzmarszczkowo – liftingujące

Nano Entrée. Nanokrem przeciwzmarszczkowy korygujący oval twarzy

mają nam pozwolić uwolnić się od naszej cielesności. Oferują – prawdziwie czy też nie – wyzwolenie od naturalnej biologicznej kondycji i wyglądu, dotychczas danych nam od urodzenia, zatem wyzwolenie ciała od przypadkowości i konieczności. To, co dawniej wydawało się *naturalne*, bo zgodne właśnie z biologiczną kondycją człowieka, dziś staje się niepożądane, więc *nienaturalne*. Jak pisze Nancy Etcoff, „kosmetyki [...] to środki do tworzenia iluzji młodości i płodności” (Etcoff 2000: 127). Kosmetonimy typu:

AA Prestige Morpho Creator Pro Calcium 50+. Serum wypełniające zmarszczki

AA. Efekt matujący. Aktywnie oczyszczający peeling do mycia twarzy

Remodelist. Krem rekonstruktor 4 D

uczą współczesnego człowieka estetycznego dystansu do własnego ciała i kształtowania go, budowania czy aktywnego kreowania w zależności od założonych potrzeb, celów i efektów.

Z drugiej jednak strony bardzo dłuża historia kosmetyków, udokumentowana wiarygodnie przynajmniej od trzeciego tysiąclecia p.n.e.,⁶ świadczy, że u podłożu tej „walki” z oznakami starości i brzydoty (choć różnie definiowanymi) są głębsze podstawy niż tylko „kaprysy mody”. Nazwy kosmetyków odzwierciedlają zatem nie tylko współczesne dyskursy społeczne, ale i biologiczne czy ewolucyjne determinanty. Jeśli nazwy kosmetyków kobieczych „malują”, by się tak metaforycznie wyrazić, „portret kobiety”, to można w tym portrecie odkryć refleks odwiecznego ludzkiego pragnień „poprawienia natury”, trwałego i głębszego niż przemijające mody.

W tym więc sensie ten artykuł jest próbą nieco innego spojrzenia na pewien zbiór nazw własnych, na czynniki warunkujące kreację niektórych nazw. Jest okazją do „zapozyczenia” pewnych idei z innych nauk (w tym wypadku – przyrodniczych) w celu nieco odmiennej interpretacji onimów. Jest to jeszcze jeden przyczynek ku onomastyce interdyscyplinarnej.

⁶ Por. np. <http://www.portretkobiety.pl/a/2/44/historia-kosmetyki/>
lub <http://historiakosmetyki.wordpress.com/page/2/>.

3. Nazwy kosmetyków dla kobiet a męskie strategie wyboru partnerki – młodość i uroda

W tej części artykułu chciałabym wskazać, w jaki sposób w nazwach kosmetyków dla kobiet można interpretować pojęcie *młodości* w kategoriach biologicznych i kulturowych.

Po pierwsze, choć zabrzmi to może paradoksalnie – pojęcie *młodości*, w różnorodny sposób objawiające się w kosmetonimach, pokazuje de facto „męski punkt widzenia”. Jest dziś właściwie fundamentem współczesnej psychologii ewolucyjnej teza (która potwierdzają badania naukowe), iż młody wiek kobiety jest jej wielkim walorem, gdyż jest najbardziej oczywistym z męskich preferencji. Z modelu ewolucyjnego wynika, że mężczyźni nie pragną młodości jako takiej, lecz cenią ją jako widomą oznakę wartości płodności kobiety, ponieważ z wiekiem obniża się jej reprodukcyjny status (por. Buss 2003: 161–166). W toku ewolucyjnych przemian młodość konsekwentnie kojarzyła się z płodnością. Współcześnie mężczyźni uwzględniają to w swoich preferencjach – badania społeczeństw nie tylko zachodnich, ale i na całym świecie pokazują, że wybierają oni dla siebie żony młodsze (mówimy tu o statystyce, nie o jednostkowych przypadkach). Czy może zatem dziwić, że aspekt *młodości, zatrzymania młodości, ujawnienia młodości* znajduje swój wyraz w licznych kosmetonimach?:

Individuelle. Esencja de Luxe z molekułami młodości

Eliksir młodości – remodelist. Aktywator glikolowy

Tajemnica młodości – maseczka przeciw zmarszczkom i bruzdom

Młodość kojarzona była przez naszych przodków także ze zdrowiem, brakiem chorób. Zdrowie w głębokiej przeszłości było przecież (a dziś jest nadal) warunkiem *sine qua non* płodności i posiadania zdrowego potomstwa. Poszukiwało się więc na ciele partnerów oznak zdrowia. Są nimi: brak wrzodów lub innych widocznych wyprysków na skórze oraz brak widocznych deformacji ciała. Kosmetyki mają służyć ukryciu ewentualnych defektów. Taki sposób patrzenia na ciała innych osób, przede wszystkim patrzenia mężczyzn na kobiety – dostrzeganie czystej, gładkiej, o właściwym kolorycie cery oraz ciała wolnego od defektów, którego kształty nie odbiegają rozmiarami czy wyglądem od standardowego, swoisty ewolucyjny „spadek”, widoczny w niektórych kosmetonimach:

BeautyMask. Antybakterijna maseczka na twarz głęboko oczyszczająca

Lirene Dermoprogram. Cera tłusta i mieszana. Maseczka wygładzająca i zwężająca pory

Ideal Body. Biodermabrasion effect. Specjalistyczny koncentrat do biodermabrazji blizn i rozstępów

Jest i zdolnością współczesnego człowieka, mimo iż postępy medycyny sprawiły, że związek między rzeczywistym kondycją człowieka a oznakami zdrowia widocznymi na jego ciele już dawno uległ znacznemu rozluźnieniu.

Drugą przyczyną, dla której pojęcie *młodości* pojawia się w nazwach kosmetyków, jest możliwość „odwlekania” momentu śmierci fizycznej w takim sensie, w jakim *młodość* właśnie zdaje się być od śmierci daleko. Kosmetologia daje (w dużej mierze złudne) poczucie kontroli nad starością i śmiertelnością, gdyż rozkłada te zjawiska na szereg drobnych usterek czy kłopotów, którym można zaradzić:

Body Art. Tricellux complex. Trójaktywna formula ujędrniająca ramiona

Yoskine 30+. Wypełniacz zmarszczek mimicznych pod oczy i na powieki

Najważniejsza jednak jest twarz. Można tu przywołać znaną teorię socjologiczną Goffmanowską czy teorię językoznawczą Brown i Levinsona dotyczącą twarzy (por. Linde-Usiekiewicz 2007). Twarz jest zawsze naga – w sensie dosłownym (jako nieokryta część ludzkiego ciała) i psychologicznym czy społecznym. Jest też najważniejszym elementem naszego wizerunku publicznego i związanej z nim potrzeby akceptacji społecznej. Kremy do twarzy stanowią najszerszy segment produktów kosmetycznych. Liczne kosmetonimy wiążą się więc z tym elementem naszego ciała:

Perfecta Cera Wrażliwa. Żel do mycia twarzy

Incentive. Liftingujący krem na twarz i podbródek

Takie onimicznie „rozczłonkowane” ciało sprawia, że doznajemy, jak to ujał psychoanalityk Jacques Lacan, nieustannego „poczucia braku” (*lacking subject*). *Jesteśmy źródłowo niepełnym nagromadzeniem pragnień* (por. Źiżek 2008: 36–54).

Współczesne kosmetyki próbują poradzić sobie z symptomami starzenia (takimi jak głębokie i liczne zmarszczki czy nierówna pigmentacja skóry), także z innych, już czysto kulturowych powodów. Starość bywa bowiem obecnie przyczyną ageizmu, czyli różnych form napiętowania i dyskryminacji ze względu na wiek. Dokonania kosmetologii w tej dziedzinie, np. wygładzania zmarszczek, objawiające się w nazewnictwie typu:

Prestige Age Corrector 40+. Anti-photoageing krem przeciw fotostarzeniu na dzień

Silm Extreme 3D. Superskoncentrowana kuracja antystarzeniowa

można potraktować jako ucieczkę od pewnego rodzaju „śmierci społecznej”, drogę obrony przed bolesnym stanem społecznej „niewidzialności” i „nieużyteczności”, jaki dotycza osoby starsze.

Bez względu na to, jaką genezę współczesnego dążenia do ideału zdrowia i młodości przyjmiemy, to z całą pewnością „wymazywanie” objawów choroby, starości i śmierci za

pomocą kosmetologii zostaje włączone w powszechny proces medykalizacji życia (por. Buczkowski 2005). Termin ten oznacza gwałtowne rozszerzanie się medycznej jurysdykcji na te sfery życia ludzkiego, które dotychczas nie były definiowane jako medyczne. Powstaje zatem kosmetyka *lekarska* czy *medyczna*. Wiele kosmetyków nazywanych jest w podobny sposób jak leki:

Clotrimazolum Ziaja

AA Therapy. Dla diabetyków. Krem przeciwrzybiczo-przeciwbakteryjny do stóp i sprzedawanych podobnie jak one wyłącznie w aptekach. Takie nazewnictwo kosmetyków i sposób ich dystrybucji zwiększa wiarę w ich skuteczność, wywołując wrażenie, że działają głębiej niż tylko w powierzchniowej warstwie naskórka. Zmienia w świadomości konsumentek definicję kosmetyku,⁷ przenosząc jej ciężar z nieobligatoryjnej korekty drobnych niedoskonałości zewnętrznych na obligatoryjne leczenie starości jako „śmiertelnej życiowej choroby”, na którą nieodwoalnie wszyscy zapadamy. Włączenie kosmetonimów w nurt medykalizacji życia społecznego (por. Buczkowski 2005: 111–184) sprawia, że ich stosowanie staje się przymusem (w takim sensie, w jakim z przymusu zażywamy leki).

Wypada też wspomnieć o jeszcze jednym współczesnym wątku w kosmetonimach. Otóż kosmetyka i chirurgia plastyczna stanowią dziś dwie najważniejsze technologie piękna. Ta pierwsza jest skuteczniejsza i trwalsza. Ta druga – mniej inwazyjna i tańsza. Chirurgię kosmetyczną postrzega się jako dział medycyny będący rozwinięciem kosmetologii. Ta ostatnia natomiast próbuje – w nazewnictwie – naśladować chirurgię plastyczną:

Lifting – Precyzja skalpela. Precyzyjny wypełniacz głębokich zmarszczek

Dax Cosmetics Laser Effect. Mikrochirurg – wypełniacz głębokich zmarszczek

Ideal Body. Liposuction effect. Specjalistyczny koncentrat wyszczuplający do redukcji cellulitu

Tak drastyczna i dramatyczna – jak sugerują te kosmetonimy – zmiana ciała jest próbą zniesienia różnicy pomiędzy idealnym ja wyobrażonym a ja sugerowanym innym poprzez ciało i może stać się wyznacznikiem nowej tożsamości. Budzą się tu asocjacje z pewnym typem body-art i z taką m.in. artystką jak Orlan. W tym więc sensie kosmetyka może być interpretowana jako specyficzny body-art, jako forma estetyzacji życia.

Piękno, uroda są równie ważnymi jak młodość pojęciami nadzędnymi, konstruującymi kategorię kosmetonimów. Tę dążność do zachowania urody można i należy postrzegać nie tylko w aspekcie współczesnych dyskursów kulturowych tworzących dyktat

⁷ Choć w sposób niezgodny lub nie w pełni zgodny z prawem, gdyż z definicji kosmetyku wynika, że nie może on mieć takich właściwości jak farmaceutyk.

pięknego wyglądu, ale także w kategoriach biologicznych czy ewolucyjnych. Kulturowo wszechobecne pragnienie urody ma wspólnie wszystkim kulturom i rasom naturalne, biologiczne podłożę:

Uroda to rodzaj biologicznej adaptacji, w której jest wyposażona osoba patrząca. Jest uniwersalnym elementem ludzkiego doświadczenia, wzmacnia przyjemność, przyciąga uwagę i skłania do działań, które zapewniają przetrwanie naszym genom. Ludzka wyjątkowa wrażliwość na urodę jest wrodzona. W ciągu ewolucji ludzie, którzy zauważali pewne sygnały cielesne i obdarzali pożądaniem ich nadawców, odnosili większy reprodukcyjny sukces. My zaś jesteśmy ich potomkami (por. Etcof 2000: 38, Buss 2003: 166). Nazwy kosmetyków po wielokroć powielają kategorię pojęciową *urody*:

Beauty dream. Krem na dzień przeciw 9 oznakom starzenia

Maseczka piękności „Pełnia życia” błyskawicznie regenerująca

Atrakcyjność fizyczna jest łatwa do zaobserwowania, kobiety rywalizują więc między sobą o partnerów, podnosząc własną atrakcyjność w ich oczach i obniżając atrakcyjność potencjalnych konkurentek. Fakt ten jest bezlitośnie, jak pisze David Buss, wykorzystywany przez przemysł kosmetyczny. Współzawodnictwo to – nakręcone przez technologię i masową skalę cywilizacji współczesnego Zachodu – powoduje, iż kobiety poświęcają swemu wyglądowi więcej czasu i pieniędzy niż kiedykolwiek przedtem w historii ludzkości.

4. Wnioski

Mówienie o ciele – także poprzez rozmaite sfery onimiczne – pozwala jednocześnie mówić o społeczeństwie i jego problemach. Utrzymana w takim duchu interpretacja kosmetonimów pozwala na kilka refleksji i onomastycznych, i kulturoznawczych.

Kosmetyki wyłaniają się z tego nazewnictwa obrazu jako rodzaj gry (z) ciałem nie tylko jednostkowym, ale także społecznym. Ciało w kosmetonimach pojawia się jako celowo przekształcane, modyfikowane: dyscyplinowane i autokreacyjne, technologiczne i ekologiczne, medykalizowane i estetyzowane. „Namalowany” kosmetonimami portret kobiety pokazuje nasze współczesne obsesje i ponadczasowe pragnienia. Powstaje obraz społeczeństwa nie tylko „ucieleśnionego”, ale do pewnego stopnia narcystycznego. Porządek symboliczny, kulturowy interweniuje w nasz własny, kobiety autoportret, ten z kolei bazuje na biologicznych podstawach.

Bardzo wyraźnie w tej kategorii nazewnictwie ujawnia się performatywny aspekt onimii – wiara, że terminy użyte w tym nazewnictwie nie tylko opisują rzeczywistość, ale i ją aktywnie, niemal magicznie zmieniają. W tej grupie proprialnej objawia się także to, co jest

wspólne dla całej współczesnej kultury: marginalizacja lub tabuizacja choroby, cierpienia, śmierci. Pokazuje ona również opozycję naturalności/sztuczności jako nieusuwalną ambiwalencję w życiu człowieka.

Literatura:

- BUCZKOWSKI A. *Społeczne tworzenie ciała*. Kraków 2005.
- BUSS D. M. *Psychologia ewolucyjna*. Gdańsk 2003.
- BUSS D. M. *Ewolucja pożądania*. Gdańsk 2003.
- ETCOFF N. *Przetrwają najpiękniejsi*. Warszawa 2000.
- KAPTUR E. Nazwy współczesnych kosmetyków. *Poradnik Językowy* 6, 2008, s. 45–53.
- LINDE-USIEKNIEWICZ J. Językowe, międzyjęzykowe, kulturowe i międzykulturowe aspekty grzeczności. In: *Grzeczność na krańcach świata*. M. Marcjanik (ed.), Warszawa 2007, s. 15–35.
- RUTKOWSKI M. Nazwy na sprzedaż. O nazewnictwie na usługach marketingu. *Onomastica* 48, 2003, s. 239–254.
- ŽIŽEK S. *Lacan. Przewodnik Krytyki Politycznej*. Warszawa 2008.

Summary

The author of this article discusses the names of cosmetics as category of chrematonyms, in which there are seen contemporary social tendencies (mostly desire of beauty and young) from cultural and biological perspectives. She uses works of onomastics, evolutionary psychology and sociology of body.

Key-words:

proper name; cosmetics; sociobiology; chrematonymy; society, beauty; femininity

**Osobní jméno *Cyril* a jeho odvozeniny
v pomístních jménech na Moravě a ve Slezsku
Stanislava Spinková, roz. Kloferová (Brno)**

Anoikonymický materiál z území Moravy a Slezska zahrnuje množství pomístních jmen (dále PJ), u nichž lze vysledovat vztah k osobě buď se jménem *Cyril*, nebo jiným jménem, které však bylo ze jména *Cyril* odvozeno (případně se stalo součástí kompozita). Tento materiál byl získán jednak anketovým sběrem v letech 1965–1986, jednak přímým terénním výzkumem, jejž uskutečnili pracovníci brněnského dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk českýtehdejší ČSAV, a postupně byl doplňován materiélem z diplomových prací. V současné době se na brněnském pracovišti převádí do elektronické databáze Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku.¹ [Pozn. eds.: V textu jsou sledována nejen pomístní jména, ale také pojmenování místních částí.]

V českém prostředí je osobní jméno (dále OJ) *Cyril* v úzu jako křestní jméno od nejstarších dob. Cenné postřehy o jeho využití přinesl Emanuel Michálek.² OJ *Cyril* podle něho není běžné v oblasti západní církve, přesto disponujeme řadou dokladů ze starých dob. Michálek nalezl doklady tohoto jména v náboženských textech i v textech administrativního charakteru. Odkazy na osobu věrozvěsta sv. Cyrila jsou nejen v základní podobě, tj. *Cyril*, ale často i v obměnách se sufixem s *-h-*, uvádí mj., že „podoba *Crh* s obměnami je velmi častá ve starých listinách a podobných písemnostech ze stol. 13. a 14.“³ Jedná-li se o zmínku jiné osoby jménem *Cyril* (např. jeruzalémského biskupa), je jméno zaznamenáno vždy v základní podobě. O místních jménech (dále MJ) navazujících na zmiňovaná OJ pojednal Vladimír Šmilauer:⁴ ve starších dobách se MJ tvořila od podob se sufixem s *-h-*. MJ odvozená ze základní podoby vznikají až o několik set let později (konstatuje Michálek).⁵

Nejen na českém území, ale v celém slovanském světě došlo kolem roku 1863 „k velké renesanci cyrilometodějského kultu u příležitosti milénia byzantské misie na Moravě“, jak píše František Václav Mareš.⁶ Další vlna obliby sv. Cyrila a Metoděje nastala

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci grantového úkolu č. 405/08/0703 Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku II (teoretické a interpretační aspekty).

² MICHÁLEK, E. K staročeským dokladům jména Cyril. In: *Onomastické práce* 3. J. Svoboda – L. Olivová-Nezbedová (red.), Praha 1970, s. 173–176.

³ Tamtéž, s. 173.

⁴ ŠMILAUER, V. *Osvolení Čech ve světle místních jmen*, Praha 1960, s. 173, např. *Crihouichi*, doklad z r. 1275, *Ulricus de Chyrhinicz*, doklad z r. 1295, aj.

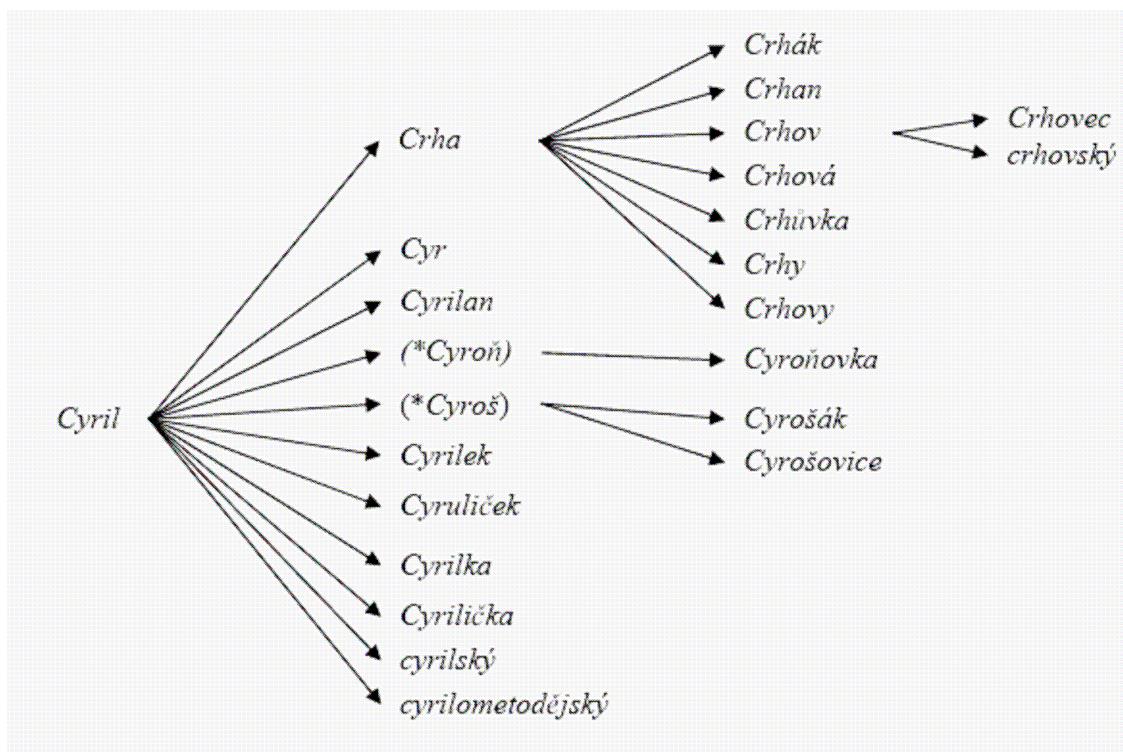
⁵ Např. MJ *Cyrilov* z r. 1780, op. cit. v pozn. 2, s. 174.

⁶ MAREŠ, F. V. Cyrilometodějská tradice ve světle místních jmen v českých zemích. In: *Cyrilometodějská tradice a slavistika*, Praha 2000, s. 502–506. Mareš ve svém článku o MJ z OJ *Cyril*, *Hrozňata*, *Kliment*,

po vzniku Československa. V současnosti jsou tito světci patrony např. jen v brněnské diecézi v 56 kostelích a kaplích.⁷ Po revoluci v r. 1989 byly v Brně zřízeny např. Cyrilometodějská církevní základní škola a Cyrilometodějské gymnázium a střední odborná škola pedagogická.

Onomastická literatura eviduje řadu českých příjmení, jež lze odvozovat od OJ *Cyril*. Antonín Kotík⁸ zaznamenal příjmení *Cyrin* (psáno i *Cirýn*), *Cyran* (*Círan*), *Cirys*, *Cyrha*, *Cerha*, *Crha*, *Cirhan*, *Crhák*, *Crhůnek* a *Cržek*. Jan Svoboda⁹ registruje OJ *Crh* a *Cerh* mezi jmény s příponou se souhláskou *-h-*. U Miloslavy Knappové¹⁰ nalezneme příjmení *Cyril*. Dobrava Moldanová¹¹ vyjmenovává obměny *Cerha*, *Cerhák*, *Cerhan*, *Cerhán*, *Crha*, *Crhan*, *Crhák*, *Crhán*, *Crhonek* a *Crhounek*.

Vztah derivátů, resp. jednoho komposita z OJ *Cyril*, jež jsou součástí PJ na území Moravy a českého Slezska, s jednotlivými fundujícími základy znázorňuje schéma.

Metoděj a *Strachota* materiálově vycházel z Profousových *Místních jmen v Čechách I–IV*, Praha 1947–1957, Hosákových a Šrámkových *Místních jmen na Moravě a ve Slezsku I–II*, Praha 1970, 1980, a Šmilauerova *Osiđlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 1960. K jeho závěrům je však třeba vyslovit výhradu. Mareš si ve svém článku vytyčuje cíl „zjistit, jak se kult světců, kteří mají vztah k cyrilometodějskému období, projevuje v toponymii českých zemí. Toponyma odvozená od antroponym poskytují spolehlivé svědectví o křestních jménech, užívaných v starší době“ (s. 502). Hovoří pak o MJ *Cejřov*, *Crhov*, *Cerhenice*, *Cerhýnky* atd. jako o „cyrilometodějských“ toponymech (s. 503). Vznik těchto jmen byl však ve skutečnosti motivován vztahem k osobě se jménem *Crh(a)*, *Cerh(a)* apod., nejpravděpodobněji k osobě vlastníka, nikoliv ke sv. Cyrilovi.

⁷ Podle sdělení tiskové mluvčí brněnské diecéze Martiny Jandlové, údaj z roku 2002.

⁸ KOTÍK, A. *Naše příjmení*. Praha 1894, s. 15.

⁹ SVOBODA, J. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha 1964, s. 174.

¹⁰ KNAPPOVÁ, M. *Příjmení v současné češtině*. Liberec 1992, s. 16.

¹¹ MOLDANOVÁ, D. *Naše příjmení*. Praha 2004, s. 37–38.

Některá PJ byla zaznamenána v nářeční podobě. Pro sestavení schématu bylo nutné různé nářeční podoby převést do spisovné nominativní formy. V dalším komentáři jsou však jednotlivá PJ uvedena v takové podobě, jak byla ve skutečnosti zapsána.

Vzhledem k předepsanému max. rozsahu příspěvku nelze analyzovat všechny **hláskoslovné změny** ve všech PJ, jež se ve zkoumaném materiálu vyskytují; jen jako příklad je možno uvést existenci průvodních vokálů v některých PJ: *Mesla v Cerhově*¹² pro pole v Roštění (KM) nebo *Cirhovy* pro pole v Dolní Bobrové (ZR) aj. K zapisování takových PJ do map se vyjádřila Libuše Olivová-Nezbedová.¹³ Povšimněme si však zajímavých jevů z hlediska **nářeční morfologie**. V předložkových PJ pro pole v Rančířově (JI) *Nad Crhanovejma* a *Za Crhanovejma* se setkáváme s nář. koncovkou instr. pl.¹⁴ Řada posesivních adjektiv v nepřímých pádech vykazuje příklon ke složené adjektivní deklinaci, např. v PJ *U Cyrilové bódy* pro les v Podomí (VY) nebo *Ho Cyrilovyho potoka* pro pole ve Vémyslicích (ZN). Posesivní adjektivum v PJ pro studánku v Růžené (JI) *Na Cirhanové louce* obsahuje nář. (původní stč.) koncovku.¹⁵ Posesivní adjektiva v nominativu sg. mask.¹⁶ byla zachycena jednak v podobě shodné se spisovným jazykem, např. PJ *Cyrilkův žlíbek* pro les v Račicích-Pístovicích (VY), jednak ve čtyřech různých příznakových formách, např. ve jméně *Cyrilkůj sklípek* pro dům v Otnicích (VY), v PJ *Crhuj klinek* pro pole ve Vlkově (ZR), v PJ *Crhu dul* pro důl ve Štěpánově (OL) a ve jméně *Cyruličkou mlejn* pro bývalý mlýn, pozdější skladistiště v Nedakonicích (UH).

Vlastnický vztah (nebo i jiný vztah, může jít např. o zřizovatele či donátora stavby) k osobě jménem *C.* je ve sledovaných toponymech vyjádřen ze **slovotvorného hlediska (a)** individuálněposesivním adjektivem utvořeným od OJ *C.* Toto posesivní adjektivum může v PJ plnit funkci shodného přívlastku, např. v PJ *Cirhanova louka* z Růžené (JI) nebo *Cyrův kříž* z Dětmarovic (KA, Koukolné), nebo stojí jako substantivizované adjektivum samostatně, např. v PJ *Crhákovo* pro pole z Městečka Trnávky (SY, Petrůvky). Odkazuje-li adjektivum ve sledovaných PJ k objektu zasvěcenému sv. Cyrilovi, jedná se v našem materiále o formaci (derivát či kompositum) s druhověposesivním sufixem *-sk(y)*, např. v PJ *Cyrilský kříž* ze Zárubic (TR), *Cyrilometodějske křež* ze Štěpánova (OL) nebo *Cyrilometodějský kámen* z Budíškovic (JH).

¹² V císařském otisku stabilního katastru z r. 1830 je tentýž objekt zaznamenán jako *Mesla v Crhově*. K výrazu *meslo* ‘díl, kus něčeho určitě ohrazený’ srov. PELIKÁN, J. Příspěvky k výkladu slov. *Meslo. Listy filologické* 45, 1918, s. 19–20.

¹³ OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. Crhovy, Crhovka nebo Cerhovy, Cerhovka? *Onomastický zpravodaj ČSAV* 26, 1985, s. 254–255.

¹⁴ Srov. BALHAR, J. et al. *Český jazykový atlas* 4. Praha 2002, s. 313, položka 208 **dobrými**.

¹⁵ Srov. tamtéž, s. 318, položka 213 **bratrově**.

¹⁶ Srov. tamtéž, s. 312, položka 209 **bratrův**.

Vztah k osobě jménem *C.* je motivem také např. (b) u PJ *Crhov* pro zalesněný kopec ve Valašském Meziříčí (VS, Poličné), dále u variantních PJ *Cerhová/Crhuška* pro les v Lomnici (BK), resp. PJ *Crhová* pro pole v Oznici (VS); podobně u pojmenování *Cyroňuvka* (s nář. slezským sufixem *-uvka*, spis. *-ovka*) pro dům v Karviné KA (Loukách). Jedna z usedlostí ve Starých Hamrech (FM) nese jméno *Cyrošovice*; PJ je utvořeno plurálovým sufixem *-ovice*, který je typický pro jména domů či usedlostí po – někdy dřívějších – majitelích ve východní části českého Slezska. V případě PJ *Cyrošok* (s nář. sufixem *-ok*, spis. *-ák*) pro potok ve Starých Hamrech (FM) lze uvažovat o odvození z předpokládaného OJ *Cyroš*, nelze však zcela vyloučit ani možnost derivace ze zkráceného základu již zmíněného toponyma *Cyrošovice*, neboť potok protéká přes pozemky patřící k usedlosti toho jména.

Pluralizací OJ vzniklo (c) PJ *Crhy* pro pole v Kunštátě BK (Touboři); toubořské pole tvoří jeden areál s lesem v sousedním Zbraslavci (BK) označovaným předložkovým PJ *V Crhách*.

Zmíněná PJ *Crhy*, *V Crhách* z Blanenska a dále také např. PJ *Crhov* pro štěrkovnu v Zástřizlech (KM) mohou být pokračováním MJ zaniklých obcí nebo dvorů. Ve štěrkovně v Zástřizlech byl prováděn archeologický výzkum, který přítomnost dřívějšího osídlení potvrdil. PJ *Crhovec* pro louku ve Štítech (SU, Crhově) je odvozeno z MJ *Crhov* sufixem *-ec*, PJ zřejmě svědčí o poloze staršího osídlení Crhova. V případě PJ z Roštění (KM) lze vysledovat kontinuitu jmen po několik set let: Podle VM – Holešov¹⁷ se ještě v r. 1629 u obce nacházel Crhovský rybník; v císařských otiscích stabilního katastru z r. 1830 nalezneme PJ *Mesla v Crhově* a *Mesla za Crhovem*. Anketa provedená v r. 1965 doložila existenci už jen PJ pro pole *Mesla v Cerhově*, avšak nově bylo zachyceno PJ *Cerhovy* pro hon vytvořený při vzniku JZD v obci. Jedná se zřejmě o „úřední“ název, nalezneme ho např. na mapě JZD Roštín (Hospodářsko-technická úprava pozemků) z r. 1963 přiložené k soupisu z ankety.

Z dosud popsaných PJ a také MJ, která se vztahuje k osobě jménem *C.*, případně v přeneseném smyslu k jejímu majetku, ovšem vznikají další deriváty. Vytváří se tak další vrstva PJ, jež už nejsou motivována vztahem k jednotlivci, ale jsou vyjádřením polohy. Sem lze zařadit např. PJ *Crhovský potok* z Valašského Meziříčí (VS, Poličné), tedy pojmenování pro levý přítok Bečvy tvořící hranici mezi lesy s PJ *Crhov* a *Palesek*. V Radenicích (ZR) se užívá PJ *Cyrhovská olšina* pro pole, které leží ve směru k sousední obci s nář. MJ *Cyrhov* (oficiálně *Cyrilov*), která údajně dříve „patřila rolníkům z Cyrhova“.

¹⁷ KVASNIČKA, P. *Vlastivěda moravská – Holešovský okres*. Brno 1929, s. 268.

Z hlediska **syntaktické struktury** se formace navazující na OJ *Cyril*, příp. odvozeniny z něho mohou rozčlenit na dvě skupiny. Mohou se vyskytovat v hlavním, nebo ve vedlejším pojmenovacím vztahu. Do první skupiny lze zařadit např. PJ *Cyrlička* pro studánku v Mikolajicích (OP) nebo PJ *Nad Crhanovejma* pro pole v Rančířově (JI). Ve vedlejším pojmenovacím vztahu jsou OJ *Cyril* a jeho odvozeniny např. v PJ *Cyrilanovo boroví* pro les v Jaroměřicích nad Rokytnou (TR, Ohrazenicích), dále také v PJ *Široké za Cyrilovéma* pro pole v Moravských Budějovicích (TR, Vraníně); v tomto případě vyjadřuje neshodný přívlastek vztah k rodině toho jména (zde ve významu majetku této rodiny). Uvedeme též příklady postavení ve vedlejším pojmenovacím vztahu u PJ motivovaných polohou: PJ *U Cyrilové bódy* pro les v Podomí (VY) nebo *Ho Cyrilovyho potoka* pro pole ve Vémyslicích (ZN).

Častá jsou také pojmenování vztahující se k objektům zasvěceným sv. Cyrilovi, jež mnohdy slouží jako významné orientační body. Mezi taková PJ lze zařadit PJ *Cyrilka* pro kapli v Podivíně (BV), Velehradě (UH) a Slatině (NJ). Setkáváme se dále s PJ motivovanými polohou u objektů zmíněného druhu, např. *U obrázku Cyrilka* pro místo v Mořicích (PV), kde se dříve nacházel plechový obrázek sv. Cyrila a Metoděje. V některých případech relační objekt mohl i zaniknout a připomíná ho PJ, které se přeneslo či rozšířilo na přilehlé okolí, např. pojmenování *Cyrilek* pro m. č. v Městečku Trnávka (SY, Petrůvce) nebo pro kopec ve Vrbce (KM).

Srovnáme-li materiál pro Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku se zjištěními V. Šmilauera a E. Michálka v případě MJ v předcházejících stoletích, zjistíme částečně odlišný stav. V pojmenování křížů, božích muk, kaplí atp., které jsou zasvěceny sv. Cyrilovi, a dále objektů označených podle polohy v okolí těchto objektů se nesetkáváme s deriváty utvořenými pomocí sufixu s *-h-*, velmi často však pomocí *k*-ových sufixů. Obměny OJ *Cyril* s *-h-* nacházíme tam, kde vyjadřují vztah k osobě (ne svatému), většinou vztah vlastnický, např. v PJ *Cirhanova cesta* pro cestu v Růžené (JI). Tyto závěry ilustrují mapy z databáze Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku; obce, v nichž byla zaznamenána PJ se vztahem k osobě (např. vlastníku objektu, jeho zřizovateli apod.), jsou vyznačeny **kruhovými značkami**, vedle toho obce s PJ, jež lze vztáhnout k objektu zasvěcenému sv. Cyrilovi, reprezentují **značky ve tvaru čtverce**.

Cílem tohoto článku byla analýza PJ na Moravě a v české části Slezska, která obsahuje OJ *Cyril* nebo některou z jeho odvozenin, příp. i sekundární odvozeninu. Shrňme-li získané poznatky, docházíme ke zjištění, že se v materiélu vyskytuje PJ motivovaná (a) vztahem k osobě s OJ *C.* nebo jeho majetku, (b) vztahem ke sv. Cyrilovi nebo objektu jemu

zasvěcenému, (c) polohou objektu. Ze slovotvorného pohledu je zajímavé zjištění, že OJ utvořená pomocí sufixu s konsonantem *-h-* nalézáme v dnešní době v PJ z příjmení osob, vedle toho formace s *k*-ovými sufixy převažují v PJ odkazujících ke světci (a jde tedy o deminutiva pouze formální). Také v distribuci adj. (individuálně- x druhověposesivních) se motivovanost PJ liší, přes očekávání zcela vyhraněně.

Význam zkratek jednotlivých okresů na mapách z databáze Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku:

BK – Blansko, BM – Brno, BO – Brno-venkov, BR – Bruntál, BV – Břeclav, FM – Frydek-Místek, HO – Hodonín, JE – Jeseník, JH – Jindřichův Hradec, JI – Jihlava, KA – Karviná, KM – Kroměříž, NJ – Nový Jičín, OL – Olomouc, OP – Opava, OV – Ostrava, PR – Přerov, PV – Prostějov, SU – Šumperk, SY – Svitavy, TR – Třebíč, UH – Uherské Hradiště, UO – Ústí nad Orlicí, VS – Vsetín, VY – Vyškov, ZL – Zlín, ZN – Znojmo, ZR – Žďár nad Sázavou.

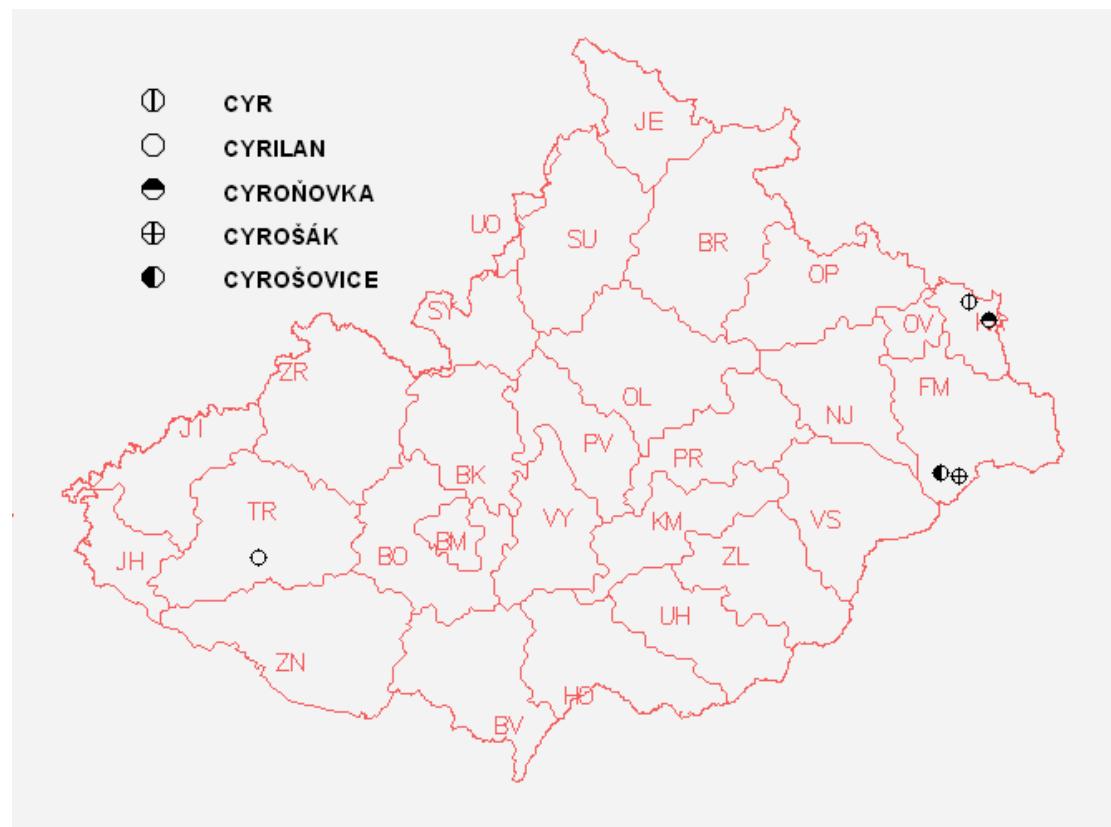
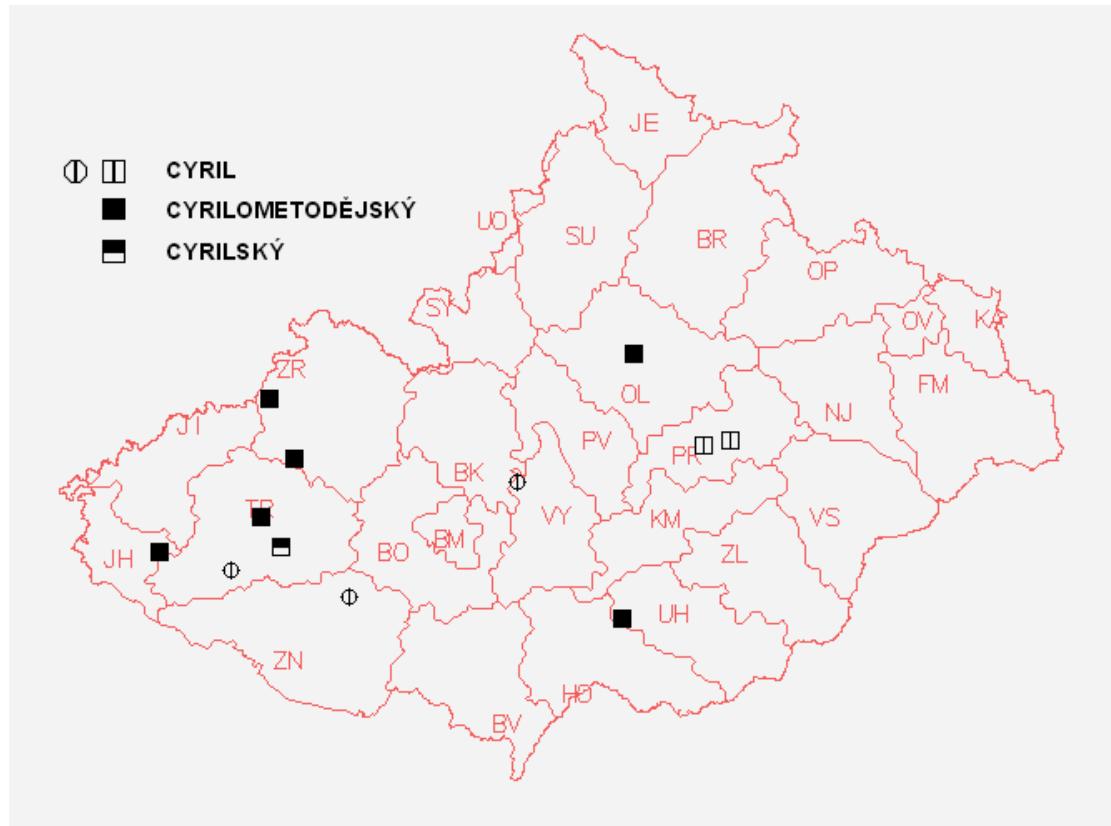
Summary

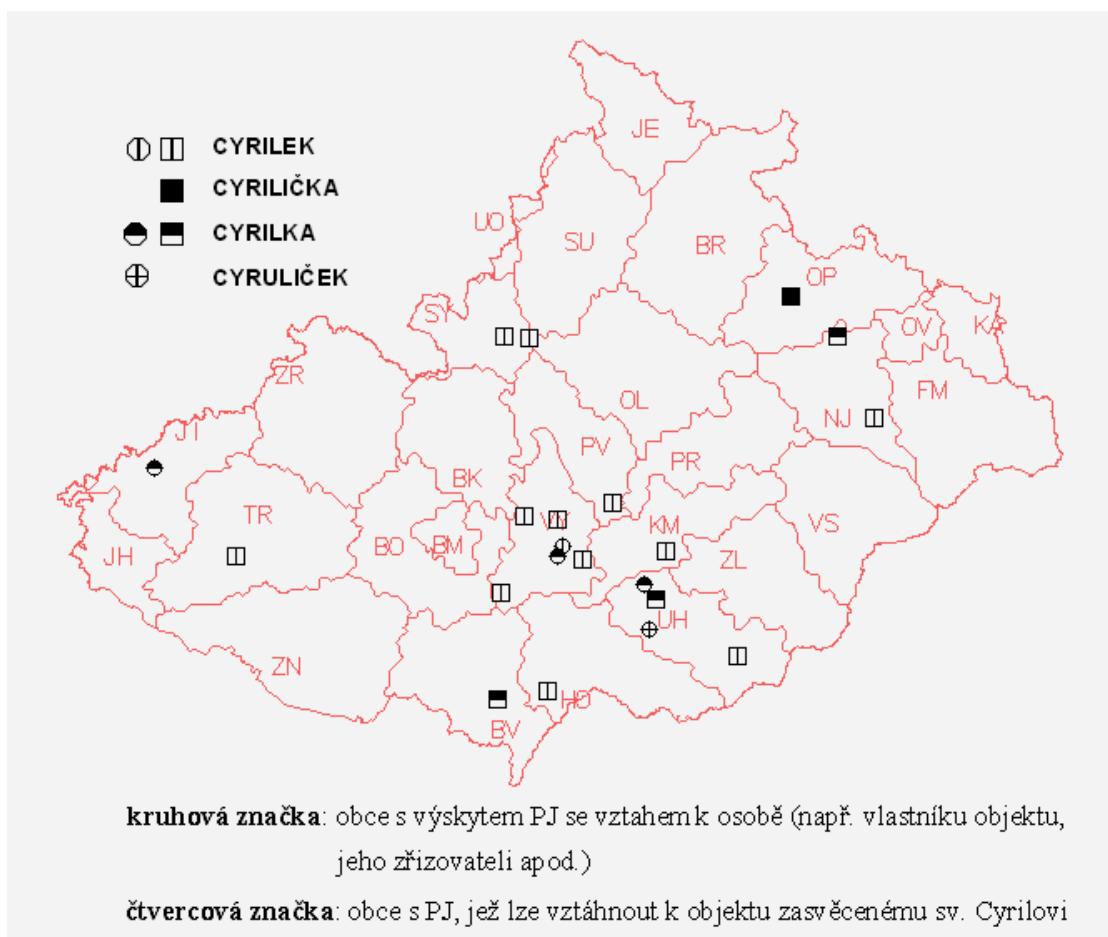
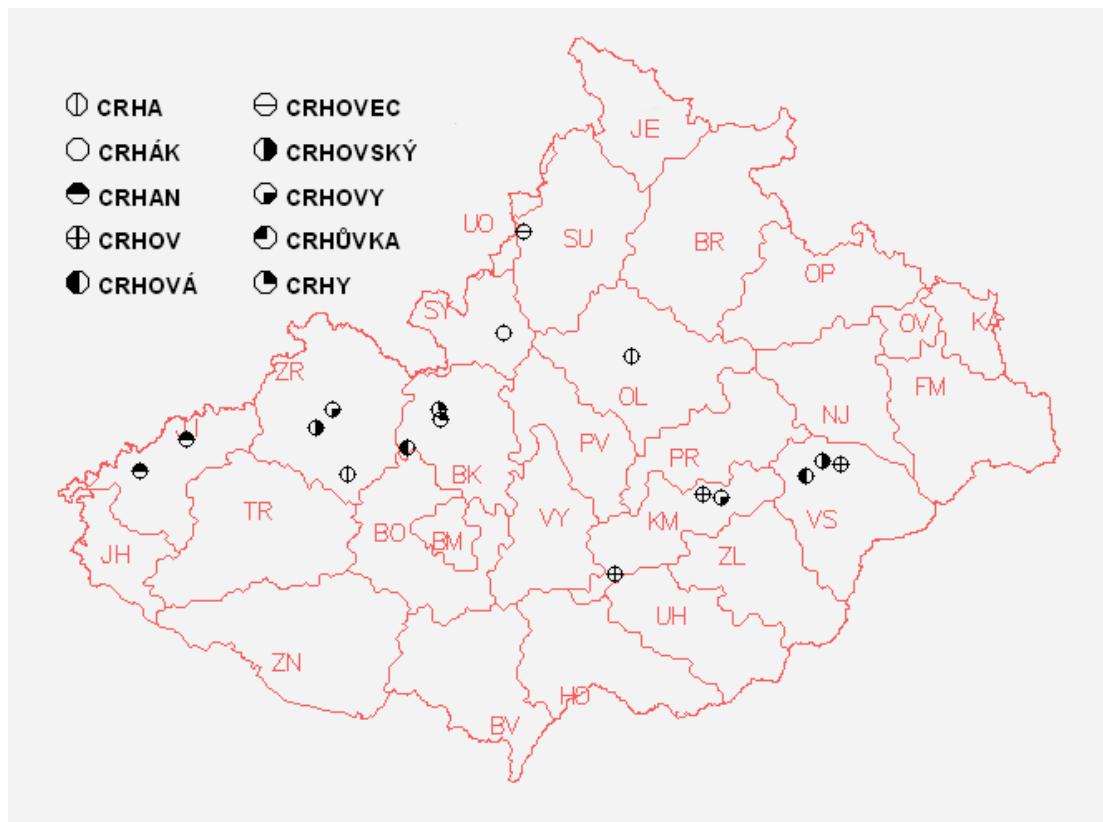
The paper deals with minor place-names including the name *Cyril* or its derivatives. Almost all of these names are motivated by the relation either to St. Cyril or another person with this name (or its derivative). The author also concentrates on formal features of the respective minor place-names, she summarizes the dialectal phenomena of these names. She pays attention to the distribution of the names. The findings of the research are presented on maps.

Key words:

personal names; minor place-names; St. Cyril and Method; patronage

E-mail: spinkova@iach.cz

Ženské podoby nečeských příjmení

Diana Svobodová (Ostrava)

Přechylování se jako jeden z charakteristických rysů české slovotvorby projevuje vedle apelativ i v oblasti proprií, především příjmení. Pro český jazykový systém, jemuž dominuje flexe, představuje přechylování typologicky relevantní jev, který rozšiřuje v oblasti výrazů domácích i přejatých jeho derivační potenciál. Protiklad mezi gramatickou kategorií maskulina a feminina se v češtině na jedné straně uplatňuje důsledněji než v jiných slovanských jazycích, ovšem na druhou stranu je zde jeho formální manifestace o to více diskutována mimo jiné v souvislosti s genderovou lingvistikou. Do diskusí se zejména na internetových stránkách a v tisku zapojuje vedle odborníků, novinářů, redaktorů apod. i široká veřejnost a ve spojitosti s konkrétními případy má tento jev (jako jeden z mála jazykových) schopnost vzbuzovat i výrazné emoce.

Aktuální problémy spatřujeme v této oblasti ve dvou základních bodech: 1. jak přechylovat (tj. jakým způsobem, jakou formou, který z případných dubletních tvarů zvolit, tj. jaký je náležitý tvar příjmení s použitím antropoformantu *-ová*), a 2. zda vůbec přechylovat, resp. z jakého důvodu (a kdy to nutné je a kdy není). [Pozn. eds.: Základní práci k tématu (ne)přechylování cizích příjmení v češtině představuje monografie Miloslavy Knappové *Naše a cizí příjmení v současné češtině*, Liberec 2002.]

Po stránce formální jde v podstatě o to, k jakému tvaru (ve smyslu slovotvorného základu) má být sufix *-ová* připojen. Nejčastějším řešením bývá připojit jej k úplnému tvaru příjmení, tj. za koncový konsonant nebo vokál, resp. přesněji řečeno za koncový grafém, neboť původní tvar příjmení může být zakončen nevyslovovaným vokálem (obvykle *-e*) a sufix je připojen až za něj (*Moore – Mooreová, Stone – Stoneová, Jolie – Jolieová, Rice – Riceová*). V opačném případě, tj. pokud se koncové nevyslovované *-e* eliduje, vznikají tvary *Moorová, Stonová, Joliová* a *Ricová*, které se sice také v češtině objevují, ale mimo příslušný kontext by si je uživatelé češtiny nemuseli spojit s náležitými tvary původními, nepřechýlenými. Jak však prokazuje mimo jiné i výskyt těchto variant v ČNK,¹ je tato situace i v rámci námi uvedených příkladů u každého příjmení individuální (např. tvar *Moorová* je

¹ Český národní korpus – *SYN2000, SYN2005, SYN2006PUB*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006. Dostupný na WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

v poměru *Mooreová* podstatně častější než *Stonová* v poměru ke *Stoneové* nebo *Ricová* v poměru k *Riceové*).²

Ovšem na druhou stranu má tato druhá varianta tvaru, tj. s vynecháním koncového grafému, oporu v analogii s příjmeními českými, která také mohou být ve tvaru maskulina zakončena na *-e* (případně *-ě*), ovšem tyto koncové vokály jsou obvykle vyslovovány, např. *Chochole* – *Chocholová*, *Purkyně* – *Purkyňová*. U některých domácích jmen, jejichž původ není zcela zřetelný, se na základě rodinné zvyklosti také setkáváme s dubletními tvary, např. *Vůle* – *Vůlová* i *Vůleová*, podobně jako u těch příjmení, jejichž základ se rozšiřuje o kmenotvornou příponu *-et*, např. *Kníže* – *Knížetová* nebo *Knížová*, kde se lze setkat dokonce i s tripletními tvary (*Poupě* – *Poupětová*, *Poupová*, *Poupěová*). Dvojí přechýlenou podobu v češtině mírají tradičně i příjmení cizího původu, která jsou už ovšem považována za zdomácnělá, přestože si zachovávají původní grafickou podobu, např. *Krause* – *Krausová*, *Krauseová*³ apod.

V případech, kdy je tvar maskulina (resp. nepřechýlený) zakončen na vokalický grafém *-i* nebo *-a*, jež jsou (přinejmenším v češtině, většinou však i v původních jazycích) obvykle také vyslovovány, vznikají v češtině tvary typu *Li* – *Liová*, *Mutola* – *Mutolaová*. První typ je i v českém onomaziologickém systému pravidelný, tj. sufix se připojuje ke koncovému vokálu, druhý typ bývá řešen v podstatě třemi různými způsoby: buď připojením sufixu ke koncovému vokálu (*Dragilaová*, *Guevaraová*), nebo podle domácích typů, kdy většinou dochází k odsunutí tvarotvorného formantu a slovotvorný sufix se připojuje ke koncovému konsonantu, např. *Vrána* – *Vránová* apod. Přestože by dle našeho názoru mohl u příjmení *Castová*, *Mutolová*, *Dragilová*, *Guevarová* apod. ve srovnání s nepřechýlenými tvary nastat opět problém s jejich identifikací, v ČNK lze zaznamenat výskyt obou variant a u příjmení *Castová* a *Guevarová* tyto tvary dokonce mírně převažují. Třetím aktuálním způsobem, s nímž se můžeme v češtině u příjmení cizinek často setkat, je tendence ohýbat příjmení stejným způsobem jako sklonná křestní jména, např. *Gina Lollobrigida*, *Agatha Barbara*,⁴ *Christina Aguilera*, *Jessica Alba*, Gsg. *Giny Lollobrigidy*, *Agathy Barbary*, *Christiny Aguilery*, *Jessicy Alby*, Dsg. *Gině Lollobrigidě*, *Agathě Barbaře*, *Christině Aguileře*, *Jessice Albě* apod. Tento způsob nemá v české onomastice, resp. slovotvorbě oporu v analogii

² Máme zde na mysli příjmení konkrétních nositelek *Demi Mooreové*, *Sharon Stoneové* a *Condoleezzy Riceové*, nikoli nositelek jiných – např. *Stonová* je mimo jiné i tvar českého přechýleného příjmení, který je v ČNK také zaznamenán.

³ ČERNÁ, A. Problémy se jmény – přechylování některých příjmení. In: *O češtině* 2. Praha, 2008, s. 8–12.

⁴ Prezidentka Maltské republiky (1923–2002).

s domácími příjmeními, ale se zdvojenými křestními jmény.⁵ Specifickým případem je pak kombinace nesklonného křestního jména a takto deklinovaného příjmení, na něž se skloňování křestního jména přenáší, např. *Carmen Electra*, Gsg. *Carmen Electry*, Dsg. *Carmen Elektře*, a např. u jména *Suzanne Vega* není problém utvořit genitiv, ale nutnost palatalizace v dativu (*Veze*) bude asi silným motivem ponechat i příjmení nesklonné.

Přejatá příjmení zakončená na *-y* mohou mít zvukovou realizaci (v rámci počeštěné výslovnosti) různou, např. *Dunaway* [denevej], *Carey* [keri] nebo *Bondy* [bondy], nicméně jejich psaná podoba bývá pravidelná, tj. sufix *-ová* se připojuje za koncové *-y*, které se nevynechává (*Dunawayová*, *Careyová*, *Bondyová*) apod.

U příjmení zakončených na *-o* nastává obvykle stejná situace jako u antroponym domácích se stejnou koncovkou, tj. tento tvarotvorný formant se odsouvá a sufix se připojuje k poslednímu konsonantu. Opačným případem jsou příjmení zakončená na *-ó*, *-é* nebo *-ú*, např. *Szabó*, *Itó*, *Caballé*, *Menchú*, *Nehrú*, kde bývá vokál na konci ponecháván (a nezvyklost tvarů *Szabóová*, *Itóová*, *Caballéová*, *Menchúová*, *Nehrúová* bývá často primárním důvodem k jejich nepřechýlení), výjimečně se také odsouvá (*Szabová*, *Itová*, *Menchová*). Se všemi třemi možnostmi se setkáváme také u příjmení zakončených na *-u*, tj. *Iliescu*, *Iliescová* i *Iliescuová* (rum.), *Nišimacu*, *Nišimacová* i *Nišimacuová* (jap.).

Nejméně problematické se po stránce formy jeví přechylování příjmení s konsonantickým zakončením, jemuž předchází (ať už vyslovovaný, nebo nevyslovovaný) vokál *-e-*, např. *Richter*, *Pfeiffer*. V těchto případech o jejich skloňování i přechylování mnohdy rozhoduje to, kdo je jejich nositelem: pokud se jedná o cizince, *-e-* se obvykle zachovává (v psané podobě, výslovnost může být jiná) v nepřímých pádech maskulin i v přechýlených tvarech, tj. Gsg. *Richtera* a přech. *Richterová*. Podobně je tomu tehdy, když by vypuštěním pohybného *-e-* vznikla obtížně vyslovitelná souhlásková skupina: *Vinkler* – *Vinklera*, *Vinklerová*. U domácích nositelů rozhoduje rodinná tradice a výslovnost: pokud se vokál *-e-* ponechává ve výslovnosti, zachovává se v nepřímých pádech i v psané podobě a při přechylování; v opačných případech se vypouští a některá jména kolísají: *Langer* – *Langera* i *Langra*, *Langerová* i *Langrová*. U příjmení slovanského původu, jejichž nositeli jsou cizinci, se *-e-* zpravidla zachovává: *Jelinek* – *Jelineka* (a při přechylování *Jelineková*).

Samotná forma příjmení může být důvodem k nepřechylování i v těch případech, kdy se jedná o jména a příjmení exotická (původem např. z východoasijských jazyků), jejichž strukturní stránka je českému systému vzdálená. Z těchto příčin např. anglická nebo německá

⁵ Ve slovenštině na stejný jev upozorňuje M. Ološtiak (OLOŠTIAK, M. *Jazykovoštruktúrny a komunikačno-pragmatický status vlastného mena*. Prešov, 2007, s. 128).

příjmení více inklinují k přechýlení než čínská nebo korejská, která pro nás bývají obtížněji dekódovatelná (např. viet. *Nguyen Phuong Thao*, korej. *Se Ri Pak*, čín. *C Lin Čang*, indonés. *Siti Zainab Binti Duhri Rupa* apod.). Pak může například dojít k tomu, že přípona *-ová* je připojována nikoli k příjmení, ale k jinému funkčnímu členu, pokud je v exotických jazycích úzus uvádět na prvním místě příjmení a po něm jméno rodné.⁶ Komunikanti (zejména v masmédiích), kteří jsou si této skutečnosti vědomi, proto obvykle exotická příjmení nepřechylují. Případně se může také stát, že některá příjmení mají přechýlenou podobu už ve výchozích jazycích, a pak je vhodné vyhledat mužskou podobu příjmení a tu přechýlit, nebo raději nepřechylovat vůbec.

Pokud jde o druhou otázku, kterou jsme si v úvodu položili, tj. zda systémově přechylovat, nebo naopak nepřechylovat v případech, kde tomu původní forma příjmení výrazněji nebrání, vycházíme z faktu, že přechylování ženských příjmení (včetně příjmení cizích, resp. cizinek) je v češtině systémovým jevem daným určitými pravidly a přesně stanovené výjimky, kdy se příjmení nepřechylují, jsou uvedeny v matričních směrnicích. Situaci lze pojmot také tak, že přestože přechylování například příjmení cizinek v masmédiích není povinné v tom smyslu, že by bylo nařízeno předpisem, vyhláškou nebo zákonem, je chápáno jako součást spisovné jazykové normy a problém bývá také interpretován jako zachovávání nebo naopak porušování jazykové kultury. Přechylovat by se tedy mělo, pokud to neodporuje nejrozšířenějšímu použití (případně výslovnému přání nositelky).

Názory široké veřejnosti i jazykových odborníků na přechylování v češtině se v současnosti v některých případech diametrálně rozcházejí, za extrémní postoje lze považovat „komolení“, „pokřivování“ cizích příjmení, případně motivy „vlastnictví, přivlastňování žen mužům“ na straně jedné a naopak myšlenku „zdobení“, „přikrášlování“ příjmení žen příslušným formantem na straně druhé. Nepřechýlení je hodnoceno různě, někteří lingvisté je považují za projev jazykové nekultivovanosti, případně snobství,⁷ jiní se bojí, že by nepřechylování mohlo mít rozsáhlejší důsledky na ztrátu flexe češtiny ve větším rozsahu. Dnes už se nešetkáváme s podobně extrémními názory jako v polovině 90. let, kdy byly přechýlené podoby označovány za „pozůstatky bolševické arogance“,⁸ projevy „sexuálního harašení“ apod., nově bývá spíše argumentováno pojmem „přezitek“. Nelze ovšem zcela ignorovat argument, že přechýlená příjmení mají se skutečnými příjmeními

⁶ OLOŠTIAK, M., op. cit. v pozn. 5, s. 180.

⁷ ULIČNÝ, O. Danielle Steel a Joy Fieldingová. *Čeština doma i ve světě* 6, 1998, s. 118.

⁸ KRAUS, J. Několik poznámek k pocitu jazykového ohrožení. *Naše řeč* 79, 1996, s. 8.

svých nositelek málo společného a dochází k jejich určité deformaci. Ta může v určitých komunikačních situacích (např. při mezinárodních jednáních, soutěžích, uměleckých vystoupeních atd.), kdy jsou přítomny buď nositelky samy, nebo uživatelé jiných jazyků, pro něž podobné postupy nejsou samozřejmostí, způsobit nedorozumění nebo informační šum spočívající ve snížení identifikačního potenciálu příjmení jeho přechýlením. V takových případech se jako primární jeví faktor sociálně identifikační a je vhodné užívat tvary nepřechýlené a vyjádřit ženský rod jiným způsobem, tj. výrazem „paní“ („slečna“), dále v kontextu pak příslušným tvarem adjektiva, zájmena apod.

Vzhledem k antropo-identifikačnímu charakteru příjmení se stává, že tento jazykový problém může u uživatelů jazyka vzbuzovat někdy i značnou dávku emocí, jak to dokazuje i současná poměrně bouřlivá diskuse probíhající v tisku a na internetových stránkách. Problémem se totiž přechylování zdá být zejména v některých hromadných sdělovacích prostředcích, kdy publicisté, komentátoři apod., kteří uvádějí do českého prostředí cizí ženská jména (političek, spisovatelek, zpěvaček, sportovkyň apod.), mohou být na pochybách, jaký tvar jejich příjmení správně a vhodně užít, zejména pokud se sami v dané oblasti sportu, umění, politiky atd. pohybují, působili či působí v cizině, jsou či byli s nositelkami těchto příjmení v kontaktu apod. V některých sdělovacích prostředcích se již nepřechylování stalo deklarovanou uzuální záležitostí, jiné naopak přechylování (např. formou „vnitroredakční normy“) striktně dodržují. Pak je asi jisté zvažování pochopitelné. Někteří uživatelé češtiny tuto praxi kritizují, příp. odsuzují jako „zahrávání si se jmény“, a mimo jiné argumentují tím, že z našich příjmení také není v cizích jazycích *-ová* odnímáno.

Na citlivější vnímání tohoto jazykového jevu působí i prostý fakt častého kontaktu s cizími jmény, jejichž přechylování v češtině se nejeví tak samozřejmě jako přechylování příjmení domácích. Obecně přijatelnou výjimku představují jména chápaná citátově, jako „značka kvality“, ale i u těch typů, které se uvádějí jako příklady v různých jazykových příručkách, je shoda snad u jediného jména, jímž je *Gina Lollobrigida* (tím ale zdaleka není řečeno, že by se podoba *Lollobrigidová* v češtině vůbec neobjevila), všechna ostatní takto chápaná příjmení více či méně výrazně kolísají (*Sophia Loren/ová*, *Brigitte Bardot/ová*, *Agatha Christie/ová*, *Gabriela Sabatini/ová*, *Mariah Carey/ová*, *Angelina Jolie/ová*, *Grace Kelly/ová* apod.). Toto kolísání je způsobeno různými faktory, jež je obtížné jednoznačně zobecňovat, hráje v něm roli úzus textů, v nichž se příjmení vyskytuje, stejně jako jejich forma, případně i výskyt v různých sémantických oblastech (pokud je např. jméno herečky nebo zpěvačky zároveň značkou nějakého výrobku apod.).

Pokud sledujeme namátkově výskyt několika příjmení v psaných korpusech ČNK,⁹ zjistíme následující procentuální podíl přechýlených tvarů (oproti nepřechýleným): *Salma Hayeková* 78 %, *Mariah Careyová* 77 %, *Pamela Andersonová* 77 %, *Cameron Diazová* 76 %, *Elizabeth Hurleyová* 74 %, *Monica Bellucciová* 66 %, *Jennifer Lopezová* 56 %, *Angelina Jolieová* 54 %, *Halle Berryová* 53 %. Méně než 50 %, což znamená vyšší podíl nepřechýlených tvarů, lze zaznamenat u jmen *Britney Spearsová* 45 %, *Eva Mendesová* 36 %, *Lindsay Lohanová* 33 % a *Heidi Klumová* 27 %. Přestože tyto výsledky považujeme spíše za informativní, nikoli za reprezentativní, stojí za to se nad nimi zamyslet.

Tlak na přechylování také souvisí se známostí (především ve smyslu popularity) dané osoby jako onymického objektu – čím je známější, tím je pravděpodobnější, že nepřechýlená podoba jejího příjmení nebude chápána jako nevhodná, nenoremnní.

V případě kolísajících tvarů se tedy uzuálne setkáváme s oběma podobami, i když na základě frekvence jsou některé z nich preferovány častěji, a to zejména z důvodů mimojazykových. Z hlediska identifikace onymického objektu v češtině jsou většinou přechýlená a nepřechýlená podoba rovnocenné, ovšem existují i případy jmen typu *Nina Ricci*, u nichž všechny faktory podporují nepřechýlenou podobu a přechýlený tvar *Ricciová* by mohl oslabit jednoznačnou identifikaci a byl by pravděpodobně chápán jako nerespektování úzu. Ovšem můžeme se setkat i s tím, že stejně příjmení je u jedné nositelky přechylováno a u druhé (většinou) ne – a zde hráje roli nejčastěji kontext, v němž se jména vyskytují: např. v případě manželky bývalého amerického prezidenta *Laury Bushové* se příjmení přechyluje vždy (nejčastěji se objevovalo a objevuje v publicistice, resp. v politickém zpravodajství a zprávách ze světa, kde je uzuálne zvyklostí přechylovat, např. *Merkelová*, *Clintonová*, *Fernandezová*, *Halonenová* apod.), zatímco v případě zpěvačky *Kate Bush* užívají hudební časopisy častěji nepřechýlený tvar (a podobnou tendenci lze u nich spolu s dalšími projevy vysoké míry podílu přejatých prvků sledovat i u příjmení jiných). Podobným případem je i srovnání výše zmíněného jména módní návrhářky *Niny Ricci* a herečky *Christiny Ricciové*.

Samotný identifikační faktor lze však v této oblasti vnímat ve dvou rovinách: jako identifikaci konkrétní osoby a jako identifikaci jejího pohlaví, kdy užití přípony *-ová* připojuje k příjmení (chápanému v maskulinní formě jako neutrální) příznak feminina. Dle našeho názoru je personální identifikace v první rovině nezbytností z hlediska sémantického a komunikačního, genderové určení ve druhé rovině je určitým nadstandardem, vyjadřujícím

⁹ Viz pozn. 1.

respektování jazykového a stylového úzu v češtině a upřesňujícím identifikaci dané osoby. V odborném stylu se například často setkáváme s formulací podobnou té, kterou jsme si vypůjčili z textu F. Daneše (2008): *Jak poznamenala J. Fontainová ve své knize Le Cercle linguistique de Prague (Fontaine, 1974), tuto tezi rozpracoval Hjelmslev...* V textu je použito přechýlené příjmení, v bibliografickém odkazu jeho původní tvar; přechýlená podoba je zde uvedena z důvodů především stylistických.

S nepřechylováním se dále setkáváme například v překladech cizojazyčných textů, kde se jedná o důsledek interference s původním jazykem textu (chápaném v širším sociokulturním rámci).

Přestože by se to mohlo na první pohled zdát, tento problém odlišení ženských příjmení příliš nesouvisí s prvky feminismu v jazyce (resp. z feministického hlediska by mohlo být přechylování vítáno, ale není tomu tak – naopak příjmení bez *-ová* jsou v češtině „handicapována“, ochuzena o možnost zapojení do českých větných struktur).

Ostatně ani u příjmení domácích nejsou nepřechýlené podoby tak ojedinělé, řídké a nezvyklé, jak by se mohlo jevit v souvislosti s diskusemi o příjmeních cizích. Vedle výše uvedených adjektivních typů nerozlišujících jmenný rod v základním tvaru (*Kočí*) můžeme zmínit např. juxtapozita typu *Skočdopole*, *Osolsobě*, *Hrejsemnou*, *Nechod'domů*, jejichž nepřechýlené podoby jsou v češtině výrazně častější než deriváty *Skočdopolová*, *Osolsobová*, *Hrejsemnová*, *Nechod'domová* apod. (z podobných přechýlených typů může být bez znalosti kontextu nebo rodinných tradic naopak problém odvodit podobu maskulina).

Významným argumentem stojícím v opozici proti faktorům personálně identifikačním a podporujícím výše zmíněnou kodifikační úpravu v současné češtině je především tlak typologicko-lingvistický, protože formant *-ová* (případně *-á*) má především funkci flektivizační a umožňuje zapojenosť do morfologického a syntaktického systému češtiny. Pokud zůstávají cizí příjmení nepřechýlená, nastává problém s jejich nesklonností v textu, bez koncovek nemohou signalizovat větněčlenské vztahy a přispívají k současnemu více či méně se projevujícímu trendu deflektivizace jazyka. V textech publicistických, odborných i jiných je sice možné pomáhat si skloňováním pomocných slov typu „paní, slečna“ atd., ale to není možné praktikovat stále, neboť stylizace by se tím poněkud přetěžovala¹⁰ a formulace typu „s první dámou USA Obama“, „spolupracovníci paní Obama“ jsou v češtině nezvyklé a obtížně použitelné (zejména např. v titulcích novinových zpráv). Feminizující formant *-ová* naopak umožňuje uplatnit u ženských příjmení adjektivní typ skloňování, jednoznačně

¹⁰ Srov. KNAPPOVÁ, M. Přechylování příjmení jako problém kodifikační a legislativní (návrh doplňkové kodifikační úpravy). *Naše řeč* 75, 1992, s. 14.

vyjádřit pohlaví označované osoby a nepřipouští nedorozumění ve formulacích typu „Obama přiletí do Evropy“ nebo „Clinton poskytne rozhovor“. Z tohoto hlediska je účelem přechylování smysluplné dorozumění, resp. předcházení významovým nejasnostem.

Problém je možno pojmenovat také tak, že přechylování do jisté míry nevhodně mění příjmení cizinek, ale nepřechylování nevhodně zasahuje do českého jazykového systému. Jak je z předchozího textu zřejmé, funkčnost a vhodnost obou přístupů k problému přechylování je třeba posuzovat individuálně a diferencovaně s ohledem na konkrétní komunikační situaci.

Literatura:

- ČERNÁ, A. Problémy se jmény – přechylování některých příjmení. In: *O češtině* 2. Praha 2008, s. 8–12.
- Český národní korpus – *SYN2000*, *SYN2005*, *SYN2006PUB*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006. URL: <<http://www.korpus.cz>> [cit. 2009-09-07].
- DANEŠ, F. Pražská škola: názorová univerzália a specifika. *Slovo a slovesnost* 69, 2008, s. 9–20.
- KNAPPOVÁ, M. Přechylování příjmení jako problém kodifikační a legislativní (návrh doplňkové kodifikační úpravy). *Naše řeč* 75, 1992, s. 12–21.
- KRAUS, J. Několik poznámek k pocitu jazykového ohrožení. *Naše řeč* 79, 1996, s. 1–9.
- OLOŠTIAK, M. *Jazykovoštruktúrny a komunikačno-pragmatický status vlastného mena*. Prešov 2007.
- SVOBODOVÁ, D. *Internacionalizace současné české slovní zásoby*. Ostrava 2007.
- ULIČNÝ, O. Danielle Steel a Joy Fieldingová. *Čeština doma i ve světě* 6, 1998, s. 118–119.

Summary

The text deals with some linguistic and socio-linguistic problems connected with formation of feminine forms of surnames in Czech. The author comments on two basic questions: 1. what forms of surnames derived by the formant *-ová* should be used (namely from the point of view of existence of double forms in Czech, e.g. *Ricová* – *Riceová* etc.); 2. whether to form the derivations with a view to the original forms of the surnames, identification of the named objects, actual gender issues etc. She comes to the result that each of the cases must be treated individually with respect to various mainly sociolinguistic and contextual factors.

Key words:

word-formation; gender; feminine forms; derivation; formants; suffixes; double forms; personal identification

E-mail: diana.svobodova@osu.cz

Klasifikace českých a slovenských urbanonym

Jaromíra Šindelářová (Ústí nad Labem)

Centrem pozornosti slovanské onomastiky se v poslední době staly pojmy urbanonymum a urbanonymie, jež zaujaly v onomastické terminologii své pevné místo. Jejich obecné vlastnosti se velmi podobají ostatním třídám proprií; liší se od nich svým geografickým a funkčním omezením na prostor města.

Mnohá bádání v oblasti moderní slovanské urbanonymie pak ukazují, že s vývojem měst může docházet k proměně jak geografického vymezení, tak i urbanonymického materiálu a jeho typologie v rámci pojmenovacích a strukturních modelů, motivací apod.

Cílem každé klasifikace je postihnout všechny důležité znaky příslušného jazykového materiálu. V případě urbanonym (obdobně jako u jiných tříd proprií) je to úloha poměrně obtížná, neboť urbanonymický materiál je velmi bohatý a různorodý a samotná hranice mezi apelativy a urbanonymy (srov. např. české uliční názvy jako *Dolní*, *Stará*, *Hradební*, *Zámecká*; slovenské např. *Krátka*, *Veterná*, *Droždia*, *Nemocničná* apod.), stejně jako mezi urbanonymy a ostatními třídami proprií (srov. např. s českými názvy pro anoikonyma jako *Okrouhlík / Okrouhlík* – Mělník, Rosice; *Na dlouhých / Na Dlouhých* – Uherský Brod, *Na dolech / Na Dolech* – Jihlava; ve slovenštině – *Na vršku* – Bratislava, *Na hôrke* – Zvolen) je často neostrá.

Klasifikace urbanonym tedy souvisí s vymezením urbanonymického objektu, jeho onymického obsahu a rozsahu, ale v tom se ani významní současní onomastikové neshodují (srov. např. Podoňskaja, 1978; Majtán, 1988, s. 8; Bayerová – Šrámek, 1988, s. 12–13; Olivová-Nezbedová, 1996, s. 163; Pleskalová, 2002, s. 506; Šrámek – Šrámková, 2008, s. 43 a další).

K dělení urbanonym lze přistupovat z různých hledisek. Můžeme vycházet z dříve poměrně rozšířené tradiční klasifikace proprií podle způsobu pojmenování na tzv. přímá a nepřímá. Urbanonymický objekt může být tedy pojmenován přímo, podle rysu jemu vlastnímu – např. *Skalka* (v ČR se v současnosti¹ vyskytuje 11krát, např. v České Třebové, Českém Krumlově, Jablonci n. N. a dalších), nebo nepřímo, tj. podle objektu jiného – např. *Pod Skalkou* (v ČR se vyskytuje 16krát, např. v Blansku, Českém Krumlově, Jablonci n. N. a

¹ Četnost českých ulic je uváděna na základě Územně identifikačního registru adresních míst v ČR (verze struktury databáze 4.2 ze stavu ke dni 7. 5. 2009), jejž nám poskytlo Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR za účelem našeho zkoumání. Četnost slovenských ulic vychází z materiálů, které nám poskytl P. Ďurčo, tedy z aplikací programu Access z Databáze názvov ulíc a ostatných názvov verejných priestanstiev (dostupné na <http://slovnik.juls.savba.sk/priezviska-bibliografia.html>).

dalších), *U Skalky* (v ČR se opakuje 6krát, např. v Hranicích, Olomouci, Praze a dalších), *Za Skalkou* (v Hanušovicích u Šumperku a v Praze), *Ke Skalce* (v ČR se nachází 11krát, např. v Chebu, Jihlavě, Praze a dalších) apod. Urbanonyma *Na Skalce* (v ČR se vyskytují 35krát, např. v Plzni, Praze, Ústí n. L.) a *Ve Skalce* (v Kačicích u Kladna) jsou formálně sice nepřímá, ale ve skutečnosti vyjadřují totéž, co přímá; obdobně např. *Cihelna* (v ČR 25krát), *Na Cihelně* (v ČR 7krát), *V Cihelně* (v ČR 16krát).

Tento způsob třídění proprií se však v současné době setkává s kritikou některých onomastiků, kteří se podrobně věnují obecné onomastické teorii. Např. podle R. Šrámka může vést rozlišování proprií na přímá a nepřímá u některých tříd vlastních jmen až ke zrušení či nevytvoření hranice mezi etymologií a onomastikou a zároveň neodlišení kategorií „apelativní“ a „propriální“ obsah (Šrámek, 1999, s. 16–17). R. Šrámek má na mysli zejména takové skupiny vlastních jmen, u nichž do propriálně pojmenovacího motivu vstupují emocionální zřetele (např. u některých metaforických pojmenování, u odvozených jmen, jejichž pojmenovací motiv nevyplývá ze sémantické shody s homonymními tvary apelativ, ale např. z metaforického užití apelativa), tedy týká se i některých urbanonymických pojmenování (srov. např. *Cimbál* – Semily; *V Houslích* – Horoměřice v okrese Praze-západ apod.).

V odborné literatuře se také můžeme setkat s dělením proprií na primární (jména nederivovaná) a sekundární (jména derivovaná), které užíval už Rospond (Rospond, 1957). I toto kritérium se může stát výchozím pro klasifikaci urbanonymických pojmenování.

Ke třídění českých proprií výrazně přispěl V. Šmilauer, který vypracoval klasifikaci pomístních jmen podle apelativních významů slov (Šmilauer, 1972), ze kterých jsou utvořena. Již před pětadvaceti lety na základě tohoto sémantického třídiče předložil L. Kuba svým studentům na PF UJEP v Ústí n. Labem klasifikaci názvů ulic a náměstí (Kuba, 1984, s. 118–120).² Ze Šmilauera vycházela také L. Olivová-Nezbedová při synchronně zaměřené klasifikaci jmen cest (Olivová-Nezbedová, 1995, s. 308–332), jež je včetně způsobů jejich tvoření využitelná i v rámci urbanonymických badání (srov. např. diplomové práce o uličním názvosloví vedené J. Šindelářovou v letech 2002–2009 na PF UJEP v Ústí n. Labem).

Ke klasifikaci slovenských proprií výrazně přispěl slovenský lingvista M. Majtán, jenž začal pracovat s tzv. strukturními typy. Vychází sice z Rospondovy strukturní klasifikace (Rospond, 1957), ale dotváří ji tak, aby mohla postihnout všechny typy slovanské anoikonymie. Rozdelení proprií na přímá a nepřímá považuje za základní. Za primární

² Z dnešního pohledu však tato klasifikace již poněkud zastarala.

(a zároveň jediné) kritérium pokládá formální stránku jména, což vede k oddělení formální struktury jmen od jejich onymického obsahu. Tak se dostávají vedle sebe jména, která kromě formantu nemají nic společného (např. *Včelín*, který se v ČR vyskytuje jako urbanonymum 6krát, a *Karlín* – 3krát, srov. se slov. názvy jako např. *Astrová, Átriová, Bôrová* v Prievidze). Strukturním typům slovenských uličních názvů se dále věnovala např. K. Habovštiaková (Habovštiaková, 1988, s. 70–74).

Při onomastických bádáních se během jejich vývoje však nejvýrazněji uplatnily tři základní principy klasifikace, které lze aplikovat i na urbanonyma, a to lexikálně-sémantický, morfologicko-slovotvorný a binární – dvouplánový, lexikálně-sémantický a slovotvorný. Slovenský lingvista P. Odaloš (Odaloš, 2006, s. 98) přistupuje ke třídění slov. urbanonym ze tří základních aspektů: sémantického (srov. např. Krošláková, 1988, Bлича, 1986, 1988), morfologicko-lexikálního (strukturně typologického) a syntaktického (Habovštiaková, 1988).

Motivací a sémantickou analýzou urbanonym se podrobně zabývali někteří slovenští autoři (např. E. Krošláková, M. Bлича, R. Krajčovič, M. Majtán, P. Odaloš a další).

E. Krošláková (1988, s. 56–62) člení pojmenování slovenských ulic na skupiny názvů orientačního a dedikačního typu. K prvnímu typu řadí pojmenování motivovaná směrem, polohou, objekty vytvořenými lidskou rukou, různými vlastnostmi ulic, světovými stranami, jejich funkcí, porosty, ptáky, názvy podle původního zaměstnání obyvatel či podle etnického (náboženského) původu. V rámci dedikačních názvů rozlišuje názvy např. podle osobnosti z umělecké sféry, podle národních činitelů, vědců, kulturních a politických činitelů, hrdinů protifašistického odboje apod. Za zvláštní skupinu pokládá názvy inspirované klíčovými historickými událostmi. Její klasifikace není složitá, je jednoznačná a přehledná, a proto i ve slovenské onomastice často využívaná (srov. např. Odaloš, 2006 a řada dalších).

M. Bлича (1988, s. 63–69) vhodně rozšířil slovenské uliční názvy podle významového hlediska do několika vývojových fází, a tak se mu podařilo odkrýt dynamiku jejich proměn v konkrétních vývojových etapách. Do počátečního období spadají objekty pojmenované podle pomístních jmen, polohy a různých objektů, k nimž řadí i apelativa, která se postupně přehodnocovala a vstupovala do funkce proprií. Názvy ve druhé fázi pokládá za „specifické“, neboť byly určeny pouze k označení a pojmenování ulic. Za jejich hlavní motivační zdroje pokládá dobovou urbanistickou strukturu městských celků a rozvrstvení obyvatelstva. Z jeho výzkumu zaměřeného na východoslovenská města se ukazuje, že ulice (obdobně jako na českém území) se až do čtyřicátých let 19. stol. většinou nepojmenovávaly podle osob (kromě několika názvů podle světců nebo zasloužilých měšťanů). Za třetí etapu vývoje označuje období, ve kterém se motivačně vyčerpaly původní pojmenovací prostředky,

a tak se ulice začaly označovat podle osobností (jednak podle jmen majitelů pozemků, na kterých byly ulice vybudovány; jednak podle jmen měšťanů, patronů měst; dále podle jmen světců a církevních hodnostářů a také podle jmen známých a významných osobností historických, politiků, vědců, umělců apod.). M. Bличa vytvořil také podrobnou klasifikaci uličních názvů podle osobnosti, jež rozčlenil do dvou skupin, na neutrální a tzv. angažované³ (Bличa, 1979, 1996)⁴. Ve svém trídění přitom vyšel ze čtyř základních znaků, kterými se urbanonyma odlišují od anoikonym, a to sémanticko-motivační spjatostí s pojmenovaným objektem, strukturními typy, jazykovou formou, rozšířením a fungováním v komunikaci. Za základní motivační zdroje a aspekty pak považuje přírodu, lidskou činnost a osobnost (blíže viz Bличa, 1996, s. 98–100).

Autorem další klasifikace urbanonymických objektů je slovenský lingvista P. Odaloš (Odaloš, 1993; 1996), který vychází ve svých úvahách z nominačního systému determinovaného vývojovými tendencemi. Za vývojovou tendenci pak považuje směr vývoje, který se realizuje fixací jednoho z pólů vývojové binarity a projevuje se dominantním uplatňováním určitého sémanticko-strukturního typu názvů ulic a náměstí (Odaloš, 2006, s. 74). Nominační systém se pak podle jeho názoru profiluje v šestici binárních tendencí, jež se uplatňují diachronně a cyklicky ve čtyřech triadických supertendencích. Za binární vývojové tendence pak považuje tradicionalizaci – neologizaci, nacionalizaci – internacionálizaci, teizaci – ateizaci, personalizaci – depersonalizaci, honorifikaci – ahonorifikaci a schematizaci – deschematizaci. Podle jeho výzkumů se na území SR uplatnily první tři dvojice tendencí prvního tendenčního bloku (Odaloš, 2006, s. 74–75). Po promítnutí vlivu hlavních vývojových tendencí na celý model šesti dvojic tendencí P. Odaloš konstatuje, že vývoj na konci druhého tisíciletí směřuje jednak od schematizace k deschematizaci, od depersonalizace k personalizaci, od ahonorifikace k honorifikaci, od neologizace k tradicionalizaci, od ateizace k teizaci a od internacionálizace k nacionalizaci (Odaloš, 1996, s. 86). Systémové chápání proměn urbanonymie pak umožňuje komplexně zmapovat systém jako celek a vede ke snadnější konfrontaci některých sledovaných jevů. Tuto klasifikaci pak mnozí současní slovenští lingvisté dále využívají, srov. např. analýzu vývojových tendencí historických názvů v Nitře E. Krošlákové (Krošláková, 1996, s. 132–136).

³ Porov. s konstatovaním P. Ďurča: „Neobstojí napríklad ani tvrdenie M. Bличu (1996), že v súčasnosti prevládajú tzv. angažované názvy ulíc (teda podľa významných osobností alebo udalostí) na rozdiel od tzv. neutrálnych. Pri porovnaní absolútneho výskytu prvých 60 najčastejších názvov ulíc je v databáze 4629 výskytov dedikačného typu, orientačno-informačných názvov, vrátane názvov lokalizačno-predložkového typu je 5237.“ (Ďurčo, 2003, s. 199).

⁴ Obdobně rozlišuje O. Nemčoková (Nemčoková, 1998, s. 115–117) názvy ulic v Banské Bystrici (staré město), jež je klasifikuje na společensky angažované názvy a na názvy společensky neutrální.

O klasifikaci jazykových prostředků struktury historických urbanonym se pokusil R. Krajčovič (Krajčovič, 1988, s. 25–26), jenž je rozčlenil do tří skupin podle reality, kterou odrážejí. Do první z nich zařadil názvy odrážející urbanonymické objekty typu hrad, zámek, hradba, příkop, strážní místo, věž, brána, bašta, most, studna, významná budova, zahrada, ulička, volné prostranství apod., druhou skupinu tvoří názvy zobrazující reálie z oblasti hospodářského, společenského a kulturního života města jako např. brány, uličky a obydlí obyvatel žijících ve městě zabývajících se řemeslnou a potravinářskou výrobou, dále sklady, trhy, mýta, cesty vedoucí přes město, ubytovny, hřbitovy, kláštery, kostely, školy atd. Třetí skupinu představují staré názvy motivované různými přírodními reáliemi, např. vršek, voda, řeka, kámen apod., jež se nacházely ve městě nebo na jeho okraji (Krajčovič, 1988, s. 25–26). Jeho klasifikace je tedy založena na lexikálně-sémantickém základu. Dvouslovné názvy je pak třeba interpolovat, tedy začlenit do dvou skupin (podle celého názvu a pak i podle určujícího členu do konkrétní skupiny, viz např. *Zámecká cesta, Kláštorná ulice*). Některé vytvořené a výše popsané klasifikace urbanonymických objektů však přistupují ke členění pouze podle určujícího členu názvu, jenž vyjadřuje druh pojmenovaného objektu. V rámci každé klasifikace je však zapotřebí oddělovat motivaci od lexikálně sémantického pohledu (obdobně Majtán, 1994; srov. např. Blichá, 1988; Krajčovič, 1988; Krošláková, 1988).

Zatímco klasifikacím urbanonym podle motivace a ze sémantického hlediska se v uplynulých letech věnovala poměrně značná pozornost, jen nízký počet odborných studií a statí byl určen jejich strukturní analýze (jedná se většinou o materiálové práce na katastru konkrétního městského celku, viz např. David, 2006; Dejmek, 1988; Pokorná, 1988; Rusínová, 1988; Imrichová, 1996; Kneselová, 1996 a několik dalších).

Podle našeho názoru může mít velký význam pro urbanonymická bádání také Šrámkova modelová teorie, která vychází z obecně platných pojmenovacích principů uskutečňovaných v rámci oikonymie, neboť vztahové a slovotvorné modely lze s jistými úpravami použít nejen ve všech třídách toponym (viz Pleskalová, 1974, s. 533–542), ale i při klasifikaci urbanonym. V pojmenovacím urbanonymickém procesu má také významnou roli vztah pojmenovatele k pojmenovávané realitě, jenž vymezuje R. Šrámek čtyřmi obsahově sémantickými kategoriemi, které odpovídají na otázky „kde“, „kdo“, „co“; „jaký“; „čí“ a postihuje je pomocí tzv. vztahových modelů (VM). Jejich konkrétním výrazem pak může být i v rámci urbanonymie model slovotvorný (SM), přičemž oba modely se realizují společně a tvoří urbanonymický pojmenovací model. Při pokusu o aplikaci Šrámkovy modelové analýzy vycházíme z předpokladu, že pojmenovatel volí název na základě těch znaků objektu, které považuje za významné a které diferencují daný urbanonymický objekt od ostatních objektů

téhož druhu. V pojmenovacím procesu má tedy svou roli moment výběru, výběr znaků a později i způsob vyjádření těchto znaků v názvu. Vztah pojmenovatele k urbanonymickému objektu lze vyjádřit pomocí VM, který umožní zachytit buď jeho skutečný, reálný vztah (VM_1), nebo vztah, který nemá žádnou přímou souvislost s pojmenovávaným objektem (VM_2). Podobně jako vlastní jména místní jsou i urbanonyma motivována polohou a směrem objektu, který lze vyjádřit VM A: VM A₁ *Rakovnická* – ulice vedoucí směrem na Rakovník (v ČR se vyskytuje 8krát), *Severní* – ulice nazvaná podle skutečné polohy na sever (pouze 23krát z celkového počtu 79 ulic v ČR), obdobně i slovenské ulice jako *Južná* (10krát z celkového počtu 20 zkoumaných ulic v SR), *Východná* (14krát z celkového počtu 21 zkoumaných ulic v SR), *Krajná* (8krát z celkového počtu 14 zkoumaných ulic v SR); zatímco ke VM A₂ jsou řazeny názvy, jež neodpovídají reálné poloze či směru, např. *Žatecká* (9krát z celkového počtu 16 ulic v ČR), *Východní* (21krát z celkového počtu 34 ulic v ČR), *Okrajová* (19krát z celkového počtu 37 ulic v ČR), obdobně na Slovensku např. *Severná* (16krát z celkového počtu 30 zkoumaných ulic v SR). Pomocí VM B lze vyjádřit motivaci druhem objektu, a to skutečně dosud existujícím objektem: VM B₁ – *Pivovarská* (53krát z celkového počtu 115 ulic v ČR), *Hradební* (31krát z celkového počtu 52 ulic v ČR), *Tovární* (21krát z celkového počtu 156 ulic v ČR), *Špitálská* (6krát z celkového počtu 8 zkoumaných ulic v SR), nebo již neexistujícím VM B₂ – *Cukrovarská* (7krát z celkového počtu 21 ulic v ČR), *Kasárenská* (4krát z celkového počtu 8 ulic v ČR), *Družstevná* (2krát z celkového počtu 7 zkoumaných ulic v SR). Vlastnost pojmenovaného objektu vystihuje VM C, na podobném principu VM C₁ – *Opuková* (4krát v ČR), *Buková* (14krát z celkového počtu 21 ulic v ČR), *Kamenná* (14krát z celkového počtu 33 ulic v ČR), na Slovensku např. *Veterná* (26krát z celkového počtu 33 zkoumaných ulic v SR) či VM C₂ jako *Tichá* (34krát z celkového počtu 70 ulic v ČR), *Lipová* (62krát z celkového počtu 87 zkoumaných ulic v SR) atd.⁵ Posesivity zahrnuje R. Šrámek do VM D, jenž však není v urbanonymii chápán totožně. Proto se nabízí možnost posoudit v rámci tohoto modelu např. názvy podle osob na základě konkrétní, skutečně existující souvislosti s urbanonymickým objektem jako VM D₁, např. – *Václavské nám.* v Praze, *Hilbertova ulice* (lounský starosta v 19. století) v Lounech, *Ulica Jozefa Vuruma* (nitranský biskup) v Nitře, a pojmenování bez jakéhokoliv vztahu k pojmenovávané skutečnosti – VM D₂, např. *Bezručova* nebo *Fibichova ulice* v Chrudimi, *Tolstého* nebo *Škultétyho* v Rimavské

⁵ Srov. s rozlišováním VM C u J. Pleskalové (Pleskalová, 1974, s. 533–542) v rámci anoikonym: VM C₁ vlastnost objektu, např. *Kamenná*, *Tichá*) a VM C₂ vlastnost založená na ději, např. *Losy*, *Přívoz*, *Průhon*, *Náhon* apod., obdobně Šindelářová, 2005).

Sobotě. Tyto honorifikační názvy, do nichž se nepromítá vztah konkrétní události či osoby k danému městu (až na výjimky v některých menších městech – např. v Lounech *Sailerova* – podle F. Sailer, jednoho ze zakladatelů KSČ na Lounsku, v Litoměřicích *Šlajsova* – podle Josefa Šlajse, ruského legionáře působícího v Litoměřicích), jsou pak důkazem toho, jak často vznikaly a mnohdy i dnes vznikají na českém i slovenském území názvy bez větších nebo jakýchkoliv souvislostí. Modelová analýza tak může napomoci odhalit, do jaké míry pojmenovatelé přihlížejí k lokálním historickým i současným poměrům a specifikám konkrétních měst.

Klasifikace českých a slovenských urbanonym má značný význam pro celostní pohled na danou problematiku, pro charakteristiku urbanonymie jako celku, jako speciálního systému proprií, jež napomáhá odhalit dynamiku proměn uličního názvosloví v konkrétních etapách jejich vývoje z nejrůznějších hledisek až do současnosti.

Literatura:

- BAYEROVÁ, N. – ŠRÁMEK, R. Podíl onomastiky při standardizování urbanonymie. In: *Onomastika a škola 2 – Urbanonymia*. P. Žigo (ed.), Bratislava 1988, s. 10–20.
- BLICHA, M. Pomenúvanie ulíc podľa osobností. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica* 30. J. Mistrík (ed.), Bratislava 1979, s. 37–41.
- BLICHA, M. *Charakteristika názvov ulíc okresných miest Východoslovenského kraja*. Košice 1986.
- BLICHA, M. Sémantická motivácia nových názvov ulic. In: *Onomastika a škola 2 – Urbanonymia*. P. Žigo (ed.), Bratislava 1988, s. 63–69.
- BLICHA, M. Názvy ulíc podľa osobností. In: *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti*. P. Odaloš – M. Majtán (eds.), Banská Bystrica – Bratislava, 1996, s. 98–105.
- DAVID, J. Vývoj uličního názvosloví města Havlíčkův Brod. In: *Vlastivědný sborník Havlíčkobrodsko* 20. Havlíčkův Brod 2006, s. 62–105.
- DEJMEK, B. Nástin vývoje uličního názvosloví Hradce Králové. In: *Onomastika a škola 2 – Urbanonymia*. P. Žigo (ed.), Bratislava 1988, s. 134–140.
- ĎURČO, P. Databáza názvov ulíc na Slovensku. In: *Vlastné meno v komunikácii*. P. Žigo – M. Majtán (eds.), Bratislava 2003, s. 199–209.
- HABOVŠTIAKOVÁ, K. Štruktúrne typy názvov ulíc. In: *Onomastika a škola 2 – Urbanonymia*. P. Žigo (ed.), Bratislava 1988, s. 70–74.

- HARVALÍK, M. Uliční názvosloví a společenské faktory. In: *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti*. P. Odaloš – M. Majtán (eds.), Banská Bystrica – Bratislava 1996, s. 158–162.
- HARVALÍK, M. Synchronní a diachronní aspekty české onymie. Praha 2004.
- IMRICOVÁ, M. Štruktúrne typy názvov ulíc a ich vhodnosť na komunikáciu (na materiáli Prešova). In: *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti*. P. Odaloš – M. Majtán (eds.), Banská Bystrica – Bratislava 1996, s. 106–108.
- KNESELOVÁ, H. Názvy veřejných prostranství v současném Brně. In: *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti*. P. Odaloš – M. Majtán (eds.), Banská Bystrica – Bratislava 1996, s. 168–171.
- KRAJČOVIČ, R. Urbanonymia a dejiny. In: *Onomastika a škola 2 – Urbanonymia*. P. Žigo (ed.), Bratislava 1988, s. 21–27.
- KROŠLÁKOVÁ, E. Sémantická motivácia názvov ulíc. In: *Onomastika a škola 2 – Urbanonymia*. P. Žigo (ed.), Bratislava 1988, s. 56–62.
- KROŠLÁKOVÁ, E. Vývinová tendencia historických názvov ulíc v Nitre. In: *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti*. P. Odaloš – M. Majtán (eds.), Banská Bystrica – Bratislava 1996, s. 132–136.
- KRŠKO, J. Urbanonymá na sklonku druhého tisícročia. In: *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti*. P. Odaloš – M. Majtán (eds.), Banská Bystrica – Bratislava 1996, s. 115–123.
- KUBA, L. *Úvod do nauky o vlastních jménech*. Ústí nad Labem 1984.
- MAJTÁN, M. Onymia a urbanonymia. In: *Onomastika a škola 2 – Urbanonymia*. P. Žigo (ed.), Bratislava 1988, s. 6–9.
- MAJTÁN, M. Motivácia a lexikálna sémantika. In: *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien*. E. Krošláková (ed.), Bratislava – Nitra 1994, s. 15–19.
- NEMČOKOVÁ, O. Vývin názvov ulíc v Banském Bystrici (staré mesto). In: *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti*. P. Odaloš – M. Majtán (eds.), Banská Bystrica – Bratislava 1996, s. 115–118.
- OČENÁŠ, I. Zmeny v názvoch ulíc a námestí vo vybraných slovenských mestách. In: *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti*. In: *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti*. P. Odaloš – M. Majtán (eds.), Banská Bystrica – Bratislava 1996, s. 109–114.
- ODALOŠ, P. Toponymia okresu Banská Bystrica po 17. 11. 1989. *Kultúra slova* 25, 1991, s. 337–346.
- ODALOŠ, P. Vývinové tendencie názvov ulíc a námestí miest a obcí na Slovensku. *Slovenská reč* 58, 1993, s. 332–338.

- ODALOŠ, P. Ulice a námestia Banskej Bystrice v kontexte histórie a súčasnosti. In: *Mezinárodní konference o městě. Brno – město uprostřed Evropy*. M. Jelínek (ed.), Brno 1994, s. 184–187.
- ODALOŠ, P. Urbanonymá v procese spoločenských zmien 90. rokov v európskych postsocialistických krajinách. In: *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti*. P. Odaloš – M. Majtán (eds.), Banská Bystrica – Bratislava 1996, s. 80–87.
- ODALOŠ, P. Dynamika premien urbanonymie. In: *Sociálny kontext onymie*. J. Krško – M. Imrichová – P. Odaloš (eds.), Banská Bystrica 2006, s. 74–121.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. – KNAPPOVÁ, M. – MALENÍNSKÁ, J. – MATÚŠOVÁ, J. *Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*. Praha 1995.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. K vývoji jmen ulic, námestí, nábřeží a sadů v Chocni v minulosti a současnosti. In: *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti*. P. Odaloš – M. Majtán (eds.), Banská Bystrica – Bratislava 1996, s. 163–167.
- PLESKALOVÁ, J. K pojetí modelu v pomístních jménech. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 15, 1974, s. 533–542.
- PLESKALOVÁ, J. *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*. Jinočany 1992.
- PLESKALOVÁ, J. Urbanonymum. In: *Encyklopedický slovník češtiny*. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), Praha 2002, s. 506.
- PODOLSKAJA, N. V. *Slovar' russkoj onomastičeskoj terminologii*. Moskva 1978.
- POKORNÁ, E. Předložkové konstrukce v jménech pražských ulic. In: *Onomastika a škola 2 – Urbanonymia*. P. Žigo (ed.), Bratislava 1988, s. 128–132.
- ROSPOND, S. *Klasifikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych*. Wrocław 1957.
- RUSÍNOVÁ, Z. Typy názvů ulic v Brně. In: *Onomastika a škola 2 – Urbanonymia*. P. Žigo (ed.), Bratislava 1988, s. 149–153.
- ŠINDELÁŘOVÁ, J. *Modelová analýza anoikonym na Lounsku*. Ústí nad Labem 2005.
- ŠMILAUER, V. *Úvod do toponomastiky*. Praha 1966.
- ŠMILAUER, V. Třídění pomístních jmen. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 13, 1972, s. 171–204.
- ŠRÁMEK, R. Urbanonymie a urbonymie. *Onomastický zpravodaj ČSAV* 31, 1990, s. 65–77.
- ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno 1999.
- ŠRÁMEK, R. – ŠRÁMKOVÁ, M. Problém definování urbanonymie. In: *Spisane słowa, formy i myśli*. M. Graf – S. Mikołajczak (eds.), Poznań 2008, s. 43–50.

Summary

The aim of this paper is to give an overview of the classification of the Czech and Slovak urbanonyms and to show the possibility of the treatment of urbanonyms on the basis of the relational model classification.

Key words:

proper name; urbanonymy; classification; relational model classification; minor place-name; given name; family name

E-mail: jaromira.sindelarova@ujep.cz

Kompozita typu *Kozohlody*, *Žabokřík* v toponymii Čech

Pavel Štěpán (Praha)

Kromě derivace se v místních a pomístních jménech na území Čech setkáváme i s kompozicí. Podrobnější klasifikace kompozit v toponymii Čech dosud nebyla podána.¹ Naším východiskem pro jejich třídění je klasifikace kompozit v apelativní sféře jazyka v prvním díle akademické Mluvnice češtiny (dále MČ1).² Kompozita jsou zde klasifikována na základě několika hierarchicky uspořádaných hledisek. V tomto příspěvku se soustředíme na (substantivní) vlastní kompozita utvořená bezafixální derivací (konverzí) z verbálních syntagmat se zadním členem verbálním a předním členem substantivním.

Podle MČ1³ je u tohoto typu kompozit zadní člen „představován verbálním základovým morfémem s příslušnou tvaroslovou charakteristikou: *vod-o-vod-* + *-Ø-*, nebo řidčeji trpným kmenem určitého slovesa a kmenovou příponou *-í*: *krup-o-bit-* + *-í*. Předním členem je substantivní základ spjatý se zadním členem submorphem *-o-*, zřídka *-e-* [...], *-i-*, *-u-*, event. bez něho [...].“ Tato charakteristika v zásadě platí i pro lexikální jednotky přítomné v anoikonymickém materiálu. U naprosté většiny analyzovaných lexikálních jednotek naležících k tomuto slovotvornému typu je zadní člen tvořen pouze verbálním základovým morfémem; jen ve dvou případech k němu přistupuje mluvnická kmenová přípona *-í*: *HLADOMOŘÍ*, *KOZOHLEDÍ*. Na rozdíl od zjištění MČ1 platných pro apelativní sféru jazyka se v anoikonymickém materiálu nesetkáváme v zadním členu s trpným kmenem slovesným; typ *HLADOMOŘÍ* se naopak vyskytuje výhradně ve sféře propriální.

Kompozita této kategorie je možno dále klasifikovat na základě typu verbálního syntagmatu, jež tvoří základ daného kompozita.⁴ V tomto příspěvku budeme věnovat pozornost kompozitům, jejichž základem je syntagma subjekt – predikát. Tato podskupina kompozit je pozoruhodná zvláště proto, že mnohá kompozita, která do ní nade vši pochybnost patří, byla v minulosti často vykládána jiným způsobem. V interpretaci některých českých

¹ Podrobný přehled dosavadní literatury o českých kompozitech (nejčastěji v apelativní sféře jazyka) podává D. Šlosar (ŠLOSAR, D. *Česká kompozita diachronně*. Brno 1999), který se kompozity zabývá (na rozdíl od většiny ostatních autorů) z diachronního hlediska. Šlosar ze své analýzy nevylučuje ani propriální materiál. Přehled tvoření kompozit v současné češtině podává na základě onomaziologického přístupu I. Bozděchová (BOZDĚCHOVÁ, I. *Tvoření slov skládáním*. Praha 1994). Jediný nám známý příspěvek o kompozitech v pomístních jménech na území Čech představuje stat’ L. Olivové-Nezbedové: OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. Česká kompozita v pomístních jménech v Čechách. In: *Słowiańskie composita onomastyczne. Rozprawy slawistyczne* 17. S. Warchoł (ed.), Lublin 2000, s. 141–147. Příspěvky věnované složeným místním jménům byly dosud vždy věnovány spíše jejich etymologii a nezaměřovaly se na klasifikaci kompozit.

² Mluvnice češtiny I. Praha 1986.

³ Tamtéž, s. 463.

⁴ Podrobnější klasifikaci založenou na syntaktickém kritériu MČ1 nepodává.

složených místních jmen došlo v průběhu dvacátého století k určitému posunu. Starší názor, že téměř všechna komponovaná oikonyma vycházejí z posměšných přezdívek obyvatel,⁵ korigoval především I. Lutterer,⁶ který navrhuje nové alternativy výkladu některých složených místních jmen. Jednu ze čtyř možností představuje zařazení některých oikonym mezi jména čistě topická (neosobního původu): např. místní jméno *Lysolaje* bylo vykládáno jako ‚ves lidí, kteří lají, štěkají jako lišky‘, ovšem podle pravděpodobnějšího Luttererova výkladu se jednalo spíše o ‚místo, kde lišky lají, přeneseně kde lišky dávají dobrou noc‘. Do této syntakticky vymezené podskupiny komposit toto místní jméno zařazuje až novější výklad.

Podrobnější pozornost zasluhují právě lexikální jednotky s předním členem vycházejícím z označení zvířat (sem patří i zmíněné *Lysolaje*). Jde v prvé řadě o komponenty *koz-* (*KOZOHLAD*, *KOZOHLEDÍ*, *KOZOHLODY*, *KOZOJEDY*) a *žab-* (*ŽABOKLIK*, *ŽABOKRK*, *ŽABOKŘIK*, *ŽABOKVIK*, *ŽABOŠKRT*, *ŽABOŠKRŤ*, *ŽABOVŘESKY*). Připomeňme nejprve výklady místních jmen.

I. Lutterer mj. podává nový výklad místního jména *Kozojedy*.⁷ Tradiční výklad ‚ves lidí, kteří jedí kozy‘⁸ nahrazuje minimálně v jednom případě interpretací ‚ves postavená na místě kozojedu, kozí pastviny‘; v případě Kozojed u Moravan na Čáslavsku se totiž prokazatelně jedná o jméno čistě topické, srov. nejstarší doklad *silva Kozojed* z roku 1281.⁹ Mezi obcemi Pařížov, Úhrov a Heřmanice, které se nacházejí v těsné blízkosti Moravan, dokládají soupisy pomístních jmen pozemky zvané *Kozojedy*, *V Kozojedech*.

I. Lutterer připomíná Svobodovu interpretaci analogického místního jména *Kozohlody* jako ‚místo, kde byly kozí hlody, tj. místa od koz ohlodaná‘.¹⁰ Materiál pomístních jmen z území Čech argumenty I. Lutterera podporuje. V Hradešicích na Horažďovicku je doložena pastvina *V Kozohlodech*. Pozoruhodná jsou rovněž pomístní jména *Kozohlad* (název polí a luk v Hrajovicích na Vlašimsku) a *Kozohledí* (pojmenování lesa v Chráštanech na Neveklovsku). Zadní člen obou těchto pomístních jmen s největší pravděpodobností vychází

⁵ Srov. VAŠEK, A. O povahopisných jménech osad staročeských. *Časopis Matice moravské* 8, 1876, s. 25–35; nověji též např. SPAL, J. Pětipsy (K výkladu místních jmen tohoto typu). In: *Sborník Pedagogického institutu v Plzni Jazyk a literatura* 4. M. Šváb (ed.), Praha 1962, s. 5–13.

⁶ LUTTERER, I. Psychologie pojmenování a tzv. přezdívková jména místní. *Naše řeč* 47, 1964, s. 81–87.

⁷ LUTTERER, I., op. cit. v pozn. 6, s. 86.

⁸ Viz PROFOUS, A. *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny* II. Praha 1949, s. 353.

⁹ Profouseovo zařazení názvu této lokality u Moravan na Čáslavsku mezi místní jména je ostatně značně sporné. Podle Profouse označuje tento název „stráň a soudě ze jména n. ves“ (Viz PROFOUS, A., o. cit. v pozn. 8, s. 352). Žádný z dokladů se nevztahuje k sídelní lokalitě, jméno zjevně patřilo vždy pouze lesu nebo stráni. Profous jméno přisuzuje zaniklé vsi výhradně na základě tradiční interpretace jména *Kozojedy* jakožto jména obyvatelského, přezdívkového.

¹⁰ SVOBODA, J. – ŠMILAUER, V. et al. *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny* V. Dodatky k dílu Antonína Profouse. Praha 1960, s. 208.

ze slovesa *hlodat*; podoby *Kozohlad* a *Kozohledí* vznikly patrně na základě lidové etymologie příkloněním k výrazům *hlad* a *hledět*. Ve druhém případě to dokazuje záznam pomístního jména *w Kozohlodi* v obci Černíkovice (která s obcí Chrášťany katastrálně sousedí) v rustikální fazi tereziánského katastru. Uvedená jména vycházejí tedy s největší pravděpodobností ze syntagmatu subjekt – predikát (*koza – hlodá*); podobně je tomu zřejmě rovněž u alespoň jednoho výskytu místního jména *Kozojedy* (viz výše).

Místní jména s předním jménem *žab-* vykládá J. Svoboda¹¹ většinou jako jména topická. Oikonymum *Žabovřesky* podle něj „označuje ves podle míst, kde se ozývají žabí vřesky“. L. Hosák – R. Šrámek u jmen jako *Žabovřesky*, *Žabokrky* připouštějí teoretickou možnost výkladu z obyvatelského jména, a to buď „lidé bydlící na žabím vřesku“ (tj. kde je hojnost žab), n. posměšně pl. k **žabovřesk* „Froschquacker“, avšak z věcných důvodů („všechna moravská PJ typu *Žabovřesky*, *-krky* patří pozemkům kolem potoků, říček a mokřin“) dávají přednost topickému výkladu.¹²

Stejnou motivaci jako *Žabovřesky* měla pravděpodobně i místní jména *Žabokliky* a *Žabokrky*; existuje sice více možností interpretace zadního členu *-kliky* a *-krky*,¹³ avšak přiklááníme se k výkladu z kořene *klik-* „křík“,¹⁴ resp. ze slovesa *krkati* „skřehotat“.¹⁵ Tato místní jména vznikla nepochybně ze jmen pomístních, označujících lokality u vod a mokřin.

V anoikonymickém materiuu z území Čech jsou doloženy téměř dvě desítky složených pomístních jmen odrážejících žabí křík. Některé z nich obsahují zadní člen, který se vyskytuje i ve výše uvedených místních jménech. V Petkovech na Sobotecku se nachází pole *Žaboklik*, též *Žabokvik*.¹⁶ V sousední vsi Dlouhá Lhota je zaznamenáno pojmenování pole *V Žabokliku*, které se zřejmě vztahuje k témuž objektu. Název pole *V Žabokliku* se vyskytuje i v nedaleké Úhelnici. Mezi obcemi Kotouň a Polánka na Blatensku se nachází rybník *Žabokrk*. Toto pojmenování patřilo původně patrně i rybníku v Chlumu na Královéhradecku; část této obce v dolině u rybníka se dnes nazývá *Žabokrky*. Pomístní jméno *V Žabokrkách* pak naleží poli v Radvanicích na Uhlišskojanovicku. V Třebízi na Slánsku se nachází mokřina zvaná *Žabovřesky*.

Na rozdíl od místních jmen se v pomístních jménech s předním členem *žab-* vyskytuje

¹¹ PROFOUS, A. – SVOBODA, J. *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny* IV. Praha 1957, s. 798–800.

¹² Viz HOSÁK, L. – ŠRÁMEK, R. *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* II. Praha 1980, s. 806.

¹³ Srov. PROFOUS, A. – SVOBODA, J., op. cit. v pozn. 11, s. 798–799.

¹⁴ Srov. PROFOUS, A. – SVOBODA, J., op. cit. v pozn. 11, s. 798.

¹⁵ J. Gebauer (GEBAUER, J. *Slovník staročeský* II. Praha 1916, s. 151) uvádí u staročeského slovesa *krkati* pouze význam „kráhati, krächen“, ovšem uvádí i doklad žáby *krkagice v mocidle*.

¹⁶ Podoba *Žabokvik* je patrně sekundární, vznikla na základě lidové etymologie příklonem ke slovesu *kvičet*, když zadní člen *-klik* již nebyl srozumitelný.

rovněž zadní členy *-křik* a *-škrt*. V Luštěnicích na Mladoboleslavsku je doloženo pole (podle soupisu pomístních jmen dříve rybník) *Žabokřik*; název pole *V Žabokřiku* v sousedních Němčicích patří zřejmě témuž objektu. Pomístní jméno *V Žabokřiku* v Přezleticích u Brandýsa nad Labem patří močálovitému poli. V Litomyšli je doložen bývalý rybník *Žaboškrt*, název *Žaboškryty* patří poli u mokřin v Milčicích na Poděbradsku. Louky v místech bývalého rybníka v katastru města Ústí nad Orlicí nesou pojmenování *Na Žaboškrtě*. Komponent *-škrt* vychází pravděpodobně ze slovesa *škrtati*, u kterého Jungmann¹⁷ dokládá význam „vrzat, vydávat skřipavý zvuk“.¹⁸

K názvům odrážejícím zvuky zvířat patří rovněž pomístní jméno *Vranokvaky*, patřící louce v Javornici u Rychnova nad Kněžnou. Zadní člen tohoto názvu vychází s největší pravděpodobností ze slovesa *kvákat*, které je podle příkladů uváděných ve slovnících češtiny spojováno nejčastěji s hlasem vran a žab.

K typu lexikálních jednotek *KOZOHLODY*, *ŽABOKŘIK*, odrážejících děje spojené se zvířaty, je třeba přiřadit i *KONOTOP*. Pomístní jméno *Konotop* patří rybníku ve Smrkovci na Horažďovicku (podle pověsti zaznamenané v soupisu pomístních jmen se tu prý kdysi utopil kočár i s koňmi). V. Šmilauer slovenský hydrografický termín *konotopa* charakterizuje jako „oblíbené označení pro močály a potoky, nebezpečné při přejezdu koňmo. Někdy vzniklo pojmenování podle skutečného případu, kdy se tam utopil kůň.“¹⁹ Je tedy pravděpodobné, že rybník *Konotop* byl založen v místech někdejšího nebezpečného močálu. Podle močálů, v nichž se mohli utopit i koně, vzniklo nepochybně i místní jméno *Konětop*, patřící třem vsím na území Čech. Profousův výklad „podle nějakého směšného činu [...] obyvatel“²⁰ je nepravděpodobný. Jméno *Konětop* představuje další případ místního jména, jehož starší chápání jako jména přezdívkového může být nahrazeno pravděpodobnějším výkladem podle charakteru dané lokality. O nevhodnosti Profousova výkladu svědčí i skutečnost, že starší doklady názvu obce *Konětop* na Příbramsku mají podobu singuláru, Profous uvádí též lidovou podobu „ta Konotop, do Konotopi“.²¹ Podle A. Profouse²² byly tyto „Konětopy“ změněny v sing. Konětop nejspíše podle blízkého města Příbramě, jímž byly často rozlišovány od ostatních Konětop“. Historické doklady jména této vsi (1291 *villa Conotop*, 1379 *Konetop*, 1547 *ves konietopa*) však umožňují i interpretaci, že původní je naopak

¹⁷ JUNGMANN, J. *Slovník česko-německý* IV. Praha 1838, s. 475.

¹⁸ Srov. též REJZEK, J. *Český etymologický slovník*. Voznice 2001, s. 632.

¹⁹ Viz ŠMILAUER, V. *Vodopis starého Slovenska*, Praha – Bratislava 1932, s. 463–464. Název *Konotopa*, který patří Ivančinskému potoku v povodí Turce (první doklad 1248), uvádí rovněž J. Krško (KRŠKO, J. *Hydronymia povodia Turca*. Banská Bystrica 2003, s. 78–79); vykládá jej podle močálovitého charakteru břehů vodního toku.

²⁰ Viz PROFOUS, A., op. cit. v pozn. 8, s. 298.

²¹ Viz PROFOUS, A., op. cit. v pozn. 8, s. 298.

²² Viz PROFOUS, A., op. cit. v pozn. 8, s. 298.

singulárová podoba a analogická forma plurálová se začala objevovat až od počátku 17. století (1603 *v ves Konietopy*). S prokazatelně singulárovou podobou se setkáváme i v historických dokladech názvu vsi *Konětopy* na Lounsku (1523 *Konotopie*).

Místní jméno *Konětopy* je názorným příkladem toho, jak mohou pomístní jména přispět k adekvátnějším výkladům jmen místních.

Závěr

Provedená analýza je součástí celkové klasifikace kompozit vyskytujících se v toponymech (především však v anoikonymech) na území Čech. V tomto dílčím příspěvku jsme se zaměřili na jeden podtyp vlastních substantivních kompozit utvořených bezafixální derivací (konverzí) z verbálních syntagmat se zadním členem verbálním a předním členem substantivním. Tento podtyp byl vymezen na základě syntaktického hlediska: jedná se o kompozita založená na syntagmu subjekt – predikát. Konkrétně jsme věnovali pozornost kompozitům, jejichž přední člen (mající funkci subjektu) vychází z označení zvířat. Ukázalo se, že analýza pomístních jmen tohoto typu může přispět i k výkladům jmen místních. Existence celé řady anoikonym typu *Kozohlody*, *Žabokřík* totiž podporuje novější výklady oikonym stejného typu, která byla dříve chápána jako jména obyvatelská (pak by patřila k syntaktickému podtypu objekt – predikát).

Summary

The article analyses one formal subtype of compounds in the toponymy of Bohemia. This subtype is delimitated using the syntactic criterion: these compounds are based on the syntagma subject – predicate. Both settlement and non-settlement names are devoted some attention.

Key words:

toponyms; word-formation; compounds; syntactic criterion

E-mail: stepan@ujc.cas.cz

Osobní jména v prózách Jana Drdy

Veronika Štěpánová, roz. Homolková (Praha)

Úvod

Tento příspěvek navazuje na referát přednesený na semináři Onomastika a škola 8 v lednu 2008 v Hradci Králové. Tehdy jsme se zabývali zeměpisnými jmény v prózách Jana Drdy, nyní budeme analyzovat stejný materiál z hlediska jmen osobních. Jak jsme již konstatovali, vlastní jména se vyskytují v prózách tohoto autora ve velkém množství a sehrávají neobvykle významnou roli. Je patrné, že autor věnoval jejich výběru nemalou péči.¹

Celkem bylo z daného materiálu² vyexcerpováno přibližně tisíc různých antroponym. Obecně lze říci, že osobní jména se vyskytují ve větším množství v pohádkových prózách než v ostatních dílech. Svědčí to o autorově zálibě ve vymýšlení a tematizování jmen a „hraní“ s nimi, k čemuž mu moderní pohádky poskytovaly dostatek prostoru (navzdory tomu, že v tradičních pohádkách se obvykle mnoho antroponym nevyskytuje). V „závažnějších“ prózách, kde se Drda soustředil především na rozvíjení samotné dějové linie, sice nenalezneme osobních jmen takové množství (nebývají také tak často komentována a obvykle, na rozdíl od četných jmen v pohádkách, nenesou komickou funkci), nicméně i zde je jejich počet nápadně vysoký (i tady se projevuje tendence pojmenovávat i postavy vzhledem k celku naprosto nedůležité) a jejich funkce bývají velmi zajímavé.

V dílech Jana Drdy se jen velice zřídka stává, že by nějaká postava zůstala bez pojmenování. Zdá se, že Drda byl vlastními jmény přímo fascinován a záměrně pojmenovával i osoby vzhledem k ději naprosto nevýznamné, o kterých padne třeba pouze jedna okrajová zmínka.³ Vzhledem k množství ostatních, pojmenovaných postav, je zde počet bezejmenných

¹ To potvrzuje ve své zprávě i Jan Svoboda: „V televizním pořadu „Barevné úterý“ dne 29. března 1966 promluvil velmi poutavě spisovatel Jan Drda o čtvrtém ze svých „koníčků“. Sbírá a vykládá, jak říká, jen pro svou potěchu vlastní zeměpisná jména a příjmení z rodného Příbramska. Z příkladů jmen vesnic, názvů kopců, lesů a jiných pomístních jmen a pak příjmení, která ho zaujala a která se snaží vyložit, bylo patrné, že svůj rodny kraj studuje po všech stránkách velmi důkladně...“ (SVOBODA, J. Spisovatel Jan Drda o vlastních jménech. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 7, 1966, s. 154.).

² Jména byla excerptována z pohádek a pohádkových próz: DRDA, J. *České pohádky*. Praha 1958 (index ČP); DRDA, J. *Hastrmani*. Praha 1985 (H); DRDA, J. *Posvícení v Tramtárii*. Praha 1972 (PT) a také „závažnějších“ povídek a románů: DRDA, J. *Městečko na dlani*. Praha 1966 (MD); DRDA, J. *Němá barikáda*. Praha 1970 (NB); DRDA, J. *Putování Petra Sedmilháře*. Praha 1967 (PPS); DRDA, J. *Živá voda*. Praha 1983 (ŽV). Posledním excerptovaným dílem byl výbor DRDA, J. *Nedaleko Rukapáně*. J. Janáčková – M. Masáková (eds.), Praha 1989, který obsahuje do té doby knižně nevydané povídky (Prastaré povídky – PP; Kruhy – K; Odkud přicházíme – OP) a fragmenty (Nedaleko Rukapáně – NR; Nejstarší pověsti Nikdášovska – NPN).

³ Nečetné výjimky bezejmenných postav tvoří například *řezník*, *král*, *jenerálové*, *kmotr kat*, *vojáci*, *ženich*, *bohatý sedlák*, *chudá vdova*, *ponocný* a *sedlák* z Českých pohádek.

postav opravdu zanedbatelný.⁴ Jiným případem jsou *chlapp* (také *vrah, neznámý*) a *cizinec* (*kouzelník*). Absence jména je zde jistě záměrná a naznačuje, že jde o postavu záhadnou, cizí, neznámou, vztah vypravěče k ní je do jisté míry ambivalentní.⁵

Zajímavá situace také nastává, dochází-li v průběhu děje k jistým změnám osobního jména. Tento jev je obvykle autorem tematizován a čtenář ho tak má možnost přesně sledovat. Doklad na proměňující se jméno postavy⁶ nalezneme v pohádce *Zapomenutý čert*. Nejprve zjišťujeme, že čert zapomenutý na pozemském světě již ani přesně neví, jak se jmenuje.⁷ Když pak dojde k jeho „polidštění“, spolu s tímto přerodem přichází i změna jeho jména na *Mates Plajznerčinej*, které je v lidském světě na rozdíl od předchozích bezpríznakové.⁸

Při výběru příjmení postav byl Drda často ovlivněn tím, co dobře znal. U zdánlivě nepříznakových, obyčejných, ničím nemotivovaných příjmení totiž často zjišťujeme, že jsou dodnes v jeho rodném kraji (tj. na Příbramsku) častá (*Stočes*_{MD}, *Hrabáci*_{MD}, *Chourové*_{MD}, žv), nebo jsou obecně méně obvyklá, ale s jistotou víme, že se zde vyskytovala a i nadále vyskytují (*Kopkáně*_{MD}, NPN, PT, *Karnet*_{MD}, *Pučálka*_{MD}, ČP, H).

V další části příspěvku se zaměříme na osobní jména v díle Jana Drdy z funkčního hlediska; budeme si tedy všimmat toho, jaké funkce mají konkrétní jména v daném literárním textu. Při analýze byla použita funkční klasifikace M. Knappové, která rozlišuje pět základních funkcí vlastních jmen v literární komunikaci (identifikační, klasifikující, charakterizační, asociační a estetickou).⁹

Identifikační funkce

Identifikační funkce je vlastní jakémukoli vlastnímu jménu, protože přímo vyplývá z podstaty a smyslu jakéhokoli pojmenování.¹⁰ Obligatornost této funkce může být porušena například v lyrické poezii, ale s potlačením identifikační funkce se lze setkat i v prozaických

⁴ Do kategorie nepojmenovaných postav lze zařadit ještě i v pořadí 12. dítě v rodině Dařbujánových, které není nazýváno rodným jménem, ale je pojmenováno *Dařbujánče*_{ČP}, což signalizuje obtíž výběru jména, která i v reálném životě nastává (a hlavně v minulosti nastávala) v rodinách s mnoha dětmi.

⁵ Viz HODROVÁ, D. ...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století. Praha 2001, s. 601 n.

⁶ O tom také PROCHÁZKOVÁ, Ž. Když postava vymýslí, mění či skrývá své jméno... In: *Sborník příspěvků z Celostátního onomastického semináře s mezinárodní účastí Onomastika a škola 8*, Hradec Králové 23.–24. 1. 2008. S. Pastyřík – V. Víška (eds.), Hradec Králové 2008, s. 389–394.

⁷ „Původně se jmenoval Kunygund nebo Trepifajksl, ale protože tam žil už léta letoucí a o samotě, sám svoje pravé jméno takřka zapomněl.“ (DRDA, J. České pohádky. Praha 1958, s. 53).

⁸ O tom také PASTYŘÍK, S. O nadpřirozených bytostech v moderních českých pohádkách a o jejich pojmenování. In: *Onomastika a škola: Materiály zo 4. celoštátneho onomastického seminára konaného v Prešove 12.–13. 9. 1990*. M. Blichá (ed.), Prešov 1992, s. 48.

⁹ Podrobněji viz KNAPPOVÁ, M. Funkce vlastních jmen v literárních textech. In: *Onomastika a škola: Materiály zo 4. celoštátneho onomastického seminára konaného v Prešove 12.–13. 9. 1990*. M. Blichá (ed.), Prešov 1992, s. 12–16.

¹⁰ Zatímco v běžném užití, mimo literární dílo, mají vlastní jména výhradně tuto funkci, v uměleckém textu mohou mít i funkce další.

textech. U Jana Drdy se jedná o ty případy, kdy se v textu objevují přímo celé výčty jmen (leckdy i abecedně řazené), se kterými se ale pak již v daném díle čtenář většinou nikdy více nesetká. V případě osobních jmen se s takovýmto výčty setkáváme například tehdy, když vypravěč vyjmenovává všechnyvíly, které se účastnily posvícení.¹¹ Velice oslabená je také identifikační funkce v případě, kdy vypravěč vyjmenovává všechny rody, které sídlily v Záříci.¹² Krátce na to následuje podobný výčet – zde jsou vyjmenovány rody, které byly spřízněny s rodem Kořánů.¹³

Klasifikující funkce

Jednotlivé typy klasifikující funkce není jednoduché od sebe vždy jednoznačně odlišit, ač jsou na první pohled jasně vymezeny. Funkce časově klasifikující často vystupuje společně s funkcí klasifikující sociálně nebo místně, případně se všechny tyto tři funkce mohou vyskytovat společně (*Jouza Bednářovej*_{PPS}, hypokoristická podoba *Jouza* od jména *Josef* je časově, sociálně a zřejmě i místně podmíněná, podoba příjmení zakončená na *-ovej* klasifikuje místně). Zvláště u osobních jmen je typické, že se např. některá rodná jména vyskytují v jisté sociální skupině v určité době.¹⁴ V Městečku na dlani, jehož děj se odehrává před 1. světovou válkou, je výrazné, že postavy s vyšším společenským postavením mají německá jména – štajgr *Höninger*, důlní rada *Zimmerheier*, farář *Norbert Volman*.

Pokud jde o místně klasifikující funkci, můžeme v zásadě rozlišit dvě kategorie místně příznakových jmen: jména evokující cizí (jiné než domácí, české) prostředí a jména typická pro jednotlivé domácí nároční oblasti. Je přirozené, že jména první skupiny se nejčastěji vyskytují v prózách odehrávajících se v zahraničí.¹⁵ Tato jména přispívají k vykreslení daného (nečeského) prostředí, v němž (pokud jsou autorem vybrána vhodně) nejsou příznaková. Naopak v díle situovaném do prostředí českého se cizí jména stávají příznakovými, vyjadřují národnost (původ) svého nositele.¹⁶ Tato jména bývají někdy až komicky komolena či přizpůsobována českému pravopisu (Ital [*Taliján*] *Pípo Špáno*_H; havíř

¹¹ „Jasněnka, Černava, Vítanka, Rosička, Mladěnka, Zářka, Kytka, Snědulka, Božinka, Travněna, Bolenka, Čermuška, Hvězdněna, Hroznička, Olšana, Marulka, Plavuňka, Bělka, Hřívka, Danka, Jivinka, Zezulenka, Hleďka, Světlanka, Modřenka, Smějka, Dulenka, Laďka“ (DRDA, J. *Posvícení v Tramtárii*. Praha 1972, s. 95–96).

¹² „Bezouškové, [...] Cízové, [...] Dokoupilové, Hrabáci, [...] Chourové, [...] Karneti, [...] Pučálkové, [...] Pyškyllové, [...] Trantincové, [...] Vrbatové [...].“ (DRDA, J. *Městečko na dlani*. Praha 1966, s. 6).

¹³ „Spříznil se s rodem Vlčků, Sochorů, Klecandrů, Fortelků, Nosků, Chramostů, Sejků, Králíků, Čermáků a Rejsků...“ (DRDA, J. *Městečko na dlani*. Praha 1966, s. 7).

¹⁴ Služky *Stáza*_H, *Ložina*_H, *Pepina*_H, *Pavlína*_H, *Růžena*_H, *Madla*_H, *Fanda*_H, *Barka*_H, *Tereza*_H.

¹⁵ Amerika: *Doc Ben*_K, starý *Wilkins*_K, *Jimmy*_K; Podkarpatská Rus: *Vasil Chorlak*_{PP}, *Vasil Vasilík*_{PP}, *Petr Kasička*_{PP}, *Miser Demjan*_{PP}, *Olen Derbak*_{PP}, *Jurij Geletič*_{PP}, *Nikola Šemerďák*_{PP}.

¹⁶ Francouzský voják *Pierre Duval*_{MD}; německý vodník *Franc Pujsl*_H; Švéd *Svante*_{PP}; Jugoslávci *Matija*_{NB}, *Darko*_{NB}, *Miško*_{NB}; Španěl *Franco*_{NB}; Němci *Wilibald Obermayer*_{NB}, *Grete*_{NB}, *Willy*_{NB}, *Mariechen*_{NB}.

ze Saska *Severín Hábrycl_{NR}* a jeho žena *Fryda_{NR}*).

Drda ve svém díle důsledně dbá na to, aby jména danému prostředí odpovídala, dokonce i v případě pojmenování zvířete (kůň *Pít'a_{PP}* na Podkarpatské Rusi). Místně příznaková jména do druhého typu jsou až na výjimky (např. *Hanýžka_{PT}*, zvaná *Bulačka_{PT}*¹⁷) spjata s oblastí na pomezí středních a jihozápadních Čech, z níž autor pocházel a jejíž nářečí dobře znal.¹⁸

Kromě jmen s určitým „místním“ příznakem jsou Drdovy literární postavy často charakterizovány i jmény s příznakem sociálním. Již jsme se výše zmínili o tom, jaká jména volí Drda pro služky a jaká naopak pro osoby výše postavené. Velmi nápadný sociálně klasifikující příznak nesou jména židovských postav (*Abrahám Fröhlich_{OP}*; *Chaim Lobovič_{PP}*, *Heršek Wolf_{PP}*). Ženy nižšího společenského postavení jsou často pojmenovány neoficiální podobou přechýleného příjmení zakončenou na *-ka*.¹⁹

Se sociálně příznakovým pojmenováním se setkáváme nejen tam, kde bychom to spíše očekávali (ve společensky závažnějších prózách), ale i v pohádkách. V nich jména se sociálně klasifikující funkcí naleží například králům nebo princeznám, jimž bývají přisouzena „vznešenější“ jména.²⁰ Je patrné, že tato jména jsou často užívána se značnou dávkou ironie. Z toho vyplývá, že sociálně klasifikující funkce je u nich spojena s funkcí komickou. Naopak společensky níže postavené postavy mívají jména prostší, obyčejnější. Příkladem takového „obyčejného“ jména je typické pojmenování pohádkového hrdiny mnoha českých pohádek *Honza_{ČP}*. Zajímavým přechodem od „královského“ k „obyčejnému“ jménu v souvislosti se změnou společenského postavení je případ princezny *Modroočky_{PT}*, která se později provdá za neurozeného myslivce a je nově nazývána jako *Mářa Letošníková_{PT}*.²¹

¹⁷ I když se tato pohádka odehrává ve fiktivním světě, setkáváme se v tomto případě s ojedinělou asociací na svět reálný (konkrétně na oblast Chodská). Je zřejmé, že u jména Hanýžka a její přezdívky Bulačka se funkce místně klasifikující pojí s funkcí asociační. O Hanýžce se dozvídáme, že pochází „z předalekého Bulácka, kde je z celého světa nejkrásnější, kde jsou nejsrdnatější chlapi Buláci, [...] nejproslulejší kyjdáci čili dudáci, nejhezčejší písničky, nepestřejší džbánky, fěrtochy a šátky, a taky nejslavnější pouti.“ (DRDA, J. *Posvícení v Tramtárii*. Praha 1972, s. 118). Hanýžka je výrazně charakterizována i svou mluvou (výrazným chodským nářečím).

¹⁸ Vašek *Votavůj_{NR}*, Martin *Sklenářůj_{NR}*, Vojta *Kolduj_K*, Petr *Kaněruj_K*; Markýta *Kubabovic_{PT}*; Manda *Juklíčkovic_H*; Pepík *Rozumuj_{MD}*; Mates *Plajznerčinej_{ČP}*; Vondra *Královic* nebo *Králojc_{PT}*; královská rodina *Jedenáctíkovic*, *Královic* nebo *Králojc_{PT}*.

¹⁹ Pepina *Řezačka_{MD}*, pohodnice *Hónka_{MD}*, *Venzarka_{MD}*; vdova *Venzarka_{NR}*; stará *Trantinka_{PP}*; Lízlerka_{NB}; pradlena *Kolářka_{ZV}*.

²⁰ Král *Lamprechtus_{ČP}*, princezna *Eufrozína_{ČP}*; princezna *Jasněnka_{ČP}*; princezna *Bělozářka_{PT}*, *Krasoslávka_{PT}*.

²¹ Podobných případů, kdy se v Drdových prózách spolu s vývojem postavy nebo v závislosti na situaci, v níž daná postava vystupuje, proměňuje i její jméno, nalezneme více. Zajímavý doklad proměny rodného jména v závislosti na změně společenské prestiže nacházíme v pohádce O Matějovi a Majdalence. Nejprve je obyčejný mladík pojmenován jako *Matěj* či *Matějíček*, později se stane knížetem a získává vznešenější jméno *Matyjus*. Jiným případem je „vznešené“ (a zároveň komické – srov. výše) jméno loupežnického hejtmana zvaného *Maufaldus*, který získal „od chlapů v hospodě“ lépe vyslovitelnou a zapamatovatelnou přezdívku *Madlafous* (jak se v pohádce O Matějovi a Majdalence můžeme výslovně na s. 11 dočíst). Jméno *Madlafous*, užívané „prostým lidem“ patří rovněž jednomu z králů v pohádce *Posvícení v Tramtárii*, který se „správně“ jmenoval *Maufaldus*.

Charakterizační funkce

V mnohých literárních dílech se nezřídka setkáváme s tzv. „mluvícími“ jmény, tedy pojmenováními, která určitým způsobem charakterizují své nositele.²² U Jana Drdy se tento fenomén vyskytuje velmi často v pohádkových prózách. V ostatních jeho textech jsou jména mající charakterizační funkci méně častá. Nelze také opominout skutečnost, že „mluvící“ jména s sebou obvykle nesou i jistý komický účinek a plní tedy i funkci estetickou.

Pojmenování postav s charakterizační funkcí vychází z výrazných psychických a fyzických vlastností jeho nositele či jeho zaměstnání, bydliště, dovednosti, schopnosti, záliby a podobně.²³ Takto získávají svá jména nejen lidské, ale i zvířecí postavy (kůň *Kalupák*_{PT}). Charakteristika postav je v některých případech vyjádřena pomocí metafory²⁴ nebo metonymie.²⁵ U mnohých „mluvících“ jmen je v textu výslovně uvedeno, že se jedná o přezdívky postav, přičemž zpravidla známe i jejich „skutečné“ jméno.²⁶

Přezdívka s charakterizační funkcí může být založena i na konkrétní příhodě spjaté s jejím nositelem. S přezdívkami postav se nejčastěji setkáváme v próze Nejstarší pověsti Nikdášovska, kde je jich jednotlivým králům postupně přiřazováno značné množství. Vycházejí jak z nejrůznějších, většinou komických příhod spjatých s těmito panovníky,²⁷ tak z jejich vlastností (viz výše). V tomtéž díle se také setkáváme se vznikem příjmení z původních přezdívek. Nalezneme zde rozsáhlou pasáž, v jejímž úvodu autor výslovně oznamuje, že se bude jednat o onomastický výklad původu nikdášovských příjmení. „Zbývá jen upozornit na jednu zajímavost z hlediska jazykozpytného nebo přesněji onomastického, což je nauka o jménech a příjměních: z mnoha těchto přezdívek se v běhu času stala

XI. Další postavu s proměňujícími se jmény nalezneme v románu Putování Petra Sedmiláře. Jde o jméno Petrovy milenky, která je v závislosti na momentální situaci, v níž se nachází hlavní hrdina, pojmenovávána jako *Aurélie* (šlechticna), *Anežka* (prostá, chudá poutnice), *Fatima* (žena z fiktivní islámské /busurmanské/ země; zde se opět objevuje i funkce místně klasifikující) a *Běla* (postava z divadelní hry). Kromě toho, že se zde jména mění v závislosti na sociálním postavení své nositelky, fungují zcela zjevně i jako symboly (blíže viz MILLER, V. Antroponyma v románu Jana Drdy Putování Petra Sedmiláře. *Onomastický zpravodaj ČSAV* 34–35, 1993–1994, s. 77–81).

²² K tomu např. HOLÝ, J. Funkce jmen postav v dílech K. Čapka a V. Vančury. *Česká literatura* 32, 1984, s. 459–476.

²³ Radní *Koumáček*_{MD}, zlodějíček *Fortelka*_{OP}, pes *Paličák*_K, princezna *Pyšnilka*_{NPN}, *Fintilka*_{NPN}, *Brebentilka*_{NPN}, *Zlatovlánska*_{NPN}, *PT*, *Krasoslávka*_{NPN}, *PT*, *Bělozářka*_{NPN}, *PT*, *Modroočka*_{NPN}, *PT*, *Pidloočka*_{NPN}, *PT*, král *Vohnibrada*_{NPN}, *PT*, princezna *Krasonožka*_{PT}, *čP*, *Barbora Kleperádová*_{PT}, *Mates Přespolňák*_{PT}, *Mates Druhý Domácí*_{PT}, loupeživý rytíř *Lomihnát*_{PT}, vodníci *Franta Podjeznej*_H a *Václav Kapromil Kapinos*_H, řezník *Mizerka*_H, kovář *Honza Kujbabá*_{PT}, pytlák *Martin Sítář*_{PT}, králové přezdívání *Buchtorád*_{NPN} a *Masojídek*_{NPN}.

²⁴ Šimlík_{čP} – přezdívka světovlasého chlapce, kůň *Větrník*_{čP}.

²⁵ Švec *Kopejko*_{NPN}, švec *Obrlík*_{PT}, pokrovový doktor *Rozum*_{MD}, *Kuba Rámus*_{PT}, sirota po hajném *Mančinka Střelková*_{PT}, krupáčka *Moučková*_{PT}, *Janek Kaše*_{PT} – panoš, který špatně vaří.

²⁶ Švec *Jakub Famfulín*_{PT}, přezdíváný *Kuba Rámus*_{PT}; král *Vondra* nazývaný podle brnění *Šatoplech*_{PT}.

²⁷ Jeden z králů byl pro své loupeže přezdíván *Darmoberka*, když však při jednom z loupeživých výpadů ukradl pastýřovi kabát, byl svými poddanými chycen a zbit; když v přestrojeném lupiči lidé poznali svého vlastního krále, vysloužil si novou přezdívku *Drahokoupil*.

v Nikdášově rodová příjmění, takže se tu později opravdu vyskytovaly rodiny Rozumbradů, Připodotejkáčů, Kušhubů, Neradů, Čadílků, Dejmáků, Doutnáčů, ba dokonce i Pšoukalové a Bzdinkářové. Později pak k nim přibyla i příjmění Bezouška nebo Bezoušek, která mají rovněž vztah k této měšťansko-komínové historii²⁸. (Nejstarší pověsti Nikdášovska, s. 191).²⁹

K charakterizační funkci lze volně přiřadit funkci symbolickou.³⁰ Jedním z příkladů osobních jmen s výraznou charakterizační funkcí je skutečné jméno hlavního hrdiny románu Putování Petra Sedmilháře. Jméno *Petr Boček* lze považovat za jistý symbol spojený s představou šlechtického levobočka. Kvůli nejrůznějším neuvěřitelným příhodám, které Petr vypravuje, je svým okolím nazýván *Petrem Sedmilhářem*. V románu tato postava dále vystupuje jako *Petr Incertus* a *Nikdo z Odnikud*. Tato pojmenování souvisejí s nejasnostmi kolem totožnosti Petrova otce (v rodném listě uvedeného jako neznámý), neúspěšným pátráním po něm a následně se ztrátou paměti a úplným pomatením mysli hlavního hrdiny. Jméno Petrova strýce *Valdemara*, které znamená ‘mocný vládce’,³¹ opět symbolicky odráží jeho kruté chování k synovci;³² část *-mar* má navíc v češtině negativní konotace (srov. slova mařit, zmar, marný). Dalším symbolickým pojmenováním je v tomto díle jméno „ptáka“ *Posměváka* (symbol pronásledování, výsměchu a krutého osudu). Symbolem opovržení je přezdívka blázna zvaného *Janek Pudeš* v románu Městečko na dlani.

Asociační funkce

Vlastní jména s asociační funkcí se objevují jak v Drdových pohádkách, tak i v jeho

²⁸ V Nikdášově byl stanoven společenský žebříček na základě počtu komínů, které daná rodina vlastnila. Podle tohoto ukazatele vznikla přezdívka a později i příjmení dané rodiny.

²⁹ Jen o pár stránek dál se vykládá jméno královského rodu: „...jedno je však jisté: že se ta dynastie jmenovala Branobudové či Branibudové, nebo jak lid říkal podomácku Braniboudové, ba dokonce i Vraní Boudové, kterážto lidová přezdívka má i svůj zajímavý výklad. Když prý se první z nikdášovských králů chtěl oženit, aby založil dynastií, přivedl si do Nikdášova cizí princeznu. A ta hrドpýška, sotvaže poprvé uviděla jeho tehdy ještě skromné sídlo, sroubené z klad a s dřevěnou věžičkou, ve které hnízdily a kolem níž obletovaly kříklavé kavky a vrány, prohlásila uštěpačně, že tohle není královský hrad, ale vraní bouda. Načež sedla na koně a vrátila se domů. Král, sice chudý, ale hrdý, se neponížil a nedoprošoval, nýbrž si našel manželku jinou, ale ten výraz „vraní bouda“ si truc natruc ponechal pro sebe, a dokonce jím pojmenoval celý svůj rod.“ (DRDA, J. Nejstarší pověsti Nikdášovska. In: *Nedaleko Rukapáně*. J. Janáčková – M. Masáková (eds.), Praha 1989, s. 199).

Královský rod téhož jména nalezneme i v pohádce Sláva a pád Matěje Přespolňáka. Nejprve je vyloženo na základě stejně příhody s vraní boudou, tento výklad je ale vzápětí zpochybňen a nabídnut nový – zakladatel této dynastie byl nejdříve ovčákem a statečně před loupežníky „bránil boudu“, ve které měl uloženy sýry. Později se objevil ještě jeden výklad – zakladatel rodu postavil bránu, která je v Nikdášově dodnes, a proto se mu začalo říkat budovatel brány, tedy *Branobud*.

³⁰ Pojmenováním majícím funkci charakterizační i symbolickou je například známá přezdívka profesora latiny a řečtiny Vyšší *principNB*. Přezdívka vzniklá na základě často opakováного slovního spojení nejprve svého nositele pouze charakterizuje, v závěru však díky profesorovu statečnému chování nabývá i funkce symbolické.

³¹ KNAPPOVÁ, M. *Jak se bude jmenovat?* Praha 1978, s. 170.

³² K tomu viz také MILLER, V., op. cit. v pozn. 21.

„závažnějších“ prózách. Nejčastěji se lze setkat s osobními jmény, která patří známým reálným osobnostem, zároveň tedy do děje vnášejí časově a místo klasifikující prvek.³³ Tyto osobnosti však v Drdových dílech nikdy nehrají významnější roli, zpravidla do děje samy aktivně nezasahují, většinou se o nich jednotlivé postavy pouze zmiňují.³⁴

Méně častá jsou u Drdy osobní jména, která odkazují na postavy z jiných literárních děl.³⁵ V několika případech se v Drdově díle setkáváme se jmény postav, která připomínají jména všeobecně známých skutečných nebo literárních postav, avšak nejsou s nimi identická.³⁶

Kromě odkazů na všeobecně známé literární postavy se však setkáváme i s případy, kdy se osobní jméno některé z Drdových postav v jeho dílech opakuje. To však neznamená, že by všechna tato opakující se jména měla asociační funkci; nejčastěji se jedná o autorovu oblibu v určitém rodném jménu či příjmení. Najdeme však i taková, která asociační funkci s sebou jistě nesou. V několika případech Drda při zmínce o určité postavě přímo odkazuje na jistý děj, který je s ní spjatý a odehrává se v jiném autorově díle. Asociační funkce je však v těchto případech velmi nevýrazná a nenápadná, je spíše skrytá a čtenář ji může odhalit jen v případě, že dílo, na které se odkazuje, dobře zná.³⁷ V Drdových dílech lze také nalézt osobní jména, v nichž se asociační funkce spojuje s expresivitou. Jedná se o případy, kdy jednající postava ve své přímé řeči zvolenou podobou jména vyjadřuje svůj vztah k určité známé osobnosti (*Kuba Krčín_H, Štěpánek Netolickej_H*).

³³ Moravec_{NB}, Heydrich_{NB}, Koněv_{NB}, Žukov_{NB}, spisovatel Erben_H, vědec Darwin_H, fotbalista Bican_H, majitel restaurace Šroubek_H, maršálek Radecký_H, Marie Terezie_H, Tolstoj_{PP}, královna Kristína_{PP}, Homér_K, Evžen Savojský_{OP}, císař Josef_{OP}, Václav Kliment Klicpera_{PPS}, Beneš Třebízský_{PPS}, Donatello_{ZV}, Michelangelo_{ZV}.

³⁴ Nejzajímavější je v této souvislosti případ, kdy jméno jedné osoby odkazuje zároveň na dvě různé historicky známé osobnosti. V románu Putování Petra Sedmilháře se vyskytuje postava kupce a světoběžníka, kterého autor pojmenoval Kryštof Kabát. Jak také upozorňuje Miller (MILLER, V., op. cit. v pozn. 21), toto osobní jméno není jistě zvoleno náhodně. Takováto kombinace rodného jména a příjmení asociouje dva významné cestovatele – Kryštofa Kolumba a Martina Kabátníka.

³⁵ Odysseus_H, čert Solfernus_{ČP}, námořník Sindibád_{PPS}, Tyll Ulenspiegel_{PPS}, Don Quijote de la Mancha_{PPS}.

³⁶ V pohádce Posvícení v Tramtárii kupříkladu vystupuje králův syn Kvásimord, jehož jméno asociouje postavu Quasimoda z Hugova románu Chrám Matky Boží v Paříži, a loupežnický hejtman Mordlaudón, jehož jméno připomíná slavného rakouského vojevůdce Ernsta Gideona von Laudon. U takto pozměněných osobních jmen nad funkcí asociační zřejmě převažuje funkce komická.

³⁷ V próze Hastrmani vystupuje vodník Matálá, který „pocházel z rybníčka Kaňky blízko Kardavce“ a „v očích mu seděl smutek, protože měl za sebou nějakou velkou a nešťastnou lásku.“ (DRDA, J. Hastrmani. Praha 1985, s. 23). Z této zmínky nezasvěcený čtenář přímo nepozná, že se o Matálově nevydařeném vztahu s dcerou kardaveckého sládka Julinkou může dočítst v jiném Drdově díle, konkrétně v pohádce Vodník v pivovaře (DRDA, J. České pohádky. Praha 1958). S dalším Matálou se setkáme v Posvícení v Tramtárii, tam ovšem toto příjmení patří řezníkovi a s výše zmínovaným hastrmanem evidentně nemá nic jiného společného; v tomto případě jde tedy o náhodné opakování autorova oblíbeného příjmení. V pohádce Vodník v pivovaře (České pohádky) lze nalézt ještě další případ příjmení se skrytou asociační funkcí. Na začátku se zde vyskytuje zmínka o „zlopověstném Pandrholovi“, po němž v Rukapáni sládkoval pan otec Karas. Tuto narážku pochopí samozřejmě pouze čtenář znající i pohádku Dařbjuján a Pandrhola (DRDA, J. České pohádky. Praha 1958.)

Estetická funkce

Osobních jmen s estetickým účinkem celkově najdeme ve zkoumaných dílech poměrně značné množství. Většina těchto jmen bývá zároveň využita i k jazykové komice, čímž významně přispívají k celkovému humornému vyznění daného textu. U Drdy patří k dílům s humorným vyzněním hlavně pohádky, v „závažnějších“ prózách nalézáme oproti nim osobních jmen s estetickou a zároveň komickou funkcí výrazně méně. Estetická funkce se u osobních jmen také často druží s funkcí charakterizační či symbolickou (hlavně u tzv. „mluvících“ jmen, viz výše). K pojmenováním, ve kterých se pomocí jejich hláskového skladu realizuje estetická funkce a ve kterých zároveň lze nalézt i funkci charakterizační (symbolickou), řadíme například jméno poběhlíce a kriminálnice *Mařeny Mrvíkové*_{MD} (rozené Štvánové) či jméno kormidelníka *Miloslava Vlnovského*_K. V románu *Živá voda* pojmenoval Drda kamenosochařského mistra příznačně *Otakar Křemela* a jméno *Mordomóro* dostala postava loupežníka z dětské hry.

Jak jsme již zmínili výše, estetická funkce je v Drdových prózách (nejčastěji v pohádkách) často spojena s funkcí komickou. Komického efektu lze docílit jak formálními prostředky (nejčastěji hláskovým skladem), tak i prostředky sémantickými (jména připomínají určité lexikální jednotky, jejichž význam působí ve spojení s pojmenovanou postavou komickým dojmem). Komicky působí i neobvyklé a nesourodé kombinace rodných jmen a příjmení.³⁸

Do kategorie jmen s neobvyklým hláskovým skladem patří například drak *Bucifal*_{ČP}, král *Brambas*_{ČP}, hejtman *Laubrdón*_{ČP}, pan *Žabža*_H, stárek *Voškrdal*_H, královští synové *Trentopant*_{PT}, *Švertencvank*_{PT}, *Oksengang*_{PT}, *Mamrtán*_{PT}, čert *Kunygund*_{ČP} nebo *Trepifajksl*_{ČP}, kníže *Huťapa* nebo *Huťap*_{ČP}. U posledních dvou příkladů navíc komický účinek umocňuje ještě fakt, že se o daných postavách „nevíd“, jak se vlastně správně jmenovaly. Dalším případem jména s neobvyklou kombinací hlásek je Drdovo velice oblíbené příjmení (s pravopisnou obměnou) *Piškytle/Pyškytle*, které se vyskytuje ve čtyřech různých místech: *Magdalena Piškytllová*_{PT}, soused *Piškytle*_{PT}, kostelník *Pyškytle*_{NR}, *Ignác Pyškytle* a jeho dítě *Pyškytlátko*_{ČP} (zde se kromě hláskového složení uplatňuje jako komický prvek i příznakový slovotvorný sufix). Do této kategorie lze volně přiřadit i jména, která by nepůsobila komicky sama o sobě, ale komického efektu je dosaženo současným výskytem několika formálně

³⁸ Mezi komicky působící kombinace rodných jmen a příjmení patří *Ignác Pazdušek*_{MD}, *Johan Pošmourný*_{MD}, mrvavobdělec *Erazím Pabouček*_{PT}, pytlák *Kryštof Čuhýk*_{PT}, knížatko kardavecké *Romuald Pisklavý*_{PT}, NPN. Komičnost zde vyplývá většinou z kombinace cizího, vzdáleně znějícího rodného jména a domácího příjmení, které v některých případech vyvolává komické asociace i samo o sobě (*Pošmourný*, *Pabouček*, *Pisklavý*).

podobných, navzájem se rýmujících jmen.³⁹

Jmen, která plní komickou funkci pomocí prostředků sémantických, najdeme u Drdy velké množství. V řadě těchto jmen se komičnosti dociluje jak (a to hlavně) prostředky sémantickými, tak i do jisté míry prostředky formálními.⁴⁰

Pozoruhodné je i příjmení myslivce *Jíry Letošníka*_{PT}. Samo o sobě by nebylo nijak zajímavé (jde o poměrně běžné, reálně existující příjmení), autor však toto pojmenování zvolil plánovitě, s úmyslem ho později dále vtipně rozvíjet. Když je tento pohádkový hrdina za své zásluhy povyšen do šlechtického stavu, stává se z něj rytíř *Letošník z Předloňska a Napřesrok*. Setkáváme se zde tedy s typickým příkladem plánovitého a propracovaného užívání vlastních jmen v Drdových prózách.

Summary

This paper, belonging to the field of literary onomastics, provides an analysis of the functions of anthroponyms in the works of Jan Drda. Personal names occur in the fiction of this author very frequently and are of great importance. It is evident that the author chose and invented them with great care.

Key words:

Jan Drda; literary onomastics; antroponyms

E-mail: stepanova.ver@gmail.com

³⁹ Princezny *Labeta*, *Koleta*, *Fineta*_{PT}, princezny *Báša*_{PT, NPN}, *Káša*_{PT, NPN}, *Máša*_{PT, NPN}.

⁴⁰ Jsou to například královští synové *Gorgonsól*_{PT}, *Pfeferminc*_{PT}, *Klágenfurt*_{PT} a *Mordomár*_{PT}, král *Brundobrada*_{PT}, král přezdívaný *Darmoberka*, *Drahokoupil* či *Masojídek*_{PT}, král *Krvihnat Rupertánský*_{PT}, princ *Drakoň*_{PT}, kralík *Zbizub Bumbera*_{PT}, král *Zbizub Krutifous*_{NPN}, král *Krucifous Buchtorád*_{PT}, fořtmistr *Hřimbaba*_{PT}, *Kuba Hnipírek*_{ČP} a *Petr Kujbaba*_{ČP}, holič *Pískora*_{ČP}, bába *Pučálková*_{ČP}, švec *Klofáček*_{PT}, *Matěj Klofát*_{ČP}, čepičák *Stýblo*_{ČP, MD}, mloun a kuchař *Kuba Potměpil*_{PT}, pan otec *Češpiva*_H, hostinský *Johan Pošmourný*_{MD}, babka *Forteláková*_{MD}, kupec *Vošník*_{MD}, zedník *Domalíp*_{NR}, kantýnský *Škrobánek*_{OP}, *Jarda Jehně*_{NB}, fořt *Bezpalec*_{NPN}, *Dorota Mektáčková*_{PT}, krčmář *Drtikost'*_{PT}.

Motivace názvů současných českých piv

Michala Tomanová (Praha)

Pivo je nápoj oblíbený již od starověku a ani dnes jeho obliba neupadá. Název piva je součástí image pivovaru i piva samotného a často přispívá k propagaci nejen produktu, ale i regionu, odkud pivo pochází. Dále jde o velice zajímavé jevy jazykové. Domníváme se, že zmapování názvů současných českých piv a jejich analýza a klasifikace může napomoci obohacení onomastiky.

Samostatně se názvy piv zabývá jedna stať Svatopluka Pastyřka, která byla vydána ve sborníku onomastických prací k 70. narozeninám prof. Ivana Lutterera v roce 2000, a diplomová práce Zuzany Bánokové *Onomastikon severočeských názvů piv od roku 1948 do roku 1990*, jejíž ukázku publikovala autorka i v Onomastickém zpravodaji ČSAV, ročník 1991–1992.¹

Oblast pivních chrématonym je zvláště v současné době čím dál bohatší (na rozdíl například od doby vzniku práce Bánokové). Podle mapy Pivovary České republiky je k 1. 4. 2009 v České republice 152 pivovarů, z nichž je 47 průmyslových, ostatními jsou minipivovary a pivovarské restaurace. Tyto malé provozy mají proměnlivější sortiment, hlavně co se týče příležitostních piv, která právě mívají zajímavá jména související s regionální historií a tradicí.

Zmapovat tak širokou oblast, jako jsou názvy piv, je náročné – nejen co do šíře materiálu, ale i co do komunikace s jednotlivými pivovary. Uvědomujeme si tedy, že tato předkládaná klasifikace je neúplná, a předpokládáme její další rozšíření s tím, jak bude přibývat informací o jednotlivých pivech. Je totiž konceptem diplomové práce, kterou se chystáme obhájit v květnu 2010.

Základ naší klasifikace pivních chrématonym tvoří skutečnost, která stála za pojmenováním toho daného piva, nepřikláníme se tedy ani k dělení názvů po formální stránce jako Bánoková (srov.), ani k dělení Pastyříkovu (srov.).

V naší klasifikaci nečiníme rozdíl mezi názvem piva, značkou piva a názvem pivovaru (ten totiž s názvem piva často splývá či je jeho součástí, např. Berounský medvěd). Jde nám

¹ BÁNOKOVÁ, Z. *Onomastikon severočeských názvů piv od roku 1948 do roku 1990. Onomastický zpravodaj ČSAV 32–33, 1991–1992*, s. 205.

PASTYŘÍK, S. To pivečko je věru nebeský dar: Onomastický přípitek. In: *Onomastické práce 4. Sborník rozprav k 70. narozeninám univ. prof. PhDr. Ivana Lutterera, CSc. L. Olivová-Nezbedová – R. Šrámek – M. Harvalík (eds.)*, Praha 2000, s. 400.

pouze o to, zachytit motivaci názvů. Dále do našeho seznamu nezařazujeme piva, která se sice v České republice vyrábějí, ale původně pocházejí ze zahraničí (Stella Artois, Zlatý Bažant apod.).

Víceslovná pojmenování piv řadíme do více kategorií, protože se na jejich vzniku podílí více motivací – první složka názvu (obvykle adjektivní) často vyjadřuje motivaci místem (např. Svijanská kněžna, Prácheňská perla), druhou částí bývá substantivum obecnějšího charakteru. V případě, že je název piva víceslovny, přičemž každý výraz naznačuje k jinému aspektu motivace (např. Berounský medvěd), řadíme jej do více kategorií. Do více kategorií zařazujeme také ty jednoslovné názvy, jejichž motivací bylo více skutečností (např. Pardál).

Vycházíme z korpusu 201 názvů současných českých piv a pivovarů (jejich abecední seznam uvádíme v příloze). Informace o motivaci a pozadí vzniku názvů získáváme nejčastěji prostřednictvím e-mailové komunikace se zástupci pivovaru, případně z webových stránek (nutno podotknout, že většina pivovarů motivace jmen svých piv na internetu neuvádí), z pivních serverů, z publikací o pivu, či je odvozujeme logickým úsudkem z reality.

Klasifikace názvů současných českých piv podle motivace:

1) Konkrétní osobnost

- a) *Osobnost, která má blízký vztah k městu, kde se pivovar nachází, bez blízkosti k pivovaru* – Baronka, Comenius, Eliščino královské, Freudovo pivo, Kristián, Kryštof, Norbert, Otakar, Pernštejn, Petr Vok, Poutník, Regent, Tas, Valdštejn, Záviš.
- b) *Osobnost, která má přímou souvislost s historií pivovaru* – Bogan, Ferdinand, Janáček, Max, Páter, Pivo Petra Voka, Primátor, Svijanský kníže, Telčský Zachariáš, Velkomeziříčský Harrach.
- c) *Osobnost spjatá se současností pivovaru (majitelé, jejich rodina, sládek apod.)* – Bělečský Car, Bernard, František, Kunc, Novosad, Oldřich, Pepan, Rambousek, Suchdolský Jeník, U Koníčka, Vendelín, Xaver.
- d) *Osobnost spjatá s tradicí výroby či konzumace piva v daném městě* – Františkova třináctka, Hostan, Jakub.
- e) *Osobnost spjatá s pivní tradicí obecně* – Gambrinus, Primus, Svatováclavské.

U názvů piv motivovaných konkrétní osobností je největší tendence vracet se do historie města a vybírat jména osobností, které se významně zapsaly do dějin, ne každé město však našlo takovou osobnost, která se zapsala i do dějin místního pivovarnictví. Silná je i

tendence pojmenovávat piva na počest člena rodiny majitele nebo majitele samotného, obzvlášť u jmen motivovaných osobností spjatou se současností pivovaru (zde tvoří výraznou část názvy pivovarů – Kunc, Novosad atd.). Výrazná, i když ne početná tendence je příklon k patronům piva, pivovarníků a sládků.²

- 2) **Rod, rodina, kmen** – Dačický, Eggenberg, Kelt, Lobkowicz, Lučan, Pernštejn, Schwarzenberské výčepní, Valášek, U Hušků.

V této kategorii převládají jména šlechtických rodů – zcela logicky, protože právě ony byly ve městech vlastníky velkých panských pivovarů, na jejichž tradici se v současné době mimo jiné navazuje.

- 3) **Instituce, skupina** – Kamelot, Kern, Netopýr.

Zde jde buď o to, že pivovar vaří pivo přímo pro danou instituci (Netopýr), nebo jde o propagaci hudební skupiny a spolupráci s ní.

- 4) **Společenská funkce člověka** – Hejtman, Olivětínský Novic, Olivětínský Opat, Vévoda, Rychtář, Rytířské, Svijanská kněžna, Pikard.

Názvy navozují atmosféru klášterní tradice (Olivětínský Opat, Olivětínský Novic), dále se jedná o názvy připomínající společenské funkce městské a šlechtické. Svijanská kněžna je tmavé pivo (doklad tendence pojmenování tmavých piv jmény ženskými) a název vznikl jako protipól Svijanského knížete (pojmenovaném po konkrétní osobnosti).

- 5) **Typ člověka** – Blázen, Dacan, Pacholíček, Švihák, Pardál.

Tyto názvy (kromě piva Pardál) patří všechny sortimentu pivovaru Kunc a vznikly na základě obrázků postav, které zaujaly majitele pivovaru.

- 6) **Legendární nebo nadpřirozená bytost** – Black drak, Červený drak, Démon, Duchmaus, Krakonoš, Permon, Pivoj, Radegast, Rampuš, Rampušák, Samson.

V této kategorii jednoznačně vyplývají na povrch tendenze pojmenování na základě hornické tradice (Duchmaus, Permon), vládce (Krakonoš, Rampušák, Rampuš) či symbolu

² Srov. TOMANOVÁ, M. K sociolingvistickému aspektu výběru názvů piv. In: *Ostravská univerzita Ostrava, Filozofická fakulta, Katedra slavistiky. Slavica iuvenum: IX. Mezinárodní setkání mladých slavistů*. J. Vorel (ed.), Ostrava 2008, s. 207.

hor (Radegast), a pak jakési připomenutí fenoménu síly (Samson, Pivoj), drak v názvech brněnského piva odkazuje k místní pověsti.³

7) Literární

- a) Literární dílo – Postřížinské výčepní, Strakonický dudák.
- b) Literární postava – Bakalář, Brouček, Doktorova 8°, Francinův ležák, Pepinova desítka, Pivrnec.
- c) Citace díla – Sedm kulí

8) Řemeslo či povolání typické pro region – Forman, Horník, Ostrostřelec, Pašerák, Hraničář.

9) Heraldická – Berounský medvěd, Ježek, Kanec, Velen, Žamberecký kanec.

10) Místo

- a) *Obec, odkud pivo pochází* – Argent, B. B., Bělečský Car, Berounský medvěd, Black Hill, Březňák, Bud, Budweiser Budvar, Hradecké bílé, Jihlavský Grand, Koutské, Ostravar, Pilsner Urquell, Starobrno, Stříbrňák, Telčský Zachariáš, Velkomeziříčský Harrach, Velkopopovický kozel, Žamberecký kanec.
- b) *Část obce, odkud pivo pochází* – Braník, Olivětínský Novic, Olivětínský Opat, Suchdolský Jeník.
- c) *Širší území, v němž se nachází pivovar* – Prácheňská perla.
- d) *Místo nebo objekt blízký pivovaru* – Bazal, Hradbní, Hradní, Huťské výčepní, Kumburák, Lorec, Olšavan, Šerák, Templář, Trubač, The Troobacz.
- e) *Objekt, kde se pivo vaří nebo točí* – Belveder, Belgrád, Grádl, St. Florian.

11) Událost – 1530, 1795, Jubiler, Sedm kulí, Vánoční speciál.

12) Přírodní jev – Beerberry, Hemp Valley Beer, Lipan, Platan.

³ Srov. TOMANOVÁ, M., op. cit. v pozn. 2.

13) Vlastnost piva

- a) Barva – Jantarový ležák, Black drak, Černokněžník, Čerták, Černý drak, Gold Bohemia Beer, Golden bier, Granát, Havran, Modrá luna, Ryzák, Tmavé, Vraník, Grošák, Zlatopramen, Zlatovar.
- b) Koncentrace extraktu původní mladiny – „stupňovitost“ – Čtrnáctka, Desítka, Double 24%, Dvanáctka, Františkova třináctka, Jedenáctka, Medium, Osma, Doktorova 8°, Pepinova desítka.
- c) Obsah alkoholu – Alcohol free, Alkostop, Forman, Free, Fríí, Kojenec, Nealko.
- d) Obsah cukru – D, DIA, Diamant, Linie.
- e) Druh označovaného piva, speciální ingredience v něm obsažené – Čmelák, English Pale Ale, Jantarový ležák, Kvasničák, Ležák, Medový ležák, Pšeničný ležák, Puškvorcové pivo, Qásek, Řezák, Schwarzenberské výčepní, Weizenbier, Xantho.
- f) Zaměření, určení piva – Atlet, Forman, OX, Pardál, Ženské pivo.
- g) Jiná vlastnost piva – Bon, Jihlavský Grand, Naše Pivko, Natur, Prácheňská perla, Prima, Velvet.

14) Pivní prostředí a tradice – Bira, Březňák, Džbán, Malvaz, Master, Svijanský máz, Velkopopovický kozel, Pilsner Urquell, Pivoj, Staropramen.

Zde se domníváme, že Pivovar Staropramen svůj název volil záměrně jako kalk německého Ur-quell – pra-pramen, tedy šlo o snahu napodobit vzor Plzeňského piva nejen svým produktem (tak jak bylo v té době zvykem), ale i názvem. Mezi jmény, která si smíchovský pivovar totiž v roce 1911 registroval, byla kromě současného Staropramenu i podobná kompozita Pračep či Starozdroj.

15) Tematicky různorodé názvy – Kvasar, Bonver.

Pivo je produkt, který podléhá stejně jako ostatní pragmatonyma zákonům prodeje, a tím se řídí i propagace piv. Obecně lze říci, že velké pivovary, s výstavem nad 500 tis. hl ročně a distribuující pivo po celé republice, vybírají u svých nových piv názvy obecné, vztahující se k pivu nebo pivní kultuře (Master, Pardál), menší pivovary a minipivovary volí propria spíše tak, aby jimi propagovaly místo výroby, případně region.

Mezi jmenovanými názvy jsou některé využívající zajímavou jazykovou kreativitu – fonetický rozdíl písmen a hlásek (Qásek), případně anglickou výslovnost (Trubač x The Troobacz, Fríí). Název BrouCzech navíc dává vědět, že jde o české pivo (jde o pivo exportní). Kombinaci češtiny a angličtiny najdeme například v názvu Black drak, pivovar Černá Hora

přikročil k úplnému kalku – Black Hill. Specifickým názvem je také pivo OX, které využívá anglického překladu slova vůl, jež je jako vyprázdněné nadužíváno především mladými lidmi, jimž je pivo určeno i svým moderním designem.

V názvech piv se objevují i některé regionalismy. Adjektivum vztahové místní od názvu obce Žamberk je podle SSČJ pouze žamberský, zatímco v názvu piva je nářeční tvar žamberecký.

Zajímavý je i způsob výběru názvů piv, který praktikují některé pivovary. Totiž anketa, ve které lidé posílají návrhy a jako vítězný se vybere buď ten nejpočetnější, nebo ho zvolí majitel či sládek (např. názvy Bazal, Pardál, Trubač).

Bylo zmíněno i několik různých piv se stejným jménem. Zatímco piva Granát, Petr Vok (Pivo Petra Voka), či Kvasničák mají v podstatě tutéž motivaci, Březňák ji má dvojí. Bud' jde o pivo z Velkého Března, je to tedy jméno obyvatelské, nebo jde o pivo z Vyškova, které využívá reminiscenci typu piva, které se vařívalo v březnu a bylo velice silné a dobré. Takové pivo Pivovar Vyškov nevaří, proto jde pouze o motivaci pivním prostředím a tradicí.

Oblast pivních chrématonym je velmi široká, a práce s nimi se zdá nekonečná. Někdy není motivace názvů dostatečně jasná či jednoznačná, otvírá se tu tedy prostor pro spekulaci.

Literatura:

- BÁNOKOVÁ, Z. Onomastikon severočeských názvů piv od roku 1948 do roku 1990. *Onomastický zpravodaj ČSAV* 32–33, 1991–1992, s. 205–215.
- PASTYŘÍK, S. To pivečko je věru nebeský dar: Onomastický přípítek. In: *Onomastické práce 4. Sborník rozprav k 70. narozeninám univ. prof. PhDr. Ivana Lutterera, CSc.* L. Olivová-Nezbedová – R. Šrámek – M. Harvalík (eds.), Praha 2000, s. 400.
- TOMANOVÁ, M. K sociolingvistickému aspektu výběru názvů piv. In: *Ostravská univerzita Ostrava, Filozofická fakulta, Katedra slavistiky. Slavica iuvenum: IX. Mezinárodní setkání mladých slavistů.* J. Vorel (ed.), Ostrava 2008, s. 207.
- Pivovary České republiky.* Praha 2009.

Summary

This thesis analyses contemporary Czech names of beers and breweries. Our classification is based on the sorting names by their motivation – sometimes there can be more than one aspect of motivation that participated in the name, in that case the name is placed to several categories. We can sum up, that there is a trend among the bigger breweries to choose

common names for the beers mostly from the beer world, opposite of that the smaller regional breweries choose the names from the town's or regional history and culture.

Key words:

beer; brewery; chrematonym; classification; motivation; nomenclature

E-mail: tomanova.michala@seznam.cz

Příloha: seznam zmíněných názvů piv a pivovarů

1530	Čtrnáctka	Hostan
1795	D	Hradební
Alcohol free	Dacan	Hradecké bílé
Alkostop	Dačický	Hradní
Argent	Démon	Hraničák
Atlet	Desítka	Hušské výčepní
B. B.	DIA	Jakub
Bakalář	Diamant	Janáček
Baronka	Doktorova 8°	Jantarový ležák
Bazal	Double 24%	Jedenáctka
Beerberry	Duchmaus	Ježek
Bělečský Car	Dvanáctka	Jihlavský Grand
Belgrád	Džbán	Jubiler
Belveder	Eggenberg	Kamelot
Bernard	Eliščino královské	Kanec
Berounský medvěd	English Pale Ale	Kelt
Bira	Ferdinand	Kern
Black drak	Forman	Kojenec
Black Hill	Francinův ležák	Komtur
Blázen	František	Koutské
Bogan	Františkova třináctka	Krakonoš
Bon	Free	Kristián
Bonver	Freudovo pivo	Kryštof
Braník	Fríí	Kumburák
Brouček	Gambrinus	Kunc
Březňák	Gold Bohemia Beer	Kvasar
(Velké Březno)	Golden bier	Kvasničák (Janáček)
Březňák (Vyškov)	Grádl	Kvasničák (Svijany)
Bud	Granát (Staropramen)	Ležák
Budweiser Budvar	Granát (Pernštejn)	Linie
Comenius	Grošák	Lipan
Černokněžník	Havran	Lobkowicz
Čerták	Hejtman	Lorec
Červený drak	Hemp Valley Beer	Lučan
Čmelák	Horník	Malvaz

Master	Pivoj	Svijanský kníže
Max	Pivrnec	Svijanský máz
Medium	Platan	Šerák
Medový ležák	Postřižinské výčepní	Švihák
Modrá luna	Poutník	Tas
Naše Pivko	Prácheňská perla	Telčský Zachariáš
Natur	Prima	Templář
Nealko	Primátor	The Troobacz
Netopýr	Primus	Tmavé
Norbert	Převor	Trubač
Novic	Pšeničný ležák	U Hušků
Novosad	Puškvorcové pivo	U Koníčka
Oldřich	Qásek	Valášek
Olivětínský novic	Radegast	Valdštejn
Olsavan	Rambousek	Vánoční speciál
Opat	Rampuš	Velen
Osma	Rampušák	Velkomeziříčský Harrach
Ostravar	Regent	Velkopopovický kozel
Ostrostřelec	Rychtář	Velmistr
Otakar	Rytířské	Velvet
OX	Ryzák	Vendelín
Pacholíček	Řezák	Vévoda
Pardál	Samson	Vraník
Pašerák	Sedm kulí	Weizenbier
Páter	Schwarzenberské výčepní	Xantho
Pepan	St. Florian	Xaver
Pepinova desítka	Starobrno	Záviš
Permon	Staropramen	Zlatopramen
Pernštejn	Strakonický dudák	Zlatovar
Petr Vok	Stříbrňák	Žamberecký kanec
Pikard	Suchdolský Jeník	Ženské pivo
Pilsner Urquell	Svatováclavské	
Pivo Petra Voka	Svijanská knězna	

W poszukiwaniu nazwy dla pociągu

Piotr Tomaszik (Bydgoszcz)

Współczesny świat pełen jest nazw własnych. Są one obecne w codziennym języku i używamy ich nieustannie, często nawet nie zdając sobie z tego sprawy. Także język związany z koleją obfituje w nazwy własne. Wśród nich znajdziemy nazwy stacji kolejowych, nazwy urządzeń sterowania ruchem, nazwy pojazdów trakcyjnych (konkretnych egzemplarzy), wreszcie – nazwy poszczególnych pociągów. Te ostatnie z pewnością zaliczyć można do chrematonimów. Tradycyjnie chrematonimem nazywa się przede wszystkim „nazwę wyrobu przemysłowego”.¹ A. Gałkowski² na podstawie klasyfikacji M. Majtana uszczegóławia i rozszerza zakres chrematonimów, umieszczając nazwy środków transportu publicznego w podgrupie porejonimów, należącej do grupy pragmatonimów, czyli nazw wyrobów przemysłowych.

Pod nazwą pociągu³ rozumiem nazwę konkretnego, określonego w rozkładzie jazdy połączenia. Nie mam na myśli jakiegoś pojazdu, pewnej grupy wagonów czy jednostek trakcyjnych, ale oferowane przez przewoźnika połączenie, np. pociąg X odjeżdżający z Krakowa do Warszawy o godzinie 12:30 i przyjeżdżający do celu o 15:17. Taki pociąg, w myśl obecnej terminologii handlowo-marketingowej, nazwać można produktem handlowym, tak samo jak produktem jest telewizor, ubezpieczenie na życie czy zestaw lekarstw. Nazwa pociągu jest więc nazwą produktu, a to bez wątpienia chrematonim.

Temat nazw pociągów kilkukrotnie był już podejmowany w polskiej literaturze fachowej. Wymienić należy przede wszystkim prace J. Główackiego i W. Wysoczańskiego. W znakomitej większości przypadków autorzy koncentrują się na usystematyzowaniu nazw, poszukując motywacji nazwy. Nazwy segregowane są na te pochodzące od hydronimów (Drwęca, Niemen, Stobrawa), nazw mieszkańców (Bydgoszczanin, Podhalanin), oronimów (Nosal, Szyndzielnia), choronimów (Kujawy, Wybrzeże), na nazwy pamiątkowe (Asnyk, Cegielski) i przyrodnicze (Borowik, Żubr). Autorzy szukają związku pomiędzy nazwą a trasą pociągów, motywując nazwy obiektami leżącymi w pobliżu trasy przejazdu.

¹ *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. E. Rzetelska-Feleszko (ed.), Kraków 2005, s. 78.

² GAŁKOWSKI, A. *Chrematonimy w funkcji kulturo-w-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim, francuskim*. Łódź 2008, s. 19.

³ Pojęcie „nazwa pociągu” używane jest także w odniesieniu do nazw wewnętrznych używanych na polskich kolejach. Nazwa taka jest kodem literowym informującym o parametrach pociągu (klasa, prędkość maksymalna, rodzaj stosowanej trakcji itp.).

Mówiąc o chrematonimach kolejowych, warto pamiętać o specyfice prowadzenia ruchu kolejowego, o zmianach tras, periodyczności kursowania. Taka analiza polskich nazw pociągów prowadzi do wniosku, iż nie można dziś mówić o jakiekolwiek systematyczności w nazywaniu pociągów.⁴ W rozkładzie jazdy i na szlaku spotkać możemy pociągi z bardzo różnymi nazwami. Część tych nazw pochodzi jeszcze z czasów, kiedy funkcjonował jeden przewoźnik kolejowy – Polskie Koleje Państwowe, część to nazwy nowe, powstałe już na innych zasadach.

Polska tradycja nadawania nazw pociągom pasażerskim⁵ sięga przełomu lat 50-tych i 60. Pierwotnie nazwy posiadały pociągi ekspresowe, czyli pociągi najlepsze. Pociągi, które chciiano wyróżnić, pociągi, którymi kolej mogła się pochwalić. Nadanie nazwy było więc nobilitacją pociągu. Pociąg z nazwą z założenia był lepszy od pociągu bez nazwy. Z czasem zaczęto nazywać też wybrane pociągi pospieszne, a nawet niektóre (bardziej atrakcyjne) pociągi osobowe.

Autorzy nazw pociągów pozostawali anonimowi. Nazwy wymyślali pracownicy kolejowi, najczęściej wyższego szczebla. Pociąg mógł otrzymać nazwę na dwa sposoby: wraz ze zmianą rozkładu jazdy (dokonywaną najczęściej raz w roku) uruchamiano nowy pociąg i od razu nadawano mu nazwę lub nazywano pociąg już kursujący.⁶

Niektóre nazwy mogły wydawać się dość przypadkowe. Stosunek do nazw pociągu obrazuje wypowiedź zastępcy dyrektora Wydziału Infrastruktury Technicznej Urzędu Marszałkowskiego w Lublinie: „Osobiście twierdzę, że nie jest ważne, jak dany pociąg się nazywa. Nie skupiamy się na nazwie. Ważne, by pociągi kursowały punktualnie, bezpiecznie, a wagony były czyste.”⁷

Proces nadawania nazw pociągom zmienił się po przemianach gospodarczo-prawnych, zainicjowanych transformacją ustrojową. W wyniku przeprowadzonej reformy kolei w 2001 roku monopolistyczne przedsiębiorstwo podzielone zostało na kilka niezależnych spółek. Wraz z uwolnieniem rynku przewozów kolejowych do obsługi

⁴ Można sobie wyobrazić modelowy system nazw pociągów, kiedy np. pociągi kursujące w nocy otrzymywałyby nazwy gwiazdozbiorów, pociągi sezonowe nazwy jezior, pociągi kursujące codziennie nosiłyby imiona pisarzy.

⁵ Nazwy pociągów na ziemiach polskich pojawiły się wcześniej. Już w latach 30. XX w. nazwy posiadały najlepsze pociągi w Prusach, np. „Fliegender Schlesier” (Latający Ślązak).

⁶ Specyficznym sposobem pojawienia się nazwy pociągu jest przeniesienie nazwy pociągu międzynarodowego, np. międzynarodowy poc. nr 12 Moskwa – Warszawa przez kolejy rosyjskie nazywany jest Bostok-zapad, na sieci PKP oficjalnie nie posiada nazwy.

⁷ Gazeta Wyborcza Lublin, 09.11.2004, [cit. 2009-09-01]. Dostępny w Internecie WWW: <<http://miasta.gazeta.pl/lublin/1,48724,2384906.html>>.

przewozów pasażerskich mogą dołączać nowi przewoźnicy. Wkrótce przewoźnicy zaczęli konkurować między sobą. Od tej pory nazwa pociągu staje się narzędziem marketingowym.

W nowych warunkach nazwa pociągu zyskała nową funkcję. Dziś nie tylko ma odróżniać pociąg od innego,⁸ nie tylko wyróżniać go spośród pociągów bez nazwy. Nazwa zachęca do wyboru tego pociągu, tego produktu.

Znanym zabiegiem marketingowym jest nawiązanie marki nowego produktu do marki już istniejącej. Często chytem takim posługują się konkurencyjne firmy. Najbardziej widocznym przykładem upodobnienia nazwy była sytuacja z pociągami kursującymi pomiędzy Bydgoszczą a Warszawą. Bydgoszcz ze stolicą od 1962 roku łączył pociąg ekspresowy Kujawiak. Nazwa zdążyła się zakorzenić wśród pasażerów, pociąg posiadał już swoją markę, renomę. Od grudnia 2003 roku Kujawiak stał się pociągiem pospiesznym. Czas przejazdu nadal pozostawał atrakcyjny, pociąg jednak stał się tańszy. Od tej pory uruchamiany był przez spółkę PKP Przewozy Regionalne.⁹ W 2005 r. połączenie pomiędzy Bydgoszczą a Warszawą uruchomiła spółka PKP IC. Pociąg otrzymał nazwę Kujawy. W obecnie obowiązującym rozkładzie jazdy 2008/2009 pasażerowie na opisywanej trasie mogą wybierać między podróżą Kujawami i Kujawiakiem. W tym wypadku nazwy nie odróżniają, a zbliżają.

Warto zwrócić uwagę, że w przeciwieństwie do większości nazw towarowych nazwy pociągu nie są zastrzeżone. Niewykorzystane nazwy¹⁰ mogą być wykorzystywane przez różnych przewoźników. Nie istnieją grupy nazw przypisane do poszczególnych przewoźników kolejowych.

Dziś w niektórych przypadkach uruchomienie pociągu z nazwą (lub nazwanie kursującego już pociągu) jest wydarzeniem, okazją do promocji. Tak było w przypadku uruchomienia pociągu o nazwie Monciak – Krupówki. 11 maja 2008 na sopockim dworcu kolejowym odbył się chrzest pociągu. Tego dnia przyjechał pierwszy pociąg nowej relacji z Zakopanego. Był szampan, orkiestra, przemówienia. Specyficzna nazwa pociągu wyłoniona została w konkursie. Jednym z ryteriów konkursu była konieczność podkreślenia współpracy dwóch kurortów – Sopotu i Zakopanego. Uzasadnienie wybranej nazwy, według zakopiańskiego portalu internetowego, brzmi: „ulica Bohaterów Monte Cassino w Sopocie, popularnie zwana Monciakiem i Krupówkami w Zakopanem to dwa najbardziej znane turystom

⁸ W przeciwieństwie do Czech czy Rosji, w Polsce numer pociągu używany jest tylko przez pracowników kolei. Pasażerowie nie posługują się numerami.

⁹ Po reformie kolejowej przeprowadzonej w 2001 roku pociąg uruchamiany był przez spółkę PKP Inter City. Wraz ze zmianą statusu usług przejęła spółka PKP PR.

¹⁰ Nazwa zanika wraz z likwidacją danego połączenia.

,deptaki‘ w Polsce. Nazwa ta w dużym stopniu oddaje sens połączenia kolejowego i nawiązuje do wieloletniej współpracy obu miast”.¹¹

Przypadek nocnego połączenia Trójmiasta z Zakopanem nie był jedynym wypadkiem ogłoszenia konkursu na nazwę pociągu. Nie zawsze jednak jury konkursu jest w stanie uzasadnić swój wybór. Świadczyć o tym może notka zamieszczona na portalu internetowym Info Rail. „Decyzją Kapituły Konkursowej pod przewodnictwem Prezesa Zarządu „Kolei Mazowieckich – KM”, Haliny Sekita rozstrzygnięto konkurs na nazwy pociągów przyspieszonych do Żyrardowa oraz Łukowa. Pociąg do Żyrardowa otrzymał nazwę Bolimek. Nazwa pochodzi od Bolimowskiego Parku Krajobrazowego, którego większość obszaru leży w granicach Powiatu Żyrardowskiego. Pociąg do Łukowa otrzymał natomiast wdzięczną nazwę Łukowianka.”¹²

W dzisiejszych czasach, kiedy najważniejsze jest osiąganie zysków przez firmy przewozowe – nazwa staje się narzędziem, czymś, co ma przyciągnąć, zainteresować, oswoić. Jestem przekonany, że działania ostatnich lat – ogłoszanie przez poszczególnych przewoźników konkursów na nazwy dla swoich produktów, tj. pociągów, ma na celu zbliżenie ich do pasażera. Pociąg z nazwą wydaje się być bardziej przyjazny, nieco bardziej ludzki (bo nazywa się tak, jak nazywają się ludzie). Wyobraźmy sobie rozmowę dwóch osób regularnie korzystających z kolei. Jedna powie: ja do pracy jeżdżę Łukowianką, druga – ja dojeżdżam tym o 7:45.

Ogłoszanie konkursów na nazwę dla pociągu jeszcze bardziej upodabnia produkt, jakim jest połączenie kolejowe, do innych produktów przemysłowych czy spożywczych. Najwięksi producenci regularnie prowadzą badania marketingowe, sondaże badające nastawienie klientów do marki, do nazwy marki, nazwy produktu. Często przed wprowadzeniem nowego produktu na rynek na wybranej grupie respondentów badane są jego właściwości (np. badania typu Central Location Test), porównywane są wersje smakowe, respondenci pytani są o wybór nazwy, o opinię o proponowanej nazwie.

Ciekawym i zupełnie nowym sposobem poszukiwania nazwy pociągu jest... wystawienie pociągu na sprzedaż. Do tej pory stało się tak z jednym polskim pociągiem. Pociąg numer 66003/252 wystawiony został na aukcji XVII edycji Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy (11 stycznia 2009) – fundacji prowadzącej działania w zakresie ochrony zdrowia. Zwycięzca aukcji, „Pan Janusz zdecydował, że pociąg ochrzci... [imieniem córki]

¹¹Biuro Promocji Zakopanego, [cit. 2009-09-01]. Dostępny w Internecie WWW: <<http://www.promocja.zakopane.pl/?strona,doc,pol,bp,1531,0,1147,1,1531,ant.html>>.

¹² Info rail, [cit. 2009-09-01]. Dostępny w Internecie WWW: <<http://inforail.pl/text.php?from=tag&id=21457>>.

Anastazja Skopowska. I taka nazwa będzie figurować w rozkładzie jazdy, na tablicach informacyjnych w pociągu i w zapowiedziach wygłaśnianych przez megafony na stacjach postoju tego międzynarodowego składu. (...) Córka laureata, (...) może być pewna, że na 18. urodziny dostała oryginalny prezent, o którym w dodatku zrobi się głośno i to nie tylko z powodu głośnych zapowiedzi na dworcach".¹³

Oprócz oficjalnych, nadawanych przez przewoźników, nazw pociągów istnieje jeszcze bogaty zbiór nazw nieoficjalnych. Nazwy te nadawane są przez kolejarzy albo przez pasażerów. W przeciwnieństwie do nazw oficjalnych motywacja jest bardzo czytelna (np. pociąg odjeżdżający o godzinie 0:07 – Bond, pociąg przygraniczny – Przemytnik, pociąg bardzo długo przemierzający północną Polskę – Włóczęga Północy), czasami jest to przekształcona nazwa oficjalna (np. Ostaniec – Osraniec, Wawel – Wafel). Stworzenie listy takich nazw jest znacznie trudniejsze, niekiedy pociąg posiada kilka nazw nieoficjalnych nadawanych na różnych fragmentach trasy.¹⁴ Nazwy nieoficjalne mogą także służyć jako źródło do powstania nazw oficjalnych. Wraz z informacją o uruchomieniu nowego połączenia na portalu internetowym przewoźnika mogliśmy przeczytać: „Spodobała nam się żartobliwa propozycja zgłoszona przez obserwatorów rozwoju sieci interREGIO. Pomysł „ochrzczenia” pociągu Wrocław – Warszawa nazwą Brzydkie kaczątko wszystkim dobrze pamiętającym zakończenie bajki Andersena wydaje się trafny. W kontekście zbliżania się dużymi krokami zakupu nowoczesnych pociągów do obsługi połączeń międzyregionalnych niewykluczone jest, że w następnych rozkładach jazdy pociąg wraz z wyglądem mógłby zmienić nazwę na Piękny łabędź.”¹⁵ Powyższe słowa pokazują nowy pomysł marketingowy – próbę dostosowania nazwy do taboru, jakim obsługiwany będzie dany pociąg. Wraz z modernizacją (lub wymianą) wagonów zmienić ma się nazwa. Nowa, planowana nazwa, byłaby odzwierciedleniem zmian, kolejną reklamą. Opisywany pociąg (61121) uruchomiony został dopiero 1 września 2009 – jak potoczą się jego losy i losy jego nazwy – czas pokaże.

Językoznawcze spojrzenie na nazwy pociągów wymaga dużej ostrożności. Starałem się pokazać, że motywacje wyboru nazwy są bardzo przypadkowe, nazwa przybiera funkcję narzędzia marketingowego. Ma nie tylko odróżniać, nazywać konkretny obiekt;¹⁶ nazwa ma zachęcać do jego wyboru, ma „przybliżać” produkt do klienta, ma kierować uwagę klienta

¹³ Kolejowa Orkiestra Świątecznej Pomocy, [cit. 2009-09-01]. Dostępny w Internecie WWW: <<http://wosp.rail.pl/2009/01/23/anastazja-skopowska-tak-od-teraz-bedzie-nazywal-sie-pociag-wroclaw-praga>>.

¹⁴ Nazwom nieoficjalnym zamierzam poświęcić osobne opracowanie.

¹⁵ PKP Przewozy Regionalne, [cit. 2009-09-01]. Dostępny w Internecie WWW: <<http://www.pr.pkp.pl/aktualnosci,s,0,257.html>>.

¹⁶ Nazywać pociągów nie trzeba, każdy jest jednoznacznie identyfikowany poprzez indywidualny numer.

właśnie na ten produkt. Jedyną systematycznością, o jakiej możemy mówić, jest kryterium atrakcyjności, nazwy jak najbardziej przyciągającej, jak najbliższej klientowi.

Literatura:

- GŁOWACKI, J. Nazwy własne pociągów ekspresowych i pospiesznych. *Język Polski* 70, 1990, s. 192–196.
- GŁOWACKI, J. Nowe nazwy polskich pociągów. *Język Polski* 72, 1993, s. 308–309.
- GŁOWACKI, J. Semantyka nowych nazw polskich pociągów. *Język Polski* 87, 2007, s. 321–325.
- KOSZYL, CZ. *Forma i funkcja nazw własnych*. Lublin 1983.
- LEWANDOWSKI, A. *Współczesne polskie nazwy firmowe*. Zielona Góra 1992.
- Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. E. Rzetelska-Feleszko (ed.), Warszawa – Kraków 2005.
- ZAWADZKA, A. M. *Dlaczego przywiązuje się do marki?* Gdańsk 2006.
- ZWOLIŃSKI, P. Nazwy polskich pociągów ekspresowych i pospiesznych. *Opuscula Polono-Slavica* 1979, s. 439–444.
- WYSOCZAŃSKI, W. Chrematonimy kolejowe. Kontrastywna analiza językowo-kulturowa nazw pociągów. In: *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze. Materiały z 11 Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej, Bydgoszcz – Pieczyska*. M. Czachorowska – Ł. Szewczyk (eds.), Bydgoszcz 2000, s. 245–263.

Summary

The paper is focused on the train names. The author tries to answer the questions concerning what the train naming consists in and what functions the train names fulfill. The new ways of giving the names are mentioned, for example competition or buying a name on a charitable share.

Key words:

railway names; named trains; new train-names

E-mail: piotr@poczta.onet.pl

Deklinační typy českých toponym

Jana Marie Tušková (Brno)

Náš příspěvek spadá do oblasti onomastické gramatiky, přesněji do onomastické morfologie. Je věnován problematice českých toponym, tzn. těch, která se vyskytují na území České republiky bez ohledu na jejich původ. Vymezení pojmu a obsahu onomastické gramatiky se věnuje ve svých pracích R. Šrámek,¹ její teoretické a metodologické principy popisuje ve své statí M. Harvalík.² V definici onomastické gramatiky R. Šrámek³ uvádí: „Předmětem onomastické gramatiky jsou všechny jazykové, jazykově komunikační a mimojazykové elementy, jevy a kategorie, které slouží ke vzniku, uspořádání a fungování propriální sféry jazyka.“ Je tedy zřejmé, že součástí onomastické gramatiky, a to bezesporu podstatnou, by měla být onomastická morfologie. V onomastické literatuře existují jen částečná zpracování určitých oblastí v podobě samostatných studií (např. Čižmárová,⁴ Harvalík,⁵ Knappová,⁶ Komárek,⁷ Polívková,⁸ Sedláček 1983,⁹ Šrámek,¹⁰ Tušková,¹¹), kapitol monografií (např. Knappová)¹² nebo monografií zaměřených na určitý typ proprií (např. Polívková).¹³

¹ ŠRÁMEK, R. Onomastičnost onomastické gramatiky. In: *Najnowsze przemiany nazewnicze*. E. Jakus-Borkowa – K. Nowik (eds.), Warszawa 1998, s. 255–260; ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno 1999.

² HARVALÍK, M. Theoretical and Methodological Principles of the Onomastic Grammar of Czech. (v tisku, vyjde ve sborníku z 22. mezinárodního kongresu onomastických věd, Pisa 28. 8.– 4. 9. 2005).

³ ŠRÁMEK, R., *Úvod...*, op. cit. v pozn. 1, s. 126.

⁴ ČIŽMÁROVÁ, L. Ty, či ta Nedvědice. *Naše řeč* 68, 1985, s. 229–233.

⁵ HARVALÍK, M. Komunikační varianty vlastních jmen a jejich místo v onomastické gramatice češtiny. In: *Munuscula Linguistica. In Honorem Alexandrae Cieślakowa Oblata*. K. Rymut et al. (eds.), Kraków 2006, s. 193–200.

⁶ KNAPPOVÁ, M. Osobní jména v českém mluvnickém systému. In: *Propria v systému mluvnickém a slovotvorném. Sborník příspěvků z mezinárodní konference „Onomastika a škola“ konané v Brně ve dnech 10.–11. 2. 1998*. K. Klímová – H. Kneselová (eds.), Brno 1999, s. 11–15.

⁷ KOMÁREK, K. Biblická osobní jména v morfologickém systému češtiny. In: *Propria v systému mluvnickém a slovotvorném. Sborník příspěvků z mezinárodní konference „Onomastika a škola“ konané v Brně ve dnech 10.–11. 2. 1998*. K. Klímová – H. Kneselová (eds.), Brno 1999, s. 54–57.

⁸ POLÍVKOVÁ, A. K vývojovým tendencím českých místních jmen zakončených na -ice. *Naše řeč* 68, 1985, s. 234–236.

⁹ SEDLÁČEK, M. Vlastní zeměpisná jména v deklinačním systému češtiny. *Naše řeč* 66, 1983, s. 35–44.

¹⁰ ŠRÁMEK, R. Ke gramatickým vlastnostem proprií. In: *Propria v systému mluvnickém a slovotvorném. Sborník příspěvků z mezinárodní konference „Onomastika a škola“ konané v Brně ve dnech 10.–11. 2. 1998*. K. Klímová – H. Kneselová (eds.), Brno 1999, s. 16–23.

¹¹ TUŠKOVÁ, J. Toponyma s deklinačním vzorom kost. In: *Čeština – bádání a učení*. K. Klímová – E. Minářová (eds.), Brno 2007, s. 49–54; TUŠKOVÁ, J. Já, ty, on jezdí do Mělníku či Mělníka? In: *Ty, já a oni v jazyce a v literatuře, sborník z mezinárodní konference*. P. Mitter (ed.), Ústí nad Labem 2009, s. 223–227.

¹² KNAPPOVÁ, M. *Rodné jméno v jazyce a společnosti*. Praha 1989; KNAPPOVÁ, M. *Naše a cizí příjmení v současné češtině*. Liberec 2002.

¹³ POLÍVKOVÁ, A. *Naše místní jména a jak jich užívat*. Praha 2007.

Současné mluvnice češtiny, tj. Mluvnice češtiny 2 (1986)¹⁴, Příruční mluvnice češtiny 2,¹⁵ Čeština – řeč a jazyk¹⁶ sice věnují pozornost deklinaci proprií, ale pouze MČ 2 ji zpracovává v samostatném oddíle a upozorňuje na specifika v užívání gramatických kategorií u proprií. Společným rysem všech těchto prací je však fakt, že při popisu proprií vycházejí z apelativní vrstvy jazyka. Podle R. Šrámka¹⁷ se pak popis deklinace proprií uživatelům jazyka jeví do značné míry jako charakteristika odchylek od zákonitostí a norem, kterými se řídí deklinace apelativ, a tím se vytváří dojem, jako by propria stála vůči apelativům v jazykovém systému na okraji. Můžeme tedy říci, že problematice morfologie proprií se věnuje řada prací na různé kvalitativní i kvantitativní úrovni, ale chybí práce, která by tuto otázku popisovala komplexně a vycházela by z principů současné onomastické teorie a metodologie.

Cílem našeho příspěvku je ukázat potřebnost popisu deklinace českých toponym, který by zohledňoval podstatné vlastnosti propriálního lexika.¹⁸ Poukážeme na některé rozdílnosti v deklinaci apelativ a toponym a mezi hlavními skupinami proprií. Dále předkládáme návrh systému deklinace toponym a kritéria pro výběr vzorových slov. Model deklinace toponym pak prezentujeme na deklinaci pomnožných toponym ženského rodu. Materiálovým základem předkládaného návrhu systému deklinace se stal korpus SYN2005, který je považován za reprezentativní korpus současné psané češtiny (tvoří ho převážně texty vydané v letech 2000–2004). Přestože korpus obsahuje asi 100 milionů textových slov, nemůže obsahovat všechna česká toponyma. Vytvořený model deklinace je proto třeba považovat za poplatný zkoumanému materiálu. Uváděné závěry si nečiní nárok na kodifikaci, přesto však poměrně spolehlivě zachycují současné tendenze v deklinaci toponym v psané spisovné češtině.

Na základě diskusí s profesorem Šrámkem probíhajících v letošním roce (2009) se domníváme, že popis deklinace proprií je třeba rozdělit do tří částí, tzn. věnovat se zvlášť hlavním onymickým třídám – bionymům, geonymům, chrématonymům. V rámci třídy bionym pak zejména antroponymům a v případě geonym hlavně toponymům. Je nutné

¹⁴ *Mluvnice češtiny* 2. Praha 1986.

¹⁵ *Příruční mluvnice češtiny*. Praha 2003.

¹⁶ ČECHOVÁ, M. et al. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha 2000.

¹⁷ ŠRÁMEK, R., *Úvod...*, op. cit. v pozn. 1, s. 122.

¹⁸ Ve slovenštině se komplexnějším pohledem na deklinaci proprií zabývají statě: SOKOLOVÁ, M. Morfológická stránka vlastného mena. In: *12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“*. Prešov 25.–26. októbra 1995. *Zborník referátov.* M. Majtán – F. Ruščák (eds.), Prešov 1996, s. 22–33 nebo OLOŠTIAK, M. – GIANITSOVÁ, L. Deklinačný systém proprií. In: *Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie*. Bratislava 16.–17. 9. 2004. M. Považaj – P. Žigo (eds.), Bratislava 2007, s. 55–66.

věnovat pozornost tomu, co mají tyto hlavní třídy společné a co rozdílné a mít na mysli fakt, že mezi nimi dochází k tzv. transonymizaci.¹⁹

Abychom vymezili charakteristické rysy deklinace toponym, poukážeme nejdříve na hlavní odlišnosti na úrovni apelativum – toponymum a poté na rozdíly v rovině toponymum – ostatní třídy proprie. Diference mezi apelativy a proprie je nutné chápát ve smyslu tvrzení R. Šrámka,²⁰ podle něhož mají propria své vlastní speciální funkce, a to především proprialně pojmenované objekty v rámci objektů téhož druhu individualizovat, diferencovat a „lokalizovat“. Tyto funkce, které proprialní vrstva jazyka oproti apelativní plní, si pak podle autora vyžadují specifikaci užitých jazykových prostředků. Pak to, co se z hlediska apelativního plánu jazyka jeví jako periferní, může být v proprialním plánu jazyka bezpríznakovým jevem a mít povahu centrální a noremnní.

Deklinace apelativ²¹ – deklinace toponym²²

- odlišné uplatnění kategorie životnosti/neživotnosti – toponyma mužského rodu jsou v naprosté většině případů neživotná,²³ apelativa mužského rodu mají obojí životnost;
- diference v oblasti kolísání v gramatickém rodě – u toponym je vyšší než u apelativ, viz Sedláček;²⁴
- diference v užití kategorie čísla – toponyma mají tvary pouze jednoho gramatického čísla, jsou buď jen singularia tantum, nebo pluralia tantum, u toponym existuje poměrně silné zastoupení pluralií tantum, např. *Budějovice, Beskydy, Napajedla*;
- odlišné frekvenční využití jednotlivých pádů, které vyplývá z odlišné komunikační funkce apelativ a toponym, např. u pomnožných oikonym ženského rodu na *-ice* je pořadí pádů v plurálu: 1. N, 2. L, 3. G, 4. I, 5.–6. D a A, naproti tomu obecně u apelativ ženského rodu uvádí Těšitelová²⁵ v plurálu pořadí: 1. G, 2. N, 3. A, 4. L, 5. I, 6. D;
- diference v kategoriích konkrétnost/abstraktnost, počitatelnost/nepočitatelnost – toponyma jsou pouze konkrétní a počitatelná substantiva;

¹⁹ ŠRÁMEK, R., *Úvod...*, op. cit. v pozn. 1, s. 56.

²⁰ ŠRÁMEK, R., *Úvod...*, op. cit. v pozn. 1, s. 11.

²¹ Tvrzení týkající se deklinace apelativ uvádíme podle Mluvnice češtiny 2 nebo Příruční mluvnice češtiny, pokud není uvedeno jinak.

²² Všechna tvrzení týkající se deklinace toponym vycházejí z výzkumu provedeného na materiálu Českého národního korpusu, a to korpusu SYN2005.

²³ Životná toponyma mužského rodu jsou vzácná. V Čechách najdeme na Havlíčkobrodsku vsi *Pohledští Dvořáci* a *Okrouhličtí Dvořáci*, viz Profous, A. *Místní jména v Čechách* I. Praha 1947, s. 502–503. Ve Slezsku existují osady *Dolní Fořt – Domkáři* a *Dolní Fořt – Mlatci Zahradníci*, viz Hosák, L. – Šrámek, R. *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* I. Praha 1970, s. 219. Za upozornění na existenci těchto osad děkuji dr. Pavlu Štěpánovi.

²⁴ SEDLÁČEK, M., op. cit. v pozn. 9, s. 41–43.

²⁵ TĚŠITELOVÁ, M. *Kvantitativní charakteristiky současné češtiny*. Praha 1985.

- možná existence samostatných toponymických deklinačních typů;
- rozdílná produktivita shodných apelativních a toponymických deklinačních typů, např. vysoká produktivnost podtypu „*ulice*“ u toponym oproti apelativům;
- odlišné frekvenční využití slovotvorných typů u toponym a apelativ, například formanty *-ov*, *-(ov)ice*, *-any* a deminutivní *-ůvky* jsou typicky toponymické,²⁶ promítající se do diferencí ve volbě koncovek;
- preferování odlišných variantních koncovek u apelativ a toponym, např. centrální postavení koncovky *-a* v Gsg. českých toponym, zejména u produktivních typů se sufixy *-ov* a *-ín*, proti centrálnímu postavení genitivní koncovky *-u* u neživotných apelativ typu *hrad*;
- částečně odlišné faktory, které ovlivňují volbu variantních koncovek, např. na volbu dubletních koncovek Lsg. toponym typu „*hrad*“ nemá vliv syntaktický faktor, zatímco u apelativ se tento faktor projevuje, tzn. v adverbiálním významu je tendence k volbě koncovky *-e(ě)*, zatímco v objektovém významu převažuje koncovka *-u*;
- odlišné uplatnění morfonologických alternací, např. v Lsg. toponym typu *hrad* je živá alternace konsonantů *d/d'*, *t/t'*, *n/n'*, *r/r'*, která tak nebrání volbě koncovky *-e(ě)*, zatímco u apelativ typu *hrad* se uvádí tendence volit koncovku *-u*, aby k alternaci nedocházelo, viz PMČ,²⁷
- diferenciační funkce deklinace u některých homonymních apelativních a toponymických lexikálních jednotek (*v brodu* – *v Brodě*).²⁸

Deklinace toponym – deklinace ostatních tříd proprií

- difference v užití kategorie gramatického rodu – protiklad toponyma + chrématonyma (všechny tři rody) x antroponyma (jen rod mužský a ženský vycházející z přirozeného rodu); [Pozn. eds.: Srovnej však příklady neuter *Anče*, *Šrůtě*, *Šilháně*; dále též např. *Němče*, *Žídě*.]
- difference v užití kategorie životnosti – protiklad toponyma + chrématonyma (v převážné většině případů jen neživotná) x antroponyma (jen životná);
- difference v užití kategorie pádu (neexistence vokativu u toponym a chrématonym, odlišnosti ve frekvenčním využití pádů u jednotlivých skupin proprií); [Pozn. eds.: Vokativ u toponym a chrématonym, byť je jeho užití příznakové, existuje, srovnej např. *Kolíne*, *Kolíne...*, *Praho...*, *škodověnko má...*]

²⁶ ŠRÁMEK, R., *Onomastičnost...*, op. cit. v pozn. 1, s. 256.

²⁷ Příruční mluvnice češtiny, op. cit. v pozn. 15, s. 253.

²⁸ Podle SYN 2005 je frekvence tvarů Lsg.: *brodu* (5)/*brodě* (0), *Brodu* (33)/*Brodě* (584).

- diference v užití kategorie čísla – toponyma existují jen jako singularia tantum, nebo pluralia tantum, u některých je obtížné určit gramatické číslo, mohou v něm kolísat (jména na *-ice*), příznačným jevem je také, že u některých toponym tvary plurálu oproti singuláru získávají platnost onymických slovotvorných prostředků, např. *Dvůr* – *Dvory* x převládajícím a bezpříznakovým číslem u antroponym a chrématonym je singulár;
- existence samostatných toponymických deklinačních typů;
- rozdílné zastoupení toponym, antroponym a chrématonym v jednotlivých druzích deklinace, tj. jmenné a adjektivní.

Z výše uvedených diferencí vyplývá, že pro deklinaci toponym je vhodné vytvořit vlastní deklinační typy a pro ně pak vzorová slova z oblasti toponym, ne apelativ.²⁹ Naše úvahy podporuje R. Šrámek,³⁰ který v širším kontextu deklinace proprií uvádí, že morfologická paradigmata proprií se typologicky nevymykají ze zákonitostí platných pro apelativní sféru jazyka, mají však řadu konkrétních tvarů (morfémů, gramémů), které jsou charakteristické právě pro propria.

V navrhovaném systému deklinace českých toponym rozlišujeme šest úrovní:

1. **Druhy deklinace** – jmenná deklinace, adjektivní deklinace. Kritérium třídění: soubory koncovek toponym vyjadřujících gramatické kategorie rodu, životnosti, čísla a pádu.
2. **Skupiny deklinace** – maskulina neživotná, maskulina životná, feminina, neutra. Kritérium třídění: gramatický rod (u maskulin i životnost).
3. **Podskupiny deklinace** – singularia tantum a pluralia tantum. Kritérium třídění: gramatické číslo.
4. **Deklinační třídy** – kritérium třídění: koncovka toponyma v Nsg., nebo Npl. (podle charakteru podskupiny).
5. **Deklinační typy** a jejich **vzory** – Kritérium třídění: povaha zakončení toponyma v N a G singuláru, nebo plurálu (podle charakteru podskupiny).
6. **Deklinační podtypy** a jejich **podvzory** – Kritérium třídění: existence variantních či dubletních tvarů v D, A, L, I singuláru, nebo plurálu.

Pro samotný výběr vzorových slov je třeba stanovit kritéria.³¹ Mezi základní patří:

²⁹ O potřebě vyčlenit zvláštní soubor deklinačních typů a jejich vzorových slov pro antroponyma, toponyma a chrématonyma v rámci deklinace slovenských proprií pojednávají M. Ološtiak a L. Gianitsová, viz pozn. 18. Podrobněji se v článku zabývají deklinačním systémem antroponym.

³⁰ ŠRÁMEK, R., *Onomastičnosť...*, op. cit. v pozn. 1, s. 257.

³¹ Kritéria pro výběr vzorových slov pro deklinaci převzatých substantiv ve slovenštině popisuje OLOŠTIAK, M. *Deklinácia prevzatých substantív v slovenčině*. Prešov 2007.

Frekvence – jedná se o naše východiskové kritérium, protože obecně platí, že čím má toponymum vyšší frekvenci, tím je jako reprezentant dekлинаčního typu vhodnější. Musí být však doplněno o další kritéria. Všechny uváděné frekvenční údaje pocházejí z korpusu SYN2005.

Morfologická stránka – požaduje se pravidelné a úplné paradigmá bez variantních tvarů umožňujících zařadit toponymum do jiného dekлинаčního typu.

Slovotvorná stránka – jestliže se podle určitého dekлинаčního typu skloňují toponyma utvořená v rámci produktivního slovotvorného typu, je žádoucí, aby vzorové slovo do tohoto typu patřilo.

Sémantika – vzorové slovo by mělo být pokud možno sémanticky kompatibilní se sémantikou většiny toponym, které se k danému dekлинаčnímu typu řadí, např. v rámci dekлинаčního typu *Pardubice* převládají oikonyma, proto bylo zvoleno vzorové slovo z této skupiny jmen.

Pragmatická stránka – vzorové slovo by mělo být všeobecně známé, lehce zapamatovatelné jednoslovné pojmenování.

Na dekлинаčním systému pomnožných toponym ženského rodu se nyní pokusíme ukázat náš model deklinace.

Druh deklinace: jmenná

Skupina: feminina

Podskupina: pluralia tantum

Dekлинаční třída I: determinující tvar – Npl.: koncovka *-e*

Dekлинаční typ A: Npl. *-e*, vzor ***Pardubice*** (4964 výskytů), pomnožná toponyma zakončená na *-(ov)ice* a na *-e*

Npl.	Gpl.	Dpl.	Apl.	Lpl.	Ipl.
Pardubic-e	Pardubic-Ø	Pardubic-ím *Budějovic-ím/Budějovic-ům	Pardubic-e	Pardubic-ích	Pardubic-emi

Výběr vzoru: Jako vzorové slovo bylo vybráno druhé nejfrekventovanější toponymum této skupiny proprií, které je zároveň reprezentantem početné skupiny jmen na *-(ov)ice* (*Pardubice*). Nejfrekventovanějším toponymem byly v korpusu *České Budějovice* (5 355 výskytů), často užívány ve zkrácené podobě „*Budějovice*“. Vzhledem k tomu, že se jedná o jediné jméno s dubletní koncovkou *-ím/-ům* v Dpl., nebylo vybráno jako vzor.

Charakteristika deklinace: Toponyma mající před koncovkou *-e* pravopisně měkký konsonant. Determinující tvary: Npl.: koncovka *-e*, Gpl.: koncovka nulová. Velmi

frekventovaný deklinační typ, v němž mají centrální postavení pomnožná toponyma utvořená sufixem *-(ov)ice*. Z toponym na *-e* uvádí korpus pouze: *Košíře, Kravaře, Krkonoše*.

V Dpl. uvádějí současné kodifikační příručky dubletu *-ím/-ům*. Rozsah jejího užití však zřetelně nevymezují – MČ 2³² užívá v souvislosti s ní nepřesné kvantitativní určení „mnohá“ jména, Polívková³³ uvádí dubletu u naprosté většiny těchto jmen, výjimkou je snad jen jméno *Hranice*, které má pouze koncovku *-ím*. Odlišnou situaci dokládá korpus – dubletní koncovku *-ím/-ům* zde má jen toponymum *České Budějovice: Českým Budějovicím* (74)/*Českým Budějovicům* (5); všechny výskyty koncovky *-ům* pocházejí z beletrie. Můžeme tedy říci, že koncovka *-ům* je v psané češtině silně periferní, ustupující, všechna ostatní pomnožná toponyma na *-ice* (*Pardubice, Teplice, Vítkovice, Strakonice* atd.) a na *-e* (*Krkonoše, Kravaře* atd.), mají jen koncovku *-ím*.

U apelativ odpovídá tomuto deklinačnímu typu podtyp „*ulice*“.

Druh deklinace: jmenná

Skupina: feminina

Podskupina: pluralia tantum

Deklinační třída I: determinující tvar – Npl.: koncovka *-e*

Deklinační typ B: Npl. *-e*, vzor *Nusle* (201 výskytů), pomnožná toponyma na *-e*

Npl.	Gpl.	Dpl.	Apl.	Lpl.	Ipl.
Nusl-e	Nusl-í *Rataj-í/Rataj-Ø	Nusl-ím	Nusl-e	Nusl-ích	Nusl-emi

Výběr vzoru: Jako vzor bylo vybráno nejfrekventovanější toponymum této skupiny (*Nusle*).

Charakteristika deklinace: Toponyma mající před koncovkou *-e* pravopisně měkký konsonant. [Pozn. eds.: Ovšem *l* je z hlediska pravopisu považováno za obojetné, nikoliv měkké.] Determinující tvary: Npl.: koncovka *-e*, Gpl.: koncovka *-í*, periferně dubleta *-Ø/-í*. Jedná se o málo produktivní deklinační typ. Korpus SYN2005 uvádí pouze toponyma: *Fláje, Hustopeče, Hutě, Kyje, Lysolaje, Nusle, Rataje, Řeporyje, Skryje*.

V Gpl. toponym „*Řeporyje, Lysolaje* atp.“ připouští MČ 2³⁴ dubletu *-í/-Ø*, Polívková³⁵ pak u toponym *Kyje, Lysolaje, Řeporyje*. Materiál korpusu dokládá v Gpl. dubletu jen u jména

³² MČ 2, op. cit. v pozn. 14, s. 378.

³³ POLÍVKOVÁ, A., op. cit. v pozn. 13.

³⁴ MČ 2, op. cit. v pozn. 14, s. 378.

Rataje, frekventovanější je zde koncovka nulová: *Ratají* (1)/*Rataj* (5). Ostatní doložená toponyma, tj. *Fláje*, *Hustopeče*, *Hutě*, *Kyje*, *Lysolaje*, *Nusle*, *Řeporyje*, *Skryje*, užívají pouze koncovku -í, dochází tak u nich ke zpravidelnění deklinace.

U apelativ odpovídá tomuto deklinačnímu podtypu typ „*růžeulice*

Druh deklinace: jmenná

Skupina: feminina

Podskupina: pluralia tantum

Deklinační třída II: Determinující tvar – Npl.: koncovka -y

Deklinační typ: A Npl. -y, vzor **Čechy** (10 353 výskytů), pomnožná toponyma na -y

Npl.	Gpl.	Dpl.	Apl.	Lpl.	Ipl.
Čech-y	Čech-Ø	Čech-ám	Čech-y	Čech-ách	Čech-ami

Výběr vzoru: Vybráno nejfrekventovanější toponymum této skupiny (*Čechy*). Volba vzorového slova je u této skupiny toponym z několika důvodů obtížnější – existuje pomožné toponymum *Čechy* a zároveň obyvatelské jméno *Čech*; další domácí toponyma zastoupená v korpusu mají podstatně nižší frekvenci a jedná se o méně známá jména: *Svitavy* (463), *Pečky* (83), *Losiny* (79) atd., tato skupina toponym je rozmanitá ze slovotvorného hlediska.

Charakteristika deklinace: Determinující tvary: Npl.: koncovka -y, Gpl.: koncovka Ø. Toponyma mající před koncovkou -y pravopisně tvrdý nebo obojetný konsonant. Jedná se o středně produktivní deklinační typ s pravidelným paradigmatem zahrnující různorodé slovotvorné typy.

Korpus ve shodě s kodifikačními příručkami uvádí tyto skupiny toponym:

- a) vzniklá proprializací apelativ: jména se základem „hora“ – *Jizerské hory*, *Kašperské hory*, *Zlaté hory* atd., se základem „paseky“ – *Dolní Paseky*, *Paseky nad Jizerou* atd., *Pastviny*, *Skály* atd.;
- b) utvořená jména (většinou zdrobněliny) končící na: -ky: *Zahrádky*, *Chaloupky*, *Střílky*, *Zdounky* atd., -ánky: *Lažánky*, *Medlánky*, *Křížánky* atd., -ičky: *Hodkovičky*, *Kameničky*, *Kníničky* atd., -inky: *Kateřinky*, *Olsinky* atd., -ínky: *Lažínky*, -ýnky: *Cerhýnky*, -ůvky: *Březůvky*, *Popůvky* atd.;
- c) utvořená jména na -iny: *Blatiny*, *Losiny*, *Lužiny*, *Petriny* atd.;
- d) nečetná jednotlivá jména: *Čechy*, *Bosonohy*, *Svitavy* atd.

³⁵ POLÍVKOVÁ, A., op. cit. v pozn. 13, s. 51, 123, 159.

V rámci apelativ odpovídá tomuto deklinačnímu typu typ „žena“.

Část pomnožných toponym zakončených na -y kolísá v rodě (maskulina x feminina) a tím i v delinaci. Tato skupina toponym by tvořila deklinační typ B u II. deklinační třídy. Variantní, nebo dubletní tvary pak mohou mít v Gpl., Dpl., Lpl. a Ipl., např. *Beskydy*: Dpl. *Beskydám* (3)/*Beskydům* (2), Lpl. *Beskydách* (3)/*Beskydech* (202), Ipl. *Beskydami* (6)/*Beskydy* (1). Tato skupina toponym se stále vyvíjí a stanovit odpovídající deklinační podtyp je obtížné. Je třeba ji důkladněji prozkoumat, zjistit frekvence koncovek a stanovit vývojovou tendenci.

Na příkladu deklinace vybrané skupiny toponym se prokázalo, že toponyma a obecněji propria tvoří samostatný deklinační systém. Z tohoto důvodu je vhodné definovat toponymické (onymické) deklinační typy s vlastními vzory a nepracovat s tradičními vzory apelativ. Bylo by třeba důkladněji propracovat zdroje variantnosti toponym a stanovit faktory, které je způsobují, měla by být také provedena podrobná analýza produktivity jednotlivých deklinačních typů. Uvědomujeme si, že zkoumaný materiál korpusu SYN2005 obsahuje pouze část českých toponym, a proto pro vznik komplexního popisu deklinačních typů českých toponym by ho bylo třeba doplnit dalšími zdroji. Pro stanovení vývojových tendencí v deklinaci českých toponym a zjištění nejfrekventovanějších skupin toponym považujeme však korpus SYN2005 za spolehlivý a objektivní zdroj.

Summary

In our contribution we deliver the proposal for the declension of Czech toponyms that is presented on declension of plurale tantum feminins. The linguistic material is taken from the SYN2005 corpus. On the example of the declension of the selected group of toponyms we proved that toponyms create an independent declension system. For this reason we define toponymic declension types via their own paradigms and we do not work with traditional paradigms of appellatives

Key words:

Czech language; proper names; toponym; onomastic grammar; declension of toponyms; types of declension

E-mail: tuskova@ped.muni.cz

Špecifika prekladu literárnych mien

Klaudia Vachová (Nitra)

Preklady a tlmočenie textov nám umožňujú, aby sa k nám dostávali informácie a kultúrne hodnoty cudzích kultúr v našom materinskom jazyku. V týchto prípadoch ale prekladatelia a tlmočníci musia bojovať s neľahkou úlohou, a to je preklad reálií a špecifických výrazov. Do tohto okruhu sa zaraďujú aj vlastné mená, ktoré vytvárajú organickú súčasť textov.

Literárna onomastika tvorí so svojou aktuálnosťou predmet všeobecného záujmu, pretože je súčasťou dynamického procesu literatúry. Literárna onomastika teda nie je iba jednoduchým zaoberaním sa s térou, ale predstavuje nevyhnutne potrebnú aktivitu k prekladaniu. Metódy literárnej onomastiky a prekladateľstva sa dopĺňajú, typy literárnych mien sa spájajú s možnými translatologickými metódami na základe už jestvujúcich prekladov a diskutuje sa otázka cieľa prekladu a ekvivalencia pôsobenia literárneho prekladu.

V rámci výskumov k dizertačnej práci sa zaoberáme skúmaním špecifík prekladu literárnych mien na základe korpusu získaného z materiálu od bratov Grimmovcov. Detská literatúra je veľmi variabilná a vystupuje v nej množstvo vlastných mien, pričom ich expresivita a ekvivalencia by mali byť zachované. Aj z tohto dôvodu sme sa rozhodli uskutočniť empirický výskum na základe ukážok literatúry pre deti, presnejšie porovnať vlastné mená v rozprávkach bratov Grimmovcov v nemčine a slovenčine.

K typológií vlastných mien

Aj keď záujem o vlastné mená rástol postupne už niekoľko storočí, boli to 70-te roky 20. storočia, ktoré s vydanými publikáciami v oblasti jazykovo-literárnych výskumov prispeli k vzniku literárnej onomastiky ako samostatnej disciplíny. Za dôležitý míľnik by sme mohli označiť rok 1978, keď Hendrik Birus uviedol svoju typológiu literárnych mien.

V literárnej onomastike, hlavne v nemecky hovoriacich krajinách, našla široké uplatnenie typológia literárnych mien od Hendrika Birusa. Svoju typológiu zverejnili prvýkrát vo svojej publikácii *Vorschlag zu einer Typologie literarischer Namen*.¹ Jeho klasifikácia sa často používa a cituje v početných zahraničných publikáciách, alebo je sprostredkovaná

¹ BIRUS, H. Vorschlag zu einer Typologie literarischer Namen. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 67, 1987, s. 38–51.

v rámci univerzitných prednášok aj v modifikovanej forme, ktorej úprava je zásluhou Ines Sobanskej z roku 2000.²

Hendrik Birus rozdelil literárne mená do piatich kategórii. Rozlišuje:

- klasifikačné,
- hovoriace,
- stelesňujúce,
- zvukovo-symbolické,
- zvukovo-sémantické mená.

Vychádzame z predpokladu, že každé meno, ktoré sa v literárnom diele objaví, je literárne meno, nezávisle od toho, či pochádza z dedičstvanej jazykovej skupiny, alebo bolo vytvorené niektorým spisovateľom. Pokúsime sa však v predloženom výskume určiť, či excerptované vlastné mená sú autentické, alebo fiktívne. Môže sa tiež stať, že básnik alebo spisovateľ vytvorí nejaké nové meno a vďaka popularite ich literárneho diela sa to meno dostane aj do povedomia a fiktívne literárne meno sa začne používať ako autentické vlastné meno.

V konečnom dôsledku ale pre literárnu onomastiku a preklad vlastných mien je pravdepodobne nepodstatné, či sa prekladá autentické alebo fiktívne meno. Dôležité je, aby sme si vybrali správny spôsob prekladu a zachovali autentickosť literárneho mena, k čomu môže pomôcť aj zaradenie mien do niektorých z nasledujúcich kategórii.

Klasifikačné mená – Ako klasifikačné označuje Hendrik Birus také mená, ktoré priraďujú svojho nositeľa do nejakej skupiny, podľa náboženskej príslušnosti, národnosti, sociálnej patričnosti alebo na základe konvenčných pomenovaní.³ Meno dokáže skladovať v komprimovanej forme veľké množstvo informácií o svojom nositeľovi. Mená sú vo všeobecnosti minimálne odkazom na vek a pohlavie. Klasifikačné mená sa správajú v prekladateľskom procese pomerne rôznorodo, ich pochopenie predpokladá u prekladateľa vysoko rozvinuté jazykové, kultúrne a „menné“ kompetencie. Napr. Mamka Barbora, Pekná Katarína, Gašpar, Jurko, Miško a pod.

² SOBANSKI, I. *Die Eigennamen in den Detektivgeschichten Gilbert Keith Chestertons. Ein Beitrag zur Theorie und Praxis der literarischen Onomastik*. Frankfurt 2000, s. 34–67.

³ BIRUS, H., op. cit. v pozn. 1, s. 38–51.

Stelesňujúce mená – Táto skupina sa charakterizuje ako mená, ktoré nadobúdajú svoj význam prostredníctvom odkazu na existujúceho nositeľa tohto mena mimo literárneho diela.⁴ Rešpektovať by sme mali aj intertextuálne mená. Okrem prenosu identických literárnych mien z iných literárnych diel vystupujú aj mená, ktoré predstavujú modifikované menné formy. Intendovanú funkciu mena sa však podarí zrealizovať iba v tom prípade, ak čitateľ tieto postavy pozná. Platí to pre väčšinu stelesňujúcich mien, že ich funkcia môže byť pre jedného čitateľa evidentná a pre druhého zostane úplne skrytá. Napr. slečna Líza z Kocúrkovic.

Hovoriace mená – Hovoriace mená sú najjednoznačnejšou triedou literárnych mien, ktoré veľmi rád používal aj Franz Dornseiff vo svojej tvorbe v 40-tych rokoch 20. storočia a hovoril zároveň aj o „návrate proprie do apelatív“ („Rückfall des Nomen proprium in das Apellativum).⁵ Nehovoríme tu samozrejme o zmene slovného druhu, ale o inovačnom použití etymológie mena, na ktoré sa vôbec nemyslí. („Es geht um ein neues Gebrauchmachen von dem etymologischen Wortsinn der Namen, an den ja für gewöhnlich gar nicht gedacht wird“⁶). Hovoriace mená môžu charakterizovať svojho nositeľa, pričom poukazujú cez ich apelativistickú motiváciu na fyzické a psychické črty, zvyky a vášne, na povolanie, na činnosti a veci svojho nositeľa. Geografické názvy charakterizujú takisto to, čo označujú. Napr. Jedľotoč, Sklalolam, Lapinoha, Tichošlapka, Ohnivá Hlava, atď).

Zvukovo-symbolické a zvukovo-sémantické mená – Expresívny vplyv zvukovo-symbolických mien spočíva v tom, že ich zvuková podoba vyvoláva v čitateľovi isté predstavy o nositeľovi daného mena. Sú to mená foneticky nápadné, ktoré sa vyznačujú aliteráciami, zhodami zvukových podôb, napodobňovaním zvukových podôb, jazykovými hračkami, iteráciami, opakováním niektorých hlások alebo slabík či používaním netypických hláskových spojení pre nemecký, resp. slovenský jazyk.⁷ Napr. Bimbák Bucko.⁸ V tomto prípade hovoríme o gramaticky menej jasne opísanom druhu mien. Literárne mená takéhoto typu sú skôr charakteristické pre detskú alebo pre fantastickú literatúru. Vo viacerých prípadoch sa však stretávame aj s takými zvukovo-symbolickými menami, ktoré nevylučujú aj niektoré sémantické znaky. Zvukovo-sémantické meno evokuje sémantické predstavy takých alebo podobných apelatív, aké charakterizujú aj nositeľa mena, alebo sa vzťahujú na

⁴ BIRUS, H. *Poetische Namensgebung: Zur Bedeutung der Namen in Lessings Nathan der Weise*. Göttingen 1978, s. 359.

⁵ BIRUS, H., op. cit. v pozn. 4, s. 75.

⁶ DORNSEIFF, F. Redende Namen. *Zeitschrift für Namenforschung* 16, 1940, s. 24–38, 215–218.

⁷ BIRUS, H., op. cit. v pozn. 1, s. 36.

⁸ PRÍBUSOVÁ, M. *Svadba líšky Ryšky*. Bratislava 1984, s. 44–46.

text ako celok. Zvukovo-sémantické mená nie sú úplne apelatívno-homonymné.⁹ Takéto mená znamenajú pre prekladateľov určité tăžkosti, keďže sa nejedná iba o apelatívne homonymné slová, ale o sémantické náznaky. Rozšírená forma zaobchádzania s týmito menami je transliterácia.

V rámci našich výskumov sa zameriame na ďalšie špecifiká, ktoré sa musia zohľadňovať pri prekladaní reálnej a tým aj literárnych vlastných mien. Vplyv na preklad majú chápanie kategórie vlastného mena, funkcia vlastného mena, jeho sémantická štruktúra a podobne. V súčasnosti sa rozlišuje niekoľko názorov na obsah vlastných mien. Diskusiu o sémantike vlastných mien nemôžeme považovať za uzavretú, názory sa pohybujú v extrémnych polohách, to znamená od stanoviska, že vlastné mená neprenášajú vôbec žiadny význam až po definícii vlastných mien ako nositeľov maximálneho počtu atribútov. Taktiež existuje viac členení, čo sa týka funkcií vlastných mien, pričom sa môže dlho diskutovať, že čo pod jednou alebo druhou funkciou presne rozumieme.

Pri našich úvahách zohľadníme aj diachrónny výskum prekladu. V prípade týchto rozprávok môžeme vychádzať z viacerých prekladov toho istého pôvodného textu a môžeme skúmať intenciu prekladateľa, ak nájdeme nejaké odlišnosti. Spomenuli by sme ako príklad rozprávku Rapunzel. Mali sme k dispozícii dva rôzne preklady, jeden od Margity Príbusovej, ktorá hlavnú hrdinku nazýva Šalátočkou a druhý od Marianny Pavuliakovej, ktorá jej dala meno Valéria. Menotvorbu je sčasti modifikovaný aj obsah rozprávky.

V rámci dizertačnej práce plánujeme rozsiahlejší výskum prekladu vlastných mien a ich špecifickostí, kde sa okrem typov a funkcií literárnych mien zameriame bližšie na preklad, spôsob prekladu a adekvátnosť, ďalej sémantiku vlastného mena, jeho generické a diferenčné príznaky, motiváciu pri slovotvorbe, resp. aj na spomínané historické hľadisko.

Literatúra:

APEL, F. *Literarische Übersetzung*. Stuttgart 2003.

BIRUS, H. *Poetische Namensgebung: Zur Bedeutung der Namen in Lessings Nathan der Weise*. Göttingen 1978.

BIRUS, H. Vorschlag zu einer Typologie literarischer Namen. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 67, 1987, s. 38–51.

BLANÁR, V. *Teória vlastného mena*. Bratislava 1996.

⁹ SOBANSKI, I., op. cit. v pozn. 2, s. 81.

- DEBUS, F. *Namen in literarischen Werken. (Er-) Findung – Form – Funktion.* Mainz – Stuttgart 2002.
- DORNSEIFF, F. Redende Namen. *Zeitschrift für Namenforschung* 16, 1940, s. 24–38, 215–218.
- EICHLER, E. *Beiträge zur Onomastik.* Leipzig 1989.
- GROMOVÁ, E. *Teória a didaktika prekladu.* Nitra 2003.
- HANNO-WEBER, S. *Namengebungsmotivationen zeitgenössischer Hamburger Autoren. Eine empirische Untersuchung zur literarischen Onomastik.* Frankfurt am Main 1997.
- HANSACK, E. *Bedeutung, Begriff, Name.* Regensburg 1990.
- KRÜGER, D. *Die literarische Onomastik als Vorstufe der literarischen Übersetzung.* Leipzig 2007.
- LEVÝ, J. *Die literarische Übersetzung. Theorie einer Kunstmuttergattung.* Frankfurt – Bonn 1969.
- LUFT, Y. *Die Bedeutung von Namen in Kinderbüchern: Eine Studie zur literarischen Onomastik im Spannungsfeld zwischen Autor und Leser.* Duisburg 2007.
- MÜGLOVÁ, D. *Preklad v teórii a praxi cudzojazyčnej výučby.* Nitra 1996.
- SOBANSKI, I. *Die Eigennamen in den Detektivgeschichten Gilbert Keith Chestertons. Ein Beitrag zur Theorie und Praxis der literarischen Onomastik.* Frankfurt 2000.

Summary

This article is dealing with the literary names and with the translation of the names. At first we are studying the theories of the meaning and content of the proper names in literature and we also mention some publications which can be very helpful in the research of the diversity and specificity of the translation of literary names. We are also doing with the functions and types of the names, but we mostly deal with the invented literary names of the tales, because these names are planned to be the corpus for a later study.

Key words:

onomastics; personal names; literary onomastics; literary names; translation; types and functions of literary names

E-mail: vachova@plastex.sk

Etnické vplyvy na hydronymiu záhorského regiónu

Andrej Závodný (Trnava)

Záhorie patrí vďaka výhodnej geografickej polohe a priaznivým klimatickým podmienkam k najstaršie osídleným územiam na Slovensku. V minulosti sa tu pretínali dve obchodné cesty: horizontálne smerujúca Česká cesta – Via Bohemica – a vertikálne smerujúca Jantárová cesta. Z tejto výhodnej polohy dokázalo Záhorie profitovať najmä v období Veľkomoravskej ríše. Paradoxom je, že neskôr bola jeho výhodná geografická poloha tomuto územiu skôr na škodu. Kým v čase existencie Veľkomoravskej ríše patrilo Záhorie do jej centrálnej časti, po vzniku uhorského štátu sa stalo pohraničným územím, tzv. *konfíniom*, a väčšia časť územia bola takmer úplne vyľudnená (dôvodom boli najmä napäťe vzťahy medzi Rakúskom, Uhorskou a Českým kráľovstvom). V záhorskej oblasti boli zriadené tzv. pohraničné komitáty a jedinými obyvateľmi Záhorie sa na určitú dobu stali iba pohraničné strážne hliadky, ktoré tu mali vybudovanú siet strážnych pevností. Prvé zmienky o osídlení tohto územia, až na zopár výnimiek, sú až z 13. storočia. V 12. storočí sa v diplomatikách spomína iba osada Bíňovce, ktorá sa nachádza na samom okraji záhorského regiónu.

V 13. storočí sa vďaka donačným listinám začal meniť aj osídľovací charakter Záhorie a pusté miesta sa začali zaľudňovať. Okrem pôvodného obyvateľstva starých Slovákov sa tu začali usídlovať aj iné etniká, najmä zo susedných krajín. Záhorie sa preto vyznačovalo etnickou rôznorodosťou, čo sa napokon odzrkadlilo aj v názvoch niektorých osád, resp. vo vodných názvoch.

Najväčšie zastúpenie spomedzi etník majú v stredoveku na Záhorí najmä Nemci, Maďari, Česi a Chorváti.

Nemci

Ako uvádza M. Marek, po rozpadе Veľkej Moravy a príchode nomádskych kmeňov starých Maďarov bol na istý čas kontakt s nemeckým etnickým priestorom prerušený.¹ Po niekoľkých desaťročiach sprevádzaných pustošivými vpádmi staromaďarských kočovníkov, ktoré ukončila až ich porážka pri Lechu, začali Nemci opäť aktívne zasahovať do udalostí v tomto priestore. Nemci začali prvú vlnu osídľovania v priebehu 13. storočia. Osídľovali však nielen územie Slovenska, ale aj celého Uhorska. Okrem baníctva, ktoré je známe najmä

¹ MAREK, M. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin 2006, s. 57.

na strednom Slovensku, ich zaujímalo aj poľnohospodárstvo a výskyt drahých kovov (v záhorskej oblasti najmä okolie Perneka). V niektorých záhorských osadách rozvinuli pestovanie viniča, ktoré je tam známe dodnes.

Bištava je potok dlhý 3,2 km. Pramení severozápadne od obce Dojč, tečie juhozápadným, neskôr juhovýchodným smerom. Ústi do Koválovského potoka západne od obce Dojč. M. Májek odvodzuje názov *Bištava* z osadného názvu Bištava (Bištava bola časťou osady Dojč, bol to veľký hospodársky dvor), ten vznikol azda zo zvukomalebného verba *pišťať*, no nárečový ekvivalent znie *pisčať*. Nazdáva sa teda, že názov vznikol z nemeckého apelatíva *bistum* „biskupstvo“.² Tento výklad je však málo pravdepodobný. Hoci podľa štatútov Ostrihomskej kapituly z roku 1397 je dojčianska farnosť označená ako „*Antiqua parochia*“ – starobylá farnosť, aj v tomto období patrila pod šaštínsky archidiakonát.³ Je nepravdepodobné, že by mohol mať tento názov dajakú spojitosť s biskupstvom. Nazdávame sa, že názov môže súvisieť s názvom *Byšta*, ktorú J. Stanislav odvodzuje z osobného mena *Bysta*, s koreňom *By-* a sufiksom *-sta* (podobne ako poľ. Bolesław, Dobrosta, Radosta, čes. Milosta, Dobesta). Podľa neho palatálne š je z lok. sing. *Byšte*; je to východoslovenský jav, rovnaký ako v polštine.⁴

Potok **Kýstor** má dĺžku 5,7 km. Pramení v obci Holíč, tečie juhozápadným smerom a ústi západne od obce Kopčany. Umelým kanálom vedľa rybníka Bažantnica preteká cez obec Holíč a spája sa aj s riekou Chvojnicou. Zo súčasnej podoby názvu sa dá len ľahko určiť pôvodná motivácia. V roku 1961 sa však potok uvádza v tvare Kištorf. Názov pravdepodobne vznikol z nemeckého apelatíva *Kriestorf* „druh drobnej štrkovitej rašeliny“.⁵

Názov **Orvandl** majú dva rybníky južne od Záhorskej Vsi pri rieke Morave. Názov nie je jednoznačný, ale pravdepodobne ide o pôvodom nemecký názov – význam apelatíva *Ort* „miesto“ môže súvisieť s druhou časťou kompozita *wandel* „zmeniť, zameniť“ (samohláska *e* pravdepodobne vypadla; podobne je to v záhorskem nárečí aj v iných slováčkach mantl, bratr atď.). Pôvodný by bol v tomto prípade terénny názov. Nemôžeme však vylúčiť ani súvis názvu s verbom *ortovať* „klčovať niečo“.

Lábske jazero sa nachádza severovýchodne od Vysokej pri Morave po ľavej strane Zohorského kanála. Etymológií názvu Láb je viacero. B. Varsik uvádzá, že tento názov má

² MÁJEK, M. Hydronymia z povodia Myjavy. In: 8. onomastická konferencia (B. Bystrica – Prešov /Dedinky/ 2.– 6. jún 1980): Zborník materiálov. M. Majtán (eds.), Bratislava 1983, s. 170–173.

³ ZAJÍČKOVÁ, M. – DRAHOŠOVÁ, V. Dojč. Skalica 1998, s. 51.

⁴ STANISLAV, J. Slovenský juh v stredoveku. Turčiansky Sv. Martin 2004, s. 79.

⁵ Kriestorf, [cit. 2009-09-06]. Dostępny w Internecie WWW: <http://germazope.unitrier.de/Projects/WBB/WBB/woerterbuecher/dwb/wbgui?mode=linking&textsize=650&lemid=GK04517&query_start=1&totalhits=0&textword=&locpattern=&textpattern=&lemmapattern=&verspattern=#GK04517L0>

nemecký pôvod a viaže sa k meno Leopold. Argumentuje tým, že v stredovekých listinách názov dediny Štrvtok na Ostrove bol *Villa Lipoldi* – dedina Leopoldova. Teda vraj mená Leopold a Láb (Loyp) sú totožné.⁶ K tejto etymológií sa pripája aj M. Marek.⁷ Ako sa uvádza v monografii obce Láb, už V. Šmilauer uvádza, že dávať do súvislosti Štrvtok na Ostrove s terajším Plaveckým Štrvkom je omyl.⁸ V. Šmilauer uvádza názor E. Schwarza, ktorý odvodzuje názov zo starohornonemeckého apelatíva s významom „loup, listnatý les“.⁹ Známe sú však aj iné etymológie názvu, napr. z nemeckého apelatíva *Lab* „syriše“, teda miesto, kde sa vyrába syr, resp. verba *laben* „občerstviť, posilniť sa“, alebo z maď. *láp* „rašelinisko, močarina“ (porov. Lakšár), príp. *lapos* „plochý, plytký“.¹⁰ Nie je vylúčený ani súvis názvu s apel. *lab* (z ide. albh-) „biely“, to môže znamenať „biele“ bledé miesto; porov. hydronymá Laborec, Labe.¹¹

Centnúz je pravdepodobne mŕtvy ramenom rieky. Nachádza sa medzi Zohorským kanálom a riekou Malinou východne od obce Záhorská Ves. Prvá zmienka o tomto názve pochádza z roku 1206 ako „*qui dicitur Zutus, Zetus; caput fluuioli Zutuche, Zütiiche*“. V. Šmilauer uvádza, že ide o nejasný názov.¹² Názov je nejasný, pravdepodobne ponemčený, ale v hydronymii povodia Nitry môžeme nájsť veľmi starý názov riečky z roku 1113 ako *fluvius Zutisca*, ktorá je rekonštruovaná ako **Súteča* s významom „riečka po sútoku dvoch alebo viacerých tokov“.¹³ Uvádzaný názov riečky by mohol s naším názvom *Centnúz* súvisiť, pretože je toto miesto v starých listinách charakterizované ako „...*ubi tres fluuioli vniuntur*“, teda miesto, „kde sa stretávajú tri riečky“.¹⁴

Sološnický potok pramení pri Bukovej hore (542 m) juhovýchodne od obce Sološnica. Tečie severozápadným smerom. Preteká cez Sološnicu a ústi do potoka Rudavka severozápadne od Sološnice. Je dlhý 9 km. Názov vznikol z osadného názvu Sološnica. Pri tomto osadnom názve sa nám vzhľadom na pôvod názvu ponúkajú dve možné motivácie. Pôvodný mohol byť nemecký názov v tvare skomoleného nárečového nemeckého slova Pratenprun (*Pratunprun*; spisovne Breintenbrunn), čo v preklade znamená široká studňa. Je známy však aj maďarský tvar tohto toponyma *Szeleskút* s identickým významom ako pri

⁶ VARSIK, B. *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*. Bratislava 1984, s. 100.

⁷ MAREK, M., op. cit. v pozn. 1, s. 100.

⁸ HALLON, P. *Nová kniha o Lábe*. Láb 1999, s. 26.

⁹ ŠMILAUER, V. *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Bratislava 1932, s. 6.

¹⁰ HALLON, P., op. cit. v pozn. 8, s. 27.

¹¹ LUTTERER, I. – MAJTÁN, M. – ŠRÁMEK, R. *Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*. Praha 1982, s. 169.

¹² ŠMILAUER, V., op. cit. v pozn. 9, s. 292.

¹³ HLADKÝ, J. *Hydronymia povodia Nitry*. Trnava 2004, s. 189.

¹⁴ ŠMILAUER, V., op. cit. v pozn. 9, s. 6.

nemeckom tvare. B. Varsik uvádza, že názov Sološnica sa vyvinul z maďarského tvaru. Podľa neho vznikol najskôr názov Selešnica, ktorý sa neskôr pretransformoval na Sološnicu.¹⁵ Podľa ľudovej etymológie súvisí názov obce s apel. *sol.*¹⁶ V chotári obce sa soľné ložisko v minulosti vyskytovalo, čoho dôkazom je aj chotárny názov *Slanisko*.¹⁷ Táto etymológia sa nám však javí ako nepravdepodobná.

Maďari

Maďarské etnikum bolo spočiatku na Záhorí zastúpené najmä v podobe pohraničných strážnych posádok. Ako strážne jednotky boli do pohraničnej nárazníkovej zóny dosádzané najmä kmene Pečenehov, Sikulov, Plavcov a Kumánov. Priamo na Záhorí boli najpočetnejšie kmene Sikulov. Ako uvádza M. Marek, Sikuli boli v Uhorsku tzv. „pomocným etnikom“ a po ich asimilácii Maďarom boli v súlade so starým zvykom nomádskych etník využívaní ako predný štít uhorského vojska, ktorý ako prvý zachytával všetky nepriateľské útoky a svojou taktikou predstieraného ústupu často vylákal nepriateľa do bezvýchodiskovej situácie.¹⁸ V súčasnosti sa uvádza viacero dôvodov „vymiznutia“ týchto strážnych posádok, a to, že vymreli, boli prevrstvení novým obyvateľstvom, alebo najpravdepodobnejšou možnosťou je, že sa presunuli do Sedmohradska.¹⁹

Po maďarskom obyvateľstve sa zachovalo nemálo názvov, hoci pri viacerých názvoch nemôžeme vylúčiť slovanský, resp. staroslovenský pôvod.

Sekulský náhon sa odpája od Malolevárskeho kanála severozápadne od obce Sekule, pokračuje juhovýchodným smerom, v Sekuliach sa otáča juhozápadným smerom. Pri obci Moravský Ján sa spája s Malolevárskym kanálom. Je dlhý 5 km. Názov vznikol z osadného názvu Sekule a ten bol motivovaný pobytom maďarského strážneho kmeňa Sikulov (lat. *siculus*, maď. székely).²⁰

Potok **Kuklovská Kopánka** je dlhý 11,9 km. Pôvodne to bolo koryto rieky Myjavu a dnešného Čárskeho potoka. Od súčasného koryta rieky Myjavu sa odpája pravé rameno Kopánky, tečie severozápadným smerom, pri obci Čáry (ako Čárska Kopánka) tečie juhozápadným smerom, pri obci Kuklov pretína rieku Myjavu, tečie západným smerom (ako Kuklovská Kopánka). Neskôr tečie severozápadným smerom, opäť pretína rieku Myjavu a pri obci Kúty (ako Kútsky náhon) tečie juhozápadným, neskôr západným smerom a pokračuje

¹⁵ VARSIK, B., op. cit. v pozn. 6, s. 102.

¹⁶ FOLTÝNEK, F. *Sološnica. Z dejín obce Sološnica*. Sološnica 2007, s. 13.

¹⁷ Porov. MAJTÁN, M. – RYMUT, K. *Hydronymia povodia Oravy*. Bratislava 2006, s. 117.

¹⁸ MAREK, M., op. cit. v pozn. 1, s. 268

¹⁹ MAREK, M., op. cit. v pozn. 1, s. 271.

²⁰ Porov. aj názov vrchu Sekyl pri Záhorskej Bystrici.

súbežne s riekou Myjavou. Po 1,5 km dlhom súbežnom toku sa s ňou spája. Názov *Kuklovská Kopánka* bol motivovaný lokalizáciou toku (z osadného názvu *Kuklov*). R. Krajčovič osadný názov *Kuklov* odvodzuje od turkotárskeho kmeňa *Kükiülő*, ktorého posádka vykonávala pohraničnú strážnu službu v blízkosti stanovišťa strážej posádky Sikulov; jej úlohou bolo dozerať na príchod cesty cez rieku Myjavu, smerujúcej k vyššie položenému brodu cez rieku Moravu pri obci Brodské.²¹

Baracký jarok je 3,2 km dlhý. Pramení severne od obce Koválovec, tečie severozápadným smerom a ústi juhovýchodne od mesta Skalica. Názov *Baracký jarok* motivoval pravdepodobne marhuľový porast (apel. *baracka*, z maď. apel. *barack* „marhuľa“).²² Nazdávame sa, že nie je celkom vylúčená ani motivácia z maď. apel. *barat* „brat“, rekonštruovať by sme ho mohli s elipsou *a* ako **Bratský jarok* (náreč. *Bracký jarok*). Druhý náš výklad názvu môže súvisieť s variantným názvom Barackého jarka, keď sa v roku 1949 uvádza ako *Mníšsky jarok* (vznikol z apel. *mních*, sthn. **munih*).²³ Motivácia názvu nie je jasná, pravdepodobne však vznikol na základe vlastníctva lokality, ktorou potok pretekal. Ak zoberieme do úvahy, že apel. *brat* a *mních* sú v istej situácii sémanticky príbuzné, potvrdzovalo by to druhý výklad názvu. Aj napriek tomu sa však prikláňame k prvému výkladu motivácie.

Kalaštovský potok má dĺžku 6,3 km. Pramení juhovýchodne od obce Borský Mikuláš, tečie severným, neskôr severozápadným smerom. Ústi severovýchodne od obce Borský Mikuláš. Názov *Kalaštovský potok* vznikol pravdepodobne z maď. apel. *halasztó* „rybník“; teda „potok pretekajúci popri rybníku alebo odvodňujúci rybník“. Nemôžeme vylúčiť ani predpoklad, že vznikol z osadného názvu *Kalaštav* (ten azda z osobného mena *Kalašta*).²⁴

Ságelský potok má dĺžku 3,7 km. Začína sa pri obci Borský Mikuláš ako spojený tok potoka Žliabok a Dufkovie potoka. Tečie severozápadným smerom a ústi východne od obce Šaštín-Stráže. Názov *Ságelský potok* vznikol z terénneho názvu *Ságel*. Teda potok tečúci cez lokalitu Ságel. Nedá sa vylúčiť, že starší bol vodný názov (pravdepodobne vznikol z maď. verba *szaglik* „zapáchat“).²⁵ V tomto prípade by bol názov motivovaný zápachom vody.

²¹ KRAJČOVIČ, R. *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Bratislava 2005, s. 131.

²² *Historický slovník slovenského jazyka*. Zv. 1. (A – J). M. Majtán (red.), Bratislava 1991, s. 111.

²³ MACHEK, V. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha 1957, s. 302.

²⁴ V. Šmilauer (op. cit. v pozn. 9, s. 373) v innej súvislosti spomína *vallis Kalaszta* (lat. *vallis* „dolina, údolie, úval“) v povodí Štiavnice, ktorú Križko rekonštruoval ako **Kalastá* (pomaďarčený názov zo sloven. apel. *klas*).

²⁵ MÁJEK, M., op. cit. v pozn. 2, s. 170–173.

Česi

V rámci Záhoria sa nedá v súvislosti s českým, resp. moravským etnikom o dajakej masovej kolonizácii hovoriť. Oblast' Záhorie bola od minulosti so západnými susedmi v neustálom kontakte. To, že Záhorie prirodzene inklinuje k príľahlému moravskému regiónu, dokazuje aj osobitné postavenie záhorského nárečia v rámci slovenských nárečových areálov, pretože má veľké množstvo českých, resp. moravských prvkov. Pri niektorých názvoch nevieme jednoznačne určiť, či ich formu ovplyvnilo české etnikum, príp. či je ich forma ovplyvnená češtinou sekundárne cez nárečie.

Svacenický jarok je 5,1 km dlhý vodný tok. Pramení juhovýchodne od obce Vrbovce, tečie juhovýchodným smerom a ústi východne od obce Turá Lúka. Názov *Svacenický jarok* motivovala azda náboženská tradícia. Názov pravdepodobne vznikol z terénneho názvu (ten z náreč. verba *svacit* /náreč. adj. *svacený*/ „svätiť, svätený“ /stsl. **svētъ*/.²⁶ Presná motivácia však nie je jasná.

Zelnický potok má dĺžku 4,8 km. Pramení severovýchodne od obce Kúty, tečie západným smerom. Ústi severozápadne od obce Kúty. Názov *Zelnický potok* motivovalo apelatívne pomenovanie lokality, cez ktorú potok tečie (z apel. *zelnica*²⁷ „miesto, kde sa pestuje kapusta, náreč. *zelī*“, stsl.**zelbje*²⁸).

Potok **Oblaz** je dlhý 6,1 km. Pramení pri obci Záhorská Ves. Tečie juhovýchodným, neskôr juhozápadným smerom. Ústi do rieky Moravy južne od obce Záhorská Ves. Názov *Oblaz* bol pravdepodobne motivovaný zložením dna (podľa zaoblených kameňov), resp. jeho koryta (augmentatívum z čes. apel. *oblázok*, adj. *oblázkový* čes. /o kameni/ „majúci oblý tvar, zaoblený“; *oblázek*, pôv. *ob-(h)lázek* „ohlazený kámen“ (*ob* a *hladiti*).²⁹ Nie je vylúčený ani vznik názvu z apel. *oblaz* „strmý svah vrchu, skalnatá stráň alebo cesta na úbočí vrchu“.³⁰

Okrem vyššie spomínaných etník je treba spomenúť aj chorvátske etnikum. Môžeme hovoriť o ich dvoch kolonizačných vlnách. V priebehu 15. storočia začali osídlovať oblast' „kopaníc“, myjavský región. Záhorie začali osídlovať až v priebehu 16. storočia. V našom doterajšom výskume sme však nezískali žiadne toponymum, ktoré by dajako súviselo s týmto etnikom. V tomto regióne sa však nachádza veľké množstvo pôvodne chorvátskych mien.

²⁶ MACHEK, V., op. cit. v pozn. 23, s. 487.

²⁷ Porov. MAJTÁN, M. *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava 1996, s. 72.

²⁸ MACHEK, V., op. cit. v pozn. 23, s. 584.

²⁹ HOLUB, J. – LYER, S. *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zretelem k slovům kulturním a cizím*. Praha 1978, s. 314.

³⁰ Porov. KRŠKO, J. *Hydronymia povodia Turca*. Banská Bystrica 2003, s. 103; MAJTÁN, M. – RYMET, K., op. cit. v pozn. 17, s. 87.

Pri určovaní pôvodu a etymológie vodných názvov v povodí rieky Rudavy sme museli brať zreteľ na historickú etnicitu skúmaného územia. Rekonštrukciu vodných názvov sťaže najmä to, že väčšina, resp. takmer všetky prvé zmienky o toponymách sú vo väčšej či menšej miere poznačené cudzojazyčnou grafikou, často sú voľne, niekedy aj bez širších súvislostí, preložené do iného jazyka podľa pôvodu zapisovateľa. Prvé písomné zmienky pochádzajú až z 12.–13., niekedy aj 14. storočia, kedy už boli tieto územia osídľované nedomácimi etnikami. Preto aj toponymické názvy sú v jazyku majoritne zastúpeného etnika (Maďari, Nemci a pod.). Pri niektorých toponymách dokážeme len ľahko určiť, aký pôvod má daktorý názov, či je len prepísaný inou grafikou, alebo je pôvodne inojazyčný.

Vyskytujú sa aj prípady, keď sú miestne názvy maďarské, hoci bolo územie obývané Slovákmi alebo Nemcami. Ako na to poukázal už B. Varsik, bolo to v dôsledku snahy kráľovskej kancelárie písat' miestne názvy v Uhorsku v maďarčine. Ak neboli pre istý objekt k dispozícii maďarský názov, v prípade jeho zrozumiteľnosti sa ho do maďarčiny snažili aspoň preložiť, príp. prispôsobiť maďarskej ortografii a fonetike. Podobne je to aj s nemeckými názvami, ktoré mali aj objekty, kde sa nemecké etnikum nevyskytovalo. Malo to pravdepodobne súvis s pôvodom pisára, ktorý listinu písal.

Summary

Záhorie had been characterized by advantageous position in the past. In period of the Great Moravia belonged to its centre. As a result of tensions between Austria, the Hungarian Kingdom and the Czech Kingdom was then almost depopulated. This area had been started to populate more in the 13th century. In addition to aborigine people there had been began to settle also other ethnic groups – German, Hungarian, Czech and Croatian people, which also had an affect on some toponyms in this region.

Key words:

place name; name; etymology; motivation; hydronymy; creek names

E-mail: andrej.zavodny@truni.sk

Mnohotvárnost a specifičnost onomastiky.

IV. česká onomastická konference, Ostrava 15.–17. září 2009.

Sborník příspěvků.

Vydala Ostravská univerzita v Ostravě a Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Editoři: Mgr. Jaroslav David, Ph.D.

Mgr. Michaela Čornejová, Ph.D.

PhDr. Milan Harvalík, Ph.D.

Technická redakce: Mgr. Jaroslav David, Ph.D., Mgr. Yvona Esterková

Obálka: Mgr. Tomáš Rucki

Náklad: 200 ks

Počet stran: 522

Místo a rok vydání: Ostrava–Praha, 2010

Vydání: první

Tisk: Tribun EU, s. r. o, Brno

Doporučená cena včetně DPH 180,- Kč

ISBN 978-80-7368-779-3